

Ofelia Ichim, Emanuela Ilie (coordonatori)

Dan Mănucă 80. *In memoriam*

Ofelia Ichim, Emanuela Ilie (coordonatori)

Dan Mănucă 80. *In memoriam*

Ofelia Ichim, Emanuela Ilie, Marius-Radu Clim (editori)

2018

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Dan Mănuță 80. *In memoriam*/ coord.: Ofelia Ichim,
Emanuela Ilie. – București : Tracus Arte, 2018
Conține bibliografie
ISBN 978-606-023-027-4

I. Ichim, Ofelia (coord.)
II. Ilie, Emanuela (coord.)

821.135.1.09

CUPRINS

Cuvânt introductiv.....	7
Articol din <i>Dicționarul General al Literaturii Române</i>	9
Bibliografie.....	13

I. Omul și opera

CASSIAN MARIA SPIRIDON, Critica și istoria literară mi-au dat posibilitatea de a fi liber – Dialog cu criticul și istoricul literar Dan Mănuță (1998).....	49
CASSIAN MARIA SPIRIDON, „Bună sau rea, critica literară de azi este o continuare a criticii junimiste” – Dialog cu criticul și istoricul literar Dan Mănuță (2008).....	59
DORIS MIRONESCU, Dan Mănuță. Despre materialitatea literei.....	67
OFELIA ICHIM, Directorul Dan Mănuță.....	69
MIHAI CIMPOI, Junimismul canonic în viziunea lui Dan Mănuță.....	71
CONSTATIN CUBLEȘAN, Oglinzi paralele (Dan Mănuță).....	77
EMANUELA ILIE, Dan Mănuță. Fidelitățile istoricului literar.....	83
CORNEL MUNTEANU, Dan Mănuță – discursul critic polivalent.....	87
ANTONIO PATRAȘ, Sensul tradiției și farmecul discret al istoriei literare	99
MIRCEA PĂDURARU, Dan Mănuță, temperamentalul.....	105
MIRCEA POPA, Dan Mănuță la oficiul critic al „Convorbirilor literare”....	109
ALEXANDRU RUJA, Dan Mănuță – vocația criticii.....	117
VASILE SPIRIDON, Lecțiuni eminesciene.....	127
DIANA VRABIE, Dan Mănuță: o conștiință și o vocație.....	131
HORST FASSEL, Despărțirea de un prieten al Bucovinei: Dan Mănuță...	137
CRÎȘU DASCĂLU, Ultima corespondență cu cel din urmă junimist.....	141

II. Critică și istorie literară

MIRCEA ANGHELESCU, Începuturile literaturii românești moderne. O recapitulare.....	147
LORA BOSTAN, Ilie Torouțiu – un ctitor bucovinean al istoriei noastre literare.....	161
BOGDAN CREȚU, Mihail Kogălniceanu: literatură și ideologie.....	167

MARIANA DAN, Centre and Periphery with Emil Cioran and Mircea Eliade.....	177
MIRCEA A. DIACONU, I.L. Caragiale și conștiința dublei apartenențe.....	187
HORST FASSEL, „Acta comparationis litterarum universarum”: prima revistă de literatură universală din lume.....	209
KEITH HITCHINS, Lucian Blaga, Nietzsche and Zamolxe.....	215
ROBERTO MERLO, <i>Getica</i> între istorie și filozofie: V. Pârvan, L. Blaga și răstălmăcirile ideologiei.....	225
VIRGINIA POPOVIĆ, Circulația revistelor în Banatul sârbesc la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX.....	255
ADRIAN DINU RACHIERU, Regionalism și identitate națională.....	265
ANA ALEXANDRA SANDULOVICIU, Ioan Pop Florantin, precursor al fantasticului românesc.....	273
ADRIANA SENATORE, La Scuola latinista di Transilvania: ideologia, finalită e protagonisti.....	281
MONICA SPIRIDON, Holy Sinners: Narrative Betrayal and Thematic Machination in Thomas Mann’s and Thomas Pynchon’s Novels.....	303
ADRIAN TUDURACHI, Nașterea unui mare scriitor național din ruinele Imperiului.....	313
GISÈLE VANHESE, Île et topographie symbolique dans l’œuvre de Mihai Eminescu.....	331
FELICIA VRÂNCEANU, <i>Scrisori de la Dumnezeu</i> : romanul-testament al lui Dragoș Vitencu.....	343
ALAIN VUILLEMIN, Jalons pour une périodisation des littératures sud-est européennes d’expression française.....	351
REMUS ZĂSTROIU, O „scrisoare deschisă”. N. Gane și Anatole France..	367

Cuvânt introductiv

În anul 2018, Domnul Prof. univ. dr. Dan Mănuță ar fi împlinit 80 de ani. Pentru a-i omagia atât activitatea neostoită de cercetător, din 1963, la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” – Filiala din Iași a Academiei Române (pe care l-a condus între 1990 și 2009), cât și cea de dascăl la Catedra de Literatură Română „G. Ibrăileanu” a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, unde a format generații de discipoli, am considerat necesară editarea volumului **Dan Mănuță 80. In memoriam**, ca un gest modest de grațitudine intelectuală.

Le mulțumim colaboratorilor din țară și din străinătate care ne-au trimis articolele pe care le veți citi în această carte. Participarea lor la alcătuirea volumului este o formă de recunoaștere a contribuției alese a Domnului profesor Dan Mănuță la tot ceea ce înseamnă cultură autentică.

Nu numai în spațiul academic ieșean, numele Domniei-Sale a fost și va rămâne un garant al valorii. Decesul survenit pe data de 7.V.2017 a pus capăt unei cariere dedicate studiului și unor efervescente preocupări intelectuale. Dar suntem siguri că eforturile sale de a valoriza literatura și cultura română în contextul dimensiunilor europene și universale ale cercetărilor de specialitate vor rămâne repere pentru studiile ulterioare în domeniu.

Ofelia Ichim*

Emanuela Ilie**

Marius-Radu Clim***

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” – Filiala din Iași a Academiei Române.

** Catedra de Literatură Română „G. Ibrăileanu”, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

*** Institutul de Filologie Română „A. Philippide” – Filiala din Iași a Academiei Române.

MĂNUCĂ, Dan (20.V.1938, Dolhești, j. Suceava – 7.V.2017, Iași), critic și istoric literar. Este fiul Teodoriei Mănuță (n. Manoliu), învățătoare, și al lui Mihai Mănuță, preot, autor a numeroase studii despre istoria Bisericii Ortodoxe Române. Urmează la Iași școala primară și gimnaziul, apoi Liceul Internat (1948–1955). Între 1955 și 1960 frecventează, tot aici, cursurile Facultății de Filologie a Universității „Al. I. Cuza”. După absolvire a fost zilier la Arhivele Statului, traducător la Biblioteca Județeană „Gh. Asachi” din Iași, profesor de limba română, zoologie și cunoștințe agricole la școlile din Podu Iloaiei și Prigoreni Mari, județul Iași. În 1963 este angajat cercetător la sectorul de istorie literară al Centrului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor al Academiei Române (Filiala Iași), unde a parcurs toate treptele ierarhice. A obținut titlul de doctor în filologie în anul 1974 la Facultatea de Filologie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Între 1990 și 2009 a fost director al instituției, devenită Institutul de Filologie Română „A. Philippide”. Profesor din 1994, la Catedra de istoria literaturii române a Facultății de Litere a Universității „Al. I. Cuza”, este aici și conducător de doctorat. Primele articole de critică literară și cele dintâi traduceri i-au apărut în revista manuscrisă samizdat „Cuvântul nostru”, scoasă de studenții filologi ieșeni în 1957–1958. În presa tipărită publică pentru întâia oară în „Iașul literar” (1959), revistă la care a continuat să scrie în mod curent. Debutează editorial în 1966, când îngrijește secțiunea ce cuprinde scrisorile lui Paul Zarifopol din primul volum al ediției *Scrisori către G. Ibrăileanu*. Mai este prezent cu studii, articole, cronici și recenzii la „Convorbiri literare” (unde din 2001 a fost redactor-șef adjunct și a susținut rubrica „Critica criticii”), „România literară”, „Adevărul literar și artistic”, „Luceafărul”, „Ramuri”, „Ateneu”, „Revista de istorie și teorie literară”, „Anuar de lingvistică și istorie literară”, „Cahiers roumains d'études littéraires”, „Cronica”, „Dacia literară”, „Revista română”, „Collegium”, „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, „Limba română” (Chișinău, a fost membru în colegiul redacțional), „Revista de lingvistică și știință literară” (Chișinău), „Beiträge zur deutschen Kultur” ș.a. În 1999 a participat la alcătuirea prestigioasei exegeze *Patrimoine littéraire européen*, apărută la Bruxelles și Paris, cu articole despre Mihai Eminescu, Ion Creangă și I.L. Caragiale. A fost distins cu Premiul „B.P. Hasdeu” (1975), cu Premiul „Timotei Cipariu” (*ex aequo*, 1979) și cu Premiul „B.P. Hasdeu” (*ex aequo*, 2006), acordate de Academia Română, cu premiile revistelor „Ateneu” (1993) și „Convorbiri literare” (1998), Premiul Uniunii Scriitorilor, Filiala Iași (1999, 2008), Premiul Fundației Naționale „G. Călinescu” (2008) ș.a. De asemenea, a fost distins, în 2004, cu Ordinul Meritul Cultural în grad de Comandor și în 2012 cu Medalia „Mihai Eminescu”, acordată de Președintele Republicii Moldova.

La început **M.** a fost atras de critica de întâmpinare, orientându-se mai cu seamă spre poezie (Marin Sorescu, Nichita Stănescu ș.a.). De altfel, a și susținut în „Iașul literar” (1966–1967) o rubrică în care analiza poeziile apărute în presa literară. Treptat s-a desprins de critica foiletonistică, ale cărei procedee nu le-a părăsit însă niciodată: scrisul său este marcat de asociații care se doresc pregnant expresive și de folosirea resurselor conținute în impresia imediată. Îndreptându-se către istoria literară, a ales la început calea unui pozitivism pe care a încercat să îl atenueze prin comentarii detașate. Studiile din *Argumente de istorie literară* (1978) valorifică o sumă de inedite decisive pentru biografia lui Titu Maiorescu, Vasile Alecsandri,

Ionică Tăutu, Ion Popovici-Bănăţeanul. Un volum intitulat *Scriitori junimişti* (1971) aduce contribuţii utile la cunoaşterea scriitorilor minori din societatea ieşeană Junimea, precum Ion Pop-Florantin, Leon Negruzzi, Ioan Ianov, Anton Naum, a căror valoare, din necesităţile demonstraţiei, este uneori supralicitată. Ediţia *Documente literare junimiste* (1973) include un număr mare de inedite provenind de la aceiaşi autori. La *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900* (1979), lucrare din a cărei comisie de coordonare şi revizie a făcut parte, ca şi la *Dicţionarul general al literaturii române* (I–VII, 2004–2009), **M.** a redactat aproape toate articolele referitoare la societatea Junimea şi la membrii acesteia, între care medalioanele despre Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, Vasile Pogor, Theodor Rosetti, revista „Convorbiri literare” ş.a. Preocuparea pentru Junimea provine din necesitatea de a încerca să explice mentalitatea care a determinat opţiunile membrilor societăţii, considerate hotărâtoare pentru integrarea culturii şi a literaturii române în spiritualitatea europeană modernă. Dar contribuţia esenţială a lui **M.** la cunoaşterea aprofundată a junimismului este ilustrată de *Critica literară junimistă (1864–1885)* (1975). Lucrarea studiază structura sistemului critic elaborat de societatea ieşeană, privit atât în contextul epocii, cât şi în acela al literaturii române de până la 1900. În viziunea autorului, la Junimea critica literară are un fundament cultural solid, pentru a putea răspunde solicitărilor momentului de criză prin care trecea cultura. Exegetul consideră că accentuarea specificităţii valorii artistice, insistenţa asupra principiilor realismului, asupra logicii artistice, a coerenţei imaginii şi asupra adecvării limbajului sunt principalele elemente promovate de junimism, curent care şi-a dovedit eficienţa şi prin aplicarea consecventă a propriilor reguli. **M.** relevă că Junimea şi-a întemeiat şcoala critică şi pe un sistem formal şi este de părere că acesta a fost întregit de un corp amplu de elemente de deontologie, proces care a contribuit la dezvoltarea criticii literare române moderne. În 2000 el a reluat şi amplificat cercetarea din 1975, prefaţând-o cu o amplă introducere referitoare la critica premergătoare celei junimiste şi introducând capitolele excluse anterior de cenzură. Apreciind că pentru literatura română secolul al XIX-lea reprezintă o etapă determinantă în consolidarea orientării către sistemul literar european modern, **M.** îi consacră alte studii, între care *Lectură şi interpretare. Un model epic* (1988), dedicat începuturilor romanului românesc. Modelul epic identificat este *bonus pastor* şi s-ar fi constituit dintr-o îmbinare a structurilor epice europene curente cu elemente literare autohtone de mare circulaţie, precum epistolaritatea, retorica, dramaturgia istorică şi baladescul. Demonstraţia se întemeiază pe argumente literare, culturale şi de istoria mentalităţilor, plecându-se atât de la paradigme intertextuale, cât şi de la posibilităţile oferite de interacţiunea dintre „lectura” textului de bază şi „interpretarea” lui. Opera şi viaţa lui M. Eminescu au constituit o preocupare constantă a exegetului. *Pelerinaj spre fiinţă* (1999) este un „eseu asupra imaginarului poetic eminescian” condus de principiul diacroniei. Autorul apreciază că opera lui Eminescu reprezintă una dintre cele mai radicale drame ale cunoaşterii propuse de cultura română. O idee critică a lui Tudor Vianu, „lirica rolurilor”, este valorizată aici prin stabilirea unui parcurs ontologic alcătuit din trei cercuri: Destinul, Legenda şi Fiinţa. Fiecare este compus, la rândul lui, din protagonişti numiţi învăţăcei (evoluând, pe rând, în Novice, Discipol şi Hyperion), iniţiator prohibitiv (numit Călăuză, Mag şi Bătrân), feminitate ambivalentă (constituită din

Ondina și Marta, Sofia și Poesis, Cătălina și Tomiris), precum și dintr-un spațiu adecvat (numit Sara pe deal, *Locus amoenus* și Sfera). Perspectiva diacronică, dedusă din investigarea antumelor și a postumelor, urmărește să acrediteze ideea că Eminescu s-a desprins de experiența conjuncturală și s-a adâncit în cunoașterea ființei, realizată printr-o recuzare totală a cotidianului. Preluând unele elemente din eminescologia anterioară, studiul le întregește printr-o interpretare proprie, deseori în contradicție cu locurile comune, deoarece se are mereu în vedere gândirea poetică, și nu pe aceea filosofică, a artistului. Volumul *Oglinzi paralele* (2008) cuprinde „secvențe” referitoare la existența poetului și a omului Eminescu, la relațiile acestuia cu societatea timpului, la raporturile cu literatura autohtonă și cu aceea europeană. Un amplu capitol este dedicat cauzelor care au dus la apariția caracterizării lui Eminescu drept „poet național” și la impreciziile rezultate din folosirea abuzivă a acesteia. Polemică, exegeza intitulată *Liviu Rebreanu sau Lumea prezumtivului* (1995) respinge opinii mai vechi, care considerau personajele rebreniene drept primitive. Pe de altă parte, studiul, articulat pe argumente naratologice și psihanalitice, consideră epicul rebrenian drept unul impur din punctul de vedere al realismului, întrucât conține accente romantice și de melodramă. **M.** distinge o schemă epică omogenă și coerentă, vizibilă pretutindeni și structurată în jurul relației dintre împlinirea prin eros și pulsuniile suicidare. Din această perspectivă, *Răscoala*, de exemplu, este acreditată drept un discurs despre mitologia personajului, iar dorința de pământ drept o aspirație spre tanatic. În opoziție cu interpretările tradiționale se situează și *Introducere în opera lui I. Al. Brătescu-Voinești* (1997), unde nuvelistica acestui scriitor este văzută ca o posibilitate de afirmare a ezitării funciare între claustrare, intimitate și conformism, având ca rezultat însingurarea naratorului în limbaj. Metoda practică de **M.** este îndatorată unor elemente de naratologie, psihanaliză, sociologie, estetica receptării, istoria mentalităților, stilistică. El nu se oprește asupra unei metodologii anume, fiind de părere că nici una nu poate descifra, singură, sensurile multiple ale textului. Principiul va fi aplicat și în *Analogii. Constante ale istoriei literare românești* (1995) și *Perspective critice* (1998), unde sunt reunite studii despre Varlaam, Costache Negruzzi, Ion Creangă, Eugen Barbu, Marin Preda, Petru Dumitriu, Titus Popovici, Marin Sorescu, despre literatura dialectală sau despre cea din Basarabia, în tentativa de a afla „constante” întemeiate pe procese analogice. Interesat de literatura română din afara granițelor actuale, **M.** a propus includerea acesteia în cuprinsul a ceea ce se numește „literatura română generală”, căreia i-a dedicat volumul *Literatură, identitate și regionalism* (2012). El respinge, ca nefondată, împărțirea literaturii române pe regiuni geografice folosindu-se criteriile geo- și socio-politicii și ignorându-se trăsăturile comune afirmate și dezvoltate de-a lungul istoriei.

„*Spirit mai degrabă germanic, exact și limpede în judecăți, aplicat cu persuasiune și metodă la operă (și autor), în care e înclinat să determine «scheme», «roluri» și «funcții» (și bineînțeles abaterile de la acestea), Dan Mănuță e omul sistemelor bine conturate și având un statut autotelic. Ca să descifreze semnificații și să explice fenomene, exegetul închide și se închide în cercuri, evoluând concentric în demonstrații*”.

MIHAI CIMPOI

SCRIERI: *Scritori junimiști*, Iași, 1971 (ed.2, Iași, 2005); *Critica literară junimistă (1864–1885)*, Iași, 1975; ed. (*Principiile criticii literare junimiste*), Iași, 2000; *Argumente de istorie literară*, Iași, 1978; *Dicționarul literaturii române de a origini până la 1900* (în colaborare), București, 1979; *Pe urmele lui Mihail Sadoveanu*, București, 1982; *Lectură și interpretare. Un model epic*, București, 1988; *Liviu Rebreanu sau Lumea prezumtivului*, Iași, 1995; *Analogii. Constante ale istoriei literare românești*, Iași, 1995; *Introducere în opera lui I. Al. Brătescu-Voinești*, București, 1997; *Perspective critice*, Iași, 1998; *Pelerinaj spre ființă. Eseu asupra imaginarului poetic eminescian*, Iași, 1999; *Opinii literare*, București, 2001; *Literatură și ideologie*, Iași, 2005; *Restituiri (Critica criticii)*, Iași, 2007; *Oglinzi paralele (Secvențe eminesciene)*, București, 2008; *Literatură, identitate și regionalism*, Iași, 2012.

Ediții: *Scrisori către G. Ibrăileanu*, I, pref. Al. Dima și N. I. Popa, București, 1966 (în colaborare); *Documente literare junimiste*, pref. edit., Iași, 1973; Iacob Negruzzi, *Jurnal*, tr. Horst Fassel, pref. edit., Cluj-Napoca, 1980; Constantin Sporea, *Memorii (1876–1954)*, pref. edit., Iași, 2001 (în colaborare cu Horst Fassel).

Repere bibliografice: Nicolae Balotă, „*Scritori junimiști*”, RL, 1971, 38; Zăciu, *Bivouac*, 119–133; Al. Dobrescu, „*Critica literară junimistă*”, CL, 1975, 10; *Dicționarele literare și locul lor în cadrul culturii românești contemporane*, ALIL, t. XXVII, 1979–1980; Șerban Cioculescu, *Căile Sfinxului*, RL, 1988, 53; Cornea, *Semnele*, 23–28, 98–105, 267, 310–311; Florin Faifer, *Între neîndoielnic și prezumtiv*, TP, 1996, 1; Mircea Popa, *Virtuțile istoricului literar*, TR, 1996, 14; Teodor Vârgolici, *O nouă viziune asupra lui I. Al. Brătescu-Voinești*, ALA, 1998, 418; Al. Săndulescu, „*Pelerinaj spre ființă*”, ALA, 2000, 509–511, 513; *Dicț. scriit. rom.*, III, 154–155; Cimpoi, *Critice*, I, 103–111, III, 44–50, VII, 44–49; Holban, *Portrete*, I, 398–404; Alex. Ștefănescu, „*Dicționarul general al literaturii române*”, RL, 2005, 2; Boldea, *Vârstele*, 140–142; Horst Fassel, „*Scritori junimiști*” und „*Literatură și ideologie*”, „*Estudios Filológicos Alemanes*” (Sevilla), 2006; Aurelia Rusu, *Eminescu. Orizonturi succesive*, Cluj-Napoca, 2006, p. 113–120; Holban, *Ist. lit.*, III, 130–138; Cassian Maria Spiridon, *101 dialoguri în libertate*, București, 2007, 273–286; Burlacu, *Texistențe*, I, 246–248; Constantin Acosmei, Cătinca Agache, Cătălin Bordeianu, *Dan Mănuță. Bibliografie*, Iași, 2008; [Dan Mănuță], LRC, 2008, 3–4, „*Philologica Jassyensis*”, 2008, 1 (grupaje speciale); Manolescu, *Istoria*, 342–343; Daniel Cristea-Enache, *Documente, argumente*, CLT, 2009, 36, 38; Iulian Costache, „*Oglinzi paralele*”, „*Philologica Jassyensis*”, 2009, 1; Ioan Derșidan, *Romanul „Aglaia”*, F, 2012, 9; Mircea Muthu, *Identitate și regionalism literar*, TR, 2012, 244.

Remus ZĂSTROIU

(Articol din *Dicționarul General al Literaturii Române*, ed. 2, coord. Acad. Eugen SIMION)

BIBLIOGRAFIE **DAN MĂNUCĂ***

I. Volume de autor

- Scriitori junimiști**, Iași, Editura Junimea, 1971, 271 p.
Critica literară junimistă, Iași, Editura Junimea, 1975, 200 p.
Argumente de istorie literară, Iași, Editura Junimea, 1978, 207 p.
Pe urmele lui Mihail Sadoveanu, București, Editura Sport-Turism, 1982, 301 p.
Lectură și interpretare. Un model epic, București, Editura Minerva, 1988, 240 p.
Analogii. Constante ale istoriei literare românești, Iași, Editura Junimea, 1995, 290 p.
Liviu Rebreanu sau lumea prezumtivului, Iași, Editura Moldova, 1995, 280 p.
Introducere în opera lui I. Al. Brătescu-Voinești, București, Editura Minerva, 1997, 150 p.
Perspective critice, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1998, 222 p.
Pelerinaj spre ființă. Eseu asupra imaginarului poetic eminescian, Iași, Editura Polirom, 1999, 288 p.
Principiile criticii literare junimiste, Iași, Editura Junimea, 2000, 269 p.
Opinii literare, București, Editura Cartea Românească, 2001, 164 p.
Literatură și ideologie, Iași, Editura Timpul, 2005, 250 p.
Scriitori junimiști, ediția a 2-a revăzută, Iași, Editura Princeps Edit, 2005, 286 p.
Restituiri (critica criticii), Iași, Editura Princeps Edit, 2007, 180 p.
Oglinzi paralele. Secvențe eminesciene, București, Editura Ideea Europeană, 2008, 180 p.
Cronici literare, Iași, Tipo Moldova, colecția OPERA OMNIA publicistică și eseu contemporan, 308 p.

II. Volume în colaborare

- Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900**, București, Editura Academiei Române, 1979, 976 p.
Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900, ediția a 2-a. București, Editura Academiei Române; Chișinău, Editura Gunivas, 2002, 991 p.
Dicționarul General al Literaturii Române (DGLR), coordonator general Acad.

* Bibliografia nu cuprinde prefețe, postfețe, traduceri, interviuri, receptare critică. Menționăm că pentru lista articolelor publicate de Domnul prof. univ. dr. Dan Mănuță până în 2008 am folosit ca instrument de lucru cartea *Dan Mănuță. Bibliografie*, alcătuită de Catinca Agache, Cătălin Bordeianu, Constantin Acozmei, Iași, Editura Princeps Edit, 2008, ISBN 606523037-5, cărora le mulțumim. Pentru articolele publicate între 2009 și 2016 am utilizat *Bibliografia Națională Română. Articole din publicații periodice. Cultură*, Editura Bibliotecii Naționale a României, ISSN 2284-8436, ISSN-L 1454-7430 (nota editorilor).

Eugen Simion, vol. 1–7, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004–2009.

Dicționarul Literaturii Române, coordonator general Acad. Eugen Simion, vol I–II, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2012.

III. Ediții îngrijite

Scrisori către G. Ibrăileanu, vol. 1, ediție îngrijită de M. Bordeianu, Gr. Botez, I. Lăzărescu, Dan Mănuță și Al. Teodorescu, prefață de Al. Dima și N. I. Popa, București, Editura pentru literatură, 1966, 305 p. (capitolul „Paul Zarifopol”, p. 261–305).

Documente literare junimiste, Iași, Editura Junimea, 1973, 280 p.

Iacob Negruzzi, Jurnal, prefață de Dan Mănuță, traducere din limba germană de Horst Fassel; note de Dan Mănuță și Horst Fassel, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, 288 p.

Constantin Sporea, Memorii (1876–1954), ediție îngrijită și adnotată de Horst Fassel și Dan Mănuță; prefață de Dan Mănuță, Iași, Editura Timpul, 2001, 287 p.

IV. Studii și articole în periodice

1957

Terține acre: [versuri]. În: Cuvîntul nostru, nr. 1 (mar. 1957), p. 48 (semnat: Dracula).

Fapt divers: [proză]. În: Cuvîntul nostru, nr. 3 (oct. 1957), p. 32–35 (semnat: d.m.).

Texte inedite. Din literatura veche românească: [pamflet]. În: Cuvîntul nostru, nr. 3 (oct. 1957), p. 40–45 (semnat: Logofătul Dracula).

Texte inedite. Din literatura veche românească: [pamflet]. În: Cuvîntul nostru, nr. 4 (nov. 1957), p. 33–41 (semnat: Logofătul Dracula).

1958

Fără titlu: [proză]. În: Cuvîntul nostru, nr. 1(6), (mar. 1958), p. 38–41 (semnat: Dracula).

Schilodul: [proză]. În: Cuvîntul nostru, nr. 1(6), (mar. 1958), p. 33–37 (semnat: d.m.).

1959

Gramatica manuscrisă a comisului Ionică Tăutu. În: Studii și cercetări științifice – Filologie, an. 10, fasc. 1–2 (1959), p. 140–144.

Probleme actuale ale literaturii în discuția criticilor din R. P. Chineză. În: Iașul literar, an. 10, nr. 5 (mai 1959), p. 106–107.

1961

Note lexicologice. În: Limba română, nr. 3 (1961), p. 230–236.

1962

„Șapte inși într-o căruță”: [recenzie la volumul cu același titlu de Paul Anghel. București, Editura pentru literatură, 1961]. În: Iașul literar, an. 13, nr. 1 (ian. 1962), p. 78.

Aspecte ale comicului în „Moromeții”. În: Iașul literar, an. 13, nr. 5 (mai 1962), p.

81–83.

Poezia de dragoste în creația lui Mihai Beniuc. În: *Iașul literar*, an. 13, nr. 8 (aug. 1962), p. 71–73.

Conflict și compoziție în „Moromeții”. În: *Iașul literar*, an. 13, nr. 9 (sep. 1962), p. 52–56.

„Bucuria vieții”: [recenzie la volumul cu același titlu de Irving Stone. București, Editura pentru literatură universală, 1962]. În: *Iașul literar*, an. 13, nr. 11 (nov. 1962), p. 85.

1963

Interviurile „Luceafărului”. În: *Iașul literar*, an. 14, nr. 4 (apr. 1963), p. 80–82.

„Viața românească”, nr. 1/1963: [recenzie]. În: *Iașul literar*, an. 14, nr. 4 (apr. 1963), p. 83 (semnat: Dinescu M.).

„Pagini din viața mea”: [recenzie la volumul cu același titlu de Fiodor Șaliapin. București, Editura muzicală, 1962]. În: *Iașul literar*, an. 14, nr. 5 (mai 1963), p. 79.

„Fișă personală”: [recenzie la volumul cu același titlu de Niculae Stoian. București, Editura pentru literatură, 1963]. În: *Iașul literar*, an. 14, nr. 6 (iun. 1963), p. 86.

„Limba corectă”: [recenzie la volumul cu același titlu de Al. Graur. București, Editura Științifică, 1963]. În: *Iașul literar*, an. 14, nr. 6 (iun. 1963), p. 92.

Cum alcătuim manualele școlare. În: *Iașul literar*, an. 14, nr. 12 (dec. 1963), p. 91–93.

„Ultimele zile ale lui Hitler”: [recenzie la volumul cu același titlu de G. L. Rozanov. București, Editura politică, 1962]. În: *Iașul literar*, an. 14, nr. 12 (dec. 1963), p. 110–111.

1964

Aspecte ale poeziei satirice românești contemporane. În: *Anuar de filologie*, tom. 15 (1964), p. 131–142.

Beletristica în periodice: [recenzie]. În: *Iașul literar*, an. 15, nr. 3 (mar. 1964), p. 86.

„Singur printre poeți”: [recenzie la volumul cu același titlu de Marin Sorescu. București, Editura pentru literatură, 1964]. În: *Iașul literar*, an. 15, nr. 7 (iul. 1964), p. 63–66.

1965

Elemente ale comicului în literatura română actuală. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 15 (1965), p. 163–176.

Profesor și îndrumător. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 15 (1965), p. 25–27.

Cosmopoetica. În: *Luceafărul*, nr. 3 (1965), p. 3.

„Cum i-am cunoscut”: [recenzie la volumul cu același titlu de I. Peltz. București, Editura pentru literatură, 1964]. În: *Iașul literar*, an. 16, nr. 2 (feb. 1965), p. 101.

Istoria literaturii române în învățământul superior. În: *Luceafărul*, nr. 6 (1965), p. 11 (articol în colaborare).

„Amerikanische Literatur”: [recenzie la volumul cu același titlu de Eberhard Brüning. Leipzig, 1965]. În: *Iașul literar*, an. 16, nr. 3 (mar. 1965), p. 92–93.

- Tablă de materii la o superproducție („Neamul Șoimăreștilor”).** În: Luceafărul, nr. 10 (1965), p. 3 (semnat: I. Mureșan).
- Sensibilitatea gramaticului.** În: Iașul literar, an. 16, nr. 4 (apr. 1965), p. 92.
- Alecsandri și noul regulament școlar din 1850.** În: Iașul literar, an. 16, nr. 7 (iul. 1965), p. 85–88.
- Sarcasmul arghezian.** În: Iașul literar, an. 16, nr. 9 (sep. 1965), p. 76–77.
- „Poeme”:** [recenzie la volumul cu același titlu de Marin Sorescu. București, Editura pentru literatură, 1965]. În: Iașul literar, an. 16, nr. 10 (oct. 1965), p. 78–80.
- Interferențe dramatice în opera lui I. Creangă.** În: Iașul literar, an. 16, nr. 12 (dec. 1965), p. 57–60.
- „Les lettres nouvelles”, nov. – dec. 1965:** [recenzie]. În: Iașul literar, an. 16, nr. 12 (dec. 1965), p. 80.
- „Secolul 20”, nr. 7–8 (1965):** [recenzie]. În: Iașul literar, an. 16, nr. 12 (dec. 1965), p. 78–80.

1966

- Critica literară românească între 1840–1860.** În: Anuar de lingvistică și istorie literară, tom. 17 (1966), p. 87–102.
- De la o lună la alta (poezia).** În: Iașul literar, an. 17, nr. 1 (ian. 1966), p. 66–71.
- Ionică Tăutu – pagini inedite.** În: Revista de istorie și teorie literară, an. 15, nr. 1 (1966), p. 139–149.
- „Opere”, vol. 19:** [recenzie la volumul cu același titlu de Mihail Sadoveanu, antologie de Constantin Mitru. București, Editura pentru literatură, 1964]. În: Revista de istorie și teorie literară, an. 15, nr. 1 (1966), p. 175–176.
- „Musisches Lexikon. Künstler, Kunstwerke und Motive aus Dichtung, Musik und bildender Kunst”:** [recenzie la volumul cu același titlu de Willi A. Koch]. În: Iașul literar, an. 17, nr. 2 (feb. 1966), p. 97–98.
- De la o lună la alta (poezia).** În: Iașul literar, an. 17, nr. 3 (mar. 1966), p. 84–88.
- De la o lună la alta (poezia).** În: Iașul literar, an. 17, nr. 5 (mai 1966), p. 72–75.
- De la o lună la alta (poezia).** În: Iașul literar, an. 17, nr. 6 (iun. 1966), p. 84–89.
- „Littérature et signification”:** [recenzie la volumul cu același titlu de Tvetan Todorov. Paris, Librairie Larousse, 1967]. În: Iașul literar, an. 17, nr. 6 (iun. 1966), p. 90.
- Concepte ambigui în critica poeziei.** În: Ateneu, an. 3, nr. 7 (iul. 1966), p. 7.
- De la o lună la alta (poezia).** În: Iașul literar, an. 17, nr. 7 (iul. 1966), p. 77–82.
- De la o lună la alta (poezia).** În: Iașul literar, an. 17, nr. 8 (aug. 1966), p. 78–84.
- „Moartea ceasului”:** [recenzie la volumul cu același titlu de Marin Sorescu. București, Editura Tineretului, 1966]. În: Iașul literar, an. 17, nr. 8 (aug. 1966), p. 68–70.
- De la o lună la alta (poezia).** În: Iașul literar, an. 17, nr. 9 (sep. 1966), p. 73–76.
- Motivul trecutului național în poezia lui Coșbuc.** În: Iașul literar, an. 17, nr. 9 (sep. 1966), p. 39–44.
- De la o lună la alta (poezia).** În: Iașul literar, an. 17, nr. 10 (oct. 1966), p. 77–79.
- Liric și epic în „Nicoară Potcoavă”.** În: Iașul literar, an. 17, nr. 10 (oct. 1966), p. 41–49.
- De la o lună la alta (poezia).** În: Iașul literar, an. 17, nr. 11 (nov. 1966), p. 79–84.
- Sadoveniana. Documente inedite.** În: Ateneu, an. 3, nr. 11 (nov. 1966), p. 12

De la o lună la alta (poezia). În: *Iașul literar*, an. 17, nr. 12 (dec. 1966), p. 69–72.

1967

Sistemul estetic al lui Mihail Dragomirescu (perioada 1893–1915). În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 18 (1967), p. 105–129.

„Structure du langage poétique”: [recenzie la volumul cu același titlu de Jean Cohen. Paris, Éditions Flammarion, 1966]. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 18 (1967), p. 214–215.

Țîpureală sub dealul Feleacului. În: *Iașul literar*, an. 18, nr. 1 (ian. 1967), p. 85–86.

De la o lună la alta (poezia). În: *Iașul literar*, an. 18, nr. 2 (feb. 1967), p. 82–84.

De la o lună la alta (poezia). În: *Iașul literar*, an. 18, nr. 3 (mar. 1967), p. 70–72.

Titu Maiorescu – Mihail Dragomirescu: similitudini. În: *Ateneu*, an. 4, nr. 6 (iun. 1967), p. 12.

Maiorescu și critica literară de pînă la 1867. În: *Iașul literar*, an. 18, nr. 7 (iul. 1967), p. 45–53.

„Amintiri”: [recenzie la volumul cu același titlu de Ioan Slavici. București, Editura pentru literatură, 1967]. În: *Iașul literar*, an. 18, nr. 9 (sep. 1967), p. 86–88.

Confruntări critice. În: *Ateneu*, an. 4, nr. 10 (oct. 1967), p. 12.

1968

Scrisori inedite ale lui Ionică Tăutu. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 19 (1968), p. 189–197.

„La grande aventure du roman français au XX siècle”: [recenzie la volumul cu același titlu de Gerda Zeltner. Paris, Éditions Gonthier, 1967]. În: *Iașul literar*, an. 19, nr. 1 (ian. 1968), p. 87–88.

„Din istoria teoriei și a criticii literare românești”: [recenzie la volumul cu același titlu de G. Ivașcu. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1967]. În: *Ateneu*, an. 5, nr. 4 (apr. 1968), p. 13.

„Encyclopedia of Poetry and Poetics”: [recenzie]. În: *Ateneu*, an. 5, nr. 5 (mai 1968), p. 18.

Direcții ale esteticii și criticii lovinesciene pînă la 1916. În: *Iașul literar*, an. 19, nr. 7 (iul. 1968), p. 67–79.

Sadoveanu la Iași. Fragmente documentare. În: *Revista de istorie și teorie literară*, an. 17, nr. 3 (iul.–sep. 1968), p. 525–529

„Saint-John Perse”: [recenzie la volumul cu același titlu de Alain Bosquet. Paris, Éditions Seghers, 1967]. În: *Iașul literar*, an. 19, nr. 9 (sep. 1968), p. 91–92.

„Trei esteticieni”: [recenzie la volumul cu același titlu de Z. Ornea. București, Editura pentru literatură, 1968]. În: *Iașul literar*, an. 19, nr. 9 (sep. 1968), p. 86–88.

Universitate internațională: [recenzie la „The Idea of a World University” de Michael Zweig]. În: *Cronica*, an. 3, nr. 37 (14 sep. 1968), p. 12.

Lovinescu și debutul lui Sadoveanu. În: *Ateneu*, an. 5, nr. 10 (oct. 1968), p. 13.

Poezia – artă greu de înțeles? În: *Flacăra Iașului*, an. 24, nr. 6875 (20 oct. 1968), p. 2.

1969

„L’art poétique”: [recenzie la volumul cu același titlu, ediție de Jacques Charprier și Pierre Seghers. Paris, Éditions Seghers, 1965]. În: *Anuar de lingvistică și*

istorie literară, tom. 19 (1969), p. 229.

„Critique et vérité”: [recenzie la volumul cu același titlu de Roland Barthes. Paris, Éditions du Seuil, 1966]. În: Anuar de lingvistică și istorie literară, tom. 19 (1969), p. 228.

„Falia lingvistica”, an. 1, nr. 1–2: [recenzie]. În: Anuar de lingvistică și istorie literară, tom. 19 (1969), p. 234.

Metafora în poezie și în proză. În: Ateneu, an. 6, nr. 4 (apr. 1969), p. 2–3.

Terminologia criticii literare. În: Cronica, an. 4, nr. 15 (1969), p. 9.

Propriu și figurat în metaforă (1). În: Cronica, an. 4, nr. 19 (1969), p. 7.

Propriu și figurat în metaforă (2). În: Cronica, an. 4, nr. 21 (1969), p. 7.

Opinii despre poezie. În: Cronica, an. 4, nr. 26 (28 iun. 1969), p. 6–7.

„Clefs pour le structuralisme”: [recenzie la volumul cu același titlu de Jean-Marie Auzias. Paris, Éditions Seghers, 1968]. În: Iașul literar, an. 20, nr. 8 (aug. 1969), p. 91–92.

1970

Cuvîntul unui țăran către boieri. Din istoria pamfletului românesc. În: Cronica, an. 5, nr. 32 (8 aug. 1970), p. 7.

Iancu Alecsandri. În: Cronica, an. 5, nr. 34 (22 aug. 1970), p. 8.

1972

Ionică Tăutu, traducător al „Ruinelor” lui Volney. În: Anuar de lingvistică și istorie literară, tom. 23 (1972), p. 109–120.

„Die Neueren Sprachen”, nr. 1/1972: [recenzie]. În: Anuar de lingvistică și istorie literară, tom. 23 (1972), p. 203–204.

1973

Pozitivismul junimist. În: Convorbiri literare, nr. 11 (15 iun. 1973), p. 4, 5.

„Junimea și junimiștii”: [recenzie la volumul cu același titlu îngrijit de Ion Arhip și Dumitru Vacariu. Iași, Editura Junimea, 1973]. În: Cronica, an. 8, nr. 51 (21 nov. 1973), p. 5.

1974

Cîteva precizări în legătură cu Ion Popovici Bănățeanul și Junimea. În: Anuar de lingvistică și istorie literară, tom. 24 (1974), p. 141–149.

Cuvînt introductiv [la *Jurnal* de Iacob Negruzzi]. În: Convorbiri literare, nr. 1 (ian. 1974), p. 14.

„Samuel Beckett”: [recenzie la volumul cu același titlu de A. Alvarez. New York, The Viking Press, 1973]. În: Cronica, an. 9, nr. 6 (1974), p. 12.

Cu Robert Escarpit despre profesionalizarea criticii literare. În: Cronica, an. 9, nr. 35 (11 aug. 1974), p. 8.

1976

O scrisoare inedită a lui Nicolae Volentî către Vasile Pogor. În: Anuar de lingvistică, istorie literară și folclor, tom. 26 (1976), p. 105–107.

1977

Literatura română între 1850–1860 și independența națională. În: Anuar de lingvistică și istorie literară, tom. 26 (1977–1978) p. 5–14.

Unul din posibilele modele ale lui Rostogan. În: Cronica, an. 12, nr. 4 (28 ian. 1977), p. 7.

„Convorbiri literare. Bibliografie”: [recenzie la volumul cu același titlu de H.

Zalis și C. Pompilian. București, 1975]. În: *Limbă și literatură*, vol. 2 (1977), p. 563–566.

Convorbirile literare și Independența. În: *Cronica*, an. 12, nr. 21 (27 mai 1977), p. 4.

„Curentul cultural de la Contemporanul”: [recenzie la volumul cu același titlu de Z. Ornea. București, Editura Minerva, 1977]. În: *Convorbiri literare*, nr. 10 (oct. 1977), p. 7.

„Maiorescu”: [recenzie la volumul cu același titlu de Eugen Todoran. București, Editura Eminescu, 1977]. În: *Convorbiri literare*, nr. 10 (oct. 1977), p. 7.

O carte care va provoca dispute: [recenzie la *Dicționar de literatură română contemporană* de Marian Popa, ediția a 2-a. București, Editura Albatros, 1977]. În: *Convorbiri literare*, nr. 12 (dec. 1977), p. 15.

Relația cititor – critică. În: *Cronica*, an. 12, nr. 52 (30 dec. 1977), p. 3.

1978

Structuri sociale și modalități de lectură. În: *Limbă și literatură*, seria 1, Prelegeri 2 (Lectura modernă a textului literar narativ), 1978, p. 50–63.

Eminescu în familie: [recenzie la *Eminescu în documente de familie*, ediție de Gh. Ungureanu. București, Editura Minerva, 1977]. În: *Convorbiri literare*, nr. 7 (iul. 1978), p. 13.

Cartea sinonimă cu modelul: [recenzie la *Cartea Convorbirilor literare*, vol. 2, ediție și prefață de Pavel Florea. Iași, Editura Junimea, 1978]. În: *Convorbiri literare*, nr. 8 (aug. 1978), p. 4.

Melancolia neojunimismului: [recenzie la *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, antologie epistolară îngrijită de Z. Ornea. București, Editura Minerva, 1978]. În: *Cronica*, an. 13, nr. 41 (13 oct. 1978), p. 4.

„Glasuri”: [recenzie la volumul cu același titlu de Dumitru Bălăeț. București, Editura Eminescu, 1978]. În: *Convorbiri literare*, nr. 12 (dec. 1978), p. 13.

1979

Alexandru Dima. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 27 (1979–1980), p. 285–294.

O „anticipare” literară ignorată. În: *Almanah Convorbiri literare* (1979), p. 11–13.

„Liviu Rebreanu, sărbătoarea operei”: [recenzie la volumul cu același titlu de Aurel Sasu. București, Editura Albatros, 1978]. În: *Convorbiri literare*, nr. 1 (ian. 1979), p. 8.

Eminesciana. În: *Ramuri*, nr. 2 (feb. 1979), p. 6.

Euforia de taină: [despre Ion și Titu Maiorescu]. În: *Cronica*, an. 14, nr. 7 (15 feb. 1979), p. 4.

Critică și deontologie. În: *Cronica*, an. 14, nr. 10 (9 mar. 1979), p. 1, 4.

Noi orientări în istoria literară ieșeană. În: *Flacăra Iașului*, nr. 10101 (24 mar. 1979), p. 2.

Maiorescu în ediție critică: [recenzie la *Opere*, ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon. București, Editura Minerva, 1978]. În: *Convorbiri literare*, nr. 4 (apr. 1979), p. 3.

„Mihai Eminescu. Studii și articole”: [recenzie la volumul cu același titlu de Grigore Scorpan. Iași, Editura Junimea, 1977]. În: *Limbă și literatură*, vol. 2,

1979.

Dosoftei: „Opere”, vol. 1: [recenzie la volumul cu același titlu, ediție critică de N. A. Ursu, prefată de Al. Andriescu. București, Editura Minerva, 1978]. În: *Convorbiri literare*, nr. 9 (sep. 1979), p. 13.

Din estetica receptării [lui Hermann Hesse]. În: *Cronica*, an. 14, nr. 37 (14 sep. 1979), p. 8.

„Umbre”, vol. 4: [recenzie la volumul cu același titlu de Aurel Leon. Iași, Editura Junimea, 1979]. În: *Convorbiri literare*, nr. 12 (dec. 1979), p. 13.

1980

„Regula jocului”: [recenzie la volumul cu același titlu de Paul Cornea. București, Editura Eminescu, 1980]. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 28 (1980–1981), p. 123–124.

„Suenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinople”: [recenzie la volumul cu același titlu de Dimitrie Ralet, ediție îngrijită de Mircea Anghelescu. București, Editura Minerva, 1979]. În: *Convorbiri literare*, nr. 8 (aug. 1980), p. 7.

1981

Accente convorbiriste. În: *Convorbiri literare*, nr. 3 (mar. 1981), p. 7.

Diversitatea abordării tematicе. În: *Convorbiri literare*, nr. 5 (mai 1981), p. 2.

O ediție de prestigiu. În: *Cronica*, an. 16, nr. 21 (22 mai 1981), p. 8.

De la critic la cititor: [recenzie la *Spații* de Virgil Cuțitaru. Iași, Editura Junimea, 1981]. În: *Cronica*, an. 16, nr. 45 (6 nov. 1981), p. 4.

Pretextul aventurii: [recenzie la *Bărzăunul și restul lumii* de Dumitru Vacariu. Iași, Editura Junimea, 1981]. În: *Cronica*, an. 16, nr. 47 (20 nov. 1981), p. 4.

1982

„Scrieri”, vol. 1: [recenzie la volumul cu același titlu de Iacob Negruzzi, ediție de Andrei Nestorescu și Nicolae Mecu. București, Editura Minerva, 1980]. În: *Manuscriptum*, an. 13, nr. 1 (1982), p. 174–175.

Sacrificiul fondator [în „Geniu pustiu” de Mihai Eminescu]. În: *Cronica*, an. 17, nr. 3 (15 ian. 1982), p. 5.

Dinamica grupului junimist. În: *Convorbiri literare*, an. 88, nr. 3 (mar. 1982), p. 13.

Actualități perimate. În: *Contemporanul*, nr. 12 (19 mar. 1982), p. 14.

Bemolii lui Aristarc: [recenzie la *Orfeu și Aristarc* de Ion Apetroaie. Iași, Editura Junimea, 1982]. În: *Cronica*, an. 17, nr. 17 (23 apr. 1982), p. 4.

„Țara albatroșilor”: [recenzie la volumul cu același titlu de Nicolae Țatomir. București, Editura Albatros, 1982]. În: *Flacăra Iașului*, an. 38, nr. 11086 (29 mai 1982), p. 2.

Nel mezzo del cammin... În: *Cronica*, an. 17, nr. 45 (5 nov. 1982), p. 4.

O „biografie” a convorbirismului. În: *Ramuri*, nr. 11 (15 nov. 1982), p. 5.

1983

„Mihai Eminescu. Interpretări”, vol 1: [recenzie la volumul cu același titlu de Mihai Drăgan. Iași, Editura Junimea, 1982]. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, secțiunea B, tom. 29 (1983–1984), p. 237–238.

„Scriitori români de azi”, vol. 3: [recenzie la volumul cu același titlu de Eugen Simion. București, Editura Cartea Românească, 1984]. În: *Anuar de*

- lingvistică și istorie literară, secțiunea B, tom. 29 (1983–1984), p. 287–289.
- Eminescu.** În: *Convorbiri literare*, an. 89, nr. 1 (ian. 1983), p. 6.
- Culturel et esthétique dans les dictionnaires littéraires.** În: *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 3 (1983), p. 121–126.
- „Din vremuri de mărire”:** [recenzie la volumul cu același titlu de Mihail Gășpar. Timișoara, Editura Facla, 1982]. În: *Cronica*, an. 18, nr. 46 (18 nov. 1983), p. 5.
- „Dramaturgia între clipă și durată”:** [recenzie la volumul cu același titlu de Florin Faifer. Iași, Editura Junimea, 1983]. În: *Ateneu*, an. 20, nr. 12 (dec. 1983), p. 11.

1984

- Contribuții de germanistică.** În: *Ateneu*, an. 21, nr. 1 (ian. 1984), p. 7.
- „Metamorfozele lui Hyperion”:** [recenzie la volumul cu același titlu de Virgil Cuțitaru. Iași, Editura Junimea, 1983]. În: *Convorbiri literare*, an. 90, nr. 3 (mar. 1984), p. 5.
- „Proza criticilor” și criticul ei:** [recenzie la *Proza criticilor. Lovinescu – Ibrăileanu* de Ioan Holban. București, Editura Minerva, 1983]. În: *Ramuri*, nr. 4 (apr. 1984), p. 14.
- „Călători români în Africa”:** [recenzie la volumul cu același titlu de Mircea Anghelescu. București, Editura Sport-Turism, 1983]. În: *Ateneu*, an. 21, nr. 10 (oct. 1984), p. 6.
- „Bonus pastor” și blasfemia heliadescă.** În: *Revista de istorie și teorie literară*, an. 32, nr. 4 (1984), p. 11–14.
- Receptarea lui Caragiale în R.F.G.** În: *Ateneu*, an. 21, nr. 11 (nov. 1984), p. 16.
- Șansele analizei istorico-literare:** [recenzie la „Itinerar printre clasici” de Paul Cornea. București, Editura Eminescu, 1984]. În: *Cronica*, an. 19, nr. 50 (14 dec. 1984), p. 5.

1985

- Enunț deschis și limbaj discontinuu la Rebreanu.** În: *Collegium* (1985), p. 92–99.
- „Etudes balkaniques”:** [recenzie]. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 30–31 (1985–1987), p. 291–292.
- „Geneza romanului românesc”:** [recenzie la volumul cu același titlu de Anton Cosma. București, Editura Eminescu, 1985]. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 30–31 (1985–1987), p. 253.
- „Opera lui Mihail Sadoveanu”, vol. 1:** [recenzie la volumul cu același titlu de Ionel Opreșan. București, Editura Minerva, 1986]. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 30–31 (1985–1987), p. 259–260.
- „Romanian-Jewish Studies”, an. 1, nr. 1/1987:** [recenzie]. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 30–31 (1985–1987), p. 292.
- „Viața lui Titu Maiorescu”, vol. 2:** [recenzie la volumul cu același titlu de Z. Ornea. București, Editura Cartea Românească, 1987]. În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 30–31 (1985–1987), p. 260–261.
- Paradoxurile maniheismului sau despre singurătatea unui sax alto:** [recenzie la *Curcubeul de la miezul nopții* de Bedros Horasangian. București, Editura Albatros, 1984]. În: *Cronica*, an. 20, nr. 8 (22 feb. 1985), p. 4.
- „Scrieri”, vol. 2:** [recenzie la volumul cu același titlu de Iacob Negruzzi, ediție de

Andrei Nestorescu și Nicolae Mecu. București, Editura Minerva, 1983].
Limbă și literatură, nr. 2 (1985), p. 110–111.

Cui îi este teamă de dicționarul literar? În: Ateneu, an. 22, nr. 7 (iul. 1985), p. 10.

Incipit-ul rebrenian. În: Convorbiri literare, an. 91, nr. 11 (nov. 1985), p. 12.

Timpul dorinței. În: Ateneu, an. 22, nr. 11 (nov. 1985), p. 16.

Personaj și melodramă (1) [la Liviu Rebreanu]. În: Cronica, an. 20, nr. 46 (17 nov. 1985), p. 1, 5.

Personaj și melodramă (2) [la Liviu Rebreanu]. În: Cronica, an. 20, nr. 47 (22 nov. 1985), p. 1, 5.

„Liviu Rebreanu în atelierul de creație”: [recenzie la volumul cu același titlu de Stancu Ilin. București, Editura Minerva, 1985]. În: Convorbiri literare, an. 91, nr. 12 (dec. 1985), p. 12.

1986

Personalități ieșene. În: Cronica, an. 21, nr. 1 (4 ian. 1986), p. 5.

„Un veac de poezie aromână”: [recenzie la antologia cu același titlu de Hristu Căndroveanu și Kira Iorgoveanu. București, Editura Cartea Românească, 1985]. În: Convorbiri literare, an. 92, nr. 3 (mar. 1986), p. 12.

Johann Müller als Sprachrohr seines Autors Gheorghe Atanasiu. În: Beiträge zur deutschen Kultur (Tübingen), an. 3, nr. 4 (1986), p. 26–32.

Heliade în actualitate: [recenzie la *Ion Heliade Rădulescu* de Mircea Anghelescu. București, Editura Minerva, 1986]. În: Cronica, an. 21, nr. 49 (5 dec. 1986), p. 4.

1987

Exotism „à rebours”. În: Almanah Ateneu (1987), p. 46.

„Romanul românesc în interviuri”: [recenzie la volumele cu același titlu, edițe de Aurel Sasu și Mariana Vartic. București, Editura Minerva, 1985–1986]. În: Ateneu, an. 24, nr. 1 (ian. 1987), p. 6.

„Junimea” și ordinea culturii. În: Convorbiri literare, an. 93, nr. 2 (feb. 1987), p. 12–13.

„Convorbiri literare” și izvoarele pașoptiste. În: Cronica, an. 22, nr. 9 (27 feb. 1987), p. 5.

„Teatru românesc inedit din secolul al XIX-lea”: [recenzie la volumul cu același titlu de Paul Cornea, Andrei Nestorescu, Petre Costinescu. București, Editura Minerva, 1986]. În: Convorbiri literare, an. 93, nr. 4 (apr. 1987), p. 6.

„Viața lui Titu Maiorescu”: [recenzie la volumul cu același titlu de Z. Ornea. București, Editura Cartea Românească, 1986]. În: Ateneu, an. 24, nr. 4 (apr. 1987), p. 6.

Excursiuni (livrești) în Germania (meridională) (1). În: Cronica, an. 22, nr. 17 (24 apr. 1987), p. 8.

Excursiuni (livrești) în Germania (meridională) (2). În: Cronica, an. 22, nr. 21 (22 mai 1987), p. 8.

O singură clipă: [despre criticul Virgil Cuțitaru]. În: Convorbiri literare, an. 93, nr. 7 (iul. 1987), p. 5.

Vasile Pârvan necunoscut. În: Revista de istorie și teorie literară, an. 35, nr. 3–4 (iul.–dec. 1987), p. 309–314.

Interferențe culturale româno-germane. În: Flacăra Iașului, an. 43, nr. 12669 (9 iul. 1987), p. 2.

Excursiuni (livrești) în Germania (meridională) (3). În: Cronica, an. 22, nr. 31 (31 iul. 1987), p. 8.

Brătescu-Voinești și „armonia universului”. În: Convorbiri literare, an. 93, nr. 9 (sep. 1987), p. 7.

1988

Modelul psihanalitic și critica literară. În: Collegium, vol. 4 (1988), p. 18–26.

„Rug de lumină”: [recenzie la volumul cu același titlu de Anca Nicolau. Iași, Editura Junimea, 1987]. În: Ateneu, an. 25, nr. 1 (ian. 1988), p. 6.

O versiune germană a lui „Ion”. În: România literară, an. 21, nr. 2 (7 ian. 1988), p. 19.

Doi ieșeni: Traian Bratu și Mihail Sadoveanu. În: Convorbiri literare, an. 94, nr. 4 (apr. 1988), p. 6.

„Umbre”, vol. 5: [recenzie la volumul cu același titlu de Aurel Leon. Iași, Editura Junimea, 1986]. În: Ateneu, an. 25, nr. 4 (apr. 1988), p. 6.

Un français et „notre firmament”. În: Tribuna României, an. 17, nr. 364 (15 mai 1988), p. 14.

Gordon, lord „fin de siècle”. În: Cronica, an. 23, nr. 21 (20 mai 1988), p. 5.

Textualismul, clepsidra răsturnată și orgoliul ficțiunii: [recenzie la *Sala de așteptare* de Bedros Horasangian. București, Editura Cartea Românească, 1987]. În: Convorbiri literare, an. 94, nr. 6 (iun. 1988), p. 4.

O carte în dezbatere: [*Dicționar al presei literare românești* de I. Hangiu]. În: Revista de istorie și teorie literară, an. 36, nr. 3–4 (iul.–dec. 1988), p. 347–349.

D. V. Barnoschi sau fronda evghenisită. În: Convorbiri literare, an. 94, nr. 9 (sep. 1988), p. 6 (semnat: D.M.).

Viața ca o experiență: [recenzie la *Romanul românesc în interviuri*, vol. 3, antologie de Aurel Sasu și Mariana Vartic. București, Editura Minerva, 1988]. În: Convorbiri literare, an. 94, nr. 9 (sep. 1988), p. 4.

Requiem pentru un dinte de lup: [recenzie la *Trei dinți din față* de Marin Sorescu. București, Editura Eminescu, 1977]. În: Cronica, an. 23, nr. 42 (14 oct. 1988), p. 5.

O evidență – Maiorescu. În: Familia, an. 24, nr. 11 (nov. 1988), p. 6.

Vatra spulberată [– element de intimitate casnică în opera lui Mihail Sadoveanu]. În: Cronica, an. 23, nr. 45 (4 nov. 1988), p. 5.

1989

Un roman târziu al lui Agârbiceanu. În: România literară, an. 22, nr. 5 (2 feb. 1989), p. 7.

Întruchiparea lui Hyperion. În: Luceafărul, an. 32, nr. 5 (4 feb. 1989), p. 4, 7.

Cina Moromeților. În: Convorbiri literare, an. 95, nr. 4 (apr. 1989), p. 5.

Magul și ordinea cosmică. În: România literară, an. 22, nr. 16 (20 apr. 1989), p. 7.

Mitologicele. În: Luceafărul, an. 32, nr. 19 (13 mai 1989), p. 6.

Eminescu și Brătescu-Voinești. În: Cronica, an. 24, nr. 21 (26 mai 1989), p. 5.

Moartea lui Poesis: [despre Mihai Eminescu]. În: Convorbiri literare, an. 95, nr. 6 (iun. 1989), p. 7.

Bătrînul și legea [în creația eminesciană]. În: *Cronica*, an. 24, nr. 24 (16 iun. 1989), p. 7.

Epistola și versul: [despre Veronica Micle]. În: *Convorbiri literare*, an. 95, nr. 8 (aug. 1989), p. 13.

Creangă și Junimea. În: *România literară*, an. 22, nr. 36 (7 sep. 1989), p. 12–13.

Yosemite, Yosemite: [despre Veronica Micle]. În: *Luceafărul*, an. 32, nr. 37 (16 sep. 1989), p. 7.

Canonul neliniștii (sau descumpănirea lui Ion Creangă) (1). În: *Luceafărul*, an. 32, nr. 43 (28 oct. 1989), p. 6.

Canonul neliniștii (sau descumpănirea lui Ion Creangă) (2). În: *Luceafărul*, an. 32, nr. 44 (4 nov. 1989), p. 6.

Hidra. În: *Convorbiri literare* – ediție specială, nr. 12 (dec. 1989), p. 4.

1990

Traian Bratu în corespondență cu germanistul Th. Frings. În: *Almanah Convorbiri literare* (1990), p. 73.

Neliniști, lângă un poet. În: *Cronica*, an. 25, nr. 5 (2 feb. 1990), p. 1.

„În vârtejul jucăriilor politice”: [recenzie la *Opere*, vol. 10, de Mihai Eminescu. București, Editura Academiei, 1989]. În: *Cronica*, an. 25, nr. 13 (30 mar. 1990), p. 8.

Ediții de scriitori români apărute la Chișinău: [*Poezii* de Veronica Micle, *Confesiuni lirice* de Magda Isanos, *Opere* de Alecu Russo]. În: *Cronica*, an. 25, nr. 22 (1 iun. 1990), p. 2.

Aron Cotruș inedit. În: *România literară*, an. 23, nr. 25 (21 iun. 1990), p. 5.

Împămîntenirea unei tradiții (1). Țăranul problematic. În: *Luceafărul*, nr. 26 (23 iul. 1990), p. 7, 14.

Împămîntenirea unei tradiții (2). „Buchetiera” europeană. În: *Luceafărul*, nr. 27 (1 aug. 1990), p. 7.

„Un danez, Sorescu”. În: *Luceafărul*, nr. 33 (12 sep. 1990), p. 5.

Maiorescu și perspectiva deontologică. În: *România literară*, an. 23, nr. 37 (13 sep. 1990), p. 4–5.

Cînd realul cucerește imaginarul. În: *Ateneu*, an. 27, nr. 10 (oct. 1990), p. 7.

Cu Dinicu Golescu prin Europa. În: *Luceafărul*, nr. 40 (31 oct. 1990), p. 4.

Incinta mistică. În: *România literară*, an. 23, nr. 44 (1 nov. 1990), p. 9.

Monahii lui Zamolxe. În: *Luceafărul*, nr. 43 (21 nov. 1990), p. 12.

Împămîntenirea unei tradiții. În: *Știința (Chișinău)*, nr. 39 (18 dec. 1990), p. 2.

1991

Magia ritmului epic. În: *Luceafărul*, nr. 3 (16 ian. 1991), p. 4.

Editorial basarabean. În: *România literară*, an. 24, nr. 3 (17 ian. 1991), p. 11.

Zodia necromantului. În: *Luceafărul*, nr. 13 (27 mar. 1991), p. 4–5.

Costache Negruzzi inedit. În: *România literară*, an. 24, nr. 23 (6 iun. 1991), p. 12–13.

Kogălniceanu, precursor al epicului citadin. În: *Luceafărul*, nr. 27 (3 iul. 1991), p. 7.

Un romancier și trei personaje. În: *Luceafărul*, nr. 32 (7 aug. 1991), p. 14.

Un romancier și trei personaje. În: *Literatura și arta (Chișinău)*, nr. 37 (12 sep. 1991), p. 5.

- Editorial basarabean.** În: Basarabia, nr. 10 (oct. 1991), p. 184–185.
- Lecturi din romanul continuu (1). Cinismul sacru.** În: Luceafărul, nr. 40 (2 oct. 1991), p. 5–6.
- Lecturi din romanul continuu (2). Moartea lupului.** În: Luceafărul, nr. 41 (9 oct. 1991), p. 12.
- Lecturi din romanul continuu (3). Clanul desculților.** În: Luceafărul, nr. 42 (16 oct. 1991), p. 12.
- Lecturi din romanul continuu (4). „Pohta ce-am pohtit”.** În: Luceafărul, nr. 43 (24 oct. 1991), p. 12.
- Un poet român în Germania.** În: Luceafărul, nr. 50 (11 dec. 1991), p. 7.
- Între logica istoriei și logica epicului.** În: România literară, an. 24, nr. 51 (19 dec. 1991), p. 12.

1992

- Traian Bratu în corespondență cu germanistul Theodor Frings.** În: Anuar de lingvistică și istorie literară, seria B, tom. 33 (1992–1993), p. 167–174.
- Costache Negruzzi inedit.** În: Revista de istorie și teorie literară, an. 40, nr. 1–2 (1992), p. 139–147.
- Prin Olanda (1).** În: Opinia, an. 3, nr. 509 (16 ian. 1992), p. 2.
- Prin Olanda (2).** În: Opinia, an. 3, nr. 510 (17 ian. 1992), p. 2.
- Prin Olanda (3).** În: Opinia, an. 3, nr. 511 (18 ian. 1992), p. 2.
- Prin Olanda (4).** În: Opinia, an. 3, nr. 512 (21 ian. 1992), p. 2.
- Prin Olanda (5).** În: Opinia, an. 3, nr. 513 (22 ian. 1992), p. 2.
- Lecturi din romanul continuu (5). Castelul de nisip.** În: Luceafărul, nr. 2 (24 ian. 1992), p. 4.
- Un neștiut: Constantin Sporea.** În: Cronica, an. 27, nr. 3 (1–15 feb. 1992), p. 12.
- Literatura germană din sud-estul Europei.** În: Literatorul, an. 2, nr. 5 (7 feb. 1992), p. 11.
- La Innsbruck, la un congres.** În: Opinia, an. 3, nr. 527 (11 feb. 1992), p. 3.
- Lecturi din romanul continuu (6). Un Eu pentru eternitate.** În: Luceafărul, nr. 4 (12 feb. 1992), p. 4.
- Lecturi din romanul continuu (7). Clanul șuților.** În: Luceafărul, nr. 5 (19 feb. 1992), p. 12.
- Intermediere și creație (literatură germană și literatură română).** În: Luceafărul, nr. 6 (26 feb. 1992), p. 7.
- Spiritul convorbirist.** În: Opinia, an. 3, nr. 542 (3 mar. 1992), p. 3.
- Lecturi din romanul continuu (8). Pe ce ne bazăm.** În: Luceafărul, nr. 8 (11 mar. 1992), p. 12.
- Un bust din Copou: Iacob Negruzzi.** În: Opinia, an. 3, nr. 550 (13 mar. 1992), p. 3.
- Un peisaj literar scufundat.** În: Literatorul, an. 2, nr. 10 (13 mar. 1992), p. 11.
- Spiritualitatea convorbiristă.** În: Luceafărul, nr. 10 (23 mar. 1992), p. 4.
- Iacob Negruzzi și „realismul casnic”.** În: Luceafărul, nr. 11 (1 apr. 1992), p. 12.
- Eugen Coșeriu și literatura alegorică (1).** În: Opinia, an. 3, nr. 572 (14 apr. 1992), p. 3.
- Eugen Coșeriu și literatura alegorică (2).** În: Opinia, an. 3, nr. 573 (15 apr. 1992), p. 3.
- Retrospectiva Otto Dix.** În: Literatorul, an. 2, nr. 16–17 (24 apr. 1992), p. 22.

Literatura alegorică. În: Luceafărul, nr. 17 (14 mai 1992), p. 12.
Prezențe românești la Augsburg. În: Opinia, an. 3, nr. 610 (6 iun. 1992), p. 3.
Eminescu – repere germane. În: Luceafărul, nr. 21 (10 iun. 1992), p. 8–9.
Eminescu în Germania. În: Opinia, an. 3, nr. 615 (13 iun. 1992), p. 3.
Topîrceanu și teatrul. În: Luceafărul, nr. 22 (17 iun. 1992), p. 7.
Emigranții și copiii lor. În: Luceafărul, nr. 26 (15 iul. 1992), p. 14.
O antologie engleză dedicată lui Eminescu. În: Luceafărul, nr. 27 (22 iul. 1992), p. 7.

Măștile robului măgulit. În: Literatorul, an. 2, nr. 33 (7 aug. 1992), p. 5.
O cicatrice greu de vindecat. În: Luceafărul, nr. 48 (16 dec. 1992), p. 6.
Slavici în arhive germane. În: Luceafărul, nr. 49 (23 dec. 1992), p. 4.

1993

I.Al. Brătescu-Voinești (Protecția paternă). În: Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Literatură, tom. 39–40 (1993–1994), p. 55–61.
Kogălniceanu, precursor al epicului citadin. În: Revista de lingvistică și știință literară (Chișinău), nr. 1 (ian–feb. 1993), p. 14–18.
Divanul înțelept al sociologiei cu istoria. În: Luceafărul, nr. 7 (17 feb. 1993), p. 6.
Călător fără complexe. În: Luceafărul, nr. 11 (17 mar. 1993), p. 6.
Sinteza spiritualității naționale (1). În: Neamul românesc, an. 1, nr. 2 (apr. 1993), p. 5.
Tradiții filologice. În: Literatura și arta (Chișinău), nr. 18 (29 apr. 1993), p. 7.
Sinteza spiritualității naționale (2). În: Neamul românesc, an. 1, nr. 3 (mai 1993), p. 5.
Statuia din bidonvil. În: Luceafărul, nr. 23 (9 iun. 1993), p. 12.
Varlaam: paradigmă biblică și caz epic. În: România literară, an. 26, nr. 24 (23–29 iun. 1993), p. 12–14.
Literatura SF în Germania. În: Convorbiri literare, nr. 7–8 (1993), p. 11.
Un seminar german de românistică. În: Adevărul literar și artistic, an. 4, nr. 173 (4 iul. 1993), p. 6.
Lovinescu: „sentimentul toleranței ideologice”. În: Luceafărul, nr. 28 (14 iul. 1993), p. 8.
La Fălticeni. În: Neamul românesc, an. 1, nr. 7 (aug. 1993), p. 4.
Purificarea prin Maelström. Neamul românesc, an. 1, nr. 7 (aug. 1993), p. 45.
Teatrul german din Timișoara. În: România literară, an. 26, nr. 33 (1–7 sep. 1993), p. 16.
Sadoveanu din perspectivă lovinesciană. În: Neamul românesc, an. 1, nr. 11 (6 nov. 1993), p. 3.
Mihai Drăgan. În: România literară, an. 26, nr. 44 (10–16 nov. 1993), p. 11.

1994

Pildele unui doctorat ratat: [despre N. I. Popa]. În: Anuar de lingvistică și istorie literară, tom. 34–38 (1994–1998), p. 65–76.
Bacovia și Coșbuc. În: Ateneu, an. 31, nr. 1 (ian. 1994), p. 8.
Moara blestemată. În: România literară, an. 27, nr. 9 (9–15 mar. 1994), p. 12–13.
Cea dintîi traducere românească a lui „Faust”. În: Dacia literară, an. 5, nr. 13 (2/1994), p. 6–8.
Scriitori bucovineni. În: România literară, an. 27, nr. 16 (27 apr. – 3 mai 1994), p. 19.

Germanistica ieșeană: [recenzie la „Deutschunterricht in Iassy (1830–1992)” de Horst Fassel. Tübingen, 1993]. În: România literară, an. 27, nr. 18 (11–17 mai 1994), p. 19.

Poeziile lui Eminescu într-o nouă ediție. În: România literară, an. 27, nr. 20 (25–31 mai 1994), p. 19.

Un alt Eminescu. În: Neamul românesc, an. 2, nr. 6 (1994), p. 14.

Romania antica e moderna. În: România literară, an. 27, nr. 34 (7–13 sep. 1994), p. 11.

Cicatricea lui Hyperion. În: Literatura și arta (Chișinău), nr. 38 (15 sep. 1994), p. 5.

Toamna întrebărilor. În: România literară, an. 27, nr. 37 (28 sep. – 4 oct. 1994), p. 12–13.

Familia Sadoveanu în Copou. În: Cuvînt și suflet (Iași), an. 2, nr. 10 (dec. 1994), p. 5.

1995

Copilăria poetului. În: Opinia, an. 6, nr. 1344 (10 ian. 1995), p. 1, 2.

Fundoianu în actualitate. În: România literară, an. 28, nr. 4 (8–14 feb. 1995), p. 12.

Grigore Vieru – 60. Departele, aproapele. În: Cronica, an. 30, nr. 4 (16–28 feb. 1995), p. 9.

Răstignit pentru dragostea de țară: [despre Grigore Vieru]. În: Limba română (Chișinău), an. 5, nr. 2 (1995), p. 132–135.

Serafim Saka – 60. O parabolă a condiției umane: [recenzie la *Linia de plutire* de același autor. București, Editura Eminescu, 1993]. În: Cronica, an. 30, nr. 5 (1–15 mar. 1995), p. 5.

Perenitatea interviului: [recenzie la *Dramaturgia românească în interviuri*, vol. 1, antologie de Aurel Sasu și Mariana Vartic. București, Editura Minerva, 1995]. În: Cronica, an. 30, nr. 13–14 (iul. 1995), p. 12.

Etica revizuirilor: [recenzie la *Revizui* de Ion Simuț. București, Editura Fundației Culturale Române, 1995]. În: Cronica, an. 30, nr. 21 (1–15 nov. 1995), p. 8.

1996

Iluminările unui poet: [despre Nicolae Labiș]. În: Convorbiri literare, an. 129, nr. 1 (ian. 1996), p. 11.

Vatra care ucide: Boris Baidan. În: Convorbiri literare, an. 129, nr. 2 (feb. 1996), p. 12.

Un șaizecist pe baricadă. În: Literatorul, an. 6, nr. 8–9 (16 feb.–1 mar. 1996), p. 10.

Insectarul realismului socialist. În: Convorbiri literare, an. 130, nr. 3 (mar. 1996), p. 15.

Constantin Ciopraga – 80. Sensul vieții. În: Limba română (Chișinău), an. 6, nr. 2 (mar.–apr. 1996), p. 83–84.

Un studiu exhaustiv. În: Convorbiri literare, an. 130, nr. 4 (apr. 1996), p. 12.

Constantin Ciopraga – 80. Sensul vieții. În: Convorbiri literare, an. 130, nr. 5 (mai 1996), p. 16.

Două cărți de istorie literară: [recenzie la *Istoria literaturii române* de Doru Scărlătescu. Botoșani, Editura Gee, 1995]. În: Cronica, an. 31, nr. 10–11 (mai–iun. 1996), p. 8.

Constantin Ciopraga – 80. Sensul vieții. În: Literatura și arta (Chișinău), nr. 19 (6

- mai 1996), p. 5.
- Junimea și profesionalizarea scriitorului sau despre politică și literatură.** În: Convorbiri literare, an. 130, nr. 6 (iun. 1996), p. 1, 15.
- Un samurai autohton: generalul Gheorghe Băgulescu.** În: Convorbiri literare, an. 130, nr. 8 (aug. 1996), p. 22.
- Rebreanu gazetar:** [recenzie la *Opere*, vol. 16, de Liviu Rebreanu, ediție de Nicolae Gheran. București, Editura Minerva, 1995]. În: Cronica, an. 31, nr. 15–16 (aug. 1996), p. 8, 13.
- Istoria literară ca proces integrativ (1).** În: Convorbiri literare, an. 130, nr. 9 (sep. 1996), p. 22.
- Istoria literară ca proces integrativ (2).** În: Convorbiri literare, an. 130, nr. 10 (oct. 1996), p. 22.
- Între poezia fonică și mit.** În: Timpul, nr. 11 (nov. 1996), p. 2–3.
- Șarpele din ciutură:** [recenzie la *Pasaj de rațe sălbatice* de Grigore Ilisei. Iași, Editura Omnia, 1996]. În: Convorbiri literare, an. 130, nr. 11 (nov. 1996), p. 21.
- Omul care dialoghează cu ceasul.** În: Convorbiri literare, an. 130, nr. 12 (dec. 1996), p. 22.
- Pentru Marin din Bulzești.** În: Literatorul, an. 6, nr. 50 (13–20 dec. 1996), p. 11.
- 1997**
- Jurnal de scriitor (1):** [despre Liviu Rebreanu]. În: Convorbiri literare, an. 130, nr. 1 (ian. 1997), p. 19.
- Jurnal de scriitor (2):** [despre Mihail Sebastian]. În: Convorbiri literare, an. 130, nr. 2 (feb. 1997), p. 19.
- Junimea și sistemul formal.** În: Convorbiri literare, an. 131, nr. 3 (mar. 1997), p. 3.
- Există literatură regională?:** [recenzie la *Poeți din Bucovina*, antologie de Adrian Dinu Rachieru. Timișoara, Editura Helicon, 1996]. În: Convorbiri literare, an. 131, nr. 4 (apr. 1997), p. 19.
- O monografie Aron Cotruș.** În: Revista română, an. 3, nr. 2 (1997), p. 10.
- Trepte spre sinteză:** [recenzie la *Frînturi de cultură bucovineană* de Liviu Papuc. Iași, Editura Safir, 1997]. În: Bucovina literară, an. 7, nr. 4–7 (apr.–iul. 1997), p. 20–21.
- Un umanist: Nicolae I. Popa.** În: Convorbiri literare, an. 131, nr. 5 (mai 1997), p. 4.
- Meditații ale unui degustător de esențe:** [recenzie la *Literatură și reflexivitate* de Ion Apetroaie. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996]. În: Cronica, an. 32, nr. 1 (iun. 1997), p. 9.
- Yorik și Oscalambur:** [despre Oscar Lemnaru]. În: Convorbiri literare, an. 131, nr. 6 (iun. 1997), p. 19.
- Lirica lui Marin Sorescu în versiuni germane necunoscute:** [patru traduceri ale poemului „Shakespeare”]. În: Convorbiri literare, an. 131, nr. 7 (iul 1997), p. 19.
- Memorii inedite:** [despre Constantin Sporea]. În: Convorbiri literare, an. 131, nr. 8 (aug. 1997), p. 19.
- A trăi în timpul valorilor:** [despre Ion Apetroaie]. În: Cronica, an. 32, nr. 4 (sep. 1997), p. 10.

- Logica și straniu:** [recenzie la *Dincolo de geamanduri* de Vasile Constantinescu. Iași, Editura Junimea, 1990 și *A opta zi după facerea lumii* de același autor. Iași, Editura Cronica, 1997]. În: Convorbiri literare, an. 131, nr. 9 (sep. 1997), p. 12–13.
- Arhivele secrete rusești și începuturile romanului românesc (1):** [despre paternitatea romanului anonim *Aglaiia*, din secolul al XIX-lea]. În: Convorbiri literare, an. 131, nr. 10 (oct. 1997), p. 11.
- Titu Maiorescu – îndrumător al culturii și literaturii române.** În: Revista română, an. 3, nr. 4 (1997), p. 1, 6.
- Demnitatea cuvântului poetic:** [despre Ioanid Romanescu]. În: Monitorul, an. 7, nr. 238 (11–12 oct. 1997), p. 7.
- Arhivele secrete rusești și începuturile romanului românesc (2):** [despre paternitatea romanului anonim *Aglaiia*, din secolul al XIX-lea]. În: Convorbiri literare, an. 131, nr. 11 (nov. 1997), p. 22–23.
- Cuvântul și tăcerea:** [recenzie la *Portrete și comentarii critice* de Ion Apetroaie. Galați, Editura Porto-Franco, 1997]. În: Revista de lingvistică și știință literară (Chișinău), nr. 6 (1997), p. 131–132.
- Arhivele secrete rusești și începuturile romanului românesc (3):** [despre paternitatea romanului anonim *Aglaiia*, din secolul al XIX-lea]. În: Convorbiri literare, an. 131, nr. 12 (dec. 1997), p. 22–23.
- 1998**
- Cuvântul și tăcerea:** [recenzie la *Portrete și comentarii critice* de Ion Apetroaie. Galați, Editura Porto-Franco, 1997]. În: Cronica, an. 33, nr. 1 (ian. 1998), p. 9.
- Tudor Vianu: un anti-postmodern.** În: Convorbiri literare, an. 131, nr. 1 (ian. 1998), p. 4.
- Nostalgia cuvântului inocent:** [recenzie la *Prinsă între clamele speranței* de Margareta Curtescu. Chișinău, Editura Arc, 1997]. În: Dacia literară, an. 9, nr. 28 (1/1998), p. 48.
- Eminescu.** În: Revista română, an. 4, nr. 1 (1998), p. 1, 5.
- E. Lovinescu: Ieșirea din Maelström.** În: Convorbiri literare, an. 131, nr. 2 (feb. 1998), p. 12.
- Oală cu pământ de epocă:** [recenzie la *Ars Longa, vita brevis* de Cătălin Anuța. Iași, Editura Moldova, 1997]. În: Convorbiri literare, an. 132, nr. 3 (mar. 1998), p. 11.
- Arhivele secrete rusești și începuturile romanului românesc (1).** În: Revista de lingvistică și știință literară (Chișinău), nr. 2 (1998).
- Ponciful „oralității” lui I. Creangă sau despre re-oralizare.** În: Convorbiri literare, an. 132, nr. 4 (apr. 1998), p. 14.
- Apolog pentru generația șaizecistă.** În: Convorbiri literare, an. 132, nr. 5 (mai 1998), p. 26–27.
- Arhivele secrete rusești și începuturile romanului românesc (2).** În: Revista de lingvistică și știință literară (Chișinău), nr. 3 (1998).
- Pașoptismul și literatura.** În: Academica, an. 8, nr. 7–8 (mai–iun. 1998), p. 42–43.
- Pașoptismul și literatura.** În: Limba română (Chișinău), an. 8, nr. 3 (mai–sep. 1998), p. 85–89.

- În consonanță cu normele literare românești actuale.** În: *Limba română* (Chișinău), an. 8, nr. 3 (mai–sep. 1998), p. 90–91.
- „Jugul lui Eminescu”:** [despre detractorii și adulatorii poetului]. În: *Convorbiri literare*, an. 132, nr. 6 (iun. 1998), p. 17.
- Pildele unui doctorat ratat (1):** [despre N. I. Popa]. În: *Convorbiri literare*, an. 132, nr. 7 (iul. 1998), p. 31.
- Literatura și etica.** În: *Revista română*, an. 4, nr. 3 (1998), p. 1, 5.
- Pildele unui doctorat ratat (2):** [despre N. I. Popa]. În: *Convorbiri literare*, an. 132, nr. 8 (aug. 1998), p. 32–33.
- Prudența pașoptismului.** În: *Cronica*, an. 33, nr. 8 (aug. 1998), p. 23.
- Delavrancea (1).** În: *Convorbiri literare*, an. 132, nr. 9 (sep. 1998), p. 32.
- Delavrancea (2).** În: *Convorbiri literare*, an. 132, nr. 10 (oct. 1998), p. 32.
- Crize de identitate literară.** În: *România literară*, an. 31, nr. 42 (21–27 oct. 1998), p. 12–13.
- Neojunimismul agonice (1).** În: *Convorbiri literare*, an. 132, nr. 11 (nov. 1998), p. 32.
- Cu Mihai Drăgan prin timp...** În: *Confluente* (*Revista Școlii „Mihai Drăgan”* Bacău), nr. 1 (nov. 1998), p. 25–26.
- Neojunimismul agonice (2).** În: *Convorbiri literare*, an. 132, nr. 12 (dec. 1998), p. 33.

1999

- Teză de admitere la Facultatea de Litere.** În: *Convorbiri literare*, an. 132, nr. 1 (ian. 1999), p. 32.
- Eminescu în ediția Maiorescu.** În: *Revista română*, an. 5, nr. 1–2 (1999), p. 5.
- Dinamica alegoriei (1):** [despre scriitorii pașoptiști]. În: *Convorbiri literare*, an. 132, nr. 2 (feb. 1999), p. 32.
- Dinamica alegoriei (2):** [despre scriitorii pașoptiști]. În: *Convorbiri literare*, an. 133, nr. 3 (mar. 1999), p. 31.
- Locus amoenus.** În: *Limba română* (Chișinău), an. 9, nr. 3–5 (1999), p. 36–46.
- Timotei Cipariu – poet.** În: *Convorbiri literare*, an. 133, nr. 4 (apr. 1999), p. 31.
- Paradoxul român:** [recenzie la volumul cu același titlu de Sorin Alexandrescu. București, Editura Univers, 1998]. În: *Convorbiri literare*, an. 133, nr. 5 (mai 1999), p. 31.
- Locus amoenus.** În: *Continent* (Suceava), an. 1, nr. 1 (mai–iun. 1999), p. 67–75.
- Călinescu: reverie barocă în Elada (1).** În: *Convorbiri literare*, an. 133, nr. 6 (iun. 1999), p. 31.
- Călinescu: reverie barocă în Elada (2).** În: *Convorbiri literare*, an. 133, nr. 7 (iul. 1999), p. 30–31.
- Antieroisul cotidian (1):** [despre memorialistul Constantin Sporea]. În: *Convorbiri literare*, an. 133, nr. 8 (aug. 1999), p. 30–31.
- Actualitatea lui Alecsandri.** În: *Revista română*, an. 5, nr. 3 (1999), p. 2–3.
- Antieroisul cotidian (2):** [despre memorialistul Constantin Sporea]. În: *Convorbiri literare*, an. 133, nr. 9 (sep. 1999), p. 30–31.
- Robinson și poezia:** [despre criticul Daniel Dimitriu]. În: *Convorbiri literare*, an. 133, nr. 10 (oct. 1999), p. 26–27.
- Un destin: Nicolae Beldiceanu.** În: *Revista română*, an. 5, nr. 4 (1999), p. 5.

Virtuțile istoricului literar: [despre criticul Mircea Popa]. În: *Convorbiri literare*, an. 133, nr. 11 (nov. 1999), p. 25.

„Domnule student, aici este o bibliotecă!”: [160 de ani de existență a Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu”]. În: *Evenimentul*, an. 9, nr. 2518 (6 nov. 1999), p. 6.

De la respectul textului la unicitatea lecturii: [despre criticul Al. Săndulescu]. În: *Convorbiri literare*, an. 133, nr. 12 (dec. 1999), p. 25.

Sursele primei traduceri românești a părții întâi din „Faust”. În: *Zeitschrift der Germanisten Rumänien*, an. 8, Heft 15–16 (2008), p. 155–160.

2000

„Sursele germane ale creației eminesciene”: [recenzie la volumul cu același titlu de Helmuth Frisch. București, Editura Saeculum I.O., 1999]. În: *Convorbiri literare*, an. 133, nr. 1 (ian. 2000), p. 25, 39.

Meandrele receptării „viețiste”: [despre Mihai Eminescu]. În: *Viața Românească*, an. 95, nr. 1–2 (ian.–feb. 2000), p. 70–77.

Calea eminesciană spre ființă. În: *Dacia literară*, an. 11, nr. 36 (1/2000), p. 8–12.

„Cercetarea literară azi. Studii dedicate profesorului Paul Cornea”: [recenzie]. În: *Limbă și literatură*, vol. 1–2 (2000), p. 117–119.

Calea eminesciană spre ființă (1): [traducere în limba rusă de Emil Iordache]. În: *Kitej-grad*, an. 3, nr. 2 (feb. 2000), p. 8.

Literatură și politică: [recenzie la *Mișcarea Iconar. Literatură și politică în Bucovina anilor ‘30* de Mircea A. Diaconu. Iași, Editura Timpul, 1999]. În: *Convorbiri literare*, an. 133, nr. 2 (feb. 2000), p. 25, 30.

Calea eminesciană spre ființă (2): [traducere în limba rusă de Emil Iordache]. În: *Kitej-grad*, an. 3, nr. 3 (mar. 2000), p. 6.

Dificultățile pamfletului: [recenzie la *Pamfletul ca discurs literar* de Cornel Munteanu. București, Editura Minerva, 1999]. În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 3 (mar. 2000), p. 25, 30.

Calea eminesciană spre ființă (3): [traducere în limba rusă de Emil Iordache]. În: *Kitej-grad*, an. 3, nr. 4 (apr. 2000), p. 6.

Utopie și pragmatism: [recenzie la *Judaism și elenism* de B. Fundoianu, ediție de Leon Volovici și Remus Zăstroiu. București, Editura Hasefer, 1999]. În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 4 (apr. 2000), p. 25, 39.

De la realitatea artei la ficțiunea realității. În: *Revista română*, an. 6, nr. 2 (2000), p. 6, 7.

Între teorie și eseu: [despre criticul Mircea Muthu]. În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 5 (mai 2000), p. 25, 31.

Mai este actual Eminescu? În: *Ateneu*, an. 37, nr. 5 (mai 2000), p. 1, 3.

Oglinzi paralele: [recenzie la *Literatură și existență. Eminescu, Blaga* de Iosif Cheie-Pantea. Timișoara, Editura Excelsior, 1998 și *Eminescu și Novalis. Paradigme romantice* de Ștefan Melancu. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1999]. În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 6 (iun. 2000), p. 25.

Privilegiile interdisciplinarității: [despre criticul Petru Ursache]. În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 7 (iul. 2000), p. 25–26.

Eminescu în germană. În: *Dacia literară*, an. 11, nr. 38 (3/2000), p. 7–8.

Eminescu – omul de teatru: [recenzie la volumul cu același titlu de Ștefan Oprea.

- Iași, Editura Timpul, 2000]. În: *Limbă și literatură*, an. 45, vol. 3–4 (2000), p. 130–131.
- Publicistica politică eminesciană:** [recenzie la *Opere politice*, vol. 1–3, de Mihai Eminescu, ediție îngrijită de Cassian Maria Spiridon. Iași, Editura Timpul, 1997/1999]. În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 8 (aug. 2000), p. 25, 29.
- Bunul stil clasic:** [recenzie la *Dosarul Bacovia*, vol. 1, *Eseuri despre om și epocă* de Constantin Călin. Bacău, Editura Agora, 1999S]. În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 9 (sep. 2000), p. 25, 39.
- Eseiști de ieri și de azi:** [recenzie la *Euphorion* de Nicolae Balotă. București, Editura Cartea Românească, 1999; *Reveniri, restituiri, revizui* de Alexandru George. București, Editura Cartea Românească, 1999; *Atitudini literare* de Cassian Maria Spiridon. București, Editura Cartea Românească, 1999]. În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 10 (oct. 2000), p. 25–26.
- Axiologia propriei personalități:** [recenzie la *Dulcea mea Doamnă / Eminul meu iubit*, corespondență inedită Mihai Eminescu – Veronica Micle, ediție îngrijită de Christina Zarifopol-Illias. Iași, Editura Polirom, 2000]. În: *Viața Românească*, an. 95, nr. 10–11 (oct.–nov. 2000), p. 33–34.
- Patrimoniul cultural european:** [recenzie la *Patrimoine littéraire européen*, tome 11, 12, sous la direction de Jean Claude Polet. Paris – Bruxelles, Éditions De Boeck Université, 1999, 2000]. În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 11 (nov. 2000), p. 25, 39.
- Ultimul recurs:** [despre Laurențiu Ulici]. În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 11 (nov. 2000), p. 4.
- Mai este actual Eminescu?** În: *Datina* (Constanța), an. 8, nr. 21 (dec. 2000), p. 8.
- Nostalgiile spiritului clasic:** [despre criticul Paul Cornea]. În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 12 (dec. 2000), p. 25, 39.
- Dicționarul literaturii vrâncene:** [recenzie la *Dicționarul scriitorilor și publiciștilor vrânceni* de Florin Muscalu. Focșani, Editura Revistei V, 1999]. În: *Revista V*, an. 11, nr. 141–143 (2000), p. 12.
- 2001**
- Fețele unui epistolar:** [recenzie la *Dulcea mea Doamnă / Eminul meu iubit*, corespondență inedită Mihai Eminescu – Veronica Micle. ediție îngrijită de Christina Zarifopol-Illias. Iași, Editura Polirom, 2000]. În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 1 (ian. 2001), p. 25, 27.
- O lucrare de pionierat:** [recenzie la *Ei, care au scris...* de Lucian Dumbravă. Iași, Editura Everest, 2001]. În: *Evenimentul*, an. 10, nr. 2881 (13 ian. 2001), p. 14.
- Amurgul foiletonului.** În: *Convorbiri literare*, an. 134, nr. 2 (feb. 2001), p. 25, 29.
- Literatura și abordarea sistemică.** În: *Convorbiri literare*, an. 135, nr. 3 (mar. 2001). p. 25.
- Sacrul în lirica basarabeană:** [recenzie la *Dinamica sacrului în poezia basarabeană contemporană* de Ana Bantoș. București, Editura Fundației Culturale Române, 2000]. În: *Convorbiri literare*, an. 135, nr. 4 (apr. 2001). p. 25.
- Cultivarea unității naționale spirituale.** În: *Limba română* (Chișinău), an. 11, nr. 4–8 (2001), p. 14.

- „Regionalismul basarabean”: concept literar sau concept geopolitic?** În: *Limba română* (Chișinău), an. 11, nr. 48 (2001), p. 189–192.
- „Cuvântul nostru”. O revistă samizdat din anii cincizeci (1).** În: *Adevărul literar și artistic*, an. 10, nr. 562 (3 apr. 2001), p. 5.
- „Cuvântul nostru”. O revistă samizdat din anii cincizeci (2).** În: *Adevărul literar și artistic*, an. 10, nr. 563 (10 apr. 2001), p. 11.
- Despre „inocența” lui Ion Creangă:** [recenzie la *Ion Creangă – Măștile inocenței* de Constantin Parascan. Iași, Editura Junimea, 2000]. În: *Convorbiri literare*, an. 135, nr. 5 (mai 2001), p. 25.
- Monografie pentru un minor:** [recenzie la *Dinu Pillat: un destin împlinit* de Carmen Brăgaru. București, Editura Du Style, 2000]. În: *Convorbiri literare*, an. 135, nr. 6 (iun. 2001), p. 25.
- Dramatismul cumpenei critice.** În: *Convorbiri literare*, an. 135, nr. 7 (iul. 2001), p. 25, 40.
- Eminesciune.** În: *Convorbiri literare*, an. 135, nr. 8 (aug. 2001), p. 25, 29.
- O istorie cu... istorii.** În: *Convorbiri literare*, an. 135, nr. 9 (sep. 2001), p. 25.
- „Regionalismul basarabean”: concept literar sau concept geopolitic?** În: *Adevărul literar și artistic*, an. 10, nr. 585 (18 sep. 2001), p. 5–6.
- Stilistica seriilor.** În: *Convorbiri literare*, an. 135, nr. 10 (oct. 2001), p. 25.
- Servituțile cronicii literare.** În: *Convorbiri literare*, an. 135, nr. 11 (nov. 2001), p. 25.
- Diaspora literară nord-americană.** În: *Convorbiri literare*, an. 135, nr. 12 (dec. 2001), p. 25.

2002

- Apolo Bolohan – file de dicționar bucovinean.** În: *Almanah Bucovina literară* (2002), p. 33–34.
- Șerban Vasile Bascovici.** În: *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom. 42–43 (2002–2003), p. 203–206.
- Ficțiunea și non-ficțiunea jurnalului:** [recenzie la *Ficțiunea jurnalului intim* de Eugen Simion. București, Editura Univers Enciclopedic, 2001]. În: *Convorbiri literare*, an. 135, nr. 1 (ian. 2002), p. 56–58.
- „Ideea latină”.** În: *Luceafărul*, nr. 1 (16 ian. 2002), p. 19.
- Ipostazele unei structuri epice:** [recenzie la *Povestirile în ramă. Ipostaze universale și românești ale unei structuri* de Sergiu Pavel Dan. Pitești, Editura Paralela45, 2001]. În: *Convorbiri literare*, an. 135, nr. 2 (feb. 2002), p. 76–78.
- Bibliografie călinesciană comentată:** [recenzie la un volum de Ion Bălu]. În: *Convorbiri literare*, an. 136, nr. 3 (mar. 2002), p. 60–62.
- De la identitatea obiectivă la identitatea impusă. Cazul românilor sovietizați.** În: *Adevărul literar și artistic*, an. 11, nr. 608 (12 mar. 2002), p. 11.
- Istorie (socială) și realitate (literară):** [recenzie la *Navigare* de Eugen Uricaru. București, Editura Cartea Românească, 2001]. În: *Convorbiri literare*, an. 136, nr. 4 (apr. 2002), p. 57–59.
- De la comparatism la istorie literară:** [recenzie la *Echilibru între antiteze. Heliade – o biografie* de Mircea Anghelescu. București, Editura Univers Enciclopedic, 2001]. În: *Convorbiri literare*, an. 136, nr. 5 (mai 2002), p. 44–46.

- Romanul popular:** [recenzie la *Romanul popular în România. Literar și paraliterar* de Ioana Drăgan. Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2001]. În: *Convorbiri literare*, an. 136, nr. 6 (iun. 2002), p. 42–44.
- Datorii uitate:** [recenzie la *Jean Bart (Eugeniu Botez). Viața și opera* de Constantin Mohanu. București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2001]. În: *Convorbiri literare*, an. 136, nr. 7 (iul. 2002), p. 49–51.
- Globalizarea și cultura.** În: *Revista română*, an. 8, nr. 2 (2002), p. 1, 12
- Critica localistă:** [recenzie la *Singurătatea și tristețea oglinzilor. Cronici și eseuri* de Mihail Iordache, ediție îngrijită și prefață de Mircea A. Diaconu. Iași, Editura Timpul, 2001–2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 136, nr. 8 (aug. 2002), p. 50–52.
- Institutul de lingvistică „A. Philippide” la 75 de ani.** În: *Academica*, an. 12, nr. 5–6 (aug.–sep. 2002), p. 33–35.
- Discursul istoric pozitiv (1):** [recenzie la *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România*, Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi. Iași: Polirom, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 136, nr. 9 (sep. 2002), p. 62–64.
- Discursul istoric pozitiv (2):** [recenzie la *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România*, Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi. Iași: Polirom, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 136, nr. 10 (oct. 2002), p. 54–57.
- Tirania esteticului și pînzele cenușii ale adevărului:** [recenzie la *Cochilia și melcul sau Fericirea interzisă* de Bujor Nedelcovici. București, Editura ALLFA, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 136, nr. 11 (nov. 2002), p. 50–52.
- Cronicarul și plăcerea textului:** [recenzie la *Concert de deschidere* de Daniel Cristea-Enache. București, Editura Fundației Culturale Române, 2001]. În: *Convorbiri literare*, an. 136, nr. 12 (dec. 2002), p. 48–50.

2003

- Obsesii regionaliste:** [recenzie la volumele: *Contribuții istorico-literare* de Vasile Ciocanu. București, Editura Fundației Culturale Române, 2001; *Spiritus loci. Variațiuni pe o temă* de Alina Ciobanu-Tofan. Chișinău, Editura Gunivas, 2001; *Literatura română din Basarabia. Anii '20–'30* de Alexandru Burlacu. Chișinău, Editura Tehnica-Info, 2002 și *Tentația sincronizării*, de același autor. Timișoara, Editura Augusta, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 136, nr. 1 (ian. 2003), p. 47–50.
- O inexactitate comparatistă: Lenau și Eminescu.** În: *Adevărul literar și artistic*, an. 12, nr. 649 (14 ian. 2003), p. 1, 8–9.
- Duiliu Zamfirescu în actualitate:** [recenzie la volumele: *Introducere în opera lui Duiliu Zamfirescu* de Ioan Adam, *Duiliu Zamfirescu între Natură și Idee* de Mihai Cimpoi și *Viața lui Duiliu Zamfirescu* de Al. Săndulescu. Focșani, Editura ZEDAX, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 136, nr. 2 (feb. 2003), p. 51–53.
- Caragialiene:** [recenzie la volumele *Efectul Caragiale* de Constantin Trandafir. București, Editura Vestala, 2002 și *Nordul caragialian* de Ioan Derșidan. București, Editura Univers Enciclopedic, 2003]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 3 (mar. 2003), p. 58–60.
- Respectul cuvîntului:** [recenzie la *Atitudini literare*, vol. 2, de Cassian Maria

- Spiridon. București, Editura Cartea Românească, 2002]. În: *Luceafărul*, nr. 11 (26 mar. 2003), p. 8.
- Literatura și „modelul magic”**: [recenzie la *O istorie posibilă a literaturii române. Modelul magic* de Paul Anghel, prefață de Ilie Bădescu. Timișoara, Editura Augusta, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 4 (apr. 2003), p. 57–59.
- Mărturii despre literatura anti-bolșevică a studenților ieșeni (1957–1958)**: [revista samizdat „Cuvîntul nostru”]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 4 (apr. 2003), p. 11–14.
- Dacoromânism, diaspora, exil**. În: *Revista română*, an. 9, nr. 2 (2003), p. 1, 20.
- Jurnalismul politic al lui B. P. Hasdeu**: [recenzie la *Articole politice, vol. 1 (1858–1868)*, ediție critică de Stancu Ilin. București, Editura Floarea Darurilor, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 5 (mai 2003), p. 48–51.
- Complex cu probleme**: [recenzie la *Complexul bacovian* de Theodor Codreanu. Iași, Editura Junimea, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 6 (iun. 2003), p. 50–52.
- Hazard și creație**: [recenzie la *Mîna care scrie. Spre o poietică a hazardului*, ediția a 2-a, de Irina Mavrodin. București, Editura EST, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 7 (iul. 2003), p. 42–44.
- Poezie vs. globalizare**. În: *Poezia*, an. 9, nr. 3 (2003), p. 11.
- Scrisorile lui Caragiale**: [recenzie la *Opere. Vol. 4. Corespondență* de I.L. Caragiale, ediție de Stancu Ilin și Constantin Hârlav. București, Editura Univers Enciclopedic, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 8 (aug. 2003), p. 43–45.
- Pactul cu biografia**: [recenzie la *Genurile biograficului* de Eugen Simion. București, Editura Univers Enciclopedic, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 9 (sep. 2003), p. 40–42.
- Geografie literară (1). Balcanismul**: [recenzie la *Balcanismul literar românesc* de Mircea Muthu. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 10 (oct. 2003), p. 45–47.
- Geografie literară (2). Kakanian rediviva**: [recenzie la *Balcanismul literar românesc* de Mircea Muthu. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 11 (nov. 2003), p. 45–47.
- Soresciene**: [recenzie la *Opera lui Marin Sorescu* de Crenguța Gânscă. Pitești, Editura Paralela 45, 2002; *Marin Sorescu. Între parodic și solitudine necesară* de Maria Ionică. Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2003; *Marin Sorescu. Biobibliografie* de Gheorghe Boris Lungu. Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2003]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 12 (dec. 2003), p. 46–48.

2004

- Galeriile Holban**: [recenzie la *Istoria literaturii române. Portrete contemporane*, vol. 1, de Ioan Holban. Iași, Editura Princeps Edit, 2003]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 1 (ian. 2004), p. 51–53.
- „Devenirea romanului”**: [recenzie la volumul cu același titlu de Constantin Dram. Iași, Institutul European, 2003]. În: *Convorbiri literare*, an. 137, nr. 2 (feb. 2004), p. 5–47.
- Faber est...**: [despre Gavril Istratie]. În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 3 (mar.

- 2004), p. 91.
- Școlar întru melancolie:** [despre Mihai Ursachi]. În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 3 (mar. 2004), p. 33–34.
- Utopia valorii:** [recenzie la *Antiutopia și utopia valorii* de Mirela Marin. București, Editura Viitorul Românesc, 2003]. În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 3 (mar. 2004), p. 57–59.
- Dadaismul:** [recenzie la *Tristan Tzara. Omul care a pus la cale revoluția Dada* de François Buot, traducere de Alexandru și Magdalena Boiangiu. București, Editura Compania, 2003]. În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 4 (apr. 2004), p. 72–74.
- Conceptul de „frumos”:** [recenzie la *C. Dimitrescu-Iași. Studiu monografic: sociologie, filosofie, politică, estetică, pedagogie* de Cătălin Bordeianu, ediția a 2-a. Chișinău, Centrul Național de Drept & Editura Garuda Art, 2002]. În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 5 (mai 2004), p. 53–55.
- Ctitor de punți între două culturi:** [despre Horst Fassel]. În: *Arcașul* (Cernăuți), nr. 5 (mai 2004), p. 10.
- Cazul Vasile Conta:** [recenzie la *Memorie și uitare în cultura română. Cazul Vasile Conta* de Florin Cântec. Iași, Editura Timpul, 2003 și *Vasile Conta. Scrisori și documente inedite* de același autor. Iași, Editura Revistei „Convorbiri literare”, 2003]. În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 6 (iun. 2004), p. 50–52.
- Junimismul:** [recenzie la *Marginalii junimiste* de Liviu Papuc. Iași, Editura Timpul, 2003]. În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 7 (iul. 2004), p. 49–51.
- Ecoul timpului probabil:** [despre Ion Hadârcă]. În: *Limba română* (Chișinău), an. 14, nr. 7–8 (2004), p. 112.
- Virtuțile fragmentului:** [despre eseurile critice ale Ioanei Pârvulescu]. În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 8 (aug. 2004), p. 54–56.
- Ion Budai-Deleanu: un scriitor în ofensivă:** [recenzie la *Opera literară a lui Ion Budai-Deleanu* de Ion Urcan. Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2004; *Țiganiada*, repovestire în proză de Grigore Țugui. Iași, Editura Institutul European, 2004 și *Tsiganiada ou Le Campement des Tsiganes*, traducere din română: Romanița, Aurelia și Valeriu Rusu, adaptare în franceză: Françoise Mingot-Tauran. București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2003]. În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 9 (sep. 2004), p. 70–72.
- De la Beethoven la Tănase Scatiu.** În: *Saeculum* (Focșani), an. 3, nr. 7 (oct. 2004), p. 8–11.
- Distopie (1). O călătorie în republica sovieto-bolșevică Mancurtova. Istoria unui coșmar.** În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 10 (oct. 2004), p. 140–143.
- Jurnalele lui Marin Preda:** [recenzie la *Jurnal intim. Carnete de atelier*, ediție îngrijită de Eugen Simion și Oana Soare. București, Editura Ziua, 2004]. În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 10 (oct. 2004), p. 42–44.
- Aron Cotruș – destin fragmentat:** [recenzie la *Aron Cotruș. Între revoltă și rugăciune* de Ion Cristofor. Cluj-Napoca, Societatea Culturală „Lucian Blaga”, 2003]. În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 11 (nov. 2004), p. 43–45.
- Distopie (2). Călătorie în Telectulania. Istorisirea celui de-al doilea coșmar.** În: *Convorbiri literare*, an. 138, nr. 11 (nov. 2004), p. 145–147.
- Liber psalmorum:** [recenzie la *Psalmii în literatura română* de Alexandru

Andriescu. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2004]. În: Convorbiri literare, an. 138, nr. 12 (dec. 2004), p. 46–48.

2005

Sadoveanu necunoscut. În: Studii și cercetări științifice, Universitatea Bacău, seria Filologie, nr. 15 (2005), p. 24–29.

Eminescu și romantismul: [recenzie la *Eminescu și intertextul romantic* de Marina Mureșanu-Ionescu, ediția a 2-a. Iași, Editura Junimea, 2004]. În: Convorbiri literare, an. 138, nr. 1 (ian. 2005), p. 50–52.

Critica simpatetică: [recenzie la *Dosarul Bacovia. O descriere a operei* de Constantin Călin. Bacău, Editura Agora, 2004]. În: Convorbiri literare, an. 138, nr. 2 (feb. 2005), p. 48–50.

Cartea din sertar: [recenzie la *Sertar* de Nicolae Gheran. București, Editura Institutului Cultural Român, 2004]. În: Convorbiri literare, an. 139, nr. 3 (mar. 2005), p. 50–52.

Era dicționarelor: [recenzie la *Dicționarul general al literaturii române*, vol. 1–2, coordonator Eugen Simion. București, Editura Univers Enciclopedic, 2004]. În: Convorbiri literare, an. 139, nr. 4 (apr. 2005), p. 65–67.

Subversiunea ficțiunii: [recenzie la *Autorul și ficțiunile Eului* de Dan Cristea. București, Editura Cartea românească, 2004]. În: Convorbiri literare, an. 139, nr. 5 (mai 2005), p. 57–59.

Din nou despre „Geniu pustiu”. În: Saeculum (Focșani), an. 4, nr. 4 (iun. 2005), p. 16–18.

Estetica vieții: [recenzie la *Memorii* de Nicolae Petrescu, ediție de Ionel Opreșan. București, Editura Vestala, 2004]. În: Convorbiri literare, an. 139, nr. 6 (iun. 2005), p. 61–63.

Misiunea esteticii: [despre Alexandru Husar]. În: Convorbiri literare, an. 139, nr. 7 (iul. 2005), p. 46–48.

„Mișcarea literelor în Iași” ori „sarcasm și ideal”: [recenzie la *Opere*, vol. 5–6, de B. P. Hasdeu, ediție de Stancu Ilin. București, Editura Floarea Darurilor, 2004]. În: Convorbiri literare, an. 139, nr. 8 (aug. 2005), p. 49–50.

Nașterea scriitorului român: [recenzie la *Apariția scriitorului în cultura română* de Leon Volovici. București, Editura Curtea Veche, 2004]. În: Convorbiri literare, an. 139, nr. 9 (sep. 2005), p. 43–45.

Regionalism și literatură. În: Saeculum (Focșani), an. 4, nr. 67 (sep.–oct. 2005), p. 29–32.

Bucovina literară: [recenzie la *Enciclopedia Bucovinei* de Emil Satco. Iași, Editura Princeps Edit, 2004]. În: Convorbiri literare, an. 139, nr. 10 (oct. 2005), p. 61–63.

Cita mors ruit: [despre Emil Iordache]. În: Convorbiri literare, an. 139, nr. 10 (oct. 2005), p. 41.

Literatura română din Basarabia. În: Cronica, an. 40, nr. 10 (oct. 2005), p. 19.

Hijo de sus palabras: [recenzie la *Suavul suspin* de Dragoș Cojocaru. Iași, Editura Convorbiri literare, 2004]. În: Convorbiri literare, an. 139, nr. 11 (nov. 2005), p. 48–50.

Traducerile germane ale lui Tieck / Baudissin – surse pentru receptarea lui Shakespeare în România. În: Dacia literară, an. 16, nr. 63 (6/2005), p. 12–15.

Inedite sadoveniene (1): [recenzie la *Pagini de jurnal și documente inedite* de Mihail Sadoveanu, ediție de Constantin și Maia Mitru, Olga Rusu, Constantin Ciopraga. Iași, Editura Junimea, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 139, nr. 12 (dec. 2005), p. 50–51.

2006

Junimea și literatura europeană. În: *Studii și cercetări științifice*, Universitatea Bacău, nr. 16 (2006), p. 13–17.

Inedite sadoveniene (2): [recenzie la *Pagini de jurnal și documente inedite* de Mihail Sadoveanu, ediție de Constantin și Maia Mitru, Olga Rusu, Constantin Ciopraga. Iași, Editura Junimea, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 139, nr. 1 (ian. 2006), p. 61–63.

Probleme de titrologie: [recenzie la *Arpegii critice* de Bogdan Crețu. Iași, Editura Timpul, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 139, nr. 2 (feb. 2006), p. 66–67.

Petru Caraman: [recenzie la *Vechiul cîntec popular ucrainean despre Ștefan Voievod* de Petru Caraman. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 140, nr. 3 (mar. 2006), p. 58–60.

Scepticul nemîntuit: [recenzie la *Întoarcerea autorului. Eseuri despre relația creator-operă* de Eugen Simion, cronologie și postfață de Andrei Terian. București, Editura Institutului Cultural Român, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 140, nr. 4 (apr. 2006), p. 62–64.

„Moș Jacques” (sau Negruzziada): [recenzie la *Iacob Negruzzi sau vocația comunicării* de Nicolae Mecu. București, Editura Minerva, 1999 și *Iacob Negruzzi. Viața și opera* de Valeriu Birlan. București, Editura Regina din Arcadia, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 140, nr. 5 (mai 2006), p. 54–56.

Constantin Ciopraga, nonagenar. Eseu lexicografic. În: *România literară*, an. 39, nr. 21 (26 mai 2006), p. 6.

Eminescu și protocronismul: [recenzie la *Interviuri* de Edgar Papu, prefață de Ilie Rad, ediție de Ilie Rad și Grațian Cormoș. Cluj-Napoca, Editura Limes, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 140, nr. 6 (iun. 2006), p. 60–62.

Viața teatrală din Moldova românească: [recenzie la *Dramaturgia românească pe scena Teatrului Național din Iași, de la origini pînă la 1916* de Emil Coșeru. Iași, Editura Princeps Edit, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 140, nr. 7 (iul. 2006), p. 59–61.

Ediții noi de poezie veche: [recenzie la *Poezii noo* de Ioan Cantacuzino, ediție de Ion Nuță. Iași, Tipografia Moldova, 2005 și *Bicentenerul Elegiei lui Gheorghe Șincai*, ediție de Constantin Mălinaș, prefață de Mircea Tomuș. Oradea, Asociația Română pentru Ex Libris, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 140, nr. 8 (aug. 2006), p. 62–64.

Contra seducțiilor ideologiei: [recenzie la *Literatura română postbelică. Preliminarii* de Constantin Pricop. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 140, nr. 9 (sep. 2006), p. 54–55.

În căutarea textului pierdut: [recenzie la *Paratextul. Poetica discursului liminar în comunicarea artistică* de Valeriu P. Stancu. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2006]. În: *Convorbiri literare*, an. 140, nr. 10 (oct. 2006), p. 69–70.

Din nou despre regionalism: literatura aromânească: [recenzie la *Despre aromâni. De vorbă cu Hristu Căndroveanu*. București, Editura Fundației

Culturale Aromâne „Dimândarea Părintească”, 2006]. În: *Convorbiri literare*, an. 140, nr. 11 (nov. 2006), p. 64–66.

Eliade Lusitanul (1): [recenzie la *Mircea Eliade dinspre Portugalia* de Sorin Alexandrescu. București, Editura Humanitas, 2006 și *Mircea Eliade. Nodurile și semnele prozei* de Eugen Simion. Iași, Editura Junimea, 2006]. În: *Convorbiri literare*, an. 140, nr. 12 (dec. 2006), p. 61–63.

2007

Eliade Lusitanul (2): [recenzie la *Jurnalul portughez și alte scrieri* de Mircea Eliade, vol. 1–2, ediție îngrijită de Sorin Alexandrescu, Florin Țurcanu și Mihai Zamfir. București, Editura Humanitas, 2006]. În: *Convorbiri literare*, an. 140, nr. 1 (ian. 2007), p. 62–64.

Proust în România: [recenzie la *A la recherche du roman moderne. La réception de l'oeuvre de Marcel Proust en Roumanie* de Liviu Leonte. Iași, Editura Institutul European, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 140, nr. 2 (feb. 2007), p. 60–61.

Naturalismul autohton: [recenzie la *Naturalism românesc* de Rodica Ștefan. București, Editura Niculescu, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 141, nr. 3 (mar. 2007), p. 69–70.

Răzbunarea inefabilului: [recenzie la *Interpretare și raționalitate* de Paul Cornea. Iași, Editura Polirom, 2006]. În: *Convorbiri literare*, an. 141, nr. 4 (apr. 2007), p. 60–62.

Literatura română generală: [recenzie la *Literatură română în țările vecine (1945–2000)* de Catinca Agache. Iași, Editura Princeps Edit, 2006]. În: *Convorbiri literare*, an. 141, nr. 5 (mai 2007), p. 72–74.

O aniversare pilduitoare: Stelian Dumitrăcel. În: *Revista de lingvistică și știință literară* (Chișinău), nr. 3–4 (2007), p. 120–122.

Poetul și războiul: [recenzie la *Iluzie și Destin. Scrisori. Album. Jurnal pentru Lucia* de Ion Șugariu, ediție de Lucia Șugariu. București, Fundația Culturală Memoria, 2006]. În: *Convorbiri literare*, an. 141, nr. 6 (iun. 2007), p. 61–63.

Literatura din Banat: [recenzie la *Dicționar al scriitorilor din Banat*, coordonator Alexandru Ruja și *Printre cărți* de același autor. Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005, 2006]. În: *Convorbiri literare*, an. 141, nr. 7 (iul. 2007), p. 66–68.

O misiune nobilă: [despre ASTRA, Despărțământul „Mihail Kogălniceanu” Iași]. În: *Revista română*, an. 13, nr. 3 (2007), p. 65.

„Convorbiri literare” și vremurile: [recenzie la *Lecturi din Convorbiri literare. 1867–1885* de Pavel Florea. Iași, Editura Universitas XXI, 2007]. În: *Convorbiri literare*, an. 141, nr. 8 (aug. 2007), p. 61–63.

Imagologie germană: [recenzie la volumul *Germanitatea și literele române* de Bogdan Mihai Dascălu. București, Editura Ideea Europeană, 2007]. În: *Convorbiri literare*, an. 141, nr. 9 (sep. 2007), p. 53–54.

Tenacitatea eseului: [recenzie la monografia *Ion Biberi. Suferință și cunoaștere* de Mihaela Albu. Craiova, Fundația „Scrisul Românesc”, 2005]. În: *Convorbiri literare*, an. 141, nr. 10 (oct. 2007), p. 63–64.

Parabola condiției umane. Serafim Saka. În: *Limba română* (Chișinău), an. 17, nr.

10–12 (2007), p. 66–74.

Mica Romă: [recenzie la antologia *Pavel Dan și Blajul*, alcătuită de Ion Buzași, Sergiu Pavel Dan și Aurel Podaru. Beclean, Editura Clubul Saeculum, 2007]. În: *Convorbiri literare*, an. 141, nr. 11 (nov. 2007), p. 52–53.

Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzachi: [recenzie la volumul *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzachi în Dieta Bucovinei*, ediție bilingvă îngrijită de Ilie Luceac, traducerea textului german de Catrinel Pleșu. București, Editura Institutul Cultural Român, 2007]. În: *Convorbiri literare*, an. 141, nr. 12 (dec. 2007), p. 51–53.

2008

Eminescu dinspre Italia: [recenzie la volumul *Mihai Eminescu: nel laboratorio di Luceafărul* de Marco Cugno. Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2006]. În: *Convorbiri literare*, an. 141, nr. 1 (ian. 2008), p. 60–62.

Vasluianul Peneș Curcanul și democratizarea personajului literar. În: *Orizont literar contemporan*, an. 1, nr. 1 (2008), p. 2.

„Viețistul” Ibrăileanu: [recenzie la volumul *Ibrăileanu. Către o teorie a personalității* de Antonio Patraș. București, Editura Cartea Românească, 2007]. În: *Convorbiri literare*, an. 141, nr. 2 (feb. 2008), p. 64–66.

Ce (mai) înseamnă „poet național”? În: *România literară*, an. 41, nr. 5 (8 feb. 2008), p. 18–19.

Diacronie caragialiană: [recenzie la *I.L. Caragiale. Viața și opera. Leben und Werke* de Horia Petra-Petrescu, ediție de Ioan Derșian și Rudolf Windisch. Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2004; *Caragialii, o familie de scriitori* de Luiza Marinescu. București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2005; *Însemnări caragialiene* de Ieronim Tătaru. București, Fundația Culturală Libra, 2006; *Normele limbii literare în opera lui I.L. Caragiale* de Vasile Arvinte. Iași, Editura Demiurg, 2007]. În: *Convorbiri literare*, an. 142, nr. 3 (mar. 2008), p. 56–58.

Structuri narrative în „Amintiri din copilărie”. În: *Limba română*, an 17, nr. 3–4 (mar.–apr. 2008), p. 75–80.

Impresiuni dintr-o călătorie în timp: [recenzie la *Din impresiunile unui călător prin țară* de Vasile Boerescu, ediție de Mircea Anghelescu]. În: *Convorbiri literare*, an. 142, nr. 4 (apr. 2008), p. 68–70.

Cumpătarea umanismului (1): [recenzie la *Interviuri* de Constantin Ciopraga, ediție îngrijită de Ilie Rad și Raluca-Simona Deac. Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007]. În: *Convorbiri literare*, an. 142, nr. 5 (mai 2008), p. 90–91.

Cumpătarea umanismului (2): [recenzie la *Interviuri* de Constantin Ciopraga, ediție îngrijită de Ilie Rad și Raluca-Simona Deac. Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007]. În: *Convorbiri literare*, an. 142, nr. 6 (iun. 2008), p. 52–53

Teatrul german din România: [recenzie la *Bühnen-Welten vom 18–20 Jahrhundert. Deutsches Theater in den Provinzen des heutigen Rumänien* de Horst Fassel. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007]. În: *Convorbiri literare*, an. 142, nr. 7 (iul. 2008), p. 58–60.

Arcade septentrionale: [recenzie la volumul cu același titlu de Lucia Olaru Nenati. București, Editura Academiei Române, 2007]. În: *Convorbiri literare*, an. 142, nr. 8 (aug. 2008), p. 48–50.

- Compendiu „Sebastian”:** [recenzie la *Mihail Sebastian. Între viață și ficțiune* de Constantin Trandafir. București, Fundația Culturală Libra, 2007]. În: *Convorbiri literare*, an. 142, nr. 9 (sep. 2008), p. 50–52.
- Coordonate blagiene (I):** [despre vol. *Chipurile tăcute ale veșniciei în lirica lui Lucian Blaga* de Vasile Fanache] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 142, Nr. 10 (oct. 2008). p. 59–60.
- Coordonate blagiene (II):** [despre vol. *Model și cataliză în lirica românească modernă* de Florin Oprescu și *Lucian Blaga și contemporanii săi* de Mircea Popa] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 142, Nr. 11 (nov. 2008). p. 43–44.
- O monografie exemplară:** [recenzie la *Petru Caraman. Destinul cărturarului* de Ion H. Ciubotaru. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2008] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 142, Nr. 12 (dec. 2008). p. 69–70.
- Modelul junimist** / Dan Mănuță. – (Istorie literară). În: *România literară*. An. 41, Nr. 48 (5 dec. 2008). p. 18–19.

2009

- Poetul, ca și soldatul...** / Dan Mănuță. – În grupajul *In memoriam Grigore Vieru*. În: *Convorbiri literare*. An. 143, Nr. 1 (ian. 2009). p. 54.
- Eminescologie/ eminescianism:** [recenzie la *Eminescu. Negocierea unei imagini* de Iulian Costache. București: Cartea Românească, 2008 și la *Eminescianismul* de Gheorghe Lateș. Iași: Junimea, 2005] / Dan Mănuță. – (Cronica literară : Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 143, Nr. 1 (ian. 2009). p. 78–80.
- Destine frânte (II):** [despre vol. *Basarabia necunoscută* de Iurie Colesnic] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 143, Nr. 3 (mart. 2009). p. 68–70.
- Destine frânte (III):** [recenzie la *Cunoaștere și autenticitate* de Diana Vrabie. Timișoara: Editura Augusta, 2008] / Dan Mănuță. În: *Convorbiri literare*. An. 160, Nr. 4 (apr. 2009). p. 70–72.
- Sic iubeo, sic volo (I) :** [recenzie la *Istoria critică a literaturii române: 5 secole de literatură* de Nicolae Manolescu. Pitești: Paralela 45, 2008] / Dan Mănuță. – (Cronica literară). – În grupajul „Critica criticii”. În: *Convorbiri literare*. An. 143, Nr. 5 (mai 2009). p. 69–71.
- Sic iubeo, sic volo (II):** [despre istoria literară] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 143, Nr. 6 (iun. 2009). p. 79–81.
- Sic iubeo, sic volo (III):** [despre istoria literară] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 143, Nr. 7 (iul. 2009). p. 66–68.
- În căutarea certitudinii:** [recenzie la *Hieroglîfele poezilor* de Emanuela Ilie. Iași : Timpul, 2008] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 143, Nr. 8 (aug. 2009). p. 66–68.
- Labirintul raiului:** [despre poezia Corinei Matei Gherman] / Dan Mănuță.– (Recenzii). În: *Poezia* (Iași). An. 15, Nr. 3 (trim. III 2009). p. 227–229.
- Noica și arheologia cuvîntului:** [recenzie la *Constantin Noica. Repere biobibliografice* de Stan V. Cristea. București: RCR Editorial, 2009] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 143, Nr. 9 (sept. 2009). p. 75–77.

- Publicistica lui Călinescu** / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 143, Nr. 10 (oct. 2009). p. 77–78.
- Necesitatea șazecismului:** [despre Eugen Simion] / Dan Mănuță. – (Profil). În: Vitraliu (Bacău). An. 17, Nr. 3/4 (nov. 2009). p. 26.
- Din nou despre modelul german:** [despre vol. *Germanitatea și literele române* de Bogdan Mihai Dascălu] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 143, Nr. 11 (nov. 2009). p. 68–70.
- Resurecția umanismului:** [recenzie la *Contemporanii mei. Portrete* de Zoe Dumitrescu Bușulenga. București: Editura Niculescu, 2008] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 143, Nr. 12 (dec. 2009). p. 66–67.

2010

- Reeditări utile:** [recenzie la *Eminescu. Viața* de Zoe Dumitrescu Bușulenga. Putna: Editura Nicodim Caligraful, 2009] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 144, Nr. 1 (ian. 2010). p. 62–64.
- Scrisori ieșene (I):** [recenzie la *Contribuții inedite la istoria literaturii române* de George Sanda. București: Editura George Sanda, 2009] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 144, Nr. 2 (febr. 2010). p. 79–81.
- Scrisori ieșene (II):** [recenzie la *Contribuții inedite la istoria literaturii române* de George Sanda. București: Editura George Sanda, 2009] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 144, Nr. 3 (mart. 2010). p. 53–55.
- Extreme literare (I)** [despre literatura română din Basarabia] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 144, Nr. 4 (apr. 2010). p. 82–84.
- Extreme literare (II):** [despre literatura română din Ungaria] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 144, Nr. 5 (mai 2010). p. 59–61.
- „Cui prodest?” (I):** [despre vol. *Literatura și arta Moldovei*] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 144, Nr. 6 (iun. 2010). p. 79–81.
- „Cui prodest?” (II):** [despre vol. *Literatura și arta Moldovei*] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 144, Nr. 7 (iul. 2010). p. 63–65.
- Între critică estetică și comparatism:** [despre vol. *De la estetică la literatură comparată* de Victor Iancu] / Dan Mănuță. În: Convorbiri literare. An. 144, Nr. 8 (aug. 2010). p. 64–66 : il.
- Nostalgia ardelenismului:** [recenzie la *Lumea transilvană a lui Ion Creangă* de Teodor Tanco. Iași: Princeps Edit, 2010] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 144, Nr. 9 (sept. 2010). p. 66–67.
- Călinescu: o provocare neconținută:** [recenzie la *G. Călinescu. A cincea esență* de Andrei Terian. București: Cartea Românească, 2009] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 144, Nr. 10 (oct. 2010). p. 57–59.

Diversificarea referențelor lirice: [recenzie la *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică* de Ana Bantoș] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 144, Nr. 12 (dec. 2010). p. 69–71.

2011

Eminescu, zvastica, secera și ciocanul (I) / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 145, Nr. 1 (ian. 2011). p. 69–71.

Eminescu, zvastica, secera și ciocanul (II) / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 145, Nr. 2 (febr. 2011). p. 80–81.

Petru Dumitriu contra Petru Dumitriu / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 145, Nr. 3 (mart. 2011). p. 62–64.

Cultură și creație: [recenzia vol. cu același titlu de Adrian Marino. Cluj Napoca: Eikon, 2010] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 145, Nr. 4 (apr. 2011). p. 79–81.

Poezie „moldovenească” sau „românească”? / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 145, Nr. 5 (mai 2011). p. 72–74.

Întâlniri ratate: [despre Lucian Blaga] / Dan Mănuță. – (Părinți spirituali – Lucian Blaga). În: *Acasă* (București). An. 4, Nr. 1/2 (ian.–iun. 2011). p. 34–36.

Printre amintiri, destine și cărți: [despre vol. *Arta de a fi păgubaș* de Niculae Gheran] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 145, Nr. 6 (iun. 2011). p. 83–85.

Utilitatea monografiei tradiționale: [recenzie la *Nicolae Gane. Studiu monografic de Geta Moroșan*. Iași: Timpul, 2010] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 145, Nr. 7 (iul. 2011). p. 76–78.

Metamorfozele fantasticului: [recenzie la *Prezențe și metamorfoze ale fantasticului în literatura română* de Marius-Gabriel Iacob. Iași: Universitas XXI, 2011] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 145, Nr. 8 (aug. 2011). p. 69–70.

Nichita Stănescu: vechi și nou / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 145, Nr. 9 (sept. 2011). p. 60–62.

Orbitorul tot: [despre romanul cu același titlu de Mircea Cărtărescu] / Dan Mănuță. În: *Convorbiri literare*. An. 145, Nr. 10 (oct. 2011). p. 76–78.

Doinaș în actualitate / Dan Mănuță. În: *Convorbiri literare*. An. 145, Nr. 11 (nov. 2011). p. 63–65.

Forța imaginarului: [despre vol. *Pași peste graniță* de Romanița Constantinescu] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 145, Nr. 12 (dec. 2011). p. 63–66.

2012

Eminescu și „Caietul vienez”: [recenzie la: *Eminescu și enigmatul caietului vienez* de Cristian Livescu. Piatra Neamț: Crigarux, 2011] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 146, Nr. 1 (ian. 2012). p. 70–72.

Nu-i frumos ce-i frumos...: [recenzie la *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în sud-estul Europei* de Petru Caraman. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2011] / Dan Mănuță. – (Cronica literară:

- Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 146, Nr. 2 (febr. 2012). p. 68–70.
- Diaspora literară și „oamenii nimănu”**: [recenzie la *Ion Miloș. Viața și opera* de Catinca Agache. București: Editura Academiei Române, 2011] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 146, Nr. 3 (mart. 2012). p. 67–69.
- Poezia matematicii**: [despre Solomon Marcus] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 146, Nr. 4 (apr. 2012). p. 83–85.
- Lucifer și Acrivița**: [recenzie la *Literatura luciferică. O istorie ocultă a literaturii române* de Radu Cernătescu. București: Cartea Românească, 2010] / Dan Mănuță. În: *Convorbiri literare*. An. 146, Nr. 5 (mai 2012). p. 73–74.
- Literatură marginală?**: [recenzie la *Fotografie de grup cu prozatoare uitate. Proza feminină interbelică* de Bianca Burța-Cernat. București: Cartea Românească, 2011] / Dan Mănuță. În: *Convorbiri literare*. An. 146, Nr. 7 (iul. 2012). p. 72–73.
- Familia Hurmuzăcheștilor (I)**: [recenzie la vol. *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare (O istorie a culturii românești în Bucovina în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea)* de Ilie Luceac. Cernăuți: Editura Alexandru cel Bun – Timișoara: Augusta, 2000] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 146, Nr. 8 (aug. 2012). p. 94–95.
- Nostalgia cărților**: [despre vol. *Lecturi-cărți, zile* de Alexandru Ruja] / Dan Mănuță. – (Cronica literară). În: *Convorbiri literare*. An. 146, Nr. 9 (sept. 2012). p. 81–83.
- De ce avem roman**: [despre criticul Șerban Axinte] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 146, Nr. 10 (oct. 2012). p. 87–88.
- Memoria sud-estului european (I)**: [despre vol. *Europa de Sud-Est în memoria culturală românească* de Mircea Muthu] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 146, Nr. 11 (nov. 2012). p. 85–86.
- Memoria sud-estului european (II)**: [despre vol. *Erinnerungskultur in Südosteuropa/ Cultura memoriei în sud-estul european*, editor Reinhard Lauer] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 146, Nr. 12 (dec. 2012). p. 66–68.

2013

- Tempi passati**: [despre poezia lui Mihai Eminescu] / Dan Mănuță. În: *Convorbiri literare*. An. 147, Nr. 1 (ian. 2013). p. 77–79.
- Biografia: pro și contra**: [despre vol. *Viața lui M. Blecher. Împotriva biografiei* de Doris Mironescu] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 147, Nr. 2 (febr. 2013). p. 67–69.
- Poezie și timp**: [despre vol. *Modele ale temporalității poetice* de Viorica Ela Caraman] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 147, Nr. 3 (mart. 2013). p. 83–84.
- Critica meditativă**: [despre opera lui Ovidiu Cotruș] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 147, Nr. 4 (apr. 2013). p. 97–99.
- Nuvelistica rebreeriană**: [despre vol. *Nuvelistul Rebreanu* de Constantin Cubleşan] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: *Convorbiri literare*. An. 147, Nr. 6 (iun. 2013). p. 71–73.

- Marin Preda: reperele operei** / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 147, Nr. 7 (iul. 2013). p. 70–72.
- Intellectualul și puterea:** [despre Nicolae Mecu] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 147, Nr. 8 (aug. 2013). p. 82–84.
- Caragiale – din nou** / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 147, Nr. 9 (sept. 2013). p. 78.
- Despre Veronica Micle** / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 147, Nr. 10 (oct. 2013). p. 85–87.
- Vămile istoriei literare:** [recenzie la *Vămile posterității. Secvențe de istorie literară* de Ion Simuț. București: Editura Academiei Române, 2012] / Dan Mănuță. În: Convorbiri literare. An. 147, Nr. 11 (nov. 2013). p. 72–73.
- Între mistificare și carceră:** [recenzie la *Mistificiuni. Falsuri, farse, apocrife, pastișe, pseudonime și alte mistificații în literatură* de Mircea Angheliescu. București: Compania, 2008] / Dan Mănuță. În: Convorbiri literare. An. 147, Nr. 12 (dec. 2013). p. 92–94.

2014

- Sumare eminesciene** / Dan Mănuță. În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 1 (ian. 2014). p. 76–78.
- Critică și creație** / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 3 (mart. 2014). p. 77–79.
- [Benjamin] Fundoianu** / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 4 (apr. 2014). p. 97–99.
- Între generații** / Dan Mănuță. În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 5 (mai 2014). p. 88–90.
- Critica localistă:** [recenzie la *Scriitori vrânceni de ieri și de azi* de Mircea Dinuț. Galați: Editura Zigotto, 2011] / Dan Mănuță. În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 6 (iun. 2014). p. 85–86.
- Recuperări filologice:** [recenzie la *Alte contribuții la etnologia românească* de Iordan Datcu. București: Universal Dalsi, 2005] / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 7 (iul. 2014). p. 73.
- Ediții critice și... necritice (I)** / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 8 (aug. 2014). p. 83–84.
- Ediții critice și... necritice (II)** / Dan Mănuță. – (Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 9 (sept. 2014). p. 72–74.
- Jurnal maioreșcian:** [despre vol. *Opere de Titu Maiorescu*, coordonator Bogdan Mihai Dascălu] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 10 (oct. 2014). p. 63–65.
- Ocupația țaristo-sovietică:** [despre vol. *Declinul istoric al Basarabiei și Bucovinei. Mărturii și imagini* de Diana Vrabie și Constantin Chirilă] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 11 (nov. 2014). p. 85–86.
- Rebreniene:** [despre vol. Liviu Rebreanu, Fanny Rebreanu – *Intime*, text ales și aparat critic de Niculae Gheran] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 12 (dec. 2014). p. 93–95.

2015

- Eminescu și „Brockhaus” (I)** / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 1 (ian. 2015). p. 89–91.
- Eminescu și „Brockhaus” (II)** / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 148, Nr. 2 (febr. 2015). p. 77–79.
- Nobel contra Sorescu:** [despre vol. *Marin Sorescu. Bibliografie* de Gheorghe Boris Lungu] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 149, Nr. 3 (mart. 2015). p. 86–88.
- Buzduganul Labiș:** [despre vol. *Opera magna*, editor Nicolae Cîrlan] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 149, Nr. 4 (apr. 2015). p. 111–113.
- Vocația dialogului:** [despre vol. *Cărțile prietenilor mei* de Ion Brad] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 149, Nr. 5 (mai 2015). p. 80–82.
- Critica empatică:** [despre opera lui Rodica Lăzărescu] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 149, Nr. 6 (iun. 2015). p. 79–81.
- Rigoarea eselui:** [despre vol. *Umanități și valori și Prin anotimpurile lumii de azi* de Teodor Tihan] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 149, Nr. 7 (iul. 2015). p. 77–79.
- Încă necunoscutul exil:** [despre vol. *Mircea Popescu: un cărturar, un ziarist, o conștiință*, editori Mihaela Albu și Dan Anghelescu] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 149, Nr. 8 (aug. 2015). p. 109–111.
- Stilistica lingvistică:** [despre vol. *Al. Andriescu – 88*, îngrijit de Gabriela Haja] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 149, Nr. 9 (sept. 2015). p. 76–78.
- Spre o sociologie modernă a literaturii:** [despre vol. *Echilibrul între antiteze*, editor Mircea Anghelescu. București: Universitatea din București, 2014] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 149, Nr. 10 (oct. 2015). p. 84–86.
- Proza fantastică românească. Modalități narative:** [despre vol. *Proza fantastică românească. Modalități narative* de Ana Alexandra Sanduloviciu] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 149, Nr. 11 (nov. 2015). p. 97–98.
- Don Leopardi și Don Eminescu:** [despre opera lui Vasile Diacon] / Dan Mănuță. – (Cronica literară : Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 149, Nr. 12 (dec. 2015). p. 72–75.

2016

- O carte necesară:** [despre vol. *Patografie Mihai Eminescu* de Gheorghe Scripcaru și Valerius M. Ciucă] / Dan Mănuță. – (Cronica literară: Critica criticii). În: Convorbiri literare. An. 149, Nr. 1 (ian. 2016). p. 97–98 : il.
- Societari junimiști** / Dan Mănuță. În: Convorbiri literare. An. 149, Nr. 2 (febr. 2016). p. 81–83.
- Un universitar de excepție: Alexandru Dima** / Dan Mănuță. În: Convorbiri literare. An. 150, Nr. 3 (mart. 2016). p. 96–98.

I. Omul și opera

Critica și istoria literară mi-au dat posibilitatea de a fi liber

– Dialog cu criticul și istoricul literar Dan Mănuță –

**Am încercat să conciliesz rigoarea criticii de tip universitar
cu promptitudinea criticii foiletonistice**

**Cassian Maria Spiridon: Stimate domnule Dan Mănuță, ce v-a atras
către istoria și critica literară?**

Dan Mănuță: În afara atmosferei de familie, despre care am mai vorbit, probabil că posibilitatea calculării riscului. Nu sunt un om prea prudent, dar nici nu-mi place să mă avânt orbește. Mi-aduc aminte că, în adolescență, am fost atras de pilotajul sportiv. Dar, având un „dosar” extrem de prost, nu mi s-a dat voie să urmez cursurile aeroclubului. Am apucat să zbor doar de două ori, la dublă comandă (cam cum e acum la școlile de șoferi amatori), pe un planor. Foarte bune planoarele românești, de performanță. Acolo sus nu poți improviza. Este o poveste de amator că, dacă zbori, te simți liber. Nu ești liber defel. Ca să fii liber, trebuie să-ți cunoști meseria. Ca să poți improviza, trebuie, mai întâi, să știi ce să faci cu mâinile, cu picioarele și cu mintea. Altfel, intri în vrie și nu te mai salvează nici parașuta.

Am încercat și scrima, dar aici, deși am învățat toate figurile și pozițiile, nu m-am putut adapta vitezei de reacție. Degeaba cunoști perfect cum se dă un asalt, dacă nu poți răspunde într-o miime de secundă unei riposte neașteptate.

Pe scurt, critica și istoria literară mi-au dat posibilitatea de a fi liber și de a fi eu însumi, respectând totodată câteva reguli severe, chiar drastice. Am fost cu adevărat liber numai în măsura în care le-am respectat. Și chiar le-am respectat. Cea mai de preț regulă a fost să refuz improvizația, adică să nu mă amestec acolo unde nu mă pricep. În felul acesta nu am intrat niciodată în vrie. Am constatat cum unii critici și istorici literari bat câteodată câmpii. Unii bat câmpii chiar grațios. Îi invidiez sincer și regret că nu o pot face și eu.

Într-un articol despre M. Dragomirescu, publicat în „Anuar de lingvistică și istorie literară” (tom XVIII, 1967), prezentați regulile după care se călăuzește critica literară, în opinia acestuia, unde prioritară este intuiția, dar și „inteligenta estetică” a criticului, atribute prin care se determină valoarea operei literare. Urmați, în genere, aceste reguli sau aplicați cu totul altele și dacă da, care sunt?

Am scris nu numai despre Mihail Dragomirescu, ci și despre E. Lovinescu, în același timp, adică în 1967 și 1968. Sunt două sisteme diferite și care mi-au oferit posibilitatea de a-mi forma o anumită modalitate de a înțelege și a aborda literatura. În mod cert, intuiția este cerința fundamentală pentru un istoric literar. Mă delimitez, aici, de așa-numita critică universitară, care face un fel de „discurs constrâns”, lipsit

de relevanță. Am învățat de la cei doi importanța reliefării valorii estetice. Sunt unul din cei care cred că mai există încă valoare literară, adică o valoare specifică, în care nu pot intra decât aspecte specifice. Nu pot fi, prin structură și formație, un post-modern. Pentru mine, valoarea literară nu intră în categoria „bunurilor”, adică în categoria trocului. Nu sunt un demodat și tocmai de aceea consider că este vorba de o modă. Nu-mi place „fragmentul”, nici discursul despre discurs, nici magia. Le consider lucruri care interesează doar pe un singur om: pe cel care le practică.

Întorcându-mă la Dragomirescu, Lovinescu și la critica universitară, aș dori să precizez că primilor doi le datorez cultul pentru încărcătura grea de semnificații a valorii literare. Eu nu privesc o epocă prin prisma arheologiei sociale, ci prin prisma persistenței valorilor estetice.

Ar fi nedrept totuși dacă nu aș admite și rolul pe care l-a avut în formarea mea critica universitară. Pentru mine, însă, aceasta este făcută, în cea mai mare parte, de foarte buni cunoscători ai unor metode moderne, cărora le lipsește „inteligenta estetică” pe care ați invocat-o adineaori. Ei măsoară și cuantifică, fac tabele și diagrame și își numerotează conștiincioși paragrafele, dar după o metodologie care, din păcate, i se potrivește atât lui Rebreanu, cât și lui Pică. Aceasta este partea neconvenabilă. Cealaltă parte, pe care o prețuiesc realmente, ține de însușirea unor metode noi de descifrare efectiv actuală a discursului literar. Mai apreciez un fapt: aici nu există decât „critic literar”, care scrie atât despre Miron Costin, cât și despre Cărtărescu. Despre cum scrie m-am pronunțat deja. Sunt, de altfel, opinii pe care le-am afirmat mai de mult.

Referindu-mă la proporția celor două componente în modul meu de abordare a literaturii, mărturisesc că am practicat, chiar de la *Scriptorii junimiști*, o cale de mijloc. Am încercat să concilies rigoarea criticii de tip universitar cu promptitudinea criticii foiletoniste. Nu totdeauna am reușit. Am înclinat, câteodată, ori spre una, ori spre alta.

Nu scriu decât despre ceea ce consider că are, indubitabil, valoare literară. Și aici mă deosebesc de criticul de întâmpinare (câți mai există din specia asta în curs de dispariție rapidă. Rămân doar fosile sau fosilele!), căci nu mă preocupă demonstrația că există o valoare.

O valoare există sau nu. Când există, o valoare vorbește de la sine. Iar eu scriu despre ceea ce reprezintă acea valoare și despre modul în care ea mi s-a impus ca valoare. Și aici mă deosebesc de critica foiletoniștilor. Căci mă preocupă nu dacă, ci cum există și mi s-a prezentat.

Principiile criticii literare junimiste stau la baza criticii literare române moderne

Sunteți printre primii și unul dintre cei mai consecvenți cercetători ai literaturii din secolul trecut, cu deosebire ai perioadei junimiste. Chiar lucrarea de doctorat (*Critica literară junimistă (1863-1885)*), susținută în 1974, preluată parțial, sub același titlu, într-un volum apărut în 1975 (la Editura Junimea) are această tematică. Când spun printre primii, mă refer la viziunea proletcultistă de până la 1964 asupra acestui moment din literatura națională și nu numai.

Cum explicați și vă explicați preocuparea pentru această perioadă a literaturii noastre?

Dacă întrebarea dvs. se referă la secolul al XIX-lea, atunci răspund în felul următor. Din istoria noastră modernă, secolul al XIX-lea este cel mai semnificativ, deoarece este o răscruce. Atunci a avut loc desprinderea de bizantinism și orientarea către spiritualitatea europeană. Secolul al XX-lea a venit pe un teren pregătit, în cea mai mare parte format, și nu a avut decât de finisat și de aprofundat. „L’embarras du choix” l-a avut secolul al XIX-lea și aici se află greutatea; dacă acest proces a fost, și cât a fost, o mișcare benefică este o altă chestiune. Discuția trebuie să privească ceea ce a rămas și ceea ce s-a transformat din specificul nostru. Am încercat să adâncesc această problemă în două din cărțile mele. În *Lectură și interpretare* am oferit schița unui model epic pe care l-am numit „bonus pastor” și care înseamnă o propunere autohtonă, întemeiată pe argumente specifice, propunere făcută în epoca atât de dramatică de după înfrângerea pașoptismului. În cea de a doua carte, *Critica literară junimistă*, am analizat propunerea făcută de junimism, în același sens al respectării specificului autohton, dar într-un spirit modern.

Am ajuns la ceea ce consider a doua parte a întrebării dvs., care privește preferința, în ramele secolului al XIX-lea, pentru junimism. Explicația se află în aderarea mea la multe din punctele de vedere ale junimismului. Acesta a avut o atitudine metafizică, net anti-raționalistă, întemeiată pe criticism și evoluționism. Junimismul a știut să realizeze un echilibru durabil între componentele lui și totodată să se raporteze cu rigoare și exactitate la tendințele dezordonate ale actualității. Am încercat să explic principiile criticii literare junimiste. Cu deosebire pentru că ele stau la baza criticii literare române moderne.

Gândesc și scriu altfel decât în tratatele scrobite

Ați debutat editorial în 1971, cu *Scriitori junimiști*, încercând a recupera istoric și critic autori nu lipsiți de importanță, dar de raftul al doilea. V-a trebuit aproape un sfert de veac, până să vă exprimați în *Antologii. Constante ale istoriei literare românești* (1995) despre scriitorii de primă mână, e drept, pentru a puncta evoluția epicului de la Varlaam până la Sorescu sau Baconsky. De ce acest decalaj, când stăpâniți la fel de bine instrumentul istoricului, dar și al criticului literar?

De la distanță, lucrurile par să se prezinte cum le-ați amintit dvs. aici. În fapt, ele se prezintă altfel. Mai exact, două din cărțile mele reprezentative (*Liviu Rebreanu sau lumea prezumtivului* și *Introducere în opera lui I. Al. Brătescu-Voinești*) au zăcut sub ochii „organelor abilitate” timp de exact 12 (doisprezece) ani fiecare. După experiența foarte dură prin care am trecut în anii 1956-1963, confruntarea cu ceea ce nu eșu să numesc „gunoaiile politice ale Uniunii Scriitorilor” de până la 1990 constituie cel de al doilea episod pe care aș dori să-l pot ignora.

Singura carte care a apărut „în mod normal” este *Lectură și interpretare*. Iată împrejurările. O predasem la Editura Minerva în 1987. La câteva luni Z. Ornea mi-a telefonat, în mod clar bucuros, dar poate și stingherit, să spună că „a prins un culoar” și că cenzura permite apariția cărții, dar nu cu titlul dat de mine, adică *Bonus Pastor*.

Am convenit amândoi asupra unui titlu oarecare (*Lectură și interpretare*, reproșat apoi de numeroși cronicari, cărora, evident, nu le puteam explica nimic) și cartea a apărut într-un timp, pe atunci, record. Acestea fiind împrejurările, voi reconstitui acum pe scurt cronologia cărților mele despre actori și mișcări literare de raftul întâi. În 1975 – *Critica literară junimistă*. În 1981 – *Mihail Sadoveanu*. În 1982 – *Liviu Rebreanu*. În 1984 – *I.Al. Brătescu-Voinești*. În 1987 – *Lectură și interpretare*. Apoi, după 1990, Antologii și tot ce urmează să apară de acum înainte, între care Eminescu și Creangă.

Așadar, pentru mine, importantă a fost preocuparea pentru actori de primă mărime. Dar aceștia nu pot fi situați corect dacă nu este cunoscut fundalul literar. Este motivul pentru care m-am preocupat și de ceilalți. Scriind articolul despre mine, în *Dicționar de literatură română contemporană* (1977), Marian Popa a intuit exact acest lucru, afirmând că am evidențiat cu acest prilej „adevărate rezervoare de capodopere”. O definiție exactă a ceea ce am făcut prin preocupările mele, sporadice totuși, pentru „raftul al doilea”. Am mai făcut-o (o voi mai face încă) și din alt motiv: pentru a încerca ruperea monotoniei rutiniere a scărilor de valori didactice. Nu-mi plac deloc poncifele. Așa că, la facultate, fac un curs și un seminar dedicate poeziei romanului românesc din secolul al XIX-lea, în care îi analizez pe Radu Ionescu, Pantazi Ghica, Iacob Negruzzi, în paralel cu Filimon, Eminescu, Slavici sau Duiliu Zamfirescu. Gândesc și scriu altfel decât în tratatele scrobite.

M-a ferit Dumnezeu de psihologia de bolșevic

Sunteți și editorul unui volum de *Documente literare junimiste* (1973), de mare interes și indiscutabilă noutate. De ce nu ați continuat?

Dacă în literatură am început să fiu prezent cu articole din 1959, în „Iașul literar”, cu volum m-am prezentat întâia oară în 1966. Am fost coeditor al primului volum din seria *Scrisori către G. Ibrăileanu*, alături de Al. Dima, N.I. Popa, M. Bordeianu, Gr. Botez, I. Lăzărescu și Al. Teodorescu. Cum eram foarte tânăr și lipsit de experiență, nu am fost suficient de atent la capitolul dedicat notelor și m-am ales cu o recenzie dură, din fericire pentru mine, nepublicată, a lui Gheorghe Cardas, care era o enciclopedie uriașă. Cu înțelegere față de un debutant, editura a găsit calea cea mai nimerită să-mi atragă atenția. De atunci, m-am arătat foarte grijuliu și față de partea prozaică, documentară a istoriei literare. După *Documente literare junimiste*, în 1980 am tradus din germană și am editat, împreună cu Horst Fassel, jurnalul ținut zilnic de Iacob Negruzzi între 1861 și 1864, când era student la Berlin. A intrat imediat în circuitul istoriilor literare.

Munca de editor de texte te îndepărtează de fața importantă a istoriei literare, anume de evaluarea și ierarhizarea textelor. Există apoi un risc imens, de care puțini s-au ferit, anume tentația biografismului. Pe distanță scurtă biografismul nu dăunează. Dar când este luată în discuție valoarea întregii opere a unui scriitor sau o înlănțuire specifică de opere, atunci biografismul devine stânjenitor. Iar un editor este obligat, desigur între altele, la perspectiva biografică. Printre rânduri, încerc să fiu, totuși, din nou, editor. Așa că în 1999, sper să apară foarte interesante amintiri ale germanistului Constantin Sporea, pe care le-am găsit la Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, din Tübingen (Germania) și pe

care le editez împreună cu dl. Horst Fassel, acum directorul științific adjunct al acestui valoros institut german de cercetare.

Unul din principalii coautori ai *Dicționarului literaturii române de la origini și până la 1900* ați fost și dumneavoastră. Pe când următorul sau următoarele volume și ce perioade vor cuprinde?

Ați pus accentul care trebuie: am fost. În ceea ce privește încheierea și publicarea celorlalte părți, aceasta este o problemă a cărei rezolvare o vor decide zeii. Pot să vă spun însă, între noi, că au decis-o de mult câțiva oameni a căror principală îndeletnicire în viață a fost, este și va fi mărunțitul frunzelor...

„Convorbirile”, Junimea și, ca o permanență, Maiorescu sunt concepte și prezențe călăuzitoare în cărțile, articolele și eseurile publicate. De ce n-ați încercat realizarea unei monografii critice, spre exemplu, asupra lui Titu Maiorescu, în completarea sau poate în contra celei publicate de N. Manolescu?

Nu este N. Manolescu singurul autor de monografie despre Maiorescu. Studiul lui datează, întrucât este o reacție la optica îngustă a epocii când a fost scris. Dacă nu mă consider maiorescian în spirit, nu vreau să devin maiorescian în fapt. De aceea, nu scriu – și nici nu cred că voi mai scrie – o „monografie critică” despre Maiorescu. Voi relua, cred, *Critica literară junimistă*, și aceasta cât de curând, într-o ediție revăzută. Maiorescu este atât de actual, încât îmi este teamă ca nu cumva cele pe care le-aș scrie să fie prea îndatorate acestei credințe.

Vă arătați cât se poate de îngăduitor și aproape refuzați să comentați, de exemplu, *Mitrea Cocor* sau activitatea obștească de după sovietizare a lui Mihail Sadoveanu, în volumul *Pe urmele lui Mihail Sadoveanu* (1982). Singura cauză să fie cenzura vremii?

De vină este și autocenzura. Mecanismul era simplu și nu-l reamintesc, cei precum noi îl cunosc. Generațiile actuale nu-l pot înțelege.

Vreau însă să citez două fragmente din cartea apărută, precizez, în 1982. Iată primul text: „Cu autoritatea-i profesională indiscutabilă, scriitorul realizează pagini în care renunță aproape cu totul la lirism și la preocuparea față de propria persoană, în favoarea unui realism cu teză pe care nu-l avusese, iarăși, de multă vreme. Întâmplările lui Mitrea ori acelea ale lui Vieros apelează la fapte și rar la comentariul lămuritor, inaugurând o schemă romanescă ce va cunoaște o largă răspândire între anii 1950-1960” (p. 281).

Iată și al doilea text: „Unele din intervențiile sale de acum poartă pecetea circumstanței și se susțin pe argumente de circumstanță, câteodată în contradicție cu propriile convingeri anterioare” (p. 267).

Prin urmare, în 1983, am afirmat:

1) că Sadoveanu a inaugurat o schemă epică foarte cultivată de romancierii deceniului zis, acum, foarte apăsător, „obsedant”;

2) că Sadoveanu și-a contrazis, după 1945, unele din convingerile proprii, în funcție de conjunctură.

Sunt absolut convinși că aceste două elemente nu au nici o relevanță în ansamblul operei sadoveniene și că, în consecință, nu merită să li se acorde un spațiu mai mare. Acum aș nuanța, doar, lucrurile, dar fără să-mi schimb orientarea.

Dacă scriu, de exemplu, despre Poë sau Baudelaire nu bat darabana pe fiecare pagină că le plăcea foarte tare absintul.

M-a ferit Dumnezeu de psihologia de bolșevic incurabil a inchișitorilor de toată mâna. Prea am purtat povara unui „dosar” care mi-a contorsionat viața pentru a mai putea admite repetarea unor asemenea erori în judecata de evaluare critică. Las această plăcere de necrofor pe seama celor obsedați de „principiile” valorosului „cod al eticii și echității socialiste”.

În ceea ce mă privește, nu mă voi război nici în viitor cu morile de vânt și nu mă voi obosi să scriu nici măcar un articol în care să demonstrez că *Mitrea Cocor* este un roman ratat. Dar am scris (în *Antologii*) și voi mai scrie despre profunzimile literare din, spre pildă, *Nicoară Potcoavă*. Ca să închei: într-un studiu de sinteză se obișnuiește o compartimentare severă, în care, prin consens profesional, spațiul se împarte direct proporțional cu valoarea operelor. Așa voi proceda și în continuare.

Din *Lectură și interpretare*, din *Rebreanu*, din *Brătescu-Voinești*, din *Antologii*, din *Perspective critice* (aflat sub tipar), se poate constata că sunt, realmente, adeptul unor revizuri literare și adversarul poncifelor. Voi încerca să rămân același.

Cum remarcați în ultimul capitol al lucrării de doctorat, „nu se poate vorbi de o estetică junimistă în deplina accepțiune a cuvântului”, și totuși, fapt subliniat de dumneavoastră, Junimea și revista care a reprezentat-o au dat principiile axiologice de bază și „direcția nouă” după care, și astăzi, se mișcă literatura națională. Cum explicați această aparentă necorelare, ca să nu spunem contradicție, între armătura teoretică, destul de eclectică și nu foarte substanțială și de evidentă sorginte hegeliană, și aplicarea ei eficientă și de durată în practică?

Două sunt explicațiile acestui fapt. Unul ține de conjunctura ideologico-politică în care a fost scrisă lucrarea *Critica literară junimistă*. A doua ține de însuși specificul junimismului.

În anii 1950–1989, au existat istorici literari făcuți la comandă care au aplicat următoarea tactică. Mai întâi, au afirmat existența unui sistem estetic junimist, chiar a unui sistem estetic maiorescian, pentru ca în încheierea „studiilor” lor să conchidă apodictic: „păi, ăsta e sistem estetic?! Nu vedeți că lipsesc compartimentele cutare și cutare?! Pe ăștia îi ridicăți voi în slăvi!? Uitați-vă ce zice Hegel (și urma un citat). Și acum, uitați-vă ce zice bietul dvs. Maiorescu (și urma un citat). Vedeți dar că Maiorescu este un impostor în estetică?!”

Nu vă obosesc cu numele acelora care au procedat în acest mod grosolan.

Pentru a riposta, eu am tăiat nodul gordian, afirmând că nici Junimea și nici Maiorescu nu au urmărit, de la început chiar, să creeze un „sistem estetic”, scopurile lor fiind altele.

Ajung acum la explicația pe care am dat-o eu și care ține de specificul junimismului. Junimismul, am susținut eu, și o susțin și acum, pentru că aceasta a fost realitatea, nu s-a arătat interesat de crearea unui sistem estetic, deoarece un sistem estetic presupune o gestație laborioasă. Junimismul fiind interesat nemijlocit de eficiența intervențiilor sale în viața literară, refuza tot ceea ce contravenea acestei abordări. În consecință, și-a însușit o sumă de principii, foarte sigure, dar fragmentare prin însuși caracterul de ripostă, prin care să poată interveni neîntârziat și cu profit maxim. În această privință, junimiștii au fost eclectici și pragmatici. De

aici, adecvarea demersului lor critic. În carte eu am numit această adecvare „fascinația realității”.

Critica literară se înnoiește o dată la fiecare deceniu

Afirmăți, în finalul *Argumentelor de istorie literară* (1987), că „societatea ieșeană (este vorba de Junimea) se prezintă cu o concepție filosofică proprie prin fermitatea, unitatea și caracterul ei adecvat circumstanțelor istorice date, oferind criticii literare un fundament cu atât mai modern, cu cât provenea dintr-o înțelegere complexă a rostului ei cultural”. Putem considera Junimea și „Convorbirile literare” ca părinții criticii literare moderne. Aceasta (critica) s-a înnoit, s-a schimbat fundamental, ca formulă și viziune asupra literaturii, acum, după mai bine de o sută de ani?

Critica literară se înnoiește cam o dată la fiecare deceniu. Nu este o glumă. Nimeni nu mai poate scrie acum ca Sainte Beuve (ce să mai vorbesc despre mes poisons, care azi, mai ales în România, par un sirop incredibil de diluat!). Așadar, nimeni nu mai poate scrie nici precum Maiorescu, nici precum Lovinescu, nici precum G. Călinescu. Există desigur un cadru, o ramă care ține de profesionalitate și care nu se schimbă. Este vorba de funcția axiologică. În absența acesteia, apare un discurs fie tehnicist (practicat de semioticieni), fie impresionist (practicat de foiletoniști). Ambele modalități sunt irelevante. Privit din această perspectivă, spiritul junimist propune posterității, în chip de ramă, preeminența esteticului. Dar modalitățile de demonstrare a valorii estetice diferă mult astăzi de ceea ce se practica nu acum un secol, ci acum două decenii. Nu sunt de acord însă, sub nici o formă, cu afirmațiile, ivite relativ recent, care consideră evaluarea drept instituționalizarea unor relativități, așa cum se întâmplă în lucrarea colectivă *Literary Theory Today*, tipărită la Cambridge, în 1992. Atât de simplist și de pueril nu gândeau nici impresionistii, dar azi, din păcate, ne îndreptăm exact către ceea ce junimiștii repudiau: absolutizarea conjuncturii. În special critica anglo-americană pedalează acum în acest sens. Cu această orientare nu mai am nici timp și nici dispoziție să mă acomodez. Pur și simplu, o consider o eroare.

Fiecare critic trebuie să fie autorul unei istorii literare virtuale

Sunteți un foarte bun cunoscător al prozei românești, cu deosebire a celei din a doua jumătate a secolului trecut (foarte instructivă este *Lectură și interpretare*, 1988). Nu v-a tentat, ca pe mai toți criticii și istoricii literari importanți, realizarea unei Istории a literaturii epice românești sau, de ce nu, chiar o Istorie a literaturii române?

V-aș destăinui unul din secretele lui Polichinelle: fiecare critic și istoric literar visează să scrie o „istorie a literaturii”, chiar pe bucăți, chiar pe genuri, chiar pe specii, chiar pe... E o chestiune de orgoliu. Mai exact, e o criză de orgoliu. Asemenea „istorii”, dar pe epoci, se practicau în învățământul universitar. Aici, dacă nu aveai o „istorie” (în sens propriu, căci în sens figurat erau destule!), nu erai cotate drept „cadru serios”. Azi, optica s-a schimbat radical și nici unui universitar nu i se mai poate impune drept condiție sine qua non să scoată un tratat, de exemplu, de

„istoria literaturii interbelice”. Pur și simplu nu se mai poartă așa ceva. Poate doar în universitățile de mâna a doua.

Să mă întorc însă la sensul profund al întrebării dvs.

Fiecare critic ori istoric literar demn să poarte aceste titluri trebuie să aibă o perspectivă de ansamblu, în care să-și plaseze capitolele scrise fragmentar. Cu alte cuvinte, să fie autorul unei istorii literare virtuale. Fără această perspectivă, se produc doar intervenții de rutină didacticistă, de genul „romanul istoric sadovenian” sau „Rebreanu, întemeietor al romanului românesc”.

Traversăm o epocă a specializării, chiar a specializării stricte, când și interdisciplinaritatea are specializările ei. Se spune că toată lumea se pricepe la fotbal pentru că, mergând, dă din picioare. Butada nu este valabilă în literatură. Nu tot cel ce ține în mână un plaivaz și cunoaște alfabetul este neapărat un cunoscător al literaturii. Poate, e adevărat, să știe pe de rost pagini întregi din *San Antonio*, dar cam atât. Cum s-a zis: Ne sutor ultra crepidam (să traduc: cizmarule, nu încerca să faci altceva decât papuci).

Mă tem de omul unei singure metode

Folosiți adesea tehnica freudiană în analiza unor texte literare sau chiar a autorilor (*Liviu Rebreanu sau lumea prezumtivului, 1995; Introducere în opera lui I.Al. Brătescu-Voinești, 1997*). **De ce?**

Nu folosesc chiar tehnica freudiană. Mai ales în *Rebreanu*, am întrebuințat tehnica lui J. Lacan, care este mult mai apropiată, prin specificul ei, de arta cuvântului. Oricât ar fi de controversată, concepția lacaniană este redutabilă din multe puncte de vedere și, fapt important, este un rezultat al mentalității din a doua jumătate a secolului nostru, nu de la începutul lui.

Nu vreau să spun prin aceasta că S. Freud ar fi cumva perimat. Dovadă că nu gândesc astfel este faptul că i-am folosit concepția în studiul despre Brătescu-Voinești, pentru că aici mi-am propus alte scopuri.

Să subliniez că nu am aplicat în litera lor nici una din concepțiile psihanalitice menționate, pentru că opera literară nu este un pacient care trebuie vindecat, cel mult unul care poate fi diagnosticat. Detaliile afirmației mele nu cred că țin de interesul interviului de față. Dar cred că poate interesa faptul că, de fiecare dată, am conjugat psihanaliza cu alte metode, cum ar fi naratologia, stilistica, estetica receptării, sociologia literaturii, istoria mentalităților.

Timeo hominem unius libri! – ziceau cei vechi. „Mă tem de omul unei singure cărți”. Să mă explic, parafrazând: „Mă tem de omul unei singure metode!” O cunoaște atât de bine și este atât de pasionat de ea, încât nu îl mai interesează ce spune textul literar, ci numai ceea ce îi cântă la ureche „metoda”. Mi-e foarte frică, de pildă, de semioticieni. La nenumăratele lor colocvii, demonstrează, irefutabil, că lumea întreagă este un semn. Mi-e teamă să nu fiu considerat eu însumi semn. De aceea, am conjugat mai multe metode, din care însă am exclus semiotica. Et pour cause! Probabil că psihanaliza îl învață multe pe om.

Pe lângă complexa activitate de istoric și critic literar, de profesor universitar și director al Institutului ieșean de filologie, ați publicat și o traducere. Intenționați să cădeți în recidivă?

Recidivez mereu, încă din 1968. Sunt probabil fie primul, fie printre cei care l-au tradus pe Samuel Beckett. În acel an, 1968, am publicat traducerea piesei *Eh Joe!*, o foarte frumoasă piesă pentru televiziune a irlandezului. Printre picături, am publicat traduceri din folclorul Vestului Îndepărtat. Acum definitivez traduceri din câțiva poeți, care țin de *Sturm und Drang*.

Traducerile îmi dau o foarte bună ocazie – pentru mine – de a pătrunde pe viu în intimitatea textului. Sunt convins de adevărul zicalei după care un critic este un scriitor ratat. Cum nu am ce rata, nefiind scriitor, „ratez” ca traducător amator. Sunt curios ce va ieși din versiunile germane, adică ce vor putea scoate dintr-o poezie de sfârșit de secol XVIII. La traducerea *Baladei lui Jesse James*, de pildă, am avut ecouri favorabile, deși restrânse.

Ce cărți aveți în pregătire și care din ele urmează să vă apară?

Este posibil ca în zilele în care apare acest interviu să iasă din tipografia Universității „Al. I. Cuza” volumul *Perspective critice*. Cartea are trei secțiuni: poezie (Veronica Micle, G. Bacovia, B. Fundoianu, N. Labiș, Ioanid Romanescu, Marin Sorescu), proză (L. Rebreanu, M. Sebastian, Bedros Horasangian, Grigore Ilisei, Vasile Constantinescu) și critică (E. Lovinescu, T. Vianu, Al. Dima).

Scriu o lucrare amplă despre imaginarul poetic eminescian, care sper să apară peste doi ani, și pregătesc o alta despre I. Creangă.

Interviu realizat de **Cassian Maria SPIRIDON**

(Apărut în „Convorbiri literare”, anul CXXXII, serie nouă, mai 1998, nr. 5).

„Bună sau rea, critica literară de azi este o continuare a criticii junimiste”

Dialog cu criticul și istoricul literar Dan Mănuță

**În condițiile date, ca să scrii critică literară cât de cât onestă, trebuia să
te faci frate cu dracul**

Cassian Maria SPIRIDON: Domnule Dan Mănuță, sunteți un critic și un istoric literar acribios, totdeauna aplicat și la obiect. Care a fost traseul care v-a condus către practicarea, cu obstinație, a istoriei literare?

Dan MĂNUȚĂ: De la bun început, trebuie să lămurim lucrurile: eu am făcut dintotdeauna, și fac în continuare, critică literară, adică analiză de text, fie că scriu despre literatura mai veche, precum despre Eminescu, fie că scriu despre literatura mai nouă, precum despre Horasangian. Nu fac și nici nu am făcut vreodată „istorie literară” ca înșiruire factologică. De la un timp, mi-am îndreptat atenția cu deosebire către deslușirea modalităților de evoluție a textului literar românesc până la ceea ce, de regulă, numim „literatură contemporană (sau actuală)”. Doi sunt factorii care au determinat acest traseu: circumstanțele și înclinațiile. Altfel spus: împrejurările, să le zic politico-biografice care m-au constrâns să mă îndrept către acel câmp al cercetării literaturii unde credeam că nu erau posibile distorsionările. Lucrurile s-au petrecut în felul următor. În literatură, am debutat – este un fel de a zice – în martie 1957, într-o revistă manuscrisă scoasă, în regim de „samizdat”, de câțiva studenți de la Facultatea de Filologie, Istorie și Filosofie din Iași, intitulată „Cuvântul nostru”. Aici, mi-a fost „tipărită” (în mod exact: „transcrisă”) un fel de epigramă intitulată *Terține acre*, semnată „Dracula”. În caietele care au mai apărut, mi-am păstrat pseudonimul (cărui i-am adăugat precizarea „Logofătul”), dar am renunțat la versuri, semnând numai aprecieri critice la adresa poeziilor inserate de colegii și, mai ales, de colegele mele, tot acolo. Lucru inocent. Dar am iscălit și un pamflet la adresa lui Mihai Beniuc, pe care l-am intitulat *Cretinul uriaș*. L-am republicat, după 1989, atât în „Adevărul literar și artistic” (din 2001), cât și în volumul meu *Literatură și ideologie* (din 2005). Atacul la adresa lui Beniuc nu era defel inocent: despre versurilele dulcege ale colegului de grupă ascuns sub pseudonimul „Emil Petuny” așa numitul „Dracula” putea să scrie oricât de acru. Acest lucru nu îi era însă îngăduit și pe seama lui Beniuc, zeu oficial suprem al epocii. Precizez că, deși „revista” nu era în nici un fel patronată de autoritățile politice bolșevice ale timpului (dacă ar fi fost așa, pamfletul nu ar fi fost cu nici un chip inclus în sumar), dovestea știau, cu siguranță, multe lucruri despre existența și conținutul ei. Mi-au dovedit-o consecințele, care nu s-au lăsat așteptate și care m-au marcat ani lungi. În acest timp, am încercat, totuși, să continui ceea ce credeam a fi chemarea mea: critica literară. De pildă, am publicat două ample articole despre *Moromeții* (în „Iașul

literar” din 1962). Eram, atunci, profesor de română, biologie și cunoștințe agricole într-un cătun uitat de Dumnezeu, de unde, din când în când, frământând anevoie noroaiele, ajungeam și în Iași, lăsând la redacția „Iașului literar” câte o recenzie. O dată, unul din diriguitorii publicației m-a apucat tovărășește de cot și mi-a spus: „*Noi* (subliniez acest plural) cunoaștem părerea dumitale despre poezia tovarășului Beniuc. Scrie un articol despre această poezie.” Nu mai eram de ieri-de alaltăieri: cam bănuiam ce înseamnă acest „*Noi*”. Pe de altă parte, Alexandru Dima, unul dintre profesorii pe care îl stimam enorm și care m-a ajutat necondiționat de multe ori, încerca să mă aducă în Iași, cercetător la Filiala Academiei. Așa încât – de voie, de nevoie – am scris un articol, dar nu despre „toboșarul vremurilor noi”, ci despre „poezia de dragoste în creația lui Mihai Beniuc”, apărut, cu acest titlu, în 1962. Pentru mine, a fost o primă concluzie cât se poate de amară: în condițiile date, ca să scrii critică literară cât de cât onestă, trebuia să te faci frate cu dracul. Cu alte cuvinte, după cum i s-a și întâmplat cuiva, astăzi să lauzi o carte, deoarece așa credeați tu de cuviință, iar mâine să o critici sever, pentru că așa ți s-a comandat. În anul 1963, am intrat, prin concurs, la Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor, unde mi s-a repartizat (acesta era termenul epocii), ca temă de cercetare, „aspecte ale poeziei satirice românești contemporane”; am finalizat-o într-un articol apărut în 1963. Vremurile erau însă în curs de schimbare. Lătrătorii bolșevici năpârleau. Prea vizibil. Trebuiau oameni noi. Așa că, în 1965, patru cercetători de la amintitul Centru academic, anume: Leon Volovici, Gabriela Drăgoi, Remus Zăstroiu și subsemnatul, am fost solicitați de conducerea „Iașului literar” să alcătuim o echipă care să susțină o rubrică intitulată *De la o lună la alta*. Am acceptat să scriu despre poezia apărută în periodice. Dar fericirea nu a durat decât un an și ceva. Pe moment, nici unul dintre noi nu a fost cenzurat, în nici un fel. Lăudam pe cine credeam de cuviință și criticam la fel. De pildă, eu i-am lăudat pe Arghezi și Voiculescu și i-am criticat pe Ioan Alexandru și pe Nichita Stănescu. Dar, brusc, fără nici o explicație, totul s-a prăbușit. Nu peste multă vreme, tot un „diriguitor” m-a întrebat cât de bine îl cunoașteam pe Doinaș, de am scris atât de laudativ despre el. Nu-l cunoașteam defel pe Doinaș. Am dedus însă că, fără să vreau, am încălcat, din nou, cine știe ce tabu. A doua învățătură pentru mine: dacă vrei să faci critică de întâmpinare, fii atent că, undeva, sus, există un „dom' pedagog” care, din motive numai de el știute, te arde cu joarda peste degete. Probabil pentru că, astfel, îți aduce aminte că există. Pentru mine, a fost picătura: de atunci, nu am mai făcut critică de întâmpinare decât sporadic. Nu doream să intru într-un joc a cărui diplomatie mă plictisea.

În același timp, preocupările de natură academică m-au îndreptat către istoria literară: la institutul de cercetare al Academiei începuse lucrul la *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*. Pe deasupra, eram înscris la doctorat și trebuia să îmi finalizez teza.

Istoria literară nu înseamnă factologie, ci, în primul rând, interpretare de text

Una dintre primele cărți publicate are ca titlu și temă *Scriitori junimiști* (prima ediție în 1971, a doua, în 2005). Junimea și junimiștii rămân o constantă a preocupărilor dumneavoastră de istorie și critică literară. Care este motivația, ce v-a determinat să vă transformați într-un subiect constant mișcarea literară din jurul Societății „Junimea”?

Motivele au fost numeroase. Întâi, am crezut că, făcând istorie literară, nu voi mai avea de a face cu admonestarea lui „dom' pedagog”. În al doilea rând, credeam că istoria literară îmi oferă certitudinea că sunt liber. În al treilea rând, am ales Junimea deoarece activitatea acesteia încă era crunt răstălmăcită, fiind considerată „expresie a monstruoasei coaliții burghezo-moșierești”, cum suna titlul unui articol din epocă. Când privește primele două motive, m-am înșelat din nou. În 1971, când a început iarăși să se strângă șurubul ideologic, orice teză de doctorat trebuia aprobată, pentru a putea fi susținută public, de resortul cu propaganda al comitetului județean de partid, indiferent dacă doctorandul era sau nu membru de partid. Eu nu eram.. Sunt însă convins că o teză de matematică, de exemplu, nu ridica nici un fel de obstacole. Dar teza mea privea *Critica literară junimistă*, deci un subiect „cu probleme”. Așa că a zăcut acolo o jumătate de an. Am putut să o susțin abia în 1973, din comisie făcând parte Liviu Rusu, Alexandru Dima, N.I. Popa, Constantin Ciopraga. Tot atunci, am depus-o spre publicare, dar cenzura a tăiat mai bine de un sfert din text. Între altele, capitolele despre europenismul și despre filozofia Junimii. Textul integral a apărut după douăzeci și cinci de ani, în 2000, sub titlul *Principiile criticii literare junimiste*. Pe de altă parte, am considerat că, insistând asupra acestor principii, mă opun principiului „literaturii de partid”, atât de agreat de propaganda epocii.

Prin ce diferă ultima ediție din *Scriitori junimiști*, de prima ediție? Care a fost cauza reeditării la un așa mare interval de timp (aproape 35 de ani)?

Pur și simplu, pariul cu timpul: mai este sau nu actuală „metoda” folosită de mine atunci? Era vorba de o combinație de biografism, psihanaliză, comparatism, sociologia receptării, stilistică. Atunci, semnalele pozitive au fost numeroase. Tonul l-a dat Nicolae Balotă, urmat de Ilie Constantin, Mircea Zăciu, Alexandru Piru. Nici reeditarea nu a trecut neobservată. Nu de mult timp, a apărut o recenzie tocmai în Spania, într-o revistă de germanistică. Probabil pentru că, în carte, iau în discuție legăturile dintre scrisul unora dintre junimiști și literatura germană. Pe de altă parte, am putut fructifica, aici, exercițiul anterior al criticii de întâmpinare, care mi-a inculcat plăcerea textului, plăcerea lecturii. După 1963, îmi formasem un serios bagaj de cunoștințe din teoria literară franceză, germană, americană și engleză. Mixând cele mai importante criterii de aici, le-am aplicat câtorva dintre scriitorii de la Junimea. Era o dovadă că istorie literară nu înseamnă factologie, ci, în primul rând, interpretare de text.

De ce ați preferat, în general, în cărțile despre Junimea, junimiști de raftul doi sau trei?

Pentru că am încercat să mă opun, iarăși, răstălmăcirilor care circulau în epocă. Nu puțini dintre exegeții Junimii s-au hazardat în afirmații fără acoperire, deoarece au ignorat caracterul unitar al junimismului, asigurat de coeziunea tuturor compartimentelor și de contribuția tuturor membrilor, fie ei „corifei” sau

„caracudă”. Junimismului i s-au căutat fel de fel de „contradicții”. Nu erai bun de nimic dacă nu aveai măcar o „contradicție”. Eu am abordat altfel junimismul, pe care l-am considerat drept o mișcare omogenă, a cărei forță era conferită tocmai de coeziunea diversităților. Iar volumul despre „minori” aducea în atenție acest fapt, ca un fundament al volumului din 1975: în *Critica literară junimistă*, i-am citat pe toți junimiștii care au scris despre literatură, fie că se numeau Eminescu și Maiorescu, fie Vârgolici și Caragiani. Căroră, în mod intenționat, nu le-am căutat „contradicții”, ci numai complementarități.

Un solid corpus de *Documente literare junimiste* ați publicat în 1973. Binevenit în contextul acelor vremuri în care Junimea și Maiorescu, mult timp după instaurarea comunismului, au fost marginalizați și acuzați de reacționarism. De ce nu a fost continuat acest demers, benefic pentru istoria literară?

Interesul pentru „document” l-am moștenit, probabil, de la tatăl meu, care a fost un fidel al Arhivelor Naționale. Mi l-am păstrat și astăzi. Dar nu consider că istoria literară se reduce doar la a colecționa inedite. Pe de altă parte, nici nu am mai avut răgazul necesar căutării în diverse fonduri arhivistice. Pentru că documente literare inedite nu se găsesc pe toate drumurile.

***Critica literară junimistă (1864-1885)*, publicată în 1975, a fost reeditată în 2000, revăzută și substanțial amplificată – cum țineți să precizați într-o notă. Cartea va primi, de altfel, premiul „B.P. Hasdeu” al Academiei Române. Este, probabil, cea mai cuprinzătoare abordare a fenomenului critic practicat de Junimea. Astăzi se mai practică o astfel de critică, unde respectul adevărului constituie esența tuturor abordărilor junimiste? Se mai poate vorbi în prezent de continuarea direcției construite de Junimea și de publicația ei, „Convorbiri literare”?**

Să răspund la cea de a doua întrebare: bună sau rea, critica noastră de azi este o continuatoare a criticii junimiste. Marca acesteia este lesne de constatat: în existența unei pregătiri teoretice prealabile, care, la rândul ei, asigură exercitarea spiritului critic, a gustului literar, a judecății de valoare și chiar a necesarei doze de subiectivitate. Deosebirea criticii noastre de azi față de critica junimistă este dată, după părerea mea, de acordarea unei mai mari libertăți impresionismului, după lecția lovinescianismului și a călinescianismului. Există, azi, critici tineri și reductabili, care îndeplinesc cam toate aceste calități și în ale căror judecăți de valoare te poți încrede. De aceea, răspunsul la cea dintâi întrebare este pozitiv: da, avem o critică literară care are respect față de opera literară, în spiritul adevărului literar. Altfel spus: o critică literară profesionistă, care se întemeiază pe sinteza tradițională de care am amintit mai sus. Firește, există și abateri, cum ar fi critica strict tehnicistă universitară și critica limbută (a adulătorilor sau a detractorilor). Cea dintâi nu are în vedere, cu nici un chip, să emită judecăți de valoare, ci doar să pregătească viitori dascăli „de română”. Cea de a doua, dimpotrivă, sfidează cu bună știință realitatea textului. Altfel spus, nu are ceea ce dumneavoastră numiți „respectul adevărului”. Am întâlnit, de pildă, „exegeze” (vezi, Doamne !) în care nu știu ce „roman” care face parte din ceea ce eu numesc „literatură excrementală” este

declarat roman „total” ori „iisusic” ori mai știu eu cum. Ne întoarcem la vorba junimiștilor: a se utiliza aiurea !

Nu am făcut niciodată critică tehnicistă

Sunt câțiva autori de primă mărime cărora le-ați dedicat volume întregi:

Pe urmele lui Mihail Sadoveanu (1982), *Liviu Rebreanu sau lumea prezumtivului* (1995), *Introducere în opera lui I.Al. Brătescu-Voinești* (1997), *Pelerinaj spre ființă. Eseu asupra imaginarului poetic eminescian* (1999). **De ce aceștia, și nu alții? Mai aveți pe masa de lucru astfel de lucrări?**

Pe masa de lucru am un volum dedicat lui Ion Creangă, a cărui operă este, cred eu, minimalizată prin interpretări depășite de actualele modalități de abordare a unui text literar. Nu se mai poate scrie despre *Amintiri din copilărie* așa cum se scria acum șapte-opt decenii.

În *Analogii. Constante ale istoriei literare românești* (1995) abordați, în primul rând, momente din evoluția epicului românesc. Propuneți, într-adevăr, și o privire istorică, dar, cum spune G. Călinescu, citez din memorie, un istoric literar face și critică literară, așa cum un critic face și istorie literară. Aveți, îmi pare, o anumită reticență asupra exercițiului critic, a numirii lui directe, sau, cel puțin, ați avut până în prima parte a anilor '90. De ce?

Dacă prin „exercițiu critic” înțelegeți critica de întâmpinare, atunci am răspuns, parțial, ceva mai înainte: nu mai fac critică de întâmpinare din 1967–1968. Critică de text, ca suport al istoriei literare, am făcut însă neconținut. Nu am făcut însă niciodată critică tehnicistă, așa cum se practică în seminariile universitare, deoarece, având eu exercițiul anterior, consider că acest fel de abordare nu spune nimic despre specificul unui text literar. Am căutat să deslușesc sensurile profunde ale acestuia, relevate prin deslușirea procedeele tehnice.

Semnați, după 1995, câteva cărți în care istoria literară rămâne ca fundal, prioritară fiind critica: *Perspective critice* (1998), *Opinii literare* (2001), *Literatură și ideologie* (2005). Ce a înclinat balanța de la istoria literară către critica literară?

Sub rezerva celor spuse anterior, aș adăuga, aici, și volumul *Analogii*. Toate aceste volume cuprind intervenții cauzate de o anume degringoladă a criticii și istoriei literare de după 1990, când s-au căutat diverse modalități de revizuire a valorii unui text apărut înainte de acest an. Fără îndoială că era vorba de un proces normal. Însă în derularea acestuia au intervenit și criterii de tipul biografismului partinic, abandonate încă de la Maiorescu citire, dar pe care critica bolșevică de după 1945 le făcuse să înflorească din nou. Spre stupoarea mea, au fost reluate imediat după 1990. De aceea, în „Luceafărul” din 1991-1992, am publicat un serial intitulat *Lecturi din romanul continuu* (inclus în volumul *Analogii*), în care am discutat romane precum *Un om între oameni*, *Nicoară Potcoavă*, *Setea*, *Desculț* și altele, din perspectiva sensurilor de profunzime, de care vorbeam mai sus, și nu a celor de conjunctură.

Periodic, Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași – pe care îl conduceți – organizează simpozioane literare cu caracter internațional, tematica principală fiind spațiul lingvistic și literar

românesc abordat din unghiuri diferite și perspective inspirate. Când și cum s-a născut ideea acestor simpozioane? Ce scop au? Care sunt rezultatele?

Aceste simpozioane au ajuns, acum, la a opta ediție și au fost generate de dorința de a privi specificul literaturii, limbii și folclorului nostru cu deosebire în perspectivă europeană. Vin specialiști de prestigiu, din Anglia, Franța, Germania, Italia, Spania, care propun unghiul lor de vedere. Participă, de asemenea, specialiști români din țări precum Serbia, Croația, Ucraina, Ungaria, Republica Moldova, Macedonia, care prezintă situația actuală a limbii, literaturii și folclorului românesc din țările respective. Lucrările au apărut în volume masive, intrate deja în circuitele de specialitate din toată lumea.

Caietele noastre reprezentau adevărata față, nepoleită, a studențimii

Din vara lui 2001 sunteți redactor șef adjunct la „Convorbiri literare”. Încă înainte de această dată, semnați aici o rubrică permanentă de *Critică a criticii*. Cum priviți această continuitate de la vechea *Junime* și junimiștii ei, la actualele „Convorbiri literare”?

În ceea ce mă privește, mă străduiesc să onorez cât pot mai bine obligațiile decurse de aici. Recunosc deschis că încă am foarte multe de învățat. În ceea ce privește continuitatea, sunt de părere că actualele „Convorbiri literare” au reușit să coaguleze o echipă de critici tineri și foarte bine pregătiți, extrem de atenți față de particularitățile literaturii noastre.

Între colegii de facultate s-au aflat și Marin Sorescu, Mihai Drăgan ș.a. Câteva amintiri din acea perioadă?

Am fost nu numai colegi de grupă, ci și prieteni, totdeauna dispuși să respecte opiniile celuilalt. Învățasem aceasta și de la excelenții profesori pe care i-am avut. Să vă dau un exemplu. Mărunt. Scrisesem o cronică nu tocmai favorabilă despre *Moartea ceasului*. Imediat, în „Luceafărul”, Sorescu m-a luat peste picior. Așa că, după cum zice nenea Iancu, „ne-am răcit împreună” pentru ceva vreme. Întâmplarea – o întâmplare din acelea care se petrec o dată la un secol – a făcut să ne întâlnim, cred că peste doi ani, într-un „self”, ieftin, din Cartierul Latin. I-am înspăimântat pe debarasorii algerieni ai localului cu strigătele noastre de bucurie. Am reluat fără nici un fel de explicație vechile legături prietenești. Ba, nu mult după 1990, ajuns academician, Sorescu mi-a luat apărarea într-o stupidă dispută academică, apărând, de fapt, un principiu profesional de bun simț. Și așa au rămas legăturile dintre noi până când Marin din Bulzești s-a adăugat părinților lui.

Cum a fost posibilă, în anii '50, apariția revistei în samizdat „Cuvântul nostru” – pe care o publicați împreună cu colegii de facultate? Care era aria preocupărilor revistei?

Am detaliat toate aceste aspecte în locurile mai sus amintite. Păstrez numerele 1, 3, 4 și 5 din anul 1957 și numărul 6 din anul 1957, pe care mi le-au dăruit doi foști colegi și pe care le voi dona probabil Bibliotecii Universității ieșene. Foarte pe scurt: aria preocupărilor nu era extrem de întinsă, multe versuri, câteva schițe și ceva critică literară. Semnificația stătea în alt loc și era una de profunzime. Dacă în „Iașul literar”, oficiosul tipărit, apăreau numai texte strict partinice, în „Cuvântul nostru” așa ceva era de neconceput. În mijlocul tumultului politic, caietele noastre

reprezentau adevărata față, nepoleită, a studențimii. A fost unul din motivele represaliilor care au urmat.

După publicarea excelentului *Dicționar al literaturii române de la origini până la 1900* (1979) ați colaborat și la *Dicționarul general al literaturii române* – dicționar a cărui editare se apropie de final. Comparați cele două lucrări monumentale. Nu credeți că primul *Dicționar* ar fi fost necesar să se continue, inclusiv până în 2000?

Așa a și fost concepută această lucrare, inițiată de departamentul de istorie literară al actualului Institut de Filologie Română încă din 1965. În 1990, erau gata aproape toate articolele de la literele A și B. Numai că rândurile respectivului departament s-au subțiat prea repede (transferuri, decese, pensionări), iar tineri dispuși la o muncă de benedictin nu prea se mai găsesc. Experiența colectivului ieșean este însă fructificată prin revizia pe care acesta o face articolelor incluse în *Dicționarul general*... Pentru această contribuție, colectivul ieșean a și fost distins, de curând, cu Premiul „T. Cipariu” al Academiei Române.

În această lună sunteți martor la a șaptezecea primăvară a vieții dumneavoastră. Vă dorim „La mulți ani!”, inspirație, sănătate, armonie și împliniri. Ce realizări editoriale semnate Dan Mănuță vom putea lectura în curând?

Sub tipar se află un volum intitulat *Oglinzi paralele*, în care abordez o sumă de aspecte ale operei eminesciene, privite prin prisma comparatismului, a naratologiei, a esteticii receptării, a traductologiei, a sociologiei.

Cum priviți, de la înălțimea celor șapte decenii, faptele vieții la care ați fost și sunteți un martor implicat?

Mă bucur că mai am puterea de a învăța de la alții câte ceva. Că pot să stau de vorbă cu tinerii, lucru de folos și pentru mine, dar, cred eu, și pentru ei. Că experiențele de tot felul nu m-au blazat. Întrebarea dumneavoastră mă duce cu gândul la Faust, cel din marele monolog de la început, când, recapitulând studiile făcute, „doctorul și magistrul” ajunge la concluzia că încă mai are multe de adăugat la cele ce deja știe: „Da steh' Ich nun, Ich armer Tor,/ Und bin so klug als wie zuvor”. Adică: „stau aici și acum, sărman zănatic,/ și sunt tot așa de înțelept ca și odinioară”.

Vă mulțumesc pentru binevenitele urări.

Interviu realizat de **Cassian Maria SPIRIDON**

(Apărut în „Convorbiri literare”, anul CXLII, serie nouă, mai 2008, nr. 5).

Dan Mănuță. Despre materialitatea literei

Doris MIRONESCU*

Keywords: *Dan Mănuță; literary history; philology; ethics in literary studies; tradition*

Domnul Dan Mănuță mi-a fost un respectat profesor în timpul facultății și la masterat și un distins coleg după ce am devenit cadru didactic în cadrul Facultății de Litere. Am petrecut alături de domnul profesor multe după-amiezi cu zeci de teze de corectat în sesiune, încheiate prin examinarea studenților, întotdeauna generoasă și indulgentă. Am învățat multe de la el în ce privește o corectă și în același timp umană relație cu studenții, o privire realistă asupra câmpului nostru de studiu, care e atât un domeniu științific cât și o „materie”. Predam studenților lucruri din care ei aveau să facă nu întotdeauna obiectul unei obsesii intelectuale, ci o meserie, făina pâinii cotidiene a unei familii. Sigur, exigența științifică, corectitudinea informațiilor, acuratețea unui bun nivel științific erau obligatorii. Dar importantă era capacitatea de a comunica lucruri cu rost, de a face din literatură o realitate culturală, nu numai o *cosa mentale*. Domnul Mănuță mi-a părut mereu un sceptic surâzător, plin de încredere în soartă, dar fără o excesivă încredere în oameni. Un caracter temperat și tonic. Un om bun.

De asemenea, Dan Mănuță a fost un specialist certificat în chestiunile încurcate ale istoriei literaturii române, așa cum doar Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, cu promoția sa de aur din anii 60, putea forma. Competența sa istorico-literară se exercita mai ales în zona pentru mulți obscură și ingrată a secolului al XIX-lea, pe care îl explorase în lung și-n lat, alături de colegii săi, în *Dicționarul literaturii române până la 1900*, apărut în 1980. Era un filolog sensibil la materialitatea literei, fascinat de radianța manuscriselor, de aura semnăturii. Îl preocupau chestiunile complicate și practice ale identificării de texte și îmi amintesc entuziasmul cu care mi-a vorbit cândva despre marea descoperire editorială a anului 2000, corespondența Eminescu-Veronica Micle, sau despre probabilul autor al romanului *Aglaiă*, de pe la 1860, ca fiind Alexandru Hâjdeu, tatăl marelui poligraf. O asemenea cunoaștere de aproape a textelor vechi, a literaturii ca problemă filologică, îl distingea între istoricii literari, îl făcea un specialist rar. Era un studios al arhivelor, bine orientat în hățișurile bibliografice ale primei noastre modernități, atât de urgisite de către critica „estetică”. Pentru el, literatura mai veche avea mai întâi o valoare de patrimoniu, trebuind cunoscută pentru ea însăși, învățându-i alfabetul și

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/ Institutul de Filologie Română „A. Philippide” – Filiala din Iași a Academiei Române, Iași, România.

deprinzându-i legile de funcționare, cu mult înainte de a o supune unei site hermeneutice. Literatura secolului al XIX-lea era mai mult decât o simplă colecție de muzeu: ea reprezenta clădirea în care se puteau adăposti (de vreme rea) scriitorii moderni și cei actuali. Pe temelia solidă așezată de clasici se puteau apoi înălța cu încredere îndrăzelile modernității și dibuielile contemporanilor. Materialitatea manuscriselor vechi, adesea scrise în alfabetul chirilic sau în cel de tranziție, nu era, astfel, o simplă metaforă a vetusteții, a inutilei dificultăți de a descifra texte searbede, dintr-o epocă preestetică. Prezența acestor manuscrise garanta, de fapt, existența literaturii române.

Dan Mănuță a lucrat îndelung asupra epocii junimiste (*Scriitori junimiști*, 1971, *Critica literară junimistă*, 1975) și asupra lui Eminescu (*Pelerinaj spre ființă*, 1999, *Oglinzi paralele*, 2008), făcând însă și incursiuni în modernitatea lui Rebreanu (*Liviu Rebreanu sau lumea prezumtivului*, 1995) sau Sadoveanu (*Pe urmele lui Mihail Sadoveanu* 1982). A fost unul dintre „stâlpii” *Dicționarului General al Literaturii Române*, ediția întâi, folosindu-se de expertiza sa de istoric literar, care devenise vocație, pentru a pune în ordine materialul rebel al literaturii printr-o indexare temeinică, completă și de autoritate. A fost vocația sa aceea de lexicograf al literaturii, de editor și de critic al unor epoci vechi, neglijate de alții, dar care întruchipau fundamentul unei literaturi. De asemenea, a ținut mult timp cronică a cărților de critică literară contemporane și și-a adunat periodic consistentele recenzii în volume, ultimul dintre ele în 2016 (*Cronici literare. Publicistică și eseu contemporan*). Profilul său de cronicar al actualității nu includea o receptivitate ieșită din comun la noutățile ultimei ore. Mai degrabă, l-am simțit mereu ca pe un devotat al vechii filologii, capabil să demonstreze că orice avangardă repetă invariabil tropismele tradiției. Ideea ținea de o filozofie proprie, de altfel una plină de merite. Școala pe care o reprezenta impunea prin seriozitate și soliditate, iar fiecare nou venit trebuia să treacă examenele ei pentru ca să i se permită, pe urmă, libertatea gestului acrobatic. Era o școală exigentă, dar temeinică, cu ale cărei atestate se putea ajunge departe.

Profesorul Dan Mănuță a fixat un reper în filologia ieșeană. Foști studenți și colegi, îi suntem profund recunoscători pentru asta.

Dan Mănuță. On the Materiality of the Letter

The text evokes Dan Mănuță's activity as a respected professor of the "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași and as a significant literary critic and historian in the last five decades. The late professor's early attachment to the questions of Romanian literature in the 19th century is noted as one of the defining factors not only of his career, but of an entire tradition in Romanian philological study.

Directorul Dan Mănuță

Ofelia ICHIM*

Keywords: *Dan Mănuță; director; the “A. Philippide” Institute of Romanian Philology*

Cercetător, din 1963, la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” (fostul Centru de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor) – Filiala din Iași a Academiei Române, domnul prof. univ. dr. Dan Mănuță a îndeplinit funcția de director al Institutului între 1990 și 2009. Inițiativele pe care le-a avut au fost benefice pentru Institut și pentru întreaga comunitate academică ieșeană, așa cum predecesorii săi au făcut-o din 1927 când s-a înființat Institutul: Giorge Pascu, Iorgu Iordan, Alexandru Dima, N.I. Popa, N.A. Ursu, Al. Teodorescu, Vasile Arvinte, Silvia Buțureanu, Al. Andriescu, Constantin Ciopraga–director onorific. Domnul profesor Dan Mănuță a continuat și a încurajat realizarea proiectelor fundamentale și prioritare ale Academiei Române în fiecare departament al Institutului. Totodată, a fost preocupat de lărgirea colectivelor angajând prin concursurile organizate mulți tineri cercetători la toate cele cinci departamente. Cu experiența acumulată din 1963 și până la anii directoratului privind organizarea unor dezbateri cu specialiști din țară pe teme de mare interes (amintim doar colocviile *B. Fundoianu – B. Fondane*, Iași, octombrie 1994 și cel despre dicționarele literare, *Dicționarele literare și locul lor în cadrul culturii românești contemporane*, Iași, decembrie 1979), în anul 2002 a inițiat simpozionul anual al Institutului ajuns, în 2018, la a XVII-a ediție. Temele simpozionului anual internațional sunt de mare actualitate precum globalizarea, integrarea europeană, păstrarea identității naționale, recuperarea valorilor spirituale din diaspora, problema minorităților ș.a. Prima ediție s-a intitulat *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*, prefigurând temele de interes major care au constituit cadrul de dezbateri pentru următoarele ediții: *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, *Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene*, *Români majoritari/români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice*, *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, *Diaspora culturală românească – paradigme lingvistice, literare și etnofolclorice*, *Cultură și identitate românească. Tendințe actuale și reflectarea lor în diaspora*, *Metafore ale devenirii din perspectiva migrației contemporane*, *Național și internațional în limba și cultura română*, *Tradiție/ inovație – identitate/ alteritate: paradigme în evoluția limbii și culturii române*, *Contacte lingvistice și*

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” – Filiala din Iași a Academiei Române, Iași, România.

culturale în spațiul românesc – contacte lingvistice și culturale românești în spațiul european. Dintre participanții din străinătate amintim: Martin Maiden, Wolf Dietrich, Eva Buchi, Mihai Cimpoi, Silviu Berejan, Vasile Pavel, Jean-Louis Courriol, Grigore Bostan, Wolfgang Dahmen, Valeriu Rusu, Horst Fassel, Thomas Krefeld, Jana Palenikova, Alain Vuillemin, Teresa Ferro, Michael Metzeltin, Joanna Porawska, Rudolf Windisch, Keith Hitchins, Roberto Merlo, Thede Kahl, Annemarie Sorescu Marinkovic, Ana Borbely, Alexandrina Cernov, Elena Prus, Maria Șleahtițchi, Nicolae Leahu, Diana Vrabie și mulți alții. În anul 2004, domnul profesor Dan Mănuță a fondat Asociația Culturală „A. Philippide”; în anul 2005 a fost de acord să înființăm revista „Philologica Jassyensia” care aparține Asociației, dar și Institutului. În cadrul prelegerilor Asociației Culturale „A. Philippide” au susținut conferințe specialiști de prestigiu precum Constantin Ciopraga, Gisèle Vanhese, Stelian Dumistrăcel, Rudolf Windisch, Marina Mureșanu Ionescu, Ioan Caproșu, Gavril Istrate, Traian Diaconescu, Remus Zăstroiu, Dan Mănuță. Paginile revistei „Philologica Jassyensia” sunt deschise atât tinerilor doctoranzi cât și specialiștilor consacrați din țară și din străinătate. Aria tematică a articolelor se referă la istorie și critică literară, teorie literară, literatură comparată, etnologie, lingvistică, sociolingvistică, studii de gen și mentalități, receptarea fenomenului migraționist, valorizarea realizărilor culturale mai puțin cunoscute din diaspora românească ș.a. Structurată în două mari secțiuni („Philologia perennis” și „Interculturalia”), revista cuprinde, alternativ, două dosare tematice: *Românistica – stare de fapt* și *Plurilingvismul – între deziderat și realitate*. Revista este indexată în baze de date internaționale precum Ebsco, Proquest, Mla. Din 2015, a fost indexată în Thomson Reuters – Emerging Sources Citation Index (ESCI). Totodată, domnul profesor Dan Mănuță a susținut editarea, în continuare, a „Anuarului de lingvistică și istorie literară”, apărut încă din 1950, făcând parte din colectivul de redactare. Revista este acreditată CNCS în categoria B. De asemenea, în timpul directoratului său s-a inițiat editarea „Buletinului Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, publicație trimestrială de informare cu privire la activitățile științifice din Institut. Apare din anul 2000. Totodată, a încurajat construirea site-ului Institutului de Filologie Română „A. Philippide” (<http://www.philippide.ro/>).

Sunt acestea, doar câteva dintre demersurile domnului profesor Dan Mănuță în favoarea sporirii vizibilității prestigiului Institutului. Deschis mereu către nou, a știut să mențină un echilibru prielnic activității din Institut. Calitățile sale manageriale au fost incontestabile.

Pe data de 7 mai 2017, domnul profesor Dan Mănuță a plecat pe drumul fără întoarcere. Dar inițiativele sale din perioada cât a fost directorul Institutului dăinuie și vor dăinui fiindcă sunt o realitate vie.

The Director Dan Mănuță

Between 1990 and 2009, professor Dan Mănuță, PhD, was the director of the “A. Philippide” Institute of Romanian Philology – the Iasi Branch of the Romanian Academy. He proved undeniable managerial qualities. In this article we mention some of his initiatives: the annual symposium of the Institute, the foundation of “A. Philippide” Cultural Association and the “Philologica Jassyensia” journal.

Junimismul canonic în viziunea lui Dan Mănuță

Mihai CIMPOI*

Keywords: *literary historian; doctrinaire Junimism; common Weltanschauung; stylistic marker*

Dan Mănuță s-a impus ca un exeget de marcă al junimismului, căruia i-a făcut un *portret vivant* ce conglomerază mai multe portrete individuale. Întrebarea pe care și-o pune stăruitor și care îl determină să vină cu argumente solide pro și contra este dacă cei portretizați sunt sau nu sunt junimiști și dacă pot fi afiliați junimismului *doctrinar* sau, după cum zicem acum cu termenul lui Harold Bloom, *canonic*.

Verificarea spiritului de grup și a caracteristicilor tipologice e făcută pe mai multe planuri, aplicându-se criteriul valoric (estetic), cel al corespunderii canonului doctrinar și cel deontologic de acceptare/ inacceptare a principiilor teoretice și spiritului de grup concretizate în atitudini pozitive sau opozitive. Ceea ce urmărește exegetul este, uneori chiar în disonanță cu ceea ce afirmă înșiși scriitorii, *constructuralitatea* electivă. Se testează, astfel, cu o hârtie de turnesol exegetică, ceea ce conține creația ca atare, dincolo de declarațiile și atitudinile umorale.

Este un junimism programatic, consolidat de talent, de valoare estetică, unul de formă, ocazional, numit „caracudă” și unul involuntar, ce ține de conștient, de abisul ființial.

E. Lovinescu vorbea, în *T. Maiorescu și contemporanii lui*, că „în realitate, junimiștii erau în genere niște doctrinari”. T. Maiorescu e considerat de criticul *Sburătorului* ideolog conservator-antitraditional:

Doctrinarismul lui e strict filosofic și nicidecum istoric; toate formele lui culturale și estetice pleacă de la criterii absolute și nu de la considerații istorice. Anistoric, el a combătut tot ce a fost în calea lui, întreaga literatură și știință, Cipariu, Bănuț, I. Eliade-Rădulescu etc., judecând-o din punctul de vedere al valorii absolute, al unui esteticism, ori al unui adevăr intransigent și nu al încetării istorice, care justifică. Literatura română pentru el începe la 1867 odată cu apariția „Convorbirilor literare” (Lovinescu 1984: 267)

M. Eminescu – adaugă Lovinescu – era structural un reacționar (conservator ar spune prea puțin) și un tradiționalist hrănit printr-un contact continuu cu formula vechei noastre culturi. Reacționarismul și tradiționalismul trecute printr-un temperament pasional și deformat ca al lui, printr-o mare viziune de poet, s-au formulat apoi într-o serie de teorii extremiste ce n-aveau nimic comun cu doctrinarismul lui T. Maiorescu și P. P. Carp” (*Ibidem*: 268).

* Membru de Onoare al Academiei Române.

Să cădem de acord cu criticul *Sburătorului* și să urmărim felul în care Dan Mănuță raportează scriitorii portretizați la un doctrinarism junimist care conturează un *Weltanschauung* comun, o paradigmă culturală, o marcă sau niște mărci stilistice apropiate.

Încadrabilitatea tipologică în *junimism* este deja un semn adeveritor al manifestării unei aspirații spre autenticitate, spre idealuri înalte, spre a avea calitatea de continuatori ai unor tradiții culturale. Este cazul la Anton Naum:

Afirmând că, din punct de vedere literar „Junimea” era tolerantă și îngăduitoare, avem în vedere prezența printre ei a unor individualități diferite, chiar dacă nu întotdeauna distincte. Pe toți îi reunea însă gustul pentru moralitate, descins, poate din înclinația spre cumpătarea clasicistă. Junimiștii au, în cea mai mare și reprezentativă parte, gustul persuasiunii. Faptul poate fi pus în legătură directă cu întreaga literatură română de până la ei, ale cărei tradiții și caracteristici le duc mai departe, impulsionați de atmosfera propriu-zisă din societate și mai ales educația lor (Mănuță 2005: 103)

Absolut toți junimiștii primelor promoții (1864–1880) provin din familii de însemnați cărturari.

Printr-o atitudine oscilantă față de „Junimea” se remarcă Dimitrie Petrino, un cu totul nedreptățit pentru care pare caracteristică pentru problema „este ori nu este X junimist”. De timpuriu a fost un adept al societății, manifestându-și simpatia prin articole și atitudini publice, ca mai apoi să se desolidarizeze de ea, după ce se ceartă cu unii junimiști și se înscrie în partidul liberal, tăgăduind chiar că ar fi fost membru al societății ieșene. Includerea în volum este făcută „pentru motive superioare invocate de Petrino însuși, împotriva cărora se ridică întreaga sa operă”.

Exegetul ne spune că revista „Convorbiri literare”, Alecsandri și Eminescu l-au iertat pe Petrino.

Nu însă și istoria literară, umbra păcatelor pe care le săvârșise omul s-a întins, nedrept, și asupra poeziilor sale. Dacă nu izvorăsc dintr-un talent prea puternic și original, acestea au în schimb meritul unei limbi frumoase și armonioase, de o puritate demnă de invidiat. Între 1870–1900, ele au cunoscut de altfel o mare circulație în literatura noastră, fiind reproduse de numeroase reviste și ziare și cărți contribuind astfel la consolidarea limbii române în aceasta a doua jumătate de secol (*Ibidem*: 161).

Petrino își pune poezia sub un ideal al iubirii, nesinonim cu „amor”, pentru că poetul cu un optimism puternic o echivalează cu viața. Versurile obțin un aer incontestabil de franchețe, nu însă totdeauna și de verosimilitate artistică.

În amplul portret făcut lui Vasile Pogor, se remarcă în special pasiunea pentru lectură, dezaprobarea conversațiilor „străine Junimii”, adică celor cu caracter politic, înclinația către artă, calitatea de „mefistofelic” a cărui „zeflema” nu era însă distructivă, tonică, temperamentul de moralist (este autorul unui amplu poem satiric *La Copou*) și meritele deosebite în domeniul traducerilor, el fiind în Istoria literaturii române primul traducător al lui Baudelaire.

Dacă vrăjmășia cu Petrino a fost de scurtă durată din cauza morții sale, adversitatea dintre Ioan Pop Florantin și „Junimea” a ținut mai mult de șase decenii, manifestându-se cu extremă violență, din partea celei dintâi, și cu ignorare ostentativă, din partea celei de a doua. Printre motivele deteriorării relațiilor bune

dintre Pop Florantin și junimiști au fost respingerea unei nuvele de „Convorbirile literare” și aderarea la partidul liberal. Nu sunt la mijloc neînțelegerile de principiu, ci de ordin particular. Se impune ca romancier cu două romane istorice *Horia* și *Avram Iancu*, dar mai ales ca autorul unui sistem estetic, care nu se încadrează în Spiritul „Junimii”. Ca estetician, nu era lipsit de o cultură vastă, el făcând trimeri la Platon, Aristotel, Lessing, Marmontel, Kant, Hegel, Schopenhauer, Plotinos, Sf. Augustin, Baumgarten, Winkelmann, Fichte, Schelling, Schleiermacher, Burke, Shafterburg. O mare atenție acordă în special „emoției estetice” a cărei bază este considerată „plăcerea estetică”, noțiunii de „frumos”, „materialului estetic”, adică mijloacelor prin care se obține jocul estetic, noțiunii de serie, numită de el „serie zero – maximală”; prin care se pune bază esteticii informaționale manifestată pe teren românesc, printre cele dintâi în Europa, teoriei referitoare la așa-numita „linie a frumuseții”.

A rămas, din păcate, necunoscut atât ca estetician, cât și ca romancier și poet.

Nicolae Scheletti face parte din categoria „scriitorilor militari”, care, ca și alți junimiști (Vârgolici, Pogor, Olănescu-Ascanio), au cultivat un romantism rustic. Suferea de „mal de siècle”, care-i determina o predispoziție melancolică și pesimistă, era un spirit romanțios, căsătorindu-se cu o femeie frumoasă, dar săracă. Este trimis, în calitate de ofițer, să înăbușe mișcarea separatistă potrivnică unirii Principatelor. Traduce, împreună cu Pogor, *Faust* al lui Goethe, valorificând stilul literar al vremii. Cititorului român i se pune la îndemână pentru prima dată o traducere, care, chiar dacă e parțială, respectă originalul.

Poet minor, cu o simplitate melodică, însă și cu un senzualism rafinat, dând și echivalențe mai mult decât onorabile din Heine, reușește să armonizeze „trinitatea” candoare-suferință-natură și să amestece stoicismul cu pesimismul. Versurile sale circulă mult timp după moartea autorului, fiind reproduse în multe ziare și magazine literare până către 1900.

Prin atari portretizări pozitiviste, lansoniene, cu schițări sugestive ale formulelor poetice practicate și contribuțiilor aduse în diferite domenii (filosofie, logică, estetică, învățământ, cultură în genere), Dan Mănuță scoate din rama fotografică și factografică a Albumului scriitori cu individualități diferite și îi tratează cu condescendență sau cu intransigență. Îi privește ca pe niște figuri culturale, care au misiunea asumată programatic să impună o orientare modernă literaturii și culturii din spațiul românesc și s-o sincronizeze, prin traduceri onorabile, cu contextul european.

Mulți dintre ei minori, având deci o valoare modestă și asigurând versurilor și prozelor doar un impact pasager asupra cititorilor, sunt văzuți ca niște *faustieni* setoși de cunoaștere și depunând eforturi uriașe, pentru a duce la bun sfârșit sarcini trudnice pentru a traduce același *Faust*, pentru a crea, cu mijloace încă rudimentare, sisteme și a impune chiar o anumită *canonicitate*.

Privind în ansamblu junimismul și făcându-i un tablou fenomenologic generalizat, exegetul constată, dincolo de afiliere simpatizante, de tensiuni, „vrăjmășii” circumstanțiale sau produse de autoimpuneri orgolioase de tip Petrino, o mișcare reformatoare, critică și accentuat identitară, adunând sub o umbrelă unificatoare marii creatori și scriitorii minori ce formau „caracuda”:

Acolo unde „Junimea” a avut un rol decisiv în trasarea unei noi orientări a fost în literatură. Nu a avut o concepție estetică proprie, ci una eclectică, optând pentru principiile verificate de timp ale diverselor școli literare. Junimiștii manifestau o tendință accentuată spre realism și, în parte, spre clasicism. Concepția despre literatură a „Junimii” avea o funcție net critică, nu speculativă, destinată exclusiv cercetării literaturii române contemporane, din ale cărei necesități s-a născut și ale cărei cerințe le-a satisfăcut pe deplin. Prin aceasta societatea ieșeană a favorizat apariția celor mai de seamă scriitori români din secolul al XIX-lea: M. Eminescu, I. L. Caragiale, I. Creangă. Critica junimistă viza orientarea literaturii române spre specificul național, de unde și atenția acordată limbii literare și folclorului (*Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, ed. II, București, Editura Academiei Române, Chișinău, Editura Gunivas, 2002, p. 490).

Fișa caracterologică, păstrată în registru lexicografic riguros, corespunde caracterizării făcute de Tudor Vianu, care menționa că *Junimea* nu este un curent cultural și literar, ci și o asociație:

Desigur, ea n-a luat niciodată forma instituțională a Societății Academice Române, întemeiată cam în aceeași vreme în București. Ea n-a luat naștere printr-un act formal și nu s-a menținut după legile exterioare, dar acceptate ale tuturor corpurilor constituite. *Junimea* n-a fost atât o societate, cât o comunitate. Apariția ei se datorește afinității viu resimțite dintre personalitățile întemeietorilor. Ea se menține apoi o îndelungă vreme prin funcțiunea atracțiilor și respingerilor care alcătuiesc caracteristica modului de a trăi și a se dezvolta al tuturor ființelor vii (Cioculescu, Streinu, Vianu 1971: 159)

G. Călinescu evidențiază, în *Istoria...* sa, spiritul deschis, democratic al societății, în ea intrând mulți fii de țărani ce veneau să diminueze rolul boierilor (de protipendadă, apoi de boierii de clasa a doua și de burghezi și dascăli din boieria mărunță) și foarte mulți oameni străini, veniți pentru a se distra sau din devotament (profesori, oameni politici, gazetari, istorici, filosofi, filologi).

Om al exactității, convins că arta este înainte de toate ordine și ordonare sau chiar subordonare și supraordonare, constituire de raporturi virtuale, de unitate între creație și „întâmplare”, atras evident de pozitivism, de teoria probabilităților, de transdisciplinaritate, modelele hermeneutice fiind Cournot, Comte, Ștefan Lupașcu și Basarab Nicolescu, dar și de grilele psihanaliste, arhetipale (Eminescu fiind analizat prin prisma *pelerinajului spre ființă*), Dan Mănuță a dat dovadă de o mobilitate a spiritului critic care i-a permis să țină sub observație și reasezările în scara valorilor, să se consacre restituirilor și coborârilor în laborator (în acela al lui Sadoveanu, bunăoară, intrat într-un con de umbră, în revuistica lui Hasdeu, în corespondența lui Caragiale, în poezia lui Ioan Cantacuzino sau a lui Ion Budai – Deleanu, în aspecte ale vieții teatrale din Moldova românească, în studiile substanțiale ale lui Edgar Papu sau Eugen Simion, în literatura română generală creată și la Chișinău sau la Cernăuți (a se vedea în această privință vol. *Restituiri*, Iași, 2007).

Portretul *vivant* făcut junimiștilor și portretele micromonografice realizate sub semnul exactității pozitivistice rămân opera sa critică de referință. Documentul este, pentru exegetul ieșean, după cum subliniază Aurel Sasu, „un prilej de reflecție morală și de plăcere estetică”:

Valori modeste, idilicii cărturari sunt reactualizați cu amabilă solitudine, meritele lor fiind scoase dintr-o viață în care literatura ne confundă cu istoria trăită (Zaciu, Papahagi, Sasu 2001: 154)

Firește, felul deja generalizat în istoria literaturii române de a prezenta junimiștii mai mult sub semnul unei *voințe formatoare*, mai degrabă ca *figuranți* decât ca *figuri* cu roluri serioase pe scena literară, se cere reactualizat din perspectiva postmodernității noastre. Ei pregătesc din culise, din cușca sufleurului și din fosa orchestrei, de unde se intonează diferite acompaniamente, terenul fertil al *interculturalității*.

Identificăm, în modesta lor creație originală, în traduceri și în influențele suferite, primele însemne ale familiarizării sau chiar ale unei sincronizări cu noile mișcări artistice din Europa, la un alt nivel desigur decât cum o va face Elena Văcărescu, „teleportată” chiar în anturajele franceze în care s-au produs ele.

Vasile Pogor, a cărui creație nu se adună nici măcar într-un volum și care este taxat în toate dicționarele drept *poet minor*, face traduceri din antici (Horatius, Vergiliu, Anacreon), dar și din autori moderni afiliați tipologic romantismului, parnasianismului, simbolismului (Hugo, Gautier, Baudelaire, Byron, Sully Prudhomme).

Junimiștii sunt, în fond, niște *preeminescieni*, abordând, așa cum adeverește și antologia lui Eugen Lungu *Poeți de pe vremea lui Eminescu*, marii *topoi* ai liricii universale pe care se va fundamenta discursul mitopo(i)etic eminescian: *fortuna labilis*, *mașina lumii*, *lumea ca theatrum mundi*, *geneza și extincția cosmosului*, *dichotomia etică Bine/ Rău*, „*aspirația divină*”, adică *faustică*, *trecerea ființei* (sub „*valul vremilor*”).

Junimismul canonic, analizat cu o solitudine simpatică, dar și un deosebit simț al valorii și cotei personalității (artistice, dar mai cu seamă culturale) de Dan Mănuță, prezintă o îmbinare *organică* (în spiritul *organicismului* paradigmatic românesc) a fondului vechi românesc (cum zice Iorga) și a noilor forme impuse prin contactul modelator cu cultura europeană promovată și prin *Prelecțiunile Junimii*, amplu prezentate în articolele sale publicistice pentru că prezintă „cultura generală a epocii”, descoperirile uimitoare ce se fac în domeniul științelor exacte (naturale), sistemele metafizice și familiarizează publicul interesat de cercetările științifice cu întrebările pe care și le pune spiritul omenesc asupra aspectului rezumător, asupra „esenței fenomenelor” (Eminescu 2015: 422–423).

Găsim, în aceste prezentări publicistice eminesciene, încă o dovadă a faustianismului ce caracterizează junimiștii și, implicit, a dorinței generalizate de a fi europeni și a cunoaște „cultura generală a epocii”.

În versuri purtând pecetea primitivismului stilistic apare proiecția vizionară a unei alte ere, în care Iacob Negruzzi îi îndeamnă pe români să se lepede de „certe conjugale”, de tot ce păstrează onestitatea ginte latine, de practicile severe ale mormonilor în căsătorie, să urmeze legile firești sau să se lase de tradiționala formă și să dea exemplu Europei:

Tradiționala formă o dată s-o lăsăm/ Și vom intra în era nouă și dorită/ Ce țara ne va face, desigur fericită./ Și poate ca exemplul ce-Europei noi vom da/ Va face-o statul nostru să-nceapă-a imita./ Curaj ne trebuie numai, puține opintiri/ Ș-am fi făcut un bine întregii omeniri (*Satira I, Luxița*).

Patetismul are o notă de convenționalitate, anacronică, amintind de retorica „revoluționară” a primelor decenii postbelice, îndemnul însă de a fi exemplu dat Europei capătă azi o rezonanță actuală.

Bibliografie

- Cioculescu, Streinu, Vianu 1971: Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, ed. II, București, Editura Academiei Române, Chișinău, Editura Junivas, 2002.
- Eminescu 2015: Mihai Eminescu, *Opere. Articole politice*, vol. I, col. „Opere fundamentale”, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă.
- Lovinescu 1984: E. Lovinescu, *Mihai Eminescu*, col. „Eminesciana-37”, Iași, Editura Junimea.
- Mănuță 2005: Dan Mănuță, *Scriitorii junimiști*, Iași, Editura Junimea.
- Zaciu, Papahagi, Sasu 2001: Mircea Zaciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, *Dicționarul scriitorilor români*, vol. 4, București, Editura Fundației Culturale Române.

Canonic Junimism as Seen by Dan Mănuță

The article discusses the rich scholarly activity of historian and literary critic Dan Mănuță, seen as an important interpreter of Junimism (the trend around the Junimea literary group) whose general portrait he created putting together several individual portraits. The present text explains the way in which the researcher Dan Mănuță relates the writers depicted in “Scriitori junimiști” to the doctrine of the trend Junimism that shapes a common *Weltanschauung*, a cultural paradigm, a marker or a set of stylistic markers.

Oglinzi paralele **(Dan Mănuță)**

Constantin CUBLEȘAN*

Keywords: *Dan Mănuță; Cubleşan; Cheie-Pantea; Petru Zugun; Christina Zarifopol-Ilias*

După un excelent eseu despre imaginarul poetic eminescian (*Pelerinaj spre ființă*, 1999), Dan Mănuță a continuat să rămână un atent observator al fenomenului eminescian, comentând ediții din opera acestuia, volume de exegeză datorate unor confrăți din actualitatea imediată privind creația autorului *Luceafărului*, dar și abordând eseistic sau analitic punctual, diverse aspecte legate de tematica, de problematica diversă a creației marelui poet, cum ar fi de pildă, studiul comparativ Eminescu – Lenau: *Un bilanț negativ – Eminescu și Lenau*, din volumul *Opinii literare* (2001) etc. Reunite acum, într-un volum intitulat *Oglinzi paralele*, articolele și studiile publicate în răstimpuri dau în ansamblu imaginea unui polemist hotărât să nu lase a fi cu nimic pătată imaginea acestui poet care, zice domnia sa într-un loc, „este cel mai analizat și mai discutat scriitor român, plecându-se de la teribilisme de șanț și până la exegeze de mare rafinament”, comentariile angajându-i, patetic adesea, atât pe *denigratori* cât și pe *adulatori*. Dan Mănuță se exprimă cu destulă vehemență la adresa acelor care „pun în circulație adevărate bazaconii (adică fărădelegi)”, care „nu pot fi luate în serios, ci, deocamdată, numai persiflate”, continuând: „Din păcate, nu există un tribunal al istoriei literare, care să condamne calomniile și, la urma urmei, ticăloșia. Nu mă feresc să folosesc acest din urmă cuvânt, deoarece sunt sprijinit pe documente”, aceștia angajând o „atitudine intelectuală străină de orice meschinărie”, denunțând astfel răstălmăcirea faptelor „pe care unii le coboară, acum, după măsura propriei lor nimicnicii” (*Necunoscute*). E aceasta o „gazetărie de doi bani” ce „răstălmăcește cu bună știință” date și fapte din viața publicistului, mai ales, căutând a-l pune într-o altă lumină decât cea pe care conștiința publică și-a însușit-o deja. În această ordine de idei, domnia sa îl citează pe G. Călinescu, dintr-un articol din 1932, care se exprima cu dispreț la adresa *eminescologilor* de ocazie, el însuși abordând o poziție tranșantă:

Se cheamă *eminescolog* un publicist care, fără să se fi ilustrat în nici un domeniu al culturii (ba, uneori, fiind cu totul refractar ei) se așează ca mușța pe suprafața problemei eminesciene și o umple de o cangrenă verzuie și fetidă (...) *Eminescologul* este ori cu desăvârșire incult, ori de o incomprehensibilitate fioroasă, de un fanatism și de un moralism superlativ, care mârâie la orice presupusă atingere a

* Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România.

operei eminesciene. Dacă Eminescu ar trăi și ar citi ce scriu eminescologii noștri despre el sunt încredințat că ar muri subit.

Și, Dan Mănuță își continuă comentariul ironic: „De unde se vede că «jugul lui Eminescu» apasă greu pe umerii iconoclaștilor, cât și pe umerii idolatrilor, uniți, în nemurire, prin incurabilă ignoranță“ (*Actualitatea și „Jugul lui Eminescu”*).

Parcurgând sumarul volumului de studii al lui Dan Mănuță ești obligat să te oprești adesea asupra judecăților sale de valoare, luând aminte la punctele de vedere noi sau înnoitoare asupra uneia sau alteia dintre creațiile acestuia. Iată, bunăoară, recitind romanul *Geniu Pustiu*, domnia sa ne atrage atenția că „în evoluția romanului românesc al formării individuale, scrierea lui Eminescu dezbate pentru întâia oară problema constituirii unui personaj masculin prin intermediul iubirii”, adâncind și *răscolind* „diversele fețe ale Erosului și creează un fel de mistică a eroticii”, Toma Nour fiind „un personaj puternic interiorizat, care a transformat gândirea proprie în destin”. Semnificativ în acest sens, ține să precizeze exegetul, este însuși numele acestuia: Toma Nour,

combinație care semnifică o dublă neîncredere: a lui Toma, ca individ particular, și a lui Nour, ca ființă cosmică. Această proiecție în infinit este caracteristică întregii gândiri artistice eminesciene și se vădește și în conceperea romanului (*Din nou despre Geniu pustiu*).

O situație a „istoriei faptice și erotice într-o istorie mitică a poporului român”, află Dan Mănuță în dramaturgia eminesciană; toate personajele acesteia „meditează asupra omului, asupra rostului vieții și a morții” fapt ce-l îndreptățește să susțină că

din schițe și proiecte, resturi de scene și de tablouri ori din mărturii indirecte, reiese și ceea ce ar fi trebuit să fie dimensiunea fundamentală a posibilei dramaturgii eminesciene, anume realizarea unei mitologii a individului (*Omul de teatru*).

Ediția din 2002 a *Operei* poetice eminesciene, realizată la Iași de profesorul Petru Zugun, care „sistematizează și concentrează aria temelor poetice, distribuind versurile eminesciene în trei categorii: «de dragoste», «naționale» și «filosofice», îi prilejuiește lui Dan Mănuță interesante comentarii asupra numeroase poezii ale acestuia, făcând aprecieri critice demne de a fi reținute prin subtilitatea sugestiei lor de interpretare. Iată, un singur exemplu, din multele posibile, privitor la *Mai am un singur dor*, poezie pe care o consideră ca „o sinteză a imaginarii eminesciene”. Aici, notează Dan Mănuță, „privirea este grea și neguroasă, însoțită de o imensă oboseală. Nici moartea nu mai are superbie, ci a devenit un act discret, o stingere domoală, o suspendare lină a temporalității” (*Sugestii tematologice*).

În *Fețele unui epistolar*, se oprește pe larg asupra problematicei volumului de scrisori editat de Christina Zarifopol-Ilias, în 2000 (*Dulcea mea doamnă/ Eminul meu iubit*), corespondență inedită dintre Eminescu și Veronica Micle, reținând „informațiile despre viața cotidiană a lui Eminescu” pe care „o nouă biografie a lui Mihai Eminescu nu poate să le ignore”, insistând asupra problematicei acestora, dar insistând, cu îndreptățire, de altfel, asupra modului *diletant* în care autoarea ediției s-a achitat de o sarcină mult prea dificilă pentru capacitatea domniei sale de punere în circulație, critică (așa cum ar fi fost necesar) a acestui corpus de o extraordinară importanță și semnificație pentru studiul vieții și operei marelui poet.

Ne aflăm în fața unei ediții destinate unui impact – spune Dan Mănuță – înainte de toate, psiho-social, curățită de instrumentele care însoțesc, în mod obișnuit, edițiile critice, dar și de acelea obligatorii chiar pentru o ediție de vulgarizare (...) nedumerește absența unui procedeu editorial elementar,

cum ar fi, între altele, „corelarea scrisorilor publicate acum cu acelea deja cunoscute, publicate mai demult, cel puțin din punctul de vedere al succesiunii cronologice”. Apoi, în privința stabilirii și înțelegerii contextului în care au fost scrise epistolele, „notele sunt, aici, absolut nesatisfăcătoare”. Cât privește transcrierea textelor ea este făcută „curat”, ceea ce, este, desigur un demers meritoriu,

umbrit însă de faptul că, în foarte mare măsură, nu au fost păstrate particularitățile regionale și de epocă, atât din scrisul eminescian, cât și din acela al Veronicăi Micle. A rezultat o modernizare nedorită a textelor, o nivelare a trăsăturilor lingvistice specifice fiecăruia dintre autori,

aceasta datorită „necunoașterii de către editoare a formelor de limbă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea” etc, etc, în consecință profesorul ieșean solicitând „relectura originalelor, făcută de experți” ca fiind „nu numai necesară, ci și obligatorie”.

Foarte interesante sunt comentariile privind receptarea operei lui Eminescu, de-a lungul vremii, până azi, în paginile revistei „Viața românească”, criticul distingând câteva etape esențialmente diferite. Cea dintâi este aceea în care aflăm cu precădere contribuția lui G. Ibrăileanu, ce ține până prin 1930, tânărul critic de pe la 1894 aducându-l pe Eminescu în „discuții de ordin politic și ideologic”. A doua etapă se întinde până în 1940, marcată de eforturile colaboratorilor de a contribui la „definirea locului pe care îl poate ocupa Eminescu între scriitorii lumii. Deschiderea este remarcabilă”. Apoi, o a treia etapă, cea care începe prin 1948 și ține până prin 1963, una „vehement și trivial bolșevică”, poetul intrând în „tăvălugul cominternist”, viața și scrisul lui fiind „răstălmăcite în mod grosolan și sinistru”. În fine, etapa de după 1964 ce se întinde până azi, este cea care impune o „clară deschidere către normalitate”. Fără îndoială, Dan Mănuță face utile și incitante punctări, dar studiul receptării lui Eminescu în paginile revistei ieșene s-ar preta, evident, pentru o mult mai amplă abordare (*Meandrele receptării vieții*).

Într-o privire caleidoscopică asupra câtorva cercetări eminesciene, intitulată *Necunoscute*, se oprește asupra contribuției Aureliei Rusu la dificila sarcină a editării scrierilor lui Eminescu, vorbind despre cel de al șaselea volum din seria de *Opere* pe care o realizează aceasta la Editura Minerva, dar observațiile vizează întreaga muncă a editoarei, evidențiind „întinsa cunoaștere a epocii”, iar în ceea ce privește readucerea în actualitate a postumelor, Dan Mănuță atrage atenția asupra faptului că editoarea „le grupează după un criteriu” ce

contribuie la reconstituirea a ceea ce am putea numi stilul psihologic sau ideatic. Procedul este acela al arheologului, care nu numai că nu neglijează contextul, dar îl folosește cu larghețe pentru a-și defini obiectul cercetării. Datorită acestui fapt, editoarea a putut realiza lecțiuni corecte, extrem de dificile pentru cine nu cunoaște ansamblul operei eminesciene (...) Lecțiunea Aureliei Rusu este exemplară, deoarece

se întemeiază și pe descifrarea concepției istorice a lui Eminescu, nu numai pe efortul de decryptare grafologic.

Volumul *O sută de documente noi*, despre Mihai Eminescu, pe care îl publică George Muntean în 2001, i se pare foarte util în privința demonstrației documentare referitoare la relațiile dintre Titu Maiorescu și Mihai Eminescu, editorul situându-se „cu probitate profesională în tabăra adversă celor care îl consideră pe Maiorescu drept paianjenul infam care a orchestrat cabala care ar fi făcut din poet «cel dintâi deținut politic român»” criticul atrăgând atenția, cu ironie și chiar sarcasm că, la drept vorbind, primul deținut politic, cu adevărat, a fost „Petrache Cercel (care, de fapt, nu e tot una cu Petrache de la Maglaviti), urmat de beizadeaua Dimitrache, căruia îi mai zicea și Cantemir, urmat și el de ș.c.l., ș.c.l.”

Cartea lui Ioan Derșidan, *Monologul dramatic eminescian*, este apreciată pentru faptul că autorul abordează opera eminesciană „în întregul ei”, nu doar în exclusivitate cea dramaturgică, având asupra acesteia o dublă perspectivă de interpretare: „una istorico-literară, alta ontologică”.

Cu mare atenție sunt cercetate cele două volume ale lui Helmuth Frisch privind *Sursele germane ale creației eminesciene* (1999), (de „o importanță pe care nu ezit să o caracterizez drept excepțională”), întrucât, dacă până acum „se cunoșteau, fragmentar, răspunsurile eminesciene”, cercetătorul german descoperă

articolele care formau obiectivul acestora și pe care eminescologia le ignora. Cunosându-le cuprinsul, cunoscând și obiecțiile, vom putea judeca mult mai nuanțat și cu mai mare exactitate modul în care gândea studentul Eminescu și, totodată, vom putea așeza în paralel afirmațiile din articolele concepute de el, atât pentru publicul german, cât și pentru cel român.

Aprofundând aceste texte relevante de ediția lui Helmuth Frisch, Dan Mănuacă se declară în măsură a afirma că Eminescu

și-a format o imagine, s-ar putea spune competentă asupra liricii germane din secolul al XIX-lea. Nu s-a oprit la Goethe, Schiller, Heine sau Hölderlin, ci a mers până la Platen, Ruckert sau Geibel. Nu s-a oprit nici la acest nivel. Din textele publicate de Helmuth Frisch, reiese limpede că Eminescu era pasionat de experimentul liric în sine...

Aprecieri pozitive aflăm în legătură cu studiul lui Iosif Cheie Pantea intitulat *Literatură și existență* (1998) în care se face un paralelism între Blaga și Eminescu, autorul beneficiind de „o solidă orientare istorico-literară, care îl ajută să nu «mitizeze», nici să nu «demitizeze» (...) pentru că are un respect aparte față de text, neîngăduindu-și nici să-i supraliciteze valoarea, nici să o subestimeze”.

Interes dovedește și pentru studiul comparatist al lui Ștefan Melancu, *Eminescu și Novalis* (1999), cel care își fundamentează comparația pe „filosofia romantică germană și modul în care a creat-o și, pe de altă parte, și-a însușit-o Novalis” în perspectiva căreia Eminescu „aduce imagini sau motive poetice” pe care autorul studiului le analizează nuanțat.

În *Oglinzi paralele* sunt glosate și contribuțiile de cercetare eminescologică ale lui Marco Cugno, Magda și Petru Ursache (*Dinspre Italia*) sau Marina Mureșanu-Ionescu (*Conexiuni franceze*).

Evantaiul larg de probleme pe care le abordează Dan Mănuță în studiile sale, impun mai ales spiritul critic profund și obiectiv al unui temeinic și neobosit cercetător în domeniu, ce oferă, de fiecare dată, deschideri noi de interpretare și apreciere a fenomenului în sine al eminescologiei.

Bibliografie

Mănuță 2008: Dan Mănuță, *Oglinzi paralele*, București, EuroPress.

***Parallel Mirrors* (Dan Mănuță)**

In his book *Parallel Mirrors*, Professor Dan Mănuță, PhD, one of the best-known scholars specialized in the study of Mihai Eminescu's life and work, analyzes some of the most interesting studies dedicated to our national poet. His comments and analyses focus on the stages of research in this field and their thematic approaches. Constantin Cubleşan's paper discusses Mănuță's capacity to accurately understand Eminescu's work using his broad interest in Romanian literary criticism and history.

(Din volumul *Eminescu în exegeze critice*, Iași, Editura Junimea, 2014, p. 96–104).

Dan Mănuță. Fidelitățile istoricului literar

Emanuela ILIE *

Keywords: *literary historian; portrait; interest fields*

Nu numai pentru cititorii profesioniști, ci și pentru mulți dintre foștii studenți de la Literele ieșene, cărora le împărtășea, totdeauna competent și *așezat*, din tainele epocii junimiste, profesorul Dan Mănuță a însemnat, fără doar și poate, materializarea (meta)didactică a ideii de cercetător științific de cea mai aleasă ținută. O ținută pe care o anticipa, de altfel, debutul editorial din anul 1966 (când îngrijea secțiunea cuprinzând scrisorile lui Paul Zarifopol din primul volum al ediției *Scrisori către Ibrăileanu*), și pe care o confirmau zecile de volume pe care scriitorul cărturar și-a pus semnătura de-a lungul a peste cinci decenii, dovedindu-și atât pasiunea neostoită pentru studiul pertinent și laborios al documentelor de arhivă, cât și preocuparea (la fel, constantă) pentru studierea contextului istoric, socio-politic, ideologic în care aceste documente și, prin extensie, faptul literar însuși au luat naștere.

În bogata și, din multe puncte de vedere, exemplara sa operă de autor – jalonată, semnificativ, de scrutarea sagace a operei unor aproape uitați *Scriitori junimiști* (1971) și de lucid-generoasele *Cronici literare* (2016) – se pot, practic, izola câțiva mari poli de interes, circumscriși acestor opțiuni, cărora cercetătorul le-a rămas totdeauna fidel. Primul vizează valorificarea unor documente inedite din sertare aproape ruginite ale istoriei noastre literare, menite a scoate la lumină și implicit a stabili rolul în epocă al biografiilor câtorva dintre minorii aflați în anturajul celor mai cunoscuți scriitori pașoptiști sau junimiști. Specialistul în „apologia dorului” Iancu Alecsandri, „dezorientatul” Samson Bodnărescu, „junimistul *sui generis*” Ioan Pop-Florantin, poetul „de salon” Mihail D. Cornea, „romanticul tânguitor” Nicolae Scheletti ori cufundatul în „asceza romantică” Anton Naum (Mănuță 1971) beneficiază din acest punct de vedere de o atenție fără precedent, în seria de studii cuprinse în *Argumente de istorie literară* (1978) și *Scriitori junimiști* (1971) sau în ediția *Documente literare junimiste* (1973).

Aceleiași mize îi sunt subordonate și studiile amănunțite dedicate începuturilor romanului românesc, incluse în volumul *Lectură și interpretare. Un model epic* (1988), care scot la rândul lor în evidență calitățile unui istoric literar de anvergură, care investighează operele selectate numai după o documentare factologică exhaustivă și o examinare atentă a cadrului socio-cultural în care ele au apărut. Investigația este ghidată, totuși, de un deziderat niciodată uitat. În fiecare dintre aceste lucrări, autorul își mărturisește cu fermitate convingerea că datoria

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România.

istoriei literare este aceea de a traversa un *proces firesc de reaşezare, de regândire a ierarhiilor, de rediscutare a periodizărilor, de transformare a modalităţilor de interpretare*. Cel puţin ultima responsabilitate poate fi orientată, natural, şi înspre valorile literare deja înscrise într-un teritoriu de stabilitate şi certitudine estetică. Aşa încât, dacă efortul serios de regândire a ierarhiilor literare deţine primatul în opurile amintite mai sus, racordarea la modalităţi de interpretare noi, de provenienţă vest-europeană, este vizibilă în lucrările *Liviu Rebreanu sau Lumea prezumtivului* (1995) şi *Introducere în opera lui I. Al. Brătescu-Voineşti* (1997), în care demersul analitic se articulează îndeosebi pe argumente venite din zona naratologiei, a criticii psihanalitice, a sociologiei sau a istoriei mentalităţilor.

Un alt pol de interes al cercetătorului, ulterior şi al profesorului universitar (titular, ani buni, al cursului de *Istorie a literaturii române. Epoca marilor clasici*) este reprezentat, desigur, de figurile exemplare ale Junimii. Mai întâi, Titu Maiorescu: un studiu din *Argumente de istorie literară* (1978) readuce în discuţie biografia lui Titu Maiorescu, plecând de la documente inedite, în timp ce *Critica literară junimistă (1864-1885)* (1975) studiază, pe larg, nu numai opera acestui *spiritus rector* al Junimii, ci şi structura sistemului critic elaborat de societatea ieşeană. Apoi, desigur, Mihai Eminescu, asupra căruia se opreşte mai întâi într-un substanţial „eseu asupra imaginarului poetic eminescian”, *Pelerinaj spre fiinţă* (1999), care pleacă de la premisa justă că opera studiată reprezintă „una din cele mai radicale drame ale cunoaşterii propuse de cultura română” (Mănuţă 1999: 7), pentru a distinge trei etape majore în evoluţia imaginarului poetic şi a re-configura, prin intermediul acestor *cercuri* modelatoare – Destinul, Legenda şi Fiinţa – un parcurs ontologic tragic. După aproape un deceniu, volumul *Oglinzi paralele* (2008), aşezat tot în siajul eminescologiei, extinde câmpul de investigaţie, oprindu-se fie asupra prozei, teatrului sau corespondenţei, fie asupra relaţiei dintre opera lui Eminescu şi literatura germană (Spielhagen, Röscher, Lenau), pentru a-şi contrage reflecţiile de vector axiologic într-o cercetare amplă dedicată apariţiei şi circulaţiei formulei „poet naţional”.

Cel de-al treilea domeniu de interes constant al lui Dan Mănuţă este vizibil îndeosebi în două dintre cărţile mai noi ale neobositului cercetător: *Literatura şi ideologia* (2005), respectiv *Literatură, identitate şi regionalism* (2012). Ambele sunt controlate de un alt vector intenţional restaurator, căci autorul, rămas fidel principiilor recuperatoare, îşi întinde acum arcul exegetic în aşa fel încât să cuprindă literatura de limbă română a diasporei şi a exilului. Pretextul rămâne, aproape de fiecare dată, apariţia unei cărţi percepute drept *necesare, deosebit de importante* sau chiar *esenţiale* în articularea unei viziuni *corecte* despre *literatura română generală*, dar scopul incursiunilor istorico-literare depăşeşte, din nou, orice limes conjunctural:

Am invocat, de multe ori, nu numai necesitatea, ci chiar obligativitatea deontologică a discutării literaturii române în ansamblul ei, prin abordarea şi a scrisului din afara graniţelor politice actuale. Care graniţe îşi pierd din ce în ce mai mult relevanţa în restricţionarea a ceea ce se numeşte specific naţional. Decisive rămân, cred eu, fondul cultural comun şi unitatea de limbă. (Mănuţă 2012: 115).

Desigur, analizând o parte reprezentativă a literaturii, presei, criticii şi istoriei literare, într-un cuvânt, *scrisul din afara graniţelor politice actuale* (în particular, cel

din Basarabia și Ungaria), scriitorul dezbate nu numai distincții conceptuale inerente, de tipul „dacoromânism” vs. „diasporă” vs. „exil”, ci și probleme adiacente, precum distincția dintre regionalismul literar în calitate de concept literar sau de concept geopolitic, crizele accentuate de identitate literară de astăzi etc.

La fel ca și celelalte lucrări de factură compozită ale lui Dan Mănuță – *Analogii. Constante ale istoriei literare românești* (1995), *Perspective critice* (1998), *Opinii literare* (2001) sau *Restituiri (Critica criticii)* (2007) – *Literatura și ideologia*, respectiv *Literatură, identitate și regionalism* reușesc să dea cititorului impresia că fac parte dintr-un proiect unitar. Adică viabil, îndelung documentat, omogen metodologic și tematic. De multă vreme, de altfel, în această lume a realităților și tentațiilor interpretative centrifuge, cercetătorul de calibru Dan Mănuță, pe bună dreptate recompensat de instituții reputate din țară și străinătate cu numeroase premii literare, a făcut figură de cărturar autentic, recomandat nu numai prin erudiție, ci și printr-un spirit dilematic, sceptic față de módele trecătoare și capriciile (para)critice, deschis însă oricând față de ideea de dialog cultural autentic, bine instrumentat teoretic, coerent în argumentație și cu miză identitară serioasă, mai mult ori mai puțin camuflată. În sfârșit, dacă e să luăm în calcul fie și numai cele mai noi *Cronici literare* (2016), deosebit de generos cu figurile și figurinele criticii actuale, chiar și atunci (ori poate exact atunci!) când le-a privit cu neconcesivă, salutară exigență.

Bibliografie

Mănuță 1971: Dan Mănuță, *Scriitori junimiști*, Iași, Junimea.

Mănuță 1999: Dan Mănuță, *Pelerinaj spre ființă. Eseu asupra imaginarului eminescian*, Iași, Polirom.

Mănuță 2012: Dan Mănuță, *Literatură, identitate și regionalism*, Iași, Princeps Edit.

Dan Mănuță. The Literary Historian's Fidelities

Our paper consists in a short portrait of the literary historian Dan Mănuță. The brief recapitulation of his lifetime work – chronologically speaking, delimited by *The Junimea's Writers* (1971) and *Literary Reviews* (2016) – takes into account the main fields of interest, in other words the fidelities of the researcher.

(O variantă redusă a acestui text, intitulată *Istoricul literar Dan Mănuță (1932–2017)*. *Schiță de portret*, a fost publicată în revista „Convorbiri literare”, nr. 5, mai 2017, p. 52–53).

Dan Mănuță – discursul critic polivalent

Cornel MUNTEANU*

Keywords: *literary ideology; criticism of interference; social discourse; principles of criticism; regional literature; the circles of Being; criticism of reception; polemical and corrective criticism*

Ieșirea criticii din autotelismul tabular, printr-o detentă mult mai îndrăznească a metodelor analitice și prin reteritorializarea spațiului de investigare, urmând mobilitatea genurilor și formelor literare, rămâne o provocare deschisă pentru istoricul și criticul literar contemporan. Atunci când opera literară nu-și mai respectă ea însăși organicitatea, tulburând din adânc albia tradițională și se deschide spre o acțiune amplă de sondare a noi terenuri, adjudecând varii domenii, de la sociologie, politologie, la filozofie și istorie a ideilor, critica îi este datoră cu un suflu nou de înnoire și diversificare. Efectul însă e deopotrivă un câștig și un risc; ceea ce se câștigă prin apropierea mai mult a cititorului de operă se poate întoarce împotriva criticii, acuzată de deturnare de semnificație și de schimbare a codului, prin amalgamarea domeniilor.

I. Impactul ideologic al criticii

Constant în principiile și mijloacele criticii, Dan Mănuță a abordat literatura din perspectiva criticii ideologiilor, ca formă de discurs social, luând în calcul nu doar datele estetice, pentru o poziționare pe orizontala descriptiv-tematică, ci și câmpul parental al genezei ideilor vehiculate de literatură, motivând astfel caracterul permanent deschis al operei. Studiile sale despre junimism (*Scriitori junimiști*, 1971, *Principiile criticii literare junimiste*, 2000) propuneau un alt tip de discurs critic globalizator în ce privește componentele argumentative ale demersului. Astfel că integrarea sistemică a inițiativelor individuale stabilea punctele de joncțiune cu literatura modernă europeană, dar și cele de disjuncție cu specific ale culturii române. Un inventar al principiilor și metodelor criticii junimiste, cu influențe și afinități germane, venind din estetica timpului, relevă gradul înalt de modernizare a literaturii române și de ieșire a scriitorului român spre universalitate, o depășire a unui complex neproductiv de provincializare. Ideile volumelor rezervate criticii și esteticii junimiste au o rădăcină în critica ideologică, în ceea ce literatura de specialitate numește „discurs social”. Volumul lui Dan Mănuță, *Literatură și ideologie* (2005), compartimentează mult mai tranșant fenomenele de interferență ale literaturii cu ideologia, lărgind câmpul de investigare, dar și cu un mai aplicat tratament pe diferite segmente ale acestor interferențe. Însăși structura cărții

* Universitatea Tehnică Cluj, Centrul Universitar Nord/ Facultatea de Litere Baia Mare, România.

delimitează aceste teritorii complementare literaturii, în punctele sensibile ale emergenței unor forme și procedee dinspre ideologie spre literatură (*Literatură și ideologie*), în apropierea unor compartimente ale literarului de zona extra-literară (*Literatură și geopolitică*) ori chiar de deturnare a acestuia prin schimbarea codului și canalului (*Literatură și politică*), până la construcția, în literar, a unor distopii probante pentru demersul analitic al criticului (*Literatură și pamflet*). Observ, cu bună știință, că Dan Mănuță convoacă aici nu doar intervențiile la diferite seminarii și colocvii științifice ori lecturi de cronică literară la „Convorbiri literare”, ci și inserții autobiografice, dintre care un pamflet de tinerețe i-a deschis apetitul construcției acum a două texte în aceeași formulă distopică, în finalul cărții. Astfel, aparenta eterogenitate a materialelor din volum este dizolvată de o abordare atitudinală comună, cu țintă într-un dialog al ideilor, principiilor și metodelor, adică o reîntoarcere la ustensilele criticii de situație, mult mai acoperitoare în tratarea fenomenelor de derapaj literar. Miza configurării unei ideologii literare, prin practica discursului critic, ca discurs social, deschide astfel discuția și asupra literaturii însăși, deparcelată de dominanta structural fictivă. Această ideologie a valorii estetice supraordonează eseurile acestui volum.

În mare parte, studiile din acest nou volum se mișcă dezinvolt în punctele socotite, până mai ieri, sensibile, dar și în cele care sunt tot mai frecvent provocări ale literaturii de mâine. Din categoria interferențelor, problematica mai largă a identității culturale, generată de fenomenul globalizării, cu cele două orientări contemporane, multiculturalitatea și aculturația, studiată în datele ei istoric-literare, rămâne și criteriul prin care literatura își redefineste atât conținuturile, cât și componentele performativ-creative (discurs, limbaj, forme). Cum poate o literatură, cuprinsă între două imperative, cel al integrării și cel al conservării specificului, să evite efectul „cel mai nociv reprezentat de standardizare, deci de uniformizare” (Mănuță 2005: 7), și cum se mișcă între două procese diametral opuse, cel de centrigurare și centripetare, iată dilema căreia Dan Mănuță încearcă deocamdată aici să-i analizeze resorturile, să meargă la cauze și istoric, înainte ca soluția să se impună constrictiv ori constitutiv, o cultură globalizată rezultată din opțiunea ca alternativă:

Problema principală suscitată de corelația cultură-globalizare se arată a fi aceea a identității culturale, a conservării acesteia sau a renunțării la ea (Mănuță 2005: 9).

Inventarierea prapurilor la care acționează globalizarea (limba, literatura), ca și raportul dintre conceptul „spațiul etnocultural dacoromânesc” și diaspora, care a avut drept efect un raport disjunct între o „identitate națională” și una „civică” prin exploatarea politică a celei de a doua ridicată la rang de problemă națională, în cazul culturii din Republica Moldova, induce stabilirea punților de legătură între o literatură scrisă în România și cea scrisă de o comunitate românească din afara granițelor, adică din diaspora. Nu e vorba doar de problema limbii, ca factor coagulant al culturii, ci și de factori ideologici și politici, care acționează și asupra fenomenului literar. Aspecte ale diasporei, în relațiile ei cu literatura-mamă (*Diaspora literară nord-americană*) ori cele ale receptării, dintr-un partizanat ideologic (*Tzara și dadaismul*), pentru a aduce corecțiile și completările necesare, recuperări ale unor grupări și autori indexați ideologic (*Iconarismul*, Aron Cotruș –

destin fragmentat), repun în discuție o mai veche obsesie a criticii noastre, raportul dintre Centru – provincie (*Sursele concepțiilor regionaliste în literatura română*). Aici, Dan Mănuță angajează o adevărată luptă de idei, aducând întreg arsenalul argumentativ al momentelor în care literatura română s-a manifestat în „tendința ei de centripetare” (cazul literaturii din Banatul sârbesc ori al celei aromânești din sudul Dunării).

Pentru o dreaptă situație și raportare, analiza componentelor lingvistice și estetice care alimentează fenomenul regionalizării literare, ca și a celor culturale și geopolitice, după momentul unirii din 1918, conduce la ideea că ieșind din sfera valorilor estetice, factorii geopolitici deturneză semnificația regionalismului. Capitolul cel mai dens al volumului, care pune față în față geopolitizarea literaturii, cu trimitere la spațiul literaturii din Basarabia, Transnistria, oferă, cred, cu temei, spațiul unui dialog de idei între intelectualii din România și cei din zonele respective. Dan Mănuță nu are niciun fel de complex al segregării, nici nu avansează ipoteze entuziast-tendențioase, ci pune pe tapet o realitate în fața căreia se impune mai mult discernământ și obiectivitate a ideilor. Momentele inventariate în dinamica lor istorico-politică, la toate nivelurile la care a acționat politicul și a imprimat o ideologie strategic-culturală (limbă, biserică, școală, instituții ale scriitorilor, onomastică, toponimie), care a dus la o polarizare deloc benefică pentru literatura din zonele respective, dau chei pentru descifrarea resorturilor care au alimentat o aparentă segregare culturală. Concluzia, destul de gravă, pentru însuși destinul identitar al culturii române, este că extrapolarea criteriilor etnice, politice, sociologice și lingvistice la domeniul literaturii, a condus în cazul literaturii basarabene, nu la un „efect de seră”, specific literaturii germane produsă în spațiul românesc, ci la unul de mistificare și substituție:

În acest mod s-a ajuns ca identitatea subiectivă (moldovean) să devină antagonică față de identitatea reală (român) (Mănuță 2005: 95).

În acest sens, disocierea și tratamentul în paralel al celor două literaturi așa-zis regionale, cea basarabească și cea a germanilor din România (*Crize de identitate literară*), dovedește că, în vreme ce prima și-a conservat și întărit specificitatea, cea de a doua s-a rupt de literatura consanguină și s-a aliniat literaturii majoritare, dominată de etnopolitic slav (de aici etichetele-sloganuri fluturate multă vreme, „literatură moldovenească”, „Uniunea Scriitorilor Moldoveni” în subordinea Uniunii ucrainene). Acestor presiuni, încă active azi, Dan Mănuță le contrapune unele inițiative care refac traseul procesului de centripetare față de cultura și literatura română. Câteva condeie de critici, mai puțin înregimentați ideologic, cu aplomb critic și o viziune recuperatoare, cu date analitice deschizând sinteze viitoare, chiar dacă pe alocuri forțază nota afinităților și influențelor (Mihai Cimpoi, Vasile Ciocanu, Alina Ciobanu-Tofan, Alexandru Burlacu, Ana Bantoș), dau speranțe că și criza de identitate e pe cale să se stingă.

Cu unele rezerve, care țin mai degrabă de precaritatea instrumentelor și imprecizia metodologică și terminologică, sunt văzute recente studii ale lui Cornel Ungureanu și ale grupului timișorean, care reactivează ideea unei „*geografii literare*”. Văzută ca o altă nuanță a localismului, primejduită de criterii extra-literare, *Geografia și Mitteleuropa periferiilor* refac traseul centrifugal al regionalismului

literar, eludând tot ce e de domeniul evidenței, emergența „sub-sistemului literar românesc” în „europenismul conceput într-o perspectivă pluralistă” (Mănuță, 2005: 168). Iar dacă acesta se regăsește în ideologia valorii, abordarea specificului literar intră pe terenul mai vast al literaturii europene:

departe de a fi adversarul specificității literare locale, sunt totuși adversarul extinderii acesteia pe considerente extra-literare (Mănuță 2005: 119).

O cu totul altă poziționare, în sensul unui comparativism benefic, în raporturile literaturii române cu vecinătățile sud-est europene, sesizează Dan Mănuță în sinteza operată de Mircea Muthu asupra *Balcanismului literar*. Nu separare, ci admiterea unui „*policentrism*” al diversificărilor identitare, care colorează relieful literaturilor sud-europene.

Reacție spontană și neconvențională a literaturii la imixtiunea politicului aduce inițiativa studenților ieșeni, printre care și pe atunci studentul Dan Mănuță, care, în anul 1957, scot o revistă-manuscris, „Cuvântul nostru”. Informațiile recuperate, aici cu un netrucat puseu autobiografic, reconsideră raportul literatură-politic, în care angajarea într-un cerc restrâns a unor dezbateri și schimburi de idei (cum apar formulate în articolul-program) atestă, prin contrast cu comanda ideologică și politică a zilei de la „Scânteia tineretului”, o libertate a literaturii de domeniul utopicului. Conținutul numerelor inventariate, câteva semnături de prestigiu profesional (Mihai Drăgan, Ion Apetroaie, Ion Pogorilovschi), ca și valoarea de document pentru debutul unor viitori scriitori, Marin Sorescu bunăoară, ori chiar criticul literar Dan Mănuță (logofătul Dracula), confirmă rezistența la presiunea politicului, prin această formă a entuziasmului gratuit al literaturii. Textul inedit reprodus integral aici, *Cretinul uriaș*, al cărui autor este chiar Dan Mănuță, și însoțit de intervenția redacției în construirea unui scenariu de protecție a sursei, atestă toate calitățile literare ale unui pamflet, de la formula adresării, la demonstrație și formulele retorice ale unui raționament logic. El oferă o lectură agreabil-intelectuală. Și pentru că alegoria funcționa în perioada pașoptistă, cum înregistrează Dan Mănuță toate formele literare congenere acestui procedeu (pamflet, eseu, epistolă), ultimele două texte-pamflet subsumate ficțiunii („istorisirea unui coșmar”) dar și completând, la modul distopic, critica ideologică din acest volum (cap. *Literatură și pamflet*), refac, peste timp, parcursul criticului de vocație și stil. Topește aici spirit analitic, (figuri burlești ori toposuri fantezist-alegorice), amestecă intenționat ideologicul, politicul, cu literarul, pentru ca cititorul să se întoarcă la paginile volumului, și să despartă el însuși apele de uscat; după cum, parafrazându-l pe I.L. Caragiale, din *Cronica fantastică*, unde după o similară cursă năucitoare în ținuturi exotice, (*Tâmpitopole* aici devine *Mancurtovia* ori *Telectulania*), Dan Mănuță ne-ar coborî în real, un real excesiv ideologizat, „*Iubiți lectori, nu sunteți deloc rătăciți...îmi pare că citiți... „Literatură și ideologie!”*”

II. În zona eminescologiei

II.1.Figuri de eroi lirici la Eminescu

Resorturile imaginare care duc la transsubstanțierea eului, printr-o traiectorie circulară, labirintică, ducând la o tensiune lăuntrică durată într-o acută dramă a ființei, nu este nouă în eminescologie. *Drumul spre ființă*, conceptul noician, prin

pierderea datelor relaționale cu existentul și câștigarea esenței Ființei, a făcut obiectul unor pertinente studii ontologice, de la Svetlana Paleologu-Matta, la Mihai Cimpoi, Marin Tarangul, Theodor Codreanu. Studiul din zona eminescologiei actuale al lui Dan Mănuță, *Pelerinaj spre ființă* (1999), propune o abordare procesuală a constituirii eroului eminescian, prin înregistrarea fazelor în care figurile eroilor eminescieni își constituie fundamentele ontologice, în speță, iubirea, moartea, cunoașterea, cu suporturile ideatice, spațiul și timpul. Acestea conturează trei etape, definite cercuri (în treacăt fie spus, Theodor Codreanu avansase ipoteza unor asemenea „cercuri dialectice”), a căror dinamică pornește dinspre exterior spre centru, în care tronează perechi de figuri eminesciene în funcție de relația lor cu evenimentul exterior și tipul de atitudine/ reacție față de acesta. Dacă primul cerc ontologic configurează un individ puternic marcat de conjunctural și istorie (Destinul), o dată cu cel de-al doilea, Legenda, se produce o transfigurare prin intermediul legendei, ca pas spre regăsirea sinelui. Abia cu al treilea cerc, Ființa, Eminescu atinge ruperea totală de eveniment și constituirea universului propriu sieși, adică „o interioritate esențializată”. Figurile de eroi care însoțesc eul eminescian pe această traiectorie a devenirii și atingerii „unicității”, adică principiul suveran al lui Unu identic cu sine însuși, fundamentează și structurează însăși substanța ideatică și motivează în mare parte mărcile stilistic-retorice ale imaginarului eminescian. Pe o cale, eroul eminescian intră în cercul existențial prin istorie făptuită și trăită intens, ori printr-un destin eroic asumat, de unde figura Novicelui; de aici, un discurs retoricizat, declamativ. Ea este însoțită de Călăuza, perechea inițiată, veghetoare, a omului de acțiune. Ambele figuri se caracterizează prin câteva determinate, ca reflexe ale implicării și parțialității: sociabilitate și socialitate, vitalitate, civism, funcție colectivă, cu o referință temporală, prezentul imediat, conjunctural, și una spațială, cadrul rustic, concret, constituit din datele materiale ale tabloului. Femininitatea adiacentă acestor două figuri, retorică și adorativ-declamatorie, conturează o erotică senzual-corporală, concretă, rustică, evocatoare. Celui de-al doilea cerc îi sunt atribuite figuri supraindividuale, cu trăsături dematerializate, înclinate spre problematizare, narcisism, gândire dinamică și voință creatoare. Discipolul și Magul, eroii eminescieni ai Legendei sunt atemporali, ubicui, ambigui, ezoterici, meditativi, și au ca referință temporală, trecutul, iar ca referință spațială, locul edenic (locus amoenus), cu încărcătură imagistică barocă. Femininitatea corespondentă acestui prag spre întoarcere, reprezentată de Sofia și Poesis, are atributele androginului, ale simbolului dual, eros-thanatos, configurând o erotică a obstacolului și inaccesibilului, construită din contemplare și recuperată prin rememorare. Figuri-tampon între cele două cercuri liminare, înclinând spre natură și atitudine hyperionică, din limita extremă a ultimului erou eminescian, Discipolul și Magul tolesc în al treilea cerc imaginar, cel al Ființei, două naturi eminamente eminesciene: Hyperion și Bătrânul. Criticul convoacă aici toate ingredientele care au însoțit până acum devenirea eului eminescian spre principiul tutelar ontologic, hyperionismul, ca expresie a „unei stări tranzitorii”, punct-vamă între legendarul Magului și Ființa înțeleptului din ultima fază. Dacă primul trece printr-o anxietate dramatică, o înfruntare lăuntrică și trăiește experiențe-limită, antropomorfism existențial și e punctul de conjuncție al contrariilor, cel de-al doilea, Bătrânul, „creator de destine, didacticist și inițiator” devine ochiul veghetor al unicității,

simbol al întregului nedivizat. Eroii eminescieni iau ipostazele celor doi în funcție de relevanța unora din aceste atribute: poetul, demonul, titanul, Hyperion, în cazul primului, și Demiurgul, înțeleptul, în cazul celui de-al doilea. Feminitatea reprezentată corelativ aici de Cătălina și Tomiris, devine „o trăire complexă” alimentată de trăirea unei iubiri prin reflectare, care imaterializează imaginea obiectului erotic, și-i păstrează aura absenței pentru a menține tonusul melancoliei-suferință, care ordonează existențele individuale. Ubicuitatea și esențializarea figurii hyperionice conduce la glacialitate, ca premisă a căutărilor înfrigate și suport afectiv al menținerii condiției fiecăruia. De aceea și referința temporală specifică este prezentul continuu, încremenit și stabil, ca garanție a păstrării unicității și totalității ființei, iar cea spațială este sfera, sugestie a spațiului închis, labirintic, al repetării aceleiași experiențe.

Acestea sunt datele circumscrise de studiul lui Dan Mănuță. Discursul demonstrativ și cel ilustrativ recurge la aceeași schemă circulară, permițând, pe alocuri, reveniri, anticipări și reluări, cu un plus de fixare a figurilor respective. Metoda critică urmând modelul diacroniei imaginarului permite lui Dan Mănuță o investigare pe diagrama eroilor eminescieni, în funcție de ocurența acestora între părțile-tampon dintre cele trei cercuri. Din nevoia unei limpezimi a demonstrației, datele sunt tranșate în funcție de tipul de atitudine, mentalitate, reacție, cunoaștere și trăire a experiențelor, care derivă din enunțul inițial al etapei respective, destin, legendă, ființă. Spre finalul eseului se rupe această uvertură teoretică, în favoarea abordării cazului particular, care focalizează demonstrația pe tipologia eroilor. Benefică ni se pare mișcarea excursului pe dinamica tripartită, a poeziei, prozei și textelor dramatice, care distribuie și alte etape ale creației eminesciene, altele decât cele cunoscute. E vorba de o retorică post-pășoptisă în faza inițială și una novatoare, postromantică, în punctul de sosire. Riguroase analize, de o minuție cosmopolită a unor fragmente mai puțin cunoscute, în speță din încercările dramatice ale poetului, revin în paginile cărții.

Discutabile, din perspectiva însăși a demersului eseistic, rămân două texte analizate de Dan Mănuță: *Sara pe deal*, inserată primului cerc, supralicitează doza rusticității, clasicismul descrierii, concretețea cadrului, când poemul în discuție este o creație polimorfică ce asimilează mai multe forme literare și mecanismul de constituire a tabloului și erotica poemului acced spre o natură hyperionică, constructoare de model cosmologic încheșat, ca ordine inițială. Al doilea text, *Scrisoarea I*, nu centrează, după Dan Mănuță, meditația pe un motiv cosmogonic, cât pe o dinamică „a ideăției, creativității pe care o posedă gândirea”, în care rolul decisiv revine înțeleptului creator, care, gândind, creează universul. Altfel spus, nu obiectul poemului interesează, – cosmogonia –, ci scrierea lui, de „o figură „integrată organic ansamblului inițiativ din imaginarul eminescian” (Mănuță 1999: 230). E de discutat și restrângerea analizelor la *Luceafărul* doar la textul final din 1883, când „imagini speculare”, cum le numește autorul eseului, ar fi găsit problematica ființei în varianta B, care conține explicit construcția lui Hyperion și a Bătrânului, afirmația și negația, raportul dintre Ființă și eu, și mai ales constituția hyperionică a eroului, „semănător de spațiu”. Înclinat să dea Bătrânului statutul Logosului, eseistul accede pentru Hyperion la un atribut similar, din același câmp semantic, „sfera lucidității ideatice”. Dacă sugestia poemului, pe distribuția

„vocalor” lirice înclină spre ideea unității și întregului inseparabil, Logos-Eros, Hyperion ni se pare mai degrabă ipostaza unei „lucidități” afective, încât Bătrânul-Demiurg devine Logosul ordonator și armonic, participator și afectiv la plinul ontic, un Eu-Ființă indivizibil, cum am sugerat într-una din intervențiile noastre din anii din urmă. În plus, arheul eminescian, ca principiu ontologic, raportat la particularizarea lui, indivizii-oameni, derivă din ceea ce eminescologii modelelor numesc raportul dintre identitate și alteritate, complementar generalului, geniului, din interpretarea lui Constantin Noica. Bătrânul, Hyperion, Geniul, aparțin aceluiași câmp parental al principiului ființei, ilustrări lirice eminesciene ale acestuia. Se trece peste „cumpăna” gândului eminescian, în zborul cosmic al luceafărului, ca atitudine deviantă, de balans între luciditate și trăire, până la revelația finală de refacere a întregului. Este secvența numită de Dan Mănuță, cea a „hyperionismului subteran” și nu a celui „rostit”.

În ce privește tipologia eroilor eminescieni, Dan Mănuță recurge la o polarizare a tipurilor, în funcție de natura hyperionică, astfel că din fiecare pereche, cel de-al doilea, Călăuza, Magul, Bătrânul devin eroi referenți ai primilor, și se mișcă în opera eminesciană pe o întreagă paletă motivică și stilistică. Primii din fiecare categorie au un mai mare grad de relevanță și dispun de ipostaze mult mai fixate. Numai dacă e să luăm sugestiile eseistului, privind predilecția pentru forme fixe și pentru formule clasice, raportul dintre iamb, troheu și alexandrin, pastel, sonet, glossă, sugestiile formaliste completează dezvoltarea ideatică a demersului eseistic.

Scriș cu aplomb critic susținut, riguros în demonstrație, uneori depășindu-și complexele schematizării și debușând în speculații novatoare, cu intenția abandonării oricăror prejudecăți și complexe mișcătoare în eminescologia deja așezată, eseu lui Dan Mănuță face proba unui spirit critic dinamic și neconvențional. Este un câștig asumat pentru ceea ce semnalasem în zona bibliografiei critice Eminescu, eminescologia de sinteză.

II.2. *Corrigenda criticii eminescologice*

De mai multă vreme, istoricul și criticul literar Dan Mănuță s-a arătat interesat de fenomenul complex al receptării critice a lui Eminescu. Nu atât din perspectiva inventarului, – de altfel încă nepus la punct de istoria literară –, cât din cea a criteriilor care fundamentează o abordare critică, care măsoară gradul de raportare la textul eminescian. El însuși autor de studiu eminescologic, propunând tratarea textului eminescian pe o grilă dimensionată pe figurile eroilor eminescieni (*Pelerinaj spre Ființă*, 1999), criticul ieșean vine în istoria receptării lui Eminescu cu câteva substanțiale propuneri de situare și raportare. Criticul literar, a susținut, cu aplomb și spirit critic atent la mișcarea de idei și cărți din ultima vreme, cronica literară la „Convorbiri literare”, în zona destul de dificilă și incomodă pentru mulți a cărților de critică, a găsit prilejul de a reuni în volumul *Oglinzi paralele* (2008) cronici strâns legate de fenomenul receptării lui Eminescu, îndeosebi în laturi mai puțin cunoscute și abordate, de la teatru la corespondență, până la interstițiile germane. În plus, cronicarul literar nu se dezmințe, atunci când e vorba de a aplica corecții criticii pentru restabilirea judecăților prea repede înseriate, ori de a nuanța

unele dintre aspectele controversate asupra afinităților și influențelor cu alte literaturi.

Secvențele rezervate teatrului eminescian pătrund într-o analiză atât structurală, cât și una tematic-simbolică. Acoperitoare sunt precizările criticului în legătură cu preocupările de teatru ale lui Eminescu; nu doar în momentele care l-au îndemnat pe adolescentul Eminescu să se apropie de teatru, ci dintr-o motivație interioară, o chemare ale cărei răspunsuri se găsesc fie în „cale de accesare către viața de relație”, fie în nevoia de autocunoaștere, oferindu-i modele de personaj adolescentin care se manifestă voluntar-eroic și civic. Un prim moment l-a constituit traducerea tratatului lui Röttscher, printr-o aprofundată cunoaștere a terminologiei dramatice, care a dus la o traducere modernă a unor termeni. Dan Mănuță procedează demonstrativ la analogia între textul original al esteticianului german și echivalențele eminesciene. Aventura sa ca sufleur și copist, dar și ca spectator, l-au anticipat pe cronicarul dramatic și apoi pe autorul unor piese, la început comic-parodice (*Gogu tatii, Minte și inimă*), apoi marile proiecte din ciclul *Mureșanu, Decebal, Mira*, înseriate de Dan Mănuță în proiectul „*unei mitologii a colectivității și a unei simbolistici ontologice a individului*” (Mănuță 2008: 52). Aici criticul dezvoltă analize pertinente legate de specificul teatrului eminescian, de noutatea pe care o aduce în dimensiunea reflexivă și vizionară, secvențele fiind printre rarele abordări ale pieselor eminesciene în critica românească din ultima vreme.

Un alt câmp fertil al istoricului literar îl formează edițiile din Eminescu, atât a poeziilor grupate după criterii tematice (*Sugestii tematologice*), cât și a corespondenței în editarea Christinei Zarifopol-Ilias (*Fețele unui epistolar*). Aici Dan Mănuță se arată corect orientat, folosind prilejul de a face un excurs în istoria editărilor, aducând corecțiile necesare în cazul ediției lui Petru Zugun, ori chiar acuzând de neprofesionalism ediția de corespondență din 2000. De altfel, într-o altă secvență apreciază profesionalismul editorului Aurelia Rusu, tocmai pentru o reconstituire a arheologiei editării („site psihologic sau ideatic”). Dacă în primul caz reconsideră unele texte și versuri care nu corespund înscrierii într-o tematică (erotică ori filozofică, națională ori meditativă), în cazul volumului inedit de corespondență, criticul propune o lectură critică la obiect, corect instrumentată din perspectiva specialistului editor. Argumentele înseriate pornesc de la importanța recuperărilor (date despre viața de relație a lui Eminescu, secvențe poetice care vor trece în poezii, ceremonialul erotic eminescian din formulările epistolare) și poposesc într-o critică la obiect. Chiar dacă e vorba de o ediție de masă și nu o ediție critică, epistolarul eminescian, susține criticul Dan Mănuță, este de prea mai importantă pentru istoria literară, ca să-și poată permite neglijențe minime în editare. Exemplele incriminate sunt inventariate cu acribia istoricului literar care a lucrat cu asemenea instrumente bibliografice și bibliofile: încadrarea în seria epistolelor publicate, absența notelor explicative, nivelarea trăsăturilor lingvistice, prin literarizarea moldovenismelor, nerespectarea particularităților arhaice, citiri eronate etc. Corrigenda aduce Dan Mănuță și în cazul ediției de corespondență a lui George Muntean (*O sută de documente noi*, 2001), în cazul primei poezii din almanahul învățăceilor de la Cernăuți, atribuită eronat lui Eminescu, ori că poetul ar fi semnat poeziile de la „Familia” cu numele „Eminescu”. O analiză a raporturilor dintre cei trei, Veronica – Titu Miorescu – Eminescu explică în bună parte laturile personalităților din fațeta

multiplă a poetului: modelului „comportamental voluntarist” din familie (Gh. Eminovici) i se adaugă cel „cetățenesc-eroic” (Aron Pumnul) și se completează cu cel „de atitudine ideatică” (Titu Maiorescu), încât nu i se poate motiva substanța Luceafărului prin această „*biografie romanțată*”, conchide criticul.

Tot în zona receptărilor, care explică în bună parte tipul de atitudine a criticii față de Eminescu, intră și rezervele grupării de la „Vața românească” a lui G. Ibrăileanu, care se înscriu într-un curent antieminescian. Inventarul momentelor acestor receptări circumscriu, după Dan Mănuță, un complex cu patru coordonate, în funcție de centrul de interes între omul și artistul Eminescu: o abordare a vieții umane, o alta din perspectivă politico-ideologică dar și polemică, care vizează creatorul. Aceste pagini ale lui Dan Mănuță constituie un adevărat dosar al receptării, insistând asupra unui studiu de caz în care etapele cunosc când un reviriment, când o nuanțare a atitudinii, până la extrapolarea ideologică de tip cominternist, din anii de după război. Sunt obiecții făcute în bună cunoaștere a fenomenului, care luminează acest stufăriș al criticii cu iz partizanal. De aici și celălalt pericol din istoria receptărilor, cel al abuzului de calificative și de găsimă cu orice preț a unor filiații europene. În peisajul de după război, din perioada rusificărilor, care a produs deturnări majore în interpretarea lui Eminescu (I. Vîtner), analiza studiilor lui Edgar Papu comportă o privire detașată; căci, textele acestui critic nu doar aduc noutăți în înțelegerea unor paradigme specific eminesciene (departele, aproapele, dulcele, sinestezia), dar și nuanțează ideea protocronismului în literatură. Volumele lui Papu, discutate din inedite (Eminescu într-o nouă viziune, 2005) și corelate cu seria de interviuri îngrijită de Ilie Rad și Grațian Cormoș (2005) demonstrează afinitățile eminesciene cu simbolismul, ca și paralela cu Macedonski, duc la recunoașterea „*esenței fenomenale* cuprinse în opera eminesciană”, prilej pentru criticul lui Papu să recunoască siguranța critică în situarea corectă a afinităților și să aibă rezerve în filiații protocroniste. De aprecieri docte, meticulozitate, metodă și ponderație în analogii și evaluări beneficiază și recente studii ale lui Iosif Cheie Pantea și Ioan Derșidan, Ștefan Melancu, Marina Mureșanu, Marco Cugno, într-o circumscriere a ultimelor contribuții la tabloul eminescologiei din anii din urmă.

În ce privește studiile comparatiste, la care face trimitere Dan Mănuță (Lenau și Eminescu), atât în spațiul critic românesc, cât și în cel german, sau în cazul asocierilor Novalis-Eminescu (despre cartea lui Ștefan Melancu), criticul ieșean se arată destul de circumspect, bazându-se pe o reacție destul de clară în istoria receptării, care a dus la clișeizarea filonului comparatist, începând cu Gherea („Lenau românesc”), continuând cu N. Tcaciuc-Albu. Asocierea lui Eminescu cu Lenau este disecată pe argumente implicite care înlătură orice raportare, dat fiind faptul că au funcționat criterii mai degrabă extraliterare: biografia, experiența erotică adolescentină care duce la pesimism. La aceste serii de apropieri, Dan Mănuță stabilește locurile unde cei doi se despart: în viața socială Lenau un solitar, Eminescu- implicat, primul-un religios, al doilea-scientist, Lenau -neangajat politic, Eminescu-un antiliberal convins. Chiar și în cazul incidentului biografic al bolii psihice constatăm deosebiri: Lenau continuă să scrie după căderea sa, Eminescu încheie practic scrisul său de vârf la anul 1883. Detaliile de departajare trec pe

terenul unor analize pertinente ale diferitelor motive romantice la cei doi: natura, acvaticul, thanaticul, efemeritatea ființei umane.

Resurse intelectuale sporite de lectură oferă criticului tratamentul lui Eminescu pe teren german, fie legate de primele semnale ale contactului cu romanticii momentului berlinez, fie legate de abordările afine romantismului (studiile lui Helmuth Frisch, *Sursele germane ale creației eminesciene*, 1999). Ultimele beneficiază de o riguroasă analiză a importanței acestor contribuții la eminescologia de calitate pentru conturarea profilului social, intelectual, ideologic și stabilirea paternității unor texte din categoria excerptelor și transcrierilor, care configurează modul cum cultura lui Eminescu, în câmpul culturii antice și clasice, a fost impulsionată de/prin cultura și formația germană, chiar în latura reconsiderării unor izvoare ale poeziilor sale (*Egiptul, Mai am un singur dor*). Paginile germane aduc în discuție și traducerile din poeziile eminesciene recente ale lui Christian și Simone Schenk, cu raportări la cea mai amplă antologie datorată lui Konrad Richter din 1937.

Retoric-polemice, ultimele secvențe ale volumului, readuc în dezbatere două probleme fundamentale ale receptării: actualitatea lui Eminescu și reprezentativitatea sa ca model pentru circumscrierea în tiparul deja stereotipizat „poet național”. Premiza pentru prima întrebare „dacă Eminescu este actual?”, constată criticul Mănuță, este că răspunsul pe care fiecare generație îl dă la provocările de lectură critică arată că fenomenul e unul deschis și proteic. Multitudinea de studii rezervate acestui scriitor contribuie la ceea ce numim „caracter global” în actualitatea lui Eminescu, prin „modelul totalizator” propus fiecărei etape. Cuprinsă între cele două centenare, 1950–1990, receptarea lui Eminescu este expusă unei alte primejdii, cea a absolutizării și tipizării, până la superlativizarea în toate zonele culturale și golirea de conținut a operei. Încă nu s-a întreprins o abordare a tipului de public căruia îi răspunde provocarea actualității/inactualității lui Eminescu. Solicitat fiind de Universitatea catolică din Luovain-la-Neuve să colaboreze la un lexicon de patrimoniu universal pentru secvența Eminescu, Dan Mănuță recunoaște că s-a cantonat de o viziune deformată asupra percepției autorului român în spațiul francez de azi. Un principiu de bun simț măsoară gradul de stabilire a actualității în cazul lui Eminescu, sugerat de Dan Mănuță ca principiu critic de raportare la sine și la ceilalți, la care, cu convingere, subscriem:

Pentru mine este limpede că actualitatea lui Eminescu se măsoară, în primul rând, la actualitatea noastră. Iar actualitatea noastră se răsfrânge, în mod direct, asupra modului în care ne raportăm și la alte culturi (literaturi) (Mănuță 2008: 189).

Tabăra denigratorilor au denaturat prin supralicitare și fetișizare trei structuri care vor face carieră în istoria receptărilor: omul, criza din 1883 și valoarea operei, ultima fiind pervertită ideologic și politic, cu rădăcini în curentul antimaiorescianism. Prin oglindire, și excursul în tabăra adolatorilor scoate în evidență subrezența criteriilor și metodelor, dacă nu tocmai lipsa acestora, în formula inspirat-acuzatoare a lui Dan Mănuță, „jugul lui Eminescu” *apasă greu atât pe umerii iconoclaștilor, cât și pe umerii idolatrilor, uniți în nemurire, prin ignoranță*” (Mănuță, 2008: 199). Această desfășurare de argumente, printr-o detașare și echidistantă raportare între cele două orientări subîntinde o alta, la fel de provocatoare, cea a „poetului național”.

Acoperitoare în istoria formulei, etapele instituirii acestei sintagme, urmărite cu acribie și graduală distribuție, îl determină pe criticul ieșean să circumscrie câteva din datele fundamentale ale constituirii modelului eminescian ca figură cu caracter național, într-un sextet funcțional, secondat de formulele-clișeu. Așadar denominativul „poet național” acoperă accepția etnică, culturală, psihologică, etno-filosofică, istorică și artistică, în gradul superlativ (unicul, cel mai mare, geniul). Am completa aceste ultime sugestii de lectură, din tabloul analizelor lui Dan Mănuță, cu resursele, unele bine articulate, din studiul rezervat constituirii mitului în sintagma „poet național” al grupului de la Cluj din 2001, coordonat de Ioana Both, studiu care aici și-ar fi găsit locul de dezbatere.

Considerente sociologice, ideologice, psihologice, sursologice, largesc mult registrul criticii pe care se situează Dan Mănuță convocând într-o carte a receptărilor metoda genetică, formalistă și a configurației, în texte aparent disparate, care reiterează principii fundamentale precum onestitatea în situație și echilibrul în raportare față de un model sau altul. Desprinderea de un canon neprielnic, strecurată ca soluție de înaintare spre adevăruri critice, dă dreptul unor penalizări necesare actului critic, de la care lectura poate fi instrumentată adecvat. Criticul Dan Mănuță nu are complexe de a-și locui propriul text critic, luând detenta de a întocmi cu aplomb și erudiție erata receptărilor, întorcând critica la standardele ei superioare de evaluare a operei. Poate că titlul volumului lui Mănuță, *Oglinzi paralele*, să fie o replică la volumul omonim al lui K. Heitmann de imagologie româno-germană, în traducerea lui Florin Manolescu, dacă nu, cel mult o inspirată întâlnire, afină culturii germane de la care se revendică lecturile intelectuale ale criticului însuși.

Ca tip de discurs polivalent, critica lui Dan Mănuță pornește de la fixarea ideologiei literare a unor momente decisive pentru evoluția literaturii române, precum este momentul junimist, pentru a se încheia în critica criticii, în cazul studiilor despre Eminescu. Istoricul literar, dublat de teoreticianul și criticul literar s-a postat de câteva decenii bune și pe poziția cronicarului de carte de critică la prestigioasa revistă „Convorbiri literare”. A demonstrat aici că spiritul său critic, aplombul discursului său aplicat ca și corecta situație și raportare în câmpul criticii literare de azi, au încununat nu doar o carieră de critic profesionist și matur în aprecieri juste, ci au împlinit o vocație de critic cu fler și ochi critic în intuiția valorii. Acest tip polivalent de critică se deschide spre sociologie, psihologie, antropologie și estetică, și este un discurs analitic și sintetic, rațional structurat și corect instrumentat.

Bibliografie

- Both 2001: Ioana Both (coord), *Mihai Eminescu, poet național român*, Cluj Napoca, Editura Dacia.
- Codreanu 1984: Theodor Codreanu, *Dialectica stilului*, București, Editura Cartea Românească.
- Cugno 2007: Marco Cugno, *Mihai Eminescu. Nel laboratorio di «Luceafărul»*. Studio e testi, Alessandria Edizioni dell'Orso.
- Derșidan 2001: Ioan Derșidan, *Monologul dramatic eminescian*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Eminescu 1978–2000: Mihai Eminescu, *Opere*, vol. IV–IX, ediție critică de Aurelia Rusu, București, Editura Minerva.

- Eminescu 2000: Mihail Eminescu, *Sämtliche Gedichte*, traduceri de Christian și Simone Schenk Dionysos Verlag.
- Frisch 1999: Helmuth Frisch, *Sursele germane ale creației eminesciene*, București, Editura Saeculum I.O.
- Heitman 1996: Klaus Heitman *Oglinzi paralele*, traducere de Florin Manolescu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Mănuță 1999: Dan Mănuță, *Pelerinaj spre ființă*, Iași, Polirom.
- Mănuță 2005: Dan Mănuță, *Literatură și ideologie*, Iași, Editura Timpul.
- Mănuță 2008: Dan Mănuță, *Oglinzi paralele*, București, Editura EuroPress Grup.
- Mănuță 2016: Dan Mănuță, *Cronici literare*, Iași, Editura Tipo Moldova.
- Melancu 1999: Ștefan Melancu, *Eminescu și Novalis, Paradigme romantice*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1999.
- Muntean 2000: George Muntean, *100 de documente noi*, București, Editura Eminescu, 2000.
- Mureșanu 1990: Marina Mureșanu, *Eminescu și intertextul romantic*, Iași, Editura Junimea, 1990.
- Muthu 2002: Mircea Muthu, *Balkanismul literar*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană.
- Papu 1971: Edgar Papu, *Poezia lui Eminescu*, București, Editura Minerva, 1971.
- Papu 2005: Edgar Papu, *Eminescu într-o nouă viziune*, Iași, Princeps Edit.
- Pantea 1999: Iosif-Cheie Pantea, *Repere eminesciene*, Timișoara, Editura Excelsior.
- Rad, Cormoș 2005: Ilie Rad, Grațian Cormoș, *Interviuri*, Cluj, Editura Limes, 2005.
- Vitner 1955: Ion Vitner, *Eminescu*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Zarifopol-Ilias 2000: Christina Zarifopol-Ilias, *Dulcea mea Doamnă/Eminescu meu iubit*, Iași, Editura Polirom.

Dan Mănuță – Polyvalent Critical Discourse

The study establishes the typology of Dan Mănuță's critical discourse, starting from two major contributions to ideology and criticism of Eminescu. As a type of polyvalent discourse, the criticism of Dan Mănuță starts from the fixation of the literary ideology of decisive moments for the evolution of Romanian literature, as is the time of principles of criticism from Junimea, to conclude in criticism of criticism, in the case of Eminescu studies. This polyvalent type of criticism opens to sociology, psychology, anthropology and aesthetics, and it is an analytical and synthetic discourse, rationally structured and properly instrumented.

Sensul tradiției și farmecul discret al istoriei literare

Antonio PATRAȘ*

Keywords: *national identity; cultural regionalism; peripheral cultures; multiculturalism; aesthetic canon*

Înainte de a ieși din scenă, bătrânul Ibrăileanu s-a gândit cu responsabilitate la ceea ce lasă în urma sa, la continuitatea acelei tradiții naționale și pro-europene prefigurate în perioada pașoptistă și care și-a trăit momentul de glorie o dată cu afirmarea Junimii. De aceea, când a simțit că-i slăbesc puterile, el a încredințat conducerea revistei „Viața Românească” celor mai talentați și mai inteligenți critici din generația tânără, lui Mihai Ralea și G. Călinescu, ultimul trecându-și mai apoi doctoratul la Iași, unde a și fost de altfel, pentru o scurtă perioadă de timp, profesor la universitate. L-a înlocuit în anii prigoanei comuniste ginerele marelui critic, Gheorghe Agavrițoiu, nulitate academică absolută și unul dintre delatorii cei mai zeloși recrutați în sinistrua comisie de „epurare” a venerabilei instituții. Abia după nefericitul *intermezzo* stalinisto-bolșevist s-a mai refăcut întrucâtva legătura cu prestigiosul învățământ interbelic prin angajarea unor profesori de literatură educați în vechiul regim, precum Constantin Ciopraga, Al. Dima, Nicolae I. Popa, Alexandru Husar ș.a. Ei au pus bazele unei serioase școli de istorie literară într-un spirit auster și pozitivist, de exigentă ținută academică, adică programatic anti-impresionist (implicit anti-călinescian), în linia criticii „științifice” teoretizate la noi de Gherea și practicate ulterior, în modalități și forme specifice, de G. Ibrăileanu, Mihail Dragomirescu, D. Caracostea ș.a. Cu câteva excepții ne semnificative, generația următoare de profesori de literatură de la filologia ieșeană (Liviu Leonte, Ion Sîrbu, Elvira Sorohan, Mihai Drăgan, Ion Apetroaie ș.a.) a rămas fidelă aceluiași crez istorist, recuperându-l pe Călinescu în spirit și în idee, însă fără „călinescianism” – *id est* fără histrionismul stilistico-expresiv care a făcut cohorte de epigoni obstinați în a maimuțări gesticulația extravagantă a „divinului” critic.

Deși a ajuns târziu să predea la universitate (începând cu 1993) din cauza „petelor” la dosar, Dan Mănuță a împărtășit încă de la debutul carierei sale idealurile școlii filologice ieșene, ale lui Maiorescu, Philippide și Ibrăileanu, ale „viețștilor” și ale celor ce i-au urmat. Nu întâmplător, cercetările domniei sale s-au focalizat precumpănitor asupra Junimii și junimismului doctrinar, în care tradiția „criticismului” (și a „moldovenismului” – atitudine psiho-mentală reflectând o ideologie conservatoare) și-a găsit expresia cea mai pură și mai caracteristică. Astfel, după volumul de debut (*Scriitori junimiști*, 1971) Dan Mănuță va consacra Junimii („fenomen originar” al culturii române moderne) o serie de studii complementare,

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România.

menite a sublinia complexitatea problemelor analizate (*Critica literară junimistă*, 1975, *Principiile criticii literare junimiste*, 2000, plus antologia de texte ilustrative *Documente literare junimiste*, 1973). O mențiune aparte merită volumele de dată ceva mai recentă *Pelerinaj spre ființă. Eseu asupra imaginarii poetice eminescian* (1999) și *Oglinzi paralele* (2008), în care acribiosul cercetător abordează creația eminesciană nu doar cu precauția documentaristului atent la exactitatea informației, ci și cu vădită îndrăzneală hermeneutică (ca în paginile despre *Geniu pustiu*, de pildă). Aceste studii constituie, dacă pot spune așa, un fel de marcă identitară care conferă personalității criticului ieșean (descendent al junimiștilor de odinioară) un contur bine definit, de redevabil profesionist și, nu mai puțin, de pătimăș apologet al valorilor autohtone și al „specificului național”.

La originea propensiunii acesteia afective îndemnând la apărarea cauzei românismului trebuie să se afle și niște motive mai personale, biografice, după cum mi-am dat seama citind prezentarea autorului de pe site-ul Uniunii Scriitorilor. Din succintele notițe furnizate pe net reiese că, înaintea debutului oficial din „Iașul literar” (nr. 5/ 1959), Dan Mănuță ar fi desfășurat o susținută activitate subversivă de gazetar, colaborând „cu comentarii literare și pamflete” (semnate, în spirit de belicoasă obidă față de cotropitorul sovietic, „Dracula”) la revista manuscrisă „Cuvântul nostru” (1957–1958), „scoasă în regim de samizdat” de studenții Facultății de Filologie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Fiu de preot ortodox cu mărturisite convingeri anticomuniste, la terminarea facultății Dan Mănuță se vede nevoit să practice diverse meserii, fiind pe rând traducător la Biblioteca Județeană „Gh. Asachi” din Iași, zilier la Arhivele Statului, profesor de română, zoologie și cunoștințe agricole la școala din Podu Iloaie, apoi în Prigoreni Mari, un sat de pe lângă Târgu-Frumos, pentru ca abia din 1963 să fie angajat cercetător la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, ajungând directorul aceleiași instituții în perioada 1990–2009.

Trebuie remarcat că asemenea ascensiune formidabilă de la condiția umiltoare de zilier la cea de director de Institut nu ar fi fost posibilă fără o mare ambiție și o disciplină de fier, care modelează caracterul și de care numai oamenii superiori sunt în stare. Influențat probabil de Maiorescu, cel ce mărturisea în jurnalul adolescenței sale cât de mult vrea el să le arate măgarilor de vienezi ce e un român, Dan Mănuță nu a pierdut vremea degeaba, ci a scris regulat, într-un ritm susținut, luând-o înaintea celorlalți și realizând în timp o operă de dimensiuni considerabile. Merită amintite atât cărțile propriu-zise de autor (pe lângă cele deja citate, a mai publicat: *Argumente de istorie literară*, 1978, *Pe urmele lui Mihail Sadoveanu*, 1982, *Lectură și interpretare. Un model epic*, 1988, *Analogii. Constante ale istoriei literare românești*, 1995, *Liviu Rebreanu sau lumea prezumtivului*, 1995, *Introducere în opera lui I. Al. Brătescu-Voinești*, 1997, *Perspective critice*, 1998, *Opinii literare*, 2001, *Literatură și ideologie*, 2005, *Restituiri (Critica criticii)*, 2007), cât și lucrările în colaborare, cele mai semnificative fiind *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900* (1979) și *Dicționarul General al Literaturii Române*, vol. I-VII (2004–2009). Prodigioasa activitate publicistică e completată și de câteva ediții de texte, precum *Scrisori către G. Ibrăileanu*, vol. I, 1966 (în colaborare cu Al. Dima, N. I. Popa, Al. Teodorescu, I. Lăzărescu), Iacob

Negruzzi, *Jurnal*, 1980 (în colaborare cu Horst Fassel) sau Constantin Sporea, *Memorii* (1876–1954), 2001 (în colaborare cu Horst Fassel).

Și asta e departe de a fi tot. Mai tânăr parcă decât oricând, Dan Mănuță trudește și în prezent pe mai multe fronturi, găsindu-și răgazul de a comenta în paginile „Convorbirilor literare” cele mai importante apariții editoriale, cu o vioiciune a spiritului de invidiat. M-a impresionat îndeosebi generosul gest al domniei sale de a recenza studiile foștilor colegi de la institut și de la catedră, în special ale tinerilor, fiindcă aceștia au mai cu seamă nevoie de aprecierea onestă și de încurajările celor mai înțelepți și mai experimentați. Și cartea mea despre Ibrăileanu a beneficiat de atenția Profesorului, care a analizat-o în revista de față într-o manieră sobră, echilibrată și elegant ironică, administrându-mi și mult râvnita bătaie pe umăr, dar și o lecție memorabilă despre rătăcirile duhului eseistic și necesitatea rigorii în argumentație. Cred că a venit în sfârșit momentul, la ceas aniversar, să mă achit de o veche datorie și să-i întorc reverența prezentând, în rândurile următoare, volumul cel mai proaspăt semnat Dan Mănuță: *Literatură, identitate și regionalism* (Editura Princeps Edit, Iași, 2012).

E vorba despre o seamă de studii – unele teoretice, altele de critică și de istorie literară –, de cronici sau texte ocazionale având ca temă centrală reflecția asupra identității naționale și a modului în care literatura oglindește o astfel de identitate. În studiul ce deschide volumul, *Sursele concepțiilor regionaliste în literatura română*, autorul face un scurt istoric al problemei în cauză de la epoca veche până în zilele noastre, subliniind apăsător faptul că apariția conștiinței naționale și afirmarea ei a presupus întotdeauna depășirea regionalismului și a particularităților locale. Ca atare, ideea unității de neam și de limbă a românilor de pretutindeni a și fost explicit formulată încă din tipăriturile lui Coresi („am scris aceste sfinte cărți de învățătură să fie popilor rumânești să înțeleagă, să învețe rumânii cine-s creștini” etc.), atât diaconul cât și autorii *Paliei de la Orăștie* eliminând programatic regionalismele rotacizante. Și aceeași atitudine negativă față de concepțiile segregaționist-regionaliste se întâlnește la toți scriitorii importanți din epoca veche, de la autorii *Bibliei de la București* (1688) și de la cronicari până la Dimitrie Cantemir și cărturarii Școlii Ardelene. Dezideratul unionist a fost îmbrățișat și de pașoptiști (vezi printre altele articolul-program al lui Kogălniceanu la „Dacia literară” – 1840), însă după unirea principatelor (1859) lucrurile se schimbă semnificativ, iar provinciile defavorizate de fenomenul centralizării (în special Moldova și Iașul) încep să-și exprime nemulțumirea și să dezvolte o ideologie reacționară, ostilă modernizării și menită a conserva identitățile locale, regionale.

În acest context intră în scenă junimiștii, care vor susține principiul autonomiei regionale, pledând totodată pentru integrarea noului stat român într-o formațiune politică mult mai puternică, organizată după principiul federalizării, ceea ce presupune discreditarea dezideratului independenței naționale în favoarea acceptării suzeranității unui stat civilizat, prosper și puternic. Extrem de interesant mi se pare însă modul în care ideologia politică a junimiștilor se repercutează asupra teoriilor estetice formulate de Titu Maiorescu, ideologul *en titre* al grupării. După cum știm, această ideologie este expresia cea mai caracteristică, la noi, a liberalismului conservator, care privilegiază calea de mijloc, îndemnând la concilierea extremelor într-o manieră rațională, înțeleaptă și de bun simț. Dar

lucrurile nu au fost înțelese cum ar fi trebuit și din acest motiv, va afirma ulterior Călinescu, de la Maiorescu ne vin atât ideile bune cât și cele rele, liderul junimist ajungând să fie revendicat, cu egală îndreptățire, și de curentele moderniste, și de cele tradiționaliste. Fără a insista asupra legăturilor dintre literar și politic, Dan Mănuță semnaleză doar faptul că Maiorescu a manifestat o atitudine pozitivă, de simpatie față de fenomenul regionalizării, de vreme ce considera dialectele drept „un izvor de întinerire pentru toată ființarea limbei literare”, recunoscând în Victor Vlad Delamarina, căruia îi dedică rânduri pline de simpatie, pe „primul nostru poet dialectal”.

Tendențele autonomist-regionaliste se fac simțite încă și mai acut după Marea Unire din 1918, când adevărul cuvintelor scrise cândva de Slavici în „Tribuna” („Pentru toți românii, soarele de la București răsare”) începe să devină evident pentru toată lumea. Dan Mănuță citează câteva exemple edificatoare pentru deslușirea cât mai adecvată a contextului istoric, ca de pildă opinia lui Pompiliu Constantinescu, discipol fidel al lui Lovinescu, potrivit căreia regionalismul constituie „o piedică în calea modernizării, fiind un simplu reflex al spiritului conservator”. La antipodul acestei concepții simplificatoare se situează Ibrăileanu și, mai apoi, Alexandru Dima, ambii adaptând la noul context favorabil regionalizării ideologia liberal-conservatoare a „căii de mijloc” preconizate de junimiști. Iar din această perspectivă, localismul nu mai este văzut ca o frână în calea modernizării, fiind dimpotrivă elogiat pentru că determină „o mai profundă ancorare în realitate, în concret, în viața autentică și imediată” (e comentat pe larg articolul lui Alexandru Dima, *Localismul creator*, din 1935). Manifestări emblematice ale unui asemenea „localism” sunt considerate mișcarea literară Iconar, din Bucovina, Cercul Literar de la Sibiu etc.

Când se referă însă la tendințele segregacioniste actuale, Dan Mănuță sancționează cu asprime pe cei ce-și reneagă identitatea românească de dragul alteia, considerate superioare. Ca atare, de același păcat se fac vinovați, după credința profesorului ieșean, și rusofilul Ion Druță (care a declarat că este scriitor „moldovean”, nu „român”), cum și nostalgicii intelectuali ardeleni bântuiți de fantasma celei de „a treia Europă” – ca de exemplu Cornel Ungureanu, care în studiul *Mitteleuropa periferiilor*, zice Dan Mănuță, ar exalta ideologia cosmopolitismului habsburgic.

În afara aspectelor cu caracter general prezentate până acum, volumul conține numeroase studii de caz în care Dan Mănuță analizează cu aplicație literatura și critica românească din Basarabia, relevând valoarea incontestabilă a unor scriitori ca Vladimir Beșleagă, Grigore Vieru, Ion Vatamanu, Anatol Codru, Liviu Damian, Serafim Saka, Emilian Galaicu-Păun, Aura Christi, Irina Nechit, Mircea V. Ciobanu, Nicolae Leahu, Nicolae Dabija, Leonida Lari, Nicolae Esinencu, Vasile Romanciuc, Ion Hadârcă, Leo Butnaru și încă mulți, mulți alții. Pagini substanțiale sunt consacrate, deopotrivă, literaturii carcerale de dincolo de Prut (Nicolae Dabija, *Tema de acasă*), cum și literaturii feminine (prilejuite de publicarea enciclopediei *Femei din Moldova*, 2000), fenomen surprins în evoluția și în manifestările lui specifice, de la „activismul social” al boieroaicelor Golescu și cel „gazetăresc pro-unionist” al Sofiei Coce Hristostoleu în epoca pașoptistă și până la afirmarea publică a primelor

noastre scriitoare: Maria Suciu, Veronica Micle, Matilda Cugler-Poni, Sofia Nădejde.

Dintre criticii basarabeni în capul listei lui Dan Mănuță se află academicianul Mihai Cimpoi, autor prolific care, după spirituala caracterizare a colegului de la Iași, știe „să trăiască textul rațional, grijuliu” (ca un „Houyhnhnm”), dar și „patetic, exuberant” (ca un „Yahoo”), izbutind astfel să demonstreze, pornind de la propria experiență de viață și de lectură, că hyperionismul este expresia unor aspirații etnice profunde, cu rădăcini în subconștient. Urmează exegeți mai mărunți, cărora nu li se mai face portretul decât sumar (despre Alexandru Burlacu nu aflăm decât că „posedă simț critic” și că „palpează textul”), exegetul mulțumindu-se să vorbească exclusiv despre cărți, ca de pildă *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică* (2010), de Ana Bantoș, *Poetica modalității la Proust* (1998), de Elena Prus, *Conceptul de roman la G. Ibrăileanu și structura stratiformă a operei literare* (2006), de Anatol Gavrilov, *Cunoaștere și autenticitate* (2008), de Diana Vrabie ș.a.

De o atenție sporită se bucură lucrarea monumentală în 7 volume intitulată *Basarabia necunoscută*, de Iurie Colesnic (vezi cap. *Destine frânte*), care oferă cititorului informații prețioase despre autori uitați precum Alexandru Terziman, Boris Baidan, Dumitru C. Moruzi ș.a. Boris Baidan a publicat un singur volum de versuri, *Invitație la melancolie* (1940), ajungând după război asistentul lui Emil Petrovici, cu un doctorat în filologie la Cluj, în 1945, dar a fost încarcerat și, după întoarcerea din lagăr, nu mai scrie nimic (vezi și *Vatra care ucide. Boris Baidan*). Încă și mai elocvent pentru înțelegerea destinului scriitorului român învins de împrejurări sau de propria melancolie este cazul lui Dumitru C. Moruzi, „beizadea autentică, descinzând dintr-o familie grecească venită din Fanar pentru a domni în Țările Române”; Moruzi nu a ajuns pe tron, dar a rămas fidel cauzei românismului și „a refuzat cetățenia rusească”, sfârșindu-și zilele „în mizerie într-o casuță din cartierul Tătărași, din Iași, cumpărată de vara sa, Natalia, regina Serbiei”. Iar biografiile de acest gen nu-s deloc puține.

Demne de interes mi s-au părut și cronicile la volumele *Românii de la est de Bug* (2006), de Anton Golopenția, și *Românii din Ungaria* (2006), de Cornel Munteanu, pentru că mărturisesc interesul egal al exegetului pentru românii de pretutindeni. Polemistul iese și el la rampă câteodată, dar cele mai consistente studii din carte se datorează tot istoricului literar, care știe să aprecieze cum se cuvine o ediție critică (e.g. *Poesii năo, alcătuite de I.C.*, ediție de Ion Nuță, Iași, 2005, autorul, identificat în persoana lui Ioan Cantacuzino, fiind primul poet român care și-a tipărit un volum, între 1792–1796) și să demonstreze competent paternitatea unui text – cazul romanului *Aglaia*, descoperit în arhivele imperiale rusești de istoricul basarabean Ion Varta (cap. „*Aglaia*” și *începuturile romanului românesc*).

Textul romanului confiscat de cenzura țaristă a fost scris în română, cu alfabet de tranziție, iar Ion Varta crede că autorul ar fi prințul Constantin Moruzi (1816–1866). Dan Mănuță nu este însă de acord cu această atribuire. După credința domniei sale, romanul ar corespunde modelului epic numit *bonus pastor*, ilustrând „tehnica prozei noastre dintre 1850–1860” – dovadă „caracterul de eseu și melodramaticul”, moralismul și realismul didactic, onomastica personajelor (procedeu banal „împrumutat din comedie și melodramă”), „epistolaritatea, sub

forma însemnărilor de jurnal intim”, „structura Q.E.D. în construirea scenelor”, „epicul romantic întârziat” etc. Dar cum romanul fusese confiscat de cenzură pe motiv că păcătuia prin afirmarea românismului (doina românească e pusă pe același plan cu „o simfonie de Beethoven”), după realizarea unui portret-robot al autorului posibil, Dan Mănuță avansează ipoteza că textul putea fi scris de Alexandru Hîjdeu, tatăl lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, având în vedere, pe lângă multe alte argumente, și faptul că în 1859 acesta îi trimite fiului său Bogdan la Iași un manifest (*Epistola către români*) publicat cu pseudonimul Alexandru Hotineanu.

Se non è vero, è ben trovato – mă văd nevoit să constat la sfârșitul acestui admirabil exercițiu de erudiție filologico-istoriografică și de virtuozitate argumentativă marca Dan Mănuță, Profesorul de la care am învățat că istoria literară ne poate ajuta să înțelegem mai bine trecutul și, înțelegându-l, să nu ne mai fie rușine că suntem români. Din Moldova, din Iași sau de aiurea. Dar nici să ne mândrim cine știe ce numai cu atâta lucru.

Bibliografie

- Bantoș 2010: Ana Bantoș, *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică*, Chișinău, Editura Biblioteca Revistei „Limba Română”.
- Colesnic 1993: Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, București, Editura Universitas.
- Gavrilov 2006: Anatol Gavrilov, *Conceptul de roman la G. Ibrăileanu și structura stratiformă a operei literare*, Chișinău, Editura Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Filologie.
- Golopenția 2006: Anton Golopenția, *Românii la est de Bug*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Mănuță 2012: Dan Mănuță, *Literatură, identitate și regionalism*, Iași, Editura Princeps Edit.
- Munteanu 2006: Cornel Munteanu, *Românii din Ungaria*, Gyula, Editura „Noi”.
- Prus 1998: Elena Prus, *Poetica modalității la Proust*, Iași, Editura „Ruxandra”.
- Vrabie 2008: Diana Vrabie, *Cunoaștere și autenticitate*, Timișoara, Editura Amarcord.

The Meaning of Tradition and the Discrete Charm of Literary History

The present chapter enhances Dan Manuca's endeavor to give a historical explanation for the ideological dispute between the national unity, on the one hand, and the segregationist trends, on the other. The critic stresses the fact that the emergence of the national consciousness and its subsequent development has always implied a transgression of local particularities, a reduction of all kinds of regionalisms. Also, he underlines that while the unionist ideal was extremely popular among the revolutionaries of 1848 Revolution, the actual union of the two Romanian Principalities (1859) did not lead to a better or to a more concrete understanding of political union; on the contrary, The Principality of Moldavia, which was underprivileged due to the settlement of the new country's capital in Bucharest, became the main hotbed for riots and criticisms against the central authority. In this context of reactionary and anti-modernist trends, Moldavia starts discovering and even showing off its local and regional specificity.

(Articolul a mai apărut, într-o formă apropiată de cea de față, în revista „Convorbiri literare”, nr. 5, mai 2013, p. 44–48).

Dan Mănucă, temperamentalul

Mircea PĂDURARU*

Keywords: *irony; polemics; literary history; histrionism*

După ce am revenit de la înmormântarea profesorului Dan Mănucă, am deschis ultimul volum pe care mi l-a înmănat (*Cronici literare*, Iași, Tipo Moldova, 2016). Tot citind, tot răsfoind, m-am surprins într-un exercițiu de lectură mai special: nu îmi mai păsa de temeinicia articulației (meta)critice, de conținutul științific în sine. Ci prin el și dincolo de el mă străduiam să ghicesc linia unui relief afectiv desenat de opțiunile stilistice și de problemele la care se oprește autorul, devenite – acum, pentru mine – simple pretexte circumstanțiale prin care îmi reîntâlneam profesorul. Astfel, am avut de mai multe ori impresia că mi se dezvăluie clar o față mai puțin observată a lui Dan Mănucă: polemistul, temperamentalul ironic și, uneori, inclement, omul de spirit cu convingeri tari.

Firește, pentru majoritatea colegilor de facultate, profesorilor și pentru mine, Dan Mănucă rămâne o personalitate a cărei descriere nu poate fi făcută decât în relație cu repertoriul virtuților clasice, la care trebuie adăugată emfatic o particulară bunătate umană. Aceste caracteristici însă, repetate constant, păreau a-l stânjeni pe profesor. Modestie, desigur, dar poate că nu numai. Cine bănuiește măcar că în anii '57–'58 ai secolului trecut profesorul Dan Mănucă, fiu de preot, debuta cu pamflete (în care ataca pe puternicii veacului, Beniuc, de pildă!) într-o revistă care circula în samizdat între studenții literelor ieșene, sub pseudonimul DRACULA!?! Risc, curaj, atitudine disidentă, desigur, dar adăugăm la acestea și o doză de histrionism, poate o plăcere a jocului cu miză. În ceea ce mă privește, acest episod din biografia profesorului poate constitui un ascendent pentru ipostaza târzie a polemistului temperamental. Dar, fără discuție, dinamitează părerea consacrată despre profesor ca „om cuminte”, prudent în toate până la plictiseală.

În general, se știe, tonul criticului era măsurat, iar dezaprobarea și-o exprima prin formule temperate, sobre precum: „mai puțin convingător este însă...” sau „consider că în unele cazuri ar mai fi fost necesare și...” sau „în pofida unor carențe inerente unei lucrări de o asemenea anvergură...”. De regulă, acestea apar urmate de o descriere eufemizată a inconvenientului, negreșit compensată apoi de reafirmarea meritului general al lucrării analizate și de tonul de recomandare, de sfat cordial, cu dominantă încurajatoare. Apar însă teme și provocări „pe măsură”, „cu miză”, în care retorica dezaprobării devine incisivă, activând pamfletarul. De pildă, discutând istorii literare recente și chestionând criteriile autorilor, criticul pomenește – cu referire la un caz celebru – de „studenții de la litere, al căror interes față de «doric, ionic și corintic» este în deteriorare accelerată”. Căci, continuă profesorul,

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România.

„călătorind frecvent prin universitățile străine, ei au descoperit că această triadă autohtonă i-a cam descumpănit pe colegii lor de acolo, rămași la alde Genette, Jauss, Todorov ș.a.” (Mănuță 2016: 16), aducând în jocul semantic o altă triadă, de maximă și superlativă faimă, cu scopul de a strivi în duelul comparației. Sau, în același context, citim despre istoricii literari recentii care ignoră problema „interpretării”, adică a motivării și argumentării unei judecăți literare. În continuare, aducând în discuție pe Paul Cornea, pentru a constitui reperul de autoritate pe problema „interpretării”, profesorul tună și fulgeră:

istoricii noștri literari de extracție foiletonistică o ignoră cu superbie, călăuziți de singurul principiu hermeneutic recunoscut drept valabil: *sic iubeo, sic volo!* O hermeneutică autistă, care refuză orice legătură cu lumea profesionistă contemporană. Și care nu ezită să susțină că are „nostalgia esteticului”. Al cărui estetic!? Al aceuia din rândurile evlavioase despre valoarea lui X (*Ibidem:* 17).

Și, mai departe, comparând performanțele confrăților francezi din același domeniu, recurgând la aceeași tehnică a comparației zdrobitoare, conchide cu amărăciune: „Cât de departe de spiritul acestora sunt combatanții de la noi în materie, rămași la stadiul impresionismului cu valabilitate expirată!” (*Ibidem:* 17). Articolul se termină în ton acuzator-deznădăjduit:

cu astfel de așa-zise istorii literare ne înfățișăm noi în ochii colegilor europeni?! Cu astfel de poticneli jenante ne raportăm la canoanele europene curente și profesionale de referință?! Descurajant peisaj, obositoare și inutilă încercare de a-l primeni (*Ibidem:* 19).

Altădată, despre o istorie mai neobișnuită a literaturii române, care – se pare – l-a dezamăgit profund, Profesorul construiește un text în care indignarea se manifestă printr-o cascadă de interogații retorice conotând consternarea, stupefacția, deconcertarea și de exclamații, culminând cu sentința „Amară deziluzie!” După numai câteva considerații generale despre problemă, ironia se declanșează necruțător. Citim despre proiectul unei istorii a literaturii române articulate

nu cu instrumente hermeneutice consacrate (...), ci cu ustensilele ocultismului. Și nu un ocultism de duzină, cu unul cu ștaif, acela masonic. Altfel zis: criteriul de evaluare va fi unul ... ocultist, iar istoria rezultată drept una declarat ocultă. Va fi înțeleasă, adică, doar de inițiați (*Ibidem:* 40).

Sanționând confuzii, elipse impardonabile ș.a., criticul izbucnește:

Dar cum căile rozicrucienilor sunt încurcate, poate că inițiată să fi fost, totuși, Acrivița lui Caragiale, care nu înceta să își bântuie pe sârmanul călinescian Kir Ianulea cu șoapta ocultă „Fos-mu! Parighoria tu kosmu!” Nu cumva Acrivița stăpâna tainele rozicruciene ale lui Lucifer, de vreme ce invocă „lumina” și „mângâierea lumii”?! (*Ibidem:* 43).

Și concludiv, pentru a șterge orice îndoială din cititorul de bună credință, eventual ezitant, selectează un citat edificator, prevăzut cu un comentariu scurt:

„Toată această hermeneutică a datinilor și eresurilor noastre populare ține de o tradiție masonică instituită la noi, cum am mai spus-o undeva, de primii noștri folcloriști, care au fost masoni și evrei”. Nu cumva badea Gheorghe este farmazon fără să știe!? (*Ibidem:* 46).

Altundeva, într-un articol despre începuturile promițătoare ale unui critic și teama ca acesta să nu înșele așteptările Profesorului, citim o frază cu ornamente stridente, care vizează o posibilă amenințare plurală, actualizând în fapt un mai vechi conflict generațional: „Îmi este teamă ca nu cumva cireada colectivistă postmodernă să întunece «judecata senină, adică estetică», pe care X și-a propus să o apere” (*Ibidem*: 263).

Despre seriozitatea intelectualului Dan Mănuță s-a vorbit îndelung și absolut toată lumea va avea ceva de povestit despre blândețea omului, ca și despre sobrietatea, rigoarea și robustețea exercițiului său intelectual. Negreșit pline de adevăr, aceste elemente evidențiază o dimensiune a personalității dar, totodată, trec sub uitare o alta, importantă, chiar dacă nu la fel de proeminentă: polemistul, temperamentalul, incisivul care se deștepta, exteriorizând o mânie înțeleaptă, oricând o credință, o valoare, un principiu fundamental al criticului era lezat.

Bibliografie

Mănuță 2016: Dan Mănuță, *Cronici literare*, Iași, TipoMoldova.

Dan Mănuță, the Fierce Literary Critic

Although the common opinion holds that prof. Mănuță has been a classic, prudente and moderate figure, both in his writings, as well as in the academic aula, the careful re-reading of his literary criticism, published mostly in *Convorbiri literare* journal, provide us with the clear picture of a fierce critic, with a vehement tone, mastering a sharp irony.

(Articol publicat în „Convorbiri literare”, mai 2017, nr. 5, p. 55–57).

Dan Mănuță la oficiul critic al „Convorbirilor literare”

Mircea POPA *

Keywords: *critique; dictionary; literary lexicography; memoirs*

Cu colegul Dan Mănuță aş spune că m-am cunoscut încă de la intrarea mea în calitate de cercetător la Secția de Istorie Literară a Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca. Acest lucru s-a întâmplat în anul 1963. De atunci, drumurile noastre s-au intersectat mereu, fie în deplasările noastre pentru teme de plan la București sau la Iași, fie la ședințele comune ale Secției de Filologie ale Academiei Române. Alte întâlniri au venit în chip firesc la simpozioanele organizate de secțiile noastre de-a lungul timpului. Astfel, îmi amintesc cu plăcere de organizarea primului Colocviu de sociologie literară pe care secția noastră l-a organizat la Cluj, și unde l-am avut ca invitat, alături de profesorul Paul Cornea din București. La rândul său, el a organizat o dezbatere națională pe marginea dicționarilor literare, ce a avut loc la 7–8 decembrie 1979. A fost una dintre cele mai reușite manifestări, cu participări prestigioase din toată țara. La acel simpozion, ce s-a desfășurat sub titlul generic *Dicționarele literare și locul lor în cadrul culturii românești contemporane*, au prezentat comunicări Adrian Marino, Paul Cornea, Eugen Simion, I.C. Chițimia, Mircea Anghelescu, Ion Hangiu, Alexandru Piru, Marian Popa, Alexandru Călinescu, Florin Faifer, Iordan Datcu, George Mihăilă, Mihai Zamfir și alții mai mulți. Cu acea ocazie s-a marcat apariția pe piață a *Dicționarului literaturii române de la origini până la 1900*, unul din cele mai bune dicționare literare din câte s-au redactat la noi până în acel moment, și, de ce n-am spune-o, chiar până astăzi. Concepția de lucru, documentarea atentă, indicațiile bibliografice bogate, mergând chiar spre epuizarea informației, cu trimiteri la manuscrise din arhive și biblioteci, cu articole de sinteză bine gândite și structurate au făcut din echipa cu care Institutul „A. Philippide” s-a prezentat la rampă, un moment cu adevărat memorabil. Marele avantaj al acestui colectiv era faptul că în prealabil s-a făcut o atentă despuiere a periodicelor spre a scoate la lumină referințele critice existente, încât sub raportul documentar dicționarul a fost și rămâne un instrument de lucru de primă mână. Țin bine minte că la acea dezbatere am lansat un proiect de mare atracție pentru colectivul clujean, și anume *Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până în 1970*, proiect pe care colectivul nostru l-a și realizat în termenul planificat, adică până în 1987. În forma dactilografiată, el a fost înaintat Secției Academiei, primind din partea acad. Șerban Cioculescu un referat mai mult decât favorabil. Ne-am izbit însă de miopia

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba-Iulia, România.

ideologică a lui Mihai Dulea și a tovarășilor lui de supraveghere ideologică, care ne-a trasat ca sarcină să eliminăm din dicționar toți scriitorii plecați din țară, al căror nume nu putea să fie reținut nici la referințele critice. În această situație am încercat să tragem de timp, așa cum au făcut-o și alți colegi de ai noștri ce lucrau pe ogorul atât de frământat al „valorificării moștenirii literare”, și oricât am încercat noi să punem trei stelute în locul numelui celor plecați, nu eram deloc mulțumiți cu ceea ce a rezultat efectiv. Singura soluție care ne-a fost la îndemână a fost aceea de a adăuga la perioada de lucru și deceniul 1970–1989, ca astfel să întregim viziunea de ansamblu. A fost o idee bună, fiindcă evenimentele din decembrie 1989 ne-au prins cu el aproape gata, doar mai trebuiau făcuți indicii și colajările necesare. Între timp am introdus în lucru și corelativul lui absolut necesar, *Dicționarul romanului tradus în România până la 1989*. Cele două dicționare ale noastre au văzut lumina tiparului în 2004, primul, iar al doilea în 2005. Deși au fost coordonate de mine în calitate de șef de colectiv, n-am ținut cu tot dinadinsul să apar acolo cu această calitate, dar lingăul mărunț care m-a urmat și care complota cu un alt mărunț funcționar cu alură de notar austriac pus pe post de director, au depus toate diligențele ca mediocritatea să iasă la lumină, arogându-și el numele de coordonator la următorul volum. Apariția celor două dicționare a fost amânată timp de un deceniu, deoarece am fost repartizați să lucrăm la alte teme. Acest lucru s-a întâmplat și cu colegii ieșeni conduși de Dan Mănuță. Și iată cum. Venind imediat după 1990 la cârma secției de Filologie a Academiei dl Eugen Simion, mai întâi în calitate de vicepreședinte, apoi de președinte, el și-a dorit, și pe bună dreptate, să restructureze conform propriei sale viziuni munca celor trei secții de istorie literară câte se aflau în țară la acea dată, punând cele două sectoare din Cluj și Iași, sub egida Institutului de Istorie și Teorie Literară „George Călinescu”. Proiectul său de lucru viza realizarea unui singur dicționar destinat istoriei literare naționale, *Dicționarul general al literaturii române*, care, pe lângă scriitori, era îmbogățit cu articole privind presa literară (și nu numai), operele anonime, curentele și mișcările literare, conceptele esențiale. Cele două colective, de la Iași și Cluj au trebuit să-și suspende temporar munca la mai vechile lucrări de plan, pentru a da prioritate acestei lucrări de anvergură națională. În ceea ce mă privește, eu am susținut de la început propunerile lui Eugen Simion, care s-au dovedit în cele din urmă extrem de benefice. Pentru alții, perioada de acomodare a fost mult mai lungă și mai dramatică, unii dintre foștii colegi părăsind, de bună voie (sau nu), posturile deținute anterior. Desigur că, pentru colectivul de la Iași, noua situație i-a pus în imposibilitatea de a mai elabora propriile teme de lucru. Și iată de ce.

La dezbaterile de la Iași amintite mai sus, Dan Mănuță a prezentat proiectul de viitor al colectivului său, proiect care prevedea realizarea *Dicționarului literaturii române din secolul al XX-lea*, avându-se în vedere că prima parte viza perioada 1900–1950. Era o lucrare curajoasă, care, credem, ar fi suplinit orice enciclopedie și istorie literară, oferindu-ne, în special pentru perioada interbelică (ar fi fost de dorit ca obiectivul dicționarului să se limiteze, deocamdată, doar la perioada începutului de secol, 1900–1918 (până la marea Unire) sau înglobând cel mult și perioada interbelică, amalgamarea cu etapa socialistă îngreunând mult munca redactorilor, care, în cele din urmă au și capotat, deoarece anul revoluției, 1989, i-a prins încă mult descoperiți. Cei zece ani de lucru, 1979–1989, au lăsat însă urme durabile în

arhiva de lucru a Institutului, și acest lucru s-a văzut mai târziu, atunci când planurile noastre au fost restructurate și membrii colectivului au început să redacteze articole pentru noul *Dicționar general al literaturii române*, materialul deja lucrat ajutându-i mult în această direcție. Desigur, lucrarea concepută inițial în mai puține volume a tot crescut pe parcurs, ajungând, în final, la un nivel optim de structurare.

În ceea ce-l privește pe Dan Mănuță, el a fost cu adevărat un alergător de cursă lungă. La început s-a orientat spre istoria junimismului ieșean, așa cum era și normal s-o facă, ca apoi aria lui de lucru s-a diversificat și s-a lărgit mereu, cărțile sale aducând de fiecare dată un plus de cunoaștere informativă și de interpretare în câmpul literar. Sunt de amintit aici cărțile despre Eminescu (*Pelerinaj spre ființă. Eseu asupra imaginarii poetice eminesciane*, 1999), alături de cărțile despre Sadoveanu și Rebreanu, ca să rămânem în acest sector al „marilor”, unde, de fiecare dată, exegeza sa e una de mare finețe. Apoi nu sunt de neglijat nici studiile consacrate lui Brătescu-Voinești, Ibrăileanu, romanului românesc și altele de acest gen, unde stilul și măsura argumentelor ni-l indicau pe specialistul de mare clasă.

Un capitol cu totul distinct în activitatea sa literară este aceea de critic de întâmpinare, oficiu pe care l-a deținut cu hărnicia sa caracteristică în paginile revistei „Convorbiri literare”, în noua ei serie. Din această muncă s-a conturat în ultimul an de viață volumul oarecum aniversar pe care i l-au pregătit colegii săi (din această cauză au rămas și multe corecturi nefăcute), dar despre care am scris cu multă însuflețire la momentul apariției. Astfel că voi încerca să redau în continuare opiniile despre această carte, intitulată simplu, *Cronici literare* (TipoMoldova, 2016), așa cum le-am formulat la timpul potrivit.

Profesorul ieșean Dan Mănuță se identifică de multă vreme cu programul revistei „Convorbiri literare”, unde, de mai bine de două decenii deține rubrica de cronică literară. Critic literar scrupulos, istoric literar care cunoaște în egală măsură trecutul cultural și literar al neamului, după cum o probează numeroasele sale cărți, dar și *Dicționarul de literatură română* pe care l-a scos împreună cu colectivul academic de istorie literară de la Iași, model de enciclopedism literar și valorizare culturală comprehensivă, Dan Mănuță este unul dintre puținii noștri cronicari literari care nu s-a lăsat prins în mrejele foiletonismului de tip impresionist și nici a criticii subiective practicate cu zel de o bună parte a instanței critice actuale. În timp ce critica de întâmpinare, practică la majoritatea revistelor din țară de un contingent de critici tineri, se mulțumește să disece repede și adeseori la modul convențional resorturile intime ale cărților discutate, dominate de impresiile lor de gust și cultură, Dan Mănuță este într-un anume fel un continuator al criticii universitare practicate la noi în perioada interbelică, înțelegând să cultive critica de întâmpinare ca pe o formă de integrare într-o diacronie a fenomenului creator la zi. Nu se va lăsa sedus prin urmare nici de digresiunile la modă, nici de judecățile de valoare absolute cu iz de legislație intransigentă, ci va căuta să ofere punctul său de vedere în urma unor ample și judicioase situații a operei în raport cu epoca și cu publicul căreia i se adresează. Nu se lasă influențat nici de galoanele câștigate de autorul pe care îl comentează, nici de aprecierile venite din partea confrăților, iar strategia sa de lectură nu se lasă înduplecată a-și mărturisii preferințele decât în urma unei atente supuneri la obiect. El și denunță în argumentul introductiv al cărții acest antagonism dintre critică și istorie literară tot mai vizibil la critica tânără și care a dus în ultimă

instanță la absolutizarea „părerii proprii a celui care se pronunță”, încât „Evaluarea devine o chestiune strict personală și este exacerbată, nu o dată, de capriciu”. Pentru a-și susține opiniile, autorul procedează la o examinare atentă a istoriilor literare de dată recentă, considerate în mare parte ca proiecte eșuate, suferind cu toate numeroase lipsuri, fie de concepție, fie de metodă și transpunere practică. Infirmitatea semnalată mai sus este atent raportată la istoriile literare semnate de Marian Popa, Ioan Holban, Alex Ștefănescu sau Nicolae Manolescu, pe care încearcă să le raporteze la încercări similare occidentale, în special din spațiul german la care autorul a avut succes. În răspăr cu opiniile generalizate din marile literaturi occidentale, unde „s-a mers pe reazem teoretic, nu pe găselnițe foiletonistice conjuncturale”, la noi s-a absolutizat cu consecințe negative modelul călinescian. În consecință s-a ajuns la „procedeul înstrăinării istoriei literare de obiectul ei”, fie prin fragmentarea prezentării critice în funcție de o cronologie discutabilă (Ioan Holban), fie prin raportări fortuite a faptelor literare la evenimente politice interne și internaționale (Alex Ștefănescu), fie, ca în cazul lui Marian Popa, printr-o supralicitare a biograficului obscur și nerelevant, care ar fi transformat textul acestuia într-o „imensă hecatombă de păcătoși irecuzabili”. Chiar și Manolescu ar fi greșit când a recurs „la un procedeu împrumutat simplist de la Călinescu”, prin eşalonarea literaturii pe secole, iar în cadrul acestora „funcționând criteriul curentelor și în interiorul acestora compartimentarea pe genuri”. Apoi, e de părere că „absența trimitărilor la celelalte literaturi europene” le-ar reduce câmpul de vizibilitate, deoarece în momentul de față istoria literară își pierde din ce în ce mai mult caracterul național, acomodându-se fenomenului globalizării la care e supusă lumea europeană contemporană. Ne dă chiar exemplul lui Manolescu, care în capitolul despre Eminescu „glosează pe marginea articolelor din „Dilema”, în loc să își exprime un punct de vedere personal despre locul poetului, „atât cât l-o aprecia, în literatura lumii”. Înscriindu-și considerațiile critice sub semnul unor coordonate ideatice prestabilite, autorul își va regla tirul execuțiilor înspre analiza cât mai atentă a modificărilor care au intervenit în ultimele decenii în climatul literar românesc: poezia optzecistă și nouăzecistă cu fluctuațiile ei de discontinuitate, năvala literaturii confesiunilor și jurnalelor de toate tipurile, repudierea iadului comunist în proză și confesiune prin trimiterea directă a o literatură a detențiilor, proliferarea actului critic prin apariția unei generații tinere atrase spre analizele punctuale favorizate de tezele de doctorat la modă, adeseori incisive și provocatoare prin tematica lor, o orientare mai apăsată spre înglobarea în fenomenul literar național a literaturii practicate de românii din afara granițelor țării etc. Critica sa se deschide astfel spre mai multe puncte cardinale, mărturisind chiar o anumită voluptate a „marginilor”, a marginalizaților și ignoraților de criticii actuali în vogă, încât senzația specială trăită la încheierea lecturii cărții sale este aceea de repunere pe tapet a criticii infinitezimale, de breviar literar, corelat cu reinventarea aportului bibliografic generalizat, aspect neglijat în mod obișnuit de critica curentă. O tentă de „univers al cărților”, cu specificări și trimiteri exacte la cărți și autori acordă volumului de față un spor informațional ieșit din comun, pe care numai criticul ieșean, autor pasionat de dicționare și enciclopedii cunoscute, putea să și-l asume într-o lume cu circuit închis și cu ierarhii oferite la pachet de găști și grupări literare discreționare. Gestul lui este unul special, acela de a reintroduce valoarea democratismului cultural, a

pledoariei pentru egalitatea de șansă a tuturor, a efortului perpessician de oferi „mențiuni” și lauri atât pentru debutanți, cât și pentru consacrați. Critica practică de el nu se limitează numai la luarea în posesie a operei, ci întotdeauna discuția e mult mai largă, asocierile și similitudinile de calitate, observațiile generale merg mână în mână cu observațiile de amănunt, cu completări bibliografice, cu indicarea unor omisiuni, cu semnalarea de inadvertențe și a unor răătăciri. Din acest punct de vedere, pagina sa critică devine un popas obligatoriu pentru oricine investighează spațiul național al literaturii noastre, iar trimiterile și completările sale benefice oricăror reluări. Simțim în textele sale chiar o bucurie ascunsă de a releva a exprima și în continuare puncte de vedere curajoase, obținute în urma unor frecvenări asidui și îndelungi a spațiului literar autohton și străin, plasându-l în acea zonă a confortabilului bine temperat, care elimină din capul locului improvizația și citarea „după ureche”, a împrumuturilor de lectură, dacă n-au fost trecute prin filtrul judecăților proprii de valoare. Pentru el, cunoștințele de istorie literară fac parte din arsenalul binecuvântat al culturii generale prioritare, care nu suportă „negarea istoricității,|ci| afirmarea analogiilor și prețuirea modelului”. Un caz aparte îl detectează în studiul lui Paul Anghel apărut postum despre modul în care concepe acesta elaborarea unei istorii literare având la bază „modele tipologice” de tipul: magic, static-statuar, beativ-dogmatic, catastrofic, static-gregar, expansionist-dinamic, expansionist rebel, fizic-descriptiv și termodinamic, care nouă ni se par a nu depăși faza simplelor găselnițe caraghioase, dar, spre deosebire de noi, Dan Mănuță le ia în serios, considerându-le izvorâte dintr-o „metodologie modernă și capabilă să ofere soluții de tip integrator”. Dacă în acest caz ne deosebim fundamental de opiniile autorului nostru, ne raliem lui atunci când ia la refec încercări de sinteze literare improvizate, precum cea a lui Radu Cernătescu intitulată *Literatura luciferică*, o nefericită însăilare axiologică raportată la manifestările ocultismului masonic. Fără s-o califice direct drept o „scrânțală” metodologică, cartea lui Radu Cernătescu îi apare viciată din multe puncte de vedere, calificare la care subscriem cu toată tăria: „Afirmația lui Radu Cernătescu aruncă o imposibil de șters îndoială asupra calității pregătirii sale profesionale. Ca și asupra seriozității editorilor”. Ca unul care a văzut și a citit multe, Dan Mănuță e un critic serios, care nu acceptă cu indulgență improvizațiile și exagerările. Spirit ponderat și echilibrat, el judecă cu temeinicie orice soluție apărută în câmpul exegetic, orice nouă demonstrație de inteligență și fervoare dialectică, încearcă să rectifice și să tempereze excese, să le așeze pe o linie de plutire acceptabilă. Salută astfel ca viabil punctul de vedere al lui Philippe Lejeune, care a înființat institute de colectare, arhivare și studiere a jurnalelor și memoriilor, sau inițiativa lui Sorin Alexandrescu de a fixa granițele unui „paradox românesc”, o ofertă imagologică la care au meditat și alții înaintea sa, dar pe care el a dus-o cu hotărâre la capăt, prin raportarea intelectualului român la un sistem de apărare împotriva vicisitudinilor, printr-o adaptare care nu exclude ironia și „hazul de necaz”, provenite din vulnerabilitățile alimentate de precaritatea statului și „sfâșierile interioare ale culturii române”. Același Sorin Alexandrescu este surprins în postura de a lărgi cercul de înțelegere al europenismului lui Mircea Eliade, prin studierea episodului lusitan al acestuia, dar respinge cu tărie demersul lui Lucian Boia bazat pe „metoda autodenigrării etnice” sau exagerările proletcultiste din „deceniul satanic”, manifestate printr-o critică total

înfeudată ideologiei. Un punct forte al volumului discutat este comprehensiunea cu care aduce în discuție o serie de creații ale unor ieșeni apropiați, sau ale unor autori care și-au tipărit scrierile la editura „Timpul” din același oraș, precum Cassian Maria Spiridon, Mihai Ursachi, Alexandru Zub, Liviu Papuc, Daniel Corbu, Șerban Axinte, Doris Mironescu, Horst Fassel, Lucia Olaru Nenati, Emanuela Ilie, Mircea Păduraru, Sorin Antohi. Relevantă i se pare astfel cartea de dialoguri și mărturisiri a lui Al. Zub intitulată *Oglinzi retrovizoare*, care incriminează personaje și dă seama despre demonismul unei întregi epoci de cultură. În același registru critic salută semnele înnoirii prezente în volumele *Pornind de la zero* și *Glăsuirea bufonului* ale lui Cassian Maria Spiridon, recitite prin prisma raportului acestora cu cenzura anilor optzeci; relevă pașii înainte făcuți de cartea lui Daniel Corbu, *Postmodernismul pe înțelesul tuturor*, sau punctele de vedere noi pe care le aduce în spațiul literar tânărul debutant Șerban Axinte în cartea sa *Definițiile romanului*; apreciază în egală măsură efortul unui alt tânăr, Doris Mironescu, de a-l surprinde pe Max Blecher în intimitatea sa nudă, nefalsificată, într-o carte care se ocupă de viața acestuia; nu mai puțin aplaudă demersul editorial al lui Liviu Papuc de a readuce în actualitate opera junimistului Petru Th. Missir, din perspectiva unei ediții recuperatoare, *Scrieri literare și politice*; pagini de subtilă analiză critică întâlnim în medalionul consacrat lui Mihai Ursachi, poet care a însemnat un moment și o dată în înțelegerea superioară a mecanismului poetic. Plăcut impresionat este autorul și de incursiunile documentate ale lui Horst Fassel în istoria teatrului german din Bucovina sau de încercările acestuia de a readuce în actualitate opera unei scriitoare de limba germană pentru copii aproape uitată, Irene Mokka: Un interes special nutrește el la lectura cărții de integrare bibliografică a zonei Țării de Sus a Moldovei, care își definește particularitatea prin lucrarea de arheologie literară privitoare la „reviste, personalități și grupuri literar-culturale” din zona Botoșanilor, prezentate cu aplomb de autoarea volumului *Arcade septentrionale*, Lucia Olaru Nenati. Inventarul consemnărilor sale critice are în vedere și cărțile tinerilor cum ar fi cea a Emanuelei Ilie despre *Hieroglifile poezilor* sau aceea despre reprezentările diavolului în imaginarul literar românesc scrisă de Mircea Păduraru. Toate aceste prezențe literare contemporane își găsesc în Dan Mănuță un cititor fidel și un analist de mare clasă, care știe să ne recomande tot ceea ce este mai revelator într-un text. Credem însă că un alt mare merit al cărții este preocuparea autorului de a integra în granițele spiritului românesc oameni și cărți aparținând ținuturilor românești în străinătate. Ne referim aici la literatura română din Bucovina, Basarabia și Banatul sârbesc etc., domeniu în care autorul ne impresionează de-a dreptul prin documentarea sa superioară, la zi. Deosebit de meritorie ni se pare astfel semnalarea unor cărți care privesc trecutul cultural al Bucovinei, între care figurează cele semnate de Erich Beck, de Emil Satco (*Enciclopedia Bucovinei și Dicționar de literatură*), de Lora Bostan (*Pagini de literatură română. Bucovina, regiunea Cernăuți*), Ștefan Hostiuc (*Scriitori români din nordul Bucovinei*), Ilie Motrescu (*Hora vieții*) completate cu prezența binefăcătoare a Hurmuzăcheștilor, cu privire la care ne oferă noi date Ilie Luceac în cartea *Familia Hurmuzachi între ideal și realizare*, același care ne-a dat și o antologie despre *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzachi*. Cât privește literatura din Basarabia, autorul ne recomandă prin lecturi avizate nu numai studiile devenite deja clasice ale lui Mihai Cimpoi, ci și volumul *Privirea Euridicei* de Aliona Grati sau

Cunoaștere și autenticitate a Dianeî Vrabie de la Universitatea din Bălți. Tot în acest sector autorul încadrează contribuția Vioricăi Ela Caraman intitulată *Modele ale temporalității poetice*, care se oprește și asupra unor poeți formați în atmosfera literară românească antebelică (Alexandru Lungu) sau în timpul ocupației sovietice (Grigore Vieru). Ce a însemnat această ocupație o detaliază autorul atunci când vorbește despre noua generație de istorici literari proveniți de la Chișinău, între care sunt aduse în discuție numele Ludmillei Cabac, Margareta Abramciuc, Rodica Drăgan, Mihail Rumleanski, cei care au realizat și un interesant volum de *Dialoguri francofone*. Lor li se adaugă și istoricul Constantin Chirilă, autor al volumului *Declinul istoric al Basarabiei și Bucovinei. Mărturii și imagini*, apărut în 2014. La fel de documentat ni se prezintă autorul în ceea ce privește prestația scriitoricească a românilor din Banat și Voivodina, semnalându-ne apariția unei *Enciclopedii a Banatului* sub coordonarea lui Crișu Dascălu, a unui volum intitulat *Dicționar al scriitorilor din Banat* redactat de Alexandru Ruja sau a volumului *Literatura Banatului. Istorie, personalități, complexe* semnat de Cornel Ungureanu. Nu mai puțin interesantă ni s-a părut *Antologia poeziei în grai bănățean* de Vasile Barbu sau *Florilegiu bănățean* realizat de Marius Munteanu, prezentându-ne cu înțelegere și interes întregul complex de factori în care evoluează această literatură, după cum nu lipsesc trimerile de acest tip la literatura românilor din Ungaria datorate în special lui Cornel Munteanu. În aceeași zodie de recuperare istorică se așază și informatul său eseu intitulat *Din nou despre regionalism. Literatura aromânească*, în care stăruie asupra cercetărilor întreprinse de-a lungul anilor privitor la dialectul aromân, precum și la reprezentanții acestei ramuri a limbii noastre care s-au afirmat prin cultură. Sunt studii și contribuții demne de toată atenția semnate atât de oameni de cultură români, cât și de străini, prin care această entitate lingvistico-culturală trebuie să se așeze la locul ce i se cuvine în panteonul culturii românești. Evident, sumarul cărții semnate de Dan Mănuță nu a fost nici pe departe epuizat. Se mai află în cartea sa eseuri și analize temeinice privind scrieri despre literatura exilului sau despre literatura feminină de la noi, respingând cu vehemență termenul de „marginală” cu care a fost catalogată, despre scrisul lui Marin Preda, Ion Șugariu, Eugen Simion, Mircea Angheliescu, Alexandru Ruja, Ion Simuț și mulți alții. Mărturisesc că în multe cazuri volumul de cronici recent apărut al lui Dan Mănuță poate fi apreciat și ca un breviar de lectură informativ, fiind deosebit de util tuturor celor care doresc să se informeze la zi asupra celor mai noi apariții din câmpul criticii și istoriei literare. Rar găsim cronicari literari de talia sa care să navigheze cu atâta siguranță în zonele cele mai diferite ale istoriei literare, pe care să le radiografieze cu atâta aplicație.

Dan Mănuță as a Literary Critic at “Convorbiri Literare”

Dan Mănuță, the great researcher from Iași, a complex and extremely kind personality, had many accomplishments: the reassessment of the real impact of the “Junimea” age in our national literature and culture, a new perspective on evaluating Eminescu’s work, a better appreciation of Ibrăileanu and Sadoveanu’s work. In the first part of our paper we have quantified Mănuță’s pivotal role in Romanian lexicography, as the author of the works “Dicționar al literaturii române de la origini până la 1900” (1979) and “Dicționarul general al literaturii române” coordinated by Eugen Simion; he should also be

mentioned in relation with organizing a debate group in Iași regarding Romanian dictionaries that carried on numerous projects in the domain. The second part of our paper is dedicated to a different facet of his personality, a critic in the prestigious “Convorbiri literare” where he embraced a value-centred and analytical-centred criticism. His last published volume *Cronici literare* (2016) has been thoroughly studied.

Dan Mănuță – vocația criticii

Alexandru RUJA *

Keywords: *Dan Mănuță; literary critic; classics' literature; modernization and Europeanization; Titu Maiorescu; Mihai Eminescu; Liviu Rebreanu; literary character; being; the ontology of being; existence and death*

Nu credeam în timpul îndelungatelor noastre conversații, la Iași sau la Timișoara, că va trebui, atât de repede, să scriu despre Profesorul Dan Mănuță la timpul trecut. Că nu-i voi mai putea trimite o carte, că nu voi mai primi de la el vreo carte (ultima primită fiind *Cronici literare*). Ne întâlneam mai ales în comisii de doctorat, la Universitatea din Iași și la Universitatea de Vest din Timișoara, și, pe lângă aprecierile făcute asupra tezelor de doctorat întotdeauna cu un profesionalism exemplar, venit dintr-o cultură largă și profundă pe care a asimilat-o în timp, apreciam la el disponibilitatea dialogului. Avea un mod distins de a atrage interlocutorul în discuții, de a menține un nivel înalt, de a argumenta ceea ce afirmă, nu doar de a enunța. Vorba domoală, respectul interlocutorului, lipsa oricărei agresivități, exactitatea cu care povestea fapte de istorie literară, întâmplări revoluate, unele care țineau de propria biografie făceau ca o discuție cu Profesorul Dan Mănuță să se transforme în momente de adevărată încântare.

Este, deci, și dureros și greu să scrii despre Dan Mănuță la timpul trecut, dar tot dificil este să surprinzi în puține pagini o activitate de amploare și intensitatea celei desfășurate de Dan Mănuță, încât te simți obligat să restrângi exegeza spre câteva trăsături care definesc personalitatea literară a unui critic și istoric literar pentru care existența s-a confundat cu lumea Literelor. Și, dacă vremurile nu au fost, de-a lungul vieții, prielnice în toate momentele lor pentru o manifestare plenară și în libertate a pasiunii și talentului, efortul recuperator a suplini, în parte, restriștea timpului pierdut. Dan Mănuță a făcut parte dintr-o promoție exemplară a Filologiei ieșene (1960) pentru care respectul culturii și cultura scrisului au devenit dimensiuni ale existenței. Vremuri de restriște au făcut însă ca tânărul Dan Mănuță să nu se poată manifesta în mediul universitar încă de la terminarea facultății, așa cum pregătirea sa universitară ar fi impus-o – „dintre toți «domnii» grupeii, am fost singurul care, nu peste mult timp, într-adevăr «la țară» a ajuns” (*Cuvântul nostru* – o revistă samizdat din anii cincizeci, (în) vol. *Literatură și ideologie*, 2005: 174). Personal am mai cunoscut, înainte de a-l cunoaște pe Dan Mănuță, doi oameni de cultură din această promoție – un critic și istoric literar (trecut prea devreme în lumea umbrelor) și o lingvistă/romanistă, care, după debutul universitar ieșean, a

* Universitatea de Vest din Timișoara, România.

avut stagii de relativ îndelungată activitate la universități germane (mult timp în proximitatea ilustrului lingvist Eugen Coșeriu, la Universitatea din Tübingen). Așezat devreme în universul cărților, Dan Mănuță știa că această valoare a cărților se administrează cu grijă și cu răbdare, cu tact și fără grabă. Deprins de tânăr cu universul cărților, și-a clădit, în timp, propria lume prin cărți, așezat pe o dimensiune majoră a culturii, care poate fi ușor observată de la *Scriptori junimiști* (1971) până la *Cronici literare* (2016). Imaginația colorează, dar nu iluzionează fraza criticului, care rămâne pe o coordonată, ce vrea să descopere, pe măsură ce se derulează, adevărul literaturii. Un spirit, în esență maiorescian animă fraza criticului, care deși seduce, nu rareori, prin frumusețea exprimării, nu se lasă sedusă de factologie, ci caută argumentele care dau sens și valoare operei literare.

Prin această grilă axiologică a interpretat Dan Mănuță literatura clasicilor și, deși a urmărit atent mișcarea literară contemporană fiind un cronicar consecvent mai ales în domeniul criticii și istoriei literare (de la „Iașul literar” la „Convorbiri literare”), se întorcea mereu în lumea clasicilor, un mod de existență în aerul rarefiat dar pur al înălțimilor, dar și unul de verificare a propriei capacități de interpretare. El se dovedește un bun cunoscător al operei clasicilor, despre care a scris fără complexe și prejudecăți, susținând și impunând puncte de vedere proprii. S-a ocupat de junimism și de Maiorescu într-o dorință de a aduce în actualitate opera întemeietorului criticii literare românești într-o vreme când aceasta era încă obturată de prelungiri ale interpretărilor sociologist-vulgare. *Principiile criticii literare junimiste* nu este un volum neutru, de prezentare a criticii junimismului în spațiul criticii literare, ci unul de atitudine, cu puncte de vedere proprii și interpretări izvorâte dintr-o exactă cunoaștere a fenomenului junimist. Criticul nu este de acord cu ideea, pe care o respinge fără rezerve, că junimismul ar fi fost neomogen, mai ales că aceasta a proliferat în perioada proletcultului, când se urmărea și acreditarea unei „dictaturi” manifestate de Titu Maiorescu, într-o tendință mai generală de discreditare a acestuia în perioada de demolare a valorilor naționale.

Studiul nostru se întemeiază pe o convingere diametral opusă – argumentată de-a lungul tuturor capitolelor – după care junimismul a fost un curent cultural și literar unitar, armonios în cele mai multe compartimente, omogen în premise, coerent în argumentare și logic în concluzii. Deosebirile de opinii, firești, nu transpar până într-atât, încât să submineze ansamblul (cap. *Fascinația prezentului. Preocuparea față de actualitate*) (Mănuță 2000: 51).

Critica junimistă este urmărită într-un complex de manifestări, iar de la palierele secvențiale, în care o problemă este dezbătută în amănunt și în profunzime, se urcă spre palierul general în care se rotunjește imaginea ansamblului (*Există o estetică junimistă?; Fascinația prezentului; „Critica adevărată”; Moderația realismului; Modelul clasicismului; Modelul european; Pentru o limbă clasică; Între kantianism și pozitivism; Spre o deontologie a criticii literare*).

Susținând, într-un secol al naționalităților, ideea națională, este neîndoielnic, însă, că junimismul a fixat un moment remarcabil al racordării literaturii/culturii române la literatura/cultura europeană. Este o chestiune pe care Dan Mănuță o urmărește consecvent și o argumentează cu texte din opera junimiștilor. Cu studii în țări europene (Austria, Germania, Franța) junimiștii au cunoscut literatura/cultura de

aici și au urmărit modernizarea culturii române odată cu modernizarea statului român.

Perspectiva lor primește astfel o dimensiune nouă, datorată unor întinse și variate cunoștințe privind dezvoltarea principalelor literaturi europene, la care este necesar să se adauge o pregătire temeinică ori cunoștințe serioase în domeniul literaturilor antichității (greacă și latină). [...] *Junimea* este receptivă la tot ceea ce reprezintă arta cuvântului, din orice colț al lumii și din orice secol, comentează fiecare fapt, dacă nu cu pricepere, cel puțin cu înțelegere. Ea se înscrie, astfel, într-un context mai larg, vizibil pe plan european în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea (*Modelul european*) (Mănuță 2000: 190).

Evident că la *Junimea* personalitatea emblematică era Titu Maiorescu, iar viziunea asupra culturii, modernizarea și europenizarea acesteia, poetica și critica literară aveau direcția imprimată de el. Nu se poate vorbi în cultura română despre Maiorescu fără a se aminti *Junimea* (și nici invers), al cărui inițiator și mentor a fost, pentru că spiritul în care a lucrat a fost *spiritul junimist*, consemnând nu doar o *circumstanță modelatoare* a culturii, ci și o *direcție de acțiune* pentru modernizarea și europenizarea culturii românești, pe un substrat al spiritului național. Fiind preocupat de valorile naționale, Maiorescu nu a neglijat niciodată contextul european, relaționarea cu literatura europeană sau „apuseană”, cum o numea el. În manifestarea actului critic de către Dan Mănuță argumentarea corectă, respectul adevărului sunt caracteristici mereu respectate. Critica profesată de el are nivel științific și valoare deontologică. Altfel spus, ideile nu rămân în suspensie, fără fundamentare în opera discutată sau în fenomenul literar analizat. Dimpotrivă devin credibile prin asocierea cu textul care le susține.

Orice critic adevărat își verifică anvergura de interpretare și intensitatea valorii printr-o confruntare cu literatura clasicilor. Dan Mănuță știa acest lucru și a vrut să rămână la înălțimea interpretării prin confruntarea cu opera lui Eminescu și Rebreanu – *Liviu Rebreanu sau lumea prezumtivului* (1995; 2015) și *Pelerinaj spre ființă. Eseu asupra imaginarului poetic eminescian* (1999). Când destui critici literari ocolesc opera lui Liviu Rebreanu, unii copleșiți de complexitatea ei, alții dintr-o viziune restrictivă asupra modernității, Dan Mănuță s-a apropiat de opera rebreniană cu conștiința clară că aceasta are, încă, mari resurse de interpretare. Avem acum prin efortul și devoțiunea lui Niculae Gheran, *integrala Rebreanu* (vol. I (1968) – vol. 23 (2005), plus volumele *Scrisori&Intime*, iar exegetul operei are posibilitatea să privească în ansamblu acest edificiu monumental care este opera lui Liviu Rebreanu. Dan Mănuță a citit cu atenție nu doar opera lui Rebreanu, ci și exegezele aplicate operei și inventariază atent ideile preconceptuate în legătură cu opera lui Rebreanu. Și de aici atitudinea manifestată (uneori chiar polemică) pentru ca aceasta să fie scoasă din contextul limitativ al etichetărilor, pentru a putea înțelege și a stabili mai exact actualitatea ei, ca operă

atestând una din cele mai dramatice forme ale autocunoașterii, pe care, alături de Sadoveanu și Camil Petrescu, le-a dat literatura noastră (Mănuță 2015: 10–11)¹.

¹ Dan Mănuță, *Liviu Rebreanu sau lumea prezumtivului*, Iași, Tipo Moldova, 2015, colecția OPERA OMNIA publicistică și eseu contemporan. Citatele se dau după această ediție.

O preconcepție ar reprezenta-o faptul că se vorbește de Rebreanu „în numele imaginii stereotipe a realistului exclusiv” și prin această grilă sunt citite romane/nuvele de altă viziune și structură (spre exemplu *Adam și Eva* sau *Ciuleandra*). De asemenea, este insuficientă și limitativă, pentru o operă de talia celei rebreniene (inclusiv, valorică), recunoașterea doar a *Romancierului*, în sensul artistului desăvârșit,

constructorul răbdător și arhitectul subtil, ci să-i acordăm și atributul de a se (și de a ne) situa într-o zonă a raporturilor interumane care depășește rezonanța artifexului și răspunde unor adânci năzuințe ale omului modern. Melancolia tensiunii de autocunoaștere ne-a dat-o Sadoveanu. Dramatismul acestei experiențe ni l-a dat Camil Petrescu. Înfrigurarea acțiunii de autocunoaștere – (Mănuță 2015: 11).

Studiul lui Dan Mănuță nu este unul de viziune polimorfică asupra operei lui Liviu Rebreanu, așa ceva s-ar putea realiza într-o amplă monografie sau descriere (în sens călinescian) a operei. Autorul se oprește doar asupra unei probleme – este adevărat, una importantă – și anume *funcția personajului*.

Studiul nostru își propune să cuprindă numai una din liniile principale ale romanelor rebreniene, anume funcția personajului (Mănuță 2015: 11).

Dan Mănuță dezvoltă o aplicată și nu de puține ori inedită teorie a *Personajului* (și a *Schemei*) într-o abordare modernă asupra operei lui Liviu Rebreanu. Pe asemenea premise și motivații se desfășoară studiul lui Dan Mănuță, unul dintre cele mai importante care s-au scris despre opera lui Rebreanu, în primul rând pentru că se urmărește *Personajul* (*element central* în epica rebreniană, în afara căreia aceasta s-ar rarefia până la diluție), în al doilea rând pentru că perspectiva de abordare este una modernă. Deoarece Rebreanu „nu este în întregime nici realist, nici fantastic, nici romantic” și

ca orice scriitor de valoare incontestabilă, nu poate fi constrâns să se încadreze în tiparele unei preconcepții, oricât de îngăduitoare ar fi ea (Mănuță 2015: 15).

Structura studiului este subordonată temei *Personajului: Modelul metonimiei; „Marele Unu”; Timpul Dorinței; Oglinda lui Don Quijote; „Singurătatea majestuoasă și divină”; Nunțile tanatice; Legendă și sacrificiu etnic; Cuvântul autoritar*.

Personajul sintetizează *schema operei epice*, pentru că în jurul lui se derulează substanța epică.

Așadar, pentru a-l înțelege cu adevărat pe Rebreanu, suntem datori să admitem o prezență atotputernică, dirijând fiecare roman și organizându-l până la amănunt: *Schema* (Mănuță 2015: 18).

Opinia autorului este interesantă și inedită în contextul exegezelor rebreniene, nu *Personajul* se află într-o schemă, ci *schema* se supune *Personajului*.

Prin repetare stereotipă în fiecare roman, *Personajul* devine simbol și ca atare rostul lui este de căutat într-o relație. *Personajul* rebrenian este o instanță psihologică aptă de a-și subordona ansamblul procedeele narative. *Schema* se supune *Personajului* (Mănuță 2015: 71).

Personajul nu este văzut ca un erou în ansamblul epicului, ci, mai degrabă, ca un *mit*, altfel spus un arhetip sau prototip, care se metamorfozează în chipuri diverse în opera epică.

Mai curând decât erou, Personajul rebrenian este un *mit*, cu deosebire prin reiterarea acelorași caracteristici. El s-a transformat într-o paradigmă, în umbra căreia viețuiesc toate întruchipările corespunzătoare din fiecare roman în particular, care celebrează astfel reîntruparea mitului (Mănuță 2015: 63)

Problema Personajului l-a preocupat constant pe Dan Mănuță, făcând din aceasta o temă de cercetare pe timp îndelungat, dar cu accent doar pe opera unor scriitori importanți (Eminescu, Rebreanu, Sadoveanu, Camil Petrescu). El afirmă că „titlul *Geniu pustiu* trimite direct la personajul principal, la formarea și la motivarea comportamentului lui” (*Din nou despre „Geniu pustiu”*, (în) vol. *Oglinzi paralele*, 2008, p. 6). Văzută într-o evoluție a romanului românesc, scrierea eminesciană „dezbate pentru întâia oară problema constituirii unui personaj masculin prin intermediul iubirii”. Romanul lui Eminescu, opinează criticul, este o dovadă că în literatura română „a început să coaguleze o funcție epică decisivă, anume *personajul românesc*” (Mănuță 2008: 12).

Dan Mănuță a fost preocupat constant de opera eminesciană și revine adeseori, în decursul timpului, asupra acesteia. Dar o sinteză revelatoare și inedită în viziune este *Pelerinaj spre ființă. Eseu asupra imaginarului poetic eminescian*. În acest eseu, pe lângă libertatea actului critic, mobilitatea ideilor și originalitatea construcției conceptuale este remarcabilă profunzimea demersului hermeneutic. Studiul urmărește opera în dinamica ei de formare și devenire și nu într-o postură statică de operă finită. Aceasta este și premisa de la care se pornește.

Adesea, universul poetic eminescian este considerat a fi unul static, alcătuit din aceleași componente, de la începutul formării lui și până la sfârșit. Studiul nostru îl privește dintr-o perspectivă diferită, urmărindu-i atât modalitățile de constituire, cât și evoluția. Am considerat necesar acest lucru nu numai pentru a repune în drepturi dimensiunea diacronică, indispensabilă unei abordări judicioase, dar și pentru a reconstitui una din cele mai radicale drame ale cunoașterii propuse de literatura noastră. Am distins trei etape în evoluția imaginarului poetic eminescian, pe care, uneori, le-am numit cercuri, spre a le sublinia coerența. Toate stau mărturie pentru un efort tensionat de fugă de conjunctură și de claustrare în sine, pe măsură ce calea spre ființă devenea tot mai limpede (Mănuță 1999: 7).

Cu alte cuvinte exegetul urmărește un traseu mult mai adânc ca resurse de interpretare decât o simplă *descriere a operei* și anume geneza operei, prin identificarea elementelor interioare și de profunzime din care ea își configurează forma finită în periplul de a evidenția Ființa. Pentru aceasta a fost nevoie să-și creeze un sistem conceptual, să-și fundamenteze demersul hermeneutic pe o paradigmă teoretică. Ontologia ființei este esențială în opera eminesciană. Ideea Ființei și a ființării în opera eminesciană nu este nouă, dar nou și original este modul în care concepe și rezolvă exegeza pe această problemă. *Drumul* înspre căutarea și aflarea Ființei este un *pelerinaj* tocmai pentru a i se sublinia dimensiunea complexă, din care nu lipsește componenta inițiativă.

Pelerinajul spre Ființă înseamnă un efort continuu de inițiere. În cea dintâi etapă, inițiatorul este numit Novice, pentru a i se evidenția calitatea de începător. Îl însoțește o instanță numită Călăuza, provenită din conjunctura istorică și care îl ajută să epuizeze posibilitățile propuse de integrarea în conjunctură. În cea de-a doua etapă, inițiatul este numit Discipol, spre a i se evidenția calitatea de învățcel și de continuator. Îl ajută o instanță numită Magul, provenită din lumea ezoteriei și care îi oferă posibilitățile de a se desprinde de accidentul istoric, spre a păși în rândul puținilor deținători ai tainelor căutării. În cea de-a treia etapă, inițiatul este numit Hyperion, spre a i se sublinia calitatea deja dobândită. Instanța numită Bătrânul, care a aflat calea spre Ființă, îl inițiază pe Hyperion în adevărul potrivit căruia mai fructuoasă este căutarea continuă a unui răspuns decât aflarea acestuia, care înseamnă înghețarea devenirii. Bătrânul însuși este o ilustrare a riscului (Mănuță 1999: 8).

În cele trei mari capitole – *Destinul*, *Legenda*, *Ființa* –, *Destinul* prezintă începerea desprinderii de contingent, după ce i-au fost explorate posibilitățile, *Legenda* cuprinde desprinderea de istorie, iar *Ființa* redă construirea și închiderea într-un univers propriu, mereu problematizat în care conjuncturalul este eliminat.

Omul poetic eminescian a creat un imaginar extrem de dinamic și de grav. Totodată și solemn, pe măsură ce se apropie de ultimul cerc. De la o etapă la alta se trece febril, cu aviditatea asumării unor experiențe-limită. Prin chiar acest caracter, ele pregătesc o evoluție înfrigurată; sau, cum scrie chiar Eminescu, *un pelerinaj din ființă-n ființă* (Mănuță 1999: 8).

Pelerinajul spre Ființă este, de fapt, drumul unei permanente inițieri. Există diverse trepte ale inițierii, de aceea chiar și Novicele devine un inițiat, dar într-o etapă de începător.

Este semnificativ că el se decide să iasă în lumea marii literaturi cu *Făt-Frumos din Lacrimă*, întărind astfel încrederea în perspectiva grupului, pe care și-o însușește.[...] Novicele aspiră așadar către concret și social, deosebindu-se de atitudinea pe care o va adopta în etapele ulterioare, mai ales în cea hyperionică, unde va tinde către metafizic și individual. El este însă unul dintre protagoniștii universului poetic eminescian și poartă, prin urmare, trăsăturile acestuia. Cea mai însemnată este unicitatea, febricitatea experienței, consumarea ei intensă și în scurt timp. De aceea, nu poate fi absolutizată retorica cetățenească, întrucât în ea Novicele introduce germenii devenirii. și o face chiar prin prisma poeziei publicată în „Familia”, *De-aș avea...*, care, dincolo de sofismele retorice ale paradigmei, purcede dintr-o incertitudine existențială subiacentă, care va evolua treptat până la formele devastatoare de mai târziu (Mănuță 1999: 11, 16).

Iar alte poeme eminesciene plasează Novicele la alt palier al inițierii. Astfel, în *Povestea magului călător în stele* apare imaginea Novicelui tentat de inițierea în tainele metafizicii. Pe Novice îl cunoaște Călăuza, între cei doi există o indestructibilă legătură. Călăuza reprezintă un inițiat, dar în

tainele grupului și care, la rândul lui, inițiază pe Novice. A dobândit o aureolă legendară sau dobândește una acordată de Novice și de aceea tinde către iconic, prin absența vocii. Este un vizionar, din categoria artiștilor profeți ori a creatorilor, energia lor fiind un rezultat al ingenuității trăirilor (Mănuță 1999: 44).

În cel de al doilea cerc, inițiatul este Discipolul, fiind însoțit de Mag. Argumentele criticului sunt seducătoare și ele au în atenție uneori aceleași poezii sau

texte în proză, dar văzute prin problematica fiecărei etape. *Memento mori*, *Mureșanu*, *Luceafărul*, *Geniu pustiu*, *Povestea magului călător în stele*, *Rugăciunea unui dac* ș.a. sunt discutate în relație cu ideile și demersul critic referitor la diverse cercuri, prin care este privit și descoperit imaginarul eminescian.

Discipolul reprezintă acea ipostază din imaginarul eminescian care presimte amenințarea eternității. De aici, un contrast puternic între aspirația către forța absolută, ca o datorie ineluctabilă, și instinctul conservării vremelnice, ca frumusețe a problematizării (Mănuță 1999: 104).

Discipolul este încă alcătuit din stări contradictorii, atât la nivelul ființării în iubire cât și în plan social sau istoric. Treptele inițierii curg, dar drumul până la etapa hyperionică este îndelungat.

Pentru ca Hyperion să se poată naște, era necesar ca Discipolul să-și piardă trupul, să se dematerializeze. Numai astfel el se poate îndrepta către esență, numai astfel va putea conserva regretul pentru materialitatea unui trup care a contribuit substanțial la intrarea în noua ordine. Din această perspectivă, moartea devine un proces secundar, un simplu mijloc de a accede la adevărul sinelui (Mănuță 1999: 95).

Ființarea în asceză poate fi o treaptă de eterizare a corporalității și de apropiere de starea hyperionică.

Pierdut în suferința nimicniciei mele,/ Ca frunza de pe apă, ca fulgerul din chaos/
M-am închinat ca magul la soare și la stele/ Să-ngăduie intrarea-mi în vecinul repaș
(*Pierdut în suferința*).

Magul este un personaj și un simbol cunoscut în creația eminesciană. El apare frecvent atât în poezii mai reduse ca dimensiune, cât și în poeme ample ca *Povestea magului călător în stele* și *Strigoii*. Comentariul asupra imaginii poetice eminescien fixează mai mult trăsături ale Magului: atemporalitatea, ubicuitatea, bătrânețea, de care se leagă înțelepciunea, toleranța, credința. Ființarea misterioasă a Magului îl face să oscileze între starea de muritor și imposibilitatea de a realiza/conștientiza experiența morții. Aラルd moare, dar Magul rămâne în viață, într-o ipostază ce amintește viața fără de moarte:

Pe jilțul lui de piatră înțepenește drept,/ Cu cărja lui cea veche preotul cel bătrân,
Și veacuri înainte el șede-uitat, bătrân,/ În plete-i crește mușchiul și mușchi pe al său sân,
barba-n pământ i-ajunge și genele în piept (*Strigoii*).

Magul va accepta experiența morții, dar într-un mod aparte, atunci când se va convinge că experiența sa, însușită de Discipol, va fi dusă mai departe. Imaginea Magului este multiplă în opera eminesciană. Ea se întrupează și în Euthanasius, cel care cunoscând experiența morții și-o imaginează ca permanentă trăire în spațiul esențelor cosmice.

Râul, curgând în veci proaspăt, să mă dizolve și să mă unească cu întregul naturei, dar să mă ferească de putrejun. Astfel, cadavrul meu va sta ani întregi sub torentul curgător, ca un bătrân rege din basme, adormit pe sute de ani într-o insulă fermecată (Mănuță 1999: 119).

Magul a reușit să-și inițieze Discipolul, pe Ieronim, „în taina trăirii depline și atât de intense, încât duce la pierderea corporalității” (Mănuță 1999: 119)

În cel de al treilea cerc al drumului inițiativ spre Ființă, personajele-simbol esențiale sunt Hyperion și Bătrânul. Hyperionismul prinde contur și se dezvoltă în acest al treilea cerc. Într-un mod inedit este argumentată de către Dan Mănuță ipostazierea ființială a lui Hyperion în diverse etape, relația *existență – moarte*.

Pentru adolescentul Hyperion, moartea este o dimensiune exterioară și o caracteristică a universului, el urmărind ca, prin contopire, să se integreze într-o ordine superioară. În schimb, pentru Hyperion de mai târziu, moartea va fi o dimensiune interioară, tot atât de energică precum în adolescență, contopirea cu ea păstrând, tot de atunci, funcția experimentală (Mănuță 1999: 169).

Hyperion nu reprezintă un final, o limită, ci, mai ales, o permanentă încercare de a-și transcende condiția. De aici diversele ipostaze ale revoltei, uneori ale negației, ale apropierii ori depărtării. Conștient că prin origine se diferențiază de omul comun, Hyperion trece prin crize, metamorfoze, sublimări, transformări. Ideea este demonstrată de către Dan Mănuță nu doar prin sensurile fundamentale incluse în poemul *Luceafărul*, ci și prin alte opere reprezentative, cum sunt *Sarmis*, *Gemenii*, *Demonism*, *Odă (în metru antic)*, *Glossă* sau chiar *Avataarii faraonului Tlá*.

Hyperion are conștiința diferenței dintre el și oameni, în ceea ce privește originea. El a apărut în imaginarul poetic în urma unui îndelungat proces de devenire valorică. Este vorba de renunțări din ce în ce mai drastice, de sublimări repetate, de experiențe radicale și neîncetate. Toate acestea au generat o stare profund contradictorie: desprinderea de lume și regretul față de această desprindere. Hyperion s-a născut din sine însuși, prin metamorfoză, fiind el însuși unicul scop. Novicele și Discipolul reprezintă istoria sa. Aceste lucruri îi sunt de o claritate dureroasă: procesul autogenerării a fost (și este) atât de gingaș și de dificil, încât orice referire la el ar reprezenta un sacrilegiu. Păgân prin modul de a gândi, *Luceafărul* consideră *păcat* legătura cu altă ordine decât a lui. Propunându-și să accepte o altă *lege*, își propune să accepte o altă ordine axiologică și nu să-și schimbe credința. Iar ordinea proprie lui este a adevărului, Hyperion străduindu-se să rămână printre inițiați și totodată să-și confirme acest statut. El există doar prin faptul că este un adevăr (Mănuță 1999: 178–179).

Hyperion este văzut în acest pelerinaj spre Ființă ca fiind un component al ultimului cerc din inițierea spre Ființă. Hyperion reprezintă ideea de stabilitate a Ființei, manifestarea arheului venit din adâncurile matriciale ale Ființei. Sau cum poetul însuși notează în postuma *Archaeus*:

Cu toate schimbările ce le dorește un om în persoana sa, totuși vrea să rămână el însuși. [...] Cine știe cine este acel *el* sau *eu* care-n toate schimbările din lume ar dori să rămâie tot *el*? Ar voi să se poată preface în mii de chipuri ca un cameleon... Dar să rămâie tot el (Mănuță 1999: 179).

Dacă pentru Novice și Discipol relația cu thanaticul era una relativă, pentru Hyperion devine o coordonată ființială. Conștientizând că în traiectul existențial a existat ipostaza „pururi tânăr”, Hyperion are revelația propriei ființe supusă trecerii spre moarte. Thanaticul nu mai apare doar ca un fenomen exterior care îi privește doar pe alții, ci este implicat în propria existență. Privirea se întoarce spre interior, introspecția funcționează chiar cu efect dramatic.

Dan Mănuță argumentează această stare a thanaticului pe coordonată ființială a lui Hyperion prin *Odă (în metru antic)*, poezie singulară în creația eminesciană și fără de egal în literatura română. Hyperion invocă revenirea la propria condiție ființială, după cum sintetizează versurile finale din poezie („Ca să pot muri liniștit pe mine/ Mie redă-mă!”). Dan Mănuță, cu o aderență și cu o cunoaștere deosebite la axiologia poeziei eminesciene, a ales cum nu se poate mai nimerit această poezie cu o rezonanță profundă a sensurilor pe relația *existență – moarte*.

Nu credeam să-nvăț a muri vrodată;/ Pururi tânăr, înfășurat în manta-mi,/ Ochii mei nălțam visători la steaua/ Singurătății.// Când deodată tu răsăriși în cale-mi/ Suferință tu, dureros de dulce.../ Pân-în fund băui voluptatea morții/ Ne-ndurătoare.// Jalnic ard de viu chinuit ca Nessus,/ Ori ca Hercul înveninat în haina-i;/ Focul meu a-l stinge nu pot cu toate/ Apele mării.// De-al meu propriu vis mistuit mă vaiet,/ Pe-al meu propriu rug mă topec în flăcări.../ Pot să mai re-nviu luminos din el ca/ Pasărea Phoenix?// Piară-mi ochii turburători din cale,/ Vino iar în sân, nepăsare tristă;/ Ca să pot muri liniștit, pe mine/ Mie redă-mă.

Bibliografie

- Mănuță 1995, 2015: Dan Mănuță, *Liviu Rebreanu sau lumea prezumtivului*, Iași, Editura Moldova; ed., Iași, Tipo Moldova, colecția OPERA OMNIA publicistică și eseu contemporan
- Mănuță 1999: Dan Mănuță, *Pelerinaj spre Ființă*. Eseu asupra imaginarului poetic eminescian, Iași, Editura Polirom.
- Mănuță 2000: Dan Mănuță, *Principiile criticii literare junimiste (1864–1885)*, Iași, Editura Junimea, („Lucrarea de față reprezintă ediția a II-a, revăzută și substanțial amplificată, a volumului *Critica literară junimistă (1864–1885)*, Iași, Junimea, 1975, distins cu Premiul „B. P. Hasdeu” al Academiei Române”).
- Mănuță 2005: Dan Mănuță, *Literatură și ideologie*, Iași, Editura Timpul.
- Mănuță 2008: Dan Mănuță, *Oglinzi paralele*, București, EuroPress Group.
- Mănuță 2016: Dan Mănuță, *Cronici literare*, Iași, Tipo Moldova, colecția OPERA OMNIA publicistică și eseu contemporan.
- Rebreanu 1968: Liviu Rebreanu, *Opere I*, Text ales și stabilit, note, comentarii și variante de Nicolae Gheran și Nicolae Liu. *Nuvele*. București, Editura pentru Literatură.
- Rebreanu 2002: Liviu Rebreanu, *Opere 21*, Ediție critică de Nicolae Gheran. *Correspondență de familie, 1900–1943*. București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Muzeul Județean Bistrița-Năsăud.
- Rebreanu 2003: Liviu Rebreanu, *Opere 22*, Ediție critică de Nicolae Gheran. *Corepondență – Răzlețe, 1908 – 1944*. București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Muzeul Județean Bistrița-Năsăud.
- Rebreanu 2005: Liviu Rebreanu, *Opere 23*, Ediție critică de Nicolae Gheran. *Caiete – Varia, 1907–1944*. București, Fundația Națională pentru Civilizația Rurală „Niște Țărani” – Muzeul Județean Bistrița-Năsăud.
- Rebreanu, Rebreanu 2012: Liviu Rebreanu, Fanny Rebreanu, *Intime*. Muzeul Județean Bistrița-Năsăud. Text ales și aparat critic de Nicolae Gheran, stabilirea textelor în colaborare cu Dana Hiticaș-Moldovan, Teodor Papuc și Lorența Popescu, indici de Teodor Papuc. București, Editura Academiei Române.

Dan Mănuță – the Critic's Vocation

The following study includes an evocation of Dan Mănuță's personality as a University professor and also a synthetic exegesis of his main works. The professor Dan Mănuță had a distinct way of attracting the interlocutor in conversations, maintaining a high level of dialogue, arguing what he said, not just quoting. His well-chosen words, the respect for the interlocutor, the lack of any aggression, the accuracy of writing literary history, past events, some of which described his own biography, transformed the conversation with Dan Mănuță into real moments of delight.

Since he was young, he liked books and had built his own world through books, placed on a major dimension of culture, which can be easily noticed starting with the volume *Scriitori junimiști* (1971) up to the volume *Cronici literare* (2016). The author of this study highlights the value of literary works and history criticism written by Dan Mănuță, their originality and their impact on literary history research. Dan Mănuță proves to be a good connoisseur of the classical works, about which he wrote without complexities and prejudices, supporting and imposing his own views. In the analysis of Liviu Rebreanu's work, he stops on a single problem, namely regarding the character's role in the epic of Liviu Rebreanu. The character is not seen as a hero in the epic ensemble, but rather as a myth, in other words an archetype or prototype, that transforms itself into various faces in the epic work.

In the analysis of Mihai Eminescu's work, the exegete follows a much deeper way as interpretive resources than a simple description of the work, namely the genesis of the work, by identifying the inner and deep elements from which it configures its finite shape in the way of highlighting the Being. The idea of being in Mihai Eminescu's work is not new, but new and original is how to conceive and solve the exegesis on this issue.

Lecțiuni eminesciene

Vasile SPIRIDON*

Keywords: *comparatism; correspondence; Eminescu; protocronism; romanticism*

Prin observații tranșante, cu acoperire textuală și contextuală pentru ipotezele pe care le avansează, Dan Mănuță aduce odată cu cartea sa *Oglinzi paralele* (București, EuroPress, 2008) multe nuanțe noi în cadrul eminescologiei actuale, unde, uneori, în virtutea comentariului de tip foiletonistic, s-au comis multe aproximații interpretative, s-au făcut multe editări defectuoase și au apărut „neînfrânatele hagiografisme produse de diletanți”. Comentând, bunăoară, rolul pe care l-a avut cultura germană în formarea spiritualității eminesciene, autorul afirmă că

Raporturile amintite până acum suscită interes și pentru reluarea unei alte discuții: poate fi considerat Eminescu doar un produs al romantismului german minor, așa cum susține, spre exemplu, I. Negoitescu? Aș răspunde cu o altă întrebare: poate fi considerat Luceafărul doar un produs al textului lui R. Kunisch? (Mănuță 2008: 148)

În studiul *O inexactitate comparatistă: Lenau și Eminescu*, profesorul ieșean desfiinde efortul unor diletanți pozitiviști de a stabili concordanțe de orice fel în urma descoperirii faptului că Lenau și Eminescu au fost internați, un timp, la același ospiciu. Orice asemănare din punctul de vedere al sănătății este cu totul nepotrivită, decât numai dacă se are în vedere o intenție de biografie romanțată, unde realitatea vieții este placată pe ficțiunea operei. Or, se știe, semnificațiile unei opere depășesc cu mult înguste tipare evenimentale. În mod oarecum paradoxal, însinguratul Lenau nu a fost încercat de starea de *Weltschmerz*, așa cum a fost Eminescu, care a avut un rol cristalizator în mediile culturale străbătute, în speță junimismul. Lenau nu a avut o implicare politică declarată, în timp ce Eminescu s-a manifestat activ pe plan civic. Este lăsată la urmă analiza modalităților prin care cei doi poeți abordează motive romantice, spre a putea constata, dincolo de palidele similitudini biografice, în ce măsură se mai justifică sau nu demersul comparatistic. Concluzia la care se ajunge este că structurile poetice sunt atât de diferite (Eminescu este un liric meditativ, iar Lenau, unul intimist, nemaipunând pe talerul comparatistic atitudinea lor față de natură și divinitate), încât nu pot fi găsite niciun fel de suprapuneri ale imaginilor și simbolurilor. Prejudicata influenței lui Lenau asupra lui Eminescu a

* Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, România.

produs efecte negative și asupra unor traducători ai poetului german, care au utilizat, în transpunerile românești, echivalențe de-a dreptul eminesciene.

Prin ce se deosebește Eminescu de Nerval și cât datorează poetul nostru romantismului german – sunt aspecte care îl interesează pe autor atunci când comentează cartea *Eminescu și intertextul romantic*, a Marinei Mureșanu Ionescu, concepută după o metodologie comparatistă modernă, unde respectul față de avânt și (con)text duce, finalmente, la consolidarea disciplinei, la diversificarea instrumentelor de lucru și la obținerea unor rezultate de durată. Este și motivul pentru care se apreciază tentativa de a se fi găsit punctele comune între biografiile și mediile culturale frecventate de cei doi poeți. Adept al comparatismului riguros, Dan Mănuță nu agreează „protocronismele autohtone șugubețe” și manifestă o satisfacție declarată, provenită din neîntâlnirea unor calificative precum „precursor al lui Einstein” sau „om deplin al etc.” Este într-un tot de acord cu sintagma „scriitor total al literaturii noastre”, din moment ce lui Eminescu „nici una din formele scrisului nu i-a rămas străină”. Criticul atrage atenția și asupra imprudenței de a considera textele în materie de filozofie, estetică, etnologie ori filologie ca aparținând unui sistem încheiat, deoarece Eminescu rămâne înaintea de toate poet. Este nutrită convingerea că, abia odată cu apariția cărții lui Helmuth Frich, *Sursele germane ale creației eminesciene*, se va putea demonta modul în care s-au format și au evoluat anumite convingeri și opinii, fie în filosofie, în filologie, ori în istorie.

Deși vede că, odată cu apariția corespondenței Eminescu – Veronica Micle, se destramă un șir de legende lacrimoase și se contribuie substanțial la o cunoaștere adâncită a fațetelor multiple ale personalității eminesciene, pe filologul Dan Mănuță îl nedumirește absența unui procedeu editorial elementar: corelarea, măcar din punctul de vedere al succesiunii cronologice, a scrisorilor publicate acum cu acelea deja cunoscute. Mult mai gravă este văzută a fi modernizarea radicală a unor particularități cu totul caracteristice epocii de tranziție în care corespundau cei doi, iar explicația rezidă în neglijarea contextului istoric, ce a dus și la ignorarea grafiei. Criticul ieșean crede că lucrul cel mai potrivit ar fi ca originalele scrisorilor să fie cedate specialiștilor deprinși cu metodologia descifrării textelor, pentru a se purcede la alcătuirea unei ediții corespunzătoare. Își exprimă regretul că Aurelia Rusu nu a fost solicitată să alcătuiască această ediție inedită, lăsată, din păcate, pe mâna unor „nepricepuți dezastruoși”. Lecțiunile propuse de aceasta ar fi fost rezultatul unei investigații lucide, al unei analize de cunoscător avizat al evoluției grafiei eminesciene, adesea fragmentară, sincopată și nu o dată neciteată. Aurelia Rusu nu s-ar fi aventurat în reconstituiri riscante ale textelor, nu ar fi făcut „poezie editorială”, ci ar fi ținut seamă de vecinătăți și de filiații.

Toate regulile ritualului epistolar, atât de vizibile acum (și aici, în *Fetele unui epistolar*), au fost ignorate în contrafacerea falsificatorului Octav Minar, care, în fabulațiile sale, a neglijat codul de maniere specific epistolarului eminescian și a trecut fără păș peste date de istorie literară. Și în comentariul critic la cartea *Eminescu și Leopardi*, a lui Iosif Cheie-Pantea, universitarul ieșean apreciază că autorul ei posedă o viguroasă orientare istorico-literară, care îl ajută să nu-l „mitizeze”/„demitizeze” pe Eminescu. Și aceasta pe bunul motiv că profesorul timișorean caută adevărurile poetice și nu filozofice, întrucât Eminescu a fost un spirit eclectic și nu și-a propus să construiască un sistem de gândire propriu.

După mai bine de un sfert de veac, protocronismul, așa cum l-a conceput inițiatorul lui, Edgar Papu, în sensul eludării diferențelor specifice substraturilor mentalitare, i se pare autorului a fi o altă denumire pentru ceea ce comparatismul modern numește „invarianți”. Dan Mănuță este, alături de George Muntean, împotriva protocroniștilor de un anumit fel, care îl consideră pe poet „cel dintâi deținut politic român” și își exprimă regretul că nu există un tribunal al istoriei literare care să condamne calomnia și ticăloșia.

Lui Dan Mănuță îi place mai mult sintagma „un *alt* Eminescu” decât „un nou Eminescu”, întrucât aceasta din urmă îl duce cu gândul la o interpretare unică și neadecvată într-o cultură care admite numai valori relativizate.

Formula lui Constantin Noica nu avea însă nici o acoperire, în niciunul din compartimentele ei, cu excepția poeziei. Nu avea nici o justificare istorică, ci numai una de conjunctură. [...] Eminescu este considerat de către unii, în continuare, cel mai mare istoric, cel mai mare sociolog, cel mai mare filozof, cel mai mare jurist, cel mai mare astrofizician. Între atâtea superlative, unde să mai aibă loc și poezia?! (*Ibidem*: 185–186).

Și sintagma „Eminescu – poet național”, în oricare din accepțiunile ei – etnică, culturală, psihologică, etno-filosofică, istorică, artistică – a ajuns un simplu clișeu ce nu mai exprimă nicio judecată axiologică. O trăsătură a actualității operei lui Eminescu este văzută în caracterul *global* al răspunsului pe care ea îl oferă fiecărei epoci, prin propunerea de fiecare dată a unui model totalizator. Însă actualitatea lui Eminescu se verifică, în primul rând, prin actualitatea noastră, răsfrântă, în mod direct, asupra modului în care ne raportăm la alte culturi. Din păcate, „nu totdeauna știm să ne privim drept reprezentanți normali ai unei tradiții și nu ai cine știe căror resturi din pubelele subculturii europene” (*Ibidem*: 189). În vederea impunerii unei false scări de valori, atât denigratorii, cât și adulatorii lui Eminescu se recrutează din același fond comun subcultural, confundând deliberat planurile biografice și literare:

Nu putem discuta despre denigratorii eminescieni fără a discuta și problema adulterilor. Desigur, fiecare cititor are libertatea de a-și crea un cult pentru unul sau altul dintre artiști. Și nu cred că poate exista cineva care să nege acest drept. Trebuie, în schimb, dezaprobată în mod ferm deturnarea unui act intim într-o procesiune publică (*Ibidem*: 196).

„Eminescu rămâne cel mai analizat și mai discutat scriitor român, plecându-se de la teribilisme de șanț până la exegeze de mare rafinament” – sună undeva o constatare (*Ibidem*: 156). Îi lăsăm pe cititorii cărții *Oglinzi paralele* să judece cum reușește Dan Mănuță să combată aceste teribilisme și cum dovedește că face parte din categoria exegetilor de mare rafinament.

Bibliografie

Mănuță 2008: Dan Mănuță, *Oglinzi paralele*, București, EuroPress.

Eminescu's Comparative Reading Lessons

Commenting on the *Parallel Mirrors book – Oglinzi paralele*, I identified Dan Mănuca's conception of Mihai Eminescu's work and of Eminescianism. The literary historian sees many new nuances inside of the current eminescology, where, sometimes, by virtue of the foiletonistic commentary, many interpretative approximations have been done. Additionally, many editorial mistakes have been made and pathetic comments from dilettantes have appeared. Dan Mănuca also calls attention to the imprudence that considers texts in philosophy, aesthetics, ethnology or philology as belonging to a cohesive system, because Eminescu remains primarily a poet. It is the reason why poetic rather than philosophical truths must be sought, because Eminescu was an eclectic spirit and did not intend to build his own thinking system. A feature of the actuality of Eminescu's work is seen in the global character of the response it gives to each epoch, by proposing a totalizing model every time. But Eminescu's actuality is verified, first of all, by our actuality, which is directly reflected by the way we relate to other cultures. Adept of rigorous comparative critical studies, Dan Mănuca does not venture into risky reconstructions of texts, instead taking into account neighbors and filiations.

(Articol publicat în „Ateneu”, nr. 7–8/2010, p. 27).

Dan Mănuță: o conștiință și o vocație

Diana VRABIE*

Keywords: *literary history; conscience; vocation*

La un an de la trecerea în neființă a distinsului profesor și om de litere, Dan Mănuță, Iașul academic pare vitregit. Am fost lipsiți, în ultimii ani, în chip dramatic, de o pleiadă întreagă de universitari de marcă, iluștri cercetători și oameni de creație, între care Alexandru Andriescu, Daniel Dimitriu, Liviu Leonte ș. a. Or la Iași timpul s-a măsurat dintotdeauna prin personalități creatoare, prin valori polarizante în toate domeniile, prin voci viguroase stimulând vocații, suscitând „integrarea într-un ritm al națiunii” (Ciopraga 1992: 3). Plecând de la ideea că „orice se întâmplă într-o societate omenească vine din starea ei de spirit, din felul cum este alcătuirea ei sufletească în acel moment” (Iorga 1976: 107), Iașul își modelează esența, în accepția lui Const. Ciopraga, din „luciditatea vie”, ferment al atitudinii umane exemplare, din „continuitate”, „raționalism”, dintr-un anumit „ethos activ”, „reflexivitate”, „voluptatea cugetării”, „rațiunea inimii” și, în consecință, își modelează ieșenii, din aceleași ingrediente ființiale. Chiar dacă s-a ieșenizat în timp, fiind născut în satul Dolheștii Mari, din sudul Bucovinei tradiționale, spiritul criticului și istoricului literar Dan Mănuță poartă toate aceste însemne ale lucidității și interpretării îndelung verificate, la care se adaugă acribia științifică și rigoarea demonstrației. A preluat fără emfază, dar cu convingere, observa bunul său prieten Paul Cornea, „modelul de seriozitate și slujire a interesului public a atâtor cărturari de marcă pe care i-a dat Iașul și Moldova, de la pașoptiști și junimiști până în zilele noastre” (Cornea 2008: 233). Cu erudiție, talent și rafinament, cu o competență covârșitoare, cu exigență, dar și cu sensibilitate, Dan Mănuță a reprezentat pentru Iașul vremurilor noastre un veritabil creator de școală. O școală în cadrul căreia analiza și interpretarea fenomenelor literare nu înseamnă plonjarea la suprafața lucrurilor, ci sondarea aceluia strat profund de unde derivă semnificațiile edificatoare, criticul arătându-se interesat de deslușirea modalităților de evoluție a textului literar.

Toate cărțile și studiile sale critice transmit rigoarea istoriografică (în buna tradiție a școlii ieșene), însoțită de „tentația creativității în actul critic” (Livescu 2008: 38), elemente ce comunică implicit câte ceva despre autorul lor. Profilul intelectual, subtilitatea spiritului, fizionomia atât de distinctă a stilului său, se conturează pe oglinda fascinantă a textelor conjugate cu o conștiință teoretică extrem de lucidă.

O voce critică autorizată și exigentă, care a știut să nu facă rabat de la imperativele valorii, ni se dezvăluie din aproape toate articolele, studiile și cărțile

* Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți, Republica Moldova.

sale. Nu puține dintre interpretările realizate de-a lungul timpului trădează opțiunile sale estetice și etice, ca și preferințele de lectură ale unui critic consecvent, ce a știut a găsi dintotdeauna expresia adecvată pentru a circumscrie un talent epic ori pentru a disocia relevantele stilistice ale unui scriitor. Un lung periplu cu lungi și temeinice popasuri e critica lui Dan Manucă. Exegetul își declară vocația drumeției și preferința pentru perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea încă din tinerețe. Debutează editorial în anul 1971 cu lucrarea *Scriitori junimiști*, un volum de micromonografii de critică și istorie literară, conceput în ideea reconsiderării unor personalități uitate sau răătăcite în epocă, urmat de un studiu ce denotă ambiția de a decela părțile unui întreg, *Documente literare junimiste* (1973). Rămânând fidel acestor preocupări de început, acumulând febril esența cercetărilor realizate, criticul își va susține în anul 1974 teza de doctorat, având drept titlu *Critica literară junimistă (1864–1885)*, publicând-o un an mai târziu, la Editura Junimea. De altfel, întreaga sa activitate de critic și istoric literar trădează acest interes constant pentru ceea ce a însemnat în cultura română *junismul*, mișcare omogenă, a cărei forță era conferită, în accepția criticului Dan Mănuță de „coeziunea diversităților” (Mănuță 2008: 42).

În anul 2000, la aceeași editură apare volumul *Principiile criticii literare junimiste (1864–1885)*, iar în 2005, *Scriitori junimiști*, lucrări ce denotă o fidelitate fermă pentru prima modernitate a culturii noastre. În ultimele volume sunt explicitate câteva teme la care, se poate constata, criticul a meditat îndelung, teme circumscrise în stilul său riguros și extatic, cărora le-a rămas fidel de-a lungul vremii. În *Scriitori junimiști*, autorul ne propune o prezentare a atmosferei de la *Junimea* maioreșciană, incluzând portretele unor personalități ce au activat până la impunerea clasicilor Eminescu, Creangă, Caragiale. Este vorba de Nicolae Scheletti, Dimitrie Petrinov, Leon Negruzzi, Ioan Ianov, Ioan Pop Florantin, Iancu Alecsandri, Gheorghe Bengescu Dabija, Samson Bodnărescu, Scarlat Capșa, Anton Naum, al căror profil este surprins cu subtilitatea specifică stilului său analitic. Aceste cărți reprezintă contribuții incontestabile la reliefarea fenomenului literar și cultural al secolului al XIX-lea, dintr-o perspectivă inedită, într-un demers în care reflecția de ordin teoretic se pliază pe necesitatea de delimitare a resorturilor ascunse ale unui fenomen cultural. Interpretarea riguroasă, tenace și documentară, spiritul echilibrat, rafinamentul expresiv și precizia observației sunt calități ce transpar și în alte texte de un învederat interes (*Argumente de istorie literară; Lectură și interpretare. Un model epic; Analogii. Constante ale istoriei literare românești; Perspective critice; Opinii literare; Restituiri (critica criticii)*) etc. Acestora li se raliază și numeroasele studii despre Mihai Eminescu, Ion Creangă, B. Fundoianu, G. Călinescu, scriitorii șaizeciști, precum și cele despre literatura din Basarabia, despre literatura germană din România și despre relația dintre lectură și structurile sociale. Angajat într-o cursă lungă de recuperare prin lectură/relectură a valorilor naționale, criticul face dovada unei temeinice percepții a procesului literar-artistic.

Eleganța exprimării, siguranța aserțiunilor, logica solidă a demonstrației, obiectivitatea și exigența, toate aceste trăsături definesc stilul criticului ieșean. De cele mai multe ori exegetul procedează la o interpretare cu caracter amplu, sintetic, în care se regăsesc principii apte să sugereze o inedită perspectivă asupra unui scriitor, așa cum se întâmplă în studiile *Pe urmele lui Mihai Sadoveanu* ori *Liviu*

Rebreanu sau lumea prezumtivului, dar și în unele articole risipite în presa vremii: *Ionică Tăutu – pagini inedite*; *Creangă și Junimea*; *Costache Negruzzi inedit*; *Un umanist: Nicolae I. Popa*; „*Moș Jacques*” (sau *Negruzziada*); *Inedite sadoveniene*; *Sadoveanu necunoscut*; *Scepticul nemântuit* etc. Demersul său critic nu permite aproximări, nu admite legende și anecdota decât în măsura în care pot fi verificate și este structurat având la bază o bună cunoaștere a psihanalizei, a istoriei mentalităților, a sociologiei și comparatismului. E drept, criticul înclină spre valorile consacrate, spre „numele scriitorilor supracanonici” (Costache 2008: 224), adică spre acei scriitori a căror vocație nu mai poate fi negată. Ilustrativ în acest sens este „eseul asupra imaginarului poetic eminescian”, intitulat *Pelerinaj spre ființă. Eseu asupra imaginarului poetic eminescian*, în care exegetul își propune să investigheze componentele universului poetic eminescian nu dintr-o perspectivă statică, eleată, ca pe o entitate integratoare lipsită de dinamism, ci, dimpotrivă, dintr-un unghi al diacroniei, încercându-se elucidarea evoluției acestor componente. Criticul distinge, în evoluția imaginarului eminescian, trei etape („cercuri”) ce trădeză febrilul efort al poetului spre ființă: primul cerc, *al destinului*, în care „se produce desprinderea din contingent, după ce i-au fost explorate, cu minuție, toate ofertele”; al doilea, *al legendei*, prin care se realizează detașarea eului liric de istorie și răsfrângerea sa în propria alcătuire și, în sfârșit, al treilea, *cercul ființei*, el definind „o interiorizare esențializată”. Identificând această dinamică, criticul recuperează dimensiunea diacronică, reconstituind cea mai radicală dramă a cunoașterii în literatura română. În cadrul acestei etape a ontologiei poetice eminesciene se produce, cum demonstrează Dan Mănuță,

o înfruntare dramatică pentru dobândirea și păstrarea unicității, realizată prin respingerea brutală a conjuncturalului și prin închiderea în universul propriu, din ce în ce mai sever apărât. Acum insul trăiește doar prin provocările pe care și le aruncă lui însuși, ignorând exteriorul. Trăiește exultanța unui *amor fati*, pe care îl întreține iluzia că *fatum*-ul este tot o creație a lui (Mănuță 1999: 112).

Identificând această dinamică, Dan Mănuță recuperează dimensiunea diacronică, dar reconstituie și cea mai radicală dramă a recunoașterii propusă în literatura noastră. Pe de altă parte, așa cum observă criticul Iulian Boldea, „pelerinajul spre ființă” pe care îl imaginează Dan Mănuță „drept traseu definitoriu al imaginarului eminescian în căutare de sine presupune și un perpetuu efort de *inițiere*” (Boldea 2005: 142). Sunt identificate, astfel, câteva ipostaze bine definite ale inițiatului: în prima etapă, Novicele, apoi Discipolul și, în a treia etapă, Hyperion, având, fiecare, câte o instanță tutelară (Călăuza, Magul, Bătrânul). De altfel, Eminescu rămâne pentru exegetul Dan Mănuță o neconținută tentație, așa cum o demonstrează revenirile periodice (*Eminescu și romantismul*; *Eminescu din perspectivă tematologică*; *Eminescu și protocronismul*; *Mihai Eminescu. Încercare de patografie* etc.). În 2008, apare volumul *Oglinzi paralele. Secvențe eminesciene*, în care criticul Dan Mănuță propune diverse modele de analiză a unora dintre cele mai importante volume de eminescologie, apărute, în ultimul deceniu, completându-le, totodată, cu studii personale, menite să nuanțeze perspectivele de lectură a operei eminesciene. Profunda cunoaștere a operei, dar și a exegezei îi permite criticului să

pună în lumină înțelesurile cele mai tănuite ale universului eminescian, optând pentru grile mai puțin „curtate”.

Mărcile scrisului lui Dan Mănuță își au sursele și în fermitatea unor principii etice de la care criticul a înțeles să nu abdice niciodată, în numele adevărului și demnității umane. Dovada o fac numeroasele articole de atitudine, în care autorul își exprimă tranșant opiniile, dincolo de riscurile și inconvenientele pe care le presupune un astfel de demers („*Regionalismul basarabean*”: *concept literar sau concept geopolitic?*; *Identitate obiectivă și identitate impusă. Cazul românilor sovietizați*; *Crize de identitate literară*; *Regionalism și literatură*; *Sursele concepțiilor regionaliste în literatura română*; *Din nou despre regionalism: literatura aromânească*). Aceste intervenții reliefează faptul că discursul critic trebuie să fie articulat înainte de toate în funcție de o retorică a adevărului. Criticul subliniază totodată și importanța contextualizării și integrării juste a fenomenelor literare în ideea unei (re)interpretări obiective a textului literar, așa cum o demonstrează în volumul *Literatură și ideologie*.

Astfel, abordând crizele de identitate literară, remarcă:

Ies acum la iveală complexe și inhibiții pe care totalitarismele de tot felul le-au ocazionat și întreținut cu o rafinată știință a potențării și stingerii programate a tensiunilor. Spațiul central și est-european oferă numeroase exemple în această privință. Fiind vorba de fapte cel mai adesea incontestabile, discutarea lor a produs fisuri, cauzate de interpretări și de metode diferite. Lipsa de unitate a măsurilor a dus – și încă va mai aduce – la neînțelegeri, nu o dată provocate în mod deliberat (Mănuță 2005: 97).

Toate secvențele din volum reprezintă „rodul unei meditații – fără îndoială îndelungate – a istoricului literar, care nu se sfiește a investiga (în scopul validării) raportul, îndeobște tensionat, între literatură, pe de o parte, respectiv, ideologia politică, mecanismele devenirii economice, sociale ș. a. m. d, pe de altă parte” (Ilie 2008: 257).

O contribuție esențială reprezintă calitatea de coordonator al *Dicționarului literaturii române de la origini până la 1900* (București, 1979, Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române, *ex aequo*) și, ulterior, de colaborator la *Dicționarul general al literaturii române* (vol. I-VII), repere importante în evaluarea excelenței documentării arhivistice și bibliografice. La aceste proiecte de proporții, mai poate fi amintit și un remarcabil proiect european, coordonat de Jean-Claude Polet, *Patrimoine littéraire européen*, criticul Dan Mănuță fiind semnatarul capitolelor dedicate lui Mihai Eminescu, I.L. Caragiale și Ion Creangă.

*

Director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, membru al Uniunii Scriitorilor din România, membru al Asociației de Literatură Generală și Comparată din România, redactor-șef adjunct al revistei „Convorbiri literare”, membru în comitetele de redacție ale publicațiilor „Limba română” (Chișinău), „Anuar de lingvistică și istorie literară” etc., criticul Dan Mănuță rămâne, pentru cei care l-am ascultat din amfiteatrele Facultății de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, înainte de toate, Profesorul care ne-a modelat individualitățile în cultul probității, determinându-ne să ne punem întrebări și să căutăm răspunsuri temeinice. Calitățile ce le admiram de la bun început în

discursul profesorului Dan Mănuță, în cadrul cursului *Marii clasici ai literaturii române* erau, în primul rând, pasiunea și implicarea, derivate din modelul tiparului clasic. Mai târziu ne cucerea prin rigoarea abilă a demonstrației, împletită armonios cu expresia persuasivă, aptă să informeze și să demonstreze, dar și să convingă. Am savurat beneficiile de a ne forma alături de profesorul care adăpostea o incontestabilă erudiție din care ne împărțea cu generozitatea-i specifică, denotând respect, totodată, pentru modestele noastre contribuții științifice. Prelegerile domnului profesor ne surprindeau nu doar prin erudiție, ci și prin finețea stilului simplu, în ciuda complexității materialului analizat. Pe lângă evitarea formulărilor complicate, secretul limpezimii discursului consta în incredibila capacitate de sinteză a cantității impresionante de informații. Și aceasta pentru că scopul profesorului Mănuță nu era de a fascina prin multitudinea datelor oferite, ci de a intra în dialog cu publicul, a cărui curiozitate pentru o anumită temă era provocată de întrebările și răspunsurile logice, de simțul umorului și de abilitatea folosirii „reductio ad absurdum” în anumite situații. Niciodată dedat exceselor de interpretare, cultivând măsura și echilibrul în relevarea detaliului de istorie literară, profesând, dincolo de opere și autori o subsidiară deontologie a literaturii și interpretării acesteia, profesorul Dan Mănuță a rămas în memoria noastră ca un dascăl cu un profil singular nu numai prin anvergură, fiind critic și istoric literar marcat de disponibilitatea pentru pătrunderea analitică și înclinat spre descifrarea profundă a fenomenelor literare, dar și pentru că disciplina sa științifică este organic împletită cu un elegant spirit de creativitate. Pentru noi, discipolii, profesorul Dan Mănuță, filologul reputat, continuatorul criticii junimiste, rămâne un model intelectual și moral incontestabil, reprezentând dimensiunea exactă a omului de cultură și a autenticului creator de școală.

Bibliografie

- Boldea 2005: Iulian Boldea, *Diacronie și sincronie. Dan Mănuță*, în *Vârstele criticii*, Pitești, Editura Paralela 45.
- Ciopraga 1992: Constantin Ciopraga: *Rolul climatului intelectual al Iașului în cultura română*, transcris de Ioana Vasilescu, în „Dacia literară”, anul III (serie nouă), nr. 8.
- Cornea 2008: Paul Cornea, *Un toast pentru Dan Mănuță*, în „Philologica Jassyensia”, anul IV, nr. 1.
- Costache 2008: Iulian Costache, *Dan Mănuță, Oglinzi paralele*, București, Editura EuroPress Group, în „Philologica Jassyensia”, 2009, anul V, nr. 1(9).
- Ilie 2008: Emanuela Ilie, *Dan Mănuță, literatura și ideologie*, în „Philologica Jassyensia”, anul IV, nr. 1.
- Iorga 1976: Nicolae Iorga, *Cum se creează o stare de spirit*, în *Sfaturi pe întuneric*, ediție îngrijită de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, Editura Militară.
- Livescu 2008: Cristian Livescu, *O autoritate a istoriografiei românești*, în „Convorbiri literare”, nr. 5 (149).
- Mănuță 1971: Dan Mănuță, *Scriitori junimiști*, Iași, Junimea.
- Mănuță 1973: Dan Mănuță, *Documente literare junimiste*, Iași, Editura Junimea.
- Mănuță 1975: Dan Mănuță, *Critica literară junimistă (1864–1885)*, Iași, Editura Junimea.
- Mănuță 1982: Dan Mănuță, *Pe urmele lui Mihail Sadoveanu*, București, Editura Sport Turism.
- Mănuță 1995: Dan Mănuță, *Liviu Rebreanu sau lumea prezumtivului*, Iași, Editura Moldova.

- Mănuță 1999: Dan Mănuță, *Pelerinaj spre ființă. Eseu asupra imaginarului poetic eminescian*, Iași, Editura Polirom.
- Mănuță 1999: Dan Mănuță, „Ion Creangă” în *Patrimoine littéraire européen*, vol. XI-B, sous la direction de Jean Claude Polet, Paris–Bruxelles, Editions De Boeck Université, p. 544–545.
- Mănuță 1999: Dan Mănuță, „Mihai Eminescu” în *Patrimoine littéraire européen*, vol. XI-B, sous la direction de Jean Claude Polet, Paris–Bruxelles, Editions De Boeck Université, p. 561–563.
- Mănuță 2000: Dan Mănuță, „Ion Luca Caragiale”, în *Patrimoine littéraire européen*, vol. XII, sous la direction de Jean Claude Polet, Paris–Bruxelles, Editions De Boeck Université, p. 478–480.
- Mănuță 2000: Dan Mănuță, *Principiile criticii literare junimiste (1864–1885)*, Iași, Editura Junimea.
- Mănuță 2005: Dan Mănuță, *Literatură și ideologie*, Iași, Editura Timpul.
- Mănuță 2005: Dan Mănuță, *Scriitori junimiști* (ediția a II-a), Iași, Editura Princeps Edit.
- Mănuță 2008: Dan Mănuță, *Oglinzi paralele. Secvențe eminesciene*, București, Editura EuroPress Grup.
- Mănuță 2008: Dan Mănuță, *Bună sau rea, critica literară de azi este o continuare a criticii junimiste (dialog cu criticul și istoricul literar Dan Mănuță, în „Convorbiri literare”, nr. 5 (149).*

Dan Mănuță: a Conscience and a Vocation

A literary critic and historian, Dan Mănuță is a distinct school-creator, researcher and professor by vocation, being one of the leading authorities of Romanian literary historiography. The connection to the authentic literary values, historiographic and accuracy, the involvement in the formation of his disciples are the consequences of a fully-fledged and assumed destiny of vocation. Even though his preferred research field is the period of the second half of the 19th century, to which most studies are dedicated, the critic felt the pulse of modern literary trends, proof being his latest studies, *Literature and Ideology* (2005) and *Literature, Identity and Regionalism* (2012). Dan Mănuță's merit is the reconfiguration of the Junimian project, based on a deep knowledge of the Maiorescian system. The marks of Dan Mănuță's writings have also their sources in the firmness of ethical principles from which the critic has understood never to abdicate in the name of human truth and dignity. It has been proved by numerous articles of attitude, in which the author expresses his opinions, beyond the risks and inconveniences that such an approach implies. An essential contribution is being the coordinator of the *Romanian Literature Dictionary from the origins until 1900* and subsequently of the *General Dictionary of Romanian Literature*, important milestones in the evaluation of professional competence. The man and professor Dan Mănuță was at the height of his work, getting involved in the formation of his disciples, scattered all over the country and the world. Critical editions keeper, active contributor to numerous newspapers and magazines, including *Literary Iasi*, *Literary Romania*, *Luceafărul*, *Ramuri*, *Ateneu*, Deputy Editor-in-Chief of the journal *Literary Conversations*, Dan Mănuță remains the model of the demanding researcher of the Romanian literary phenomenon, who has converted his vocation into destiny.

Despărțirea de un prieten al Bucovinei: Dan Mănuță¹

Horst FASSEL*

Keywords: *Dan Mănuță; Bukovina; Eminescu; Junimea; German literature*

Nu a fost o surpriză, însă familia a sperat că el ar putea să-și aniverseze cel de-al 79-lea an de viață (20 mai 1938). La data de 7 mai 2017 a trecut la cele veșnice, în orașul său natal, Dan Mănuță, profesor de literatură română la Universitatea din Iași (activitate începută în 1994) și director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide” (între 1990 și 2012). Putem doar spera că elevii și colaboratorii săi vor fi, în continuare, inspirați și provocați de activitatea sa prodigioasă, chiar dacă, în zilele noastre, putem pune sub semnul întrebării acest lucru. Căci spiritul științific și cunoștințele pe care Dan Mănuță le stăpânea nu sunt deloc aproximative. Tatăl său, preotul ortodox Mihai Mănuță, el însuși om de știință, a avut grijă de timpuriu ca fiul său să învețe franceză, germană și engleză, fapt ce-i va facilita o mare deschidere către cultura vest-europeană. Pe de altă parte, i-a revelat fiului cât de importantă este descoperirea și cercetarea adevăratelor interdependențe a necunoscutelor din domeniul culturii. Aceasta a fost, până la urmă, deviza celui dispărut: aducerea la lumină a coerențelor reale, a construcției miturilor și clișeele, găsirea și deoalarea izvoarelor aflate în arhive și biblioteci. Centrele de greutate ale metodei sale de cercetare, atât de variate, se apropie de cercetarea fundamentală junimistă, ai cărei membri au studiat în Austria și Germania. Interesele și angajamentul său privitoare la literatura română l-au apropiat pe Dan Mănuță de cunoașterea contextului european. De aici provine puternica sa preocupare pentru multiculturala Bucovină. Și nu în ultimul rând, datorită preocupării sale pentru cultura minorităților din Țara Fagilor, a intermediat importantul parteneriat al Institutului ieșean cu Institutul „Bucovina” din Rădăuți.

În România comunistă, parcursul profesional al cercetătorului nu a fost unul lipsit de dificultăți. Ca fiu de preot, nu a putut ocupa un loc la Universitatea din Iași, astfel încât a trebuit să predea într-un sat din Moldova, fără conexiuni de transport. Din 1963, el a venit la Departamentul de istorie literară al Filialei Academiei din Iași, unde și-a fixat temele de cercetare și unde a ajuns până la cea din urmă treaptă ierarhică, cea de director. Străduințele sale s-au îndreptat în direcția descoperirii Iașiului cultural (și a Moldovei, în general), în care, chiar și figurile „minore” au jucat un rol important; în 1971 îi apare prima carte, despre scriitorii Junimii. A urmat un stagiu doctoral centrat pe obiectivele criticii literare junimiste (1975), apoi

¹ Articol publicat în limba germană cu titlul *Abschied von einem Freund der Bukowiner. In Jassy starb der Literaturwissenschaftler Dan Mănuță* („Südostdeutsche”, nr. 8, 20 iunie 2017, p. 8).

* Wuppertal, Germania (Horst Fassel, istoric literar: 15.08.1942, Timișoara, România – 04.12.2017, Wuppertal, Germania).

o culegere de documente despre mișcarea literară mai sus-amintită (1973). Pe de altă parte, a adunat noi dovezi despre activitatea lui Mihai Eminescu, Titu Maiorescu, dar și despre autoarea bilingvă Mathilde Kugler-Poni, fiica arhitectului bucovinean Karl Kugler. Dan Mănuță a adunat informații despre profesorii bucovineni Josef și Constantin Meissner, fiind atent și la literatura de limbă germană din Bucovina, de la al cărei model funcțional s-au revendicat unii scriitori români. Acestea au putut fi recuperate în special în *Dicționarul literaturii române de la origini la 1900* (1979), profesorul Mănuță făcând parte dintre inițiatori și coordonatori. Și mai bine se evidențiază direcțiile sale de interes în *Dicționarul general al literaturii române*, publicat în șapte volume, unde apare un număr mare de scriitori de limbă germană din Banat, Bucovina sau din Transilvania, care sunt importanți pentru literatura din spațiul românesc. O privire asupra tuturor operelor literare apărute în România în limba naționalităților conlocuitoare, cum este, de exemplu, *Dicționarul biografic al scriitorilor din Banat*, din 2005 (coordonator Alexandru Ruja), nu a fost, din păcate, posibil, în ciuda tuturor eforturilor sale. Interesul lui Dan Mănuță pentru legăturile dintre literatura română și cea germană este dovedit nu numai de editarea jurnalului lui Iacob Negruzzi, în perioada când acesta era student la Berlin, și a memoriilor profesorului de germană Constantin Sporea, ci și în numeroasele lucrări despre Mitte Kremnitz, despre modelele germane ale lui Mihai Eminescu ș.a.m.d. Din lista celor publicate de cel dispărut trebuie amintite monografiile sale despre marii prozatori Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, I. Al. Brătescu-Voinești.

Cu dispariția lui Dan Mănuță, nu numai cercetarea literară românească și Universitatea au de pierdut, ci peisajul academic românesc în întregime, deoarece deschiderea sa pentru noile descoperiri, pentru recuperarea și conservarea bunelor tradiții culturale (ar trebui adăugate aici neobosita sa determinare și corectitudinea sa în ceea ce-i privește pe germani) au devenit, din nefericire, nu numai în Moldova rare.

Traducere de Nicoleta Borcea
Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
România

The Departure of One of Bukovina's Friends: Dan Mănuță

This text was written *in memoriam* Dan Mănuță who was a professor at the Faculty of Letters, “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi, and the director of “A. Philippide” Institute of Romanian Philology – the Iasi Branch of the Romanian Academy, between 1900 and 2012. His father, Mihai Mănuță, an orthodox priest and a scholar, was deeply concerned with the education of his son who was taught French, German and English since childhood. The opportunity of learning foreign languages offered him a broad view of the West European culture.

Dan Mănuță was interested in studying M. Eminescu's activity, as well as the activity of Junimea's representatives and the work of Mathilde Kugler-Poni; he also collected information about professors Josef and Constantin Meissner from Bukovina, and focused generally on the German literature written in Bukovina. He was one of the authors and coordinators of *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900* [‘The Dictionary of the Romanian Literature from Its Origins to 1900’] and a collaborator to *Dicționarul general al literaturii române* [The General Dictionary of the Romanian Literature]. He wrote monographs about M. Sadoveanu, L. Rebreanu, I. Al. Brătescu-Voinești.

Dan Mănuță's interest in the connections between the Romanian and the German literatures is emphasized by his activity of editing Iacob Negruzzi's diary written when

Negruzzi was a student in Berlin, as well as the memoirs of Constantin Sporea, a teacher of German; the same interest is revealed by his many articles about Mite Kremnitz and the German influences used by M. Eminescu.

(Articol publicat în „Philologica Jassyensia”, an XIII, nr. 2 (26), 2017, p. 295–296).

Ultima corespondență cu cel din urmă junimist

Crișu DASCĂLU*

Keywords: *anniversary; birth; invitation; memory; symposium; tradition; viewpoint*

Ne știam din scris, dar de cunoscut ne-am cunoscut abia pe când se fierbea *Dicționarul General al Literaturii Române* (DGLR) la București, în cabinetul pe atunci al vicepreședintelui Eugen Simion, unde ne adunam, periodic, reprezentanții din cele patru centre: Iași, Cluj-Napoca, Timișoara și București. S-au purtat discuții pregătitoare, care au urnit, în cele din urmă, proiectul pe făgașul bine cunoscut, dar și, pentru fiecare în parte, prilejul de a-i asculta pe ceilalți: pe Mircea Popa cel doct și sarcastic, pe Mircea Anghelescu, cel mai tăcut decât îl știam din alte împrejurări sau poate doar mai gânditor și pe Dan Mănucă, tranșant și intransigent în opiniile cu care venea dintr-un Iași al spiritului critic mereu revitalizat. Eram un fel de echipă fără istorie, oscilând între probabil și posibil.

Dan era singurul care asculta, își spunea părerea, apoi se retrăgea într-o superioară detașare, semn că își va păstra neclintit punctul de vedere. Mi-am dat curând seama că nu de orgoliu era vorba, ci de soliditatea convingerilor sale, din care răzbăteau, neauzite, sunetele unei mari tradiții, precum glasul clopotelor dintr-o înaltă turlă. Îmi devenea tot mai clară legătura dintre acest calm al ideilor și postura sa de cel mai dăruit și serios istoric al fenomenului junimist, cu care s-a confundat într-atât, încât îmi apărea dintotdeauna a fi cel mai tânăr membru al Societății.

Apoi, ne-am restrâns la sporadice întâlniri epistolare, alternând cu schimburile de cărți, trimise printr-o poștă tot mai neverosimilă... Erau singurele mijloace de a învinge o geografie ce se lărgea tot mai mult între noi, odată cu trecerea anilor.

În anul 2015, întâmplându-se ca institutul nostru să poarte numele Marelui Junimist Titu Maiorescu, ne-am decis să readucem în memorie cei 175 de ani trecuți de la nașterea acestuia. În viziunea mea, de la acest eveniment nu putea lipsi tocmai Dan, așa că i-am trimis un mesaj-invitație (nr. 1), căruia, din păcate pentru mine, nu i-a putut da urmare. Mi-a promis însă un text despre *Titu Maiorescu, personaj de roman*, pentru volumul ce urma să apară.

Nu sunt deloc adeptul comemorărilor, pentru simplul motiv că nu cred în posibilitatea de a se concilia dispariția terestră a cuiva cu durabilitatea operei sale. Am decis, totuși, să organizăm și un alt simpozion în iunie 2017, decretat peste tot „anul Maiorescu”, dar și cu speranța că Dan îmi va trimite făgăduitul text (nr. 4 și, apoi, 5).

* Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Filiala Timișoara, România.

În locul acestuia, m-a ajuns, dintr-un neant neghicit până atunci, inimaginabila veste...

1

23 oct, 2015

Dragă Dan,

Îți trimit alăturat invitația la Simpozionul „Titu Maiorescu–175”, la care îmi va fi foarte plăcut să ne revedem și să ne reuзим.

Dacă însă îndatoririle și timpul nu îți vor permite să participi, te informez că vom edita și un volum cu aceeași temă, pentru care, oricum, mizez pe colaborarea ta, ca specialist suprem.

Cu cele mai bune urări,

Crișu

2

13 mai 2016

Dragul meu prieten,

vie mulțumire pentru onoarea ce mi-ai făcut!

Cu nestinsă prețuire,

Crișu

3

14 mai 2016

Dragă Crișule,

Îmi pare nespus de rău, dar, din pricina bolii, nu voi mai putea scrie altceva decât cronica la volumul vostru despre literatura Banatului.

Dan Mănuță

4

18 decembrie 2016

Dragă Dan,

Am primit cu bucurie cea mai recentă carte a ta, pe care am citit-o cu interes și satisfacție.

Firește, m-a interesat îndeosebi părerea ta despre cel dintâi volum al *Enciclopediei Banatului*, pe care o găsesc binevenită în vederea definitivării ediției următoare.

Aștept cu același interes promisul text despre *Titu Maiorescu – personaj de roman*.

Vă doresc, ție și întregii familii, sărbători fericite și „la mulți ani”.

Crișu

5

15 mai 2017

Dragă Dan,

Așa precum am discutat, la începutul lui iunie (mai precis, în 6) ținem simpozionul dedicat lui Titu Maiorescu, pentru care mi-ai promis un text, al cărui titlu te rog călduros să mi-l divulgi până la sfârșitul acestei săptămâni.

Regret că nu îți poți îngădui un drum până la Timișoara, dar înțeleg și *te* înțeleg (trecând și eu prin suferințe).

Așa fiind, ne rămâne să convorbim și să corespondăm, spre adevărarea unei amicitii cum altele sunt rare azi.

Zile senine și fructuoase,

Crișu

6

15 mai 2017

Cu regret vă informez de trecerea în neființă în data de 7 mai 2017 a tatălui meu, Dan Mănucă, prin afecțiunea cardiacă de care suferea.

Vlad Mănucă, fiul

7

16 mai 2017

Sincere condoleanțe.

Sunt copleșit de vestea, pe cât de tristă, pe atât de incredibilă.

A fost unul dintre stâlpii culturii române din ultimele decenii, ale cărui contribuții aparțin de acum patrimoniului național și un *om* cum puțini mai sunt în zilele noastre.

Dumnezeu să-l odihnească!

Crișu Dascălu

The Last Mail Change with the Last Junimist

The text reproduces the last 7 mails, conveying Dan Mănucă's illness, which impeded him from attending two symposia dedicated to Titu Maiorescu in 2015 and 2017. The symposia were organized at Timișoara. He had promised us to send an article about Titu Maiorescu as literary character to be published in the proceedings of the 2017 conference but his illness and his death on 7th May 2017 prevented him from writing the article.

II. Critică și istorie literară

Începuturile literaturii românești moderne. O recapitulare

Mircea ANGHELESCU*

Keywords: *periodization; transition; translations; sentimentalism*

Periodizarea istoriei literaturii române n-a făcut de mult timp obiectul unor dezbateri, așa cum se întâmplă în spațiul unor mari literaturi, ca o condiție pentru a le reexamina în lumina schimbărilor de mentalitate, de gust, de metodă¹; autorii noștri de istorii literare au luat în general drept corespunzătoare o periodizare utilizată de istoricii literari anteriori, unii cu notorietate, alții beneficiind doar de meritul precedenței, fără a mai discuta limitele sau adecvarea ei la structura propriei lor opere istorice. În definitiv, de la început s-a observat că ambii termeni ai sintagmei presupun o clarificare prealabilă a înțelesului lor: ce înseamnă *istorie* și ce anume considerăm *literatură*, atâta vreme cât acest cuvânt implică o anumită „concepție” despre literatură, fără a mai vorbi și de faptul că el a însemnat după vechile dicționare și „bibliografie despre”, cum e în dicționarul lui Șăineanu de pildă, care dă și exemplul: „literatură medicală” (Șăineanu 1996: 326). G.Călinescu, în *Istoria literaturii de la origini până în prezent*, dincolo de discuția despre „pioasa confuzie” între cultură și literatură, pe care o condamnă în prefață, se supune totuși tradiției și începe cartea sa cu un capitol despre *Epoca veche. Secolele XVI–XVIII. Începuturile. Literatura de Ev Mediu întârziat* (Călinescu 1941: 5).

Dincolo de discuția înțelesurilor, sporadică și superficială, primele încercări de asemenea istorii propun cu ușurință date. Cea mai veche încercare de a stabili „un conspect cronologic” al literaturii române o face Vasile Gr. Pop în 1875, conștient că va mai trece timp până „și noi vom putea forma o istorie a literaturii în adevăratul sens al cuvântului”, între altele pentru că „începutul unei deșteptări literare datează la noi deabia de prin 1820” (Pop 1982: 39). Foarte curând, Academia însăși lansează proiectul unei întinse lucrări bibliografice consacrate tipăriturilor românești, fără altă pretenție decât aceea de a consemna cu scrupulozitate titlurile și elementele caracteristice în ordine cronologică. Monumentala și foarte utilă lucrare fixează și ea o limită, dar o limită la care să se oprească această cercetare care, altfel, se poate continua până în contemporaneitate. Deși sunt propuse date precise care separă cartea veche de cea modernă, nu este invocat niciun argument care să le recomande. În prefață, „bibliotecarul” Ion Bianu, adică directorul instituției, citează ședința Academiei din 28 februarie 1895 în care a fost aprobată propunerea sa de a se elabora „o lucrare asupra bibliografiei generale românești”, respectiv „despre tot ce

* Universitatea din București, România.

¹ Vezi, de pildă, Jean Rohon (Rohon 2002: 707).

se știe că s-a tipărit în țările românești sau de români în alte țări până la 1830”. Mai departe sunt precizate cele trei părți care compun „bibliografia generală românească din punctul de vedere al dezvoltării istorice și a culturii”; în afară de prima parte, cu „cărțile vechi... până la 1830”, a doua parte conține „cărțile moderne... de la 1831 până astăzi” iar a treia parte este consacrată „cărților străine privitoare la români” (Bianu și Hodoș 1903: VII).

Istoria literaturii române moderne, pe care Casa Școalelor o cere în 1942 lui Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu și Tudor Vianu și care apare în 1944, dă o definiție noțiunii de istorie literară care nu poate fi, de fapt, materializată în vreun fel; ea este o simplă metaforă fără conținut: „este conștiința literaturii privind către trecutul ei”. În schimb, mica prefață care deschide cartea consideră că „materialul de informații a fost aproape în întregime stabilit” până la acel moment, o prejudecată care se explică prin faptul că nici unul dintre cei trei autori, critici onorabili sau teoreticieni de talia lui Tudor Vianu, nu este istoric literar: un istoric literar ar fi știut că un material imens stă încă necunoscut în biblioteci, arhive și colecții particulare (Cioculescu, Streinu, Vianu 1944: 3).

De fapt, ca în atâtea alte locuri, și aici tradiția a fost stabilită de N. Iorga, care așază începutul epocii moderne în 1821 după criterii strict istorice, pe care le adoptă și în istoriile sale literare. În *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, din 1907, el consideră (chiar la începutul capitolului *Sfârșitul culturii grecești în Principate*) că „anul 1821 poate sluji ca început al unei nouă ere literare, oricât de mult ar fi întârziat manifestarea deplină și puternică a acesteia. E un an de schimbare...” etc. (Iorga 1907: 9). Între 1821, an propus de Iorga, și 1830, an avansat ca limită a cărții românești vechi (inclusiv în sens de „patrimoniu”) de coordonatorul marii bibliografii academice *Bibliografia românească veche*, ezită de fapt toți autorii care au încercat să rezolve această problemă ca pe un nod gordian.

Dacă facem abstracție însă de faptul că în toate aceste lucrări există intenția de a stabili un moment, cel mai adesea un an, ca limită a unei perioade a literaturii, vom putea observa că mulți istorici literari atrag atenția asupra faptului că e vorba doar de o convenție mai degrabă didactică și că în cadrul acestor mari felii se pot observa fenomene literare care anunță schimbări, prezintă anticipări ale temelor, preocupărilor, gustului etc., chiar dacă pentru moment ele nu au consistența unei adevărate literaturi. Iorga însuși, într-o mică sinteză publicată târziu, în 1929, în *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, când marile sale istorii ale literaturii apăruseră de mult, vorbește despre schimbarea gustului și a preferințelor societății noastre, fapt care nu rămâne fără influență asupra literaturii:

În plină epocă fanariotă începe, mai ales de la 1770 înainte, o altă perioadă de contact cu Apusul. Acest contact cu Apusul, care înviorase literatura românească înainte de epoca fanariotă, este deci reluat; reluat însă cu alte regiuni ale Apusului, în alt spirit, capabil de a produce și alte rezultate... Cam pe la 1770–1780 se schimbă aproape toate înfățișările externe ale societății românești și aceasta are o influență hotărâtoare și asupra literaturii (Iorga 1929: 116)

și numește pe cei doi domni instalați în scaun după Pacea de la Kuciuk-Kainargi ale căror tendințe culturale și naționale favorizează aceste schimbări: Alexandru Ipsilanti și Grigore Alexandru Ghica.

Pentru cercetătorii perioadei, această parte finală a secolului al XVIII-lea are caracteristici aparte, între care cele referitoare la traduceri. Pentru N.N. Condeescu, care a investigat traducerea românească a *Istoriei lui Alfidalis și a Zelidei* (scrisă de Vincent Voiture după un subiect pregătit de Julie d'Angennes, fiica marchizei de Rambouillet), ultimele decenii ale acestei perioade aduc spre sfârșit un val de tălmăciri de scrieri romanțioase, împrumutate în mare parte, de astă dată, din literaturile romanice; este clipa când

opere de o însemnătate covârșitoare în literatura franceză sau simple și plăcute lucrări de talent încep a fi cunoscute și în Principatele noastre, neîntârziind a cultiva gustul boierilor și cărturarilor români de acum 150 de ani ce, prin jurul lui 1800, vor vedea în mâinile fiilor lor pe Gessner sau Florian, pe Voltaire sau Rousseau (Condeescu 1933: 8).

Aceeași viziune o au și istorici ai perioadelor mai recente, dar mai bine orientați în materie: mica „panoramă” a literaturii române contemporane pe care Bazil Munteanu o publică în 1938 schițează, în paginile introductive, momentul de stabilire a unui contact definitiv cu Occidentul și cu literatura lui, încă din zorii secolului al XIX-lea:

on lit et on traduit le plus souvent en français et d'après le français, même quand il s'agit de littérature anglaise, italienne ou allemande. A partir de 1825 c'est l'invasion. Molière et Voltaire le tragique font prime. Mais c'est aussi, pêle-mêle, Massillon et Baculard d'Arnaud, Montesquieu et Volney, *Gil-Blas* et *Paul et Virginie*... Adaptateurs et polygraphes s'aperçoivent que les grandes littératures contiennent deux siècles de chefs-d'œuvres qu'ils ignorent” și din acest zel de recuperare vine straniul aspect al unei epoci „où les époques, les courants et les écoles se bousculent et se chevauchent (Munteano 1938: 24).

Așa cum dictatura instaurată după ultimul război mondial a ambiționat să răstoarne și să reinterpreteze tot trecutul țării potrivit intereselor sale, ea a cerut și în acest domeniu un ghid oficial al noilor viziuni și s-a adresat corpului care reprezenta cel mai bine această schimbare: Academia. Sub conducerea lui G. Călinescu, ea a îndeplinit directivele organelor de partid care îi cereau „o analiză riguros științifică a bogatului tezaur al literaturii noastre și a etapelor ei de dezvoltare” și a reușit după mai mulți ani de discuții și experimentări să publice un prim volum în 1964, volum în care capitolele de literatură veche sunt precedate de unul despre folclor care, apreciază autorii, întregește „imaginea dezvoltării literaturii noastre cu câteva veacuri și cu o semă de opere de mare valoare care, depășind limitele patrimoniului artistic național, au intrat în patrimoniul general al culturii populare europene”. Istoria literaturii scrise începe aici cu studiul diverselor „condiții” pregătitoare, în secolele XV–XVI, între care „apariția scrisului în limba română” și abia apoi, după vreo 350 de pagini, se vorbește despre literatura română din secolul al XVII-lea. Nu în aceste istorii literare, mai mult sau mai puțin controlate de cenzura ideologică explicită și implicită, se vor putea găsi elementele acelei mari dezvoltări pe care o pregătise o generație de cercetători laborioși și harnici în opere publicate mai degrabă în anuare ale institutelor de cercetări, în ediții serioase, ocolite de premiile oficiale consistente, în articole și contribuții apărute mai peste tot în țară: între cei care ar trebui să fie amintiți aici, pe un loc de frunte trebuie citat regretatul nostru

coleg Dan Mănuță, care a consacrat studii substanțiale unor autori ca Ionică Tăutu sau criticii literare junimiste.

„Istoria critică a literaturii” a lui N. Manolescu, cel puțin prima sa parte – până la moartea lui Eminescu – este scrisă înainte de 1990 și adoptă uneori un ton esopic pentru a rezolva marile piedici pe care cenzura ultimului an de dictatură le pune la apariției volumului: de aceea, fiind mai degrabă expresia unui autor concret „cu lecturile, competența, temperamentul, gustul și capriciile” sale, pretenția de a răspunde tuturor așteptărilor este înlăturată.

Perioada de după 1787 începe însă chiar cu constatarea că, încercând să lege apariția unui gust mai modern de apariția trăsăturilor romantice, cercetătorii n-au luat în calcul trăsăturile amestecate ale epocii dintre 1787, data primelor poezii ale lui Ienăchiță Văcărescu, din *Gramatică*, și 1830, data debutului lui Cârlova” (Manolescu 1990: 93). De fapt, așa cum se va vedea în ediția definitivă, vrând parcă să exprime caracterul pregătitor al literaturii acestei epoci prin importanța constituirii unui limbaj specific, ba chiar a unei adevărate limbi literare, autorul începea cu un citat din Ioan Cantacuzino, adică cu unul dintre cei mai reprezentativi poeți ai modernității noastre care era complet necunoscut ca scriitor până după al doilea război mondial.

Este important deci să tragem consecințele acestor precizări și nuanțări și să realizăm că granița dintre „trecut” și „modernitate” nu este doar imprecisă, evidentă adeseori doar ca rezultat al unor explorări de detaliu și în anumite zone ale ei, ci și că acest lucru este știut de mult timp, cel puțin pentru câteva genuri dezvoltate în această perioadă. De asemenea, că discuția acestei epoci de tranziție implică multe descoperiri documentare, fie de texte inedite care schimbă considerabil cunoașterea noastră în anumite domenii, fie de identificare a surselor, a autorilor și textelor care s-au publicat abia acum sau care chiar erau publicate de mult, dar nu erau identificate: să nu uităm că literatura secolelor trecute era puțin grijulie cu dreptul de proprietate și chiar cu atribuirea unor texte autorilor lor; traducătorii noștri din secolul al XVIII-lea dau puțină importanță acestui detaliu și de obicei îl neglijează. E timpul ca toate aceste câștiguri parțiale să fie puse laolaltă.

Fără să fi fost cu totul absente din activitatea cărturarilor și a copiștilor noștri înainte de mijlocul secolului al XVIII-lea, preocuparea pentru traducerea unor texte literare în înțelesul modern al termenului, texte și cărți de autor, literatură beletristică sau istorică, a fost sporadică și întâmplătoare. S-au tradus în secolele XVI și XVII, cu prelungiri consistente până după începutul secolului al XIX-lea, mai ales legende biblice, cărți populare trecute din cultură în cultură și din original în traduceri sau adaptări care trec și ele din limbă în limbă. *Legenda duminicii* sau „Epistola căzută din cer” își are originea într-un apocrif latinesc din secolul al VI-lea care a fost tradus în slavonește; cel mai vechi manuscris românesc se găsește în Codicele Sturdzan, din secolul al XVI-lea. *Alixândria* românească este traducerea vechiului text grecesc din secolul III î.e.n., adaptat în greaca bizantină, de unde a fost tradusă în latinește în Evul Mediu; după această traducere latină s-a tradus versiunea sârbă în secolul XIII, care a fost tradusă în românește probabil la începutul secolului XVII: cea mai veche copie a acestei traduceri este din 1620, iar cea mai veche versiune tipărită este din 1794, la Sibiu: *Istoria a Alexandrului celui Mare* etc. *Esopia* sau *Viața lui Esop*, care circula împreună cu o culegere de fabule atribuite

miticului înțelept, este rezultatul contaminării mai multor personaje tradiționale care se regăsesc în toate literaturile vechi, în civilizațiile mediteraneene și altele mult mai depărtate. Culegerile vechi au fost tipărite în versiune greacă sau latină încă în secolul XVII și se regăsesc în bibliotecile fanarioților din secolul XVIII. Cele mai vechi texte românești datează de la începutul secolului XVIII, traduse din grecește, dar se semnalează și o traducere din rusă a cunoscutului Vartolomei Măzăreanu din 1763, cea rusească fiind intermediată de o prelucrare franceză de la mijlocul secolului XVIII, spune Cartojan. Cel mai interesant amănunt mi se pare că una din aceste tălmăciri ar fi fost împrumutată de Vartolomei „spătarului I. Cantacuzino”.

Există și cărți care au mai multe valențe și sunt selectate de-a lungul timpului pentru motive diferite, cum este *Istoria lui Bertoldo*, care include un nucleu de origine ebraică difuzat în latină în toată Europa; ea are un traseu european nebănuț de complicat, lămurit în mare parte în monografia vechii mele colege Irmgard Lackner din 1981 (*Volksbuch Bertoldo in Rumänien*) și continuată în cercetarea recentă a Alexandrei Chiriac, *Istoria lui Bertoldo în Moldova în secolul al XVIII-lea*. Povestea, care circulă încă sub forma de poveste pentru copii, a fost tradusă după o versiune italiană sau franceză a cărții lui Giulio Cesare Croce, care a fost la rândul ei tradusă în grecește și în germană în a doua jumătate a secolului XVIII; prima ediție românească s-a tipărit în 1799, la Sibiu, tradusă după această versiune germană etc. (cf. Chiriac 2014: 137–208).

Cu toate că aceste traduceri, adaptări sau copii continuă să se facă și să circule și în a doua jumătate a secolului XVIII și chiar, sporadic, și după începutul secolului XIX, treptat se formează un public destul de consistent, care cere o literatură în gustul european al momentului, o literatură a sentimentului și a „amorurilor delicate”; chiar dacă ideea morală și rațiunea fac parte din valorile indispensabile lumii care i se înfățișează cititorului, căile preferate sunt cele ale idilei, ale trăirilor interioare, uneori și ale suferinței, dar ale suferinței care nu jignește *les bienséances*. Acest amestec permite și fetelor bisericești să participe la evoluția noilor tipuri de texte sentimentale, traducând de pildă, cum face Lazăr Asachi, *Noaptea lui Young* și *Bordeiul indienes* de Bernardin de Saint-Pierre, care va fi și tipărită, însă numai în 1821 (Plămădeală 1985: 147–148). Păstrând toate proporțiile, vom observa această mișcare, cu aceleași preferințe, și în spații culturale mult mai dezvoltate: o sinteză a Magdei Jeanrenaud (Jeanrenaud 2014:15) consemnează că în a doua jumătate a secolului XVIII, „romanul francez îi cucerește pe italieni”, mai ales Fénelon, Florian, Lesage, Rousseau și abatele Prévost, „în paralel cu creșterea interesului pentru textele de factură filosofică”, adică Voltaire, Marmontel, Diderot, Montesquieu ș.a.

Cele mai importante dintre traduceri făcute în acest sfârșit de secol par să fie cele ale lui Ioan Cantacuzino, între care o piesă a lui J.J. Rousseau, *Narcisse ou l'Amant de lui-même*, asupra căreia atrage atenția Al. Ciorănescu încă în 1937, *Arsachie și Ismenia*. *Istorie din partea răsăritului, scrisă de pe franțuzăște de Monteschiu și este tălmăcită la leat 1794*, *Numa Pompilius, al doilea crai al Romei* de Florian, tradus și adaptat în 1796 și *Întâmplările lui Ismin și a Isminiei*, roman bizantin de Eusthatius Macrembolites (a doua jumătate a secolului XII), tradus sau mai degrabă adaptat în franceză de Fr. de Beauchamps: *les Amours d'Ismène et d'Isménias*, tipărit în 1743 și traduse de același poet poate în 1793 (ms.4246 de la

Biblioteca Academiei este din 1794, februarie, și are caracteristicile unei copii cu corecturi făcute de traducător). După toate aparențele, alegerea textelor traduse arată o înclinare convergentă către lirica pe care o scrie, o imită sau o traduce Ioan Cantacuzino în foile rămase din proiectul unui volumaș intitulat semnificativ *Poezii nouă*, despre care nu știm de fapt dacă a circulat sau chiar dacă a „apărut” efectiv; aici se caută și se elogiază stările ambigui, amestecul de înflăcărare și de melancolie (*Partenza*, a lui Metastasio), imaginația și visul ca vehicul al dorinței pe care ziua și munca sănătoasă o face să dispară (după J.Fr. de Bernis, autorul unor *Reflexions sur les passions et sur les gouts*, 1741) și multe altele printre care și meditația asupra destinului uman, inclusiv prin traducerea lui Pope, *Essay on Man*, printr-un intermediar franțuzesc (Duțu 1968: 169).

Dar nu numai traducerile aduc un suflu nou într-o tradiție culturală încă înfeudată obiceiului de a nota datele importante din istoria familiei, evenimente care se consemnează pe scoarțele vreunei Biblii de familie sau mai rar în caiete manuscrise, laolaltă cu evenimente care șochează viața comunității: cutremure, inundații, năvălirea vreunei cete de turci sau chiar războaiele care nu ocolesc zona. Între consemnările acestor evenimente ale familiei sau continuări de cronici vetuste își fac apariția timidă și notele de călătorie. Primele relatări ale unor călătorii din această epocă, beneficiind și de avantajul de a fi fost comunicate și publicate relativ curând după efectuarea lor, sunt consemnările călugărilor Vartolomei Măzăreanu, egumenul mănăstirii Solca, și Veniamin, egumenul mănăstirii Moldovița, care au făcut parte dintr-o „delegație” invitată la Moscova împreună cu episcopul de Huși, iar din Țara Românească se trimisese o deputație de boieri în cap cu mitropolitul Grigore. Parte a ofensivei Ecaterinei a II-a spre Marea Neagră, festivitățile de la Petersburg din 1770 prilejuiesc celor doi călugări moldoveni o experiență culturală care lasă urme, mai ales la Veniamin, de la care au rămas astfel de mărturii sub titlul *Mergerea drumului nostru din Moldova la Petruburh*. Ele dau o imagine mai clară despre ce au văzut călugării și cum au trăit ei evenimentele neobișnuite ale acestei călătorii cu evident substrat politic. Lăsându-le deoparte pe acestea, este demn de menționat că oaspeții sunt duși să viziteze locurile semnificative ale capitalei și implicit li se arată monumente și obiecte de artă, pentru care nu au pregătită nici înțelegerea, nici vocabularul necesar: obiectele și lucrările sunt „podoabe” sau „lucruri de nespūsă iscusire” sau, pentru tablouri, „închipuiri” pentru că sunt reprezentări figurative. Ceea ce-i impresionează pe acești oameni, fără cultură artistică dar cu intuiția importanței acestor podoabe „scumpe”, este în primul rând rostul lor ca semne și simboluri ale puterii:

dulapuri și mese de fel de fel de pietre scumpe, și sala cea mare, cu toți păreții și ușile de oglinzi, și sobele poleite, și altă sală unde este chipul marelui împărat Petru, și toată bătălia de la Pultava, și bătăliile cu svezii, și alte multe închipuiri ce au fost pe uscat, așijdere și bătăliile de pe mare cu *flotul* corăbiilor; aceste toate-s pe păreți, dar țasute iar nu zugrăvite

(și bănățeanul Mihail Popovici notează această vizită). În afară de bogăția pe care o sugerează, principala condiție a înțelegerii și a valorizării impresionantei desfășurări de obiecte de artă, de arhitectură, a elementelor de exotism produse de animalele și plantele exotice din *înărăngerie* („orangerie”, n.n.), sau de „palaturile cele de prin

pregiurul grădinii unde sânt împodobite cu multe podoabe, cu cartine bisericești și istoricești, zugrăvite cu zugrăveală ca când ar fi chiar vie; sânt și alte jigăanii multe de mare” etc., pare să fie *narativitatea* lor, aptitudinea lor de a fi puse într-o relatare, o construcție, o „poveste” care să le sugereze, să le și explice, întrucât e vorba de „chipuri de mirare nenumărate și nepovestite”: a le povesti înseamnă a le pune într-o ordine firească, a le asimila într-un șir din care facem și noi parte.

Aceste două însemnări de călătorie au fost tipărite în 1840, în primul volum al unei culegeri de documente pe care Mihail Kogălniceanu o publică sub titlul de *Arhiva românească*, care cuprinde mai multe texte trimise de Const. Hurmuzaki de la Cernăuți, împreună cu fragmente din scrisoarea acestuia care le prezenta. Între aceste texte se găseau câteva care n-au putut fi publicate, din motive politice (un pamflet antioboieresc intitulat „Cuvântul unui țaran cătră boieri” de pildă), și altele care au trezit atunci mai mare interes decât însemnările de călătorie ale celor doi egumeni, în primul rând un „panegiric” al lui Ștefan cel Mare. El a fost publicat sub titlul *Cuvânt de îngropare vechiului Ștefan Vv. Domnul Moldovei, ce s-au numit mare pentru marele vrednicii și vetejii ale sale*. În cele două pagini de prezentare, Kogălniceanu citează din scrisoarea donatorului un pasaj în care el vorbește de difuzarea pe care o merită textul, căruia i se cuvine „cea mai mare lățire pentru că unește toate însușirile care se pot cere de la un necrolog” și își exprimă convingerea că este vorba de un text mai vechi („nu este product a unui scriitor nou”), dar nu de un veritabil necrolog, scris la moartea voievodului: „a crede că... s-ar fi rostit chiar la îngroparea lui, nu mă pot înduplica nicidecum”. De la ideea de necrolog, pe care Hurmuzaki o consideră însă improprie, pleacă o confuzie care a durat mai multe decenii. Asupra „panegiricului” și a autorului său necunoscut s-au exprimat de atunci opinii diferite, Kogălniceanu considerându-l pe logofătul Grigore „numai copistul manuscriptului”, fără a se ajunge până la o discuție propriu-zisă și fără a avansa vreun nume al autorului, probabil pentru a nu concura aprecierile lui Hurmuzaki referitoare la acest „monument al elocutenței” precum și îndemnul adresat filologilor „de a afla numele necunoscutului nostru Bossuet”.

În *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, apărută în 1901, N. Iorga revine asupra textului pentru a elogia textele din *Arhiva*, toate

de o rară frumusețe și energie de formă... cine a putut să scrie, în asemenea timpuri, cuvinte de o astfel de putere, într-o formă atât de măiestrită? ... Cine a scris aceste minunate rânduri, cine a spus aceste mari adevăruri și a readus în mintea contemporanilor săi acel mare trecut trebuie să fi fost un cărturar în toată puterea cuvântului, un cărturar bisericesc mai curând decât un laic, căci e de mirare ce curată e limba de grecisme și turcisme, poate cea mai curată limbă din vreun monument literar al secolului al XVIII-lea...(Iorga 1901: 540) etc.

Despre „panegiric” el spune că are meritul de a așterne „un vestmânt minunat de fraze bogate” peste „lamentații fără originalitate” și îl atribuie lui Vartolomei Măzăreanu prin eliminare, negăsind într-o epocă de decădere și meschinărie sufletească, precum aceea de la sfârșitul secolului, niciun alt cărturar capabil să le scrie. Popularizată încă o dată în 1904, cu ocazia comemorării celor patru sute de ani de la moartea voievodului, această scriere trezește atenția filologului și poetului simbolist Ovid Densusianu, care reia discuția abia în 1909, în revista sa „Vieața

nouă”, sub titlul *O falsificare literară: „Panegiricul lui Ștefan cel Mare”*: între cei doi profesori, relațiile nu erau cordiale.

Pe scurt, Densusianu găsește în acest text ocazia de a da o lecție de filologie profesorului Iorga, pe care îl considera ca făcând parte din „generația bătrânilor” și care „pune prea mult zel de câtva timp în chestiunile cele mai îndoiioase”. El începe abrupt:

Se știe zelul pe care l-a pus generațiunea bătrână ca să preamărească pe scriitorii noștri... iată acum o pildă nouă, care ne va face să surădem gândindu-ne cu ce entuziasm a fost primită o descoperire literară care nu e decât o farsă îndrăznească (Densusianu 1908: 278).

Densusianu însuși face procese de intenție și trage concluzii ușor de demontat când zice că „vorbitoarea e înfățișată ca asistând chiar la înmormântare” când e limpede că e vorba doar de un discurs („au doară socotiți, o auzitorilor, că am venit aici să plâng pe vreun om lumesc?”). Nu e vorba însă de a reface aici procesul acestei erori, pentru că el a fost făcut, pe larg și metodic, de regretatul filolog N.A. Ursu care a urmărit într-un studiu exemplar din 1986 să găsească pe adevăratul autor al textelor oferite de Hurmuzaki lui Kogălniceanu și care, pe lângă alte traduceri și texte originale investigate în acest studiu, a mai identificat altele, care au adus un suflu nou în spiritul și în scrierile de dinainte de sfârșitul secolului al XVIII-lea². Acest autor este ierodiaconul Gherasim Putneanu, care ia ca model discursurile lui Fléchier și Massillon pentru a elogia nu atât figura lui Ștefan cel Mare, cât virtuțile omenești recomandate de biserică, smerenia, dreptatea și credința adevărată. N.A. Ursu observă cu dreptate că cele câteva cuvinte despre care Densusianu credea că sunt neologisme de secolul XIX și aduc aminte de Russo și Bălcescu, întărind impresia de text pașoptist (*a insuflă, idee*, sau expresii ca *departe de mine, fulgerul războaielor* ș.a.), sunt neologisme mai vechi, atestate în secolul XVIII, și care puteau veni și din italiană sau greacă, nu doar din franceză. În fine, mai ușor de apreciat pentru cititorul de astăzi este observația că tendința patriotică evident antifanariotă nu avea cum fi resuscitată în 1840, când presupune Densusianu că s-ar fi scris acest „fals”, pentru că fanariotii pierduseră partida încă din 1821, dar era acut actuală în 1770, dată când a fost redactat textul lui Gherasim (m. 1797), cărturar cultivat și cu talent literar din cercul lui Leon Gheuca de la Roman. Acestuia i se mai atribuie traducerea primelor capitole din *Întâmplările lui Telemah*, romanul lui Fénelon, *Haractirurile* lui Epictet și *Cugetările lui Oxenstierna*. O însemnare autografă a lui pare să ateste și o călătorie la Paris.

Dar principala personalitate care domină epoca, privind lucrurile din perspectiva cercetătorului de astăzi, este episcopul Chezarie Râmnicăneanu, a cărui statură se impune istoricului de largă viziune care era Iorga, în nedreptățita sa *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, unde împarte secolul, încă de pe foaia de titlu a cărții, în „Epoca lui Dimitrie Cantemir” și „Epoca lui Chesarie de Râmnic”. Această epocă de trudnică renaștere apare în cartea lui Iorga întemeiată mai ales pe reorganizarea școalelor din ambele principate, care se datorează principilor luminați din a doua jumătate a secolului Grigore Alexandru Ghica în Moldova, care își

² Forma revăzută și amplificată a fost publicată de N.A. Ursu (Ursu 1997: 285–319).

continuă perseverent programul în toate cele trei domnii ale sale, și Alexandru Ipsilanti în Țara Românească. Un produs al acestei reveniri de natură culturală și, implicit măcar, națională, este episcopul Chezarie, fost elev al Academiei domnești de la București, vorbitor de mai multe limbi între care franceza și italiana și cunoscut pentru râvna sa în învățatură, care s-a ocupat cu traducerea și tipărirea de cărți în anii petrecuți la Mitropolie (Șerbănescu 1981: 88–89), înainte de a fi ridicat la demnitatea de episcop al Râmnicului, întâi ca vicar, în 1771, și episcop titular din 1773.

Mort în plină putere, abia trecut de cincizeci de ani, probabil otrăvit, Chezarie de Râmnic n-a lăsat o operă prea întinsă: cea mai importantă este schița unui sistem istoric și mai ales expunerea sa inspirată în fraze colorate de vizionarism și încrederea într-o misiune etică a neamului din care face parte. Prin ea, istoriografia românească modernă nu începe cu o încercare a terenului, cu o operă istorică narativă, cum se face îndeobște, justificată și fundamentată eventual ulterior printr-o teorie care explică practica, ci cu o concepție articulată asupra trecutului, respectiv cu o periodizare a istoriei, operație analitică presupunând cu necesitate nu numai cunoașterea faptelor istorice pe care le structurează, ci și o concepție evoluționistă, dinamică, a istoriei. El își depășește cu mult nu numai contemporanii, ci și urmașii care cultivă și după moartea sa, la începutul anului 1780, un tip tradițional de narațiune marcând scurgerea agitată a vremii, înșirând fiecare episoade cunoscute direct în timpul vieții, dar fără viziunea întregului, precum *Hronograful* lui Dionisie, eclesiarh chiar la episcopia unde păstorise Chesarie, de ale cărui prefete la mineele prima dată traduse în românește nu avea nicio cunoștință.

Deși foarte restrânsă, limitată doar la prefetele celor șase mine apărute sub îngrijirea sa între 1776 și 1779, opera originală a lui Chezarie (numele mirean al familiei era Halepliu: fiu al unui zaraf originar din Alep, probabil la a doua sau a treia generație în țară, iar mama se numea Ilinca) este deosebit de importantă, aducând în cultura noastră primele elemente de filosofie modernă a istoriei. Cunoscând originea latină a poporului român („linia neamului românesc din vechi trăgându-să din slăvit neam al romanilor”) și lungile lupte ale „împăraților râmleni” cu „Dicheval, pre acele vremi voievod dachilor”, Chezarie este primul cărturar autohton a cărui viziune îmbrățișează întreaga noastră istorie, unde distinge trei „epohas”, trei mari vârste caracterizate, tot pentru prima oară, după criterii istorice interne: cele ale dezvoltării țării și ale câte unei dominante constitutive care marchează câte o nouă treaptă a construcției țării. Prima epocă ar fi aceea a „războaielor”, adică lunga epocă a cuceririi și romanizării Daciei, din care „ne-au rămas semne pline de întristăciune” (prima atestare a motivului ruinelor întristate) ca „picioarele podului de piatră și cu sfărâmarea turnului care până acum stau în marginea Dunării, lângă orașul Cerneții”, deci epoca constituirii unei statalități; a doua este aceea „întru carele s-au început zidirea mănăstirilor celor domnești”, în timpul legendarului „Radu-vodă ce-i zic Negrul”, adică epoca creării instituțiilor între care prima, definitivă și fundatoare, este biserica, organizarea bisericească prin care se face legătura între viața curentă și spiritualitate; iar a treia este cea „întru care s-a început tălmăcirea cărților după slovenie prea limba românească”, pe vremea lui Matei Basarab, epocă de dezvoltare a culturii în limba română și deci de afirmare a spiritului național. O a patra epocă ar fi, în sfârșit, cea începută recent prin pacea

de la Kuciuk-Kainargi, care câștigă pentru țară „așezămături pentru a sa oblăduire”, adică intrarea într-un sistem internațional, de alianțe și recunoașteri. Toată această periodizare, inclusiv motivația sa, își păstrează valoarea până astăzi și demonstrează capacitatea autorului de a medita asupra istoriei, de a vedea istoria sub aspectul ei viu, cu creșteri și descreșteri organice care îi pot veni – spune Dimitrie Popovici încă în 1945 – din lectura lui Montesquieu, cunoscut poate prin intermediul *Enciclopediei* iluminiștilor Diderot și D'Alembert.

Sub condeiul lui Chezarie, ideea latinității noastre și a prelungirii tradițiilor romane în obiceiurile urmașilor de la gurile Dunării („Prințipurile rumânești” fiind, după acest latinist *avant la lettre*, „niște apichii ale râmlelenilor”) devine pentru prima dată inspiratoare de poezie; fraza cărturarului are nu numai cursivitate și amplitudine maiestuoasă, ci și patetismul nostalgic al cugetătorului care vede istoria românilor în descendența ei dintr-o istorie strălucită. Deschiderea lui Chezarie spre originile latine ale neamului merge până la a introduce referințele respective în paralel cu cele creștine, firești la un slujitor al bisericii, căci pomenind vechiul calendar de zece luni îl leagă de „Numan, al doilea împărat al Romei” și ajungând la ultimul an al împărăției lui Irod, îl lămurește ca fiind „al patruzecilea an al împărăției lui Avgust Chezariul” (în prefața la Mineiul pe luna decembrie). De fapt, el merge chiar mai departe: pentru a arăta importanța lunii decembrie în calendarul european, el citează (după articolul despre „calendar” din *Enciclopedia* ajunsă, în fine, în mâinile sale) și alte „lucruri minunate” transmise de tradiții tolerate în imaginarul creștin precum sibilele sau diverse tehnici de divinație pe care creștinismul le-a stăvilat, „mandiile, adevă idolii ceia ce se credea de închinătorii lor cum că prorocesc la ceia ce-i întreba pentru cele viitoare”.

În același fel, prefața mineiului pe luna ianuarie lămurește originea numelui (de la Ianus, portar) și obiceiul vechilor romani de a „schimba oficiile și împărțea dregătoriile”, obicei adus de „preacreștinul împărat Constandin cel Mare” la „Roma cea nouă, ochiul Răsăritului, pohvala hirii, preaminunatul Vizantie și după numele său Constantinopoli”. Toate acestea sunt argumente pentru a revendica pe toți românii, în linie directă de la cuceritorii romani ai Daciei:

Eu, când văz prințipurile Țării Rumânești că din vechime schimbă dregătoriile la începerea lui ianuarie... întorc ochii miei înapoi la veacurile trecute și de-abia pomenite, crez cu gândul ceia ce cetesc prin istorii și mai vârtos prin istoricul Dion... scriind pentru Mysia unde curat vădește că Traian împăratul, după ce au supus pe dachi cu piarderea lui Dicheval, au trecut mulțime rânleni în părțile acestea, făcându-i pe unii proști lăcuiitori, pre alții stăpâni lăcuiitorilor. De unde se face nu fără de cuvânt simberazma că prințipurile rumânești, ca niște apichii ale râmlelenilor, urmează de la aducere și ale lor obiceiuri (Duțu 1968: 181).

Și tot așa, invocând „pre istoricul Bo” (Charles Le Beau, continuatorul unei istorii a Imperiului de Răsărit, începând de la Constantin cel Mare) și pe „Meletie gheograful”, el descoperă „linia neamului rumânesc. Din vechi trăgându-se din slăvit neam al romanilor... a căroră slavă au strălucit împreună unde ș-au întins și soarele razele”, această lună fiind „ca un sfeșnic carele și pus sub obroc, prin crăpături și prin margini ivește lumina întru care să slăvea odată cele vechi veacuri ale patriei”.

Și, însuflețit de gândul acestei nobile legături, desfășoară o largă meditație asupra caracterului trecător al tuturor lucrurilor pământești, care nu este reflexul atemporal al înțelepciunii biblice, ca la Miron Costin, în *Viața lumii* („Unde-s ai lumii stăpâni? Unde este Xerxes” etc.), ci confirmarea dramatică a unui precept printr-o experiență văzută și trăită chiar în acel timp. Ilustrând situația românilor în această lume schimbătoare, textul său capătă un suflu liric înrudit cu acela care se va regăsi în *Cântarea României*, inspirat de avatarurile unei istorii zbuciumate, cu atât mai autentic și mai mișcător cu cât creează un limbaj metaforic caracteristic, folosind regionalisme și neologisme armonios integrate:

Asemenea și oblăduirea Țării Rumânești, fiind și mai mult supusă supt nestatornica pravilă a lucrurilor omenești, fiind curgerea ei prin râpe și pietre ascunse, având țărurile ei fără limanuri, s-au asemănat stăpânirea ei cu paliriile³, adevă cu apele cele ce de dimineată până la o vreme curg în sus, iar de la o vreme își întorc curgerea lor în jos... Întru acest felu de grabnice mutări s-au aruncat soarta Țării Rumânești:

întâi dacii luau tribut de la romani, apoi „de la Traian s-au supus dachii, plătind ei dajde la râmleni: iată biruitorii supuși”. Mai târziu, de la Radu-vodă Negru („leat 1080 sau după alți istorici 1313”), banatul Craiovei cu restul țării „un trup făcându-se, tot prințipatul Țării Rumânești se oblăduia cu formă de avtonomie”. Grijă pentru susținerea valorilor morale este însoțită de preocuparea pentru o haină corespunzătoare, pentru expresia sugestivă, căci încrederea și expresia ei sunt valori doar aparent fragile, de fapt mai trainice decât materia pe care timpul o degradează:

această slavă nu se supune vremii, precum zidurile mănăstirești stricăciunii, ci aduce vreme și stă împreună cu curgerea soarelui, înnoindu-se cu tipariul carele, stricăcios fiind din fire și după alcătuire, dă nestricăciune la lucrurile lumii cele stricăcioase (Duțu 1968: 176)

cum spune Chezarie în prefața mineiului pe luna noiembrie. Repetatele avataruri ale țării inspiră clericului comparația clasică:

Țara Rumânească s-au asemănat acum cu pasărea ce se numește Finix carele, cu ale sale aripi aprinzând foc, se aprinde și arde pre sineși și, făcându-se cu totul cenușă, iarăși din pulberea cenușăi se naște și crește. Așa și ea, cu lucrările războiului și de singură însăși între dânsa și de alții arzându-se, s-au adus măririle sale în cenușă și în pulbere (Duțu 1968: 184)

Remarcabilă, în această expresie dezinvoltă și capabilă să transmită o vibrație sufletească de o complexitate rară în textele istorice de până acum, nu este atât bogata informație din autorii europeni și naturalețea cu care Chesarie o integrează în viziunea sa, cât capacitatea de a folosi în același scop exemple materiale contemporane, cu care episcopul este la curent, le poate caracteriza și le acordă și lor un loc important în această construcție care păstrează un stil oratoric, declamator pentru a-i sublinia actualitatea, urgența: „Polonia, ce era odată..., iată micșorată și împărțită... Sfeția, din răpublică în despoție..., Bavaria în multe feliuri *bărduită și alte stăpâniri prefăcute*... mai întâi necrezute, iar acum văzute și pipăite...”

³ Grecism pentru „maree”.

Așa cum traduceriile sau „poeziile nouă” ale lui Ioan Cantacuzino mărturisesc pentru o înrudire de substanță, dar și de cultură, cu versurile Văcăreștilor, mai ales ale lui Alecu Văcărescu (inclusiv declarațiile privind caracterul lor strict personal din *Predislovia* cneazului și din „condicuța” lui Alecu), și meditația istorică, respectiv viziunea „politică” și morală a lumii în care trăiește Chesarie de Râmnic se înrudește cu aceea invocată în discursul lui Gherasim Putneanu, autorul „panegiricului” lui Ștefan cel Mare, care proiectează în evocarea domnitorului trăsăturile necesare unui adevărat conducător. Retorul nu invocă mărimea și noblețea neamului din care se trage domnitorul elogiât, căci el „au cinstit pre a sa seminție, iar nu pre dînsul strămoșii”, fiind un adevărat model pentru urmași pentru că „pe țară au ușurat, obiceiuri bune au întărit și pravoslavia au păzit”. Un asemenea suflet nu cere „viață îndelungată, nu avuții multe, nu izbânde luminate, ce cum să săvârșească bine!” (Ursu 1997: 285–319). Toate aceste tendințe care se coagulează către sfârșitul secolului al XVIII-lea, în opera unor scriitori mai puțin cunoscuți, pregătesc terenul pentru apariția primilor romantici: primii lirici romantici, ca Heliade-Rădulescu și Gr. Alexandrescu, primii prozatori romantici, precum C. Negruzzi și același Alexandrescu, primii istorici romantici, ca M. Kogălniceanu, N. Bălcescu și ceilalți, în opera cărora regăsim multe dintre firele pe care le trasează mai modeștii lor predecesori. Trecerea spre noile valori culturale și estetice devine astfel mai explicită, mai firească, iar textele acestor predecesori se apreciază implicit printr-o lectură istorică, purtând în filigran structurile generației următoare, încă neexprimate. Lecturile superficiale de tipul celei propuse, în chip uimitor pentru un savant ca Ov. Densusianu, ar trebui să devină imposibile.

Pe scurt, credem că istoria literaturii române moderne trebuie să-și recapete structura și configurația reală, restituindu-i-se coerența interioară care nu este rezultatul vreunei inițiative autoritare, ci al unei evoluții naturale, desfășurată independent și în forme potrivite în toate cele trei „țări” românești: alături de conștiința originii comune pe care o exaltă cronicarii secolului al XVII-lea, cultura și literatura națională modernă au avut un rol important în pregătirea unei uniri care urma să vină.

Bibliografie

- Anghelescu 1978: Mircea Anghelescu, *Un filosof uitat*, în „Luceafărul”, XXIII, nr. 48, p.1–2.
- Anghelescu 2003: Mircea Anghelescu, *În legătură cu cercetarea și definirea începuturilor literaturii române moderne*, în *Manual de trudire a cuvântului. Eugen Simion 70*, București, Univers Enciclopedic, p. 291–299.
- Bianu, Hodoș 1903: I. Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche, 1508–1830*. Tom I, 1508–1716. București.
- Călinescu 1941: G. Călinescu, *Istoria literaturii de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- Chiriac 2014: Alexandra Chiriac, *Istoria lui Bertoldo în Moldova în secolul al XVIII-lea*, în volumul *Impulsul iluminismului în traduceri românești din secolul al XVIII-lea*, Eugenia Dima, Andrei Corbea-Hoișie (editori), Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, p. 137–208.
- Cioculescu, Streinu, Vianu 1944: Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, I, Prefață, București, Casa Școalelor.

- Condeescu 1933: N.N. Condeescu, *Istoria lui Alfidalis și a Zelidei de Vincent Voiture*, Extras din „Memoriile secțiunii literare a Academiei Române”, seria III, tom 5, București.
- Densusianu 1908: Ov. Densusianu, *O falsificare literară*, în „Vieața nouă”, nr. 13–14, an V, p. 278–285.
- Duțu 1968: Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, Editura Pentru Literatură.
- Iorga 1901: N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, București, vol. I, Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva.
- Iorga 1907: N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte, în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, vol. I (Epoca lui Asachi și Eliad), București.
- Iorga 1929: N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, Editura Librăriei Pavel Suru.
- Jeanrenaud 2014: Magda Jeanrenaud, *Europa secolului al XVIII-lea: traduceri și traducători*, în volumul Eugenia Dima, Andrei Corbea-Hoișie (editori), *Impulsul iluminismului în traduceri românești din secolul al XVIII-lea*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- [Kogălniceanu, Mihail] 1840: *Necrolog a lui Ștefan cel Mare*, în „Arhiva românească”, tom. I, p. 34–36.
- Lackner 1981: Irmgard Lackner, *Volksbuch Bertoldo in Rumänien*. In: *Arbeitskreis für rumänische Sprache und Literatur*, Salzburg.
- Manolescu 1990: N. Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, I, București, Editura Minerva.
- Munteano 1938: B. Munteano, *Panorama de la littérature roumaine contemporaine*, Paris, Editions du Sagittaire.
- Plămădeală 1985: Antonie Plămădeală, *Lazăr-Leon Asachi în cultura română*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Eparhiale.
- Pop 1982: Vasile Gr. Pop, *Conspect asupra literaturii române și literaturilor ei, de la început și până astăzi*, ediție critică, studiu introductiv și note de Paul Lăzărescu, București.
- Pușcariu 1930: Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a doua, revăzută și întregită, Sibiu.
- Rohon 2002: Jean Rohon, *La périodisation : une construction révélatrice et explicatrice*, în « Revue d'histoire littéraire de la France », CII, no.5, p.707.
- Șăineanu 1996: Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române. Vocabular general*, vol.III (E-M), Ediție revăzută și adăugită de Al. Dobrescu ș.a., Iași, 1996 („Tot ce s-a scris într-o ramură științifică, bibliografie: literatura medicală”).
- Șerbănescu 1981: N. Șerbănescu, *Un cărturar iluminist muntean din secolul al XVIII-lea: episcopul Chesarie al Râmnicului*, în „Biserica Ortodoxă română”, nr.1–2, p. 88–89.
- Ursu 1990: *Cuvânt de îngropare vechiului Ștefan-voevod, domnul Țării Moldovii, cel ce s-au numit Mare*, ediție și studiu istorico-literar de N.A. Ursu, extras din revista „Mitropolia Moldovei și Bucovinei”, LXVI (1990), nr.4.
- Ursu 1997: N.A. Ursu, *Contribuții la istoria literaturii române. Studii și note filologice*, Iași, 1997, p. 285–319.
- Veniamin: *Călătoria la Petersburg*, în „Arhiva românească”, I, 1840, p. 254 și urm.

The Beginnings of Modern Romanian Literature. A Brief Review

The periodization of the history of Romanian literature, done according to Bianu's *Bibliografia românească veche (Old Romanian Bibliography)*, published in the late 19th

century and later supported by Iorga's periodizations, was never again questioned by the specialists: old Romanian literature, i.e. up to 1830, and modern Romanian literature, which comes after 1830, a year which was rather arbitrarily selected. This is the first year that sees the benefits of the treaty of Adrianople, which was to enable the country's modernization, the publication of the first Romanian newspapers and independent press, including Heliade Rădulescu's first book of poetry. However, literature evolves over longer periods of time. From Bianu's *Bibliografia* and especially over the past fifty years, numerous studies were published that paint – sometimes without their authors even noticing it – an intermediary period, of transition to modernity. It was, in fact, put forth by Iorga in 1929, and is set to begin around 1770–1780, after the peace of Kuciuk-Kainargi. There are many elements that converge to indicate such an intermediary period: in 1770, the first travel notes abroad are written; right after that come translations from the sentimentalist literature (J.J. Rousseau, Metastasio, Florian, Fénelon, Bernardin de Saint-Pierre etc.), and attempts at historical studies, modest philosophical reflexes in various prefaces, moral writings etc reflect the influence of the French Encyclopedia and of the works of Montesquieu, Voltaire, Marmontel a.s.o.

Although such a period is only transitional, without in itself producing great works, it sets the ground for them. It also prepares the readers to receive them and even demand them, making it easier to understand the fast evolutionary pace of the first period in Romanian literature's first stage of modernity.

Ilie Torouțiu – un ctitor bucovinean al istoriei noastre literare

Lora BOSTAN*

Keywords: *Romanian literature; literary history; national culture; poetic creation; prose*

Pe parcurs de secole conaționalii noștri au contribuit în mod substanțial – prin talentul și sânguința lor – la dezvoltarea culturii naționale. Alături de nume notorii de scriitori, compozitori, pictori își află un loc de frunte și renumiți oameni de știință: filologi, istorici, folcloriști, etnografi etc. Academicienii B.P. Hasdeu, I.G. Sbiera, S. Fl. Marian, T. Ștefanelli, G. Popovici, D. Onciul, I. Nistor, I.E. Toroutiu, V. Bogrea, V. Grecu, Al. Procopovici, profesorii V. Gherasim, Leca Morariu, Gr. Nandriș – iată doar câteva dintre personalitățile de prestigiu ale științei românești, a căror biografie este indisolubil legată de Universitatea cernăuțeană, de orașul din Țara Fagilor. Unele dintre aceste nume au fost mult timp subapreciate sau date uitării aproape cu desăvârșire. De exemplu, timp de aproape o jumătate de secol dincoace de Carpați nu s-a scris niciun cuvânt despre Ilie E. Torouțiu – acel mare cercetător documentarist, critic literar, scriitor, folclorist, sociolog și publicist, ale cărui lucrări sunt adevărate pietre de temelie ale istoriei noastre literar-culturale.

Ilie E. Torouțiu s-a născut la 17 iunie 1888 în comuna Solca, județul Suceava, într-o familie de țărani foarte săraci. Copilăria, viața de liceu i-au fost „un calvar de neajunsuri și suferințe”, după cum afirma C. Loghin, ceea ce va avea un puternic răsunet în nuvelele și schițele de mai târziu. Studiile universitare și le face la Cernăuți și la Frankfurt-pe Main. A fost lector de limbi romănice în același oraș german, profesor la liceul Cantemir-Vodă din București, proprietar de tipografie. În 1916 a început să editeze la București, alături de intelectualii bucovineni refugiați în România, „Revista Bucovinei”. Între 1927–1929 editează, tot la București, revista „Floarea-soarelui: Literatură, artă, știință, viață socială”, la care colaborează unii dintre cei mai talentați scriitori și savanți bucovineni: Traian Chelariu, G. Voievidca, L. Morariu ș.a. Stabilit în capitală, înființează aici Institutul de arte grafice „Bucovina”, cu o mare bibliotecă de popularizare a culturii bucovinene, editând numeroase opere ale conaționalilor săi. Din 1939 până în martie 1944 a fost director al celebrei reviste „Convorbiri literare (serie nouă)”. A condus un timp „Caietele Mihai Eminescu” – valoroasă colecție de studii și documente referitoare la viața și opera marelui poet național. Moare la 23 noiembrie 1953.

Ca și alți scriitori și oameni de știință bucovineni (I.G. Sbiera, L. Morariu, V. Gherasim), I.E. Torouțiu pornește în activitatea sa cultural-literară de la

* Universitatea Națională „Yuriy Fedkovych” din Cernăuți, Ucraina.

valorificarea creației poetice orale. Încă prin 1904–1906 culege basme și snoave din satul natal și din alte localități din zona Carpaților bucovineni, inclusiv Tereblecea, Poeni, publică poezii populare în revista „Ion Creangă” din Bârlad. În 1911 editează la Cluj colecția *A fost odată. Povești și cântece* culese de I.E. Torouțiu. După cum se notează în prefață, volumul este dedicat consătenilor săi, cu care a învățat la școala populară:

Când merg acasă la părinți de sărbători ori în vacanțe și mă întâlnesc cu foștii mei colegi, acum flăcăi în toată puterea cuvântului... mereu mă întreabă ca niște copii nevinovați de nu le-am adus de la târg vreo carte de povești ori de cântece... Tipăresc pentru ei această carte (Torouțiu 2003: 2).

Totuși I.E. Torouțiu nu neglijează unele norme ale edițiilor științifice de creație populară: el indică variantele subiectelor de basm și snoave (înregistrate mai ales la Solca), aduce date cu privire la interpretii populari. De o certă valoare documentară și artistică sunt cântecele recruțești și, în special, *Scrisoare din America*, pe care Torouțiu o reproduce pentru prima oară în a doua colecție intitulată „Frunză verde”. Reproducem mai jos un mic fragment din acest cântec trist:

„Colo-n vale la hotar/ Cine plânge-așa cu-amar?! Plânge-o tânără muiere/ și plângând ea moartea-și cere./ Dar de ce plânge ea oare?! Plânge după-al său bărbat,/ Că în jele o-au lăsat./ Cu doi prunci dragi, mititei/ Și mor de dor după ei./ N-au murit, ce-l căutați?! Că-n țări străine-au apucat./ Ziua bună mi-am luat/ De la strătorel de ceapă,/ De la draga mea nevastă,/ De la strat cu pintrijel,/ De la copilașii mei./ Oameni buni din satul meu,/ Rămâneți cu Dumnezeu,/ Eu mă duc pe calea grea, Nu știu când ne-om mai vedea!...” (Torouțiu 2003: 129)

Filolog de o vastă cultură clasică și modernă, I.E. Torouțiu și-a încercat pana și în domeniul popularizării literaturii universale în țară. A tradus din limba elină *Apologia lui Socrates* de Platon (1910), opere artistice de autori de limba germană, lucrarea *Mihail Sadoveanu* de Mathias Friedwagner, cunoscut prin ampla sa colecție de folclor bucovinean publicată în 1940 la Würzburg, a scris importante studii de filosofie și estetică literară, precum și de literatură universală și comparată: *Im. Kant în filosofia și literatura română* (1925), *Modernismul: simbolism, impresionism, expresionism* (1926), *H. Heine și heinismul în literatura română* (1930) ș.a.

Ca scriitor, I. E. Torouțiu ne-a lăsat un singur volum de proză – *Chipuri* (Cluj, 1912), ce cuprinde nuvele și schițe cu personaje din lumea celor mici, oropsiți de soartă, din mediul oamenilor săraci.

Prin folclorismul său, proza se înscrie aproape plenar în albia unor tradiții naționale distincte: neculciene (istorico-legendare) și crengiene (de reproducere mai mult sau mai puțin originală a subiectelor de basm, legendă populară prin detalierea lor), precum și într-o măsură mai mică, a celor eminesciene (de restructurare, reevaluare și selectare a motivelor alegorice de basm conform unor concepte proprii, cum se observă în povestea *Țara Guralivilor* de I.E. Torouțiu).

În istoria noastră literară I.E. Torouțiu și-a câștigat un loc de frunte mai ales prin seria de *Studii și documente literare* – vast corpus de manuscrise și corespondență inedită, aparținând scriitorilor junimiști și semănătoriști – 13 volume (1931–1946), vol. I în colaborare cu alt istoric literar bucovinean, Gheorghe Cardaș. Critica literară a timpului compară valoarea acestei serii pentru istoria literaturii

române cu cea a predecesorului bucovinean Eudoxiu Hurmuzachi pentru istorie (44 de volume documentare dintre care 11 adunate de către acest distins pământean al nostru) – un „Hurmuzache al celor literare” (Perpessicius).

Apariția fiecărui volum alcătuit și prefațat de I.E. Torouțiu era semnalată ca un eveniment literar de mare importanță. Materialul studiilor și documentelor este extras din fondurile de manuscrise ale Academiei Române, precum și din arhivele personale și de familie ale scriitorilor. Autorii sunt grupați în așa fel, încât ei să constituie unele „nuclee și atmosfere” înrudite prin cuprins (I. E. Torouțiu). De exemplu: capitolele M. Eminescu, T. Maiorescu, V. Alecsandri, I. Creangă, I.L. Caragiale, I. Slavici, N. Iorga, A.D. Xenopol ș.a. au rolul de a contura profilurile umane ale marilor scriitori și istorici, de a introduce pe cititor în intimitatea lor. Reținem, printre altele, un pasaj dintr-o prețioasă mărturie scrisă a lui I. Slavici despre prietenul său M. Eminescu (din arhiva lui Iacob Negruzzi):

Să cunoști pe Eminescu și vei afla un om de felul în care natura nu produce decât în momentele sale de preocupățiune... Eminescu este dintre acei puțini oameni care nu sunt meniți a vieții în societate, pentru că nu-și află semenii... toate sufletele alese sunt rezervate și tocmai pentru oamenii comuni lipsa de rezervă a unui suflet ales este nesuferită. Nu ne place să vedem că suntem mai proști decât alții, pentru aceea nu ne întovărim cu cei mai cuminți decât noi... El este o literatură vie, galerie în care, în tot momentul, se produc noi întrupări ale gândirii frumoase. Îmi aduc aminte de Rousseau, când exclama în confesiunile sale: O, ce frumoase lumi s-au ivit și-au dispărut în sufletul meu! Așa este și la Eminescu, și cel puțin eu priveam bucuros această viață internă (Torouțiu 1932: 270–271).

Memoriei lui M. Eminescu, „geniu al Junimii și al neamului, al umanității și veacurilor” (I.E. Torouțiu) îi este consacrat aproape întregul volum al IV-lea al *Studiilor și documentelor*. Sunt pentru prima dată publicate în ordine cronologică scrisorile marelui poet, începând cu 1869, precum și numeroase alte materiale (autografe), privind viața și activitatea sa politică și literară.

Volumul al V-lea este închinat lui I. Creangă – „simbolul geniului popular românesc” (I.E. Torouțiu). Sunt inserate opt grupaje de materiale, dintre care cele mai ample le constituie corespondența lui Titu Maiorescu și a însuși marelui scriitor (către M. Eminescu, T. Maiorescu ș.a.). Din alt volum (VI) aflăm despre intenția lui S. Pușcariu (profesor la Universitatea din Cernăuți între 1906–1918) de a deschide o catedră de istorie a românilor.

Înainte de a fi un document (însoțit de judicioase și minuțioase comentarii științifice) în mâna cercetătorului literar sau istoric, colecția lui I.E. Torouțiu tinde să fie o lectură captivantă, o sursă de informație și de revelație estetică.

Cele mai reprezentative articole și recenzii ale lui I.E. Torouțiu au fost adunate în volumul *Pagini de istorie și critică literară* (București, Biblioteca „Bucovina”, 1936), care aduce unele precizări pe marginea studiilor eminesciene, în special vol. I al monumentalei lucrări *Opera lui M. Eminescu* de G. Călinescu. Exprimându-și admirația și recunoștința față de renumitul critic și istoric literar, I.E. Torouțiu ține să-i completeze întrucâtva investigațiile cu date inedite despre viața și activitatea marelui poet, publicate în Buletinul „Mihai Eminescu” și în revista „Făt-Frumos” (Cernăuți-Suceava).

I.E. Torouțiu a scris câteva studii sociologice, demografice și economice importante privind elementul român din Bucovina (*Poporația și clasele sociale din Bucovina*, Biblioteca „Bucovina”, nr. 31–38, 1916; *Românii și clasa dirigență din Bucovina. Studiu statistic economic*, Cernăuți, 1911 ș.a.) – lucrări ce merită o deosebită atenție din partea specialiștilor în aceste domenii.

Or, unele dintre cele mai valoroase opere ale savantului bucovinean rămân *Studiile și documentele literare*, fără de care nu poate fi scrisă nicio istorie adecvată a literaturii noastre.

Bibliografie

- Bostan 2000: Grigore C. Bostan, Lora Bostan, *Pagini de literatură română. Bucovina, regiunea Cernăuți (compendiu și antologie)*, Cernăuți, Editura Alexandru cel Bun.
- Loghin 1926: Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775–1918*, Tip. Mitropolitul Silvestru, Cernăuți.
- Torouțiu 1911: Ilie E. Torouțiu, *Antologia lui Socrates de Platon*, Trad. din limba elină de Ilie E. Torouțiu, Cluj.
- Torouțiu 1911: Ilie E. Torouțiu, *Studiu statistic economic*, Cernăuți.
- Torouțiu 1912: Ilie E. Torouțiu, *Chipuri*, Cluj, Tip. „Carmen” Petru P. Barițiu.
- Torouțiu 1913: Ilie E. Torouțiu, *Țara Guralivilor*, poveste, publicată în „Neamul Românesc literar”, București, an. III, nr.37, 20 sept. 1913(23).
- Torouțiu 1916: Ilie E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, Biblioteca Bucovina, nr.31–38, București.
- Torouțiu 1925: Ilie E. Torouțiu, *Immanuel Kant în filosofia și literatura română*, București.
- Torouțiu 1926: Ilie E. Torouțiu, *Modernismul. Simbolism-impresionism-expresionism*, București, Institutul de Arte Grafice Bucovina, Tip. Bucovina.
- Torouțiu 1930: Ilie E. Torouțiu, *Heinrich Heine și Heinismul în literatura românească*, București.
- Torouțiu 1931: Ilie E. Torouțiu, *Studii și documente literare* (13 vol., 1931–1946), vol. I, în colaborare cu Gheorghe Cardaș, București.
- Torouțiu 1932: Ilie E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, (13 vol., 1931–1946), vol.II, București.
- Torouțiu 1933: Ilie E. Torouțiu, *Mihail Sadoveanu de Mathias Friedvagner*, Trad. din limba germană de Ilie E. Torouțiu, Cluj.
- Torouțiu 1936: Ilie E. Torouțiu *Pagini de istorie și critică literară*, București, Tip. Bucovina.
- Torouțiu 2003: Ilie E. Torouțiu, *Frunză verde. Căntece și basme populare din Bucovina*, ediție îngrijită de Ion Filipciuc, Câmpulung Moldovenesc, Editura Biblioteca „Miorița”.

I.E. Torouțiu - a Bukovinian Founder of our Literary History

Over the centuries, our fellow countrymen have substantially contributed to the development of national culture. Along with notorious names of writers, composers, painters we also find well-known scholars: philologists, historians, folklorists, ethnographers etc.: B. P. Hasdeu, I. G. Sbiera, S. F. Marian, T. Ștefanelli, G. Popovici, D. Onciul, I. Nistor, I. E. Torouțiu, V. Bogrea, V. Grecu, Al. Procopovici, V. Gherasim, Leca Morariu, Gr. Nandriș – here are just some of the prestigious personalities of Romanian science, whose biography is indissolubly linked to Bukovina. Some of these names have long been underestimated or almost forgotten. For example, for almost half a century behind the Carpathians, no word has

been written about I. E. Toroutiu – that great documentary writer, literary critic, writer, folklorist, sociologist and journalist, whose works are true cornerstones of history in our literary-cultural area.

Like other writers and scholars of Bukovina (I.G. Sbiera, L. Morariu, V. Gherasim), I. E. Torouțiu starts in his cultural-literary work from valorizing oral poetic creation. Still in 1904–1906 he gathers fairy tales from his native village and from other settlements in the Carpathian region of Bukovina. I. E. Toroutiu tried even to popularize the universal literature in the country. As a writer, I. E. Torouțiu left us a single volume of prose – *Chipuri* (Cluj, 1912), which includes short stories and sketches with characters from the world of the little ones, drowned by fate, from the environment of poor men.

In our literary history, I. E. Torouțiu has gained a leading position mainly through the series of Literary Documents Studies – a vast corpus of manuscripts and novel correspondence, belonging to the junimist writers – 13 volumes (1931–1946). The literary critique compares the value of this series for the history of Romanian literature with that of Eudoxiu Hurmuzachi's contribution. The appearance of each volume made and pre-designed by I.E. Toroutius was mentioned as a literary event of great importance, as a “foundation of the history of Romanian literature” (S. Mehedinți).

Mihail Kogălniceanu: literatură și ideologie

Bogdan CREȚU*

Keywords: *literature; memories; organic modernisation*

Mihail Kogălniceanu este, aici nu e loc de contradicții, o personalitate providențială a istoriei noastre moderne; el a fost, cum au demonstrat-o cu asupra de măsură istoricii, arhitectul României moderne (Zub 2017). Programul său, gândirea sa, ideologia sa, activitatea sa politică au schimbat România și au orientat-o către ceea ce urma să devină în secolul al XX-lea: un stat modern, perfect european, cu instituții suple, cu o cultură proprie, conștientă de tradiția sa.

Ceea ce ne preocupă pe noi este să vedem care este contribuția propriu-zis literară a lui Kogălniceanu. În mod evident, lui i se datorează o foarte importantă activitate de îndrumare a culturii naționale. *Kogălniceanu este, înaintea lui Maiorescu, un prim critic de direcție*, prin programul revistei „Dacia literară”, care reprezintă prima tentativă sistematică de recuperare a tradiției (în aceeași direcție trebuie înscrisă și editarea, în două ediții, a *Cronicilor României*). În mod evident, *Kogălniceanu este mult mai influent și mai important în această calitate, de critic de direcție, de întemeietor de instituții culturale, de reviste, decât în cea de scriitor*. Deși a scris puțin și inegal, deși a fost mai curând un scriitor „ocazional”, a cărui vocație s-a manifestat mai ales în domeniul politic, autorul *Tainelor inimei* își are locul său într-o istorie a literaturii române, mai ales că textele sale sunt reprezentative pentru acea perioadă a secolului al XIX-lea, când literatura abia își definea statutul, își identifica specificul, își întrezărea posibilitățile, se rupea de alte tipuri de discurs, frecventând ceea ce îi era mai la îndemână: memoria proprie și mai ales memoria colectivă. Tocmai din acest joc între discursul artistic și cel cu miză colectivă își va negocia literatura uriașul prestigiu public, social, pe care l-a avut și la noi în secolul romantic. Din acest punct de vedere, Mihail Kogălniceanu este omul epocii sale, ba chiar unul dintre pionieri, dintre „oamenii începutului de drum”. Ce înțelege el prin literatură o spune în *Iluzii pierdute*, un text apărut în 1841:

... vroiam prin literatură să prefac năravurile, să întorc în patria mea o nouă viață, noi principii. În nebuna mea prezumție, ce se putea ierta numai ideilor copilărești ce aveam atunci, mă socoteam c-o ajunge odată a fi un Promoteu.¹

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/ Institutul de Filologie Română „A. Philippide” – Filiala din Iași a Academiei Române, Iași, România.

¹ Mihail Kogălniceanu, *Iluzii pierdute. Un întâi amor*, în *Opere*, vol. I. *Beletristica, studii literare, culturale și sociale*, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Dan Simonescu, București, Editura Republicii Socialiste România, 1974, p. 55. Toate citatele se vor da după această ediție, fără a se mai face trimiteri la pagină.

Prin urmare, principala iluzie a tânărului care începea să scrie era că, prin scrisul său, va schimba lumea, va reuși să devină un erou civilizator. Pasajul ar trăda „o concepție practică, necomplicată cu un ideal de frumos”, crede Șerban Cioculescu (Cioculescu, Streinu, Vianu 1944: 56). Atitudinea este însă prin excelență romantică și nu exclude în niciun caz aspectul expresiv, care condiționează reușita: cel care își asumă sarcina, deloc ușoară, de a se expune, cel care se hotărăște, cum spune memorabil Kogălniceanu, „să se tipărească de viu”, „nu mai este slobod, este rob”; devine, tocmai pentru că are orgoliul de a face parte din „breasla predestinaților”, un exponent al neamului său, un profet, un reprezentant. Scrisul presupune responsabilitate – aceasta este lecția lui Kogălniceanu. Scrisul solipsist este de neînțeles în această mentalitate romantică; pentru a avea potențial civilizator, el trebuie, mai întâi, să fie convingător estetic: este ceea ce îi asigură credibilitate publică; apoi, trebuie să își adapteze discursul la nevoile publicului pe care caută să îl educe prin intermediul literaturii sale. În textele lui Kogălniceanu, cititorul este mereu vizat, curtat, provocat. Există o constantă ideologică în toate operele sale, chiar așa, rămase în stadiu intermediar, nefinisate. Atunci când tânărul intelectual reușește să își facă un loc în politică, atunci când programul său se concretizează de la tribună ori din fotoliile ministeriale, el renunță la literatură. G. Călinescu, deși îi acordă un amplu capitol în *Istoria sa* (9 pagini în ediția din 1941, 11-12 în cea din anii '80), sintetizează perfect cazul:

Rolul jucat de el mai târziu, în Unire, în reformele lui Cuza-vodă se știe. De acum încolo însă Kogălniceanu nu mai are nimic de a face cu literatura și în înțelesul restrâns al artei încetează de a mai fi o personalitate. În vreme ce Eliade, plutind în nori, apare din ce în ce mai mult, pe măsura insucceselor politice, ca o expresie a eternului uman și-și adună în cuvânt polemic tot geniul, Kogălniceanu se obiectivează în evenimentele politice, *se pierde în anonimatul marilor acte*: 1859, 1864, 1877 (Călinescu 1985: 179) (*s.n.*).

Abandonată timpuriu, înainte de a se așeza într-o operă propriu-zisă, literatura lui Kogălniceanu s-a bucurat de prestigiul omului politic. Ea reprezintă un aspect important al personalității celui care a contribuit decisiv la formarea României moderne. Fără frecventarea ei, portretul lui Kogălniceanu iese știrbit, la fel cum, în absența cunoașterii întregii sale personalități, nici textele literare, câte sunt și cum sunt, nu pot fi pătrunse.

Literatura publicată de Kogălniceanu are toate trăsăturile, ceea ce înseamnă toate virtuțile și păcatele specifice epocii. Unele dintre texte sunt adaptări: *Împăratul și braminul*, o localizare a unei balade scrise de poetul german Gottfried August Bürger, unde tânărul autor îl introduce, într-un context extrem oriental, pe... ciobanul Ion Bunduc, posesor al unei înțelepciuni ancestrale, moștenite „din pântecul maicii” sale. E aici o teză la care autorul va mai reveni, privitoare la profunzimea gândiri simple, care sintetizează tradiția colectivă milenară. Deși prelucrează cartea lui Jacques Raphael, *Les soirées dansantes de Paris, ou le livre de cent et un, Soirées dansantes (Adunări dănțuitoare)*, publicată în 1939 în „Alăuta românească” e mai curând un text memorialistic, pigmentat de portrete caricaturizate, satirice, dar și de o neascunsă nostalgie față de Moldova arhetipală, dinaintea secolului al XIX-lea, încă nedeschisă către civilizația occidentală. Tânărul scriitor surprinde exact trecerea de la un model de civilizație la altul, amestecul de

tradiții, furia imitației necritice – teme prezente la majoritatea scriitorilor pașoptiști. Deși, mărturisește junele monden, a adoptat și el straiul european („Căci și eu am lepădat cilicul pentru pălărie și purpurii șacșiri pentru strimții pantaloni”), austeritatea petrecerilor pe model occidental din capitala Moldovei nu lasă loc de comparație cu fastul oriental al balurilor de altădată:

În mijlocul balului ușele se deschidea ca prin varga unei vrăjitoare nevăzute și o masă desfătăcioasă, ce se înfățișa ochilor supt strălucitele focuri a mii și mii de lumânări, făcea adevărate toate încântările simțualității răsăritene. Când astăzi ies la o suare biurghrească de acum, cu gura plină de posmagi și de pudinci făcute în casă de un bucătar țigan, și că-mi aduc aminte de acele nopți strălucite a căroră lumânările s-au stins, crez că am visat sărbări din Halima.

Hedonist, Kogălniceanu avea de ce să regrete opulența specific orientală. Este aceasta una dintre temele memorialisticii de secol al XIX-lea și chiar de început de secol XX în Moldova: mitul unei epoci de aur, definitiv apuse, în care bogăția, tihna, fastul, luxul depășeau nu doar posibilitățile pecuniare ale contemporanilor, ci și pe cele ale imaginației lor sărăcite. Modernizarea, progresul, adoptarea modelului occidental a creat și traume fostei protipendade moldovenești, deprinsă cu huzurul și lenea patraiarhale. E aici și o temă la care Kogălniceanu va reveni: deși e un promotor al înnoirii, al propășirii, el nu apreciază din start tot ceea ce vine din Occident. Abia în *Tainele inimei* va dezvolta explicit această teorie; deocamdată se mulțumește să își noteze, în mod repetat, disprețul față de tot ceea ce este „biurgheresc”. Galeria de portrete din *Adunarea dănuitoare* și *Fiziologia provincialului în Iași*, aproape fără excepție ironice, malițioase, caricaturizate – reprezintă un simptom al aceluiași dispreț față de o clasă socială lipsită de tradiție, dispusă să imite și să coboare în ridicol tot ceea ce i se pare că ar fi o noutate, o modă occidentală. Această atitudine a scriitorului l-a determinat pe Mihai Zamfir să vadă în el un „reacționar”, un înrăit disprețuitor al burgheziei (Zamfir 2011: 128). *Kogălniceanu este însă adeptul unei adoptări temperate a noului, a unei adaptări critice a modelului occidental. Satira sa se hrănește din spirit critic, nu din melancolii regrese. În cătare intră prezentul schimonosit de neînțelegere, de calchiere grăbită a tot ceea ce vine, deformat, din vest, nu trecutul idealizat.*

În *Nou chip de a face curte*, care e mai curând o valorificare, irelevantă din punct de vedere literar, a unui material folcloric decât o proză scurtă propriu-zisă, autorul nu pierde prilejul să își dea în vileag aversiunea față de importul pripit de civilizație:

Aceste ceremonii care din zi în zi se pierd prin civilizația cea făcătoare de bine, adecă prin acea civilizație care ne face cosmopoliți, dărâmându-ne obiceiuri strămoșești, caracter și limbă, și... și..., și alte *fleacuri*.

Tot aici apar sintagme precum „nebunia înnoirilor” sau „coasa civilizației”. Poate nu e lipsit de importanță să precizăm că acest text apare în chiar primul număr al „Daciei literare”, în 1840. Merită să ne întrebăm: *chiar este Mihail Kogălniceanu un dușman al modernizării? El, principalul om politic a cărui gândire a reformat statul modern, „tartorul” reformelor care au modernizat România? Să fie o contradicție între scriitor și politician și ideolog, așa cum lasă a se înțelege Mihai Zamfir? Cred că importante sunt nuanțele: autorul nu e un adept al încremenirii într-o formă*

autarhică de civilizație. În niciun caz nu susține refuzul aportului de civilizație occidentală, izolarea culturală. Kogălniceanu este un om al veacului, valorile sale sunt și cele moderne, dar și cele naționale. Mai ales acestea din urmă, așa spune. Principala sa calitate, nu doar de scriitor, pentru că în acest domeniu nu a reușit foarte multe, dar mai ales a omului politic vizionar care a fost, a reprezentat-o *spiritul critic*. A știut-o foarte bine G. Ibrăileanu, după cum a știut-o și G. Călinescu, care a formulat memorabil această trăsătură definitorie nu doar pentru omul de cultură, cât mai ales pentru doctrinarul și omul politic:

Darul de căpetenie al lui Kogălniceanu e de a fi avut spirit critic, atunci când lumea nu-l avea; și de a-l fi avut în formă constructivă, ardentă, fără sarcasm steril (Călinescu 1985: 181).

Or, spiritul critic l-a îndemnat pe Kogălniceanu să prefere prudența și echilibrul imitării fără discernământ a formelor de civilizație occidentală, care, în lipsa unei adaptări la firescul românesc, duceau la forme găunoase și ridicole. În această privință, el este înaintașul lui Titu Maiorescu și al teoriei sale a formelor fără fond.

Cele mai reușite texte literare ale lui Kogălniceanu sunt *Iluzii pierdute. Un întâi amor* și *Tainele inimei*, fragmentul de roman. În ambele se vede cât de bine asimilase autorul lecția balzaciană. Primul text, care a circulat sub formă de broșură în 1841, este mult mai legat de tradiția memorialistică a prozei pașoptiste decât încercarea de roman. *Iluzii pierdute* cuprinde două părți distincte: un preambul, apropiat prin procedee și temă de *Soirées dansantes* și de *Fiziologia provincialului în Iași*, în care se evocă mediul monden al capitalei Moldovei, în același ton pamfletar, ironic, malițios; și o altă, care spune povestea convențională a primului amor și a primei dezamăgiri. Din punct de vedere literar, prima parte e mai reușită. Portretistul Kogălniceanu e mereu de urmărit, la fel ca și memorialistul. Naratorul e implicat, e un martor al celor povestite. *Atitudinea sa e a unui moralist, mereu gata să sancționeze prin caricatură defectele contemporanilor și să le opună buna conduită a celor vechi.* Kogălniceanu privește, ca mai toți scriitorii contemporani lui, cu un ochi către societatea sa, iar cu celălalt către literatura franceză, din care împrumută strategii, subiecte, uneori și fraze. În orice caz, el are mereu grijă să le adapteze, să le localizeze. Principala sursă este, de astă dată, Balzac. Așa cum se va vedea și în *Tainele inimei*, Kogălniceanu pare a fi primul scriitor român care a deprins corect lecția lui Balzac. Deocamdată, îi adoptă ideile și reflecțiile, ba chiar și ironiile lexicale, pe care le preia din *Physiologie du mariage*. Citite azi, unele pariuri lexicale ale autorului sunt cât se poate de expresive: „Bărbații nu era zulari și nu vedea în fieștecăre tânăr pre *minotaurisitorul* lor, cum zice d. De Balzac, adică, românește, prea împodobitorul capului lor.” (s.n.) În cartea lui Balzac găsim sursa acestui termen care nu a prins: „Quand une femme est inconséquente, le mari serait, selon moi, minotaurisé.” Autorul are însă grijă să localizeze, să explice totul cititorului, cu răbdare și umor.

Personajele feminine sunt specialitatea lui Kogălniceanu! Dacă în *Soirées dansantes* portretele erau malițioase, din seria „prețioaselor ridicole”, aici autorul pare a face un elogiu sexului gingaș:

O adunare cât de bine alcătuită să fie, dacă nu va avea și femei, va fi totdeauna monotonă și urâtă. O adunare fără femei este ca o grădină fără flori, ca un bărbat fără

barbă și musteți, ca o zi fără soare, ca o gazetă fără abonați, ca un șes fără verdeață, ca un teatru fără public, ca versuri fără poezie, ca o viață fără iluzii, ca un judecător fără procesuri, ca un tânăr fără amor și, în sfârșit, ca toate comparațiile din lume. Femeile singure au talentul să însuflețeze conversația, să-și înalțe închipuirea până în al noulea cer dacă este un al noulea cer. O adunare cu femei te face de-ți uiți grijile vieții, chinurile ambiției, lipsa bogăției, nemulțumirile politicii. Fruntea ți se dezbrăcește, te uiți, te socoți în vrâstă de optsprezece ani, fără supărări, fără necazuri, slobod și fericit.

După care spiritul cârcotaș revine și satira ia locul odei:

Femeile sunt poezia vieții noastre, femeile, zic, dar lucru cel mai rar ce găsești în Moldova sunt femeile. Găsești de ajuns mame, neveste, văduve, fete, slute, șchioape, chioare, vornicese, bănese, pitărese, negustorițe, băcălițe, țigance și alte asemenea creaturi ce se nasc, cresc, se mărită, fac copii și mor. Dar femei, asta-i cam greu.

Care ar fi, după Kogălniceanu, un cunoscător în materie, după cum şușotesc memorialiștii epocii, principalele calități ale feminității?

Femeia, în lexiconul meu, însemnează o ființă gingașă, slabă, drăgălașă, frumoasă, făcută din flori, din armonie și din razele curcubeului, capricioasă, ră câteodată, bună mai multe ori, o ființă făcută pentru amor, menită a pune în lanțuri pe eroii cei mai neînduplecați, care pentru un zâmbet te face de-ți vinzi viața din astă lume, și partea din rai din cealaltă lume, care are un suflet ce înțelege tot ce este frumos, care pentru cel mai mic lucru câteodată plânge și altă dată îi în stare să-și jârfească viața, care îi destoinică să facă faptele cele mai mari, care când îi blândă ca o turturică, când turbată ca o leoaică, care când îi crudă, când miloasă; femeia este un amestec de grații, de bunătate, de răutate, de duh, de cochetărie, de slăbiciuni și de tărie, a căreia mai toată viața se mărginește într-o iubire și a fi iubită; o femeie, în sfârșit, este un ceva ce nu se poate nici descrie, nici numi, nici hotărî matematiceste, un ceva ce este cel mai rar lucru din Moldova, mai rar, dacă se poate, decât cinstea, patriotismul și amorul, care vrea să zică foarte mult.

Pasajul a fost socotit de unii comentatori drept mostră de susținere a cauzei, pe atunci pierdute, a femeii, de alții curat misoginism. Eu unul mă mulțumesc să observ că autorul nu depășește tiparele, ca să nu spun clișeele epocii sale. Tocmai această viziune abstractă, evanescentă, adăpată din textele lui Fénelon sau Florian, îi va crea renghiuri în a doua parte a textului, când va rememora dezamgărirea produsă în tinerețe, atunci când Niceta, fata pe care o iubea și pe care o socotea, cum altfel?, un înger, comite gafa de a-i da, drept mărturie a amorului lor tainic, o zaharică sub formă de inimă, cu două bolduri înfipite în ea. *Kitsch*-ul contravine imaginii idealizate și așa se încheie un amor promițător. Adevăratul potențial al nuvelei *Iluzii pierdute*. *Un întâi amor* este, cred, cel comic. Dacă în prima parte autorul a profitat de acest dar special, în cea de a doua a preferat să cedeze unei viziuni sentimentale. De aici și inegalitatea textului.

Tainele inimei, tipărit sub protecția anonimatului în 1950 (când Kogălniceanu era personalitate publică, cu funcții importante, deci nu îi mai cădea bine să se identifice direct cu statutul, un pic frivol, de scriitor), îl va face pe Mircea Zăciu, să afirme că autorul ar fi avut „cele mai moderne intuiții în epocă” (Zăciu 1983: 53). În mod evident, modelul cel mai puternic este cel al lui Balzac. Dacă pariul său ar fi

fost unul prioritar literar, Mihail Kogălniceanu ar fi putut da cel dintâi roman balzacian din literatura română. Tot ce a reușit să scrie e un preambul, un început. Prea puțin ca să conteze în istoria literaturii, dar suficient cât să ne indice gradul de absorbție a poeziei balzaciene. Literatura română încerca măcar să facă pasul de la modelul Paul de Kock, Eugène Sue la Balzac. Ceea ce înseamnă că începea să se formeze și un public cititor capabil să suporte digresiunile, parantezele, paginile eseistice, descripțiile prelungite, altfel spus suspendarea epicului pur. O analiză cu instrumentele naratologiei, cea mai amănunțită, face Al. Călinescu.

Naratorul are, ca și la Balzac, vaste cunoștințe în toate domeniile, intervine autoritar în povestire, generalizează, nuanțează, își interpelează cititorul, îi ghidează lectura. (...) Lipsește de aici *povestirea* ca atare, însă tocmai această expansiune a „introducerii” este în cel mai înalt grad semnificativă pentru strategia romancierului de tip balzacian: tabloul inițial trebuie să asigure *lizibilitatea* textului în ansamblul lui, să dea datele esențiale despre personaje și cadru, să faciliteze și să „orienteze” lectura (Călinescu 1986: 7–8).

Prin urmare, primele pagini refac atmosfera Iașilor din 1844, cu dealul Copului, locul de promenadă predilect al noii protipendade occidentalizate, plin de praf, cu ispititoare cofetărie a lui Felix Barla. Există însă, ca un simptom al lipsei de experiență a prozei autohtone, un amestec de perspectivă: *naratorul omniscient al lui Kogălniceanu este mai curând un memorialist*, vocea sa nu e una impersoanlă, ci mai curând vocea orgolioasă a autorului, care ține, la un moment dat, să-și facă simțită prezența în text. Înainte de asta însă, el are abilitatea de a introduce în scenă un personaj episodic, care pregătește terenul pentru pledoaria sa. E vorba de un domn Stihescu, proprietar din Basarabia, care își păstrase intactă „naivitatea provincială” și care reacționează direct, nediplomatic, la toate pretențiile dandy-ului² care este vărul său, colonelul Leșescu. Revolta sa este provocată de ifosele celorlalți, mult prea dispuși să împrumute fără să clipească tot ceea ce vine din Occident:

Nu credeți însă, urmă domnul Stihescu, că urăsc tot ce este străin. Nu, că, chiar dacă sunt prost, nu sunt însă neghiob. Dar urăsc tot ce nu se cuvine țării noastre, toate acele parascovenii și bazaconii pe care voi le luați de la străini cu ochii închiși. Știu că europenii au multe lucruri bune; știu asemenea că românii nu sunt desăvârșiți și că, prin urmare, ei au toată dreptatea de a se împrumuta de la cei dintâi; dar socot că le-am putea lua altăceva decât straiele, butcele și luxul desfrânat, care vă pregătește un viitor de ticăloșie. (...) Ce aduceți, în adevăr, din țări străine, voi europenii cei noi? Straie de Paris, lornete în nas, datorii în pungă, și în adevărate cunoștințe și în folositoare aflări, tufă!

Naratorul aprobă, tacit însă, pentru a nu se expune „râsului omeric” al societății mondene, opinia moșierului. Provincialismul acesta i se pare soluția cea mai potrivită pentru dilema societății românești, care abia a părăsit o formă de civilizație patriarhală, cea orientală și s-a aruncat furibund în alta, pe care nu a avut răgaz să o asimileze, să o adapteze.

² Cuvântul este folosit ca atare în text!

Încurajat, naratorul ocupă prim-planul și își derulează propria teorie. E o *teorie a propășirii organice*, a adoptării dublate de adaptare a formelor de civilizație occidentală, fără renunțarea la specific.

Propășirea este mai puternică decât prejudețele popoarelor; și nu este zid destul de nalt și de tare care să o poată opri în drumul său. Românii, prin poziția geografică, politică, morală și etnografică, sunt datori mai mult decât orișicare altă nație de a nu rămâne străini la tot ce face gloria și puterea secolului. Mici și slabi, ei nu se pot face mari și tari decât prin civilizație, adică prin îmbunătățire intelectuală și materială a țării lor. Din nenorocire însă, noi n-am vrut a înțelege în dreptul simț puterea acestui cuvânt; și cum mă tem, luând un drum strâmb, avem să ajungem la calea rătăcită. Civilizația nu izgonește nicidecum ideile și năravurile naționale, ci numai le îmbunătățește spre binele nației în particular și al omenirii în general. Noi, însă, în pretenție de a ne civiliza, am lepădat tot ce era bun pământesc și n-am păstrat decât abuzurile vechi, înmulțindu-le cu abuzurile nouă a unei rău înțelese și mincinoase civilizații. Așa, predicând ura a tot ce este pământesc, am împrumutat de la străini numai superficialități, haina din afară, litera, iar nu spiritul, sau, spre a vorbi după stilul vechi, slova, iar nu duhul. Prin aceasta am rupt cu trecutul nostru și n-avem nimic pregătit pentru viitor, decât corupția năravurilor. O nație însă nu poate decât prin o amenințare de mare și cumplită pedeapsă a-și renega trecutul; căci adevărata civilizație este aceea care o tragem din sânul nostru, reformând și îmbunătățind instituțiile trecutului cu ideile și propășirile timpului de față.

*Cine vorbește aici? Naratorul sau Kogălniceanu însuși, care a găsit prilejul să își expună doctrina prin intermediul literaturii? E mai curând discursul de la tribună al unui om politic, într-un moment în care România se afla la răscruce. Chiar dacă unii critici au considerat că acest discurs ar reprezenta „digresiuni dăunătoare” (Cioculescu, Streinu, Vianu 1944 vol I: 58) sau chiar „o excrescență pe corpul romanului” (Călinescu 1986: 12), îndrăznesc să cred că tocmai această pledoarie pentru moderație, pentru modernizarea organică reprezintă cheia romanului lui Kogălniceanu, poate chiar esența lui. Dacă nu a mai simțit imboldul de a duce la bun sfârșit textul, este și pentru că și-a dat seama că miza ideologică a cărții fusese deja atinsă încă din primul capitol. Nu le mai rămânea personajelor schițate decât să confirme adevărul tezei deja expuse, printr-un antagonism vizibil (cuplului masculin Leșescu–Stihescu, dandy-ul vs. moșierul legat de glie, îi corespunde cel feminin Laura–Elena, femeia diabolică vs. donna angelicata). Tipologiile sunt create, cadrul lor doctrinar este devoalat. Tot ce ar fi urmat ar fi fost confirmarea epică a acestor premise. Din punct de vedere ideologic, Kogălniceanu nu ar fi putut aduce nimic nou în roman. În orice caz, „digresiunea” sa este extrem de acută și azi. E o lecție din care putem încă învăța destule. Motiv pentru care nu ezit să citez *in extenso*:*

Noi am socotit că, lepădând tot și împrumutând tot, am face mai bine și am merge mai departe. Ce am isprăvit? Am adus în țara noastră plante străine, nepotrivite cu clima și pământul nostru, și care nu ne vor da niciodată roduri coapte, în loc de a ne mărgini a curăți și a vultui plantele înrădăcinate de sute de ani în țara noastră. Așa am schimbat abuzurile pământești cu abuzurile străine; dintr-o țară patriarhală, ne-am făcut țară feudală. Am luat luxul, corupția și formele exterioare ale Europei, dar nu și ideile de dreptate și deopotrivă îndrituire, bunăstarea materială și descoperirile geniului, care astăzi fac fala secolului. Ce am isprăvit că avem, cum am zis, litera, iar nu spiritul? Ne pretindem nație civilizată și avem robi; civilizația noastră se

mărginește în lux, în mărfurile europene, care ne exportează toată bogăția, în caretele și juvaerele femeilor noastre și în cunoștința superficială a unei sau două limbi străine, care ne dau înlesnire de a înțelege romanele doamnei Sand și vodevilele domnului Scribe. Propășirea noastră intelectuală se mărginește în șasesprezece școli publice! Iar bunăstarea materială este închisă între pereții poleiți a câteva palaturi boierești. Burjuazie, adică stare de mijloc, puterea cea mai de căpetenie a unui stat, nu avem, căci prea o disprețuim pentru ca cineva să vroiască a rămânea în ea și să nu se silească, la cel întâi prilej și cu orice preț, de a se preface în boier. Țăranul trăitor în vizuinii, căci numai case nu le putem zice, îmbrăcat în stremțe și ingenuncheat, este tot așa ca și când era silit de a fugi înaintea hunilor și tătarilor. Orașele noastre sunt numai niște sate mari. N-avem drumuri, n-avem canaluri, producturile noastre putrezesc pe loc, comorile noastre minerale zac necunoscute în vinele pământului. În mijlocul celor mai mari bogății, cu pământul cel mai roditor, cu apele cele mai vii, cu pădurile cele mai frumoase, suntem săraci; și pentru ca să ne putem îndeștula nevoile civilizației ce ne-am dat, adică straiile europene, trăsurile lui Brandmaier, mobilele de lux ale Parisului, poftele aprinse ce am dobândit în țări străine, ne săracim prezentul și ne ruinăm viitorul. Cât de departe însă am merge, câtă fericire ne-am pregăti, când, în loc de a ne cheltui în deșert activitatea și capitalurile noastre, le-am întrebuița în sporirea buneistării materiale a țării noastre, singura care ne poate duce la bunăstarea intelectuală, adică la adevărata civilizație. *Politica noastră nu trebuie să fie în cheștiile din afară; adevărata noastră politică este cu totul în reformele dinlăuntru.* Să răspândim luminile și bunăstarea materială în clasele de jos, care astăzi zac în neștiință și în sărăcie, să îmbunătățim agricultura și creșterea vitelor, țâțele statului, cum a zis un mare ministru al Franței, să deschidem nouă comunicații și nouă căi de exportare produselor noastre, pentru că, cum a zis odinioară în fosta Academie un bun prieten al nostru și profesor de economie, importanța noastră politică nu poate spori decât prin numărul chilelor de grâu ce vom exporta. Să ne unim, mai ales, toți într-un singur și mare țel, fără deosebire de stări, de tarafuri, de partide, țelul de a scoate țara noastră din haosul, din ignoranția și demoralizația de astăzi; atunci vom avea adevărată politică, atunci vom fi adevărați bărbați de stat!

Actualitatea tentativei de roman a lui Kogălniceanu nu mai este una estetică, ci una ideologică: dilema naratorului din *Tainele inimei* și a societății contemporane lui este cumva și cea a noastră, de azi. Căci România anilor 2000 pare a fi cuprinsă de aceeași furie a imitației necritice a Occidentului, a renunțării la tot ceea ce este specific, la tradiție, la trecut.

Marele nostru ghinion? Nu mai avem un Kogălniceanu!

Bibliografie

- Călinescu 1986: Al. Călinescu, *Biblioteci deschise*, București, Editura Cartea Românească.
Călinescu 1985: G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și prefațată de Al. Piru, București, Editura Minerva.
Cioculescu, Streinu, Vianu 1944: Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, vol. I, București, Casa Școalelor.
Kogălniceanu 1974: Mihail Kogălniceanu, *Iluzii pierdute. Un întâi amor*, în *Opere*, vol. I. *Beletristica, studii literare, culturale și sociale*, text stabilit, studiu introductiv, note

și comentarii de Dan Simonescu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Zaciu 1983: Mircea Zaciu, *Viaticum*, București, Editura Cartea Românească.

Zamfir 2011: Mihai Zamfir, *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române*, București, Editura Cartea Românească.

Zub 2017: Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu. Un arhitect al României moderne*, ediția a IV-a, Iași, Editura Junimea.

Mihail Kogălniceanu: Literature and Ideology

M. Kogălniceanu is one of the most influent Romanian politicians, the ideologist of the Romanian modernization during the 19th century. His political activity was more important than the literary one, he is a very good writer of his time, who mixes memory and fiction in order to create an appropriate image of the present using the tendentious image of the past. Even if he is a good imitator of Balzac, he doesn't finish his novel and his literary projects because his aim is not only to build up a national literature, but mainly to be the architect of the Romanian nation. So, he uses his literary texts in order to elaborate and promote his social and political theories about the Romanian dilemmas: to adopt the Occidental civilization pattern or to adapt the local forms to the Occidental content. In his literary works, he talks about the organic progress, which actually was his political platform.

Centre and Periphery with Emil Cioran and Mircea Eliade

Mariana DAN*

Keywords: *Emil Cioran; Mircea Eliade; existentialism; trăirism; metaphysics; centre-periphery*

Each civilization considers and defines reality from its own point of view. In 20th century cultural studies, Mircea Eliade, the renowned Romanian writer, essayist and philosopher is a pioneer in establishing that there are no superior or inferior cultures, but just different patterns of comprehending “reality”. The notions of superior and inferior (primitive) were rather established by adopting a Eurocentric point of view, according to which western civilisation was considered the centre, while everything outside it – the periphery (a constant attitude in history in fact, as, for example, the Romans would name everybody outside the Roman Empire a ‘barbarian’, which didn’t only mean a person wearing a beard, but an inferior individual). Nowadays, thanks to Mircea Eliade’s comprehensive studies, it has become clear that each and every civilisation is a centre within its own system of values, while periphery is everything that is placed outside that system or point of view, considered as “*the reality*”. The discussion about centre and periphery can be extended to any conception about “reality”, by following the values adopted by any living subject/individual, and this issue can also be detected in different spheres of relations: majority versus ethnic minority (Stojković 2004: 129–159), immigrant versus native-born country, or the country of adoption (Fabijeti et al. 2002: 212–223), the relation between an individual and the society in which he lives, or even one’s own approach to life (i.e. the materialistic/idealistic option) etc.

Both Eliade and Cioran regard the relationship between centre and periphery from at least two perspectives: 1) exiled versus the country of origin and/or country of adoption, and 2) one’s individual approach to life, as thinker. Both perspectives, actually, require seeking *centre* first and defining it in terms of one’s own respective system of values. This discussion, while tackling one’s approach to life, is also meant to reveal whether one’s relation to one’s native country is “central” or “peripheral”.

It is interesting that both Mircea Eliade (b. 1907) and Emil Cioran (b. 1911), although thinkers and essayists, both were basically philosophers, both were educated at the same University, in Letters and Philosophy: attended the same lectures of professor Nae Ionescu (together with other future great Romanian thinkers and writers such as Petre Țuțea, Mircea Vulcănescu, Constantin Noica,

* Belgrade University, Serbia.

Mihai Șora, Petru Comarnescu etc.), and then both moved to Paris and became outstanding thinkers of the 20th century. This preliminary biographical data point to two important facts: on the one hand, both thinkers were exiled from their native country, and, on the other hand, one notices that the Romanian professor of philosophy and logic, Nae Ionescu was the mentor of many important thinkers who lived either inside Romania or abroad. What was the philosophical method of Nae Ionescu? Mihai Șora states (Șora 1995: 7) that the Romanian professor always pointed out that thought (philosophy) killed the process of life if it went beyond life. Although Nae Ionescu's biography is contradictory, his merit lies in not having been an ideologist, but a metaphysician, for whom reference (the centre) was the Absolute – not that absolute to be conquered in a Cartesian manner, upwards, but downwards, as the absolute revealing itself in human experience. Mircea Eliade, who was Nae Ionescu's assistant, was probably mostly influenced by his organic /holistic vision of the world (which Nicolae Iorga, or Eminescu also had shared). According to Cioran, the professor would think aloud during his lectures, and so one would catch him while elaborating. "He was a man who, actually, didn't believe in anything, the representative of a civilization in decline" (Cioran II 1995: 6). He was probably a sceptic, like Cioran himself, who thought that "scepticism is the wondering of the genius who faces the void and, of course, reality". (For Cioran, Socrates and Aristotle were less interesting than the last sceptic at the end of the Greco-Roman world, who after all important systems of thought had already been formulated, would spread his shade of doubts over the whole of the world of ancient thought). Scepticism, characteristic for all declining cultures, gives birth, according to Cioran, to a superfluous poetry and a conquering dilettantism when making contact with great things. It was this kind of lively discourse that seems to have interested Cioran himself and marked his writings (Simion 1994: 117). Therefore, one can say that Cioran, who consistently pursued such model of creation, was essentially influenced by his Romanian professor, who would think aloud and even improvise on a given theme, which was suggested sometimes by his students. Mircea Eliade, on the other hand, would pursue further Ionescu's metaphysic organic vision, found already in many Romanian predecessors and contemporary thinkers (i.e. the poet and philosopher Lucian Blaga, philosopher Vasile Bancila, etc).

Often expressing himself in brief, memorable sentences, Cioran states that there are two types of thinkers,

the ones who think about ideas, and the others who think of themselves. (...) For an objective philosopher only ideas have a biography; for a subjective one, only biography has ideas (*apud* Simion 1994: 125).

Cioran, obviously belongs to the latter category, as, with him, the 'centre' is his own life. Cioran's statement also reveals the fact that, while adopting an existentialist point of view, as defined by Sartre, for example (existence precedes essence) he tries to find a meaning in his own/subjective experience. The son of a Romanian Orthodox priest, Cioran started his spiritual journey very young. He was only 23 when his first book of essays was published: *On the Heights of Despair/Pe culmile disperării*, in Romanian in 1934. He published five books in Romanian before leaving for France (*Pe culmile disperării*, *Cartea amăgirilor*, *Schimbarea la față a*

României, first version, *Lacrimi și sfinți* and *Amurgul gândurilor*), and completed *Îndreptar pătimăș* in 1945 in France, but which remained unpublished until 1991. After having got a very solid knowledge of philosophy, by his inclination to search for absolute truth and by education, Cioran realized that none of the philosophers had found *the answer* to the major problems of mankind and, consequently, the absolute centre, the absolute truth/God are to be found nowhere. 'In the history of thought, I couldn't find any category to lie my forehead on' (Cioran 1995: 24). Or: 'The more I lose my belief in the world, the more *I am* with God, without believing in Him (...) sceptic and mystic at the same time?' (Cioran 1991: 196). Cioran reproached Bergson for neglecting the tragic aspect of existence, and, while fascinated by Heidegger's language and style, Cioran reproached him for wanting to cheat with his wording. For Cioran only music (Bach, Beethoven, Mozart etc.) was acceptable in the quest for truth, and, acquainted with the paradoxes of logic, able to demonstrate any "truth". Using the method of antilogos, Cioran preferred to read the mystics, the experience of the saints, or Dostoevsky, whose character Ivan Karamazov, is said (Necula 2007: 8) to resemble Cioran himself through his cynicism and rebellious personality. In a letter to P. Comarnescu, Cioran says: 'I started to deprecate ideas and love lyricism and direct expression' (Necula 2007: 8). Cioran's first book already establishes his style and point of view. However, one cannot recount Cioran's essays for the same reason that one cannot recount a poem:

Somebody said that a metaphor 'must be drawn'. – However, anything that literature created as original and alive in the last century is in contradiction with this statement. Since the metaphor with well-defined contours, the 'coherent metaphor' is a dead one. It was against such a metaphor that poetry rose, since poetry lacking life is a poetry governed by coherence.

Listening to the weather forecast, I was seized by an intensive emotion due to 'sprinkling rain'. Which proves that poetry dwells inside us, and not in the wording, although 'sprinkling' is an adjective which might produce a certain vibration.

And:

The patches of snow on the greyish background of the mountains in summer mornings: the rubble of an immemorial sky (Cioran 1991: 191).

Cioran's text neither reveals any concrete biographical data, nor represents a coherent system, as he despises, like Nietzsche, any system of thought or man as a system. Without such a system, Cioran's text (discourse) is fragmentary and founded, on the one hand, on inspiration, and on the other, on the rejection of all 'truths' accepted as truths. He confesses, rejects, contradicts his own statements, provokes, and, when one thinks that one comes to an issue, one realises that there is no logical 'thread', but one can rather say that it is existential despair he puts into memorable sentences. Frequently using a syllogistic method, his intention is to 'nullify' (Cioran's term) all ready-made truths about existence, in order to plunge into his own, agonizing existence, which is the centre from which he judges the world. As a sceptic, Cioran doesn't provide any life code, nor does he deal in morals; his text, written in a brilliant poetical key, while rejecting traditional rhetoric, produces another type of rhetoric, which "we should name the rhetoric of agony" (Simion 1994: 111).

Therefore, the centre is in Cioran's view the very truth of living, of *becoming*, while scepticism and despair are attitudes resulting from his quest for truth – which is the central point of all his texts. Absolute truth/knowledge actually is the very quest for it. Although living in France, as an exile, the centre – periphery issue is not to be considered, in his case, in terms of geographic space or mentality (whether Romanian or French), nor in terms of time and history, which he rejects as well. In letters he wrote *before* going to France (in 1935/6) he states:

Since I understand that power is the substance of history, I started to appreciate the saints. If you take out of history the army, the only thing that remains is the divine glory, resulting from a divine misery of the human being (Cioran 1995: 36). Whatever is not history is religion. Everything is religious; as history does not exist¹. (...) My detachment from the world initiated me in many things and, moreover, in apprehending so many things with which I used to live without knowing (Cioran 1995: 38).

After stating that a moment of intuition of paradise is worth more than any shape conceived by rationality, he says that he likes pagan religions that are full of hallucinations, frenetic, voluptuous and horrifying in excess, with oracles and orgies, while 'Christianity doesn't offer anything: it is just divine prose'. Consequently, Christianity, as theology, is also regarded as a ready-made philosophical system, unacceptable and incompatible with the experience of living and *becoming* (Cioran 1995: 39).

Mircea Eliade, although the creator of a holistic/organicist system of thought, springs from the same Romanian school of thought and has a similar view:

There is no general hypothesis that one can prove by any number of facts, there is no rigorous and verified method to study and comprehend human thought. (...) Anyway, can we understand at all any other spiritual relations? The methods and the values change every thirty years and human 'spirit' is always studied by resorting to the latest method of the positive sciences. 'The human soul is once 'matter', other times 'sensation' or 'energy', 'vital instinct', 'epiphenomenon', etc, anything but not *soul* (Eliade 1991: 28).

As sceptical in his youth as Cioran regarding the issues of philosophy, Eliade considers it inappropriate "to *accept* a 'truth' by an act of thought and then to *reject* it by applying another way of thinking" (Eliade 1991: 28). Still, it is not scepticism that unites Eliade and Cioran (as Eliade is not a sceptic), but the importance attached to *authentic experience*, best expressed by the German word *Erlebnis* that will also remain the centre of all Eliade's work. According to Eliade, the authentic, as a reaction against the abstract (romanticist or positivist) schemes, is 'a technique of the real, a moment in the great movement towards the concrete' (...) 'Far from being

¹ For the Romanian metaphysicians of the 20th century, called *trăiriști*, when saying *it is* (*esse*, in Latin), it means 'it exists', and *it is not* (*non esse*, in Latin) means 'it does not exist'. Cioran literally says 'history *is not*', which has important ontological connotations. Metaphysicians regard the Absolute as the reference, the centre, *esse – not that absolute to be conquered in a Cartesian manner, upwards, but downwards, as the absolute revealing itself in human experience. Romanian trăirism, can be defined as a 'metaphysical existentialism'.*

an anti-metaphysical attitude, the authentic expresses a strong ontological thirst to comprehend the real' (Eliade, DGLR 2005: 23).

This view, dominant in Romanian philosophy and literature between the two World Wars, is a Romanian variant of existentialism, called *trăirism* (a sort of 'vitalism', related to the verb *a trăi* = to live), which ranges from vitalistic dynamism and paradox to ... authentic solitary contemplation. In other words, the individual, in the centre of (his own) existence, might be either attached to the world (as are the characters in Eliade's early novels *Huliganii* or *Şantier*) or rather detached, solitary, like Cioran himself. Eliade states that in both cases the individual fights something. If the Indian ascetic fights with gods who lure him, or the Christian with the devils, an ascetic layman will fight with himself, with sadness, with meaninglessness, or with his inner rage (Eliade 1991: 146, 147). Although solitary, one cannot say that Cioran is an atheist, but rather that he is a believer who lost his God as 'one cannot be against religion if one is not religious' and 'scepticism – without the backing of religion – is a degeneration of the spirit' (Cioran 1991: 200).

Cioran's scepticism in his book about Romania (*The Transfiguration of Romania/ Schimbarea la faţă a României*), often considered by some second rate imagologists as a model for the exile who shifts his centre to the country of adoption, should be read in the same key: Cioran rejects his native country in the same measure and with the same innocent passion in which he rejects God, existence, man, progress, fundamental feelings, all the values man, this 'being worth nothing', believes in. Therefore, a clear-cut difference between the notions of 'centre' and 'periphery' are difficult to establish with Cioran: are God and his native country at the periphery if they are constantly present just in order to be rejected? In this contradictory mood, after having lived eight years in France without publishing anything, Cioran decided to shift to French. Still, "Romanian is not abandoned for the sake of adopting a new set of values; yet shifting to French represents an 'existential divorce'" (Liiceanu 1995: 48). While writing in French, he says (in a letter to his friend, the Romanian philosopher Constantin Noica): "My enthusiasm for our mother tongue is growing to that point that I consider it one of the most expressive languages that have ever existed"... , while French is "a language for lawyers and logicians" (Liiceanu 1995: 49). Apparent contradictions are with Cioran everywhere, in the same manner in which our life experiences might seem contradictory and impossible to fit within pre-established thought configurations. For example, what can be considered the centre – Romania, France, or God? – in the following statement: "I still love a homeland, as my world is not one. The rejection of the world is essentially religious, and any sadness is superficial if it is not religious" (Cioran 1995: 37).

An answer to the issue above might be provided, again, by Eliade's *Journey towards the Centre (Drumul spre centru)*, where the author states that "the journey towards 'wisdom' or 'liberty' is the journey towards the Centre of one's being". This journey (a sort of a quest for the centre) means, in metaphysical terms, the stepping out of becoming, of 'life' and 'history' and the penetration into a sacred zone, into the 'centre', into absolute Reality. "As the sacred means *esse*, and is opposite to the profane of the becoming, to life, to *non esse*" (Eliade 1991: 129).

According to Eliade, this quest for the centre is *practically* (which means *empirically*, as for Cioran) doubled by a process of de-conditioning, of freeing oneself from the ties by which one is bound to the profane world, as described in his “Foreword” to *Yoga, Liberty and Immortality* (Eliade 1984: 17–25). According to Mircea Eliade, man is tied to the material world, or conditioned (as he puts it) by various factors: biological, genetical, historical, cultural, biographical, temporal, geographical, etc. In order to reunite with the cosmos he is part of, man must first break his ties to the profane world. Both words *religion*, as *re ligare*, in Latin, and *yoga*, as *harness*, in Sanskrit, have a similar meaning: *re-union* (Dan 1997: 208). We understand here that the cosmos is the true/absolute centre man must unite with, after de-conditioning himself from the material world. In practice, actually, Cioran tries to de-condition himself from the material world: by rejecting philosophers and philosophies, attracted by mystical books and by the lives of saints, by rejecting and isolating himself from the world (whether the country he lives in is Romania or France!), by rejecting interviews and money, by living on the edge of existence, by valuing existence itself while rejecting history, family, fame and everything belonging to the profane world – Cioran’s life and work represent a sort of a model of abstinence (de-conditioning) from this apparently ‘real’ world, for the sake of finding the unique/absolute truth. Still, no matter how hard he tries, Cioran cannot attain that ‘re-union’ except very scarcely, in his rare moments of intuition; that is why he remains in despair. On the other hand, Eliade finds the centre within man himself and not outside him (*ganz andere* – Eliade 1975: 14). Thoroughly acquainted with Indian thought, Eliade also had a predecessor in Romanian literature in Mihai Eminescu, who even titled one of his poems, using the Sanskrit formula *Tat twam asi* (*That is you*). This formula means that there is only one unique centre, because man is part of the whole cosmic mechanism, and not outside it. Finding ‘the centre of one’s own being’ (by de-conditioning oneself from the profane world) is equal to the finding of the centre of the universe, which is essentially the same thing. The journey towards the centre of one’s own being is, for both Eliade and Cioran, the only path leading to true knowledge. How to otherwise explain the fact that, although living miserably and eating in student canteens, Cioran, in his endeavour to de-condition himself in the same manner saints do (about whose experiences Cioran adores to read), rejected more prizes, among which the Paul Morand award amounted to 300,000 francs! Although rejecting his mother-tongue as well, after having written five books in Romanian (not essentially different from the ones written in French), Cioran behaves like the Biblical Job, transferred, in terms of modern psychology, and after contradictions and inner conflicts, finds successive integrations of his own personality and coherence in terms of *coincidentia oppositorum*. For Cioran, “contraries are the substance of man’s breathing” (Cioran 1991: 200). In the meeting between Eliade and C.G. Jung in Ascona (Jung – Eliade 1978: 25–30), they both agreed that – the centre of one’s personality, resulting in the process of individuation, appears to be similar to the process of initiation within traditional cultures, by the merging of two apparently contradictory tendencies in one’s personality. This kind of process is constant with Cioran, as he always denies, constantly integrating and reviewing his previous attitudes. Eliade and C. G. Jung take the Biblical character Job as an example for *coincidentia oppositorum*, while

contemporary critics compare Cioran with Job: "Cioran is a Job educated at the school of the French moralists" (Simion 2000: 26).

At this point, it appears clear that the originality of the Romanian variant of existentialism (*trăirism*), founded on such authentic experience, lies on the abolition of time and history in order to find the paradigms of 'one's being', the archetypes of human behaviour.

Like Cioran, Eliade also depreciates history, as only human beliefs, as meta-historical interpretations of facts, can provide an explanation for the absurd life/temporal episodes present in history. The meaning of life experiences consequently lies 'above'/'outside' history, and helps man to survive all its atrocities. Eliade repeatedly analyzes the anxiety (*nausea*) of contemporary man in terms of today's meaninglessness, in a world deprived of the values of the sacred/meta-historical interpretation.

From this perspective, it appears that for both Eliade and Cioran, the centre, as existence itself (*esse*) is unchangeable, and is related to a meaning that goes beyond history and explanations in terms of logical systems, while all the rest is periphery, doubtful, and subject to change in time and space. The centre is always the same; only periphery changes. However, while Eliade detects the patterns/archetypes of belief as camouflaged under profane appearances in contemporary civilization, Cioran still quests for his own belief, while living as a 'hermit'. For both Eliade and Cioran, empirical experience (as the only individual truth), opposing any logical system, finds its best expression in art. For Eliade, art, which is the daughter of myth, might represent a valuable replacement of god(s) in a profane, atheistic world: as opposite to the closed logical systems, art still deals with open symbols and metaphors, providing a polyphony of meanings (as life itself), that escapes 'the coffin' of any pre-established patterns. Whether in order to be rejected (with Cioran), or assuming camouflaged shapes in the profane world (with Eliade), the centre is always there, obsessively present in both authors' overall creation. It is in this centre that the originality of Romanian existentialism lies, which was then 'exported' to France and to the world.

Other important Romanian thinkers and writers, belonging to the same Weltanschauung: Lucian Blaga, Constantin Noica, Petre Țuțea, a.o. remained confined either in Romanian communist prisons (mainly because their vision was not materialistic, as was officially accepted), or within a culture and language restricted to a particular geographical area and still regarded as 'peripheral'.

At the end of this essay, I will only point to a historical and biographical fact (Țurcanu 2005: 642). Before he died, Eliade was found in his armchair, unconscious, with Cioran's latest book *Exercices d'admiration* (*Exercises of Admiration*), in his lap and with a serene smile on his lips. Whether this fact does or does not have a meta-historical, or a meta-biographical meaning, it is up to the reader to decide.

References

- Cioran 1991: E. Cioran. *Amurgul gândurilor*. București: Humanitas.
Cioran 1995: E. Cioran. *Razne*. București: "Jurnalul literar", 17–26.

- Cioran 1995 II: E. Cioran. "Nae Ionescu reușea să creeze o colosală intimitate în gândire". "Dilema", anul III / nr. 129/1995, 6.
- Dan 1997: M. Dan. "Concluzii sau Orfeu și condiția umană". In: *Sufletul universal nu are patrie*. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, 208–209.
- Eliade 1975: M. Eliade. "Manifestarea sacrului". In: *Sacrul și profanul*. București: Editura Univers, 13–15.
- Eliade 1984: M. Eliade. Uvod. In: *Joga–Besmrtnost i sloboda*. Beograd: Beogradski izdavačko – grafički zavod (BIGZ), 17–25.
- Eliade 1991: M. Eliade. "Despre speciile gândirii". In: *Drumul spre centru*. București: Editura Univers, 26–29.
- Eliade 1991: M. Eliade. "Drumul spre centru". In: *Drumul spre centru*. București: Editura Univers, 128–130.
- Eliade 1991: M. Eliade. "Singuraticii". In: *Drumul spre centru*. București: Editura Univers, 146–147.
- Eliade 2005: M. Eliade. In: *DGLR* (Dicționarul general al literaturii române), E/K, București: Univers Enciclopedic, 18–30.
- Fabijeti 2002 : U. Fabijeti et al. Novi predeli. In: *Uvod u antropologiju. Od lokalnog do globalnog*. Beograd: Clio, 212–223.
- Jung, Eliade: C.G. Jung, M. Eliade, "O întâlnire semnificativă. Răspuns pentru Iov". In: "Secolul XX", 205–206, 2–3/1978, 25–30.
- Liiceanu 1995: G. Liiceanu. *Itinerariile unei vieți: E.M. Cioran. Apocalipsa după Cioran*. București: Humanitas 1995, 7–63.
- Necula 2007: I. Necula. "Cioran. Dialog epistolar cu Lucian Blaga". "Contemporanul. Ideea europeană", anul XVIII / nr.11 (668) / 2007, 8.
- Simion 1994: E. Simion. Emil Cioran. In: *Eugen Simion comentează pe Emil Cioran (et al.)*. Vol 4. București: Scriitori români comentați / Recif, 106–125.
- Simion 2000: E. Simion. "Tânărul Cioran". In: *Fragmente critice*. Vol. 4. București: Univers enciclopedic, 26–123.
- Stojković 2004: B. Stojković. "Multikulturalizam, Balkan i planetarna kultura". In: *Multikulturalizam* (Semprini, A., author), Beograd: Clio.
- Șora 1995: M. Șora. "Profesorul meu, Nae Ionescu". In: "Dilema", anul III/nr. 129/1995, 7.
- Țurcanu 2005: F. Țurcanu. "Ultimii ani". In: *Mircea Eliade prizonierul istoriei*. București: Humanitas, 619–643.

Abstract

Reality is not an objective category, and it has therefore been constantly defined and redefined in time and space, in accordance with various factors, related to a certain view of the world. Defining reality from an organic/holistic perspective, the renowned Romanian essayists and philosophers, Emil Cioran and Mircea Eliade, consider its *centre* to be the Absolute (defined as 'esse'), which is not to be known in a Cartesian manner, upwards, but downwards, as the absolute revealing itself in human experience. Both authors, metaphysicians by vocation, view the Absolute as revealed to man through the very fact of living, through man's being subject to the process of 'becoming', through his life experiences, the authenticity of which cannot be properly communicated by means of any philosophical system, or by religion. As in 20th century existentialism, authentic individual experience is the centre of one's view of the world, the purpose of this essay is to reveal the original contribution of the two Romanian thinkers in exile, their variants of expression which, while escaping materialism, a landmark for European existentialism, diverge on different paths of thought, experience and communication. Viewing art as a provider of

polyphonic meanings and interpretations (as life itself), both authors escape the 'coffin' of closed logical, Cartesian systems and pre-established patterns of reality. In the materialistic 20th century view of the world, the Romanian *trăirism* is the metaphysical variant of existentialism, which was 'exported' to France and to the world by Emil Cioran and Mircea Eliade. Although in the contemporary world metaphysics is viewed as including 'abstract concepts' such as being, knowing, identity, time and space, those concepts become very 'tangible' within authentic individual experience and its expression, if one views oneself as part of the cosmic existence, as Cioran and Eliade did. Their huge reception on a global scale cannot be understood otherwise. The imagologic relation: *centre-periphery* should be reviewed in organic/holistic approaches, as individual experience is part of overall existence.

(This article was published in *ELLSSAC* Proceedings, vol. 2, Aleksandra V. Jovanović and Radojka Vukčević (eds). Beograd: Faculty of Philology, 2008, pp. 47–55).

I.L. Caragiale și conștiința dublei apartenențe

Mircea A. DIACONU*

Keywords: *I.L. Caragiale; Romanian literature; theories of reading; ontology of the literary work; reader's condition*

Câteva fapte comune de istorie literară (simple coincidențe) pot crea premisele unor interogații care să aibă drept principală consecință re-interpretarea operei lui I.L. Caragiale și drept finalitate tangențială problematizarea condiției criticii literare în România.

Analizate din puncte de vedere dintre cele mai diferite, deseori incompatibile, dar aproape întotdeauna din perspective care vizează un anume conținut, scrierile lui Caragiale se realizează în cele mai multe cazuri ca dialog implicit cu un cititor, fie el ficționalizat sau nu. Prezent sau nu în text. Or, acest fapt, pe care îl consider esențial pentru interpretarea și înțelegerea operei lui Caragiale, a rămas și cel mai puțin explorat. Studiul de față nu-și propune o investigare a metodei receptării (metoda rămâne, totuși, un simplu instrument), ci o explorare prin intermediul ei a operei lui Caragiale și implicit a felului în care el redefinesc, prin propriul exercițiu scriptural, conceptul și practica literaturii.

Ce este literatura? Ce este un autor? – iată întrebări la care Caragiale răspunde pe cont propriu, chiar prin opera lui, în contradicție cu convențiile momentului. Conceptul și practica literaturii presupun aproape întotdeauna la el prezența receptorului. Prin urmare, opera însăși impune o re-interpretare prin prisma teoriei receptării, fiind o pledoarie implicită pentru o literatură care există prin sine, ca fenomen autonom; autonom față de un anumit conținut, dar relaționat în permanență cu o perspectivă de lectură, cu un cititor care interpretează. Identitatea operei – sub multiple aspecte – este determinată de prezența (implicită sau explicită) a receptorului.

În fapt, despre ce este vorba? Voi porni de la câteva date de context mai cuprinzătoare. În 1890, Alphonse Allais publica *Un drame bien parisien*, text pe care se fundamentează studiul *Lector in fabula. Cooperare interpretativă în textele narrative* publicat de Umberto Eco în 1979. În același an cu Eco, Wolfgang Iser publica *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*, pornind de la *Desenul din covor*, nuvela lui Henry James, din 1896. În ce-l privește pe Caragiale, el avea să publice în 1900 schița *Inspecțiune*, scrierea lui Caragiale care a suscitat poate cele mai multe discuții, în tot cazul, printre cele mai contradictorii din critica literară românească, fără urmări, însă, la nivelul definirii condiției criticii literare înseși. Fără urmări și la nivelul interpretării operei lui Caragiale, textul fiind considerat mai degrabă o

* Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, România.

excepție. Dacă valoarea operei unui autor este dată și de faptul că generează o metodă de interpretare (căci nu constituie doar un bun teren de aplicare a metodei, ci face metoda posibilă), nu este vina lui Caragiale că Eco sau Iser nu s-au născut în România ori că opera lui nu le-a fost cunoscută. În România, Caragiale este considerat un autor canonic, un clasic al literaturii române, valoarea operei lui fiind considerată, elementar spus, incontestabilă, oricâte contestații vor fi fost formulate; dar, oricât de diferite ar fi, interpretările operei sale vizează întotdeauna, la modul generic spus, *conținuturi*. De ce s-a sinucis Anghelache, personajul central, rămâne cheia de boltă a interpretării. Chiar atunci când *Inspețiune* e considerată nu o excepție, ci miezul operei lui Caragiale, în locul semnificațiilor sociologice, cele mai la îndemână, de altfel, nuvela este expusă interpretărilor ontologice. În ambele cazuri, însă, ea devine o operă de *reprezentare*, deci „de cunoaștere”; or, convingerea mea este că ea rezistă mai degrabă prin impactul asupra cititorului, impact pe care Caragiale îl premeditează. Acesta este terenul care îi asigură, în realitate, valoarea; prin urmare, experiența interpretării (a situării față de operă) devine, și în cazul lui Caragiale, o experiență estetică (cf. Jaus 1983).

Inspețiune nu e, însă, o operă izolată; ea aparține unei întregi *constelații* de scrieri care problematizează condiția cititorului/receptorului și situează sensul operei la acest nivel al textului, care devine, în felul acesta, meta-text. Este o constelație din care fac parte scrieri atât din perioada începuturilor încă ezitante ale lui Caragiale, cât și din epoca de maturitate, indiferent dacă este vorba despre scrieri dramatice sau epice. O constelație care ar putea începe cu *Lache și Mache* ori cu *Ultimele gogoși calde...*, din 1877–1878, pentru a continua cu cele patru comedii și drama *Năpasta*, cu o bună parte din momente și schițe (publicate după 1885), ori cu basmul *Abu Hassan*, la care Caragiale lucra în ultimele luni de dinaintea morții (1912). De reținut, dintre schițe, *Temă și variațiuni* (1885), *Cănuță, om sucit* (1897), *Două loturi* (1998), *C.F.R.* (1899), *Telegrame* (1899), *La moși* (1900), *Tren de plăcere* (1900), *1 Aprilie* (1900), *Amici* (1900), *Căldură mare* (1901), *Moșii (Tablă de materii)* (1901), dar și *O conferință* (1909), ori sceneta dramatică *Începem* (1909).

Toate aceste scrieri, citite de critica literară aproape exclusiv ca *texte* sau ca *discursuri*, sunt mai degrabă *meta-texte* sau *și meta-texte*. Conținutul lor, cum precizam în altă parte, este aproape explicit o „ficționalizare a conștiinței artistice a scriitorului” (Diaconu 2012: 11). Nu poți fi decât surprins când constăți că, bazându-ne tocmai pe o astfel de situație a operelor lui Caragiale, multe din afirmațiile referitoare la Allais și Henry James pe care le fac Eco și Iser – părinți, alături de Jaus, ai teoriei receptării – sunt operaționale pentru interpretarea operei lui I.L. Caragiale, ba mai mult, par declanșate de ea.

După ce vorbește despre o „interpretare naivă” care se bazează pe disponibilitatea cititorului empiric „de a face false inferențe” și de a avansa „insinuări cu privire la moralitatea celor doi soți”, fapte posibile datorită „capcanei textuale” construite de autor, Eco trage următoarea concluzie:

Lecția (implicită) a *Dramei* este, în realitate, coerent contradictorie: Allais vrea să ne spună că nu numai *Drama*, dar oricare text este alcătuit din două componente, informația oferită de autor și aceea adăugată de Cititorul Model, cea de a doua fiind determinată și orientată de către cea dintâi. Pentru a demonstra această teoremă meta-textuală, Allais îl determină pe cititor să încerce textul cu informații care contrazic

fabula, obligându-l să coopereze la construcția unei povestiri care nu se susține. Falimentul *Dramei* ca fabulă înseamnă victoria *Dramei* ca meta-text (Eco 1991: 252).

De asemenea, cheia întregii interpretări:

Drama este un meta-text care povestește cel puțin trei istorii: povestea a ceea ce li se întâmplă personajelor sale, povestea a ceea ce i se întâmplă cititorului său naiv și ceea ce i se întâmplă nuvelei înseși ca text (această istorie însăși fiind, în fond, povestea a ceea ce i se întâmplă cititorului său critic) (Eco 1991: 250).

În ce-l privește pe Iser, la temelia interpretării lui Caragiale am putea situa două afirmații. Mai întâi:

În loc de a apuca sensul ca pe un obiect oarecare, criticul nu percepe decât un spațiu gol. Acest spațiu nu trebuie umplut cu un înțeles discursiv, iar acesta este motivul pentru care toate încercările de acest tip ajung să devină până la urmă simple aberații (Iser 2006: 61).

Și, complementar:

[...] în centrul interesului ar trebui să se afle procesul de constituire a sensului și nu sensul ca element depistat prin intermediul interpretării. Dacă avem în vedere acest lucru, atunci interpretarea nu mai poate să se limiteze să le comunice cititorilor săi de ce natură este sensul textului: mai mult, în acest caz, ea va trebui să transforme în obiect al cercetărilor sale însăși condiția constituirii sensului. Ea va renunța la explicarea textului ca atare și va expune privirilor condiția efectului său potențial (Iser 2006: 79).

De altfel, la un prim nivel, acela al factologiei epice propriu-zise, similaritățile cel puțin dintre „drama” lui Alphonse Allais și câteva dintre scrierile lui Caragiale sunt evidente. Tema adulterului în mica lume burgheză, carnavalul care ar urma să devină un loc al aflării adevărului și farsa pe care cineva (Dumnezeu, autorul ori chiar unul dintre personaje) o joacă deopotrivă personajelor și cititorului, toate acestea se găsesc atât în *Un drame bien parisien*, cât și în, să spunem, *D’ale carnavalului*, *Două loturi* ori în *Inspecțiune*. Mai mult, nu se pot ignora inovațiile produse de ambii autori la nivelul construirii textului, abandonându-se, aproape polemic, structurile consacrate. În ce-l privește pe Caragiale, în locul unei narațiuni care să parcurgă de la A la B un traseu evenimential, abia o schiță a lui; în locul certitudinii întâmplărilor, o situație ironică a autorului în afara ori deasupra lor; în locul omniscienței, perspectiva mai terestră a consemnării faptelor. Așadar, nu continuitate epică, nu derularea unui subiect care să creeze iluzia adevărului lui, ci fracturi narative și un fel de narațiuni de gradul al doilea, cu conștiința puternic implicată a convențiilor narative. Prin urmare, în centru nu se află întâmplările povestite, ci un narator și un naratar și, la un alt nivel, un autor și un cititor. Sunt fapte care și determină obligativitatea cititorului de a umple spațiile goale, de a face presupuneri, de a decide în chestiuni care ar trebui să rămână în permanență neclare. În fapt, asemenea lui Henry James ori lui Alphonse Allais, pe urmele lui Poe, Caragiale pune în miezul operelor o enigmă, care atrage în câmpul ficțiunii cititorul, obligându-l să se manifeste și să facă presupuneri, să interpreteze. Abia astfel, cu un cititor înscris în text, care aproximează sensul, scrierile lui Alphonse Allais, Henry James și deopotrivă ale I.L. Caragiale sunt, ca să spunem așa, întregi.

Așadar, dacă Alphonse Allais publica *Un drame bien parisien* în 1890 și Henry James, *Desenul din covor*, în 1896, I.L. Caragiale își tipărea nuvela *Inspecțiune* în „Universul”, pe 24 noiembrie 1900 (în volumul *Momente*, în 1901). În aceste condiții, nu putem decât să repetăm interogațiile implicit formulate de Wolfgang Iser la începutul studiului său; spunând că nuvela lui James

apare ca un fel de prognoză pentru o știință care nu exista la acea vreme în amploarea cu care ne-a obișnuit astăzi (acel tip de interpretare literară dedicat aflării înțelesurilor care par a se ascunde în textele literare) (Iser 2006: 52),

Iser își exprimă finalmente nedumerirea:

Dacă Henry James – într-un proces de anticipație bineînțeles neconștientizat al industriei interpretării ce avea să apară în viitor – a tematizat el însuși căutarea sensului ascuns al textului, atunci putem înțelege din aceasta că el s-a referit la unele atitudini care trebuie să fi jucat un rol deosebit în epocă (Iser 2006: 51).

Întrebare demnă de toată atenția, în condițiile în care, cum o afirmă el însuși, chiar studiul său e consecința mișcărilor liberale ale tinerilor din 1968. Așadar, ce aspecte dominante ale epocii fac ca trei scriitori aparținând unor orizonturi culturale și unor tradiții și experiențe literare atât de diferite (deși europene) să tematizeze căutarea sensului și să comunice ideea că sensul e inaccesibil?! Că literatura nu este soluția infailibilă pentru marile întrebări ale umanității și, mai mult, să sugereze că tocmai aceasta este șansa literaturii?! Peste tot, poate, o perioadă de aparent calm istoric concretizat în legitimarea instituțiilor burgheziei, peste tot, înscrierea națiunilor într-un proces de dezvoltare optimistă, peste tot, o subtilă (și neviolentă) manifestare a superiorității spiritului față de limitele lumii concrete.

În spațiul românesc, contemporan cu Eminescu, care se angajează total în trăirea ideilor și ale cărui creații exprimă un militantism care se raportează la valori absolute, teleologice, Caragiale privește complice lumea din jur și o contemplă hedonist. Un spirit neiertător și deopotrivă fascinat de spectacolul lumii în vulgaritatea ei. Cineva, G. Panu, îi reproșă că, deși

om de litere cu gust rafinat, dispoziții artistice admirabile, cunoscător și amator de muzică clasică, pasionat de Beethoven, îi plăceau mâncările prin birturile de ordinea a treia, alergând într-un birt pentru borșul de miel, aiurea pentru o fleică sau pentru mititei.

În acea Belle Époque din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, în vreme ce Eminescu se luptă fără nici un fel de precauții pentru adevăruri pe care le crede infailibile, Caragiale e fascinat de lumea care, în derivă fiind, trăiește în cea mai pură elementaritate cu o inconștientă euforică. În locul ideilor absolute, lumea concretă. În locul versului care are ca finalitate ipotetică schimbarea lumii, literatura ca fapt în sine, dincolo de bine și de rău, în afara oricărei ideologii, mimând eventual una, instituind, însă, prezența cititorului. Disocierea literaturii de adevăr, iată o mutație care e chiar semnul epocii care începe să accepte relativizările. Fanatismul restaurator e substituit de un tip de libertinaj, de o frivolitate a cărui inconsistență e mărturia, expresia vieții. În maniera lui persiflant-demitizantă, I.L. Caragiale îi mărturisește lui Paul Zarifopol ce crede el despre „marea literatură”, coborând în

derizoriu problema poetului profet, cu invocarea ironică chiar a lui Eminescu. De citit mai ales scrisoarea din 5 aprilie 1909:

Dă-mi voie, te rog, a-ți pune o chestiune: este sau nu este poetul un preot, un sacerdote, ca să zic așa, al Binelui, Frumosului și Adevărului?... Ei bine, atunci, dacă este, masa lui de brad nu poate fi decât un altar; căci, pe acea masă, el săvârșește taina... biserica [sic!] și grijană! Azi, am așezat altarul meu din nou! Dacă veniți să ne faceți onoarea cu o vizită, veți vedea schimbare fundamentală: nu veți mai cunoaște casa – adică, altarul, templul, catedrala, șcl!! (Caragiale IV 2002: 754).

Este și motivul pentru care putem conchide că Belle Époque e pentru Caragiale o chestiune personală, de temperament propriu. Dincolo de constantele epocii, el este, cum spune Zarifopol, un meridional, în vreme ce despre Eminescu am putea spune că e mai degrabă un nordic. Cert este că I.L. Caragiale face parte din aceeași familie de spirite cu Alphonse Allais și Henry James, la antipodul lui Eminescu.

În tot cazul, comparația aceasta dintre Eminescu și Caragiale poate fi esențială pentru înțelegerea fiecăruia dintre cei doi autori. Întrebarea de factură iluministă pe care și-o pune Eminescu, în tabloul dramatic *Andrei Mureșan* (1872),

De ce se-ntâmplă toate așa cum se întâmplă,/ Cine mi-o spune oare? E plan, precugetare,/ În șirul orb al vremii și-a lucrurilor lumii?/ Sau oarba întâmplare fără-nțeleș și țintă/ E călăuza vremii? Putut-a ca să fie/ Și altfel de cum este tot ceea ce există,/ Sau e un *trebui* rece și neînlăturat?,

apare și la Caragiale, în *Lache și Mache*, de exemplu, sub forma „e omul un *agent dumnezeiesc* sau *joc nenorocit al oarbeii întâmplări*?”. Două loturi sau Cănuță, om sucit sunt ele însele situări în interiorul acestei problematice. Or, întrebarea aceasta, fundamentală pentru motivația înlănțuirii faptelor (inclusiv pentru motivarea la nivelul semnificațiilor și logicii interne a întâmplărilor dintr-o creație epică sau dramatică), nu primește din partea lui Caragiale decât un răspuns ironic¹.

O cauză a atitudinii sale, sau măcar un context favorizant, va fi fiind chiar prietenia sa cu oameni și cu mișcări de stânga și ruptura de Maiorescu și de Junimea, grupare cultural ideologică, pentru o bună perioadă de timp, conservatoare, care apăra adevărurile tari privind frumosul, adevărul, patria etc. Caragiale scrie piese de teatru ori *schife* și *momente* în care adevărul rămâne incert, în care personaje se amuză jucând farse, în care autorul, chiar atunci când reacționează față de evenimente din lumea concretă, preferă să atenueze verdictul său ideologic în favoarea spectacularului. Tot acest context favorizează invocarea câtorva opinii ale lui I.L. Caragiale referitoare la declinul care ar urma acestei epoci (confirmate parcă

¹ „În cea dintâi săptămână după luarea lefii, principiile lor (ale celor două personaje, Lache și Mache, n.n.) se întemeiază: pe recunoașterea ordinii și scopului providențial în mersul omenirii; pe adevărul că omul nu este numai o vită, care trăiește pentru a mânca și a bea, ci un agent dumnezeiesc, însărcinat cu misie înaltă în complexul universului; pe necesitatea guvernului aflător la putere; în fine, pe temeuri pur conservatoare”. Doar că traiectoria nu se oprește aici: „Deodată însă cu ieșirea celor din urmă gologani din jilecile lor, Lache și Mache părăsesc aceste principii «uzate» și «falșe»; atunci lumea și omenirea sunt numai o confuzie fără plan nici ordine; guvernele toate sunt rele, dar cel mai rău e cel de față; omul este un joc nenorocit al oarbeii întâmplări, o victimă a societății – principii aproape anarhiste – totul se stinge într-un mormânt! – amar scepticism!” (*Lache și Mache*, Caragiale I 2000: 749).

de istoria propriu-zisă). În 1906, sarcastic, îi scria lui Petre Th. Missir: „Astăzi nu ni sunt permise decât veselie și entuziasmul” (Caragiale IV 2002: 345), pentru ca, în aprilie 1907, să afirme:

[...] începem o altă istorie mai puțin veselă decât cea de până ieri; râsul și gluma nu ne vor mai putea sluji de mângâiere ca altădată față cu cele ce se vor petrece în lumea noastră românească. Copiii noștri vor avea poate de ce să plângă – noi am râs destul. [...] Un dezastru mare ne pândește – un dezastru incalculabil (Caragiale IV 2002: 350).

Iar fiului său, lui Mateiu Caragiale, în primăvara aceluiași an îi spunea: „Noi am început cu veselie și sfârșim cu mâhnire” (Caragiale IV 2002: 26). Doar că invocarea acestor texte aici, într-un context care ar favoriza interpretarea ontologică a scrisului său, este o suprainterpretare. Motivele afirmațiilor lui Caragiale sunt pur sociale și istorice; nu consecința unor intuiții în privința ontologiei (neamului, omenirii, ființei), ci reacția la atrocitățile răscoalei din 1907 care a cuprins întreaga țară. De altfel, Caragiale continuă să fie un meridional și să se raporteze la cititor în aceiași termeni și după 1907, adică după teribila răscoală țărănească.

Explicațiile pentru această situație a lui I.L. Caragiale, nu în atmosfera de Belle Époque (chestiune de temperament mai mult decât de context), ci în meta-text nu țin doar de contexte sociale, politice, de mentalitate. Câteva încercări literare care își propun să mute accentul de pe opera ca produs spre opera ca facere și receptare, oricât de izolate și de timide, făcuseră câțiva dintre contemporanii lui Caragiale, continuatori ai pașoptiștilor, dar, extrem de important tocmai pentru această situație a lor, fără implicarea politică și ideologică a acestora.

Unul dintre ei, Bogdan Petriceicu-Hasdeu. Lingvist de talie europeană, istoric, dar și scriitor, în totul, o figură enciclopedică, Hasdeu a publicat în 1863 o nuvelă care a declanșat în istoria literaturii române primul scandal de presă și un prim proces de imoralitate. *Micuța (Trei zile și trei nopți din viața unui student)* este povestea unei seduceri, dublată de farse cinice și de înscenări diabolice pe care le pune la cale Ghiță Tăciune. Plăcere gratuită, căci, atunci când obține totul, eroul se sinucide lăsând în urmă-i o scrisoare în care invocă tocmai posibilă opinie a publicului. „Ce va spune lumea? Aș dori prea mult s-o pot ghici. Nu-i rămâne decât clenciul de a mă declara nebun”; și chiar dacă finalmente personajul pune sinuciderea pe seama „oboselii de a trăi” (acel *mal du siècle* romantic), faptul rămâne enigmatic. Nu un luciferic, cum credea Mircea Eliade, ci un „simplu juisor” (Cornea 1990: 262), protagonistul funcționează ca o enigmă care, cu atât mai mult cu cât este vorba despre o sinucidere, fapt ce implică o angajare existențială totală, reverberează în mintea cititorului. Că Hasdeu era interesat de efectul operei de artă („efectul artistic”) o știm și din încercările de natură estetică din *Mișcarea literelor în Eși* (1863).

Un alt precursor, tot din perioada care succede luptei pentru idealurile naționale din anii '40 ai secolului al XIX-lea, Al. Odobescu. Figură prestigioasă, autorul unei opere fără subiect (sau cu un subiect pur intelectual), un rafinat manierist care-și propune, asemenea lui Marinetti, să *uimească*, Odobescu face exerciții de erudiție și hedonism, în așa fel încât *Pseudo-cynegeticos, sau fals tratat de vânătoare* (1875) nu-i până la urmă decât traseul unei convertiri. Ultimul capitol,

numit *cel mai iubit de cititor*, format exclusiv din puncte de suspensie, dă totală libertate cititorului concret, invocat în operă, sau celui ipotetic, imaginat, să continue el scrierea cărții, după ce, de-a lungul întregii scrieri, fusese provocat să deslușească mecanismul care o pune în funcțiune.

Prin urmare, și Odobescu, și Hasdeu se luptă cu inerțiile epocii și pun în scenă nu doar fapte situabile la etajul prim al factologiei epice, ci și fapte care ne plasează în zona convențiilor folosite și a receptării. Probabil însă că tocmai anvergura erudiției și enciclopedismul celor doi autori a făcut ca această contribuție, care lasă senzația neseriosului, să fie ignorată și să rămână neobservată. Lui Caragiale, lucrul acesta avea să i se întâmple într-o manieră și mai injustă, dovadă, în fond, că miza operei sale, care implică acest pariu cu un cititor care se poate situa când printre inocenți, când printre cunoscători, i-a reușit.

La drept vorbind, Eco însuși invocă, amuzându-se, erorile de lectură de care a avut parte *Un drame bien parisien* de Allais. Constatând că „cititorul nu-și dă seama că Allais tocmai denunță cu anticipație modul în care *el* va amesteca cărțile textuale” (Eco 1991: 261), continuă ironic:

Dar este inutil: Dumnezeu îi orbește pe cei pe care vrea să-i piardă. Sau îi pierde pe cei pe care va voi să-i orbească. Era vorba despre Oedip... Un text este un zeu crud și răzbunător care pedepsește pe cel care nu-și ține gura și vrea să guste din pomul posibilului și al necesarului. Asta cel puțin vrea să spună Allais. În enciclopedia este definit ca autor „minor”. Enciclopediile se răzbună pe cine le pune în discuție (Eco 1991: 261).

Așadar, e prezent în text un cititor, victimă a autorului, orb în fața faptelor care i se arată și pe care nu le înțelege. Or, tocmai acest fapt, acest joc cu cititorul, care transformă textul din *lume* într-un *mecanism de comunicare*, constituie revanșa autorului (sau mai degrabă a textului), considerat un minor în enciclopediile franceze. Cu Caragiale lucrurile stau, într-un anumit sens, exact invers, sau, pentru a folosi unul dintre cuvintele, ironice, impuse conștiinței publice românești chiar de Caragiale, *viceversa*.

Operele lui sunt în spațiul românesc un bun comun. Replici ale personajelor sale, anumite situații sau construcții lingvistice propriu-zise au pătruns puternic în gândirea urmașilor. Lumea de azi – politică, morală etc. – este privită și judecată prin ochii lui Caragiale și prin raportare la întâmplări din opera sa. Presiunea acestei interpretări este atât de mare încât, cu fiecare moment aniversar, în România se redeschide dosarul actualității scriitorului și voci dintre cele mai diferite – de la anonimi la nume prestigioase – invocă situații din actualitate care ar fi putut aparține lumii lui. Vulgata vorbește despre faptul că, dacă ar fi trăit azi, Caragiale ar fi putut prinde ca într-un insectar moravuri demne de spiritul său satiric. Așa încât, deși e considerat autor major, canonic și este arhicunoscut, un clasic al literaturii române – a cărui interpretare oscilează între extrema sociologizantă și cea abisal-ontologică (mai nou, transdisciplinară) –, semnificațiile majore ale scrisului său, care vizează modul în care opera se actualizează în timpul lecturii, sunt ignorate. De la „ultimul fanariot” la primul metafizician (sau printre primii, dar, oricum, cel mai substanțial), Caragiale parcurge un traseu hermeneutic care lasă pe dinafară chiar miezul operei sale. Or, cu cuvintele lui Paul Zarifopol, Caragiale este mai degrabă un *meridional*

(cf. Zarifopol 1998: 203–219), trăitor de Belle Époque într-o lume care se franțuzise preluând moravuri, vestimentație, mofturi, tocmai acest fapt permițând jocul, joc însemnând și conștiința dublei apartenențe: *la lume* și *la iluzia textuală*. La text și la meta-text. A recunoaște convenției statutul de convenție este marea cucerire a lui Caragiale. În fapt, opera oricărui mare scriitor este (și) o problematizare a condiției literaturii și, în acest sens, ea conține chei atât pentru o înțelegere proprie a literaturii, cât și pentru înțelegerea propriei literaturi. Or, deseori, în interpretările generate de opera sa, tocmai Caragiale pare să rămână pe dinafară.

În ce ne privește, considerăm că există suficiente argumente pentru a situa în centrul interpretării operei lui Caragiale cititorul, victimă a jocurilor textuale ori complice al lor. Și dacă cititorul din afara textului rămâne (așa cum se întâmplă uneori cu personajele din text) prins în capcanele construite deliberat în acest sens, acest fapt este chiar dovada faptului că „enciclopediile se răzbună” și că opera e încă vie, dincolo de conținuturile primare, cărora li se dă credit nelimitat. Și care nu fac decât să epuizeze textul, transformat dintr-un producător de plăcere (ori de emoție estetică) într-un recipient pentru sens, pentru idee. Într-o „carapace goală” (Iser 2006: 54).

Prin urmare, translarea afirmațiilor lui Eco și Iser despre Alphonse Allais și Henry James către I.L. Caragiale este posibilă atâta vreme cât înțelegem (acceptăm) că este vorba despre un alt Caragiale decât cel vulgarizat, și nu numai de publicul larg, ci și de cel instituționalizat, al criticii literare. Căci, deși chiar opera lui, greu clasificabilă prin mutațiile produse la diferite „etaje” ale creativității, validează principiul non-identității (al permanentelor abateri de la regulile deja consacrate sau chiar de la reguli pe care Caragiale însuși pare să le fi stabilit sau asumat), complexitatea îi este redusă (nu numai în lectura publică, ci deseori și în cea specializată) la câteva cuvinte-cheie precum *realism mimetic*, *atitudine critică sau ironică*, *societatea românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Enciclopedia românească este, din acest punct de vedere, neiertătoare. Când în discuție intră concepte precum *abisalitate*, *ontologie*, *religiozitate*, ori *transdisciplinaritate*, care ar crea premisele unor noi interpretări, salvatoare, capcana lui Caragiale este și mai eficientă. Căci pentru toate aceste interpretări opera lui Caragiale e *un dat* care trebuie studiat cu instrumentele optimiste ale exploratorului fanatic, convins că există un sens, legitimat de autor, eventual de operă, pe care criticul trebuie să-l identifice și să-l releve. Un sens care mută problematica din spațiul textului în cel al existenței sociale, psihologice, filozofice, un sens extrinsec textului. Credem că în acest caz se ignoră tocmai miezul unei poetici fundamentate pe receptare. Și iese învingătoare, pentru acest autor, mare admirator de măști, de farse, de capcane, de aparențe și iluzii, o mască, reductibilă la suprafața textului ori la o adâncime inventată. În fond, există la Caragiale un dialog continuu cu un cititor complice, cu care naratorul se amuză pe seama cititorului naiv. Un cititor complice pe care însă uneori îl abandonează, lansându-i chiar și lui întrebări subtextuale. Așadar, la vedere sau, dimpotrivă, „pe dedesubt”, Caragiale tematizează în multe din scrierile sale tocmai acest *bas-etaj* al textului, care nu e reductibil la fapte. Iluzia de realitate și simularea „înregistrării” faptelor sunt dublate de absența oricărei interpretări, în așa fel încât îi revine cititorului obligația de a intra, cu orice risc, în jocul hermeneutic. Doar că cititorul rareori înțelege la ce riscuri se expune.

Prin urmare, chiar și cititorul complice poate deveni o victimă a jocului scriptural care nu stabilește o graniță precisă între text și meta-text. În cazul nostru, Caragiale însuși întreține confuzia; *enciclopedia* (conform lui Eco, suma de informații pre-textuale și de pre-judecăți și competența intertextuală și culturală a cititorului) este pusă chiar de el în funcțiune. Căci adulterul, moravurile politice, o presă „fără prințipuri”, așa cum e societatea însăși, arsenalul instituțiilor mai mult sau mai puțin publice care au alimentat teoria formelor fără fond, toate acestea fac parte din *lumea lui Caragiale*, din lumea cu care el își atrage cititorul. De aici, generalizările și atenția acordată *lumii lui Caragiale*, cu ignorarea celeilalte lumi, cea care articulează spectacolul spunerii. Prin urmare, dacă *meta-textele* lui I.L. Caragiale sunt considerate *texte*, adică discursuri cu un anumit conținut extratextual, acest fapt se explică prin presiunea puternică a contextului și printr-o „neputință”: pentru Caragiale, fie el și „cinicul”, celălalt – publicul, cititorul, mai ales de gazete, dar și academic – e o prezență obligatorie.

Cum se explică faptul că I.L. Caragiale provoacă o asemenea mutație, dinspre conținutul textului spre arhitectura lui, creând chiar astfel o puternică senzație de realitate, de transcriere/fotografiere a imediatului? Talentul, pe care l-am putea asocia existenței anumitor determinări stilistice native și unui anumit imaginar lingvistic, nu constituie o explicație suficientă; el este, totuși, determinat de cultură, de experiență scripturală, de contexte de tot felul. Or, Caragiale a avut de la vârste foarte fragede experiența trupelor de teatru private (care nu puteau supraviețui decât prin spectacole care să captiveze publicul), experiență care i-a creat un puternic sentiment că arta e convenție². Pe de altă parte, multe din scrierile sale epice, destinate paginii de ziar, erau obligate să incite curiozitatea cititorului de gazete (de aici, caracterul ocazional, stilul alert, de *fapt divers*, dimensiunile reduse ale textelor sale). „Pactul cu receptorul”, pentru a folosi o formulă consacrată, are, așadar, cauze foarte terestre. Așa încât, concret sau ficționalizat, cititorul e implicat în construirea ori în dezlegarea aparentă a țesăturii factologice. Și ce soluție mai bună pentru implicarea lui decât proiectarea inițială în cunoscut și crearea *spațiilor goale* oferite cititorului spre a le umple cu propriile-i așteptări³ – care-ar urma să fie validate sau invalidate de autor – și decât construirea de enigme? Caragiale exploatează, în fond, viciul curiozității și încrederea cititorului în propriile-i puteri de a face co-autorat. În plus, poate că există

² În *Din carnetul unui vechi sufleur*, Caragiale invocă o întâmplare (farsă din lumea actorilor) care face trimitere tocmai la asumarea convenției, căci, spune el, „toate tablourile au câte o mică spărtură pe unde se vede de-napoi în scenă și-n public” (Caragiale II 2000: 726).

³ După ce vorbește inițial de *lumi posibile*, Eco numește acest fapt „plimbări inferențiale”. Cităm: „Cum vom vedea în capitolul următor, în elaborarea acestor previziuni, cititorul ia o atitudine propozițională (crede, dorește, urează, speră, se gândește) privitoare la modul în care vor merge lucrurile. Făcând astfel, configurează un posibil curs al evenimentelor sau o posibilă stare de lucruri, cum s-a mai spus, riscă ipoteze cu privire la structurile de lumi. În mare parte din literatura curentă despre semiotica textuală s-a stabilit obiceiul de a vorbi în legătură cu aceste stări de lucruri prevăzute de cititor, de *lumi posibile*. Vom examina în capitolul care urmează condițiile în care poate fi întrebuițat acest concept” (Eco 1991: 158); iar în capitolul următor, citim: „Numim aceste ieșiri din text (pentru a reveni la el plini de prada intertextuală) *plimbări inferențiale*. Metafora este utilizată tocmai pentru că dorim să punem în evidență gestul liber și dezinvolt cu care cititorul se sustrage tiraniei textului și fascinației sale – pentru a merge să găsească soluții în repertoriul lucrurilor deja spuse. [...] Astfel, narațiunea consolatoare ne face să ne plimbăm în afara textului pentru a reintroduce în el tocmai ceea ce textul promite” (Eco 1991: 164).

chiar o neputință (ori neplăcerea) de a povesti pur și simplu. Caragiale e atras de tensiune epică, de plăcerea construirii unor mecanisme care să suscite curiozitatea, imaginarul se hrănește cu ceea ce poate descoperi în subteranele textului. Pe subiecte pe care alți autori ar fi putut elabora texte de ample dimensiuni, Caragiale scrie esențial, expune schematic și își exhibă adesea apartenența la teritoriul artificiei. Sau, dacă nu o exhibă, construiește lumea cu o schelărie care creează senzația puternică a faptului brut, dar tocmai în felul acesta și a artificiei. Lumea lui este, ca să dăm un singur exemplu, la antipodul aceleia a lui Slavici, care există în sine. De fapt, Caragiale se joacă tocmai cu diferența, cum ar spune formalistii ruși, dintre subiect și fabulă, problemă care se află în miezul interpretării pe care Eco o face dramei lui Allais. Eco disociază între fabulă și intrigă, prima fiind „cursul evenimentelor ordonat din punct de vedere temporal”, în vreme ce intriga este

povestea așa cum este povestită, de fapt, așa cum apare în suprafețe, cu dislocările ei temporale, cu salturi înainte și înapoi (adică anticipări și flash-back-uri), descrieri, digresiuni, reflecții aflate între paranteze (Eco 1991: 145).

La Caragiale, lumea este intermediată de un narator care nu are darul omniscienței și care, consemnând fapte, înregistrându-le parcă vizual și fonologic, pune un semn de îndoială în legătură cu coerența, legitimitatea și sensul lor. Nu putem ști cu precizie ce grad de coerență (și de realitate) au faptele. Coerența, sensul rămân în sarcina cititorului. De aici și senzația că lumea nu există în sine, fiind mai degrabă întruparea virtuală a unei ipoteze de existență, că realitatea este mutată din planul lumii reale în planul ipotetic al cuvintelor. În plus, nu o dată, ca în *O conferență*, Caragiale rezumă, face descrieri de context, interpretează, și nu povestește, amânând povestirea până când ea se dovedește inutilă din perspectiva mizei textului. De altfel, opinia lui este că poveștile nu pot fi decât reluarea unor limitate structuri. Ceea ce contează cu adevărat este gradul de „literaritate” care este dat de „execuție”. Un singur exemplu:

Un autor ne povestește istoria a doi prieteni, frați de cruce [...]. E o veche poveste; nu face nimica însă: dacă povestitorul va fi un artist, o vom asculta încă o dată cu plăcere, precum ascultăm totdeauna un cântec din copilărie, numai să fie bine executat – lucrurile frumoase nu se-nvechesc niciodată (*Câteva păreri*) (Caragiale III 2001: 49).

Finalmente, nu ne rămâne decât să argumentăm ce importanță acordă Caragiale cititorului și cum poate duce acest fapt la o re-interpretare a operei sale. În câteva situații, el mărturisește că scrie cu dificultate, că scrie greu; este și unul dintre motivele pentru care preferă să se numească meșteșugar, căci lucrează la un mecanism care trebuie să funcționeze. A funcționa echivalează cu a face din cititor un prizonier. Prin urmare, nu e un inspirat (și refuză să joace rolul inspiratului) și nici nu e în posesia unor adevăruri absolute pe care s-ar simți obligat să le transmită celorlalți. Simplu spus, Caragiale s-a debarasat de *erezia didacticismului* și *rupe gâtul retoricii* formale, așa cum răsucesce gâtul Adevărului. Traducător din Poe, el chiar face din cititor un vânător de indicii, un detectiv care caută semne. De fapt, căutarea de semne (și căutarea, în sine) este una dintre temele recurente ale operei lui Caragiale. Multe dintre personajele lui caută adevărul – odată cu ele, cititorul însuși; or, adevărul rămâne în veci necunoscut. Și nu o dată, deși este la îndemână și

e accesibil cunoașterii empirice, el nu e recunoscut ca atare. Tocmai pentru că textul este, asemenea demiurgului, crud (s-a vorbit despre cinismul lui Caragiale – eroare fatală, din moment ce mută personalitatea lui Caragiale din terenul convențiilor literare pe terenul vieții pur și simplu) și pentru că în centru se află tema, oedipiană, a orbirii. Cititorul de semne din text sau din afara lui este în miezul poeziei lui Caragiale. Dar poetica lui e înainte de toate o poezică. Tocmai de aceea, prioritar e meșteșugul.

Aici trebuie aduse în discuție câteva dintre opiniile lui Caragiale despre teatru, căci în centrul viziunii sale asupra acestei probleme se află spectatorul, publicul, singurul care poate determina mutații la nivelul repertoriului, jocului actorilor, regiei etc. Este convingerea care stă la baza opiniei – formulată de câteva ori după ce el își încetase cariera teatrală – că teatrul nu ar trebui subvenționat financiar de stat. Caragiale dezaprobă pur și simplu momentul în care „s-a înscris în bugetul statului subvenția” (Caragiale II 2000: 933), născocind „protecția și monopolul Statului”. Căci, crede el, acest fapt a atras după sine degradarea repertoriului, a distribuției de roluri, a punerii în scenă. În locul publicului real, unul care vine din obligație ori doar pentru a profita de gratuități (Caragiale II 2000: 847). În fond, subvenția alterează relația dintre spectacol și spectator chiar și prin opțiunea pentru un anumit repertoriu, neinovativ, conformist, aparținând *establishment*-ului. În viziunea lui, arta ar trebui să existe prin ea însăși

Teatrul românesc numai prin inițiativă privată se mai poate pune pe calea adevăratului progres literar și artistic. [...] arta, dacă nu se poate ține prin propria ei vitalitate, n-are să scape de decădere și de pierzare prin accese de patriotism și naționalism (Caragiale II 2000: 813).

O consecință a acestui fapt este că, pornind de la convingerea că important în teatru nu este „ce se joacă”, ci „cum se joacă” (Caragiale II 2000: 799), Caragiale respinge așa-zisa literatură înaltă și ideea conform căreia „dramaturgul e un fel de literat sau poet (Caragiale II 2000: 831), militând pentru o artă care trebuie să atragă publicul; așa-zisului teatru înalt el îi preferă farsele populare (Caragiale II 2000: 873).

Cui ar trebui să i se adresează acest teatru?! Unui spectator care caută „câteva momente binefăcătoare de distracție intelectuală”, adică „amuzamentul”, și care nu dorește „să asculte conferințe științifice dialogate și să răspundă la problema atavismului, ori a mediului social, ori a pauperismului”. „O bună și caldă melodramă, o farsă nebună” și nu „o insipidă producție modernă”. Or, publicul unui teatru subvenționat nu mai are nici o legătură cu nevoia intrinsecă a spectatorului, pe care o găsim însă la publicul pe care Caragiale îl vizează. Astfel,

Omul, obosit de munca și preocupățiunile lui, vine să caute la teatru un moment de emoțiune artistică, și-l osândești să-și spargă mintea sănătoasă a descâlci problemele sociologice ce și le pun capetele sucite ale decadenților. Militarul de la șmotră, inginerul de pe linie, arendașul de la pătul, negustorul de la tarabă, medicul de la bolnavi și câți alții, fiecare de la sarcina lui grea, trândavul bogat de la sarcina și mai grea a vieții lui trândave – vin toți să ceară de la artă câteva momente binefăcătoare de distracție intelectuală (Caragiale II 2000: 874).

Or, acest public nu numai că „nu trebuie obosit niciodată” (Caragiale II 2000: 825), dar el trebuie prins în țesătura intrigii ca într-o pânză de păianjen. Iar pentru acesta este nevoie de ceea ce Caragiale numește „truc artistic” (Caragiale II 2000: 887), concept care are în vedere jocul actorilor, dar care poate fi extins și la arta scriitorului. Deși se referă la lumea operei și nu la spectatori, nu întâmplător va fi reținut Caragiale cuvintele unuia dintre actorii din vremea adolescenței sale:

„A! iubiții mei! A! naivă pereche de turturele! mă credeți învins?... N-aveți grije! nu-mi veți scăpa! Am să vă înfășur în urzeala mea ca un păianjen infam pe două musculițe amorezate!... Da, da! sunt infam! Sunt un păianjen infam!”. Apoi râde sardonice, și-aruncă mantaua peste umăr și pleacă cu pași largi și apăsăți (Caragiale II 2000: 732).

Este aici imaginea autorului însuși.

În tot cazul, fascinat de Eleonore Duse și de Mounet-Sully, actori europeni de referință care trecuseră cu o trupă de teatru prin București, pe care îi numește „executanți divini și instrumente divine”, Caragiale explică ceva din tehnica lor dramatică invocând tocmai „trucul” artistic, „cu care să pătrună până în adânc sufletul spectatorului” (Caragiale II 2000: 889). Pornind de la Diderot, el invocă ideea sincerității în artă (Caragiale II 2000: 887), pentru a conchide:

Duse și Mounet pot mișca o sală până-n fundul sufletului, stând pe loc, întorși cu spatele la public, cu ochii-nchiși, fără a pronunța o silabă, fără a face să se auză un suspin: o simplă respirație, imperceptibilă ca mișcare materială, poate fi, pentru acești binecuvântați copii ai muzelor inspiratoare, de ajuns ca să se ridice ușor greutatea celei mai groaznice situații dramatice: *trucul* cu care să pătrună până în adânc sufletul spectatorului (Caragiale II 2000: 889).

La câteva zile distanță (textul anterior fusese publicat în 17 octombrie 1899, cel care urmează este în 19 noiembrie 1899), Caragiale afirmă:

În toată lumea, se merge la teatru și pentru piesă, dar mai ales pentru joc; la noi, se merge cu mult mai mult pentru piesă, și foarte puțin, adesea aproape deloc, pentru jocul artiștilor,

pentru ca, ulterior, să revină la jocul actorilor și la public:

Dar un teatru, ca să placă, trebuie să fie fierbinte, să dogorească până-n fundul galeriei.

Actorul, actorii, când ies pe scenă, trebui să fie niște posedați, să aibă pe dracul ei: prin ochi, prin sprâncene, prin gură, prin vârful degetelor, prin toți porii, să scoată pe dracul acela și să-l arunce asupra publicului.

O clipă să nu-l ierte pe public a-și veni în fire și a-și da seama de ce vor cu el: să-l ia repede, să-l zguduie, să-l amețească, să-l farmece, să-l aiurească, să-l smintească – mai știu eu cum să zic! // Când or ieși din teatru, nici doi ochi să nu fie uscați și siguri: toți să fie împăienjenți de emoțiune, umezi de plâns ori de râs. // Așa teatru, da. La așa teatru dă năvala publicul ca la o binefacere; căci în adevăr că nu sunt multe frumuseți pe lumea noastră mai mari decât un bun teatru. // Dar cu scalâmbăieli distilate, cu maniere macaronice, cu îngăimeli mălăiețe de parcă ar mesteca mucava, fără umbră de căldură și de convingere, și toate făcute în silă, de dragul paragrafului respectiv din bugetul cultelor, firește că ai să umpli greu teatrul, chiar împărțind bilete gratis cu pachetul (Caragiale II 2000: 893–894).

Peste ani (în 1909), *Începem!*, un monolog dramatic („instantaneu într-un act”), funcționează ca un adevărat program teoretic exact în același sens. Bizara Doamnă, personajul central al scenei, mărturisește:

A! Teatrul!... Dar un teatru ca să-mi placă mie.... (*cu mult avânt și elevație crescândă*) trebuie să fie viu, cald, fierbinte! Să dogorească viața de aci până colo sus în fundul galeriei; actorii... când ies pe scenă, să fie niște posedăți; să aibă un demon în ei; prin ochi, prin sprâncene, prin gură, prin vârful degetelor, prin toți porii, să scoată pe demonul acela și să-l sufle asupra mea. O clipă să nu-l ierte pe spectator a-și veni în fire, a-și da seama de ce vor cu el; să-l ia repede, să-l zguduie, să-l amețească, să-l farmece, să-l vrăjească, mai știu eu cum să zic? Când or ieși din teatru, nici doi ochi să nu fie uscați și siguri: toți să fie împăienjeniți de emoție, umezi de plâns ori de râs (Caragiale II: 480–481).

Chiar dacă formulată după ce își încheiase de mult opera, și nu numai cea dramatică, o astfel de înțelegere a spectatorului/receptorului funcționează și în cazul operei epice. Iar strategiile de aducere a cititorului în text (de magnetizare a lui, cum spusesese Hasdeu) sunt dintre cele mai diferite. Un prim nivel, cel mai vizibil și mai consistent – dintr-un anumit punct de vedere, și cel mai înșelător –, este cel care se realizează prin prezența în operă a unui personaj care interpretează semne și provoacă realitatea să ia formă, cel care, în termenii lui Eco, face plimbări inferențiale. Cititor al faptelor care se petrec în preajma lui, el devine cel mai adesea un hermeneut care investește aceste fapte cu semnificații generate de propria enciclopedie, de propriile așteptări sau prejudecăți; în felul acesta, lumea – virtuală, ipotetică, posibilă – ia forma minții sale. Întotdeauna, însă, interpretarea este eronată, și tocmai prin acest mecanism personajul-hermeneut devine un ridicol. În aceste situații, hermeneutul extratextual are acces la ambele interpretări și, complice al unui autor care se joacă cu personajele sale asemenea, cu cuvintele lui Cioran, unui *mauvais démiurge*, se amuză. Este tehnica folosită mai ales în perioada comediilor (1878–1885) și a dramei *Năpasta* (1889), iar receptorului, spectatorului naiv, i se creează iluzia superiorității sale. O superioritate dată de un plus de cunoaștere, căci autorul îl face părtaş la mecanismele de salt în aparență, în iluzie, în bănuială. Eroii fac o anumită presupunere, întotdeauna greșită, pornesc în presupunerea lor de la anumite semne pe care le interpretează eronat, și dau naștere astfel unor lumi ipotetice. Baloane de săpun care se sparg, finalmente, fără ca personajele să știe acest fapt, lucru ce face posibilă repetarea ipotetică a intrigii. Așa încât, adevărul nu va fi niciodată cunoscut, iar personajele vor continua să-l caute privind și interpretând fapte, declanșând astfel lumi posibile.

În aceste situații, personajele devin victime – ale nevoii lui Caragiale de a-și asocia în actul cunoașterii spectatorii. Iar cunoașterea face apel exact la enciclopedie, adică la moravuri politice, mondene, familiale, publice arhicunoscute, Caragiale oferind spectatorilor exact ceea ce aceștia așteaptă ori bănuiesc. Dar, dincolo de anecdotică de suprafață – infidelități, „traduceri”, vanități, șantaj, „o lume în care totul nu e decât batjocură, josnicie” (Ionesco 2003: 184) –, piesele de teatru par exerciții de hermeneutică ratate⁴: călătoriile personajelor prin propriile povești

⁴ O excepție, poate doar aparentă, *O scrisoare pierdută*, căci aici autorul mizează finalmente pe lumea primă; faptele supuse exercițiului hermeneutic înșelător sunt pasagere, deși foarte vizibile.

inventate, prin ceea ce s-ar putea numi ipoteze de existență, situații virtuale activate doar de bănuielile personajelor, amână și împiedică accesul la adevăr. Un adevăr pe care spectatorul îl cunoaște. În tot cazul, Caragiale pune niște spectatori extra-textuali în situația de a se amuza pe seama spectatorilor textuali. Și unii, și alții foarte implicați în interpretare. În această etapă, diferența dintre cei doi este uriașă, căci spectatorul extra-textual nu este înșelat în așteptările sale. Bănuielile lui nu sunt negate, ci confirmate de autor și de dezvoltarea acțiunii. Tocmai de aceea deznodământul e iluzoriu, echilibrul e de suprafață și confuziile pot fi oricând declanșate din nou. Relevante finalurile din *O noapte furtunoasă*, *Conu Leonida față cu reacțiunea* și *D'ale carnavalului*.

Și, totuși, finalul din *D'ale carnavalului*, un final care dă dreptate intuițiilor spectatorului (triumghiul conjugal nu e destrămat la finalul comediei, ci fundamentat), e precedat de două secvențe, cu atât mai importante cu cât sunt periferice acțiunii centrale, derutante. Spectatorul va bănuî că nu e o simplă întâmplare faptul că Ipistatul (subcomisarul de poliție) a câștigat, ca de fiecare dată anterior, biletul câștigător la o loterie pe care el o organizase. Nota autorului din didascalie care precizează că Ipistatul vorbește „cu multă naivitate” e înțeleasă ca o antifrază: naivitatea ori e jucată, ori e semnul ticăloșiei. Totuși, nimic în afara enciclopediei nu îndreaptă spectatorul spre o asemenea descifrare, chiar dacă piesa este plină de trișori. În *Două loturi*, text tocmai pe tema loteriei și norocului, personajul pare să fie tocmai victima jocului „unui transcendent capricios”, dar exact în sens invers. Cele două numere ale biletelor de loterie cumpărate de Lefter sunt extrase, dar fiecare de la cealaltă loterie. Doar că, după „corecțiile” făcute de Florin Manolescu (Manolescu 2002) și de Mihai Iovănel (Iovănel 2015) (acesta din urmă într-o analiză detaliată), lozurile sunt chiar câștigătoare. O nouă capcană întinsă cititorului, chiar și celui considerat complice, devenit la rândul-i, pentru mai bine de o sută de ani, o victimă. Ipoteza lansată „cuminte” de Caragiale, că lozurile au fost inversate de o abisalitate transcendentă, a generat pentru o sută de ani interpretări dintre cele mai sofisticate. În tot cazul, ce ne împiedică să invocăm „transcendentul capricios” și pentru situația în care se află Ipistatul?! Dar nu cumva e și aici o convenție jucată?!

Cealaltă situație la care dorim să ne referim mută însă întreaga explicație pe un alt plan – și ea se petrece în chiar ultimele replici ale comediei. Cum e posibil ca durerea de măsele a Catindatului⁵ să dispară imediat după ce Iordache mimează scoaterea ei, amenințând măselele cu o pereche de foarfeci mari?⁶ Și se întâmplă acest fapt după ce, într-o secvență anterioară, Iordache pledase pentru cunoașterea empirică, pentru cauzalitățile logice:

Bine, d-ta nu vezi cum e naturelul la toate, că trebuie să aibă o bază, măcar cât de mică, dar să fie bază. Ce nu are bază cum poate să fie naturel? ori să-mi spui d-ta

⁵ „Pfu! Pfu! Pfu! Iar m-a apucat; dar rău, rău de tot! (cătră Iordache, hotărât.) Știi s-o scoți? Scoate-o”.

⁶ „– Iordache: Lasă că-i știu eu leacul ei; eu i sunt popa... de la Matei citire... (se repede la masa din fund, ia o pereche de foarfeci mari și vine cu ele încrunțat, clănțănindu-le ca la tuns; Catindatului.) Șezi! (Catindatul șade; Iordache cu foarfecele clănțănind îl amenință să i le bage pe gât.).

– Catindatul (ridicându-se înșeninat): Mersi, neică, mi-a trecut! (toți pornesc veseli și râzând spre dreapta.)” (Caragiale 2000 II: 338-339).

că Matei ăla al d-tale – că eu nu-l cunosc – te-a învățat adică să mergi prin ploaie fără umbrelă și să zici, numai așa la un capriț, că e soare... și să nu te ude... Auzi d-ta mofturi italienești! (Caragiale 2000 II: 248).

Or, în scena finală, convertit la „mofturile italienești”, Iordache face o demonstrație de virtuozitate proiectând lumea în iluzoriu. Surprizei pe care o trăiește spectatorul, el îi răspunde cu o proiectare în ipotetic, în neverosimil, în asumarea convenției. Dacă spectatorul nu este, de fapt, surprins, acest lucru se petrece pentru că, într-o piesă în care confuziile sunt multiple și carnavalul e generalizat, conștiința artificiei e foarte puternică. A artificiei sau a convenției care nu mai permit confuzia cu realitatea. Or, dacă cineva se joacă cu personajele, acela nu mai este transcendentul, ci autorul. Iar el o face tocmai cu scopul proiectării spectatorului în convenție. Motivul, simplu spus, este acela de a uimi. În tot cazul, fără să mai aibă explicații logice, spectatorul devine el însuși aici o victimă, căci enigma nu poate primi un răspuns rațional. Și nici unul din zona ontologiei abisale.

Tocmai de aceea, dorinței de a contracara interpretarea mimetic-realistă cu una pe care am putea-o numi simplu ontologic-metafizică nu e decât o *intentio lectoris*, un abuz hermeneutic. Interpretarea mimetic-realistă a creat, fără îndoială, destule anomalii – mai ales în perioada realismului socialist și a dogmatismului din primele decenii comuniste⁷. Cu atât mai puțin se justifică, însă, revanșa ontologic-metafizică, pe care o încearcă, de exemplu, Al. Paleologu, într-o conferință numită *Abisulul Caragiale* (Paleologu 1997: 116–131), ori, într-o demonstrație amplă, reluată în diferite prefețe și în volume distincte, Ion Vartic (aici Vartic, 2002). Deși vorbește despre hazardul care este un pseudo-hazard, despre faptul că I.L. Caragiale „camuflează” în anumite texte o artă poetică ori poetica devenită poetice, concluzia lui Ion Vartic e următoarea:

Iată că, în trinomul Eminescu-Creangă-Caragiale, ultimul este cel ce revelă, de fapt, fiorul religios cel mai profund și înfiorat. Căci, prin intermediul lui Lefter ori Anghelache, Caragiale ne dezvăluie un transcendent capricios, ce se joacă, amuzat, cu

⁷ De precizat că situarea acestei interpretări în descendența lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, părintele doctrinei de stânga din România, nu se justifică, sau nu se justifică întru totul. La antipodul rafinatului estet Zarifopol, care vorbea despre meridionalul Caragiale, Gherea, creatorul criticii literare românești (sau, alături de Maiorescu, unul dintre ei), prieten la rândul lui cu Caragiale, face o analiză corectă, cu bune intuiții, a comediilor lui Caragiale. Singura problemă este evaluarea. Ceea ce este valoros îi provoacă lui Gherea reproșuri. În fond, Gherea îi reproșă lui Caragiale că e un *ironist*: „Caragiale ne dă un fragment din viața reală. Această viață îl face să râdă, și la rândul lui, prin talentul său, ne face să râdem împreună cu el. O dată ce această viață conține anomalii grave, căutând, le vom descoperi atât pe dânsle, cât și dureroasa lor însemnătate.

Dar autorul nostru nu dă anomaliilor acea însemnătate ce le-o dăm noi. El râde și râde cu poftă, nu se simte nici amărăciunea, nici revolta în râsul lui, și de aceea râsul lui nu poate să aibă acea adâncă seriozitate, aceea mare însemnătate socială pe care ar putea să o aibă, dacă autorul nostru ar râde cu același talent, dar pătruns de un ideal social înalt. [...] Idealul social călăuzește satira artistului, îndreptându-i râsul, făcând ca acest râs să fie mai serios, mai amar, făcând să ardă mai tare, să ardă acolo unde să fie ars. D-l Caragiale e indiferent în materie de politică socială; el n-are acest înalt ideal trebuincios, ceea ce scade în parte însemnătatea satirei sale”. Cu atât mai interesant că, drept model de ideal social în satiră e invocat Voltaire, un iluminist. Veacul al optprezecelea ar fi fost numit *veacul lui Voltaire* tocmai datorită idealului înalt din opera sa. Or, Caragiale e, din acest punct de vedere, un anti-iluminist. În locul oricărui fel de militantism, plăcerea, relativizarea, ironia (Gherea 1967: 278).

omul, strivindu-l, numai pentru a înscena o ingenioasă comedie metafizică (Vartic 2002: 274).

În viziunea lui, cauza bizarelor întâmplări este destinul; el ar pune la cale coincidențe, confuzii etc. Or, transcendentul, capricios ori cinic, farseur și amuzat, nu-i altceva decât o întrupare a autorului, semnul existenței lui. Ce este, în acest caz, un autor? Un creator de capcane pentru un cititor inocent. Ce-i drept, există la Caragiale grade diferite de inocență. Dar o bună parte din opera sa se construiește tocmai pe această temă a explorării inocenței cititorului. Nu există nici un fundament transcendent în faptul că telegramele din schița *Urgent* au numere de înregistrare care ar putea suscita hermeneutica numerologilor⁸. Dacă s-ar putea vorbi de o transcendență, aceasta ar fi cel mult una goală. Dar transcendența aceasta goală înseamnă pur și simplu meșteșug.

Asemenea personajelor din comedii, obligate la excursuri inferențiale, victime ale propriilor închipuiri declanșate de pre-judecăți, de experiențe sociale, cititorul e obligat încă din primele schițe să umple spații goale. Să scrie, de fapt, propriile povești. *Temă și variațiuni* este din 1885. Or, în *Temă și variațiuni* nu se întâmplă absolut nimic. Povestea este o non-poveste, căci textul e construit dintr-o succesiune de articole de ziar (inventate, firește, dar Caragiale pune în scenă ideea transcrierii lor) care au ca subiect un incendiu. Dacă ar fi fost un autor care se respectă și vrea să fie respectat (cuvintele îi aparțin lui Caragiale și se referă la scriitorul care folosește convențiile literaturii de consum), atunci ar fi putut apela la diferite soluții narative. Or, chiar și în absența lor, cititorul consideră că tema schiței vizează moravurile presei și eventual ale politicienilor. Caragiale nu face, însă, altceva decât să ofere simple construcții parodice, simulări de decupaje din realitatea propriu-zisă și dintr-o realitate deja textuală. Dacă ar trebui cu adevărat să umplem spațiile goale și să ne imaginăm o narațiune, atunci personajul ei central ar fi un autor care se amuză inventând articole de ziar și parodiind limbajele lor mondene ori angajate politic și bănuind că cititorul va fi el însuși o victimă a acestor ipoteze de interpretare. O lume construită tocmai pe lipsa de transcendență și care nu trimite, fie și prin sugestie negativă, la tema transcendenței, ci la aceea a creației. Și a non-transcendenței lumii.

Elocventă pentru felul în care tratează Caragiale tema cititorului devenit hermeneut este *C.F.R.*, o scenetă pe tema păcălitorului păcălit. Bănuind un adulter, doi amici de berărie se simt trădați și înșelați când află că noul venit la masa lor, în restaurantul gării, își trimisese soția cu vagonul de dormit nu cu un ins oarecare, ipoteticul amant, ci cu propriul ei frate. Nu interesează acum atât inferența înșelată a celor doi, ci faptul că posibilul amant, jucând rolul încornoratului ingenuu, întinde o capcană celor ce se amuză făcând supoziții pe baza enciclopediei. *Tren de plăcere* sau *Diplomație* sunt texte în care adulterul, sugerat, nu e contrazis de nimic, dar nici nu depășește nivelul sugestiei. E plăcerea cititorului să umple spațiile goale și să se amuze pe seama propriei lumi inventate. De altfel, schițele lui Caragiale sunt pline

⁸ Numerele de înregistrare ale telegramelor sunt 654, 683, 4599, adică, adunând cifrele care formează aceste numere, 15, 17, 27 (de asemenea, adunând primele două cifre din ultimul număr, 999), dar și 13 sau 103. Un ordin la care se face trimitere are numărul 10 001, o telegramă are numărul 20 002, ultima, 3 712 (adică, însumând, 13). Este cert că I.L. Caragiale se joacă aici cu cifrele, fără a implica vreun sens. Sensul rămâne în seama criticilor literari.

de farseuri, de farse, de capcane pe care personajele le întind unele altora. O lume care se amuză. Există, în întreaga sa operă, o singură situație în care farsa pe care o pun la cale personajele sfârșește tragic și lumea construită ipotetic se răzbună pe farseur, luând locul realității. Nu întâmplător ea se numește *1 aprilie*, și sfârșește chiar cu uciderea farseurului, *Mitică*, figură centrală a lumii caragialeene. Dar, în termeni caragialeeni, excepția nu face decât să confirme regula. Or, regula spune că în spatele lumii se află un farseur, un dirijor, un regizor, un mic demiurg, eventual un meșteșugar. Adică autorul. Și că lumea are un grad mare de virtualitate, fiind doar o ipoteză de existență. Numeam altădată acest fapt „fatalitate ironică”, adică „acea conștiință lucidă a inconsistenței care capătă formă și sens prin text” (Diaconu 2012: 7). Elocvent în totul basmul oriental *Abu Hassan*. Căci ce altceva este acest text decât o deconspirare a mecanismelor prin care lumea capătă în operă existență? Ceea ce se întâmplă cu eroul central al basmului este consecința înscenărilor puse la cale de calif, care se amuză, dincolo de bine și de rău, de viața sărmanei marionete Abu Hassan pusă la mari cumpene existențiale. În spatele ei, un regizor care înscenează fapte, un farseur hedonist care privește totul printr-o gaură în tavan, expresie a convingerii că lumea, lumea propriu-zisă, e situabilă în planul convențiilor. La drept vorbind, dacă ar fi fost scris la persoana I și dacă naratorul ar fi fost chiar personajul central, căruia i se întâmplă faptele puse la cale de autorul din text, atunci am fi avut de-a face cu unul dintre textele cele mai enigmatice ale lui Caragiale. Pentru care, firește, am fi fost invitați (implicit) să propunem sensuri, interpretări, explicații.

Or, aici intră o ultimă categorie de texte care ne interesează, și anume acelea construite în jurul unei enigme. Interpretarea care pune în centrul operei lui Caragiale abisul ontologic ori comedia metafizică se bazează tocmai pe aceste texte. În *Cănuță*, *om sucit*, în *Două loturi*, în *Inspecțiune*, sentimentul că un demiurg rău se joacă – ori joacă farse – pe seama oamenilor este de la sine înțeles. Li se adaugă acestor texte, intersectându-se uneori cu ele, nuvelele pe tema nebuniei – și ea, o constantă, care se explică prin preocuparea lui Caragiale pentru o problemă care depășește prezența autorului în text – și, deci, și prezența cititorului. E funcțională aici explicația „motorilor animați”, de care vorbește Caragiale cu alte prilejuri. Nici o enigmă, deci, ci o sondare a fragilității umane. Alte scrieri, *Căldură mare* ori *La Paști*, ies cu totul din zona verosimilului și al reprezentării. Primul dintre texte ar anunța literatura absurdului (chiar și așa, participarea cititorului e declanșată de cauza neputinței celor două personaje de a se înțelege); în cel de-al doilea (nepublicat în volum poate tocmai din cauza inovațiilor prea puternice, dincolo de orice enciclopedie), un cuplu de amici, înregistrat parcă cu o cameră ascunsă, funcționează asemenea unui mecanism dincolo de orice explicații. Întrebările asupra cauzelor acestor fapte lipsesc din text, dar ele sunt implicite. Or, cel puțin în ultimul dintre texte, cauzele nu pot fi nici măcar bănuite. Să fie de vină faptul că întâmplările se petrec în noaptea de Paști și că I.L. Caragiale relevă „un fior religios” „profund și înfiorat”? O explicație departe de hedonismul lui Caragiale, de meridionalitatea lui.

În *Două loturi*, unde parodic (chiar auto-parodic) autorul construiește ipoteza înnebunirii personajului central, naratorul spune că pur și simplu nu știe ce s-a întâmplat cu personajele sale. Pentru cititorul comod, însă, oferă o variantă de

deznodământ, una care corespunde așteptărilor propuse de Caragiale însuși în nuvelele pe tema înnebunirii. Deznodământul în sine, însă, nici nu interesează – Caragiale persiflând tocmai curiozitățile cititorilor de fapte-diverse. Mai mult decât atât, spunând că nu știe ce s-a întâmplat cu eroii săi, Caragiale creează sentimentul că până acum ar fi știut; or, el nu făcuse decât să consemneze fapte. O consemnare care dădea un puternic sentiment de intervenție ironică a unei forțe destinale. Este explicația cea mai simplă și cea mai la îndemână. O explicație pentru care Caragiale ne pregătește toate detaliile: personajul se numește Lefter Popescu (numele acesta, predestinat, semnificând cel fără bani, e numirea familiară a grecescului Eleutheriu, care înseamnă libertate); apoi, ciudata coincidență: numerele lozurilor lui sunt câștigătoare, dar, așa cum se dovedește după găsirea lor, fiecare de la cealaltă casă de loterie (capcană, mai ales aceasta, pentru cititorul indus în eroare). Întreaga goană a căutării biletelor pierdute e declanșată, deci, de o iluzie, de nimic. Dacă ar fi fost un autor „care se respectă și vrea să fie respectat”, Caragiale ar fi spus pur și simplu ce s-a întâmplat cu personajele sale. Dar lucrul acesta nu mai are de fapt nici o relevanță, nici o semnificație. Suficient că existența eroului, cu toate detaliile puse la îndemână, indicii pentru o biografie încărcată metafizic, asupra căreia acționează o forță ironică, e proiectată în zona verosimilului, urmând să fie evaluată cu tot felul de instrumente, sociologice, psihologice, filosofice etc. Este chiar efectul dorit.

Din aceeași categorie de texte, *Cănuță, om sucit*, text pe care Caragiale l-a inclus, alături de *Două loturi*, în volumul *Momente* din 1901. Schița biografică unui ins ciudat, greu de înțeles, cu reacții inexplicabile, contradictoriu în multe din faptele sale. O enigmă. Doar că, dincolo de orice posibilă explicație, inclusiv din zona abisalității ori a transcendenței crude, întâmplarea ultimă care depășește logica oricărei rațiuni: dezgropat la șapte ani, pentru parastas, se constată că în sicriu mortul se întorsese cu fața în jos. Că n-ar fi fost poate mort în momentul îngropării, cum crede preotul, ori că pur și simplu Cănuță dovedește încă o dată că fusese sucit, cum spune soția lui, sunt explicații care probează verosimilul. De remarcat că textul nu conține acele întrebări grele de sugestii la care cititorul să fie provocat să răspundă. Dar „cazul” e o punere în pagină tocmai a ideii că explicațiile sunt irelevante.

Oricum, nu transcendența e crudă, ci, cum spunea Eco, textul. Ori autorul textului. Iar lucrul acesta e foarte vizibil în *Inspekțiune*, text în legătură cu care se poate vorbi despre o adevărată „industrie a interpretării” (Iser 2006: 52). Cum în miezul schiței se află o sinucidere, cum textul sfârșește chiar cu întrebarea „– De ce?... de ce, nene Anghelache? [...]” și cu comentariul provocator al naratorului („Dar, nenea Anghelache, cuminte, n-a vrut să răspundă”), criticii literare nu i-a rămas decât să formuleze ipoteze de răspuns și să propună călătorii inferențiale. Pe scurt, ce se întâmplă? Anghelache, un simplu casier, află seara, la berărie, unde e cu amicii, că un coleg, considerat funcționar model, părăsise țara dovedindu-se delapidator. Aprins, înflăcărat, Anghelache își părăsește prietenii pentru a fi găsit dimineată spânzurat. Cauza? Caragiale introduce el însuși în text, mai ales prin cuvintele lui Anghelache, prin alte câteva informații, anumite sugestii. Iar critica

literară n-a încetat să le exploateze⁹. Firește, s-a ajuns și la „comicul metafizic”. Ion Vartic îl invocă pe Hartmann, care în *Estetica* sa îl amintește pe St. Schultz pentru care comicul constituie „un joc pe care natura îl face cu omul, în timp ce el crede că acționează liber” (*Apud* Vartic 2002: 24). Este, într-adevăr, ceea ce se întâmplă cu multe din personajele lui Caragiale. Singura problemă este că I.L. Caragiale simulează metafizicul, iar jocul nu-l face natura, ci autorul. Tocmai de aceea fatalitatea e ironică, presupunând prezența conștiinței artistului. Așa încât, orice explicație, nu numai cea metafizică, e un abuz. Și orice explicație pornește de la ideea, contrazisă, în fond, de Caragiale de multe ori, dar nu cu forța lui Alphonse Allais, că textul prezintă fapte coerente. De unde certitudinea că motivul trebuie căutat în discuția cu prietenii la berărie?! Cauza ar trebui căutată de procurori, nu de critici literari. Dar procurorii nu sunt prezenți în opera lui Caragiale, în vreme ce cititorul, inclusiv acela care e critic literar, da. De altfel, Paul Zarifopol mărturisește:

Lui Caragiale îi plăcea să imagineze cazuri unde hazardul seamănă a voință răutăcioasă, când fatalitatea capătă fizionomie perfidă, cum se vede în povestirea rezumată mai sus (e vorba de *În vreme de război*, n.n.), în acestea de care vorbim acum (*Două loturi*, n.n.), în *Păcat*, în acumularea motivelor de groază, în același ceas, pe capul lui Leiba Zibal. E clar că anume dispunere a fatalității, în tragic și în comic (vedeți coincidențele de soartă ale băieților de prăvălie Mache și Lache în schița *De Paști*, sau cazul excesiv schematic al lui Ghiță și Niță la concursul de caligrafie, ori mai ales „fatalitatea” din *Tren de plăcere*, aici în armonie deosebit de intimă cu psihologia personajelor), poate favoriza acumularea de culminări dramatice (Zarifopol 1998: 365).

Același Zarifopol povestește că pe Caragiale

Îl amuza fără încetare enigma pe care a lăsat-o în sinuciderea casierului Anghelache: „De ce s-o fi omorât Anghelache? Nici eu nu știu” (Zarifopol 1931: XVIII).

Faptul că întrebarea continuă să primească răspunsuri¹⁰ e chiar dovada că *mecanismul* pe care l-a gândit Caragiale ca literatură funcționează. Să ne amintim, totuși, ce spune Eco:

⁹ În *Lumea, repovestită* (2000), Roxana Sorescu face o prezentare detaliată a bătăliilor interpretative care pornesc de la întrebarea *De ce, nene Anghelache?* Același lucru, detaliat, la Ion Vartic (2002), care propune la rândul-i o interpretare din orizontul metafizicii.

¹⁰ Florin Iaru (Iaru 2018) propune o ipoteză plauzibilă și ea. Pentru el, Anghelache este homosexual. Cităm: „Să procedăm prin excludere. Am văzut că nu are nici o nevroză contabilă. Societatea „capitalistă” îl lasă rece. Sentimentul «românesc al ființei» îi e străin. Nu e un neputincios. Nu îi plac femeile. Nu face nici o aluzie la absurdul existenței. Singura rezolvare simplă și coerentă care ne rămâne e să presupunem că nenea Anghelache e homosexual”. Și în continuare precizează: „Dintr-odată, mediul în care se învâрте Anghelache devine transparent. Preferă compania bărbaților. Se face plăcut celor tineri. E flăcău bătrân. Își pierde nopțile cu discreție. Toată lumea îl respectă și am putea bănuși că, după felul în care îi vorbesc, camarazii lui știu unde să-l caute. Nu e nici o clipă la vreo femeie. Nu e imposibil ca și Mitică cel extatic să știe. Toată lumea știe. Doar Anghelache nu știe că ceilalți știu. Pentru grup, homosexualitatea lui Anghelache e cunoscută și acceptată. E extravaganța unui tip de o perfectă urbanitate. Ceea ce nu știu amicii (și textul o dovedește) e legătura cu celălalt casier. Acolo e partea ascunsă despre care el nu poate să vorbească, dar pe care încearcă s-o explice folosind termenii comuni ai meseriei. În spatele fiecărui cuvânt stă o dublă semnificație. Doar așa abandonul urbanismului și al politeții capătă sens. Anghelache a rămas singur. E amantul părăsit, deși

nu vă amestecați în lumea privată a unei povestiri, este un univers absurd în care s-ar putea să nu vă simțiți în largul vostru (Eco 1991: 276).

Greu de susținut, prin urmare, că I.L. Caragiale ar fi un metafizician. În termenii lui Richard Rorty (1989), el e mai degrabă un ironist. Iar disocierea aceasta e cuprinzătoare tocmai pentru raportul dintre Eminescu și Caragiale. În vreme ce Eminescu crede într-o realitate ascunsă, esențială (și prin urmare în misiunea transcendentă a neamului său), Caragiale, un ironist, vede totul sub semnul relativității. Faptele obligă la interpretare, adevărul e contextual, sensul aparține perspectivei. De aici pledoaria lui pentru autenticitate. Un autor ar trebui pur și simplu să înregistreze ceea ce vede. Sau să ficționalizeze după această rețetă, provocând cititorul să interpreteze, să intre în text, să reconfirme în felul acesta că literatura e asociată plăcerii. Nu întâmplător, afirmându-și în fond meridionalismul, mărturisea într-o scrisoare către Al. Vlahuță, din 1911: „Eu nu sunt un erou, eu sunt un burghez” (Caragiale IV: 2002, 569)¹¹. Iar un burghez, unul meridional, se amuză inclusiv pe seama cititorului. Una dintre schițe sfârșește cu constatarea „Fie! frumos ne-ncălțași, unchiule!”. Dacă ar avea destul umor și n-ar pretinde să i se recunoască poziția metafizicianului, criticul literar, el însuși om, ar repeta cuvintele amice ale nenei Iancu, citate mai devreme. Dovadă a faptului că autorul ne înșeală încă o dată, căci, conform enciclopediei chiar de el create, Caragiale ar fi un misogin. Iar artei, sau artei lui Caragiale măcar, criticul i-ar recunoaște și accepta atributele propuse de el însuși:

...Arta este, cum am putea zice mai bine? este încercarea spiritului omenesc de a satisface o mare nevoie a spiritului omenesc... care are nevoie, pentru a fi satisfăcut, de o satisfacere din partea unui spirit, care și acela... în fine... da, în fine... (Caragiale I 2000: 625).

Bibliografie

I. OPERA

Caragiale I 2000: I.L. Caragiale, *Opere. I. Proză literară*, Ediție îngrijită de Stancu Ilin, Nicolae Bârna, Constantin Hârlav, Prefață de Eugen Simion, București, Univers Enciclopedic.

Caragiale II 2000: I.L. Caragiale, *Opere. II. Teatru. Scrieri despre teatru, Versuri*, Ediție îngrijită și cronologie de Stancu Ilin, Nicolae Bârna, Constantin Hârlav, Prefață de Eugen Simion, București, Univers Enciclopedic.

Caragiale III 2001: I.L. Caragiale, *Opere. III. Publicistică*, Ediție îngrijită și cronologie de Stancu Ilin, Constantin Hârlav, Prefață de Eugen Simion, București, Univers Enciclopedic.

viața lui de noapte implică, fără îndoială, alte și felurite tentative și aventuri (un mod de viață cunoscut în mediile homosexuale)” (Iaru, 2018).

¹¹ Ideea apăruse anterior (1909) chiar într-o scrisoare către Paul Zarifopol, cu care plănuiește „[...] o convenire în toată regula, pe-ndelete, ca niște burghezi lași ce suntem, convinși că noi nu suntem, ca alții, chemați a reforma societatea și a ne amări existența cu grijile veacului viitor și cu ura veacului nostru” (Caragiale IV 2002: 772).

Caragiale IV 2002: I.L. Caragiale, *Opere. IV. Corespondență*, Ediție îngrijită de Stancu Ilin, Constantin Hârlav, Prefață de Eugen Simion, Univers Enciclopedic, București.

II. EXEGEZĂ

Cornea 1990: Paul Cornea, *B.P. Hasdeu și creația de ficțiune*, în *Aproapele și departele*, București, Cartea Românească.

Diaconu 2012: Mircea A. Diaconu, *Fatalitatea ironică*, București, Editura Cartea Românească.

Dobrogeanu-Gherea 1967: Constantin Dobrogeanu-Gherea, *I.L. Caragiale*, în *Studii critice*, București, Editura pentru Literatură.

Drăgan 1972: Mihai Drăgan, *B.P. Hasdeu*, Iași, Editura Junimea.

Eco 1991: Umberto Eco, *Lector in fabula. Cooperarea interpretativă în textele narative*, în românește de Marina Spalas, prefață de Cornel Mihai Ionescu, București, Editura Univers.

Hasdeu 2005: B.P. Hasdeu, *Opere, VI*, Ediție critică de Stancu Ilin, București, Editura Floarea Darurilor.

Iaru Florin 2018: Florin Iaru, „Caragiale n-a vrut să răspundă – dezvăluirea secretului lui nenea Anghelache”, în „Dilema veche”, nr. 743, 17–23 mai 2018.

Ionesco 2003: Eugène Ionesco, *Portretul lui Caragiale*, în *Note și contranote*, Traducere din franceză și cuvânt introductiv de Ion Pop, Ediția a II-a, București, Editura Humanitas.

Iovănel 2015: Mihai Iovănel, *Roman polițist*, București, Editura Tact.

Iser 2006: Wolfgang Iser, *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*, Traducere din limba germană, note și prefață de Romanița Constantinescu. Traducerea fragmentelor din limba engleză de Irina Cristescu, Pitești, Editura Paralela 45.

Jauss 1983: Hans Robert Jauss, *Experiență estetică și hermeneutică literară*, Traducere și prefață de Andrei Corbea, București, Editura Univers.

Manolescu 2002: Florin Manolescu, *Caragiale și caragiale. Jocuri cu mai multe strategii*, Ediția a II-a, București, Editura Humanitas.

Paleologu 1997: Al. Paleologu, *Abisalul Caragiale*, în *Despre lucrurile cu adevărat esențiale*, Iași, Polirom, 1997.

Petroșel 2006: Daniela Petroșel, *Retorica parodiei*, București, Editura Ideea Europeană.

Rorty 1989: Richard Rorty, *Contingency, irony and solidarity*, Cambridge University Press.

Sorescu 2000: Roxana Sorescu, *Lumea, repovestită*, București, Editura Eminescu.

Vartic 2002: Ion Vartic, *Clanul Caragiale*, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof.

Zarifopol 1998: Paul Zarifopol, *Încercări de precizie literară*, Studiu introductiv de Al. Paleologu, Ediție îngrijită de Al. Săndulescu, Timișoara, Editura Amarcord.

Zarifopol 1931: Paul Zarifopol, *Prefață*, vol. I.L. Caragiale, *Opere II*, Ediție îngrijită de Paul Zarifopol, Editura Cultura Națională.

Caragiale and the Awareness of the Double Affiliation

Is I.L. Caragiale a mimetic satirical realist, as asserted by many traditional Romanian critics, or on the contrary, a writer whose work touches on metaphysical, ontological and void-related issues, as sustained by the latest critics ? The great writer, acknowledged by E. Ionesco as a forerunner of the literature of the absurd and considered a prominent figure of the Romanian literature, becomes the victim of such interpretations

which relate the significance of his work to its content. The present study argues that the very association of the meaning of a work to its content invalidates both of the above-mentioned interpretations. Caragiale's short prose and theatre supply sufficient data to be interpreted by means of the theories of reading. As meta-texts, Caragiale's work deliberately interrogates and explores the condition of the reader and of the literary conventions. The arguments provided by the literary work are deeply grounded in Iser's, Eco's and even Richard Rorty's studies.

(Articol publicat în „Convorbiri Literare”, nr. 12, decembrie 2016, p. 26–33; nr. 1, ianuarie 2017, p. 27–35).

„Acta comparationis litterarum universalum”: prima revistă de literatură universală din lume

Horst FASSEL *

Keywords: *comparative literature; Cluj; Hugo Meltzl von Lomnitz; Szamuel Brassai*

„Acta comparationis litterarum universalum” (A.C.), prima revistă de literatură comparată din lume, a apărut de la 15 ianuarie 1877 și până la 15–31 ianuarie 1888, editorii fiind Hugo von Meltzl și Szamuel Brassai (acesta din urmă numai până în anul 1884), amândoi profesori universitari la Cluj. Redacția a fost exclusiv în mâinile lui Meltzl, care a și stabilit, prin călătorii și printr-o corespondență de vaste proporții, relațiile cu colaboratorii. Revista purta pe frontispiciu titlul în 12 limbi (printre altele în engleză, franceză, spaniolă, portugheză, italiană, germană, suedeză), dintre care *Összehasonlítóirodalomtörténeti Lapok* (1877–1878) și *Acta comparationis litterarum universalum* (1879–1888) au fost titlurile principale. Cei peste 120 de colaboratori au fost recrutați din toate cele cinci continente, printre ei aflându-se celebriți științifice, traducători și autori ai epocii: purtătorul premiului Nobel Frédéric Mistral, profesorul de filozofie din Geneva Frédéric Amiel, folcloristul parizian Eugène Rolland, orientalistul și lingvistul Emilio Teza din Pisa, poetul și traducătorul bilingv Tommaso Canizzarro din Messina, profesorii universitari Romualdo Espino Alvarez (Cadiz), Antonio Luis Carrion (Malaga), editorul lui Cervantes Ramón León Mainez (Cadiz), Edmond Thiaudière (Paris), Jean Monné (Marseille), Johannes Minckwitz (Leipzig), Wilhelm Schott (Berlin), Wilhelm Storck (Münster), Johannes Scherr (Zürich), Vilhelm Thomsen (Kopenhaga), Heinrich Hart (Berlin) – cel din urmă unul din inițiatorii naturalismului german.

Revista apărea bilunar, regularitatea apariției încetând după 1884, când Meltzl a lărgit profilul ei, incluzând, pe lângă studii de literatură, și cercetări de etnografie, folclor, mitologie comparată și de istoria religiilor. În plus, A.C. avea în cuprinsul ei diferite rubrici, dintre care *Symmikta* (cu traduceri din literaturile lumii) a fost prezentă din primul și până în ultimul număr, iar *Petőfiana* apărea foarte des, ca și rubrica dedicată lui Arthur Schopenhauer (*Schopenhaueriana*). Rubricile cu bibliografie și corespondență lasă să se întrevadă multiplele contacte ale revistei clujene cu tot mapamondul.

A.C. expune principiile lui Meltzl despre literatura universală, preluate de la Goethe și modificate după intuiția profesorului din Cluj. El era de părere că toate

* Wuppertal, Germania.

literaturile, indiferent dacă aparțin popoarelor mari sau mici, sunt la fel de importante pentru cercetare și credea că, prin „metoda indirectă”, adică prin traduceri, se poate ajunge la o comunicare literară atotcuprinzătoare. Exemplul pentru teoria lui este traducerea unei poezii a lui Petöfi, autorul preferat al lui Meltzl, în 36 de limbi. Comparatistul, care este totodată și translator, poate, în această viziune, să contribuie activ la lărgirea obiectului propriu de studiu.

În A.C. se subliniază importanța folclorului și a mitologiei pentru înțelegerea unui popor. Meltzl propagă și ideea conform căreia doar prin schimbul continuu de informații se poate ajunge la o cunoaștere adecvată a literaturilor globului. Acest schimb de idei urma să fie impulsionat de revista clujeană, care, și din această cauză, și-a mărit progresiv spectrul ei de preocupări.

Faptul că A.C. s-a preocupat de literaturile africane, de cea chineză și japoneză, de literatura din Brazilia, a făcut din revistă un for într-adevăr global, care nu s-a limitat, cum se întâmpla în secolul al 19-lea, exclusiv la scrisul european. Altfel decât Goethe, care credea într-o *Weltliteratur* (‘literatură universală’) antologată prin traduceri în limba germană, Meltzl era de părere că cercetările trebuie publicate atât în limba maternă a autorului, cât și în cea a literaturii de care se ocupa. Consecvent principiilor sale, Meltzl a scris despre Dante în italiană, despre Shakespeare în engleză, despre Goethe în germană, despre Petöfi și Lenau (ultimul considerat de el poet din Ungaria) în maghiară, iar, despre reforma literaturii contemporane în limba franceză, fiind de părere că literatura franceză este cea mai novatoare.

Accesul la literatura propriu-zisă prin „metoda directă” (i.e. lectura nemijlocită a originalului) l-a dus pe Meltzl la ideea că fiecare comparatist trebuie să stăpânească mai multe limbi și să abordeze literaturile din perspectiva „poliglotismului”, mai precis a „decaglotismului”. Opinia că Meltzl însuși ar fi stăpânit 36 de limbi a fost infirmată, dar revista sa a publicat texte în 21 de limbi.

Studiile apărute aici se referă deseori la problemele traducerilor, la comentarea clasicilor diverselor literaturi și la folclor, acesta fiind considerat punctul de plecare pentru fiecare literatură în parte. Numere tematice se rezumă la unul singur: în 1879 A.C. a dedicat un număr întreg centenarului piesei *Nathan Înteleptul* de Lessing și a inclus studii de receptare a operei acestui autor din Anglia până în România și Grecia, din Australia până în Statele Unite ale Americii.

Un spațiu amplu s-a acordat manifestărilor literare din Transilvania, unde, pe lângă literatura română, bogat prezentă în revistă, s-a avut în vedere și poezia țiganilor/Zigeuner (Meltzl e primul care a analizat, în cadrul seminariilor ținute la Cluj, aceste poezii din punct de vedere științific, iar elevii lui, Anton Hermann și Heinrich von Wlislöck, preluând de la Meltzl interesul pentru cultura țiganilor, au fost experți de referință pe plan european pentru *Tziganologie*). De asemenea, pentru literatura armenilor au semnat contribuții Werthanes Jakudjian din Brașov și Wilhelm Berger din Bistrița, pentru cea maghiară Károly Szász și pentru cea a sașilor transilvăneni Meltzl. Toate aceste literaturi din Transilvania au fost considerate de Meltzl drept repere în privirea de ansamblu asupra literaturilor lumii.

Literatura română a fost prezentă mai ales prin poezia populară. Meltzl a tradus folclor românesc din zona Bistriței, a analizat versiunile baladei despre nunta soarelui cu luna într-un studiu vast, în care a afirmat atât vechimea, cât și importanța

deosebită a baladei populare românești. În iunie 1878 publicase *Cântecul Gintei Latine* al lui Vasile Alecsandri, atât în original, cât și în traducere germană.

Colegii clujeni și studenții lui Meltzl au contribuit și ei cu articole despre literatura română, cât și cu traduceri. De exemplu, profesorul clujean Grigore Szilasi, șeful Catedrei de română, a tradus din Schiller și Goethe, dar a scris și despre Ileana Cosânzeana. Nu poate fi trecut cu vederea nici Heinrich von Wlislocki, care a cules folclor românesc din zona Clujului, pe care l-a și tradus în germană. Petre Dulfu, alt student al lui Meltzl, a tradus în limba română parabola celor trei inele din *Nathan Înteleptul*.

Din folclorul bănățean au prezentat mostre consistente K. Bréan și Zaharia Vizoly (din Panciova), iar de folclorul românesc din Munții Țibleș s-a ocupat Péter Gerecze. În toate aceste cazuri, Meltzl a tradus originalele românești în limba germană înlesnind receptarea lor în Europa de Vest.

Una din colaboratoarele preferate ale lui Meltzl a fost Dora d'Istria, considerată, într-un articol din enciclopedia Brockhaus, scris de Mihai Eminescu, ca cea mai importantă scriitoare română. Din 1877 și până în 1884, Dora d'Istria a apărut frecvent în paginile revistei A.C.

Toate cheltuielile revistei au fost preluate exclusiv de către Meltzl, iar când în 1887 a apărut la Berlin a doua revistă de literatură comparată, „Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte” a lui Max Koch, subvenționată de statul german, Meltzl a abandonat activitatea sa redacțională și implicit cheltuielile substanțiale legate de această activitate; ultimul număr din A.C., CCXI–CCXII, a apărut în ianuarie 1888. Hugo Dyserinck, renumitul comparatist olandez, a atras atenția, în nenumărate ocazii, asupra importanței revistei A.C. și a activității de comparatist a lui Meltzl.

Revista

„Összenhasonlító Irodalomtörténelmi Lapok”/ „Zeitschrift für vergleichende Litteratur”/ „Journal de littérature comparée”. Kolozsvár/ Klausenburg, 1877–1878.

„Acta comparationis litterarum universalum”/ „Zeitschrift für vergleichende Litteratur”/ „Journal de littérature comparée”/ „Összenhasonlító Irodalomtörténelmi Lapok”. Klausenburg/ Claudiopolis, 1879–1888.

Hugo Meltzl, Sámuel Brassai: „Acta comparationis litterarum universalum” (1877). Ediție de Horst Fassel. Cluj-Napoca/ Klausenburg, 2002 (=Acta-Comparationis-Reihe 1).

Recenzii

Claus Stephani în: „Siebenbürgische Zeitung”, 20.3.2003, p. 6; Fernando Magallanes în: „Estudios Filológicos Alemanes”, Bd. 7, Sevilla 2005, p. 387–388; Gall Kinga în: „Studii de literatură română și comparată”. Timișoara, Bd. XX–XXI, 2004–2005, p. 235–239; Gudrun Schuster în: SOVB, 53 (2004), Nr. 1, p.75–76; István Fried în: „Gondolomtörténeti Köszlemények”, Nr. 3–4, 2006, p. 441–444.

Repere bibliografice

- Angyal 1943: A. Angyal, *Karl Hugo von Meltzl. Ein Vorläufer der neueren Regionalgeschichte und Kulturphilosophie*, in: „Südost-Forschungen”, p. 53–107.
- Berczik 1959: Árpád Berczik, *Les débuts hongrois de l'histoire littéraire comparée*, in: „Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae”, 2, p. 215–249.
- Berczik 1961: Árpád Berczik, *A világirodalom egy magyar koncepciója*. Szeged.
- Berczik 1962: Árpád Berczik, *Eine ungarische Konzeption der Weltliteratur*, in: „Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae”, 5, p. 287–294.
- Engel 1972: Károly Engel, *O contribuție la activizarea mesajului cuprins în conceptul de „Weltliteratur”*, in: Al. Dima, Ovidiu Papadima (eds.), *Istoria și teoria comparatismului în România*, București, p. 141–146.
- Fassel 2003: Horst Fassel, *Hugo Meltzl von Lomnitz (1846–1908): Zum Verhältnis Regional- und Nationalliteratur. Das Beispiel rumänische Regionalliteratur in Siebenbürgen und im Banat*, in: Ichim, Ofelia/ Olariu, Florin-Teodor (Hrsg.): *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, Iași, p. 334–341.
- Fassel 2004: Horst Fassel, *Cântecul gintei latine într-o poezie din 1879* (‘Das Lied der romanischen Sippe in einem Gedicht aus dem Jahre 1879’), in: „Convorbiri literare”, nr. 4 (100), p. 96.
- Fassel 2005: Horst Fassel, *Hugo von Meltzls komparatistische Entwürfe im Spannungsfeld von Regionalismus und Universalismus*, in: Fassel, Horst (Hg.): *Hugo Meltzl und die Anfänge der Komparatistik*, Stuttgart, p. 25–38; și în: „Studii de literatură română și comparată”, Timișoara, Bd. XX–XXI, 2004–2005, p. 39–56.
- Fassel 2005: Horst Fassel, *Bibliographie der Zeitschrift „Acta comparationis litterarum universarum”*, in: Fassel, Horst (Hg.): *Hugo Meltzl und die Anfänge der Komparatistik*, Stuttgart, p. 161–194.
- Fassel 2005: Horst Fassel, *Wissenschaftsbeziehungen zwischen Leipzig und Klausenburg. Das Beispiel Meltzl*, in: Fischer, Holger (Hrsg.): *Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das deutsch-ungarische Beispiel*, München, Oldenbourg, („Südosteuropäische Arbeiten”; 125), p. 147–168.
- Fassel 2006: Horst Fassel, *Hugo Meltzl von Lomnitz (1846–1908). Der erste Ordinarius für Germanistik in Klausenburg und seine Beziehungen zu den Universitäten Heidelberg und Leipzig*, in: *Peregrination Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Hrsg. M. Fata, Gy. Kurucz, A. Schindling (Contubernium; 64), Stuttgart, p. 437–457.
- Frühm 1930: Thomas Frühm, *Unbekanntes aus dem Schopenhauer-Kreise. Der Briefwechsel Hugo von Meltzls mit Julius Frauenstädt und Wilhelm von Gwinner*, in: „Jahrbuch der Schopenhauer-Gesellschaft”, Bd. 17, p. 189–270.
- Hugo Meltzl und die Anfänge der Komparatistik*, Stuttgart, Steiner, 2005 (Materialien 16).
- Recenzii: Fernando Magallanes în: „EstudiosFilológicos Alemanes”, vol. 7, Sevilla 2005, p. 388–390; Peter Goßens în: „Geschichte der Germanistik”, 27/28, 2005, p. 125–126; István Bitskey în: „Klió”, 14 (2005), nr. 3, p. 3–6; Dezső Szabó în: „Neue Zeitung”, 49 (2005), nr. 19 (13.5.), p. 6; Meltzl-Feierstunde in Klausenburg, în: ADZ, 30.5.2005; Ulrich van Loyen în: „Spiegelungen”, 1 (2006), nr. 2, p. 79–81; Peter Goßens în: „Komparatistik”, 2005–2006, p. 225–227; István Fried în: „Gondolomtörténeti Köszvények”, nr. 3–4, 2006, p. 441–444.
- Hugo Meltzl und die Anfänge der Komparatistik. Rückblick oder Ausblick?*, in: „Estudios Filológicos Alemanes”, Sevilla, Bd. 2006, 2006, p. 127–146.

- Ijac 1934: Charles Ijac, *Une ancienne revue de la littérature comparée. „Acta comparationis litterarum universarum” (1877–1888)*, in: „Revue de la Littérature Comparée”, p. 733–745.
- Lehnert 1982: Gertrud Lehnert, *„Acta Comparationis Litterarum Universarum”. Eine komparatistische Zeitschrift des XIX. Jahrhunderts*, in: „Arcadia”, Band 17, p. 16–18.
- Lengyel 1990: Béla Lengyel, *Nietzsches persönliche Beziehungen zu Ungarn*, in: „Arbeiten zur deutschen Philologie”, Debrecen, Bd. XIX, p. 13–24 (vezi acolo: *Die Meltzl-Legende*, p. 13–14).
- Pătruț 1994: Liselotte Pătruț, *Karl Hugo von Meltzl und das Wesen der Komparatistik*, in: „Zeitschrift der Germanisten Rumäniens” (ZGR), nr. 1–2 (5–6), p. 131–134.
- Schröder 1979: Susanne Schröder, *Deutsche Komparatistik im Wilhelminischen Zeitalter 1871-1918*, Bonn, (= Aachener Beiträge zur Komparatistik; 4), vezi cap. *Ein frühes Konzept supranationaler Literaturbetrachtung H. Meltzl von Lomnitz*, p. 18–27.

***Acta Comparationis Litterarum Universarum:* the First Magazine of Comparative Literature in the World**

For 11 years, the first magazine of comparative literature in the world was published in Cluj. Professor Hugo Meltzl von Lomnitz (1846–1907), a former student in Heidelberg, Leipzig and Viena, together with Samuel Brassai edited this magazine, which, until today, has not been given any attention by any lexicographical work in Romania. This magazine is important without any doubt. Between 1877 and 1888 it published, in 21 languages, contributions coming from five continents. Meltzl succeeded to persuade 120 collaborators, many of them having an international reputation, to contribute to “Acta comparationis litterarum universarum” (the magazine had this title beginning with 1880; until that year, it had a Hungarian title “Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok”, 1877–1878 – as the main title out of the ones to be found in 11 languages). Every contributor had to be a polyglot , to have been the author of scientific works and translations as well. By means of the translations regularly published in the magazine, the research in comparativism widely enlarged, because of the examples translated from the literature of Europe and outside it .Rememoring the merits of this magazine aims at its being included in the national and universal lexicographical preoccupations.

(Articol publicat în „Philologica Jassyensia”, an X, nr. 2 (20), 2014, p. 155–159).

Lucian Blaga, Nietzsche and Zamolxe

Keith HITCHINS*

Keywords: *Nietzschean; Expressionism; myth; Dacians; Dionysian*

1. Lucian Blaga (1895–1961), Romania’s most original philosopher and, for many, most eminent poet of the 20th century, shared the fascination with the philosophy of Nietzsche of many Romanian intellectuals of the interwar period. His vitality, his reevaluation of all values, and his summons to create and to surpass oneself had an irresistible appeal for the post-World War I generation of intellectuals (Giorgoi 2000: 125–283). They themselves were anxiously seeking new spiritual truths and exploring new approaches to existence in the aftermath of a conflict that had shattered all established values. For many, Blaga among them, Nietzsche’s emphasis on intuition, his rejection of science and reason as the sole keys to understanding existence, and his hostility to modern society with its machines and materialism were enormously congenial.

Blaga’s own reception of Nietzsche was a logical extension of his immersion in German literature, philosophy, and psychology (Bruciu 2006: 37–102). He displayed great admiration for German culture and ascribed to it a crucial role in the development of modern Romanian literature and thought. He characterized German influence as “catalytic” because it inspired creativity, but did not intrude upon it, while he classified French cultural influence as “modeling,” since it strove to remake the foreign culture in its own image (Blaga 1944: 319–320). Those writers and thinkers to whom he felt especially drawn were the Romantic philosopher Friedrich Schelling and the Romantic poet Friedrich Hölderlin, the philosopher of culture Oswald Spengler (Blaga 1977: 196–208), and, above all, Goethe (Bruciu 2006: 37–46).

Of the currents of ideas in his early career that deeply affected him, German Expressionism proved the most appealing¹. It lay at the heart of his own aesthetic theory and infused his first volumes of poetry with both a celebration of life and spiritual despair. He also shared the Expressionists’ anxiety at the direction contemporary Europe had taken. He experienced the same sense of isolation from ordinary humanity as they, and, like them, he attributed this condition to an overdose of “cerebralism,” which had numbed the faculties of normal behavior and feeling. He, too, wanted to live “irresponsibly” as taught by the vitalist philosophies of the turn of the century. With the Expressionists he longed to return to some primordial

* University of Illinois, U.S.A.

¹ On Blaga’s relationship to Expressionism see Crohmălniceanu 1978: 64–92. On the influence of Expressionism on Blaga the playwright see Cebotari 2010: 102–130.

form of existence when man lived in close communion with nature. Like them, he rebelled against the science and technology of their own century, which, he thought, had turned the vibrant world of phenomena into ossified abstractions. This sense of the loss of Eden lay behind his (and the Expressionists') desperate search for civilizations that had preserved the wholeness and spontaneity of natural human existence.

2. Blaga was drawn to Nietzsche because he shared his anxieties about man's condition. The implications of Nietzsche's "God is dead" for Blaga were profound. In his poetry he yearned for a God who would reveal himself and shatter the mystery of existence, but God chose to remain hidden and thereby thwart man's striving to know ultimate reality. Blaga defined the tragedy of his own times as the conflict between man's desperate need for communion with God, on the one hand, and, on the other, his lucidity, which rendered such an illusion impossible. Thus, the credo of modern times, he lamented, no longer began with the unconscious, "I believe," but with the tragic, "I want to believe" (Blaga 1919: 22).

Nietzsche's challenge to the ethical values of his day and his alarm at the direction modern society had taken accorded with Blaga's own spiritual restlessness and search for truth. He sought reinforcement in Nietzsche's writings for his hostility to machine civilization and the mechanized city. He also found in Nietzsche's doctrine of the will and in his vitalism an antidote to the "intellectualism" that oppressed modern man and inhibited his natural exuberance and creativity. He praised Nietzsche's opposition to the logical and dialectical analysis of truth and his defense of the "rights of myth" and of the ways of thinking mythically, and he quoted approvingly his dictum that without myth every culture lost its creative power (Blaga 1994: 191)². Blaga thus condemned intellectualism as the reduction of reality to the mere play of blind, elemental forces neatly arranged in algebraic formulas, a world devoid of the "internal abyss," without life and without values. In Nietzsche he admired the aspiration to the absolute and the striving to transcend oneself, qualities that attracted him to Zarathustra.

Blaga was particularly taken by Nietzsche's intuitive approach to the problems of the philosophy of culture. He admired Nietzsche's skill in establishing the specific character of numerous ancient, medieval, and modern cultural styles by extending the notion of style from art and literature to all the cultural activities of a particular age (Pop 2006: 29–148). Nietzsche's application of Goethe's method of the *Urphänomen*, the primordial phenomenon, struck him as especially creative, for in *The Birth of Tragedy* he had expanded Europe's understanding of ancient Greece by applying to its civilization the proposition that two creative impulses existed in man – the Apollonian and the Dionysian. In this way, Blaga argued, Nietzsche had demonstrated how both these forces had molded Greek civilization, and thus he had given the lie to the long-held belief that it was totally Apollonian in nature. Blaga was convinced that Greek civilization had emerged out of the struggle between these two opposing creative forces, and, thus, the original phenomenon underlying it was this polarity (Blaga 1968: 183–188). Nietzsche's formulation seemed to him a splendid example of how an idea (the *Urphänomen*) which had been thoroughly

² L. Blaga gave this course the University of Cluj in 1940.

“compromised” by forced applications in the natural sciences could be productive in another domain.

3. Nietzsche’s influence on Blaga’s thought and creativity as a poet and dramatist in the early years of his career was profound. Blaga devoted three essays to Nietzsche in the 1920s in which he treated him as one of the “prophets” of the new age and recognized him as one of the initiators of a “Copernican inversion” that was revolutionizing all the domains of European intellectual life. He insisted that the dynamism of Vincent Van Gogh in painting, the vision of August Strindberg in literature, and the Dionysian “style” of Nietzsche in philosophy had become indispensable components of a “new style,” a new way of imagining the world and observing its phenomena. Of the three, Blaga accorded Nietzsche pride of place. He described him as the “great crossroads,” the convergence of all the styles of life of the later 19th century: in *The Birth of Tragedy* and in his admiration for the messianism of Wagner’s music, he was a romantic aesthete; in his free thought in *Untimely Meditations* and *Human, All-Too-Human* he was a “naturalist”; in the varied sensibilities that infused all his work he was a decadent; and in the gospel preached by Zarathustra he was the harbinger of creative expressionism (Blaga 1925: 109). Without Nietzsche, Blaga concluded, it was impossible to conceive of the “cosmic enthusiasm,” the “agitated speech,” and the “verbal invention” of the Expressionists (and, he might have added, of his own early volumes of verse). In *Thus Spoke Zarathustra* he discovered the invigorating prelude to the new style. He interpreted Nietzsche as teaching men to say “yes” to existence and as preaching in a way strikingly different from that in which similar messages had been preached in the past. Blaga emphasized that Nietzsche wanted men not just to be, but to be more than they were; he yearned for an intensified life, a life that was moving ever upward. Blaga saw in Nietzsche’s superman the full expression of the “invincible élan” that he taught, for the superman was a law unto himself and a creator par excellence (Blaga 1925: 108).

In Blaga’s poetry it was the lyrical quality of Nietzsche’s thought and style and his intuitive approach to fundamental questions of existence, rather than a set of doctrines or an *ars poetica*, that inspired many of the poems in Blaga’s early volumes of verse. Of all the attitudes and sensations that he absorbed from Nietzsche, the one that impressed itself most firmly on his creative consciousness was the Dionysian – the revelry in elemental existence, the union with nature, and the metaphysical anxiety. Yet, however unrestrained Blaga might become in his celebration of life, his exultation in his own creativity, and his despair at man’s tragic destiny, he drew back from the extreme, if logical, consequences of Nietzsche’s thought which sometimes overwhelmed his Expressionist colleagues. Nietzschean motifs abound in Blaga’s first three volumes of poetry: *Poemele luminii* (The poems of light, 1919), *Pașii profetului* (The footsteps of the prophet, 1921), and *În marea trecere* (In the great passage, 1924). In *The Poems of Light* he gives forceful expression to the ideal of the superman:

O my heart! When it pierces my chest with its/ Leaden pounding,/ Emboldened, it cries out to me/ That after long and empty and barren centuries,/

When God will rouse Himself/ To make another world/ And other men/ Of pure,
godly races,/ Then will the Good Master mold from its clay/ The new Adam³.

He feels the boundlessness of life in bursts of vitality in which light becomes
a demiurgic force invading his being and releasing a divine energy:

I want to dance as I have never danced before!/ So that God in me will not be
chained,/ Like a slave in prison./ Earth, give me wings!/ I want to be an arrow to
pierce/ Infinity,/ To see around me only sky,/ Sky above,/ And sky below –/ And,
radiant in waves of light,/ To dance/ Charged with passions rare/ That God may freely
breathe in me/ And not complain:/ “I am a slave in prison!”⁴

Blaga’s mature Expressionism manifested itself in *The Footsteps of the Prophet*. If the vitalism of his first volume could be ascribed mainly to youthful exuberance, now it became an existential attitude. His acceptance of Nietzsche’s Dionysian attitude is evident in his ecstatic impulses and Zarathustran prophecies, and his yearning to lose himself in the infinite spaces of nature has its inspiration in Nietzsche’s intellectualism:

The shafts of wheat bend from too much gold./ Here and there red streaks of
poppy/ And in the field/ A girl/ With eyelashes long like barley seed./ With a glance
she gathers in the sheaves of blue serenity/ And sings./ I lie in the shadow of the
poppies./ Without desire, without reproach, without regret/ And without ambition,
only body/ And only clay./ She sings/ And I listen./ On her warm lips my soul comes
alive⁵.

The poet accepts the proposition that a reconciliation with nature requires an
extinction of reflection: the “intense life” presupposes a return to some primordial
form of existence where individual reason and ethical consciousness do not impede
the fulfillment of spontaneous, instinctive acts.

Blaga’s celebration of life and joyous fusion with nature abruptly end as he
contemplates the full import of the Nietzschean pronouncement, “God is dead.” In
In the Great Passage he is overwhelmed by the failure of the Christian God to
reveal Himself and to establish a personal connection with his creation. The thought
of cosmic emptiness fills him with despair, which he expresses with touching simplicity:

I lean over the edge. I do not know – is it of the sea/ Or of a poor idea?/ My
soul drops into the abyss./ Slipping like a ring/ From a finger wasted by illness./
Come, death, spread ashes over things./ No path is long any more,/ No challenge stirs
me./ Come, death./ On my elbows once again/ I push up for a moment from the
ground/ And listen./ Water beats against the shore./ Nothing else, nothing./ Nothing⁶.

4. When Blaga was publishing his first books of poems and his first essays on
the philosophy of culture he finished work on his first play, *Zamolxe*, his so-called
“pagan mystery”⁷. Its appearance in 1921 was a response to the artistic and

³ I have used the critical edition of Blaga’s poetry by George Gană: Blaga 1982; Blaga 1984. The excerpt
is from “Inima”, from *Poemele luminii*, in Blaga 1982: 35–36. This translation and the others are mine.

⁴ “Vreau să joc,” from *Poemele luminii*, in Blaga 1982: 11.

⁵ “In lan” from *Pașii profetului*, in Blaga 1982: 62.

⁶ “Un om s-apeacă peste margine” from *În marea trecere*, in Blaga 1982: 95.

⁷ I have used the text in Blaga 1986: 1–52, with copious notes, pp. 325–432.

philosophical preoccupations that were evident in the two volumes of poetry, *Poemele luminii* and *Pașii profetului*, and in *Cultură și cunoștință* (Culture and Cognition), his dissertation for which he was awarded a doctorate by the University of Vienna in 1920.

Blaga turned to drama to satisfy his creative aspirations. As a poet he was forever testing new forms, and now he was eager to try his skill at the longer dramatic poem. He had already included several in *Pașii profetului*, and now he intended *Zamolxe* to be his most ambitious experiment to date with the genre. As a philosopher he also wanted to deepen his exploration of the mystery of existence and to sharpen his understanding of cultural style. As he pursued the coordinates of Romanian ethnic and spiritual identity he was fascinated by the complexities of the Romanian cultural style and the apparent contradictions in its spiritual manifestations. He set forth his initial ideas on the subject in an article, “*Revolta fondului nostru nelatin*” (The revolt of our non-Latin sources), published in the same year as *Zamolxe* (Blaga 1921: 181–182). Here he insisted that the Romanians were much more than Latins with their rationality and classical sense of balance. He pointed out that even though Latinity predominated, the Romanians also possessed a rich Slavic-Dacian heritage, which was exuberant and full of life and from time to time forced its way into their consciousness. This revolt of the Romanians’ non-Latin heritage, which originated in the “metaphysical depths” of their spirit, disrupted its Latin symmetry and at the same moment proved the infinite variety of the Romanian cultural style. Blaga found himself drawn to the Dacians partly because they were one of the ancestors of the Romanians but also because they appealed to his poetic sensibilities: he viewed their world as overflowing with vitality, open to nature, and yearning for the absolute. For him, they were a gushing spring and fierce lightning and they lived life to the fullest and paid homage to Dionysus.

Blaga chose Zalmoxe as the hero of his play because he challenged the Dacians to be true to themselves. He was, to be sure, an historical figure. According to the ancient Greeks, he had been a Dacian slave of the philosopher Pythagoras on the island of Samos and had acquired great knowledge from his master. But then he had then returned to the Dacians, bringing them the religious teachings he had absorbed. For the Dacians, he was a priest and prophet, but under the name Gebeleizis he was also a celestial deity. In time a cult developed around him, and temples were dedicated to his memory, one of which recalled the place where he retired every three years to meditate (Eliade 1982 vol. 2: 170–179).

In portraying his hero, Blaga drew on the information provided by ancient and modern historians, but *Zalmoxe* is not an historical drama⁸. Rather, Blaga sought to explore the deepest layers of Romanian spirituality, and he was guided by his imagination and his lyric sensibility. He put himself in the figure of Zamolxe, and thus the portrait of the Dacian prophet that emerges is, in a sense, a self-portrait. It is Blaga as Zamolxe, who confronts the mystery of existence and seeks the meaning of cultural style and tests hypotheses that will reach their fullest expression later in his philosophical trilogies.

⁸ For an analysis of the play one may consult Todoran 1985: 65–88; Modola 2003: 61–180; Cubleşan 2005: 414–428.

Zamolxe is composed of three acts of three scenes each, which introduce the leading characters – Zamolxe, the High Priest, and the Dacians – and depict their relations with one another. In form the play resembles a poem, as Blaga chooses to reveal his characters through monologues and dialogues rather than through action. The main conflict is one of ideas between Zamolxe and the High Priest, who are at odds over how men shall relate to the world. The High Priest, who resides in the city, represents the old order, the traditional polytheistic faith, which has become institutionalized and has separated the Dacians from nature. In contrast, Zamolxe, who lives close to nature and shuns the city, stands for a new beginning, a religion that will reconcile the Dacians with their true essence. Blaga's attachment to Expressionist ideals is clear, as he treats his characters primarily as vehicles of ideas and prefers primitive nature over the sophisticated metropolis.

The play opens with Zamolxe seated in front of a cave contemplating nature and feeling himself a part of nature and at the edge of the mystery of existence. He had taken refuge there seven years earlier when the people had driven him from the city where he had taught a new religion, that of Marele Orb (The Great Blind Man). At first, he had welcomed solitude, but now he is ready to return to his people in order to bring them the wisdom he has acquired in his years of meditation. Although he feels a duty to undertake this mission, he nonetheless hesitates because action is contrary to his contemplative nature. As he thus stands between two worlds, one of reflection and the other of deeds, three visions appear to him one after the other: Socrates, Jesus, and Giordano Bruno. The message all three bring him is an admonition to take action, but their fate as prophets reinforces his presentiment of tragedy. Yet, in the end, he decides to leave the cave and return to the world of men.

Zamolxe embarks on his mission at a time of deep spiritual crisis among the Dacians: the old gods are dead, as men have ceased to believe in them, and a reevaluation of all values is under way. Yet, despite their banishment of him, his teachings have steadily gained ground among the people, and the old ecclesiastical order is threatened with as the people rise up and try to seize the temple and remove the High Priest. But the High Priest is resourceful. He spreads the word that Zamolxe is a god who has descended among men to make them young again and teach them suffering. Calm immediately returns to the city, and the people ask the High Priest to place a statue of Zamolxe in the temple alongside the other gods. This he does gladly because he intends to blunt Zamolxe's message by associating him with the old order.

By this time, Zamolxe has reached the meadow outside the city. When he learns that he has been made a god, he is incensed and rushes to the temple to confront the High Priest. Zamolxe overturns his statue, and the people, who do not recognize him, slay him with pieces of the statue. Zamolxe has seemingly perished, but then the Dacians have a sudden revelation of the presence among them and in them of The Great Blind Man, the revelation that Blaga refers to in the designation of his play as a "pagan mystery".

5. Similarities between Blaga's Zamolxe and Nietzsche's Zarathustra abound. Both are prophets who withdrew from the world of men to meditate, and when they reappear it is to bring them a new vision of existence they are rejected. But in their preaching both represented for Blaga the harbingers of a new style, a new morality. He thought that Zarathustra's preaching caused traditional morality to snap "like

brush under the footsteps of the superman". He called Nietzsche's creation of the superman a revolutionary act because it brought about an "inversion" of the moral code; he taught that vitality could not be subordinated to eternal laws and that these very laws must adhere to the requirements of the life force.

Yet, Zamolxe is not Zarathustra. Even though Zamolxe's dispute with the High Priest, his attacks on the traditional gods, and his efforts to prepare men to accept new values are reminiscent of Zarathustra's diatribes against the priests and his attacks on all that was outmoded, Zamolxe was a gentler, more human figure who felt an attachment or at least a responsibility toward the common people. Zarathustra, on the other hand, in Blaga's interpretation, is the incarnation of the will to power. As the prophet of the superman Zarathustra conceives of his ideal as the being of the future, a being who will live in harmony with the vital instincts of life, who will embody the highest expression of the life force. He thus directed his prophecy against all those doctrines – Christian morality and mercy in the first place – that made man a weakling and decadent (Blaga 1994: 196).

Zamolxe's sacrifice is not in vain. Through it the Dacians rise above their immediate, primitive urges, which were frenzied and wanton. As Zamolxe had taught them, the religion of The Great Blind Man symbolized the fusion of nature and the divine and was the embodiment of the creative, if sometimes aimless, power of nature. In embracing it, they cast aside the gods that the High Priest had set up between them and nature. They became themselves, that is, they returned to the deep, unconscious sources of their faith, symbolized by a serene communion with nature.

Blaga's play, despite its debt to Nietzsche, is not an affirmation of Nietzsche's philosophy. Blaga created his own myth of Zamolxe both to explore the "hidden instincts of the people" and to reveal his own philosophy of life. The similarity between his "pagan mystery" and Christian revelation is striking. His prophet is not Zarathustra. Zamolxe does not advocate the superman, nor is there anything of the will to power in him. Rather, he is a humanized reformer possessing the instincts of a peaceful rustic. He is the central figure of what is essentially an Expressionist drama. The conflict takes place on a cosmic level, and the characters are not individuals, but represent abstract principles. The Dacians who undergo an "ontological mutation" after their slaying of Zamolxe are precisely the "new men" foreseen by the Expressionists.

Blaga, then, was not a Nietzschean. Nietzsche's gift to him was not a series of ideas that coalesced into a philosophical system, for Blaga was engaged in elucidating his own system. He indeed found reinforcement for his doubts about Christianity in Nietzsche's work. He himself was pre-Christian and heretical, if not atheistic, and his interpretation of the nature of the divinity and its relationship to man was anything but canonical. He called into question the validity of Christian revelation, portraying God as a deceiver who avoided all communication with his creations. For Blaga, revelation was not divine at all, but was a preeminently human act, resulting from the creation of culture⁹. He treated religions in the same way as mythologies and scientific theories: they were modes of approximate knowledge.

⁹ Lucian Blaga, *Censura transcendentă*, in Blaga 1943: 337; Blaga 1939: 87; see also Sonea 2011: 13–40.

Yet, his hostility to Christianity was gentler than Nietzsche's and was tinged with sadness that he could not believe and that God was indifferent to man. He detected a similar sadness in Nietzsche. As he saw it, Nietzsche loved life and the earth, but in that very sentiment lay tragedy because he had no hope of another life beyond death in some transcendent world (Blaga 1994: 197).

Blaga's relationship to Nietzsche, then, may be described as lyrical rather than programmatic. It was one of suggestion and inspiration, and it endowed him with new creative powers with which to confront the decisive questions of human existence.

Bibliography

- Blaga 1919: Lucian Blaga. *Pietre pentru templul meu*. Sibiu: Biroul de imprimare Cosânzeana.
- Blaga 1921: Lucian Blaga. "Revolta fondului nostru nelatin," in "Gândirea", vol. 1, no. 10.
- Blaga 1925: Lucian Blaga. "Nietzsche," in *Fețele unui veac*. Arad: Editura Librăriei Diecezane.
- Blaga 1939: Lucian Blaga. *Artă și valoare*. București: Biblioteca de filosofie românească.
- Blaga 1943: Lucian Blaga. *Trilogia cunoașterii*. București: Editura Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- Blaga 1944: Lucian Blaga. *Trilogia culturii*. București: Editura Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- Blaga 1968: Lucian Blaga. *Zări și etape*. București: Editura pentru Literatură.
- Blaga 1977: Lucian Blaga. *Ființa istorică*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Blaga 1982: Lucian Blaga, *Opere*. vol. 1. George Gană ed. București: Editura Minerva.
- Blaga 1984: Lucian Blaga, *Opere*. vol. 2. George Gană ed. București: Editura Minerva.
- Blaga 1986: Lucian Blaga, *Opere*. vol. 3. George Gană ed. București: Editura Minerva.
- Blaga 1994: Lucian Blaga. *Curs de filosofie religiei*. Alba Iulia: Editura Fronde.
- Bruciu 2006: Andra Bruciu. *Lucian Blaga. Reflexe germane în filosofia culturii*. București: Editura Fundația Culturală Libra.
- Cebotari 2010: Luminița Cebotari. *Fermentul expresionist în teatrul blagian*. Cluj-Napoca: Editura Dacia XXI.
- Crohmălniceanu 1978: Ov. S. Crohmălniceanu. *Literatura română și expresionismul*. București: Editura Minerva.
- Cubleșan 2005: Constantin Cubleșan ed. *Dicționarul personajelor din teatrul lui Lucian Blaga*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Eliade 1982: Mircea Eliade. *A History of Religious Ideas*. vol. 2. Chicago: University of Chicago Press.
- Giorgoi 2000: Lucia Giorgoi. *Friedrich Nietzsche și cultura română interbelică*. Cluj: Casa Cărții de Știință.
- Modola 2003: Doina Modola. *Lucian Blaga și teatrul. Riscurile avangardei*. București: Editura Anima.
- Pop 2006: Traian Pop. *Lucian Blaga: ontologia culturii*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.
- Sonea 2011: Ciprian Bogdan Sonea. *Fenomenul religios la Lucian Blaga și Emil Cioran*. Cluj-Napoca: Editura Limes.
- Todoran 1985: Eugen Todoran. *Lucian Blaga. Mitul dramatic*. Timișoara: Editura Facla.

Abstract

A discussion of the influence of Friedrich Nietzsche's work on the Romanian poet and philosopher Lucian Blaga at the beginning of his career. The effects of Nietzsche's thought and of German Expressionism were strong on Blaga's early poetry and, especially, on his first play, about the Dacian prophet Zalmoxe. Although the affinities between

Zalmoxe and Nietzsche's Zarathustra are abundant, Blaga's play is not an affirmation of Nietzsche's philosophy. Rather, Blaga is engaged in creating his own myth of Zalmoxe in order both to explore the hidden life force of the Dacians and to reveal his own philosophy of life.

(This article was published in "Philologica Jassyensia", XIV, nr. 1 (27), 2018,
p. 173–180).

Getica între istorie și filozofie: V. Pârvan, L. Blaga și răstălmăcirile ideologiei

Roberto MERLO*

Keywords: *Lucian Blaga; Vasile Pârvan; Romanian nationalism; Thracomania; Dacism*

În cele ce urmează îmi propun să analizez un aspect al dezbaterii interbelice despre identitatea națională, anume controversa cu privire la religia geto-dacilor care i-a implicat pe Vasile Pârvan, cu *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, Cultura Națională, 1926, și pe Lucian Blaga, cu *Getica*, „Sæculum”, I, 1943, 4, p. 3–24. Rațiunea și natura luării critice de poziție a lui Blaga la distanță de vreo douăzeci de ani de la publicarea operei lui Pârvan se lămuresc, în contextul afirmării naționalismului virulent din anii ‘30–‘40 și al derivelor sale „tracomane”¹.

1. Perioada interbelică este pentru cultura română o epocă de extraordinară efervescență, care capitalizează acumulările adunate de Școala ardeleană și generația pașoptistă între a două jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, și mai ales cuceririle politice, sociale, economice și *lato sensu* culturale din perioada cuprinsă între «Mica» și «Marea» Unire. Progresele făcute la nivel social, economic și politic de la Unirea Principatelor din 1859 până la proclamarea Regatului în urma războiului ruso-turc din 1877–1878, prin care se atinge una dintre cele două ținte supreme ale generației de la ‘48, «independența», vor culmina cu împlinirea celui de al doilea mare *desideratum* național, «unirea» tuturor românilor într-un stat suveran, la sfârșitul Primului Război Mondial. Între anii ‘20 și mijlocul anilor ‘40 cultura română colonizează rapid noi și noi teritorii artistice, științifice, de mentalitate etc., iar, odată cu formarea «României mari», pentru prima dată în istoria lor elitele românești se vor simți în stare să dialogheze pe picior de egalitate, mai ales politică, cu culturile din «Occident» și cu valorile vehiculate de acestea.

Viteza cu care aceste progrese au fost efectuate într-un timp relativ scurt a avut, însă, ca urmare o oarecare precaritate a rezultatelor obținute, mai cu seamă în

* Universitatea din Torino, Italia.

¹ O primă variantă a acestui studiu a apărut cu titlul *Getica vs. Getica. Un episodio di storia della cultura romana interbellica* în Ioan-Aurel Pop, Cristian Luca, Florina Ciure, Corina Gabriela Bădeliță (a cura di), *Annuario dell'Istituto romeno di cultura e ricerca umanistica "N. Iorga" di Venezia*, 6–7/2004–2005, Bucarest-Venezia, Casa Editrice dell'Istituto Culturale Romeno, 2005, p. 525–547. Ofer această versiune românească aproape complet rescrisă și mult adăugită memoriei domnului profesor Dan Mănuță (1938–2017), care a primit cu brațele deschise în cadrul simpozionului anual internațional al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, a cărui tradiție a fondat-o, prima mea comunicare științifică, iar de atunci, în aproape fiecare an, m-a întâmpinat la Iași cu aceeași prietenie.

domeniul social și în cultura politică. Începând cu anii '60 ai secolului al XIX-lea și până în plină perioadă interbelică, puternica dorință de afirmare pe plan internațional a elitelor românești este însoțită de o profundă revizuire a valorilor, precum și a bazei și naturii identității naționale: o cultură în expansiune, care încearcă să se elibereze de provincialismul și de sindromul imitativ este, de asemenea, o cultură în căutare de repere. În fața provocărilor noului context, elitele românești își pun noi întrebări și caută noi răspunsuri pentru întrebările mai vechi.

Una dintre dilemele centrale ale dezbaterii culturale românești interbelice, poate cea care a aprins cel mai mult spiritele și a generat cele mai multe controverse și polemici, privește identificarea conținutului conceptului de «românitate» sau – cu un termen de epocă – de «românism». Această dezbateră, de fapt, continuă, într-un climat politic și social specific, o polemică ce se conturase în liniile ei principale deja în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. În căutarea unei alternative autohtone atât la provincialismul galoman satirizat, printre alții, de I.L. Caragiale (1852–1912) cât și la latinismul agonizant atacat, bunăoară, de B.P. Hașdeu (1838–1907) sau de T. Maiorescu (1840–1917), și în general la un filo-occidentalism socotit drept excesiv și superficial, una dintre opțiunile cele mai atrăgătoare pentru intelectualitatea românească călare pe două veacuri s-a dovedit a fi cea «dacică».

Posibilitatea unei «contaminări» dacice a «purității» latine, anticipată vag de Miron Costin (1633–1691) în *De neamul moldovenilor*², de Dimitrie Cantemir (1673–1723) în *Descriptio Moldaviae*³ sau de stolnicul Constantin Cantacuzino (cca. 1650–1716) în *Istoria Țării Rumânești*⁴, devine pentru intelectualii romantici din a doua jumătate a secolului al XIX-lea o realitate tot mai concretă⁵, căpătând substanță mai ales pe la sfârșitul secolului grație achizițiilor noilor «științe» pozitivistice, precum arheologia și lingvistica istorică (lingvistica comparată și indoeuropenistica, teoria substratului etc.). Paradigmatice sunt în acest sens studiile de pionierat ale lui Cezar Bolliac (1813–1881)⁶ și ale amintitului B.P. Hașdeu⁷.

² V. Costin 1965: 48.

³ V. Cantemir 1973: 364.

⁴ V. Gregorian 1961: 55.

⁵ Pentru a ne limita la istoriografie, primul «dacoman», ce precedă atât anchetelor arheologice ale lui Bolliac și studiilor istoric-filologice ale lui Hașdeu (v. notele următoare), pe de o parte, precum și speculațiilor lui T. Antonescu (1866–1910) din *Dacia, patria primitivă a popoarelor ariene* (1895) sau „romanului fantastic” (Pârvan 1926/1982: 7) al lui Nicolae Densușianu (1846–1911), *Dacia preistorică* (1911), pe de altă parte, pare să fi fost inginerul și istoricul diletant, fost susținător al latinității românilor, Al. Popovici, cu broșura *Dovezi literare pentru Țara Românească și Moldova că nu s-au numit Dacia și că limba noastră n-a avut nici un amestec cu latina* (1847), criticat de Gh. Barițiu și ridiculizat de N. Iorga ca un „autodidact smintit” (*Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte, în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, II, 1908: 160, apud Zub 1981/2014: 144–146).

⁶ Unele teme și idei din studii precum *Despre daci* (Bolliac 1858) sau din cercetările sale de arheologie – în special *Excursiunea arheologică din anul 1869* („Trompeta Carpaților”, VII, 1869, 758; în Bolliac 1983: 277–312) și *Peștera de la Obârșia Ialomiței* („Trompeta Carpaților”, VIII, 1870, 846; 1870; *ibidem*: 313–346) – anticipează pe cele ale dacismului ulterior, inclusiv zalmoxianismul interbelic. V. și *infra*.

⁷ Interesul timpuriu arătat dacilor de către Hașdeu, mărturisit de un mănunchi de scrieri de tinerețe în rusă, atât literare (precum poezia *Sunt Dac!*, în or. și trad. rom. în Dvoicenco 1936: 59, sau introducerile la piesele *Domnița Roxana* și la *Domnița Vochița*, cca. 1854, trad. rom. *ibidem*: 85 și urm.) cât și «științifice» (precum *Investigațiile asupra mitologiei dacilor*, cca. 1852, trad. rom. Hașdeu

2. Alimentată de polemicile savante și promovată de dorința tot mai puternică de a identifica «diferența specifică» a «românității» în cadrul «genului proxim» european, fie el «genetic» («familia» culturilor latino-romanice din Europa de Vest, în special cea franceză și cea italiană) sau «cultural» («arealul» culturilor balcanice din Europa de Sud-est), «ideea dacică» ce se conturează în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea va vădi în decursul secolului următor o forță de atracție ieșită din comun, mai mică numai decât cea de care dăduse dovadă «idealul latin» în cele două secole anterioare. Astfel, «seducția» (traco-)dacică ce a capturat elitele culturale românești în prima jumătate a secolului XX se va dovedi – după perioada de eclipsă din prima etapă a comunismului românesc – la fel de puternică și în cea de-a doua jumătate a sa.

Atunci când regimul se va orienta politic și cultural înspre o formă hibridă de «naționalism socialist», va intra în joc un mecanism de proiecție și revendicare analog – *mutatis mutandis* – celui care a stat la baza atât dacismului romantic, cât și celui interbelic. Astfel, mai cu seamă din a doua jumătate a anilor '70, pe filiera protocronismului, naționalismul ceaușist va găsi în încheșurata istorie preromană a spațiului românesc un teren ideal pentru afirmarea propriului etatism exacerbat și a propriilor pretenții politice de independență atât în raport cu «Occidentul» capitalist, cât și cu «Orientul» socialist și mai ales sovietic. Grăitoare pentru această perspectivă este aniversarea a 2050 de ani „de la întemeierea statului dac centralizat și independent”, promovată masiv de organele de presă în 1980 prin rubrici intitulate *memento 2050*⁸.

2.1. Deja în scrierile lui Bolliac se relevă instrumentalizarea politică a «posibilei» origini dacice a românilor, atunci când din această descendență ilustre eseistul face o «pavază» istoriografică împotriva atât expansionismului slav al Imperiului rus cât și celui germanic al Imperiului habsburgic:

Ne sfiim că dacă vom sfredeli trecutul mai-nainte de Traian vom da peste Daci și s-o ivi atunci vreo picătură de sânge Dac în vinele noastre? Apoi și Dacii n-au fost țigani, nici Muscali ca să ne ia pentru asta Muscalii, nici Austriaci ca să ne ia pentru asta Austriacii. Dacii au fost și ei o nație mare și tare dupe cum ne spun

1977–1978), va atinge culmea în perioada românească cu celebrul eseu-pamflet antilatinist *Pierit-au dacii?* („Foaie de istorie și literatură”, II–V, 1860; în Hasdeu 1988, I: 5–30), care reprezintă actul «oficial» de naștere al dacismului, urmat apoi de ciclul de conferințe susținute la Ateneul Român cu titlul *Cine au fost dacii?* (Hasdeu 1868) și de diferite alte articole dedicate celor mai variate rămășițe dacice din cultura populară română (îmbrăcăminte, păstorit, mitologie populară etc.), până la *Cine sunt albanezii?* („Analele Academiei Române”, seria II, tomul XXIII, 1901, p. 103–113; în Hasdeu 1988, II: 468–479). Multe pagini dedicate celor mai disparate aspecte din istoria și viața Daciei și a dacilor își găsesc locul în opurile de mare amploare culturală a freneticei perioade bucureștene, *Istoria critică a românilor* (1873–1875, dar în fieri încă din 1870; Hasdeu 1999) și *Etymologicum Magnum Romaniae* (1886–1898). V. *infra*.

⁸ Deși resuscitarea și instrumentalizarea traco-dacismului romantic și interbelic de către culturala oficială din anii '70–'80 și de continuatorii acesteia de după 1989 nu intră în orizontul studiului de față, pentru această problemă trimit la Dana 2008: 336–356 și urm. și la Merlo 2011: 47–101 (în part. 95 și urm.); pentru perioada postcomunistă în special v. Grancea 2001 și Grancea & Sonoc 2007.

istoricii lui Chiru [Cirus], ai lui Darie [Darius], ai lui Alexandru, ai lui Lisimac [Lisimah] și chiar ai lui Trai[a]n (*Despre daci*; Bolliac 1858: 55)⁹.

Ba mai mult, față de aceste populații învecinate, originea traco-dacică a poporului român, a culturii și a spiritualității sale specifice devine chiar un titlu de superioritate:

Civilizațiunea la noi a venit pre două părți: pre țărmii Mării Negre, din Persia și India, în antichitate; și pe Dunăre, mai în urmă, prin Tracia și Macedonia, din Grecia. [...] La spate aveam Sarmația [Rusia] și Germania, mai inculte cu mult decât noi (*Peștera de la Obârșia Ialomiței* etc. 1870; Bolliac 1983: 342).

După cum arată foarte bine discursul naționalist romantic al lui Bolliac, în materie de identitate națională (geto-)dacii reprezentau un orizont alternativ, autohton și specific, atât la Occidentul franco-latino-germanic, cât și la Orientul ruso-greco-balcanic. Identificarea trăsăturilor esențiale ale «specificului național», care preocupa (și va continua multă vreme să preocupe) cultura română, vedea în dimensiunea preromană a spațiului românesc o posibilitate de a se integra în cel european păstrându-și specificitatea etnică, lingvistică, politică și spiritual-religioasă. Ca exemple ale unor strategii de «integrare» în spațiul european din această perspectivă se pot aminti, bunăoară, teoria «substratului balcanic» a lui Hasdeu și teoria «sintezelor» a lui N. Iorga (1871–1940), care se voiau o invitație la «înfrățirea» popoarelor balcanice sub semnul unor rădăcini comune, sau teoriile ideologilor de extremă dreaptă, care prin integrarea românilor în familia «ariană» înțelegeau să fundamenteze un mesianism politic șovin și rasist.

În încheierea studiului *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice* („Analele Academiei Române”, seria II, tomul XIV, 1891–1892, p. 225–261, apoi în *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, București, Stabilimentul Grafic I.V. Soccec, 1893, p. I–XXXVII; în Hasdeu 1893/1976: 7–30), care după spusele savantului însuși reprezenta „ultimul cuvânt al meu asupra unor mărețe nedomeriri, cari m-au zbuciumat peste un pătrar de secol” (*ibidem*: 30), Hasdeu postula o unitate ancestrală a atât de diferitelor popoare din Sud-estul Europei, subliniind că acest rezultat al cercetărilor sale

nu împinge la dezbinare, ci îndeamnă la înfrățire. Toate popoarele balcanice, românii, grecii, albanezii, serbii și bulgarii, ne apar acum ca o singură familie strâns înrudită, ca un *symposiōn* de frați, veri și cumnați (*ibidem*).

Similare sunt teoriile formulate peste câteva decenii de Iorga, care întrezărea sub eterogena realitate europeană o unitate de fond, „unitatea raselor fundamentale, a legăturilor de comerț și a civilizației străvechi” (Iorga 1936/1988: 74). Acesta este principiul dialectic al «sintezelor» care îl va ghida pe istoric și în studiul istoriei române, inclusă în cadrul istoriei Europei și în special a celei balcanice, sub al cărui polimorfism lingvistic Iorga detecta o unitate de fond izvorâtă din substratul traco-iliric comun și din amestecul popoarelor:

⁹ Pentru textele consultate în ediția originală și pentru care nu am putut folosi o ediție recentă, am adaptat alfabetul și ortografia la normele curente, dar am păstrat particularitățile lingvistice ale autorilor sau ale vremii.

Urmele de astăzi nu trebuie să ne înșele: supt bulgar stă de foarte multe ori tracul, supt sârb adeseori Românul, supt muntenegreanul albanezul iliric, supt grec elemente umane care n-au a face deloc cu sângele elenic. Limba a dat o conștiință deosebitelor grupe, care poartă în unele cazuri numele cuceritorului, dar fondul e comun” (*ibidem*).

La polul opus, în siajul fanteziilor imperial(ist)e ale lui N. Densușianu și ale teoriilor rasiste ale vremii, cooptarea dacilor în patrimoniul etno-psiho-spiritual românesc și asimilarea acestora cu tracii ar fi trebuit să le asigure românilor integrarea, și încă la loc de frunte, în prestigioasa familie a raselor «superioare» ariene (și, firește, consecventa autoritate morală și politică asupra raselor «inferioare», în primul rând evreii). Istoricul legionar Alexandru Randa (1906–1975), bunăoară, își deschidea studiul *Rasismul românesc* (1940) cu următoarea declarație programatică:

Crearea unei conștiințe rasiale românești este o condiție primordială pentru afirmarea românismului pe plan internațional. Acest rasism românesc va fi bazat în mod firesc pe mitul arian (Randa f.a.: 1).

Legătura între «arianism» și «românism» făcându-se prin identificări succesive *à rebours* (români = geto-daci = tracii = arieni), se ajunge la ideea că „[m]oștenirea tracă constituie mândria supremă a rasismului românesc” (*ibidem*: 24)¹⁰.

Din punct de vedere istoric și politic, Dacia antică ajunge să se constituie într-un „simbol resurecțional” (Zub 1981/2014: 145), un antecedent imaginar al unității și al independenței pământurilor românești. Pentru cronicarii medievali sau pentru erudiții Școlii ardelenice și adepții acesteia, precum și pentru istoricii secolului XIX precum D. Onciul (1856–1923) sau A.D. Xenopol (1847–1920) acest ideal era reprezentat de Dacia *romană*. Pentru naționalismele din secolele XIX și mai ales XX reperul se deplasează mai în trecut, ajungând să se identifice tot mai mult cu Dacia *preromană*, tărâmul tuturor fantasmelor identitare românești, rând pe rând Dacia eroică a lui Decebal, precum la Alecu Russo (1819–1859) sau M. Kogălniceanu (1817–1891), sau Dacia mistică a pelasgilor-tracilor-hiperboreenilor, precum la N. Densușianu, D. Botta (1907–1958) sau V. Lovinescu (1905–1984), până la Dacia «etatică», „centralizată și independentă”, a lui Burebista, amintită mai sus.

În perioada interbelică, de care ne ocupăm aici, *Ideea dacică* – titlul unui ciclu de conferințe organizate în luna mai 1941 la Sala Dalles din București de către Comitetul de inițiativă pentru dezgroparea cetăților dacice din Munții Orăștiei – s-a dovedit foarte fecundă mai ales sub profilul definirii «spiritualității» și «psihologiei» românești. Reconstituiri ale trăsăturilor definitorii ale spiritualității dacice (pe care unii autori o subsumează celei tracice) și ale «dacității» – ca preconizare, firește, a trăsăturilor «românității» – se regăsesc în numeroase opere din această epocă, aparținând atât generației mai vârstnice, care se va exprima cu succes mai ales în

¹⁰ Acest discurs virulent naționalist va fi recuperat și promovat în epoca ceaușistă – inclusiv prin citarea aceluiași „Alexander von Randa” (Drăgan 1986: 8) – mai ales de I.C. Drăgan, «istoric» cu o predilecție mărturisită pentru interpretările „în spirit arian” (Drăgan 1976: 308), iar ecourile sale vor continua și după 1989. Pentru aceste probleme, v. bibliografia indicată la nota 8.

domeniul literaturii¹¹, cât și «tinerei generații», al cărui «dacism» se va concretiza în speculații de natură cu precădere «filosofică»¹². Mai ales pentru aceasta din urmă, în contextul încercării de a da o nouă demnitate și strălucire vechiului și de-acum depășitului clișeu de factură romantică ce impunea o viziune a culturii române «autentice» ca o cultură (aproape) exclusiv populară, proiectarea rădăcinilor «românismului» în nebulosul spațiu mitic-ritual al traco-geto-dacilor se constituia – à la Bolliac... – drept un titlu de noblete și de antichitate, precum și drept garanție a «originarității» (în sensul *Urphaenomen*-ului goethian) «fenomenului» românesc.

2.2. În special, tematizată de literatură deja în secolul precedent – de la dramele dacice (cca. 1873) ale lui M. Eminescu (1850–1889), în special *Pacea pământului vine s-o ceară*, până la *Daciada* (1890) lui Gh. Baronzi (1818–1896) –, problema raportului dintre creștinism și lumea dacică devine, între cele două războaie mondiale, o tematică importantă a speculațiilor de orientare naționalistă. Prin lectura subiectivă (când nu de-a dreptul tezigă) a surselor¹³ și absolutizarea abuzivă a interpretărilor emise de V. Pârvan în *Getica* (v. *infra*), religia geto-dacică începe să se contureze în imaginarul naționalist al anilor '30 ca un «creștinism *ante litteram*».

De pildă, la câțiva ani de la publicarea monografiei istoricului, în *Coordonate etnografice: civilizație și cultură* (1930), pedagogul și geograful Simion Mehedinți (1896–1963) putea să vorbească despre „minunatul echilibru sufletească pe care îl realizase cultura milenară a poporului îndrumat odinioară de Zamolxe și ajuns la o fineță de acțiuni morale care îl făcuse aproape creștin înainte de ivirea creștinismului” (Mehedinți 1999: 154). Clișeele cu privire la „înalta religiozitate” și la vitejia «strămoșilor» românilor le regăsim deja încetățenite, bunăoară, vreo zece ani mai târziu, în *Etnicul românesc* (1942) al filozofului și psihologului C. Rădulescu-Motru (1868–1957):

Știm, astăzi, că moștenirea rasială primită de la vechii locuitori ai Daciei l-a înzestrat [pe român] cu predispoziție spre ascetism, aceea ce l-a făcut să practice, cu o înaltă religiozitate, creștinismul, în ritualul ortodox; [...] că, în sfârșit, se bucură de la natură de un robust optimism, care-l face, ca și pe strămoșii săi Daci, să nu se teamă de primejdiile războiului, orișicât ar fi ele de tragice (Rădulescu-Motru 1998: 627).

¹¹ Ajunge aici să amintim piesele *Zamolxe. Mister păgân* (1921) a lui L. Blaga (1895–1961) și *Lupii de aramă* (1929) a lui A. Maniu (1891–1968), precum și romanul *Creanga de aur* (1933) al lui M. Sadoveanu (1894–1961).

¹² Menționez aici, drept exemplu, eseurile lui D. Botta, *Poezie și cântec* (Botta 1996: 211–216) și M. Vulcănescu, *Ispita dacică* (Vulcănescu 1996, III: 130–140), născute din comunicările *Spiritul dacic în lume* și *Componenta dacică a sufletului românesc* prezentate de cei doi foști criterioniști în cadrul amintitului ciclu de conferințe *Ideea dacică*. Pentru aceste texte îmi permit să fac trimitere, respectiv, la Merlo 2006 și Rotiroți 2000 și la Merlo 2012.

¹³ Ceea ce interesează aici nu este coeficientul de soliditate sau de verosimilitate al (ipo)tezelor bazate pe interpretarea surselor istorice (adică dacă ele se justifică sau nu), ci instrumentalizarea sau, cu alte cuvinte, exploatarea *ideologică* a acestor (ipo)teze (adică ce «se face» cu ele, indiferent de validitatea lor). O punere la punct *istoriografică* a celor două *Getica* aici discutate este Velea 1979 (studiu bogat și interesant, deși marcat, mai ales în ultima parte, de atmosfera epocii în care a fost scris). Pentru o reevaluare *istoriografică* contemporană a surselor referitoare la geți trimit la exhaustiva cercetare a lui Z. Petre (2004).

Potențialul șovin al unei asemenea perspective, care prin filiera autohtonă ajungea să-i facă pe români «creștini» înainte de Hristos, este evident. Noțiunea unei predispoziții ancestrale a românilor pentru religia creștină (bineînțeles, în variantă ortodoxă) era în măsura nu doar să nege aproape «ontologic» «românitatea» evreilor și a catolicilor (romano- și greco-)¹⁴, ci și să sustragă creștinismul românesc de sub tutela originară a monoteismului evreiesc, transformând religia «națională» într-o moștenire ancestrală «ariană». Nu este de mirare că ideea unui «monoteism protocreștin» geto-dacic se va bucura de mare succes în rândul ideologilor naționaliști ai vremii, și mai ales printre legionari. Afirma de pildă fruntașul ortodoxismului, N. Crainic (1889–1972) în 1936:

Nu există un păgânism românesc anterior creștinismului românesc. Noi nu ne-am botezat ca slavii, ca bulgarii, ca ungurii sau germanii, ci ne-am născut creștini. Istoricii noștri vorbesc de un spiritualism tracic care a rămas în noi ca un fond atavic foarte apt pentru a fuziona cu duhul creștin. Această fuziune se petrece în chip atât de firesc încât istoria nu poate preciza o distincție inițială între creștinism și românism” (N. Crainic, *Spiritualitate și românism*, „Gândirea”, XVI, 1936, 8, p. 377–383: 379; în Crainic 1997: 116).

La rândul lui, pe la 1940, deja-amintitul legionar Al. Randa (v. *supra*) susținea că „[s]piritualitatea geto-dacică și creștină erau destinate de la început spre contopire” (Randa f.a: 10). Protagonistul necontestat al acestor fantezii naționalist-ortodoxiste a fost, fără îndoială, preotul-profetul-zeul Zalmoxis¹⁵, învățăturile căruia le-ar fi pregătit, sau chiar anticipat, pe ale lui Hristos. Ideea că «zalmoxismul» geto-dacic ar fi devenit, fără nicio soluție de continuitate, creștinismul românesc o regăsim ilustrată destul de bine într-o scriere – ce-i drept, minoră și conjuncturală – a lui M. Eliade (1907–1986), *Românii. Breviar istoric* (1943), datând din controversata perioadă portugheză și fiind, prin urmare, contemporană cu replicile blagiene la analizele lui Pârvan:

[R]omanizarea Daciei n-a însemnat schimbarea radicală a substanței etnice băștinașe. Dacul a învățat latina, dar și-a păstrat obiceiurile, modul său de viață, virtuțile sale strămoșești. În noile orașe erau venerați toți zeii Imperiului, dar în sate și în munți se continua cultul lui Zalmoxis, chiar și atunci când, mai târziu, și-a schimbat numele [s.ed. – RM]. Astfel, când primii misionari au adus noua credință daco-romanilor, aceștia au îmbrățișat imediat creștinismul înaintea altora: Zalmoxis îi pregătise cu secole în urmă pentru noul crez [...]” (Eliade 1943/1992: 10).

Poziții similare se regăsesc și într-un celebru studiu dedicat de Eliade acestei problematice zeități:

E greu de crezut că un complex religios centrat pe speranța de-a obține nemurirea, având ca model – și mediație – un zeu de structură mistică, să fi fost ignorat de misionarii creștini. Toate aspectele religiei lui Zalmoxis – escatologie, inițiere, pitagoreism, ascetism, erudiție de tip mistic (astrologie, terapeutică, theurgie etc.) – încurajau apropierea de creștinism. Cea mai bună și cea mai simplă

¹⁴ A se vedea în acest sens cunoscuta serie de articole *A fi «bun român»* semnate de N. Ionescu (1890–1940) în „Cuvântul” între 30 octombrie și 17 noiembrie 1930 (Ionescu 1936/1990, p. 194–214).

¹⁵ Despre această figură mitică/mitologică și avatarurile lui ideologice, v. excelentul studiu al lui D. Dana (2008), cu o bogată bibliografie; pentru perioada interbelică v. în part. p. 303–327.

explicație a dispariției lui Zalmoxis și a cultului său ar trebui căutată în creștinarea precoce a Daciei (dinainte de anul 270 p. Chr.) (Eliade 1944, 1969/1995: 77)¹⁶.

Reconstituit ca fiind caracterizat de o „înalță concepție despre lume și viață” și în special de o puternică credință în nemurirea sufletului (Pârvan 1926/1988: 81), drept pentru care „la război [trupul] trebuie jertfit fără părere de rău” (*ibidem*: 91), «zalmoxismul» geto-dacic convertit în presupus «protocreștinism» românesc a fost repede cooptat de naționalismul vremii în propriul arsenal ideologic. În această atmosferă, trăsăturile identificate de Pârvan devin – cum voia părintele I. Coman (1902–1987), unul dintre «zalmoxiștii» cei mai activi ai vremii¹⁷ – deopotrivă rădăcina ancestrală și fructul prezent-viitor al virtuților românești, nu amintire moartă ci viu imbold:

Spiritualismul și nemurirea zalmoxeeană au insuflat rasei noastre virtuțile ei neînfrânate. Prin ele am durat de-a lungul veacurilor. Prin universalismul și nemurirea zalmoxeeană creștinismul a pătruns ușor și adânc în sufletul strămoșilor noștri. Zalmoxis cel nevăzut și nemuritor nu trebuie să fie numai o amintire pentru noi; ci o lozincă, și un îndreptar prin care să ne merităm noblețea noastră rasială (Coman 1941: 27).

„Lozınca” zalmoxistă a fost preluată cu deosebit entuziasm de ideologia legionară. În creștinismul *sui generis* asumat de aceasta, violența era socotită – după cum teoriza Al. Cantacuzino (1901–1939), activist și ideolog legionar – un „păcat necesar”:

Persoane cu prejudecăți, îndopați cu unele cunoștințe rău mistuite, ne dojenesc: Creștinismul este religia blândeții, a milei și a iertării. Ea poruncește să ne iubim dușmanii și asupritorii; să ne ducem Crucea după pilda Mântuitorului, până la capătul drumului pe Golgota și ne vom mântui.

Noi nu credem că această tălmăcire este cea adevărată a Mântuitorului [...] [N]oi nu spunem că în unele împrejurări, violența pe care suntem constrânși să o întrebuițăm noi, nu ar fi un păcat după religia creștină. Susținem însă că este un păcat necesar, făcător de bine, răsturnător de nedreptăți (Al. Cantacuzino, *Cum suntem* (1937), în Cantacuzino f.a., p. 24–47: 25).

Caracterul națiunii fiind unul „ofensiv” și „imperialist”, va susține N. Ionescu în prelegerile ținute în fața legionarilor în închisoarea de la Miercurea Ciuc în 1938, „[c]el care vrea să-l realizeze pe Dumnezeu, nu o va face decât cucerind în afară,

¹⁶ Observăm însă că în acest studiu afirmațiile cu pricina sunt «nuanțate» într-o notă cu caracter explicativ – spre deosebire de celelalte, de natură bibliografică – cu scopul evident de a limita posibilele devieri «zalmoxiste» după stilul celor din perioada interbelică: „Asta nu vrea să spună, cum gândesc unii autori români, că Zalmoxis anticipase sau pregătise creștinismul” (Eliade 1944, 1969/1995: 77, n. 135). Ținând seama de dubla sa datare, „1944, 1969”, nu este imposibil ca acest eseu să constituie începutul unei proiectate „istorii religioase a dacilor” menționate de Eliade în *Jurnalul portughez* la 12 ianuarie 1942 (v. Linscott Ricketts 2000: 56); înrudirea sa ideologică cu ideile vehiculate în *Breviarul istoric* ar data deci din această perioadă, pe când *caveat*-ul din notă ar ține de o revizuire ulterioară a textului, probabil în vederea publicării ediției franceze (1970). Relația între publicistica politică și opera științifică la Eliade e o chestiune complexă, pe care nu o voi aborda aici: pentru temele de care se ocupă studiul de față, mă limitez să trimit la Oișteanu 2002/2007: 9–30 și mai ales la Dana 2008: 256–287 și 442–443.

¹⁷ V. Dana 2008: 265–266, 315–319, 326–327, 342–344.

strângând de gât pe altul” (N. Ionescu, *Fenomenul legionar* (1938), în Ionescu 1993: 53). În orizontul acestei competiții violente între națiuni pentru supremație, singura „cale de mântuire” nu mai este „sfîntenia”, ci „eroismul” (Cantacuzino f.a.: 29)¹⁸, conceptul în jurul căruia se încheagă „o adevărată mistică a morții în slujba neamului” (Petreu 1999: 77) întemeiată ideologic pe „spiritualismul și nemurirea zalmoxeeană” mai sus amintite. Iată, de pildă, ce afirma în acest sens, într-un alt text, același Cantacuzino:

Un neam de oameni nepăsători de moarte este un neam sortit unor biruințe nesfârșite. [...] [În lumea legionară noi nu numai că ne mândrim cu nepăsarea față de moarte dar ne fălim cu iubirea de moarte. Concepția legionară față de moarte se înfrățește, peste douăzeci de veacuri, cu învățămintele lui Zamolxis care a propovăduit printre geto-traci cultul nemuririi sufletului (Al. Cantacuzino, *Între lumea legionară și lumea comunistă* (1935), în Cantacuzino f.a., p. 5–23: 15).

Atrăși de latura mistică și spirituală a naționalismului propovăduit de mișcarea legionară, mulți dintre intelectualii neliniștitei «tinere generații» rezonau cu asemenea poziții, alimentând din diferite perspective un „cult al morții”¹⁹ configurat ca o «moarte dacică», pentru care este exemplar textul compus de poetul Radu Gyr (1905–1975) pentru *Imnul tinereții legionare*. Împietind trimeri la *Miorița* și la balada Meșterului Manole, autorul prezintă „moartea legionară” ca pe o nuntă („Moartea, numai moartea legionară/ Ne este cea mai scumpă nuntă dintre nunți”) care se transformă în act de creație prin jertfirea „sângelui dacic” („Cu brațele suim în soare/ Catapetesme pentru veac./ Le zidim din stânci, din foc, din mare,/ Și dârș le tencuim cu sânge dac”). De asemenea grăitoare pentru acest cult al morții și al eroismului sacrificial «dacizat» sunt imaginile prin care C. Noica (1909–1987) – prins între înhumarea la Predeal a legionarilor decedați în septembrie 1939 în timpul represaliilor urmate de asasinarea premierului Armand Călinescu și pierderea Transilvaniei de nord ca urmare a Dictatului de la Viena – invocă, cu o exaltare sinistră, reparația virtuților marțiale ale strămoșilor daci, „domni ai vieții și ai morții”:

Așa i-a învățat Moța: să lupte cu cenușa din ei. Poate că ei voiau încă să se lupte. Ca Moța. Ca Dacii! Căci noi, ceilalți, cum știm să luptăm pentru dreptate? Noi vorbim despre dreptatea noastră asupra Ardealului; noi aducem hărți, facem statistici, tragem de mânecă pe unii și pe alții și întorcem pe toate fețele istoria. Nu vedeți – spunem noi – că acolo a fost Dacia Superioară? Smintiți de noi! Acolo nu a fost Dacia Superioară: acolo este. Și nu de hărți avem nevoie, ci de suflet dacic. Cine ne-ar fi pus vreodată în discuție dreptul de a domni peste 1.400.000 de unguri întâmplați peste pământul Daciei, dacă am fi fost domni peste viață și moarte, ca Dacii? (C. Noica, *Cumplita lor călătorie*, „Buna Vestire”, seria a II-a, IV, 1940, 4; în Florian et al. 1994: 305–306).

¹⁸ Și încă: „Eroismul, în acest ciclu al vremurilor noastre, este singurul mijloc care rămâne deschis neamurilor spre a-și dobândi mântuirea” (Cantacuzino f.a.: 36).

¹⁹ V., printre altele, R. Guy, *Suprema jertfă*, „Cuvântul Argeșului”, I, 1936, 17, în Florian et al. 1994: 229–230, D. Botta, *Pentru cultul morții*, „Sfarmă-Piatră”, 27, II, 1936, *ibidem*: 230–231, sau C. Noica, *Spiritualitate și moarte*, „Adsum”, număr unic, 1940, *ibidem*: 298–301.

3. După cum am anticipat, noțiunile de «monoteism protocreștin» și de *appetitus mortis* geto-dacic vehiculate de ideologiile de extremă dreaptă se întemeiază, în mare parte, pe lectura parțială și/sau pe interpretarea inexactă (ori viciată ideologic) a monumentalelor *Getica* (1926) ale lui V. Pârvan (1882–1927)²⁰. Aceasta a fost, fără îndoială, opera care i-a impus în mod definitiv pe «strămoșii» românilor în atenția conștiinței intelectuale românești a vremii, reprezentând în același timp – împreună cu studiile lui Hasdeu și, la un cu totul alt nivel, «fanteziile» lui N. Densușianu – punctul de plecare și legitimarea diferitelor curente «traco-daciste» ale secolului XX.

Ca urmare a *trend*-urilor ce caracterizau o bună parte a gândirii filosofice, politice și literare românești (și nu doar) a epocii și în ciuda bogăției și vastității materialului adunat și analizat de Pârvan în monografia sa, din impunătorul op cultura română a timpului a reținut în primul rând aspectele referitoare la dimensiunea spirituală și religioasă a lumii geto-dacice. Din cele 460 de pagini ocupate de textul propriu-zis în prima ediție postbelică a lucrării, numai 19 (!) sunt dedicate reconstruirii propriu-zise a culturii getice (cap. III. *Cultura getică*; Pârvan 1926/1982: 81–100), dintre care *mai puțin de jumătate* sunt consacrate explicit religiei (*ibidem*: 91–96, plus câteva considerații în *Concluzii*: 99–100). Cantitatea impresionantă de speculații și de discuții iscate de acest mănunchi de pagini – nu în ultimul rând criticile lui Blaga la aproape douăzeci de ani distanță, despre care va fi vorba mai departe – ar fi greu de înțeles înafara contextului intelectual și spiritual specific al epocii și fără referire la fascinația exercitată de oratorul Pârvan asupra publicului său.

În același studiu pe care l-am citat mai sus, M. Eliade evocă întârziata «trezire» a substratului și al protoistoriei care marchează interbelicul. Liderul recunoscut al «tinerei generații», care în cadrul acestei «treziri» jucase un rol foarte important²¹, amintește că

numai în jurul anului 1920, datorită în primul rând lui Pârvan și elevilor săi, protoistoria și istoria veche a Daciei încep să fie studiate științific. Foarte repede se dezvoltă, printre scriitori și amatori, un curent care, în expresiile lui cele mai

²⁰ Opera prelua, programatic, titlul unor opere pierdute ale lui Criton, medicul grec al lui Traian în vremea campaniilor dacice, și al lui Dion Hrisostomos (ambele amintite des de istoric în monografia sa, v. de pildă Pârvan 1926/1982: 82)

²¹ V. de pildă articolul *Protoistorie sau ev mediu (Fragmentarium)*, București, Vremea, 1939, p. 34–40; în Eliade 1939/1992: 185–189), care ilustrează foarte bine acea „frustrație istorică, împotriva căreia se căuta o «anestezie» în invocarea vastității spațiale și a valorilor lumii trace, așa cum le consemnase o istorie mitologizantă” despre care vorbește Al. Zub (1983/2005: 315), cel mai puternic resort al «traco-dacomaniei» dintotdeauna. Către sfârșitul anilor ‘30, Eliade constata că „cel puțin în anumite țări – interesul s-a deplasat de la *istorie* la *protoistorie*” și că „[s]e caută tradiția nu în Evul Mediu, ci în leagănul rasei, în începuturile neamului. Un «document» preistoric, care nu interesa acum 50 de ani decât pe specialiști, își capătă azi o *valoare spirituală*, simbolică. Trecutul nu mai e prețuit întrucât a fost *istorie*. Este prețuit mai ales întrucât a fost *originar*. Documentul cade pe al doilea plan; rămâne *semnul*, simbolul”; și nota: „România n-a avut un Ev Mediu glorios – dar a avut o preistorie egală, dacă nu superioară, neamurilor din fruntea Europei și creatoare de cultură. Față de Evul Mediu germanic, Evul Mediu românesc pălește; față de Renașterea italiană, «Renașterea» noastră din sec. XVIII e de-a dreptul infantilă. Dar protoistoria ne așază pe picior de egalitate cu semințiile germanice și latine” (*ibidem*: 186–187).

extravagante, a meritat numele de „tracomane”^[22]. Se vorbea despre „revolta fondului autohton”, înțelegând prin asta revolta elementului geto-trac împotriva formelor gândirii latine introduse în timpul formării poporului român (Eliade 1944, 1969/1995: 70).

Despre răsunetul tezelor pârvaniene atât în rândul specialiștilor, cât și al publicului larg, vorbește și L. Blaga, printre primii partizani ai „revoltei fondului autohton” pomenite de Eliade²³:

De atâtea dintre ideile puse în circulație de Vasile Pârvan asupra mitologiei și religiozității gete istoriografia românească a luat act ca de un triumf. Și nu numai istoriografia, ci și o anume opinie publică ce arată interes față de largi orientări culturale (Blaga 1943/2002: 139).

Iar despre extraordinara influență a oratoriei istoricului asupra tinerei generații amintesc numeroase mărturii ale fruntașilor ei, de la M. Eliade și D. Botta la M. Vulcănescu. Cursurile ținute de Pârvan între 1920 și 1921 la Universitatea din București, mărturisește acesta din urmă,

sunt, fără îndoială, în arta vorbitului din epoca de după război, lucruri rămase fără seamăn și care au exercitat asupra formației spiritului român din epoca de după război, o influență pe care numai Nae Ionescu a putut-o ajunge mai târziu (M. Vulcănescu, *Vasile Pârvan*, inedit în epocă; Vulcănescu 1996, II: 208–211).

Însă, după cum bine a observat Al. Zub, profund cunoscător al activității lui Pârvan, exista un adevărat abis „între finalitatea științifică a demersului pârvanian și recepția absurdă la care era dispus un anumit auditoriu de epocă” (Zub 1983/2005: 309). Odată cu extraordinarul succes de public de care s-au bucurat cursurile sale universitare a apărut și riscul denaturării ideilor expuse în cadrul acestora din partea publicului nepregătit sau neinteresat să vadă în istoria religiilor obiectul unui studiu rațional. Tocmai pericolul unor asemenea „false interpretări”, precum și aura de „predicator mistic” cu care începuse să fie investit, susține un discipol și, mai târziu, editor al lui Pârvan, R. Vulpe, l-ar fi determinat pe istoric să renunțe la prelegeri cu subiect «delicat» și, probabil, să nu tipărească acele cursuri, în afară de câteva (R. Vulpe, *Vasile Pârvan gânditorul, savantul, profesorul*, „Luceafărul”, 2, IX, 1966, p. 7, *apud* Zub 1983/2005: 309).

Reprezentative pentru interpretările «iraționaliste» la care era predispusă o parte din publicul epocii sunt eseurile lui D. Botta (v. Botta 1996), de la cele de estetică sau de filozofie din anii ‘30 până la cele publicate la începutul anilor ‘40 în revista „Dacia” (1941–1943), fondată și condusă împreună cu O. Tăslăuanu și E. Giurgiuca, în care sub aparența rațională a formei transpare un univers misterios, dezvăluit de „cunoașterea mistică” ce dă viață unei lecturi *sui generis* a «spiritului» și a istoriei române. De altfel, într-un articol intitulat *Pârvan și contemplația istorică* („Gândirea”, XIV, 1936, 4, p. 188–191; *ibidem*: 45–49), cunoașterea intuitivă, invocată în opoziția dintre sterilitatea arheologiei și a «Minervei» germane și forța

²² Termenul aparține criticului Ș. Cioculescu (1941/1972).

²³ Deși autorul nu-l citează, sintagma eliadiană se referă cu siguranță la articolul-manifest blagian *Revolta fondului nostru nelatin* („Gândirea”, I, 1921, 10, p. 181–182; în Blaga 1973: 47–50).

unui spirit exaltat până la contemplare, era ridicată de eseist la rang de metodologie istorică: „Istoria e, în acest înțeles, un obiect de cunoaștere mistică” (*ibidem*: 45).

4. După aproape douăzeci de ani de la publicarea ei, într-un moment în care excesele ideologiei „tracomane” atingeau apogeul²⁴ și în care virulența ideologiei se transforma în violență, cu asasinatelor legionare și represiunea guvernului, L. Blaga va răspunde prin propriile *Getica* (1943) la exagerările și extremismele naționaliste de factură mistic(oid)ă înflorite în siajul răstălmăcirii operei pârvaniene. Autorul își propunea să intervină în dezbateri din perspectiva și cu instrumentele specifice filosofiei culturii, „cu unele retușări, cu unele răsturnări, sau puneri la punct” referitoare la păreri istoricului. Scopul declarat al acestei intervenții, însă, nu era atât să corecteze „erorile prea vădite ale maestrului”, cât mai degrabă să potolească „prea mare[a] ardoare întru exagerare” a „un[ora] din discipoli” (Blaga 1943/2002: 124), adică a epigonilor care absolutizau și instrumentalizau în sens violent naționalist, șovin și rasist interpretările istoricului. În pofida tonului critic față de teoriile pârvaniene și – cu toate protestele inițiale – față de autorul lor, criticile lui Blaga se dovedesc, la o lectură comparată mai atentă a celor două *Getica*, mult mai puțin radicale decât par la prima vedere. Prin atacarea pozițiilor lui Pârvan, polemica lui Blaga viza, de fapt, pozițiile extremiste care pornind de la acestea se dezvoltaseră necontrolat după dispariția autorului (1927).

Firește, în acest demers «deconstructiv» Blaga își asumă și o parte a lecturilor și a interpretărilor «deviante» ale epigonilor, acordând o pondere mai mare diferențelor (reale sau «presupuse») în defavoarea analogiilor de păreri și viziuni. De fapt, în esență, divergențele lui Blaga față de teoriile lui Pârvan se limitează la o critică de metodă și de stil (§ 4.1) și privesc realmente o singură – deși, cum se va vedea, relevantă – opțiune interpretativă (§ 4.2).

4.1. Definindu-l drept o „figură de mare preot, în serviciul cine știe cărui rit păgân și ezoteric” (*ibidem*: 124), Blaga critică subiectivitatea excesivă care, în opinia sa, subminează viabilitatea reconstituirii religiozității dacice operate de istoric:

Vasile Pârvan a fost o personalitate dominată de un spiritualism stoic cu unele vagi nuanțe creștine. Acest spiritualism avea un pronunțat caracter raționalist-ascetic. Cert lucru, păreriile lui Pârvan despre religia dacilor se resimt de orientarea sa spirituală și de toată concepția sa despre viață (*ibidem*: 139).

²⁴ În care tezele lui N. Densușianu (1911/2000), creator al unui adevărat «univers paralel» dacocentric, deschid calea unei poziții tot mai drastice, fără scrupule și conotate ideologic. Pozițiile lui Densușianu sunt reluate în perioada interbelică de istorici și filologi diletanți, adesea pătrunși de naționalism, în căutarea unei soluții originale și «patriotice» – a se citi «naționaliste» – a problemei originilor (v. Boia 1997: 165–1167), precum generalul N. Portocală (1932), M. Bărbulescu-Dacu și M. M. Bărbulescu (f.s., dar 1936) sau Nicolae Lupu, care polemizează în paginile „Curentul”-ului (*Exagerări istorice?*, 25.I.1942, unde „exagerarea istorică” ar fi reprezentată de romanizarea dacilor) cu clasicistul Gheorghe Popa-Lisseanu (*Limba dacilor*, 31.I.1942), critic în privința operei lui Densușianu, până la cunoscutul scriitor I.-Al. Brătescu-Voinești (1942), care abordează problema originilor poporului și a limbii române susținând că latina era forma literară a limbii dacice. Pe linia acestor scrieri pătrunse de atmosfera naționalismului interbelic se vor înscrie și lucrările sponsorizate de naționalismul ceaușist și postceaușist (v. nota 8 pentru bibliografie).

Precum Zalmoxe din drama sa omonimă (1921) față de „Magul”, filosoful se așază în contrast cu viziunea raționalistă – „apolinică”, pentru a folosi terminologia nietzscheană aplicată abordării pârvaniene referitoare la civilizația greco-romană de M. Eliade (*Vasile Pârvan*, „Cuvântul”, III, 1927, 945, p. 1–2; în Eliade 2003: 376–380) – a mitologiei getice propusă de istoric, pe care o socotește „un fel de proiecție subiectivă a unui suflet preocupat de cele mai sublime probleme” (Blaga 1943/2002: 139).

În opinia lui Blaga, în reconstituirea sa Pârvan ar fi creat „o divinitate de uz intim” (*ibidem*: 140). Nu este mai puțin adevărat, însă, că și Blaga –combătând în propria reconstituire a orizontului religios geto-dacic separarea operată de Pârvan între geții și tracii meridionali și ideea *de facto* a unui monoteism getic de natură uranică (v. *infra*), pe care o consideră o „răstălmăcire sublimă” (*ibidem*: 142) – propune o viziune la fel de personală, pe care C. Braga o definește foarte nimerit „o reconstrucție empatică” (Braga 1998: 180)²⁵.

4.2. Chestiunea fundamentală asupra căreia Blaga are o concepție opusă celei lui Pârvan, și de la care decurg substanțiale divergențe de perspectivă, privește existența sau lipsa de deosebiri majore între triburile tracice separate de Dunăre. Pârvan susținea separarea geto-dacilor de populațiile tracice sud-dunărene, „[d]e sigur rude, dar nu și unul și același popor” (Pârvan 1926/1982: 93), în consecință integrând lumea geto-dacică în universul spiritual al populațiilor indo-europene «nordice», „unde [...] tot gândul religios a fost mânat spre cer și spre disprețul trupului [...], întrucât viața viitoare era în altă lume, iar nu în aceasta, a trupului” (*ibidem*: 94).

În concepția istoricului, în contact cu lumea mediteraneană unde „străvechile culte chthoniene – preindogermanice – mânau întregul gând religios în întunericul trist de sub pământ, și unde trupul era singura cheazășuire a existenței, iar omul, ca și plantele, își avea rădăcinile și începutul în pământ”, tracii „egeici” ar fi fost supuși la un proces „de «chthonizare» și «orgiastizare»” încă în desfășurare în epoca istorică, spre deosebire de tracii „dunăreni” (geții) care continuau să trăiască încă „în concepțiile primitive indo-europene ale idealismului naiv și ireductibil uranian” (*ibidem*). Sursele antice îi înfățișau lui Pârvan un spațiu getic de „o adâncă și severă religiozitate”, aproape ascetică, caracterizată de „renunțare[a] de bunăvoie la viața chinuită în pace ori biruită în război” (*ibidem*: 91) și, ca atare, cu totul străină de „nebulna dionysiacă thraco-phrygică” (*ibidem*). În viziunea sa, nucleul esențial al religiozității getice era credința nestrămutată în nemurirea sufletului și, ca urmare a acesteia, refuzul piedicii corporalității și al tuturor „murdăriilor” acesteia, precum beția sau desfrâul:

²⁵ Subiectivitatea vădită a răspunsului blagian a fost remarcată la vremea respectivă și de amintitul I. Coman, vajnic apărător al monoteismului geto-dacic de pe poziții ortodoxist-legionare, care va da o replică studiului lui Blaga cu nota critică *O Getică „stilistică”* (Coman 1944). Nici caracterizarea autorului, însă, nu pare a fi mai puțin pătimasă atunci când vorbește despre „gloriosul capitol al religiei gete” (*ibidem*: 35) sau când susține că „[d]ocumentele sec. V nu vorbesc de o mitologie, ci de un premonoteism și de o superbă credință în nemurirea sufletului, la Geți, premonoteism și nemurire susținute de un minunat stil de viață terestră petrecută în bravură, în dreptate și în puritate” (*ibidem*: 39).

Oameni sfinți vor fi la [geți] asceții, cari nu vor să mai știe nici de lume, nici de femei, ci în renunțare la orice bucurie a trupului, se devotează gândului bun despre nemurirea de dincolo de viața trupului. De abia prin moarte omul înviază la viața cea vecinică (*ibidem*: 91–92).

Într-un asemenea orizont ideatic, nu-i de mirare că Pârvan identifică drept o trăsătură centrală a societății getice subordonarea puterii temporale față de autoritatea spirituală:

Regele însuși, ca stăpân numai al trupurilor, iar nu și al sufletelor supușilor săi, ascultă cu respect de sfatul marelui preot. Așa stă de departe și de mai presus de lume marele preot al geților, încât el, profetul zeului, e sanctificat el însuși ca zeu. Cu atât mai mult, dacă e nevoie, poate deci fi și regele poporului său (*ibidem*: 92).

Acestea fiind spuse, devin clare motivațiile și mecanismele prin care naționalismul epocii își însușise, absolutizându-le și denaturându-le, interpretările pârvaniene, cu siguranță fascinat – în ciuda precauțiilor și precizărilor istoricului – și de cele care puteau fi interpretate ca tendințe mistice, ascetice și chiar și teocratice «sub semnul lui Zalmoxis»²⁶.

Însă, cum observă de altfel și criticul Blaga, „subiectivitatea” lui Pârvan merge într-o direcție cu totul diferită de cea în care se îndreptau interpreții săi ortodoksiști. Istoricul plasează creștinismul, cu a sa așteptare a unei „«a doua învieri»” și practica înhumării, alături de alte religii în care corpul este conservat sub diferite forme (mumificare, înhumare etc.), precum cea egipteană, cea siriană și cea greco-tracică, în arealul spiritualității «htoniene» specifice Europei mediteraneene, *opus* arealului spiritualității „Europei alpine” în care ar fi inclusă, împreună cu religia celtică și cea germanică, religia tracilor nord-dunăreni (Pârvan 1926/1982: 94). Așadar, în viziunea lui Pârvan religia geto-dacică și cea creștină aparțin unor paralele spirituale diferite, respectiv cea europeană de nord și cea europeană de sud: departe de a converge, creștinismul de sorginte mediteraneană și religia getică ar ține de două universuri religioase diferite.

4.3. Alt nucleu important al interpretării pârvaniene combătut de Blaga este presupusul «monoteism» al geților. Într-adevăr, deși vorbește de «henoteism» („Total deosebiți de thraci – care sunt polytheiști – geții se arată în credințele lor henotheiști”; Pârvan 1926/1982: 92–93)²⁷, istoricul se concentrează de fapt pe figura unui Zeu unic uranic („Zeul e în cer, iar nu pe pământ”; *ibidem*: 92), lipsit de nume

²⁶ În acest sens se poate aminti din nou numele lui I. Coman, care după plecarea lui M. Eliade a condus revista „Zalmoxis”, fondată de acesta, orientând-o în mod evident către studii zalmoxiste. În studiul *Decaeneu*, publicat în „Gândirea” și reluat în „Zalmoxis” (Coman 1941/2000), de pildă, sub lauda „conlucrării armonioase a geniului militar și politic al regelui laic [Burebista] cu geniul religios și spiritual al marelui preot [Deceneu]” și a „patriotismului [care] are la bază principiile neclătite ale luminoasei credințe zalmoxeene” (*ibidem*: 463–464) e greu să nu vezi, în climatul epocii, o voalată pledoarie pentru o politică strâns legată de religie (creștină ortodoxă, firește...).

²⁷ Henoteismul este o atitudine culturală care izolează momentan, în limitele ritului sau al invocării, o divinitate în interiorul unei pluralități de zei, atribuindu-i trăsături de divinitate principală (exemple se găsesc în *Imnurile* vedice sau în cele orifice, precum și în «erezia» lui Amenofi IV Akhenaton, care îl ridică pe Aton la statut de zeu suprem al Egiptului, sau, în păgânismul târziu, în cultele lui *Sol Invictus Elagabal*, Isis sau Mithra). Termenul a fost introdus de Friedrich Wilhelm Schelling și consacrat de Friedrich Max Müller (v. Filoramo 1993: 233–234, s.v. enoteismo), la care fac referire atât Pârvan cât și Blaga.

propriu dar cu numeroase atribute (printre care «Zalmoxis» și «Gebeleizis»). Interpretând nu atât *litera*, cât mai degrabă *practica* lui Pârvan, și dezvăluindu-i contradicția implicită, Blaga – preocupat de redimensionarea interpretărilor «deviante» din epocă – surprinde perfect miezul problemei, adică faptul că monoteismul *de facto* din Pârvan și, mai ales, acela al epigonilor acestuia, urmărea să facă din «monoteismul protocreștin» al geto-dacilor baza pentru o definiție a «românității» în sens creștin-ortodox: „Pârvan voia însă să vadă chiar pe geți, ca popor, în chip original, într-o lumină ideală, religia zeului unic devenind astfel o particularitate etnică” (Blaga 1943/2002: 141, în notă).

Însă, mai mult decât realitatea istorică propriu-zisă a religiei geților și a dacilor (sau, mai bine zis, decât sursele istorice privitoare la aceasta și interpretarea lor²⁸), pentru istoria culturii române este interesantă cercetarea sistemului de imagini, de valori, de idei/ideologii care constituie substratul diferitelor reconstruiri și (eventual) instrumentalizări ale acestei îndepărtate realități. Drept reacție la identificarea negativă între geți și români din partea unor

istorici și antiquari moderni, [care] s-au simțit obligați să prelungească înapoi până la geți antipatia ce o simțeau pentru «valahii» contemporani, urmași ai aceloră, și] au adunat toate glumele proaste ale comediei antice, toate obiceiurile barbare și sălbatice general thrace – dar nu documentat și getice – și le-au pus la contribuție, spre a crea un tip specific de primitiv: violent, hoț, bețiv, afemeiat și polygam, fanfaron [...] leneș, vagabond, scandalagiu și prădalnic, gata de a vărsa sângele lui și al altuia numai din pură sălbătăcie[.]

în încheierea capitolului dedicat *Culturii getice* Pârvan dă curs propriei identificări, făcându-le geților un portret care reflectă în primul rând și în mod extrem de limpede imaginea ideală pe care istoricul o avea despre «descendenții» acestora, românii:

geto-dacii au fost *un popor de țărani*, așezați, statornici, supuși și cu frica de Zeul lor, amărâți de vecini cu nesfârșitele războaie și prădăciuni și sălbătăciți și ei de multe ori de ticăloșiile lor, totuși veseli și glumeți la vreme de pace, mândri la război, îndeobște însă cu un bun simț și mereu întorcându-se la străvechea lor credință optimistă în zei și oameni (Pârvan 1926/1982: 100).

5. După cum am zis mai sus, în ciuda criticilor aduse predecesorului său în cercetarea orizontului religios preroman al spațiului românesc, mecanisme analoage de proiecție vor acționa și în analizele lui Blaga. Dincolo de lumina pe care o aruncă asupra înrudirilor și orientărilor dacismului dreptei interbelice, *Getica* acestuia sunt deosebit de interesante și dintr-o altă perspectivă. Filosoful propune și propria viziune alternativă a universului religios geto-dacic, bazată pe modelul „matricei stilistice”. Analiza acestei viziuni deschide calea, pe de-o parte, spre o mai bună înțelegere a «tracismului» filosofului însuși și, la mai bine de douăzeci de ani de la prima sa *Revoltă*²⁹, a concepției sale despre moștenirea antică, preromană, a

²⁸ Pentru aceste aspecte, mă limitez să trimit aici la Petre 2004 și la Dana 2008.

²⁹ În aceeași perioadă, amintind de începuturile «teoretice» ale orientării sale spre rădăcinile spirituale autohtone ale spiritului românesc, Blaga va defini celebrul său articol „un scurt articol cu stângăcii juvenile, și prea unilateral poate, pentru un spiritualism autohton, dar liber și creator, liber până la barbarie” (Blaga 1940: 225).

«spiritualității românești»; pe de-altă parte, spre o mai clară conturare a trăsăturilor specifice ale diferitelor concepții despre «matricea spirituală» românească care intrau în conflict în epocă, precum și a încărcăturilor lor simbolice și ideologice.

Conștient încă de la început, din cauza numărului redus al acestora, de imposibilitatea reconstruirii mitologiei și a religiozității geților bazate pe *izvoare* (cum, în schimb, procedase Pârvan), demersul lui Blaga pornește programatic de la cu totul alte baze³⁰. Filosoful culturii își propune să arate cam unde s-ar situa spiritualitatea dacică în cadrul unei „topografii stilistice” a popoarelor ariene (a se citi, în limbajul epocii, „indo-europene”; Blaga 1943/2002: 125), limitând fantezia și invitând-o la un compromis înțelept între ipoteză și criteriu (*ibidem*: 140). Așa cum în tabelul lui Mendeleev oamenii de știință au fost în măsură să prezică existența unui element și caracteristicile acestuia în funcție de locul ocupat de celelalte și de caracteristicile acestora, tot astfel își propunea să procedeze și Blaga – firește, cu rezervele metodologice de rigoare – în identificarea elementelor de bază ale religiozității geto-dacice.

După filosof, în «tabelul periodic» al mitologiei indo-europene geții ar fi ocupat, din punct de vedere geografic, un loc privilegiat, „care are însușirea de a nu fi periferial, ci mai curând central” (*ibidem*: 138), ceea ce ar fi permis postularea unei simple „diferențieri atenuate” față de populațiile înrudite vecine:

Ei nu puteau să prezinte, față de ceilalți arieni – și mai ales față de vecinii lor de la margine – decât particularități care îi mențin în limitele unei diferențieri atenuate. Traci se găsesc așadar într-un loc prin care, în perspectivă stilistică, se delimitează *eo ipso* profilul imaginar susceptibil de a le fi atribuit (*ibidem*: 139).

Așadar, filosoful determină reperele «topografiei stilistice» getice bazându-se exclusiv pe comparația de natură «stilistică» între diferitele mitologii indo-europene, luând în considerare, în ordine, mitologiile indiană, germanică, greacă, iranică, slavă, celtică și oferind la sfârșitul analizei următoarea reprezentare sinoptică (*ibidem*: 134)³¹:

³⁰ Răspunsul lui Coman (1944) se va construi tocmai pe opoziția între „știință” și „poezie”, adică între «fapt» și «fantezie», și pe lipsa de referire din partea filosofului-poet la sursele istorice pe care dimpotrivă se bazează analizele lui Pârvan și ale sale. Exaltarea cu care criticul lui Blaga afirmă certitudinea existenței unui monoteism geto-dacic, însă, ignoră tocmai principiile metodologice și precauțiile ce îl călăuziseră pe Pârvan în munca sa de interpret al surselor: „Lucrăm deci tot cu fragmente și informații de a doua mână și de aceea o sumă de concluzii sunt și probabil vor rămâne încă multă vreme controversate” (V. Pârvan, *Corespondență și acte*, ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Alexandru Zub, București, Minerva, 1973, p. 659, *apud* Zub 1983/2005: 315–316).

³¹ Trăsăturile sunt organizate ușor diferit în varianta originală din 1943 și în cele două ediții mai recente consultate, Blaga 1972 și Blaga 2002: urmăresc aici Blaga 2002.

MITOLOGIA GERMANĂ		MITOLOGIA SLAVĂ	
orizont infinit		orizont nemărginit, plan	
afirmare în lume, ofensivă		afirmare vegetativă în lume	
realism individualizant		realism fantastic	
luptă pentru dominație		participare pașnică la existență	
antropomorfism		antropomorfism	
dramatism tragic		spirit epic	
MITOLOGIA CELTĂ		MITOLOGIA GETĂ	MITOLOGIA INDICĂ
orizont în creștere		orizont dezmărginit	orizont excesiv
afirmare atenuat ofensivă		afirmare defensivă	retragere din orizont
geometrism, stilizare		geometrism, stilizare foarte abstractă	elementarism
participare magic-activă la existență		participare magic-activă la existență	distanțare liniștită față de lume
antropomorfism		antropomorfism	antropomorfism
împlinire în postexistență		împlinire în postexistență	
MITOLOGIA GREACĂ		MITOLOGIA IRANĂ	
orizont limitat		orizont vast, expansiv	
afirmare cu măsură în lume		afirmare ofensivă	
staticul, tipicul		forme elementare	
omul rețușează existența		participarea omului la lupta	
după un model ideal		cosmică dintre bine și rău	
antropomorfism		antropomorfism	
		dramatism dual-optimist	

Analizând această sinopsă prin prisma categoriilor propuse de Blaga însuși pentru definirea matricei stilistice – elaborate în *Orizont și stil* (1935), aplicate analizei matricei stilistice românești în *Spațiul mioritic* (1936) și ulterior discutate în *Geneza metaforei și sensul culturii* (1937) – se obțin următoarele rezultate³²:

³² Mă folosesc aici de sistematizarea lui M. Cugno (1994, în special p. 15–24) și preiau denumirea categoriilor din *Geneza metaforei și sensul culturii* (Blaga 1937/2011: 348); printre trăsăturile caracteristice ale diferitelor „topografii stilistice” prezentate în *Getica*, modelul de reprezentare a divinității se încadrează în „categoriile formative”, în timp ce atitudinea în fața vieții intră, evident, în „categoriile orientării”.

Mitologii → Categorii ↓	Germanică	Celtică	Getică	Slavă	Greacă	Iranică	Indiană
Orizontice	orizont infinit	orizont în creștere	orizont dezmărginit	orizont nemărginit, plat	orizont limitat	orizont vast, expansiv	orizont excesiv
	afirmare în lume, ofensivă	afirmare atenuat ofensivă	afirmare defensivă	afirmare vegetativă în lume	afirmare cu măsură în lume	afirmare ofensivă	retragere din orizont
Ornamentare	realism individualizant	geometrism, stilizare	geometrism, stilizare foarte abstractă	realism fantastic	staticul, tipicul	forme elementare	elementarism
	antropomorfism	antropomorfism	antropomorfism	antropomorfism	antropomorfism	antropomorfism	antropomorfism
Reprezentare divină	luptă pentru dominație	participare magic-activă la existență	participare magic-activă la existență	participare pașnică la existență	omul rețușează existența după un model ideal	participarea omului la lupta cosmică dintre bine și rău	distanțare liniștită față de lume
	dramatism tragic	împlinire în post-existență	împlinire în post-existență	spirit epic	—	dramatism dual-optimist	—
De orientare							

Analiza acestei schițe de „topografie stilistică” comparată a religiilor indo-europene relevă elemente demne de interes.

5.1. Deși diferențele de metodă (interpretarea surselor și a materialului arheologic vs. mitologia comparată) și de concepție (traci meridionali ≠ traci nordici vs. traci meridionali = traci nordici) fac, într-o primă instanță, ca pozițiile lui Blaga și Pârvan să pară greu de confruntat sau de conciliat, cei doi ajung în mai multe privințe la concluzii extrem de apropiate. În examinarea analizelor blagiene se remarcă imediat două aspecte: 1) singura topografie stilistică ce nu are nimic în comun cu cea getică este cea greacă; 2) analogiile majore se întâlnesc între topografia stilistică getică și cea celtică, germanică și slavă (în ultimele două în mai mică măsură).

Distanța dintre topografiile stilistice greacă și getică «dedusă» de Blaga ar explica foarte bine interpretările spiritualității getice în sens pitagoric sau egiptean din partea grecilor (care astfel ar fi reinterpretat datele getice prin prisma propriei topografii stilistice), combătute de Pârvan, și ar merge în direcția deosebirii spațiului getic de cel „mediteranean”, clar prezentată de istoric. Cei doi autori, însă, se apropie cel mai mult în analogiile pe care ambii, unul cu instrumentele istoricului și ale arheologului, celălalt cu cele ale filosofului culturii, le identifică între lumea getică și cea celtică. Pe de-o parte, Pârvan plasa mitologia getică în spațiul «nordic» al celților și al germanilor, aducând în discuție „barbarii nordici” și în cazul „practicilor, ceremoniilor și activităților magice” (Pârvan 1926/1982: 94) atestate la populațiile tracice; pe de-alta, afirmând că din mai multe motive se simte tentat să-i apropie pe geți de celți (Blaga 1943/2002: 142), Blaga releva că, datorită puternicului fond de „gândire magică” ce îl detecta în ambele orizonturi religioase, la nivel de topografie stilistică mitologia cea mai apropiată de mitologia getică este cea celtică.

Potrivit caracterizărilor blagiene, matricea stilistică celtică ar avea în comun cu cea geto-dacică *vastitatea orizontului* – în creștere într-una și *dezmarginat* în cealaltă, caracteristică pe care o întâlnim, de altfel, sub alte forme, și în alte matrice, mai ales în cea germanică (*infinat*) și slavă (*nemărginit, plan*), dar și în cea iranică (*vast, expansiv*) –, preferința pentru un anumit tip de *ornamentare* – în ambele *geometric* și *stilizat*, adică «tipizant», cu un plus de *abstracție* la geți, față de „realismul” germanic și slav și de „elementarismul” indo-iranice – și, mai ales, identica *atitudine în fața existenței*. *Participarea magic-activă la existență* ce caracterizează matricele stilistice celtică și geto-dacică poate fi pusă în legătură cu accentele axiologice, respectiv de *afirmare atenuat ofensivă* și de *afirmare defensivă*, și privită drept o atitudine anabasică (adică de „înaintare în orizont”; Blaga 1935/2011: 112) respectiv mai marcată și mai moderată, de tip magic. Aceasta ar fi întrucâtva apropiată de cea de tip «cosmic» iranic, simțitor deosebită atât de cea de tip «războinic» a germanicilor, cât și de cea de tip „pașnic” a slavilor, și opusă atitudinii catabasice (adică de „retragere din orizont”; *ibidem*) indiene, dublată și de *distanțarea față de lume* la nivelul categoriilor de orientare. În aceeași ordine de idei, potrivit opiniei lui Blaga, orientarea spre *realizarea în post-existență* ce-i caracterizează deopotrivă pe celți și pe geți se diferențiază, tocmai în virtutea dimensiunii magice specifice acestor culturi religioase, atât de „dramatismul” germanic și iranic, cât și de „spiritul epic” slav.

Diferența dintre matricea celtică și cea getică se reduce, de fapt, la o moderată tendință spre expansiune a celei dintâi, caracterizată de un orizont în creștere, și de accentul său axiologic „moderat ofensiv” (contiguu cu cel apăsător ofensiv germanic) față de cel „defensiv” getic³³. Și în accentul axiologic „defensiv” identificat în universul religios getic se observă clar cum viziunea lui Blaga asupra rădăcinilor ancestrale ale «românismului» și, prin urmare, asupra naturii sale esențiale, se deosebește net de modalitatea de afirmare a națiunii violente și „ofensivă” promovată de ideologii legionarismului citați mai sus.

În general, topografiile stilistice ale religiilor pe care Pârvan le socotea ca aparținând unui spațiu comun «nordic» apar la Blaga ca fiind legate de afinități categoricale ce, în fond, nu sunt decât «variațiuni» pe o temă comună. De asemenea, aria greacă, care în opinia lui Pârvan se deosebea net de spațiul „alpin” din cauza influențelor «htonice» și «orgiastice» ale substratului „mediteranean” (v. *supra*), se detașează și în analiza lui Blaga de ansamblul religiilor «nordice» (după cum sunt departe de acestea și topografiile stilistice indiene și, în mai mică măsură, iranice). Prin urmare, în ciuda diferențelor majore de metodă și de premise, analogiile identificate de filosoful culturii merg, în mare, în aceeași direcție în care se îndreptaseră și analizele istoricului cu care polemizează. Pe un plan specific dezbaterii filosofice, cu interpretările sale Blaga intră în contrast cu tendințele culturii ultraconservatoare din epocă. Afirmând clar afinitatea matricei spirituale geto-dacice cu cea celtică, filosoful afirma de fapt apartenența spațiului românesc la cel european centru-occidental – precum făcuse, în ultima instanță, și predecesorul său în cercetarea universului religios preroman autohton – pe care ortodocșii și tradiționaliștii extremiști îl refuzau.

În marginea evidentelor analogii între rezultatele la care ajung cei doi cercetători, deși cât se poate de diferiți în ceea ce privește temperamentul și metodologiile aplicate, apar interesante și vădite asemănări dintre matricea stilistică getică și matricea stilistică românească, așa cum Blaga o definește în *Spațiul mioritic*: orizontul înalt, ritmic și indefinit ondulat; accentul axiologic pozitiv (solidaritatea organică și solidaritatea axiologică față de orizontul spațial inconștient), atenuat de o «aspirație trans-orizontică»; preferința pentru ornamentarea elementarizantă, temperată de predilecția pentru categoriile organicului; orientarea catabasică specifică, un sentiment al destinului trăit ca o undulație.

Observăm, mai ales, cum tendința către o „afirmare defensivă” în lume îi conduce pe geți către o «retragere» care o anticipează pe cea a «descendenților» lor:

Aceasta era trăsătura cea mai izbitoare a populației autohtone. În adevăr, timp de o mie de ani aproape, preromânii și românii manifestă un fel de atitudine instinctivă de autoapărare care se poate numi *boicot al istoriei* [s.m. – RM] (Blaga 1936/2011: 293)³⁴.

³³ Și matricea slavă apare destul de asemănătoare cu cea getică, caracterizându-se, în general, printr-o mai mare «pasivitate», în vreme ce matricea germanică se deosebește printr-o mai mare «agresivitate».

³⁴ Atitudinea relevată de Blaga va fi luată în discuție peste câțiva ani și de M. Eliade, reluând (prea mult-discutata chestiune a răspunsului ciobanului din *Miorița*. Întrebuințând mijloace și metode

Această observație, ce evidențiază legătura care – în viziunea lui Blaga – părea să unească, peste secole, spiritualitatea românească de cea geto-dacică, apare și mai semnificativă dacă ținem cont de faptul că, în cadrul mitologiilor «înrudite» (în ordine descrescătoare de afinitate celtică, germanică, slavă și iranică), religia getică se individualizează *tocmai* prin afirmarea sa «defensivă», care, în fond, nu e altceva decât o versiune în cheie «stilistică» a caracterizării (geto-)dacilor date de Pârvan cu aproximativ douăzeci de ani înainte: „veseli și glumeți la vreme de pace, mândri și cruzi numai la război” (Pârvan 1926/1982: 100). Încă o dată, în încercarea sa de a delimita coordonatele spațiului spiritual autohton, oscilând, în acord cu *Zeistgeist*-ul în care se formase și activase, pe granița labilă între trecut și prezent, între distanțare și identificare, filozoful nu se situează până la urmă atât de departe de istoricul pe care îl combate, aflându-se în schimb în răspăr cu răstălmăcirile ideilor acestuia operate de naționalismul virulent al epocii.

5.2. Concepțiile lui Blaga și Pârvan, cu siguranță, diferă și în alte privințe; deosebit de relevantă este interpretarea figurii lui Zalmoxis și a ideii de «nemurire».

Unde Pârvan opera *de facto* cu ideea unui „Zeu” suprem ceresc, oferind astfel o bază interpretărilor mai radicale ale ideologiei legionare³⁵, Blaga susținea că mitologia getică cultiva o multitudine de zei, printre care Zalmoxis, care se putea mândri cu un loc de frunte, similar celui cu care se mândrea Zeus la greci (Blaga 1943/2002: 142) și care, tot precum Zeus, putea foarte bine să reprezinte un zeu al forțelor cerești și să fie în același timp și un zeu al vegetației sau, mai precis, al belșugului (*ibidem*: 143). Iar dacă Pârvan pare să considere inițial că „Zalmoxis” ar fi un „atribut explicativ al puterii ori înfățișării divinității” (Pârvan 1926/1982: 92), până la urmă, totuși, îl identifică drept Zeul suprem: „Nu vom mai repeta aici însemnătatea în viața acestui popor a marii preoții a zeului Zalmoxis de un așa de accentuat caracter moral și patriotic” etc. (*ibidem*: 100).

Dimpotrivă, pentru Blaga – precum fusese Zalmoxe din piesa cu același nume, mediator între divinitate și om – acest Zalmoxis este un soi de *daimōn* care mediază între pământ (animal totemic) și cer (zeu antropomorf). Acesta, constituind o *coincidentia oppositorum*, mediere între Olimp și Tartar, ar reprezenta încarnarea principiului de bază al «gândirii magice» pe care filosoful o așeza la baza topografiei stilistice getice (și celtice), afirmând că mitologia getică trebuia să fie reconstruită „ținând seama de puternicul ei fundal magic” (Blaga 1943/2002: 146), lucru

diferite, cei doi ajung la conturarea acestei reacții de «sustragere» în fața năvalei amenințătoare a Istoriei din două perspective diferite: pentru Blaga, ar fi vorba „de marele proces al retragerii din istorie într-o viață de tip organic” (Blaga 1936/2011: 293), în timp ce pentru Eliade am avea de a face, ca răspuns la „teroarea istoriei”, cu „o reinterpretare a creștinismului, în care momente istorice sunt asumate ca momente aparținând dramei cristologice și, în final, transfigurate”; elementul esențial al acestei „reinterpretări” ar fi „capacitatea de a anula consecințele aparent iremediabile ale unui eveniment tragic, încercându-le de valori până atunci necunoscute” (Eliade 1962, 1969/1995: 263).

³⁵ Mă limitez la un alt citat ilustrativ din studiul *Zalmoxis* (1941) al lui I. Coman: „[Zalmoxis] a fost încarnarea celei mai înalte și mai pure forțe divine la neamurile traco-getice și a impuls cel mai superb stil de viață morală și religioasă unui mare număr de oameni de pe o întindere considerabilă de pământ. Acești oameni erau strămoșii noștri Daco-Geții. Dacă Roma nemuritoare ne-a dat mândria, asprimea și disciplina legiunilor sale, reînviată azi atât de fericit în legiunea nesfârșită a cămășilor verzi – fasciile României moderne – Geția strămoșească a turnat în sufletele noastre setea după desăvârșire și credința caldă în nemurire. Această desăvârșire și această nemurire vin de la Părintele nostru Zalmoxis” (Coman 1941: 24).

recunoscut și de Pârvan, care observase cum „cultul getic pare a fi constat, ca și la ceilalți barbari nordici, din practici, ceremonii și incantații vrăjitorești” (Pârvan 1926/1982: 94) comparabile cu cele ale lumii celtice. În general, așadar, ca să reluăm o caracterizare a lui M. Muthu, «orizontul tragic» reconstituit de Blaga este orizontul „stării lui «între»” (Muthu 2000: 13, 19), la limita unui echilibru dinamic și instabil dintre dimensiuni diferite și contrastante.

Dacă în viziunea lui Pârvan și, mai ales, a epigonilor acestuia, religia getică era (pre)monoteistă și uranică, reconstrucția lui Blaga face din aceasta o religie politeistă și caracterizată de o perspectivă de «mediere» cosmică ce nu e greu de pus în relație, pe de o parte, cu «sofianicul» blagian (adică acel „sentiment difuz, dar fundamental al omului ortodox, că transcendentul coboară, revelându-se din proprie inițiativă, și că omul și spațiul acestei lumi vremelnice pot deveni vas al acestei transcendențe”; Blaga 1936/2001: 218), iar, pe de alta, cu „Orbul” din mai-sus-amintita piesă *Zamolxe* și „Marele Orb”, una dintre „schitele metafizice” din manuscrisul intitulat *Minciunile lui Dumnezeu* (v. Blaga 1972: 224–228 și Blaga 1973: 224–228) și atribuit în *Luntrea lui Caron* filosofului Leonte Pătrașcu, un *alter ego* al lui Blaga (v. Blaga 1998: 545–548).

Credința getică în nemurirea sufletului se concretiza pentru Pârvan în convingerea că există o viață dincolo de moartea corpului (de aici disprețul pentru corp atât în viață, chinuit prin abstenență și nesocotit în război, cât și în moarte, fiind incinerat). Pentru Blaga, în schimb, aceasta are la bază speranța unei „post-existențe”, a supraviețuirii unui „dublet corporal” (Blaga 1943/2002: 144), așa cum se întâmpla la celti și germanici. În opinia filosofului, acest tip de nemurire nu era atât un „atribut *firesc*” al sufletului, cât mai degrabă un „*dar de obținut*” prin vrăji, magie farmaceutică și ritualuri specifice, precum sacrificiul în război. Așadar, de vreme ce „Pârvan susținea [...] că getul disprețuia trupul și nu se temea de război, deoarece era încredințat că va trece, prin cădere, doar la adevărata viață, cea nemuritoare”, în viziunea lui Blaga

getul nu se ferește să cadă în luptă, deoarece pe calea aceasta el speră să obțină o nemurire a dubletului său corporal. Nemurirea îl preocupă nu atât ca un lucru de la sine înțeles, ci mai curând ca un „ce” de dobândit pe o cale oarecare, unde totdeauna magia intervine într-un fel (Blaga 1943/2002: 145–146).

Cât de mult asemenea «repoziționări» ale analizelor pârvaniene constituiau *de fapt* o demontare indirectă a răstălmăcirilor operate de ideologiile mai naționaliste ale vremii ne-o arată reacția reprezentanții acestora la interpretările blagiene. Pentru zalmoxistul entuziast I. Coman, bunăoară, afirmațiile lui Blaga cu privire la politeismul getic și la „dubletul corporal” sunt echivalate strategic cu negarea creștinismului însuși: „Tăgăda monoteismului și nemuririi sufletului getic e organic legată de tăgăda divinității lui Isus Hristos” (Coman 1944: 39)³⁶.

5.3. În pozițiile lui Blaga e lesne de citit o perorație *pro domo* în apărarea «misterului», a „gândirii magice” care nu trebuie să fie răstălmăcită printr-o interpretare raționalistă sau spiritualistă (*ibidem*: 145), sau – după cum își caracteriza propria abordare în scurta replică la criticile lui I. Coman (1944) – a unui

³⁶ O critică punctuală a replicii lui Coman se găsește în Velea 1979: 281–286.

„transnaturalism metafizic” care se află „la egală depărtare de supranaturalismul teologic și de orice naturalism scientist” (Blaga 1944: 72). După cum au sesizat atât adversarii de atunci, cât și exegeții de azi (v. *supra*), interpretarea filosofului era tot atât de subiectivă pe cât fusese și cea a istoricului. Reconstituită de filosof prin masive infuzii și aluviuni provenind din fondul folcloric al copilăriei sale – după cum a observat C. Braga – mitologia tracilor/geto-dacilor schițată de Blaga se află în directă continuitate cu viziunea folclorică românească (Braga 1998: 175), iar geții săi sunt, în ultima instanță, „niște români transportați într-o altă vârstă istorică” (*ibidem*: 179). Analogiile și trimiterele la folclorul românesc sunt, de altfel, numeroase.

Spre exemplu, lumea de dincolo a geților este concepută explicit în conformitate cu modelele folclorice românești „ca un «celălalt tărâm», așa cum acest motiv înflorește în unele basme de-ale noastre” (Blaga 1943/2002: 143), și este descrisă prin trimiteri tacite la *Miorița* și la *Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte*: „La geți, intrarea în «celălalt tărâm» va fi fost imaginată ca o intrare «în munte», prin peșteri sau prin *guri de plaiuri*. Celălalt tărâm este țara fericirii, patria unei vieți potențate, trăită în *veșnică tinerete*” [s.m. – RM] (*ibidem*). De asemenea, getul, „om de pădure” (*ibidem*: 146), trebuie să fi avut divinități silvestre asemănătoare cu ale moștenitorului său modern:

Noi, românii, mai cunoaștem și astăzi o «mumă a pădurii», cel puțin din povești. De multe ori, memoria istorică se refugiază în povești. Chiar dacă această mumă a pădurii n-ar fi o rămășiță arhaică – și nu vedem de ce n-ar fi –, e îngăduit totuși să bănuim în dosul unor atare figuri palpitând un străfund de mitologie și de magie a pădurii, un străfund geto-trac (*ibidem*: 147)

Și așa mai departe. În analogia dintre folclorul românesc și mitologia getică un rol important îl ocupă, evident, mecanismul proiecției și al identificării, însă legătura reală și mai profundă dintre aceste două realități se plasează în cadrul unei concepții mai ample și mai articulate cu privire la existența unui „fundal magic” în cultura getică (acceptată deja de Pârvan, v. *supra*), pe care Blaga o asimilează peste veacuri cu cel prezent în cultura populară română³⁷.

În acest sens, o analogie interesantă între viziunea istoricului și cea a filosofului o regăsim în interpretarea «sinuciderii» lui Decebal (din nou, nu interesează aici realitatea istorică, ci interpretarea și coloratura simbolică a unor idei de istorie). Aceasta nu era privită de Blaga ca un gest eroic, așa cum o interpretau romantismul din secolul al XIX-lea sau naționalismul traco-dacist interbelic, ci ca un comportament de natură religioasă, analogă sacrificiului din balada Meșterului Manole. Dacă șefii de trib celtici

se sinucideau după înfrângere pentru ca prin jertfa lor să îmblânzească supărarea unor zei și pentru ca astfel zeii să se îndure cel puțin de cei care rămăneau în urmă[, d]je ce n-am vedea și în sinuciderea lui Decebal o jertfă magică adusă de el pentru a domoli supărarea zeilor și a salva poporul dac? (Blaga 1943/2002: 148),

³⁷ De fapt, «creștinismul cosmic» al lui Eliade, adică creștinismul țărănesc al populațiilor din Sud-estul Europei, marcat de „prezența a numeroase elemente religioase «păgâne», arhaice, câteodată abia creștinizate” (1962, 1969/1995: 259; cf. și *supra*), nu este departe de viziunea blagiană.

se întreabă filosoful. În ciuda unei anumite retorici patriotice (care trebuie înțeleasă în cadrul momentului istoric de mare zbuciumare în care fusese rostit, imediat după cuceririle plătite scump în timpul Primului Război Mondial), în aceeași direcție se îndreptase deja discursul pârvanian din *Parentalia* (cu subtitlul *Închinarea împăratului Traian la XVIII veacuri de la moarte* și datat „XXVI SEPTEMVRIE MCMXIX”). În ficțiunea literară a istoricului, cea care se adresează autorității divine este zeița Diana-Artemis-Bendis, aceeași Diana-Luna-Hecate „divinitate[a] nopții și a incantațiilor și farmecelor” de care va fi vorba mai târziu și în *Getica* (Pârvan 1926/1982: 95):

Cetate de zei, ori cetate de oameni, zid al titanilor, ori zid de mâini muritoare, nu va trăi fără jertfa celei mai scumpe vieți zidite în piatră de maestri. Ci cel mai scump suflet al cetății mele de munți și de ape e sufletul regelui dacic, cumpănit în balanța de aur. Pe veci să trăiască cetatea, cu sufletul lui prins în ziduri. [...] În zidul cetății de munți și de râuri, sufletul lui părintesc ocrotește, etern, dăinuirea Daciei (Pârvan 1919/1973: 228–229).

Anticipat într-o oarecare măsură de Pârvan, și Blaga, precum interpreții legionari ai «morții dacice», atribuie semnificații metafizice presupusei sinucideri a lui Decebal. Interpretarea filosofului, însă, punând în centrul analizei sale elemente de gândire arhaică, magică, «șamanică», exorcizează de fapt speculațiile acestora, prezentând gestul lui Decebal nu ca pe un act „ofensiv”, cum preferau să-l interpreteze curente extremiste ale vremii, alimentând și printr-un asemenea imaginar un ideal violent nu doar al jertfei ci și al omorului «patriotic», ci drept un gest esențialmente „defensiv”, de autoapărare.

6. Dacă piesa *Zalmoxe* a lui Blaga reprezintă un strălucit exemplu de dacism «estetic», în care scenariul geto-dacic nu constituie un fundal inert, ci o matrice vie și activă, cu o anumită autonomie, asupra căreia autorul se proiectează, de fapt, pe sine însuși, *Getica*, prin proiecția de sine asupra colectivității, se demonstrează a fi un exemplu grăitor de dacism «etic», în care spațiul geto-dacic devine mai mult ca oricând spațiul unei definiții a «românității». Analizele și comparațiile de mai sus arată cum, în confruntarea peste decenii dintre Blaga și Pârvan, criticile adresate istoricului de filosof nu vizau pur și simplu teoriile lui Pârvan (cu care interpretările lui Blaga sunt *realmente* în dezacord, dar nu atât de complet pe cât ar sugera tonul pe alocuri caustic al filosofului), ci se adresau în mare parte extremizărilor și răstălmăcirilor acestora de pe pozițiile agresiv dacomane, „tracomane”, zalmoxiste etc. ce însoțesc afirmarea naționalismului din anii ‘30–‘40. Deconstruind anumite ipoteze ale „magistrului”, Blaga submina legitimitatea interpretărilor vătămătoare ale acestor „discipoli” nechemați și – de fapt – nedoriți (v. *supra*). Pozițiilor exacerbate „ofensive” și beligerante ale intelectualilor și ideologilor naționaliști de extremă dreaptă, Blaga le opunea viziunea (ce-i drept, la fel de subiectivă ca și cea a preopinienților săi) unui «românism» „defensiv”, îndurător.

Scrisă într-un moment în care filosofia lui Blaga era deja în mare parte structurată, *Getica* reprezintă poate, în ciuda modestiei de rigoare a autorului („Personal am făcut doar o incursiune ocazională în acest domeniu, încercând să aduc aci o perspectivă cu care m-au familiarizat anume preocupări filosofice. Ținutul nu mă interesează”; Blaga 1944: 72), momentul cel mai matur al «autohtonismului»

său, de la „stângăciile juvenile” din *Revolta fondului nostru nelatin* (1921) și de la experiența inerentă a „misterului păgân” din *Zamolxe* (1921) până la viziunea unui tracism inclusiv și integrator de anvergură europeană, a unei conștiințe identitare puternice, dar nu exclusiviste. Opiniile exprimate de Blaga reprezintă luarea de poziție a unui intelectual responsabil și exigent în fața derivei naționaliste aștiintifice și intelectual viciate care, interpretând eronat și exagerând afirmațiile lui Pârvan, își crease o spiritualitate dacică violentă și agresivă – ca să reiau cuvintele lui Blaga cu privire la Pârvan (v. *supra*) – „de uz intim”. Ca și cu alte prilejuri (ca, de pildă, în dezbaterile privind «rasa»³⁸), și în disputa în jurul «fenomenului dacic» Lucian Blaga se arată a fi un conservator moderat, care își asumă rolul de moderator al spiritelor și de conștiință critică ce constituie (sau ar trebui să constituie) una dintre rațiunile de a fi ale intelectualului și este (sau ar trebui să fie) parte integrantă a acțiunii sale în cadrul societății în care trăiește și la formarea căreia contribuie prin propria sa activitate. Asumarea acestui rol reprezintă un imperativ moral, mai ales într-un moment de criză și de derivă ca acela pe care România îl traversa în primii ani ‘40.

Bibliografie

- Antonescu 1895: Teohari Antonescu, *Dacia, patria primitivă a popoarelor ariane*, „Convorbiri literare”, XXIX, 5, p. 426–447.
- Bărbulescu-Dacu&Bărbulescu f.a.: Marin Bărbulescu-Dacu, Maria M. Bărbulescu, *Originea daco-tracă a limbei rumâne*, București, Tipografia Nicu Grassiany.
- Blaga 1935/2002: Lucian Blaga, *Despre rasă și stil*, „Gândirea”, XIV, 2, p. 69–73, în Blaga 2002, p. 45–46 (*O problemă dificilă și delicată: rasa*).
- Blaga 1935/2011: Lucian Blaga, *Orizont și stil* (1935), în Blaga 2011, p. 9–153.
- Blaga 1936/2011: Lucian Blaga, *Spațiul mioritic* (1936), în Blaga 2011, p. 155–327.
- Blaga 1937/2011: Lucian Blaga, *Geneza metaforei și sensul culturii* (1937), în Blaga 2011, p. 329–500.
- Blaga 1940: Lucian Blaga, *Începuturile și cadrul unei prietenii*, „Gândirea”, XIX, 4, p. 223–227.
- Blaga 1943/2002: Lucian Blaga, *Getica*, „Sæculum”, I, 4, p. 3–24³⁹, în Blaga 1972, p. 63–86 și Blaga 2002, p. 124–148.
- Blaga 1944: Lucian Blaga, *Încă odată Getica*, „Saeculum”, II, 2, p. 71–73.
- Blaga 1972: Lucian Blaga, *Izvoade*, ediție îngrijită de Dorli Blaga și Petre Nicolau, prefață de George Gană, București, Minerva.
- Blaga 1973: Lucian Blaga, *Ceasornicul de nisip*, ediție îngrijită, prefață și bibliografie de Mircea Popa, Cluj, Dacia.
- Blaga 1998: Lucian Blaga, *Luntrea lui Caron. Roman*, ed. a 2-a revăzută, ediție îngrijită și stabilire text Dorli Blaga și Mircea Vasilescu, notă asupra ediției Dorli Blaga, postfață de Mircea Vasilescu, București, Humanitas.
- Blaga 2002: Lucian Blaga, *Izvoade*, ed. a II-a, București, Humanitas.
- Blaga 2011: Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București Humanitas.

³⁸ În *Despre rasă și stil* (1935), considerând că știința nu va putea dezlega niciodată enigma «rasei» „din motivul binecuvântat că problema raselor, sub multe din aspectele ei, nici nu e problemă de natură științifică” (Blaga 1935/2002: 46), conchide, de pe poziții conservatoare moderate: „să fim noi înșine sub stelele noastre – și să îngăduim celorlalți să fie și ei tot ei înșiși sub stelele lor” (*ibidem*: 56).

³⁹ Trimiterea la „Sæculum”, I, 1943, 6, p. 94–96 care apare la Zub (1983/2005: 316, n. 1) ca și cum ar fi o continuare la *Getica* se referă, de fapt, la o notă dedicată *Neopozitivismului*.

- Boia 1997: Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas.
- Bolliac 1858: Cezar Bolliac, *Despre daci*, „Românul”, II, 55, p. 218–219 și 58, p. 230–231; reluat și continuat în „Buciumul”, I, 1862, 1, p. 3–4; II, 1863, 2, p. 8; II, 1863, 3, p. 11; II, 1863, 4, p. 15; II, 1863, 5, p. 19; II, 1863, 6, p. 23–24.
- Bolliac 1983: Cezar Bolliac, *Scrieri*, II. *Articole literare. Cronici dramatice. Articole politice. Arheologie*, ediție, note și bibliografie de Andrei Rusu, prefață de Mircea Scarlat, București, Minerva.
- Botta 1996: Dan Botta, *Limite și alte eseuri*, ediție îngrijită de Dolores Botta, cuvânt înainte de Alexandru Paleologu, București, Crater.
- Braga 1998: Corin Braga, *Lucian Blaga. Geneza lumilor imaginare*, Iași, Institutul European.
- Brătescu-Voinești 1942: Ioan Alexandru Brătescu-Voinești, *Originea neamului românesc și a limbii noastre*, București, Cartea Românească.
- Cantacuzino f.a: Alexandru Cantacuzino, *Opere complete*, Filipeștii de Târg (PH), Antet XX Press.
- Cantemir 1973: Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Cioculescu 1941/1972: Șerban Cioculescu, *Un nou fenomen mistic: thracomania* (1941), în *Idem, Aspecte literare contemporane (1932–1947)*, București, Minerva, p. 636–642.
- Coman 1941: Ion Coman, *Zalmoxis*, „Gândirea”, XX, 1, p. 24–27.
- Coman 1941/2000: Ion Coman, *Decaeneu*, „Gândirea”, XX, 8, p. 431–439; 9, p. 488–497; 10, p. 549–559; trad. fr. *Decenée*, „Zalmoxis”, III, 1940–1942, p. 103–160; în *Zalmoxis. Revistă de studii religioase, vol. I-III (1938–1942). Publicată sub direcția lui Mircea Eliade*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și addenda de Eugen Ciurtin, traducere de Eugen Ciurtin, Mihaela Timuș și Andrei Timotin, Iași, Polirom, p. 434–464.
- Coman 1944: Ion Coman, *O Getică „stilistică”*, „Gândirea”, XXIII, 1, p. 35–39.
- Costin 1965: Miron Costin, *Opere*, II, ediție critică îngrijită de P.P. Panaitescu, București, Editura pentru Literatură.
- Crainic 1997: Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, București, Editura Albatros.
- Cugno 1994: Marco Cugno, *Lucian Blaga filosofo della cultura*, în Lucian Blaga, *Lo spazio mioritico*, traduzione e note di Riccardo Busetto e Marco Cugno, introduzione di Marco Cugno, Alessandria, Edizioni dell’Orso, p. 5–45.
- Dana 2008: Dan Dana, *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade. Istorie despre un zeu al pretextului*, prefață de Zoe Petre, Iași, Polirom.
- Densușianu 1911/2000: Nicolae Densușianu, *Dacia preistorică* (1911), *Dacia preistorică*, text stabilit de Victorela Neagoe, studiu introductiv și note de Manole Neagoe, București, Mentor.
- Drăgan 1976: Iosif Constantin Drăgan, *Noi, Tracii. Istorie multimilenară a neamului românesc*, Craiova, Scrisul românesc.
- Drăgan 1986: Josif [sic] Constantin Drăgan, *Mileniul imperial al Daciei*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Dvoicenco 1936: Eufrosina Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B.P. Hasdeu. Jurnalul lui intim (1852–1856) și alte opere rusești*, cu un studiu introductiv, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”.
- Eliade 1939/1992: Mircea Eliade, *Protoistorie sau Ev Mediu* (1939), în Eliade 1992, p. 3–54.
- Eliade 1943/1992: Mircea Eliade, *Românii. Breviar istoric* (1943), în Eliade 1992, p. 185–189.
- Eliade 1944, 1969/1995: Mircea Eliade, *Zalmoxis* (1944, 1969), în Eliade 1995, p. 31–83.

- Eliade 1992: Mircea Eliade, *Meșterul Manole. Studii de etnologie și mitologie*, ediție și note de Magda Ursache și Petru Ursache, Studiu introductiv de Petru Ursache, Iași, Junimea.
- Eliade 1962, 1969/1995: Mircea Eliade, *Mioara năzdrăvană* (1962, 1969), în Eliade 1970/1995, p. 233–264.
- Eliade 1995: Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale* (1970), traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Eliade 2003: Mircea Eliade, *Itinerariu spiritual (Scrieri de tinerețe – 1927)*, București, Humanitas.
- Filoramo 1993: *Dizionario delle religioni*, diretto da Giovanni Filoramo, Torino, Einaudi.
- Florian 1994: Alexandru Florian et alii, *Ideea care ucide. Dimensiunile ideologiei legionare*, București, Noua Alternativă.
- Grancea & Sonoc 2007: Mihaela Grancea, Alexandru Gh. Sonoc, *Discursul dacist postcomunist și falsificarea istoriei*, în Constantin Bărbulescu, Luminița Dumănescu, Sorin Mitu, Vlad Popovici (ed.), *Identitate și alteritate*, 4, *Studii de istorie politică și culturală*, Cluj-Napoca, Argonaut, p. 305–332.
- Grancea 2007: Mihaela Grancea, *Dacismul și avatarurile discursului istoriografic postcomunist*, „Studia Politica: Romanian Political Science Review”, VII, 1, p. 95–115.
- Gregorian 1961: *Cronicari munteni*, I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, Editura pentru Literatură, p. 1–80.
- Hasdeu 1868: B.P. Hasdeu, *Cine au fost dacii?*, „Familia”, IV, 41, p. 479–481; 42, p. 492–493; 43, p. 503–505; 44, p. 515–516.
- Hasdeu 1893/1976: B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, III (1893), ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Minerva.
- Hasdeu 1977–1978: B.P. Hasdeu, *Investigații asupra mitologiei dacilor*, ed. I. Oprișan, „Manuscriptum”, VIII, 4, p. 71–84 și IX, 2, p. 101–113.
- Hasdeu 1988: B.P. Hasdeu, *Studii de lingvistică și filologie*, I–II, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Grigore Brâncuș, I, București, Minerva.
- Hasdeu 1999: B.P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Univers.
- Ionescu 1936/1990: Nae Ionescu, *Roza vânturilor (1926–1933)* (1936), culegere îngrijită de Mircea Eliade, București, Roza vânturilor.
- Ionescu 1938/1993: Nae Ionescu, *Fenomenul legionar* (1938), cu o introducere de Constantin Papanace, Filipeștii de Târg (PH), Antet XX Press.
- Iorga 1936/1988: Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, I, 1. *Strămoșii înainte de romani* (1936), text stabilit, note, comentarii, postfață și indice de Vasile Chirica, Virgil Mihailescu-Bîrliba, Ion Ioniță, introducere și notă asupra ediției de Gheorghe Buzatu și Victor Spinei, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Linscott Ricketts 2000: Mac Linscott Ricketts, *The Tangled Tale of Eliade's Writing of Traité d'histoire des religions*, „Archæus”, IV, 4, p. 51–77.
- Mehedinți 1999: Simion Mehedinți, *Civilizație și cultură. Concepte, definiție, rezonanțe*, îngrijirea ediției, studiu introductiv și note de Gheorghita Geană, București, Trei.
- Merlo 2006: Roberto Merlo, *Dal mediterraneo alla Tracia: spirito europeo e tradizione autoctona nella saggistica di Dan Botta*, „Philologica Jassyensia”, II, 2, p. 49–83.
- Merlo 2011: Roberto Merlo, *Il mito dacico nella letteratura romena dell'Ottocento*, Alessandria, Edizioni dell'Orso.
- Merlo 2012: Roberto Merlo, „Ispita” lui Mircea Vulcănescu sau căutarea de sine între identitate și alteritate, în Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-

- Motru”, *Studii de istorie a filosofiei românești*, VIII. Mircea Vulcănescu, coordonator: Viorel Cernica, ediție îngrijită de Mona Mamulea, aparat bibliografic de Titus Lateș, Editura Academiei Române, București, p. 33–56⁴⁰.
- Muthu 2000: Mircea Muthu, *Lucian Blaga – dimensiuni răsăritene*, Pitești – Brașov – Cluj-Napoca, Paralela 45.
- Oișteanu 2002/2007: Andrei Oișteanu, *Mircea Eliade, între ortodoxism și zalmoxism*, „Observator cultural”, 127, 2002; devenit acum *Între publicistică politică și opera științifică*, în *Idem, Religie, politică și mit. Texte despre Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu*, Iași, Polirom, p. 9–30.
- Pârvan 1919/1973: Vasile Pârvan, *Parentalia* (1919), în *Idem, Memoriale* (1923), ediție îngrijită, prefață și note de Ion Vartic, Cluj, Dacia, p. 203–247 (și în *Idem, Memoriale*, text stabilit, cuvânt înainte și note de Alexandru Zub, București, Cartea românească, 2001^{II}, p. 131–161).
- Pârvan 1926/1982: Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei* (1926), ediție îngrijită, note, comentarii și postfață de Radu Vulpe, București, Meridiane.
- Petre 2004: Zoe Petre, *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, Polirom, Iași.
- Petreu 1999: Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau „Schimbarea la față a României”*, Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca.
- Popovici 1847: Alexandru Popovici, *Dovezi literare pentru Țara Românească și Moldova, ca nu s-au numit Dacia și limba noastră n-au avut nici un amestec cu latina, p. o desertăție repede asupra articurilor vestite prin foile literare a Transilvaniei, p. de la No. 1 până la No. 6*, București, Tipografia lui C. A. Rosetti și Vinterhalder.
- Portocală 1932: Nicolae Portocală, *Din preistoria Daciei și a vechilor civilizațiuni*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”.
- Randa f.a.: Alexandru Randa, *Rasism Românesc*, „Lumea Nouă”, IX, 1940, 1–2; apoi București, „Bucovina” I.E. Torouțiu.
- Rădulescu-Motru 1998: Constantin Rădulescu-Motru, *Scrieri politice*, selecția textelor, îngrijirea ediției și studiu introductiv de Cristian Preda, București, Nemira.
- Rotiroti 2000: Giovanni Rotiroti, *Il mito della Tracia, Dioniso, la poesia. Tra Nietzsche, Platone e Mallarmé. Saggi di estetica e poetica sul neoclassicismo di Dan Botta, Rubettino, Soveria Mannelli (CZ)*.
- Valea 1979: Lucian Valea, *De la „Getica” lui Vasile Pârvan la „Getica” lui Lucian Blaga*, „Hierasus. Anuarul Muzeului județean Botoșani”, II, 1979, p. 272–291.⁴¹
- Vulcănescu 1996: Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, II. *Chipuri spirituale*, III. *Către ființa spiritualității românești*, selecția textelor, note și comentarii de Marin Diaconu și Zaharia Balica, București, Eminescu.
- Zub 1981/2014: Alexandru Zub, *A scrie și a face istorie. Istoriografia română postpașoptistă* (1981), ediția a II-a, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”.
- Zub 1983/2005: Alexandru Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan* (1983), cu o prefață de Liviu Antonesei, București, Editura Institutului Cultural Român.

⁴⁰ O primă variantă a acestui studiu a apărut ca „*Ispita*” lui Mircea Vulcănescu între autohtonism și integrare, în Marius-Radu Clim, Laura Manea, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (coord.), *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, Actele simpozionului internațional «Identitatea culturală românească în contextul integrării europene» (Iași, 22–23 septembrie 2006), Iași, Editura Alfa, 2006, p. 541–563.

⁴¹ Volumul conține comunicările prezentate la sesiunea științifică organizată de Muzeu în luna februarie 1980.

***Getica* between History and Philosophy:
V. Pârvan, L. Blaga, and the Misinterpretations of Ideology**

The aim of this paper is to analyze an aspect of the interwar debate about national identity, i.e. the controversy over the Geto-Dacian religion that involved, at a distance of about twenty years, Vasile Pârvan (*Getica. O protoistorie a Daciei*, București, Cultura Națională, 1926) and Lucian Blaga (*Getica*, “Sæculum”, I, 1943, 4, p. 3–24). The analysis will show how the criticism that the philosopher brings to the interpretations by the historian addresses, at its core, the absolutisation and the distortions of such interpretations by the aggressive “thracomaniac” ideology that underlines the rise of Romanian nationalism in the 30s–40s. Deconstructing certain hypotheses of the “master”, Blaga undermines the legitimacy of the deleterious interpretations of his – in fact, unwanted – “disciples”. To the notion of an “offensive” autochthonous spirituality promoted by the most belligerent right-winged intellectuals and ideologists, Blaga opposed his vision of a more “defensive”, retractile, “Romanianness”.

Circulația revistelor în Banatul sârbesc la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX

Virginia POPOVIĆ*

Keywords: *publications; Serbian Banat; peasants; scholars; cultural emancipation*

Publicistica și presa constituie un element important al unui popor pentru afirmarea lui culturală. Publicațiile periodice sunt un instrument puternic de afirmare, influențare și educare a opiniei publice, de transmitere a informațiilor și cunoștințelor din toate domeniile de activitate umană, ele găsesc o mare răspândire printre populația română din Banat, chiar de la începutul apariției lor.

Apariția presei s-a produs în perioada ascensiunii burgheziei, interesată de înflorirea tiparului, care oferea un mijloc eficace de luptă politică și ideologică împotriva orânduirii feudale.

Primele cotidiene din Europa au apărut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Datorită unor condiții și împrejurări istorice deosebite, dominația otomană și habsburgică, expansiunea țaristă, dezvoltarea mai târzie a capitalismului, presa în Țările române apare abia în primele decenii ale sec. XIX: „Curierul românesc” (20 aprilie 1829–13 decembrie 1959) la București, redactat de Ion Heliade Rădulescu; „Albina Românească” apare la Iași (1 iulie 1829–24 noiembrie 1858), redactată de Gheorghe Asachi, iar cu un deceniu mai târziu „Gazeta Transilvaniei”, de la 12 martie 1838–1944, apare la Brașov, fiind întemeiată de G. Barițiu. Acești trei întemeietori ai presei românești au scos și suplimente literare ale gazetelor lor. Primul cotidian în limba română apare la București la 3 ianuarie 1839 și poartă numele „România” și este redactat de profesorul ardelean Florian Aaron (Trifu I 1973: 159).

Până în anul 1918, când Transilvania și Banatul erau sub dominația habsburgică, periodicele în limba română au avut o circulație comună pe întreg teritoriul monarhiei locuit de români, indiferent unde erau editate, la Sibiu, Brașov, Blaj, Timișoara, Oradea, Viena, Budapesta sau în altă parte. Ele exprimau deopotrivă interesele economice, sociale, culturale, politice, ale românilor de pe întreg teritoriul statului dualist, cu toate că Banatul avea de multe ori, în decursul istoriei sale, un statut administrativ aparte față de cel al Ardealului. Circulația și răspândirea mijloacelor informative în această arie geografică, până la data amintită, include și teritoriul actualului Banat sârbesc. În lucrarea de față vom realiza o prezentare a profilului primelor publicații periodice comune, mai cunoscute, a căror frecvență și răspândire este atestată de prezența lor în bibliotecile cărțurilor și

* Universitatea din Novi Sad, Serbia.

instituțiilor de altă dată, cât și de colaborarea celor mai talentate și reprezentative personalități ale culturii române din această parte a Banatului. Prezentarea succintă a periodicelor este necesară și pentru înțelegerea mai bună a continuității firului istoric și de dezvoltare a mijloacelor de informare și pe pământul Banatului sârbesc, dar și pentru urmărirea influenței și a tradiției transmise, precum și pentru aprecierea obiectivă a ideologiei preconizate de o bogată activitate publicistică.

Unele încercări de a se pune temelie presei românești o găsim, chiar înainte de apariția publicațiilor lui Ion Heliade Rădulescu, Asachi și Barițiu. Ele datează încă de la sfârșitul secolului XVIII, când, la Viena, cunoscutul scriitor și om de știință, profesorul vârșețean, Paul Iorgovici, împreună cu Ioan Molnar au scos prima foaie românească. Nu există date despre numele sau conținutul acestei publicații, din care a apărut doar un singur număr, deoarece guvernul austriac a luat măsuri severe pentru interzicerea ei. Se știe doar că a apărut la începutul anului 1794 și că s-a răspândit până în Ardeal. În rapoartele înaintate Curții din Viena de către guvernatorul din Cluj al Ardealului (raportul guvernatorului Ardealului, contele Gheorghe Bánffy din 24 aprilie 1794) (Ibidem: 160), se cere sistarea imediată a acestei publicații, „căci nu are nicio încredere și anume din motive că astăzi, când lucrările se agravează din zi în zi, răspândirea de ziare e mai neadmisibilă decât ori și când, căci prea periculoase idei de libertatea ale francezilor se propagă cu mare ușurință, încât orice apare în ziar ușor s-ar putea răstălmăci, iar opiniile pot produce zguduirea liniștii publice” (Ibidem). Guvernul din Viena, văzând în emanciparea românilor un pericol pentru imperiul lui Iosif al II-lea, și, cunoscând ideile politice revoluționare a celor doi protagoniști, care puteau tulbura prin revendicări și propagandă liniștea statului absolutist, interzice apariția gazetei. Cu toate că încercarea celor doi oameni a eșuat, inițiativa lor se poate înscrie în istoriografia presei românești ca un început care trebuie să fie apreciat și reținut.

Se presupune că Paul Iorgovici a fost preocupat de ideea editării unei gazete la Vârșeț, pe timpul ce îndeplinea funcția de jurist pe lângă episcopie. Cu siguranță era acesta ar fi fost motivul întoarcerii lui în Banat. Din lipsă de mijloace materiale, în Banat nu erau condiții potrivite în acea vreme pentru inițierea unei publicații în limba română. Însuși Iorgovici s-a convins de acest lucru, după ce a îndrăznit să scrie cu litere latine, care erau considerate de vârfurile clericale sârbești din acea perioadă, „litere păgâne”.

Considerat precursor al presei românești bănățene, pe lângă Paul Iorgovici, era și Damaschin Bojincă, un avocat din Vârșeț, în perioada următoare a reușit să redacteze periodicul „Biblioteca românească”, sprijinit de tipograful Zaharia Carcalechi. Publicația apare neregulat, între anii 1821–1829 la Buda. În paginile ei apar textele științifice ale lui Damaschin Bojincă despre Mihai Viteazu, Dimitrie Cantemir, etc. Tot în aceeași perioadă apare prima gazetă românească „Fama Lipschii” (1827), care avea o însemnătate culturală deosebită, deoarece era scrisă în limba română. Totuși una dintre cele mai răspândite publicații românești în Banat a fost foaia lui G. Barițiu „Gazeta Transilvaniei”, care a militat pentru egalitatea drepturilor popoarelor care trăiau în monarhia habsburgică, având colaboratori și din Banatul sârbesc.

Nicolae Tincu Velea, profesor, istoric și protopop la Vârșeț a publicat în revista lui Barițiu articole în care prezintă starea în care se afla biserica română de

sub jurisdicția mitropoliei din Sremski Karlovci și situația în care se găsește poporul român din Banat, aici își va publica și creațiile lui literare, reprezentând Banatul la formarea liricii românești (Trifu I 1973: 161)¹.

Alte publicații consacrate luptei revoluționare pentru drepturile sociale, naționale și pentru libertăți democratice sunt „Organul luminării”, o gazetă săptămânală care apare la Blaj în 1847, redactată de Timotei Cipariu dar și publicații stimulate de revoluție, precum este „Amicul Poporului” și „Democrația” care apar la Pesta și care au atitudini progresiste și sprijină cauzele revoluției. Aceste reviste militează și duc o luptă comună împotriva dominației habsburgice. Una dintre cele mai valoroase publicații din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu o mare trecere în Banat, a avut revista enciclopedică și literară „Familia”, înființată și condusă de Iosif Vulcan, întâi la Pesta (1865–1880) și apoi la Oradea (1880–1906), la care au colaborat nume distinse ale timpului și unde sunt publicate și culegeri folclorice din Banatul sârbesc, precum sunt versurile culese de Valeriu Magda din Ecica, Banatul sârbesc. Pe această poziție înaintată se situează și revista „Albina”, care apare între 1866–1876 la Viena și apoi la Pesta, sub direcția lui Vincențiu Babeș, ca organ al Partidului național român, partidul burgheziei române din Banat și Transilvania. Această publicație a fost foarte populară și în Banatul sârbesc, precum era și personalitatea lui Vincențiu Babeș de militant combativ, pentru care era ales la Biserica Albă din Banatul sârbesc de deputat în dieta ungară.

Un cotidian românesc, ziarul politic și cultural, „Tribuna”, apărut la Sibiu între anii 1884–1903 sub conducerea lui Ioan Slavici, a avut un rol mare în viața politică și culturală și a militat pentru unitatea românilor prin cultură. Aici au fost încurajați o pleiadă de tineri scriitori și gazetari din Banat, precum Avram Corcea din satul Coștei, de lângă Vârșeț. Aici își va publica și culegerile lui folclorice din satul său natal.

O altă publicație, „Foaie Diecezană”, a fost răspândită și în Banatul sârbesc, în perioada școlilor confesionale. Era organul Episcopiei din Caransebeș și cu o fizionomie religioasă, publicația tratează și probleme școlare, aduce articole cu conținut cultural, precum și contribuții artistice. Ca și celelalte periodice din Banat și „Foaia diecezană” informează despre progresele culturale ale tuturor românilor. Aici găsim textele învățătorului Petru Bizerea și a preotului Avram Corcea din Banatul sârbesc. Această „Foaie Diecezană” a publicat lucrarea învățătorului Theodor V. Petrișoriu, „Monografia comunei Alibunari”, un sat românesc din Banatul sârbesc, care mai târziu apare și tipărită în 1896 la Caransebeș, în broșură aparte. Revista constituie un prețios izvor de informații culturale cu privire la oameni, locuri și instituții din Banatul sârbesc. Aici colaborează și Ștefan Jianu (1884–1918), asesor al școlilor românești confesionale de sub jurisdicția diecezei caransebeșene, de naștere din comuna Alibunar.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, presa din Banat cunoaște o amplă dezvoltare, apar un număr însemnat de gazete care abordează probleme sociale și culturale. Astfel la Lugoj apare revista „Drapelul” (1901–1920),

¹ La Oradea apare o antologie de poezii intitulate *Versuințe romane adică: culesiune versuaria din foile naționale de la anul 1838*, editată de „Societatea de lectură a junimei române studinte la școalele arădane”. Este prima culegere care cuprinde la un loc versurile poezilor munteni, transilvăneni și moldoveni de la mijlocul secolului al XIX-lea printre care era și Nicolae Tincu Velea;

la inițiativa dr. George Dobrin, avocat din Lugoj, a dr. Petru Țepeneag, avocat din Vârșeț și Ion M. Roșu, avocat din Biserica Albă. Hotărârea de înființare s-a adus în urma consfătuirilor ținute la Vârșeț. Mulți intelectuali din satele bănățene inițiază în această perioadă gazete care tratează probleme agrare și de ridicare culturală a maselor, astfel se întâmplă să apară în România gazete înființate de oameni din Banatul sârbesc, cum este cazul lui Iosif Tempea, originar din Toracul Mare, care a scos gazeta săptămânală „Deșeptarea” (1879–1881), care nu avea caracter politic, ci își propunea culturalizarea poporului prin literatură, știință și texte umoristice. Astfel de reviste, însă, au avut de multe ori viață efemeră, în funcție de posibilitățile materiale ale inițiatorilor lor.

Până la semnarea tratatelor de la Versailles în 1919, periodicele și ziarele apărute în Banat și Transilvania au avut o egală răspândire și în părțile Banatului sârbesc. Mulți cărturari și oameni de știință din Banatul sârbesc au inițiat numeroase publicații și au scris la mai multe periodicele apărute în decursul vremurilor trecute. Astfel, în perioada habsburgică au apărut două reviste pedagogice: „Convorbiri Pedagogice” și „Educatorul”, iar în perioada de provizorat (1918–1919) și până la semnarea tratatelor de pace, a apărut pe meleagurile bănățene, gazeta săptămânală „Opinca”. Apariția acestor publicații periodice pe teritoriul actual al Banatului sârbesc este o dovadă în plus a comunității culturale, a luptelor pentru emanciparea socială, națională și culturală, comună populației române din această arie geografică.

Revista „Convorbiri Pedagogice” este „o publicație de educație și instrucție” (Trifu 1973: 167), apare în localitatea Satu Nou din Banatul sârbesc, fiind întemeiată de învățătorul Petru Stoica, la 3 iunie 1886. Aici apare până la 1 august același an, iar de la 1 septembrie 1886 și până în septembrie 1887 apare în orașul Panciova, având de redactor pe cunoscutul scriitor Ioan Pop Reteganul, fiind și el repartizat în această localitate ca învățător². La începutul anului 1888 revista trece la Brașov, unde continuă să apară numai până în decembrie același an.

Programul revistei s-a precizat încă de la primul număr: „ridicarea poziției sociale a învățătorilor, rezolvarea problemelor pedagogice în lumina științific și definirea reformelor sociale în domeniul învățământului și familiei” (Roșu 2013: 125). Revista, pe lângă texte de natură pedagogică-instructivă, prezintă portretele unor personalități și învățători, cunoscuți pedagogi din învățământul românesc de odinioară. Articolele din domeniul pedagogiei, didacticii, al științelor în general, completate cu rubrici ce susțin culturalizarea largă a poporului, răspândirea cunoștințelor de sănătate, propagarea igienei la sate, însemnări bibliografice și cronica evenimentelor mai însemnate, conturează fizionomia revistei. Dintre portretele și biografiile publicate se remarcă cele ale pedagogilor Visarion Roman și Gh. Cătană, precum și a publicistului și cărturarului George Barițiu. Este publicată biografia lui Ion Creangă, încă de pe timpul când acesta era încă în viață.

² Ioan Pop Reteganul (1853–1905) a devenit cunoscut prin lucrarea sa *De la moară*, povestiri și snoave. Se spunea că pe vremuri, avea în lada lui de comori manuscrise și vreo 4000 de poezii populare, pe lângă legende și altele. Scrie numeroase nuvele inspirate din viața țăranilor și meseriașilor și este unul dintre acei cărturari care au pus „cartea de lume” în mâna poporului. Se bucură de un bun renume și ca traducător de opere maghiare, în limba română. Colaborează la aproape toate publicațiile vremii.

O revistă care depășește nivelul publicațiilor de specialitate apărute în Transilvania și Banat, tratând ce cea mai exigentă competență probleme de educație ale timpului, la nivel european, care și astăzi trezește admirația specialiștilor, este „Educatorul”, organul oficial al Reuniunii învățătorilor din eparhia Caransebeșului. Apare în satul Coștei, lângă Vârșeț și se tipărește la Oravița, din anul 1909, având un comitet de redacție, iar ca director și redactor pe un distins pedagog, învățătorul Petru Bizerea. De partea financiară a revistei s-a ocupat învățătorul Patrachie Rămneanțu, tot din Coștei. În 1913 P. Bizerea se retrage din fruntea revistei din cauza bolii iar de redactarea ei este însărcinată comisia literară a Asociației învățătorilor, în fruntea cărei era cunoscutul compozitor, învățătorul Ion Vidu din Lugoj. Revista, la începutul primului război mondial întâmpină greutăți, din cauza cărora este întreruptă apariția ei.

Revista „Educatorul” este continuatorul analelor, tot organul Asociației învățătorilor, din care motiv o mare parte din paginile revistei sunt consacrate materialelor de la ședințele Asociației, rapoartelor, dezbaterilor și lecțiilor practice, ținute la adunările învățătorilor. Revista a fost inițiată cu scopul de a susține interesele învățătorilor prin organizația lor de breaslă. Revista își propune și un scop mai larg, așa după cum era indicat, în primii ani și pe copertă, să contribuie și la „educația poporului”. Apariția ei, deși lunară, a avut spațiul necesar pentru a aborda variate probleme din pedagogia teoretică, din metodică și literatură. Toate informațiile acestea au avut ca scop lărgirea cunoștințelor cadrelor din învățământ și informarea lor despre gândirea științifică pedagogică din lumea contemporană. Revista evocă contribuția marilor scriitori români: Eminescu, Creangă, Caragiale, la propășirea școlii românești, prezentându-le în articole preluate din revistele timpului activitatea de pedagogi mai puțin cunoscută a acestora. Cu deosebită afecțiune se scrie și despre alți scriitori precum sunt: V. Alecsandri, G. Coșbuc, Al. Vlahuță, Andrei Mureșanu, iar lui Nicolae Iorga este închinat, cu ocazia vârstei de 40 de ani, un întreg număr al revistei.

Prin publicarea materialelor și a rapoartelor de la adunările generale ale Reuniunii învățătorilor și de la despărțămintele ei, revista reprezintă astăzi un adevărat izvor de informații despre situația și dezvoltarea învățământului confesional din dieceza Caransebeșului, despre nivelul profesional ridicat al învățătorilor, despre numărul lor, cât și despre preocupările de care au fost animați. Varietatea problemelor abordate relevă în același timp și aspectul social al timpului când apare revista, starea economică a populației, gradul de cultură și civilizație, drepturile civile și cetățenești de care se bucură poporul și altele.

„Educatorul” fiind un organ de ridicare profesională dar și un exponat al breslei, motiv pentru care a luat atitudine curajoasă, de apărare, față de legile nedrepte care se adoptau în monarhia austro-ungară, cu scopul maghiarizării învățământului confesional românesc, și de înrăutățire a situației celor care-l serveau cu devotament. Revista, de multe ori, trebuia să ia atitudine și să dea dovadă de curaj chiar față de cercurile clericale care patronau învățământul, în interesul dezvoltării și ridicării lui la nivelul științific, necesar, precum și pentru apărarea intereselor învățătorilor a căror situație nu era dintre cele mai bune, în acea perioadă. Fiind numai organul corpului didactic care funcționa în dieceza Caransebeșului, n-a acoperit școlile de pe întreg teritoriul Banatului sârbesc. „Educatorul” a cuprins în

paginile sale numai școlile din jurul Vârșetului și al Bisericii Albe. Școlile din confiniul militar, protopopiatul Panciova ca și cele din satele din nordul Banatului, ce aparțineau diecezei Aradului, cu altă conducere administrativă, n-au putut fi cuprinse de revistă și nici activitatea învățătorilor de pe acest teritoriu. Totuși, revista a fost răspândită, citită și apreciată nu numai în Banat și Transilvania, dar și pe întreg teritoriul românesc, bucurându-se de prestigiu și critică pozitivă.

În această perioadă nu au apărut foarte multe publicații culturale, cauzele fiind „lipsa” de intelectuali formați în acest scop (Mengher 2000: 36). și criza de resurse financiare. Cu toate acestea, totuși erau câteva reviste care și-au făcut apariția la începutul secolului XIX și care au publicat în paginile lor unele creații artistice din această parte a Banatului dar și creațiile scriitorilor deja cunoscuți în acea vreme. Revista „Steaua” (martie 1901–februarie 1902), supranumită și „foaie literară-poporală”, al cărei proprietar, editor și redactor era Nicolae Țințariu nu a lăsat foarte multe urme în cercetările de mai târziu, astfel că până azi nu s-au păstrat nici multe informații. Totuși unele date despre revista „Steaua” le oferă bisăptămânalul „Controla” din Timișoara, al cărui colaborator era Nicolae Țințariu. Această publicație anunță apariția noii reviste „Steaua”³ și în mai multe numere popularizează conținutul acesteia, despre care susține că are un „sumariu interesant și variu în prosă și poezie și noutăți”. În paginile sale, „Steaua” oferă informații din Panciova și împrejurimi, știri din lume, foiletoane, articole cu caracter educativ, proză și poezie (Măran 2012: 7).

Nicolae Țințariu era unul dintre primii scriitori din partea aceasta a Banatului implicându-se activ și foarte eficient în viața social-culturală a Petrovăsălei, chiar în anii de înflorire a acestei localități, atât din aspectul său demografic, cât și din cel național și cultural. Printre altele, Țințariu devine secretar al Reuniunii corului vocal bisericesc-lumesc, al Reuniunii pompierilor voluntari, al Casinei române, remarcându-se în special în viața culturală ca regizor al pieselor de teatru prezentate de amatorii din sat la concertele organizate de obicei cu ocazia sărbătorilor religioase, fiind responsabil pentru alegerea piesei și distribuția rolurilor, dar și pentru însăși pregătirea actorilor. Participă activ la organizarea manifestărilor culturale la Petrovasâla. Membrii familiei Țințariu au editat trei publicații. Pe lângă „Familia”, la Caransebeș apare în perioada iunie-septembrie 1910, „Sentinela” (au apărut în total trei numere) și „Vocea graniței” (1910–1912), care își va înceta apariția în urma acuzării și a condamnării redactorului la închisoare (George Țințariu, 1912), după publicarea unui articol care se referea indirect la atitudinea autorităților maghiare față de români. Același George Țințariu apare și ca redactor al revistei umoristice „Șoimul” (1910–1911). Nu în ultimul rând, să nu uităm faptul că această familie l-a dat și pe Alexandru Țințariu, cunoscut publicist, scriitor și traducător, încă un nume ilustru al literaturii românești din Banat în primele decenii ale secolului XX. Alexandru Țințariu (semnând din Panciova) a publicat la începutul

³ Într-un articol în care prezintă revista „Steaua”, afirmă că a reușit să găsească doar cinci numere ale acesteia (în Biblioteca Academiei Române) și că, după toate probabilitățile, au apărut în total 11 numere. La început, revista a apărut lunar, pe opt pagini, format mic. În perioada august-decembrie 1901 au apărut doar două numere, iar la începutul anului 1902, „Steaua” devine revistă bilunară (nr. 1 la 15 ianuarie, nr. 2 la 30 ianuarie și, în sfârșit, nr. 3 la 15 februarie, după care se pare că și-a întrerupt apariția, sau că nu ni s-au păstrat exemplarele care au apărut mai târziu).

sec. XX un număr însemnat de articole în revista „Familia” din Oradea Mare, în aceeași revistă în care a publicat și Eminescu și alți clasici ai literaturii române. La fel a publicat articole și în revista „Țara noastră” din Sibiu, redactată de Octavian Goga, semnând tot din Panciova (Popović& Janjić, 2015: 22-23).

Prima publicație în limba română care apare în perioada de provizorat în care se afla Banatul sârbesc, în afara puterii habsburgice, după încheierea armistițiului între Antantă și Puterile centrale, înainte de semnarea sistemului de tratat de pace de la Versailles, când „au apărut o serie de chestiuni în legătură cu viitorul și soarta Banatului, cu poziția grupurilor etnice naționale din aceste părți” (Popi 1973:22), este ziarul „Opinca”. Acest săptămânal apare în condiții politice și sociale deosebite, fiind redactat în satul Coștei de lângă Vârșeț, comună care va fi leagănul multor acțiuni de un larg interes obștesc. Este inițiat tot de cuplul de la „Educatorul”, Petru Bizerea și Patrichie Rămneanțu. Primul număr apare la 11/24 noiembrie 1918, având ca subtitlu „Foaie populară” și ca moto „Sus, opincă, sus!”. Ca să poată edita foaia, cei doi militanți pentru emanciparea poporului, înființează un consorțiu care avea să gireze și să finanțeze publicația. Această asociație financiară, avea să fie susținută de câțiva cetățeni din Coștei și împrejurimi, din rândul comercianților și țăranilor. Printre membrii consorțiului de editură, printre cei doi protagoniști, mai figurează și multe alte nume cunoscute în acea vreme.

„Opinca” este tipărită la Vârșeț în „Tipografia Banatului”. Revista „Opinca” s-a bucurat de o largă popularitate, datorită publicării unor articole, informații despre momentul Marii Uniri, a listelor cu delegații desemnați a lua parte la Marea Adunare de la Alba Iulia, cât și a articolelor privitoare la misiunea învățătorilor și a preoților din satele românești (Ibidem, 25). În primul număr, articolul inaugural este adresat „către toți cari au purtat și poartă opinci”, redacția schițând în linii mari orientarea gazetei:

Curată și nemărginită dragoste vă vom da, fraților, prin foaia aceasta. Câteva sfaturi bune, câteva învățături folositoare. Veți vedea aici, care sînt drepturile și dorințele voastre; vă veți lumina asupra firii și menirii voastre pe acest pământ acum dezrobbit. Veți înțelege că drepturile de popor liber, falnic și bogat vor trebui apărute cu tărie... Stăm în pragul unirii tuturor celor de un neam și un sânge și ca unirea aceasta să fie o unire temeinică și trainică, să ne îndeplinim dorințele cu sfințenie, cu dragoste frățească a unui frate pentru unul și a unuia pentru toți (Bizerea, P.& Rămneanțu, P. 1918: 1).

Pe lângă faptul că s-a adresat țăranului român care are nevoie „de cultivare”, acest ziar a susținut ideile Partidului Național Român, adică: „Fiecare națiune poate singură și liber să dispună de soarta ei, națiunea română dorește ca liberă de orice înrăurire străină, să hotărască singură plasarea ei printre națiunile libere, precum și stabilitatea legăturii de coordonare cu celelalte națiuni libere” (Roșu 2013: 127). Adevăratul scop al editării acestei publicații se pare că-l găsim, abia la rubrica „Noutăți” de la sfârșitul ultimei pagini al acestui număr, unde sub un subtitlu „Programul nostru” se spune:

Foaia noastră apare în cele mai mărețe zile ce le-a ajuns poporul românesc. Un fior de bucurie și îngrijorare străbate astăzi inimile tuturor românilor, de la (un) capăt, până la altul (al pământului) ce-l locuim de veacuri. Fiori de bucurie străbat inimile

poporului românesc când se vede scăpat de lanțurile și obezile în care a fost încătușat până acum de stăpânitorii străini. Astăzi vedem că poporul nostru de la sat are trebuințe, mai mult decât oricând altă dată, de o cultivare, este întâiul punct al programului nostru. Iar al doilea punct, sprijinitor al celui dintâi este cel fixat de comitetul executiv al Partidului național român. Pe temeiul dreptului firesc că fiecare națiune poate singură și liber să dispună de soarta ei, națiunea română dorește ca liberă de orice înrăurire străină, să hotărască singură plasarea ei printre națiunile libere, precum și stabilitatea legăturii de coordonare cu celelalte națiuni libere” (*Ibidem*: 171).

La sfârșitul aceluiași număr gazeta aduce informația că: „Românii din Vârșeț sunt deja organizați”, din care cităm:

Schimburile radicale din țara noastră a silit sfatul orășanesc să cheme la conducere toate naționalitățile. Încă în ziua primă s-au ales, în adunările populare, din sânul fiecărei națiune câte zece delegați, cari au format sfatul orășanesc. Cu intrarea armatelor Antantei, comandantul armatei sârbești a oferit românilor 25 de locuri. Îndată s-au ales dintre românii din oraș 25 de membri, cari s-au constituit: prezident Dr. Petru Țepeneag și notar Dr. Petru Iștfan, cari stau zilnic în legătură cu conducătorii celorlalte națiuni (*Ibidem*).

Adunarea națională de la Alba Iulia este în centrul preocupărilor gazetei. Aci a fost publicată atât convocarea cu ordinea de zi a acesteia, cât și componența delegaților care vor fi trimiși, semnată de Dr. Ștefan Ciceo Pop și Dr. Gh. Frișcan. Se publică și lista delegaților aleși la adunările din 11/24 noiembrie din cercurile electorale Vârșeț, Moravița, Biserica Albă, Sasca și Uzdin.

Din cerul electoral Panciova ca și din alte cercuri electorale, redacția nu primise raport despre alegerea delegaților.

Din informațiile publicate reiese că „Opinca” se pune, încă din primele numere, în serviciul Consiliului național român din Ungaria și Transilvania, care-și avea sediul la Arad, deoarece publică toate îndrumările acestuia, cu privire la ceremoniile ce vor avea loc la Alba Iulia, precum și textul jurământului gărzilor naționale, aderarea episcopilor români de ambele confesiuni la politica Consiliului, etc.

Numărul 4, din 3 decembrie 1918 al gazetei a fost confiscat de cenzură. Probabil că autoritățile locale, care de altfel erau reprezentanța burgheziei sârbe, nu erau de acord ca „Opinca”, care era într-un fel reprezentanta Consiliului național să popularizeze hotărârile politice de unire, atmosfera și însuflețirea adunării de la Alba Iulia. Cititorii, totuși, află parțial despre acestea, nu însă din articolele de fond, ci din scurtele înserări presărate printre diversele informațiuni de mai mică importanță. De altfel, în gazetă se întâlnesc tot mai des spații albe, rezultat al intervenției organelor de cenzură. Probabil că noua putere, pe măsură ce se clarificau într-un fel sau altul relațiile internaționale dintre marile puteri, tot mai deschis lua atitudine în folosul intereselor ei.

Gazeta „Opinca” publică în decursul apariției sale articole de o izbitoare nuanță democratică. Astfel, încă din primul număr în articolul „Ce este republica”, semnat cu inițiala P. (probabil Petru Bizerea) se definesc științific, într-o formă populară, formele existente de orânduire ale societății umane. La întrebarea: „Care este cea mai potrivită formă de guvernare pentru vremurile de astăzi: forma

monarhică sau cea republicană?”, autorul se pronunță fără echivoc, având în vedere dezastrul războiului trecut, care a convins toată lumea că „forma monarhică de guvernământ nu mai are drept la viață”. În concluzie, pledează pentru orânduirea republicană de guvernământ: „Astăzi este obștească convingerea, că numai republica are viitor”.

Gazeta, încă din primul număr a introdus rubrica „Foița”, care a cuprins versuri și proză literară. În primul an apar opt numere ale gazetei „Opinca”. Toate în câte patru pagini, în afară de numărul opt care a avut 16 pagini, format optime coală de tipar. În cel de-al doilea an apar în total 7 numere, în câte patru pagini, în afară de ultimele două numere (6–7) care au numai câte două pagini, format pătrime de coală de tipar. Din corespondența ce o purta redacția cu abonații la rubrica „Poșta administrativă”, se vede că din an în an crește numărul abonaților, bucurându-se de bună popularitate printre românii din Banatul sârbesc, atât în rândul intelectualilor, cât mai ales în rândurile țăranilor, meseriașilor și comercianților. În cadrul rubricilor din gazeta „Opinca” sunt publicate articole privitoare la evenimentele internaționale, în special pe tema mișcării revoluționare muncitorești, apoi misiunea învățătorilor și a preoților în localitățile rurale, precum și articole în care este prezentată viața culturală și organizarea asociațiilor culturale din teritoriu. În lipsa publicațiilor literar-artistice propriu-zise gazeta acordă o importanță deosebită creației artistice, în special versurilor de inspirație folclorică.

Cu toate greutățile pe care le-a întâmpinat, gazeta „Opinca” a încercat să asigure continuitatea unei prese democratice, să contribuie la emanciparea culturală și socială a țăranimii, să aducă mai multă lumină și progres în satul bănățean, ea rămâne o publicație importantă din această perioadă încercând să asigure, în ciuda împrejurărilor politice extrem de dificile pe atunci, o continuitate a presei în limba română. Scurta licărire a acestei gazete nu a putut deschide orizonturi mai largi românilor din Banatul sârbesc, dar cu stingerea ei vor veni un șir de ani de întuneric apăsător și vor trece foarte mulți ani până când pe țărmul publicisticii se vor face noi încercări.

Gazeta „Opinca”, nr. 1, Vârșeț, Banatul sârbesc, 11/24 noiembrie, 1918.

Bibliografie

- Bizerea, Râmneanțu 1918: P. Bizerea & P. Râmneanțu, *Gazeta*, „Opinca”, nr. 1, Vârșeț, Banatul sârbesc, 11/24 noiembrie.
- Măran 2012: Mircea Măran, *Nicolae Țințariu*, Panciova, In Medias Res.
- Mengher 2000: Ionela Mengher, *Lumina 1945–2000*, Panciova, Editura Libertatea.
- Trifu 1973: Aurel Trifu, *Publicațiile periodice cu preocupări sociale și culturale, pe teritoriul actualului Banat iugoslav din secolul al XIX-lea, până azi*, în „Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina”, I, Zrenjanin, Societatea de Limba Română din P.S.A. Voivodina, p. 158–176.
- Popi 1973: Gligor Popi, *Contribuții la studierea trecutului românilor din Banatul iugoslav în perioada interbelică (1918–1941)*, în „Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina”, I, Zrenjanin, Societatea de Limba Română din P.S.A. Voivodina, p. 19–32.
- Popović, Janjić 2015: Virginia Popović & Ivana Janjić, *Cultura (a)română din Serbia în context european*, Arad, Editura Gutenberg Univers.
- Roșu 2013: Costa Roșu, *Scrieri despre noi. Românii de pretutindeni*, Zrenjanin, Editura ICRV.

Circulation of the Information Means in the Serbian Banat at the End of the 19th and Beginning of the 20th Centuries

This paper presents a profile of the first common periodical publications throughout Banat, whose frequency and spread is attested by their presence in scholar libraries and other institutions, as well as the collaboration of the most talented and representative personalities of Romanian culture in this part of Banat. The second part of this paper presents the first magazines appeared in the Serbian Banat at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century and their contribution to cultural and social emancipation of the Romanians in Banat region. The brief presentation of the periodicals is also necessary for a better understanding of the continuity of the historical thread and for the development of the media in Serbian Banat.

(Articolul a fost publicat în revista „Studii de Știință și Cultură” din Arad, volumul XIII, nr. 2 (49) 2017, p. 67–74)

Regionalism și identitate națională

Adrian Dinu RACHIERU*

Keywords: *globalization; literary centrifugation; localism; literary geography; “imposed identities”; geo-politics; general Romanian literature*

Nume-reper al școlii filologice ieșene, Dan Mănuță, atacând un larg spectru tematic, a impus prin disciplină intelectuală și rigoare, dovedindu-se un cercetător sobru și un comentator onest. Specializat în critica criticii, a practicat lecturi „personale”, de redescoperire, revizitând cazuri clasate și oferind noi puncte de vedere. Studios al arhivelor, a luminat hățișurile secolului al XIX-lea; deși abandonase demult critica de întâmpinare, a înțeles că, inevitabil, critica de text rămâne suportul istoriei literare. Pamfletar la începuturi, în revista samizdat a studenților ieșeni („Cuvântul nostru”), ins așezat, cumpătat și-a mascat fibra polemică prin seriozitate și bunătate, vădind temeinicie și vestejind clișee de circulație. Chiar titlul ultimului său volum (*Cronici literare*, 2016) are o tentă polemică, profesorul blamând „zbenguiala foiletonistică” și „hermeneutica autistă”. Pe un traseu accidentat (zilier, traducător, profesor, cercetător științific din 1963), Dan Mănuță, fie că s-a ocupat de „portretele” junimiștilor (ca figuri exemplare sau minore, valorificând – în mici sinteze – documente inedite), fie că a cercetat începuturile prozei noastre, interogând contextul sau a explorat imaginarul poetic eminescian în „pelerinajul spre ființă” ori realismul impur al lui Liviu Rebreanu, a propus utile *reconsiderări*, permeabil la noile achiziții, de la naratologie, psihanaliză, sociologie la istoria mentalităților și teoria receptării. În totul, atent la „duratele lungi” ale fenomenului literar, coagulând ansambluri socio-culturale, atenuându-și pozitivismul, criticul a evidențiat, prin limpezimea judecăților, valorile patrimoniale și miza identitară, respingând deruta axiologică și foiletonismul sprintar. Comentator erudit, interesat de o explorare globală, a cultivat, urmând exemplul german, „modelele integratoare”. Incursiunile teoretice preludează orice demers analitic; critica de text sondează, cu elan hermeneutic, sensurile profunde, cu deschideri interdisciplinare, resemantizând concepte în vogă și manevrând un variat arsenal noțional, știind, desigur, că nu există sentințe definitive. Evident, Dan Mănuță, „spirit mai degrabă germanic”, cum s-a observat, nu a fost un foiletonist în sensul curent al termenului. Și, firește, demersul său, instrumentat teoretic, n-a stârnit entuziasm în *România foiletonistică*, populată de criticaștrii zglobii. N-a agreat nici criteriul generaționist, deplângând apariția unor Istории literare, înstrăinându-și obiectul, cu periodizări ciudate, fără trimiteri la celelalte literaturi europene. Astfel de reproșuri (întemeiate, să notăm) au trezit adversități durabile, silențioase, de

* Universitatea „Tibiscus”, Timișoara, România.

regulă, criticul ieșean fiind, pe nedrept, ignorat cu tenacitate. În fond, Dan Mănuță a mizat, în șirul de cărți care-i poartă semnătura, pe o solidă bază informațională, repudiind folclorul cafenelei, atent, în excursul comparatist, la circulația unor teme și motive, fără a se preda sursologiei contabilicești, transgresând particularitățile locale, doritor a se relaționa la „sistemul european modern”. O spune explicit în articolul *Crize de identitate literară*, reluat în diferite volume, ridicând „o sumă de întrebări”, interesat de a examina literatura română din așa-numita Republică Moldova și literatura germană din România „prin prisma sistemului literar european”:

Singurul criteriu adecvat unor discuții pe teme de integrare literară este gradul de relaționare la sistemul literar european modern, acela care s-a înfăptuit în ultimele două secole (Mănuță 2012: 23).

Așa fiind, respingând triada manolesciană „în deteriorare accelerată” (doric, ionic, corintic), fără ecou în lumea studențească, dezaproband pe cei care ignoră problema „interpretării”, devenind incisiv când denunță „cireada colectivistă postmodernă”, Dan Mănuță își activează resortul polemic. După cum teza bunului păstor (*bonus pastor*) din *Lectură și interpretare* (1988), avansată drept paradigmă, radiografiind fiziologia românească postpașoptistă, a iscat controverse, fiind, în ochii unora, „confuză”.

Iată, așadar, probe îndestulătoare pentru a sublinia temperamentul polemic, cu tușe ironice, al criticului ieșean, în pofida civilității și a cordialității, trase în formule temperate, catifelându-și, de regulă, rezervele. E drept, nici nu s-a insistat asupra polemismului practicat, neabătut, de Dan Mănuță. Relatând despre „o revistă samizdat din anii cincizeci” („Cuvântul nostru”, inițiativă a celor douăzeci de studenți filologi din grupa 221 a Universității ieșene), o publicație „de mână” („copist” fiind Traian Rei), cu viață scurtă, criticul ne reamintea debutul său, sub pseudonim (Logofătul Dracula), publicând *Botanica poetică sau poetica botanică* și, în chip de pamflet, *Cretinul uriaș* (nr. 3/1957, p. 40–45), cel vizat fiind Mihai Beniuc, adică tocmai președintele Uniunii Scriitorilor din RPR, taxat drept „o ananghie”. Evident, publicația, rod al unor entuziaști naivi, „înfierbântați” (Mănuță 2005: 199), cu spirit de castă, „nealterată de directive partinice” (Mănuță 2005: 178) nu era mai mult de o sfidare adolescentină, găzduind, sub pseudonime fanteziste, producții infantile, intimiste, de „erotică pubertară”; nefiind controlată, având o circulație restrânsă, nu putea fi un pericol public, precizează Dan Mănuță. Primul număr apăruse în martie 1957, criticul urmând, „cu peripeții”, liceul și facultatea, recuperând doar șase caiete. În acea efemeră publicație-manuscris debutase și M. Șt. Sorescu, (viitorul Marin Sorescu), venit de la Secția Rusă. Cum se sărbătoriseră cinci secole de la înscăunarea lui Ștefan cel Mare, represiunile, după revoluția maghiară, n-au întârziat, reinstaurând o atmosferă sumbră. Urma „gerul bolșevic”, „refrigerația siberiană” (Mănuță 2005: 193), încât și soarta revistei a fost „pecetluită” (Mănuță 2005: 199), potolind și decapitând „joaca adolescentină”. Aceste începuturi ale studentului Dan Mănuță, aproape necunoscute, dezvăluie apetitul său polemic, incomod, deși mereu elegant și argumentat, refuzând locurile comune, resemantizând conceptele, regândind ierarhiile, supărând „corifeii” criticii noastre. Ca dovadă, față de atâția critici, refugiați într-un pretins autonomism,

predicând purismul, căzuți în *somnie estetică*, Dan Mănuță a înțeles că literatura nu poate fi „judecată” dacă ignorăm un dublu referențial: *relaționarea* și *contextualizarea*.

Mișcându-se într-un larg orizont cultural, cu antene sociologice, Dan Mănuță a priceput, mai repede decât alții, că e nevoie de o deschidere hermeneutică, folosind un aparat conceptual adecvat, construind imagini totalizatoare. El se va ocupa, îndeosebi în ultimele cărți, de chestiunea identității culturale, de obsesiile și complexele regionaliste, înțelegând pericolul panslavismului în contextul geopolitic în prefacere, întreținând confuzia identitară. Și impunând sintagma de *literatură română generală*, calchiind „un termen frecvent utilizat în câmpul german”, cum mărturisea (Mănuță 2007: 173), interesat de scrisul românesc din țările vecine. Polemistul Dan Mănuță deplângea deficiențele unor ediții încropite, cu aparat critic lacunar și contempla, cu un „amuzament întristat”, zarva literatorilor, văzând în postmodernism „o modă trecătoare” și denunțând „protocronismele hazardate” sau prezența vociferantă a unor „comisari bolșevici postdecembriști”. În fine, sesizând ruptura dintre critică și istorie literară (prin practici autohtone încetățenite, confundând critica literară cu foiletonul și suspectând istoria literară de „pozitivism primitiv”), discută „la rece” situația, cu argumente imbatabile, invocând canoane europene, cunoscând „mediile profesioniste din afară”. Eseul *Sic iubeo, sic volo* care deschide volumul de „cronici literare” pune sub lupă, într-o analiză nemiloasă, câteva recente Istории literare, declarat personale, aparținând unor „foști foiletoniști”, denunțând fie sinopticele lui Alex Ștefănescu, cu „hotărniciri” politice în dauna marcajelor literare sau selecția cvasi-discreționară practică de N. Manolescu, fie „obsesia evreității” la Marian Popa, cu interes cancanier pentru biografie, ultimul semnând, sub „un titlu șăgalnic”, într-o impunătoare sinteză, „ireproșabilă”, „ imaginea unui ansamblu divers din punct de vedere geografic”, fără a discuta, din păcate, și unitatea acestuia (Mănuță 2016: 14). Concluzia se impune implacabil:

La fel de nimerită mi se pare situarea discuției într-un plan mai larg decât acela autohton, deoarece numai în acest mod vom afla ceea ce (și cât) ne este particular. Este motivul pentru care intervenția noastră va avea în vedere, înainte de toate, cauzele a ceea ce am considerat a fi eșecul tehnicilor foiletonistice în alcătuirea unei istorii literare moderne (Mănuță 2016 : 5).

Semnând astfel de „execuții”, Dan Mănuță a fost, pe nedrept, marginalizat de tenorii criticii noastre.

*

De fapt, sub zodia globalismului, ca proces multidimensional, redefinirea identității devine o obligație. Cum construcția noastră identitară a stat, lungă vreme, sub obsesia europenismului și cum acest efort (ca proiect elitist, animând aspirații culturale și civilizaționale) s-a cheltuit sub pecetea unei mentalități „de schimb” (nota Nae Ionescu), e la îndemână constatarea că reușitele s-au dovedit „aproximative”, glorificând importul superficial. Chiar dacă bătrânul Kogălniceanu avertiza că „darul imitației e o manie primejdioasă”, râvna de a fi pe placul Europei („luminate”) nu ne-a părăsit; doar că astfel de impulsuri reformatoare, conștientizând întârzierea, implicit „trăirea” complexelor, a handicapului au întreținut o *modernizare neorganică*, încurajând simularea, servilismul, inadecvarea.

Adică un import masiv, necritic, superficial. Fie că era vorba de francofilie (vezi mimetismul galic, parisolatria euforică), fie că invocam modelul german ca alternativă, aspirația periferiei, prin vectorul elitar, viza referențial un centru cultural prestigios, așteptând recunoașterea (omologare, vizibilitate). Altfel spus, o râvnită colonizare, făcând din teza formelor fără fond un brand românesc. Evident, sovietizarea, prin invazia bolșevismului, alterând rădăcinile ontologice (deznaționalizare) se anunța ca o primejdie mortală. Mircea Eliade, în 1953, preocupat de soarta culturii românești denunța riscurile asimilării, ivind „un popor de hibrizi”. Și, desigur, sterilizarea spirituală prin decapitarea elitelor.

Ce se întâmplă azi, prin impetuoasa colonizare planetară? Pericolul uniformizării e real, standardizarea stilurilor de viață e o evidență; febra imitativă, pulsionile consumiste ne transformă în „sclavi fericiți”. Iar România, gestionată falimentar, o țară blocată, debusolată, mereu în coadă, pierzând parcă și „mitul tunelului” (speranța în acea *lumiță* care pâlpâia) pare fără replică, acuzând și criza instituțională. Și puțin preocupată de a se proteja culturalicește, apărându-și identitatea, sub asaltul procesului globalizator.

Concept în criză, identitatea (fie a indivizilor, fie a colectivităților) se confruntă, într-o lume interconectată, cu pierderea stabilității; problema identității (*self-identity*) trebuie examinată, așadar, „ca proces” (Malița 1998: 249), dar nu în absența unei *identități de referință*, în pofida fluidizării care ne amenință. Și, firește, neignorând dimensiunea culturală, chiar dacă, îndreptățit, vorbim de o identitate multiplă. Motiv pentru care sintagma de *identitate concentrică*, propusă de Galtung, include atât localismul cât și globalismul, adecvată fiind noii paradigme a geomodernității. Or, ideologii postmodernismului, sub stindardul *corectitudinii politice*, vor să amputeze conștiința națională, uitând (voit și vinovat) că globalul nu trebuie să sacrifice localul (naționalul); adică bogăția diversităților, acea armonie prismatică a lumii, în limbaj eminescian.

Evident, conceptul de identitate, cândva stabil, pliat unui rol prestabilit, condamnat la fixitate, a devenit, în decor postmodern, fragil, în disoluție, supus unei permanente reconstrucții. Contestată virulent, identitatea se definește azi ca fiind multiplă, concentrică, mobilă, autoreflexivă, chemând – pentru omologare (validare socială) – și prezența *celuilalt*, ca element constitutiv. Această recunoaștere privește, desigur, și identitățile colective, zgomotos afirmate în postmodernitate sub flamura autonomiei (etnice, religioase, regionale) sau a ofensivelor politici de grup (feminism, homosexualism ș.a.). În acest context, *regândirea identității* devine, să recunoaștem, o problemă presantă. Ca „mediu cultural înșelător” cum afirma Douglas Kellner, cultura media este un „centru al imploziei identității” (Kellner 2001: 278). Andrei Marga observa că teoriile modernizării au lăsat în plan secund sau chiar au ignorat *identitatea națională* (Marga 2018: 57). Încadrarea acestui concept (relicvă, pentru unii) în modernizare, dincolo de manipulările ideologice, reclamă renovarea abordărilor; implicit, prin lucrarea elitelor, respingând „asumarea unor false identități”, făcând posibil saltul de la „naționalitatea genetică” la „Personalitatea națională”, cum sublinia Mircea Platon (Platon 2017: 8), denunțând „masochismul național-identitar al românilor” (Platon 2017: 13).

Pe aceeași linie, preocupat de a defini *identitatea românească*, balansând între realitate și ficțiune (originea, limba, cultura, religia), Ioan-Aurel Pop atrăgea atenția

asupra bagatelizării Istoriei, vocea specialiștilor fiind obturată de „voci” paralele, agresive și jignitoare în agora electronică, subminând – prin demonizare – încrederea în valorile și energiile nației (Pop 2016: 9). Bine informat, de erudiție filologico-istoriografică, Dan Mănuță intervine deseori corectiv, restabilind adevărul istoric, distingând între identitatea „simțită” și cea „ordonată” (Mănuță 2012: 30), evidențiind că ștergerea identității etnice a fost, prin rusificare și sovietizare, un proces concentric și controlat (Mănuță 2012: 34), cultivând perspectiva segregacionistă (opozitivă, întreținând dubii identitare, etnonimul român devenind, în Transnistria, un „politonom fascist”). Evident, nu crede în virtuțile literare ale regionalismului, după cum închistarea regionalistă nu poate fi un criteriu axiologic. Mai ales că o aceeași politică identitară, de la țarism la sovietism, a întreținut inimiciția, văzând în *identitatea reală* o amenințare, marșând pe „opозиția frapantă” care ar exista între moldoveni și români (Mănuță 2012: 30).

*

Interesat de „sursele concepțiilor regionaliste”, cu aplicație pe cazul literaturii noastre, Dan Mănuță a publicat numeroase studii, privind soarta regionalismului în literatură, etnografie, istorie, dialectologie etc., stăruind, de pildă, asupra dialectului aromân și a etnonimului aromân, „confectionat”, sublinia exegetul, de specialiștii străini. Dacă în acest exemplu putem vorbi, cu adevărat, de regionalism literar, cu totul alta este situația când discutăm despre „literatura moldovenească”. Dan Mănuță punctează decisiv:

Tot din punct de vedere geopolitic, (...), nu putem trece cu vederea situația așa numitei „limbi moldovenești”, apărute ca urmare a unor puternice ingerințe geopolitice din partea imperiilor țarist și sovietic. Acest artefact cominternist este menit a practica și exacerba centrifugarea, „moldovenismul” fiind în mod limpede un cal troian bolșevic. De aceea, așa zisa „literatură moldovenească” nu are cum să fie parte componentă a literaturii române, nici măcar sub zodia regionalismului, ea vărsându-se, împreună cu restul literaturilor sovieto-bolșevice din fostul imperiu, în marea „literatură sovietică” (Mănuță 2017: 170).

În contextul atâtor false dileme identitare, prelungite inerțial, sfidând adevărul istoric, soarta „literaturii moldovenești” își conservă echivocul¹). Să ne amintim că în cadrul sistemului literar sovietic, literatura moldovenească, deși literatură

¹ În urmă cu peste două decenii publicam *Cele două Românii?* (Timișoara, Editura Helicon, 1993), volum în care deplângeam, pe urmele altora, o aberație istorică: *existența a două state românești!* Au urmat: *Bătălia pentru Basarabia* (în două ediții, 2000 și 2002) și masiva antologie *Poeți din Basarabia* (2010, sub egida Editurii Academiei, în colaborare cu editura Știința din Chișinău), fără ecou, supusă unui ciudat embargo, încercând o radiografiere a fenomenului poetic basarabean pe durata unui secol, pledând pentru edificarea unui *spațiu cultural comun*. Firește, refuzând derogări valorice, propunând inevitabile declasări, în sensul unui metabolism cultural normal, integrând în circuitele noastre axiologice oferta literară de peste Prut. Temperând isteria antiromânească, românofobia care flutura pericolul „anexării”, pregătind – vorba regretatului Andrei Vartic – „coacerea premiselor”. Vrem a spune, așadar, că Basarabia nu e o provincie fără literatură, cantonată încă într-o estetică ofilită, chiar dacă supusă lungă vreme deznaționalizării (mankurtizării), recondiționând – printr-o propagandă ostilă – ficțiuni staliniste. Cum Republica Moldova există pe harta lumii, cum – inevitabil – e invocată *statalitatea*, obținută, e drept, printr-o anevoioasă legitimare, însoțită de exaltări autohtoniste, întrebarea de neocolit privește hilara pretenție a unei *literaturi moldovenești*, suficientă sieși.

națională, era parte a „norodului sovietic”, suportând o presiune slavizantă și împrumutând, obedient, trăsăturile literaturii majoritare. Așadar, ca parte – simbiotică – a literaturii sovietice (multinațională), ea nu era o literatură minoritară și, în consecință, nici regională, aparținând, la limita de est a latinității, unui „grup identitar nedecis” (Mănuță 2005: 96). Sub eticheta acestui *etnonim parțial*, „literatura moldovenească” marca, în contextul bilingvismului impus de stăpânirea ruso-sovietică, ridicarea subgraiului moldovenesc / basarabean la *statutul de limbă literară!* Constrânsă la un „specific artificial”, viața culturală recuza „matricea lingvistică”, afișând o identitate „ordonată”, impusă, constata Dan Mănuță, atrasă pe orbită moscovită, deschisă viziunii imperiale, prin „ștergerea identității obiective” (Mănuță 2005: 91). Ca alt posibil pol de atracție, Bucureștiul era văzut într-o relație opozitivă, jugulându-se tendințele pro-românești. Mai mult, toate canalele de comunicare cu limba literară standard erau închise, schimburile de cărți și periodice prohibite, încurajate fiind „crizele de orgoliu”, deși *literatura moldovenească* (un produs hibrid) încorporase valorile românești (Eminescu și Creangă, de exemplu, ca scriitori canonici). Evident că bolșevizarea României a „înghețat” astfel de realități geo-politice, ștergând identitatea reală și cultivând, la comandă moscovită, conflictul moldovenesc/român, animat de frustrări și complexe. Cum Moldova post-sovietică, sub pavăza statalității, a încurajat, la rândul-i, separatismul moldovenesc, dubiile și inimițiile identitare, răsfrânge cultural, s-au perpetuat.

Încât, sub presiunea acestor circumstanțe istorice, rămâne – în numele consangvinității – soluția *integrării literare*, zestrea literară basarabeană fiind adusă în matca *literaturii române generale*, cum propunea – stăruitor – Dan Mănuță. Tectonica literară, schimbările de cod, sarcofagul chirilicelor, înghețul ideologic, izolarea istorică, asaltul ruso-sovietismului și al condeielor oportuniste (dinozauri proletcultiști, idilismul de partid), inerția canonică, consensul obosit, muzeificarea, valul contestărilor, gâlceava „esențialilor” cu „expirații”, complexul mimetic, retardul, autoiluzionarea, respectiv *declasicizarea*, rezistența axiologică – toate se vor reflecta, corect sau fraudulos, în oglinzile criticii. Ceea ce obligă la o continuă *revalorizare*, operând o dureroasă *reducere la scară*.

Oricum, redeșteptarea națională a iscat adversități nebanuite. Chiar dacă ideologizarea ridicolă, practică decenii cu osârdie, a sucombat iar „paznicii” au dispărut și ei, deruta axiologică și intoleranța polemică fac victime. *Reevaluarea* acestei literaturi rămâne un proces igienic, normal, obligatoriu pentru metabolismul cultural. Respectă acest proces „în marș” *corectitudinea estetică*? Învolverările generaționiste tulbură tabloul și falsifică scara valorilor. Criteriul generaționist, manevrat „cu obstinație” la noi, cum observase Dan Mănuță, nu poate avea, în sine, o salvatoare încărcătură axiologică.

Revizuirile, așadar, urmează. Seceta proletcultistă, realismul canonic, capacitatea imitativă etc. obligă la reșezarea valorilor și prefacerea hărții literare. Dar nu prin „decrete” generaționiste! Valorile coexistă în oglinda culturală, relieful axiologic e accidentat iar rocadele, atunci când se produc, au – necesarmente – o motivație estetică, nu biografică. Încât frenezia revizuirilor, firească pentru generațiile care vin, echipate cu un alt cod de lectură pe suportul relaxării ideologice trebuie să împace, credem, redeșteptarea sentimentului național cu mentalitatea europeană, dincolo de false discordii și păguboase exclusivisme. Și, desigur, într-un

pluralism civilizat al opiniilor. Acel așteptat „examen de integrare”, clădind o *realitate culturală comună* va redimensiona valorile prin inevitabila reducere la scară. Veritabila *asumare* în circuitul valoric românesc, refuzând autarhia sau infatuarea, întârzie; când în interiorul culturii române această literatură basarabească se va fi lepădat de statutul marginal (ca „dat ontologic”), atunci, realmente, ea va ajunge „acasă”. Dar „întoarcerea la Ithaka e plină de acțiuni recuperatoare”, sublinia Mihai Cimpoi (Cimpoi 2009: 15).

Astăzi, sub umbrela europenismului, asistăm – paradoxal – la un fenomen de centrifugare. Voga teoriilor regionaliste, sub impuls economic, obligă și la un efort de clarificare, conceptul ca atare dovedindu-se „fragil”, nota Dan Mănuță. Un scurt excurs istoric ne obligă să constatăm că, după Unirea din 1918, provinciile revenite la Țara-mamă au îmbrățișat *regionalismul literar*, chiar dacă pretinsul specific zonal, dincolo de zgomotoasele „declarații de principii”, n-a putut fi dovedit (Mănuță 2005: 116). *Localismul creator*, teoretizat de Al. Dima, a avut ecou, dar erupțiile centrifuge se manifestau pe suportul unității de limbă. În cazul Basarabiei, însă, regionalismul este un *concept geopolitic*, demonstrează ferm Dan Mănuță (Mănuță 2005: 122), reanimând particularitățile centrifuge față de românitate. Iar concluzia criticului cade implacabil: „Apare cu limpezime că, deocamdată, conceptul de «regionalism basarabean» este de ajuns de compromis pentru ca resuscitarea lui să fie oportună” (Mănuță 2005: 123). Am prelungi, astfel, o strategie anxioasă „străină de literalitatea însăși” (Mănuță 2005: 82), acreditând – sub gir academic – o „fraudă bolșevică” (Mănuță 2005: 84).

Presiunea slavizării obligă la apărarea identității și a specificității. Dar acțiunea „moldovenistă” sovietică a avut un scop politic și, sub masca afirmării identității, a urmărit brutala separare de *unitatea sa etnică*, atentând la memoria istorică. Stegarii moldovenismului agită o fantomă lingvistică. A promova *limba moldovenească* înseamnă a dovedi o crasă ignoranță ori a comite o fraudă științifică, sub un întreg aspect (lingvistic, istoric, politic), încurajând un „genocid etno-cultural”, nota Eugeniu Coșeriu (Coșeriu 2017), fiindcă român și moldovean „nu sunt termeni de același rang semantic”. Dincolo de absurditatea existenței a două state românești și a unei limbi care circulă sub o dublă denumire, vom spune, fără echivoc, că acel „naționalism sănătos”, cerut de E. Coșeriu în contextul bilingvismului înseamnă, negreșit, raportarea la cultura „de origine”, invocând un necesar etnocentrism. Datoria de a-și apăra specificitatea nu înseamnă, în cazul literaturii basarabene, o reactivare a complexelor și infatuărilor provincialismului (regionalismului), în numele duiosului *spiritus loci*. După cum reapropierea de cultura română, depășind un dispreț păgubos sau virulența injurioasă n-ar trebui să încurajeze „puseurile localiste”, protejând un pretins specific regional. Deși a trecut printr-o „succesiune de reînvieri” și regenerări spectaculoase, chiar miraculoase, *fenomenul basarabean* rămâne înstrăinat, prelungindu-și „destinul golgotean” (Cimpoi 2009: 272), cu o identitate disonantă față de cadrul referențial românesc. Încât și literatura din Basarabia, în pofida eforturilor sincronizante, a gesturilor recuperatorii, e și azi privită ca o *literatură paralelă*.

Eforturile lui Dan Mănuță, repudiind geografia literară ca „fenomen nu numai nociv, ci și derizoriu” (Mănuță 2012: 146), vizau, de fapt, desprinderea de „tiparul literar sovietic”, semnalând „gradul de prezență a scrisului literar românesc”

(Mănuță 2012: 187). Tenta polemică a scrisului său, mai puțin subliniată, întreținând adversități „mute”, invită la o grabnică reconsiderare, conferindu-i, fie și postum, o altă vizibilitate (binemeritată).

Bibliografie

- Cimpoi 2009: Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, ediția a IV-a reactualizată, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă.
- Coșeriu 2017: Eugeniu Coșeriu, *Despre așa-zisa „limbă moldovenească”*, în revista „Limba Română”, nr. 3/ 2017, anul XXVII, Chișinău.
- Kellner 2001: Douglas Kellner, *Cultura media*, traducere de Teodora Ghivirigă și Liliana Scărlătescu; *Prefață* de Adrian Dinu Rachieru, Iași, Institutul European.
- Malița 1998: Mircea Malița, *Zece mii de culturi, o singură civilizație: spre geomodernitatea secolului XXI. Prefață* de Ricardo Diez-Hochleitner, București, Editura Nemira.
- Marga 2018: Andrei Marga, *Identitate națională și modernitate*, Brașov, Libris Editorial.
- Mănuță 2005: Dan Mănuță, *Literatură și ideologie*, Iași, Editura Timpul.
- Mănuță 2007: Dan Mănuță, *Restituiri (Critica criticii)*, Iași, Princeps Edit.
- Mănuță 2012: Dan Mănuță, *Literatură, identitate și regionalism*, Iași, Princeps Edit.
- Mănuță 2016: Dan Mănuță, *Cronici literare*, Iași, Tipo Moldova.
- Platon 2017: Mircea Platon, *Elitele și conștiința națională*, București, Editura Contemporanul.
- Pop 2016: Ioan-Aurel Pop, *Identitatea românească: felul de a fi român de-a lungul timpului*, București, Editura Contemporanul.
- Rachieru 1993: Adrian Dinu Rachieru, *Cele două Românii?*, Timișoara, Editura Helicon.
- Rachieru 2002: Adrian Dinu Rachieru, *Bătălia pentru Basarabia*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Timișoara, Editura Augusta.
- Rachieru 2010: Adrian Dinu Rachieru, *Poeți din Basarabia (Un veac de poezie românească)*, București, Editura Academiei Române, Chișinău, Editura Știința.

Regionalism and National Identity

Dan Mănuță was a library-man, with firm and personal opinions, an opponent of common places, disclaiming the stylistic volutes and the café folklore. On a solid international basis, he practiced a reconsideration criticism, re-visiting alleged-classified cases. He was an honest commentator, with a cold analysis, on a Germanic pattern, developed in a columnist Romania, which was still missing the chroniclers' gambol and cheerfulness. Dan Mănuță didn't embrace the generationism criterion (partisan) and didn't agree with the monstrosities of some literary histories (alienating from the subject). He was ideologically permeable. With a recuperating and contextualized effort, he staked on a general, Romanian literature, being attentive to the literary tectonics and the identity crises. This explains his interest in the “regionalist obsessions”, the imposed identities, the Moldavian-Soviet literature etc. – researched with extreme exactness, with polemic appetite, in a geo-political frame, and axiologically militating for the reunification of the Romanian culture.

Ioan Pop Florantin, precursor al fantasticului românesc

Ana Alexandra SANDULOVICIU*

Keywords: *fabulous; fantastic; folklore; ballad; Romanticism*

Extrem de puțin sau aproape deloc cunoscut în prezent, atât în ceea ce privește scrierile sale literare, cât și cele estetice, ardeleanul Ioan Pop Florantin a reprezentat o personalitate/figură intelectuală binecunoscută a Iașului în perioada junimistă.

După ce își încheie, cu un doctorat, studiile universitare de filosofie la Viena, în 1867, Ioan Pop Florantin revine în țară, funcționând ca profesor suplinitor de filosofie în orașele Bârlad și Botoșani. Însă aspirațiile tânărului sălăjean sunt mult mai mari, iar în decembrie 1868 acesta se înscrie la un concurs pentru a ocupa catedra de pedagogie la Școala normală „Vasile Lupu” din Iași.

Este posibil ca hotărârea de a veni în Iași să fi fost influențată și de primirea foarte bună pe care i-o fac la început junimiștii. Florantin mai publicase, deja, versuri și recenzii în câteva ziare românești din Viena și Pesta, precum „Umoristul”, „Albina” și „Concordia” (Mănucă 2005: 202).

Istoria literară a fost și este nedreaptă față de o parte a creației literare a scriitorului, aruncând asupra câtorva nuvele demne de toată atenția un vâl de uitare care persistă și în prezent. Poate că această receptare este și urmarea caracterizării negative pe care i-o schițează, extrem de fugitiv, Iacob Negruzzi în *Amintiri din Junimea*¹.

Autor de nuvele și romane de inspirație istorică, având în centru personaje precum Decebal, Horea, Avram Iancu, Florantin este însă pasionat și de științe. Estetica, filosofia, psihologia și pedagogia îl vor preocupa pe parcursul îndelungatei sale cariere de dascăl; va fi autor de manuale școlare și va avea inițiative menite să ridice calitatea învățământului românesc.

Lucrările sale literare cele mai notabile datează din epoca în care devine membru al „Junimii” și îi sunt publicate în „Convorbiri literare” mai multe nuvele, prima intitulându-se *Decebal*, trimisă de la Botoșani lui Iacob Negruzzi în decembrie 1868.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România.

¹ Acesta își amintește cu umor cum severii lectori junimiști, în frunte cu Titu Maiorescu și Vasile Pogor, ar fi greșit interpretând foarte laudativ prima nuvelă trimisă de Florantin „Junimii”: „Maiorescu, lectorul în titlu al «Junimii» în anii întâi, a cetit-o deosebit de bine, așa încât chiar de la început efectul a fost bun. Însă cu cât urma lectura, cu atât Pogor, altfel cel mai aprig critic, simțea o mai mare plăcere în ascultarea novejii și adesea sublinia un pasaj sau altul cu exclamațiile «bine, foarte bine, iată un scriitor de talent, minunat» etc. (Negruzzi 1970: 109–111).

După această primă etapă a carierei sale, caracterizată mai ales de experiența încercărilor literare, Florantin se va îndepărta de scris și va deveni, ca profesor de filosofie, preocupat de actul și sistemul de învățământ.

Cât privește apartenența sa la gruparea literară a „Junimii” și la doctrina estetică a acesteia, istoria și critica literară îl așază în rândul figurilor marcante ale „Junimii”, deși scriitorul nu a frecventat întrunirile societății decât timp de un an. Prin urmare, unii critici apreciază că Pop Florantin ar fi unul din cei mai reprezentativi junimiști și fără nuvelele sale „Convorbiri literare” nu pot fi concepute (Mănuță 2005: 200). Acest aspect poate fi considerat oarecum paradoxal, pentru că între Pop Florantin și „Junimea” se va instaura, din păcate, o adversitate de lungă durată, definitivă, însă natura acesteia nu a fost de ordin doctrinar, scriitorul împărtășind aceleași principii estetice ca și ceilalți junimiști, ci personal, probabil datorită temperamentului orgolios și unui început de boală care îl făcea să sufere de mania persecuției și să vadă în jur doar comploturi.

Susținut, la începuturile activității sale, de gruparea literară ieșeană, Florantin ajunge în Iași, la 17 iulie 1870, ca profesor de filosofie, germană și română la Liceul Central (Mănuță 2005: 204). În același an va redacta primul manual de filosofie destinat elevilor care se pregătesc pentru bacalaureat, *Fundament de filosofie*. Numit suplinitor la Catedra de filosofie a Universității ieșene, în locul lui Titu Maiorescu, Florantin speră să poată ocupa definitiv acest post, însă lucrurile nu vor sta așa. Va fi preferat profesorul Constantin Leonardescu (Mănuță 2005: 204). Sensibil și predispus, deja, la dezechilibru, Florantin este extrem de afectat de această decizie. Tot acum încep să apară neînțelegerile dintre el și junimiști, „pentru că, afirmă el, a refuzat să țină a doua prelecțiune, în care să laude cosmopolitismul și să combată naționalismul” (Mănuță 2005: 204). Oricum, Florantin va rămâne cu ideea falsă că Maiorescu ar fi intervenit, din invidie și temându-se de concurența pe care i-ar fi făcut-o, pentru ca el să nu poată ocupa o catedră la Universitatea din Iași.

Un alt aspect care ar fi dus la răcirea relațiilor dintre Florantin și „Junimea” ar fi fost „consecvența de principii” a acesteia (Mănuță 2005: 205). Scriitorul publicase, înainte de perioada ieșeană, un volum intitulat *Cântece voinicești*, încărcat de latinisme, ori se știe că „Junimea” nu agreea subiectele inactuale și prezența latinismelor în limbă.

Deși a scris poezie, romane istorice (*Romeo, Horea, Avram Iancu, regele Carpaților*) și chiar o epopee, *Ștefaniada*, nuvelele publicate în „Convorbiri literare” sunt, de departe, cele mai bune realizări literare ale scriitorului ardelean. Revenind la nuvela istorică *Decebal*, trebuie amintit faptul că însuși Maiorescu o citește în cadrul „Junimii”, lăudându-i măsura estetică și stilul, și îi scrie apoi, entuziasmat, autorului opiniile sale. Celelalte nuvele, de care ne vom ocupa în rândurile care urmează, vor apărea din 1869 până în 1871 în „Convorbiri literare”. Prin urmare, este stranie poziția de mai târziu a lui Iacob Negruzzi, potrivit căreia junimiștii și el însuși ca redactor ar fi făcut o greșală publicându-le, acestea fiind, considerau ei, lipsite total de orice valoare literară și originalitate.

Ascunse în paginile revistei ieșene, rămase necunoscute până astăzi, nuvelele *Pribeagul*, *O floare albă*, *Juanita*, *O casă neagră*, *Zoa-Zuirvan* sunt importante pentru istoria literară fiindcă aduc, așa cum se va vedea, câteva elemente noi în contextul mijlocului de secol XIX în literatura noastră. Iar scriitorul poate fi

considerat un deschizător de drum, un precursor, mai modest decât alții, dar demn de menționat, pe terenul nuvelisticii și supranaturalului românesc.

Influențat, așa cum s-a mai remarcat, și de lecturi din romanticii germani, scriitorul conturează în textele de mai sus o atmosferă stranie, fantastă și apăsătoare deopotrivă, în care starea de vis, mai curând alunecarea în vis, transformat deseori în coșmar, a personajelor se întrepătrunde deseori cu viața lor reală, provocându-le stări ca de transă și tulburându-le existența. Glisarea spre vis, uneori spre reverie se combină, în povestiri, cu elemente ce trimit, în mod evident, la specii folclorice precum balada, legenda, iar fabulosul este „caracteristica esențială a întregii proze a lui Pop Florantin” (Mănucă 2005: 228). De asemenea, atmosfera construită nu este una realistă, ci trimite, mai curând, spre basm, neavând delimitări spațio-temporale riguroase/clare.

Textele literare la care ne referim apar cam în aceeași perioadă în care alți doi junimiști, Mihai Eminescu și Nicolae Gane, vor publica în paginile „Convorbirilor literare” *Comoara de pe Rarău* (1868), *Făt-frumos din lacrimă* (1870), *Sărmanul Dionis* (1872) și, aproape un deceniu mai târziu, *Sfântul Andrei* (1879), cele trei nuvele cât și basmul conținând elemente de fantastic.

Se poate observa, astfel, cum inspirația care va conduce, mai târziu, la conturarea și existența genului fantastic în literatura română începe să se cristalizeze în perioada literară a „Junimii”. Dacă scriitorul ardelean surprinde, pentru acea dată, prin felul în care recurge la alternanța real/oniric, prin construcția personajelor și a stărilor psihotice pe care acestea le traversează și chiar prin modalitățile narative întrebuințate (desigur, în stare incipientă), moldoveanul N. Gane scrie o proză bazată pe acțiune, în care funcția narativă are un rol bine determinat și permite o apropiere foarte importantă de fantastic. Mai mult, ritmul producerii evenimentelor este unul alert, pentru că eroii vor trece printr-o multitudine de evenimente într-un timp al discursului foarte scurt, ceea ce nu se întâmplă în nuvelele lui Florantin, unde avem de-a face cu un ritm evenimential extrem de lent. Un alt aspect defavorabil în povestirile lui Pop Florantin, superior în cazul lui Gane (cât despre Eminescu nici nu trebuie să mai vorbim) este stilul greoi, trenant, prea încărcat mai mereu de epitete, atribute, comparații, metafore care obosesc cititorul, așa cum se poate constata în exemplele următoare: „Dar mâna *afurisită* se întinde...și te-ajunge. Eu scăpând de sub jărat, alergai *cu scumpa vieței mele* în brațe...spaima *cea groaznică* o bătu în un *tremur de moarte*.... o tot strigam pe nume cu vocea *cea mai blandă* a inimei mele” (*Pribeagul*: 118), sau „Ce se vede colo peste movila *cea neagră*...? Coperișe *roșii de aramă*; turnuri *albe de marmură*, cruci *suflate cu aur*, stele *de argint*” (*O floare albă*: 158); fragmentul se repetă în nuvelă în fiecare capitol, procedeul aparținând speciei epice a baladei; de fapt, construcția nuvelei se apropie foarte mult de baladă prin recurgerea repetitivă la o seamă de fraze și alăturări de cuvinte); alte exemple încărcate de adjective prin care se instaurează atmosfera stranie, teama și, mai târziu, tristețea instalată în sufletul eroului ar fi „*păreți ne-ncheieți*, ferestre *uitate*”, „om *întunecat zburând*”, „*goană turbată*”, „*groaza nopții*”, sau procedeul enumerării („*tunetele durduiau, încheieturile caselor pârlăiau, vânturile urlau*”, iarăși „*tunetele durduiau, trăsnetele luminau*”, „*aurul cel tâlhărit*” (*O floare albă*: 157, 158, 160, 164). Personajul întruchipat de călugărul misterios, care aduce ispita aurului în viața lui Costei, este „[...] un om cu barba *lungă*, cu sandale *de lemn* în

picioare, cu haină *de pănură neagră* de sus până jos, și cu pălărie *clăpăuzată* și *apăsată pe ochi*” (*O floare albă*: 158); spre finalul povestirii, apare iarăși „acela cu barbă lungă, cu mantia neagră, cu sandale *de lemn*, cu pălărie lată, *clăpăuzată, apăsată peste ochi*”, pentru a-i cere lui Costei lădița pe care i-o încredințase (*O floare albă*: 212). Protagonista este o ființă cu totul angelică, substantivul *înger* repetându-se de cinci ori pe două pagini, alături de metafore care încarcă exagerat textul: „Ermina era *floarea cea mai albă*”, „*îngerul meu*”, „*scump îngerul meu*”, „*scumpă floare*”, „*floarea cea albă*”, „*scumpa sufletului meu*”, „*mărgăritarul meu cel scump*”, „*scump cerul meu*” (*O floare albă*: 178, 179) etc. În final, autorul revine la elementele de descriere de la începutul nuvelei: „*coperișe nalte de aramă, cruci suflate cu aur, stele de argint*” (*O floare albă*: 214). O altă figură feminină, Juanita, din nuvela cu același titlu, este „*o stea blândă*”, „*doi ochi cerești*”, „*scumpa visurilor*”, „*înger ceresc*”, „*îngerul cel scump*”, „*năluca visurilor lui*” (*Juanita*: 367, 368) etc.

Ca surse de inspirație, Florantin a avut cu certitudine folclorul (basmul, legenda și povestea), cât și pe romanticii germani (Tieck, Novalis, Jean Paul, A. Von Chamisso, E.T.A. Hoffmann), în proza cărora elemente precum visul, coșmarul, reveria, fantasma erau dominante. La o privire mai atentă, cele câteva nuvele studiate conțin și elemente comune cu acelea ale romanului gotic, deși este destul de puțin probabil ca Florantin să fi avut astfel de lecturi: o tânără inocentă este urmărită și amenințată de un personaj masculin, malefic iar misterul, noaptea, ruinele, finalul tragic ar putea trimite, până la un punct, la profilul romanului gotic englez.

Revenind, însă, la Pop Florantin și la momentul literar al „Junimii”, s-a scris că nuvelele sale ar anticipa, prin alternanța planurilor real/oniric, *Sărmanul Dionis* al lui Eminescu, publicat în 1872. Însă fiecare scriitor (și îi avem în vedere pe Pop Florantin, Eminescu și Gane, toți trei junimiști), se apropie în mod diferit de fantastic; dacă Eminescu deschide calea fantasticului într-o manieră excepțională, proprie geniului, și nu este bine înțeles, receptat de publicul acelor timpuri, poate că și narațiunile lui Pop Florantin conțin unele aspecte (amestecul visului cu realul, stările de delir și transă ale personajelor) prea moderne pentru junimiști, care, entuziasmându-se la început, vor critica mai apoi prea aspru scrierile lui Florantin (Negruzzi 1970: 110). Este adevărat, însă, că Florantin a fost un scriitor dominat mai mult de preocupările sale estetice, iar stilul său nu este unul savuros, care să provoace cititorul la lectură, precum al lui Vasile Alecsandri ori chiar al lui N. Gane.

Există, în corpusul de nuvele menționat, câteva particularități/ constante/ trăsături caracteristice privitoare atât la scriitură, cât și la temele alese și la construcția personajelor.

De obicei, autorul respectă aceeași schemă, și anume o scurtă introducere moralizatoare care pregătește intrarea lectorului în lumea narativă. De exemplu, nuvela *O floare albă* debutează cu următorul fragment de text:

Doamne ferește-mă de nenorociri mari și mă apără. De supărări mici mă voi păzi eu. Cu rele mari m-am împrietenit; și de bucurii nici nu mă tem (*O floare albă*: 158),

în timp ce *Zoa-Zuirvan* este precedată de următoarele rânduri pregătitoare: „La răsărit!...la răsărit! Fugiți de apusul soarelui! Apusul e clipita întunecării –

răsăritul e unda luminei strălucitoare” (*Zoa-Zuirvan* : 49). La fel *Juanita* și *O casă neagră* respectă aceeași formulă.

Narația decurge de obicei la persoana a III-a, iar temele abordate sunt propice fantasticului, acelei rupe de nivel care să permită producerea unui eveniment supranatural, dar ritmul trenant al povestirii, stilul greoi și încărcat de figuri de stil, lipsa acțiunii (ori se știe cât de importantă este acțiunea în fantastic, practic acesta fiind condiționat de acțiune, de producerea de evenimente narative) și deznodământul banal, predictibil, reduc șansele de realizare a supranaturalului.

Numele alese sunt bizare, dar și extrem de originale, așa cum observa și George Călinescu în *Istoria literaturii române*: asocieri ori prezențe precum Boldur Petreicu, Armand Toreanu, Iorgu Albanu, Corbu Albanu, Alesandru Costei, Juanita, Serafina, Ermina Umbreanu etc. constituie o dovadă a imaginației bogate a scriitorului. Toponimele sunt, de asemenea, surprinzătoare: Hăidureni, Bociani, Umbreni etc.

Modul în care este utilizată descrierea² reprezintă un alt element comun al esteticii/poeticii lui Florantin. Natura este întotdeauna asociată, în spirit romantic, cu starea interioară a personajelor; astfel, în nuvela *O floare albă*, protagonistul Alesandru Costei dezvoltă o adevărată obsesie pentru o comoară ce-i fusese încredințată; starea de confuzie și de derută a eroului se suprapune, atât la început, cât și la final, cu dezlănțuirea unei furtuni teribile, descrisă în așa manieră încât să creeze o atmosferă terifiantă. În povestirea *O casă neagră*, un peisaj dezolant, al unei case cu ferestrele zidite și năpădită de o vegetație sufocantă, în concordanță cu nefericita existență a eroului, Iorgu Albanu, completează blestemul care apasă asupra lui. La fel, disperarea ce pune stăpânire pe sufletul Juanitei se oglindește în prăpădul și vijelia în care tânăra își va afla sfârșitul.

Personajele pot fi introduse într-o tipologie restrânsă: tânăra angelică a cărei viață este asemenea unei flori, extrem de fragilă; această ființă plâpândă poate fi răpusă de tristețe, dragoste, dor, teamă; personaje abulice, eroinelor lui Pop Florantin le place starea de reverie mai mult decât acțiunea; ele se lasă pradă iubirii dar știu și să respecte, cu prețul sacrificiului de sine, cuvântul dat. Toate tremură ca firul trestiei, comparația preferată de scriitor și subliniind slăbiciunea acestora: „Ermina era floarea cea mai albă din toate florile din Umbreni. Taică-său numai în brațe o purta și de raza soarelui o ferea”, la fel „Ermina își ridică ochii și-i întâlnește cu ai străinului și tremură totuși”, sau „Cum tremurau frunzele plopilor [...] mai tare tremura virgina aceea lăcremată când sosi străinul cel dorit lângă ea [...]” (*O floare albă*: 178, 179). Excepție face Serafina (*O casă neagră*), care hotărăște să își ucidă soțul cu ajutorul iubitului. Cu siguranță este o manieră romantică de a construi personajele feminine, asemănătoare celei folosite de Eminescu în basmul *Făt-frumos din lacrimă* sau în *Sărmanul Dionis*. Bărbații, deși viteji de poveste, sunt chinuiți, bolnavi de dragoste, au senzații ciudate: palpitații, dureri de inimă, „sboară” spre iubitele lor, însă, de cele mai multe ori, poveștile de dragoste au un final tragic, excepție făcând un singur cuplu, cel format din frumoasa Izris și viteazul Rustaim din povestirea *Zoa-Zuirvan*. Acești eroi de factură romantică nu dau de cele mai

² Pop Florantin prefigurează, prin felul în care inserează descrierea naturii în text, povestirile fantastice ale scriitorilor Ion Agârbiceanu, Gala Galaction și, de ce nu, Pavel Dan.

multe ori impresia unor personaje reale, verosimile, rămânând niște eboșe, prea sumar creionate.

O floare albă este una din cele mai bine realizate povestiri. Atmosfera din deschidere este una înfricoșătoare, care ar fi putut prevesti intruziunea fantasticului: într-o seară cu o teribilă furtună, Alesandru Costei, „om drept [...] care nu se temea nici de o nelegiuire”, primește vizita unui misterios călugăr, care îi lasă în păstrare o ladă, spunându-i că va veni cândva să o ia înapoi. Desigur, Costei nu rezistă tentației de a o deschide, și găsește trei saci cu galbeni, pe care îi va folosi să construiască un adevărat palat pentru Ermina, viitoarea soție. În acest timp, Ermina moare chinuită de așteptare și de dor. Cu sufletul sfâșiat de tristețe, Costei pune să se dărâme casele pe care le făcuse pentru aceasta și pentru construcția cărora își însușise banii călugărului și se aruncă într-o prăpastie. Elementele de originalitate stau în formula narativă folosită: avem o povestire în ramă, ceea ce este de apreciat pentru anul apariției, vocea narativă relatând la persoana I în deschiderea și încheierea textului; naratorul se adresează direct cititorului său: „să trecem”, „să vedem”, „să întrebăm”, „Doamne ferește-mă de nenorociri mari și mă apără”, „Când îți vine sacul în casă plin de talanturi, fugi!” etc. În final, povestitorul mărturisește că „aceste mi le-a spus un moșneag bătrân alb la păr, pe care l-am întâlnit”, bătrânul fiind însuși Alesandru Costei. Apariția personajului misterios, „un om cu barba lungă, cu sandale de lemn în picioare, cu haină de pânură neagră de sus până jos [...]” (*O floare albă*: 158), plasează acțiunea într-o atmosferă de mister și așteptare, la fel de bine fiind descrise stările de delir și panică pe care le traversează Alesandru după ce își va însuși galbenii din ladă.

Povestirea *Pribeagul* începe printr-o introducere moralizatoare; formula narativă este interesantă și de data aceasta, întrucât avem un jurnal integrat în povestire, al tatălui naratorului. Teribil de afectat de primirea unei scrisori care îl anunță că sora i-a intrat la mănăstire, el traversează stări contradictorii:

vederea mi se întunecă și eu căzui jos; eram într-o stare parcă jumătate vis, jumătate aieva. Mi se părea că toate numai le-am visat și că numai acum încep a mă deștepta dintr-un somn greu, plin de visuri [...] (*Pribeagul*: 115).

De fapt, acesta visează că a primit o scrisoare, apoi se trezește și vede că scrisoarea exista aieva. Scrisoarea este un jurnal din care naratorul află amănunte despre familia sa.

Juanita urmează același tipar al deschiderii făcute de vocea narativă printr-o serie de povețe și sfaturi. Stilul se apropie foarte mult de basm; eroul,

Boldur Petreicu din Hăidureni, avea tot ce poate face strălucită viața omului; și viața lui tot întunecată rămânea, cât era soarele de orbitor (*Juanita*: 365).

Acțiunea este simplă: Petreicu o găsește pe frumoasa visurilor sale aieva, salvând-o de la răpire. Naivă, ea îi face o promisiune drept mulțumire: „Jur că îți voi da ce voi avea mai scump pe lumea asta și pe cealaltă”. Deși Juanita e îndrăgostită de Armand Toreanu, Petreicu profită de promisiunea acesteia și o constrânge să se căsătorească cu el. Ea acceptă, dar îi mărturisește că iubește pe un altul. Tatăl ei, Hăidureanu, și iubitul nu o vor ierta pentru căsătoria secretă. Petreicu este un personaj pasional și romantic, ca și Alesandru Costei din *O floare albă*. Orbiți de

iubire, care devine pentru ei asemenea unui drog, ei încep să ia decizii anormale și să se comporte ciudat. Când află că Juanita îl iubește pe Armand, Petreicu o alungă și o imploră în același timp să nu plece: „Piei dinaintea mea! Piei din casa asta [...]! Vino îndărăt la mine! [...] ! Dar ce vreu eu? Nu veni, nu veni!” (*Juanita*: 370).

Titlul nuvelei *O casă neagră* este bine ales, trimițând la nenorocirea abătută asupra familiei Albanu și a descendentului acesteia, Iorgu. Proaspăt întors din străinătate, Iorgu află din niște scrisori teribile secrete legate de părinții săi și de moartea acestora și începe să se simtă vinovat de moartea tatălui său. Trăiește cu obsesia că din fiecare ungher îl pândesc ochi amenințători care îl vor pedepsi pentru că i-a dus, fără să știe, tatălui său un pahar cu otravă pregătit de Serafina, mama sa:

Iorgului i se părea că de pretutindene se uită la el câte un ochi, și-l vede pe el, care a întins tătâne-său paharul morții și a vândut pe maică-sa cu cuvinte pierzătoare (*O casă neagră*: 28).

Tot din scrisori află protagonistul de iubirea interzisă dintre mama sa și fiul vitreg al acesteia, Victor Albanu. Descoperiți de Corbu Albanu, soțul extrem de gelos, dar și rău la suflet, cei doi hotărăsc să îl omoare, sunt, însă, prinși, judecați și condamnați la moarte. Subiectul este bine ales, iar regimul figurilor de stil instituie încă de la început o atmosferă trenantă, apăsătoare, aducătoare de rău. Descrierea grădinii și casei, precum și a stării personajelor, este făcută în culori sumbre: „casa cea neagră”, sintagmă ce se repetă de mai multe ori, „curtea cea părăsită”, „întunecarea nopții”, cuvintele negative (nimeni, niciodată); ca să nu mai întâlnească pe nimeni, Iorgu trăiește izolat într-o casă cu ferestrele zidite, acoperită de o vegetație sufocantă; doar noaptea el se încumetă să iasă în grădina pustie. Atunci când o zărește pe Serafina și se îndrăgostește de ea, fiul său vitreg o găsește sub „o salcie tristă”, purtând „un vâl negru lăsat pe față”; propensiunea spre culoarea neagră continuă, cei doi au „gânduri negre”, se sperie de un „corb urât”, noaptea e lungă, „nouri mari, negri, cât de mânioși vântură cu aripile cele groaznice! Nu-s ca niște corbi turbați?” sau „[...] nourii cei negri mânioși, cum întunecă cu aripele lor [...]”; cheamă în ajutor puterile întunericului”, „puterile negre ale întunecimii” (*O casă neagră*: 21, 22).

Se observă cu ușurință că eroii lui Florantin au numai idei nefericite, pierzătoare, care îi conduc spre dezastru. Alesandru Costei construiește un palat pentru iubita sa Ermina, timp în care aceasta este răpusă de dor și tristețe, așteptându-l. Juanita se căsătorește cu Boldur Petreicu pentru a-și respecta promisiunea, deși îl iubește pe Armand Toreanu. Serafina se îndrăgostește iremediabil de fiul vitreg și își omoară soțul, dar își va distruge propria viață, pe aceea a lui Victor Albanu și a fiului Iorgu.

Apropiate prin unele procedee de basm ori baladă, însă încercând să facă saltul spre povestire, nuvelele studiate sunt reprezentative pentru felul în care inserează/introduc motive și teme populare într-o țesătură narativă cultă, romantică. Ele prefigurează/anunță timid fantasticul, lipsindu-le, însă, coloana spațio-temporală care să permită o dezvoltare epică și evenimentială adecvată. Dar merită cu certitudine să fie studiate, deschizând o direcție literară continuată de M. Eminescu, precum și de alți scriitori care au pășit pe calea fantasticului la începutul secolului următor, precum Ion Agârbiceanu, Gala Galaction ori Pavel Dan.

Bibliografie

- Călinescu 1941: George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- Cubleșan 1993: Constantin Cubleșan *Romantic și fantast*, în „Steaua”, vol. 44, februarie, nr. 2.
- Dicționarul general al literaturii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2006, vol. V.
- Florantin 1869: Ioan Pop Florantin, *Decebal*, „Convorbiri literare”, III, nr. 1.
- Florantin 1869: Ioan Pop Florantin, *Pribeagul*, „Convorbiri literare”, III, nr. 7, 8.
- Florantin 1869: Ioan Pop Florantin, *O floare albă*, „Convorbiri literare”, III, nr. 10.
- Florantin 1870: Ioan Pop Florantin, *Juanita*, „Convorbiri literare”, III, nr. 21.
- Florantin 1870: Ioan Pop Florantin, *O casă neagră*, „Convorbiri literare”, IV, nr. 1, 2.
- Florantin 1870: Ioan Pop Florantin, *Zoa-Zuirvan*, „Convorbiri literare”, V, nr. 4, 5.
- Gane 1971: Nicolae Gane, *Comoara de pe Rarău*, București, Editura Minerva.
- Jumară 1993: Dan Jumară, *Ioan Pop Florantin, contribuții bio-bibliografice*, Zalău, Muzeul de istorie și artă.
- Mănucă 2005: Dan Mănucă, *Scriitori junimiști*, ediția a doua revăzută, Iași, Princeps Edit.
- Negruzzi 1970: Iacob Negruzzi, *Amintiri de la „Junimea”*, București, Editura Minerva.

Ioan Pop Florantin, a Precursor of Romanian Fantastic Literature

Ioan Pop Florantin was, for a short while, one of the members of the “Junimea” literary society, and his most representative short stories were published in “Convorbiri literare”, the journal of the literary group from Iasi. This article aims to analyse six of his short stories that have remained – unjustly – totally unknown to the public, and to highlight a series of procedures and elements that were innovative for the literary period under discussion. Drawing his inspiration from folklore and being also influenced by German Romanticism, Pop Florantin can be considered, through the topics that he chose to write on and the narrative pattern of his short stories, a precursor of Romanian supernatural literature.

La Scuola latinista di Transilvania: ideologia, finalità e protagonisti

Adriana SENATORE*

Keywords: *Enlightenment; Latin School of Transylvania; Samuil Micu; Gheorghe Șincai; Petru Maior; Ion Budai-Deleanu*

L'alba del Settecento si leva su una Romania divisa e oppressa dal dominio straniero, su un popolo che ignorava o non sentiva più le origini latine, su un paese che stentava a mantenere contatti con la civiltà europea. E però la situazione presentava aspetti e caratteri differenti nelle tre regioni storiche, la Valacchia, la Moldavia e la Transilvania, che costituivano il cuore pulsante della nazione. Nei due Principati era già avvenuta nelle età precedenti una timida apertura verso i valori spirituali dell'Europa, ma quasi sempre in via mediata: per il tramite degli umanisti polacchi, si erano nel XVII secolo stabiliti i primi rapporti con l'Occidente; attraverso il filtro dell'erudizione greca, erano state, in quello successivo, intessute più assidue relazioni con i due versanti del Vecchio Continente. Alcuni sovrani e statisti si erano prodigati per ampliare quei varchi: così, il principe di Valacchia Constantin Brâncoveanu e il suo ministro degli affari esteri, lo *stolnic* Constantin Cantacuzino, entrambi allievi dell'Università di Padova, avevano scoperto, grazie agli stimoli dei docenti del rinomato Ateneo¹, le suggestioni dell'Umanesimo e del Rinascimento, si erano accostati alla latinità classica, erano rimasti affascinati dal pensiero di Erasmo da Rotterdam, avevano favorito l'assimilazione dei modelli culturali italiani.

I più fruttuosi tentativi di rompere il secolare isolamento furono, tuttavia, non opera dell'iniziativa di singoli, bensì naturale conseguenza della svolta politica ed amministrativa che aveva profondamente mutato la situazione ai vertici dei Principati: la Sublime Porta aveva sottratto le due entità statali ai reggenti locali e le aveva affidate a notabili prescelti in seno alle famiglie più eminenti del Fanar, il quartiere di Istanbul abitato da una folta colonia di greci e sudditi grecizzati che erano, per la fedeltà assoluta al potere, pervenuti a cariche prestigiose nelle forze armate e nell'apparato burocratico. Le autorità centrali si erano decise a tale passo perché preoccupate dalle mire espansionistiche dell'Austria e dai ventilati disegni di alleanza della Moldavia con la Russia di Pietro il Grande, che erano risonati come un inquietante segnale d'allarme per l'integrità dell'Impero multinazionale ottomano.

* Università degli Studi di Bari Aldo Moro, Italia.

¹ La città veneta è da Miron Costin definita culla di ogni cultura e arte, come un tempo la greca Atene («Acéia țară ieste acum scaunul și cuibul a toată dăscăliia și învățătura, cum era într-o vrème la greci Athina, acum Padova la Italia, și de alte iscusite și trufașă meșterșuguri» (Costin 1965: 16)).

Da questo momento in poi sui troni valacco e moldavo il sultano innalzerà uomini di sicura obbedienza e li tratterà alla stregua di governatori di provincia, nominati, spostati e destituiti a suo piacimento (Castellan 2011: 91), e la prassi sarà mantenuta fino agli anni Venti del XIX secolo.

I riflessi economici e sociali del nuovo sistema si rivelarono oltremodo negativi per i sudditi che videro peggiorare le proprie condizioni materiali, esposti com'erano all'avidità di non pochi dei sovrani, intenzionati a rivalersi con ogni mezzo e nel più breve tempo possibile del danaro profuso per assicurarsi la carica, ma non tardò a manifestarsi qualche beneficio quando la lungimiranza politica spinse alcuni tra loro ad adoprarsi per il bene di un paese che pure avrebbero dovuto lasciare al volgere di un ristretto periodo di regno. Così Grigore III Ghica, convinto della funzione primaria dell'istruzione e della scienza per il completo sviluppo della personalità umana, riformò l'Accademia principesca di Iași e, nel gennaio del 1765, presenziò con tutta la corte alla prolusione tenuta da Iosipos Moesiodax, appena designato al vertice dell'importante istituzione (Popescu 2016: 35, nota 2). Mosso dall'idea illuministica di contribuire alla felicità dell'uomo curandone *in primis* la formazione civile, morale e intellettuale, Alexandru Vodă Ipsilanti ne seguì l'esempio a Bucarest, dove rinnovò il sistema d'insegnamento e riorganizzò l'antica Scuola di San Sava, che divenne, con decreto del gennaio del 1776, un'Accademia aperta anche ai figli dei contadini destinati al servizio ecclesiastico, a differenza di quella della capitale moldava riservata ai soli rampolli dell'aristocrazia (Castellan 2011: 112–113). E siccome accadeva non di rado che il medesimo signore si vedesse a turno elevato al trono dell'uno e dell'altro Principato² o che un docente si trasferisse da un'istituzione d'insegnamento superiore dell'uno a una consimile dell'altro³, la circostanza contribuì a porre fine alla lunga epoca di segregazione e a riannodare legami di comunanza nazionale e culturale tra le terre romene, ampliando gli angusti orizzonti delle realtà locali, non soltanto relegate per secoli ai margini delle grandi correnti del pensiero europeo, ma segnate anche dalla mancanza di intenti collaborativi, quando non animate da malcelata ostilità. Dinanzi agli occhi dei giovani che sempre più di frequente sono inviati a concludere o perfezionare il ciclo di studi all'estero, si schiudono nel contempo gli spazi mediterranei del 'Commonwealth fanariota' – la definizione è di Cesare Alzati – «un mondo che aveva come lingua franca il greco, ma il cui centro accademico privilegiato era la latina Università di Padova» (Alzati 2005: 267).

Ancora più profonde le modificazioni intervenute nel tessuto socio-politico della Transilvania, postasi di propria volontà sotto la protezione degli Asburgo che con il Diploma leopoldino del 4 dicembre del 1691 avevano confermato diritti e privilegi delle tre 'nazioni' predominanti e delle quattro confessioni riconosciute, continuando a negare *in toto* quelli dei romeni ortodossi (Castellan 2011: 122). In

² Da una tabella in cui Georges Castellan riassume il predominio delle più influenti casate fanariote nei due Principati apprendiamo, per esempio, che i Mavrocordat regnarono 8 volte in Moldavia e 9 in Valacchia; i Ghica, rispettivamente, 8 e 7 (Castellan 2011: 92).

³ Così, il già citato Moesiodax, che aveva sovrinteso alla riformata Accademia di Iași, fu da Alexandru Vodă Ipsilanti invitato in Valacchia per occuparsi dell'istruzione dei suoi figli, insieme con altri istitutori di varie nazionalità e culture (Turcanu 2007: 364), ma tenne anche incarichi di docenza e direzione in alte scuole di Bucarest (Munteanu 1982: 115).

seguito, il governo di Vienna tentò di ristabilire un equilibrio tra le diverse etnie e di accogliere, sia pure parzialmente, le rivendicazioni di quella più negletta, ma le misure politiche, economiche, sociali e religiose trovarono tardiva o limitata applicazione nella regione, sebbene si verificasse qualche lieve miglioramento quando la corona imperiale cinse il capo di Giuseppe II, il monarca illuminato al quale guardavano con speranza i romeni di Transilvania, e non solo.

Dalla città di Blaj, il cuore stesso della regione, dove nel 1737 aveva trasferito la sede dell'arcidiocesi, la Chiesa greca unita, in vista dell'ulteriore intensificazione dell'attività missionaria, aprì una tipografia da cui uscì una nutrita serie di opere ecclesiastiche e devozionali (tra le altre, l'edizione della Bibbia curata da Micu nel 1795) e fondò, oltre al seminario, istituti d'istruzione in lingua romena che nel corso degli anni si avvalsero di insigni docenti quali Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, Aron Pumnul o Timotei Cipariu e formarono un folto novero di allievi, molti dei quali destinati a infondere nuova linfa nella trama culturale della Transilvania e, più in generale, della Romania. I più brillanti, inviati a perfezionare gli studi all'estero, acquisirono affinati strumenti critici e solide conoscenze nel campo delle scienze giuridiche ed economiche, storiche e sociali, filosofiche e teologiche: la gran parte seguiva i corsi universitari a Buda e a Vienna (Câmpeanu 2000), ma non pochi si dirigevano a Roma e studiavano nel Collegio Urbano di Propaganda Fide⁴, dove ricevevano una preparazione accademica, umana, spirituale e pastorale rivolta a trasformarli in attivi apostoli della fede cattolica. Nella città dei papi, cosmopolita e, malgrado l'occhiuto controllo della censura, ricca di fermenti culturali, vennero in contatto con spiriti aperti e innovatori, che non mancavano neanche nelle file del clero, e assimilano, in particolare, il pensiero di Ludovico Antonio Muratori, permeato da vive urgenze di rigenerazione dell'universo cristiano. Tornati in patria con la mente dischiusa alle idee del secolo, quei giovani rimarranno colpiti dalle condizioni di arretratezza e miseria e si dedicheranno a un appassionato disegno di elevazione culturale e di miglioramento sociale⁵, soprattutto quando, all'indomani della scomparsa di Giuseppe II (1790), i primi atti del regime reazionario di Leopoldo II addensavano ancora una volta nuvole di tempesta sull'esistenza dei romeni.

Consci del pericolo imminente, un manipolo di sinceri patrioti – tra gli altri, Micu, Șincai, Maior e, con ogni probabilità, Budai-Deleanu⁶ – collaborarono alla redazione di una memoria inviata nel marzo del 1791 alla Corte di Vienna, il primo *Supplex Libellus Valachorum*, il manifesto politico e sociale della Scuola latinista di

⁴ Durante il XVIII secolo furono diciannove i giovani romeni che vi frequentarono da interni i corsi d'insegnamento (Sigmirean 2012: 94).

⁵ Quasi fossero motti o parole d'ordine, si reiterano nelle pagine degli autori transilvani espressioni che compendiano le finalità sociali e culturali dei loro interventi: «[pentru] binele neamului», «pentru folosul românilor», «spre îndreptarea inimilor», «pentru bunăstarea și luminarea noastră» (*apud* Niculescu 1978: 59).

⁶ Proprio in quel periodo Budai-Deleanu richiese un congedo dall'incarico di segretario del tribunale di Leopoli che si prolungò oltre il dovuto. Lucia Protopopescu, che ha tentato di chiarire ragioni e fini di quella sua misteriosa assenza dal servizio, non è stata tuttavia in grado di esprimere una parola definitiva, sebbene concludesse con acume e competenza: «Lupta “pro și contra” *Supplex* formează unul din materialele brute care, transfigurate și continuu augmentate, vor constitui o parte din substratul factic real al *Țiganiadei*» (Protopopescu 1967: 129).

Transilvania, ispirato, in linea generale, alla Dichiarazione dei diritti dell'uomo e del cittadino e tutto incentrato, nello specifico, sulla richiesta di ripristinare gli 'antichi diritti'⁷ iniquamente sottratti ai romeni che quella regione, prima ancora degli ungheresi, avevano abitato e retto dopo la dissoluzione dell'Impero romano⁸. Il governo di Vienna inoltrò il documento alla Dieta di Cluj, dove i rappresentanti ungheresi, sassoni e *székeli* ne respinsero con sdegno e irritazione le idee sostenute e le istanze propuguate, ma il tema sostanziale del libello, la riaffermazione delle scaturigini latine della nazione romena, addotto e agitato un tempo dalle alte gerarchie uniati per ribadire, in polemica con il rivale clero ortodosso, la supremazia spirituale della Chiesa nata all'ombra di Roma ed erede della sua visione ecumenica, diverrà per i romeni di entrambe le confessioni un efficace argomento per reclamare un passato di gloria che le traversie della storia avevano potuto soltanto offuscare.

Nell'arco di meno di un secolo gl'intellettuali romeni si accostano, dunque, alla realtà dell'Occidente, ne traggono e assimilano concezioni che li obbligano a riflettere su sé stessi e sull'essenza della propria nazione; in particolare, sono i rappresentanti della Scuola transilvana a scoprire l'Europa, vista non già come una nozione geografica e geopolitica, ma come un polo spirituale paradigmatico di valori, creazioni e tendenze ideologiche originali, di una letteratura e di una cultura nuove, di istituzioni socio-politiche moderne e avanzate, di un livello elevato di progresso, cultura e civiltà (Marino 1979: 5); sono gli studiosi che idealmente ne condividono le tesi e ne sostengono gli obiettivi a svolgere la funzione decisiva nell'azione politica e spirituale, ad avvertire più impellente l'impegno per l'unificazione della nazione⁹, meta ultima di una ritrovata e più salda comunione di lingua e cultura che avrebbe consentito di competere su un piano di pari dignità con gli Stati più civilizzati.

Non sarà superfluo, prima di soffermarsi sui contenuti, gl'indirizzi e i protagonisti di questa corrente culturale, chiarire due questioni che attengono, l'una, alla terminologia e, l'altra, alla cronologia. La storia letteraria romena, che insiste sulla sua localizzazione regionale, di norma la denomina 'școală ardeleană'¹⁰,

⁷ «(...) Ut sibi reddantur *pristina iura*, quae omnibus civibus essentialiter adhaerent quibusve saeculo superiori nulla auctoritate, sed iniqua duntaxat temporum illorum sorte, ut mox exponetur, exspoliata fuit» (Prodan 1971: 443).

⁸ «Obligat haec fortuna illi praecipue Daciae parti quae hodie Transylvaniae nomen obtinet, atque Romani eiusdem incolae, suppresso aliarum gentium dominio, propriis e sua Natione electis Principibus usque ad Hungarorum adventum paruerunt» (Prodan 1971: 443).

⁹ Espresso in svariati moduli sintagmatici («natio, oppressa jacet», «totam valahicam nationem», «miserum nationis valahicae») (Teodor 1984: 221), il concetto di nazione si radica nella società e nel vocabolario politico al termine di un prolungato e complicato processo al quale arrearono un contributo determinante Ioan Inochentie Micu-Klein e gli esponenti della Scuola transilvana, in particolare quelli riuniti per la stesura del *Supplex Libellus Valachorum* (Hitchins 2002: 86 sgg.).

¹⁰ Nicolae Iorga, che con la passione e l'acribia del ricercatore seppa per primo individuarne ed esaltarne i meriti, propone tale definizione della Scuola quando ne analizza momenti e figure salienti, ma, sia nel secondo volume della *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688 – 1821)* (Iorga 1901), sia nel terzo volume della *Istoria literaturii românești* (Iorga 1933²), espone i momenti di quella fervida stagione di risveglio nazionale sotto il titolo di *Epoca lui Petru Maior*, intendendo così sottolineare l'apporto insostituibile del grande storico all'affermazione delle concezioni e al raggiungimento delle finalità degl'intellettuali transilvani, come aveva fatto per altri periodi della storia letteraria, posti, di volta in volta, sotto l'egida di Dimitrie Cantemir o di Chesarie de Râmnic. Si noti

sebbene non ne ponga mai in secondo piano l'insita rilevanza pan-nazionale, mentre riserva la definizione di 'școală latinistă' o 'curent latinist' all'opera degli epigoni che nella seconda metà dell'Ottocento condussero ad aberranti conclusioni alcune delle tesi e delle intuizioni dei primi ideologi¹¹. Nella monografia dedicata allo studio del movimento Mario Ruffini ricorre alla più larga definizione di 'scuola latinista romena', che gli consente, in sintonia con la personale visione del problema, di analizzare, inquadrandola nei limiti di circa un secolo, anche l'attività di quanti, dopo la rivoluzione del 1848, si richiameranno all'opera degli iniziatori (Ruffini 1941). L'appellativo di 'Scuola latinista transilvana' è privilegiato, invece, negli scritti di Rosa del Conte¹² e di Luisa Valmarin, la quale, in un'occasione, osservava che l'altro, quello preferito dagli storici letterari di Romania, «trascura ed oscura quanto vi è di rumeno nelle cause che ne hanno orientato e determinato l'attività (...)» (Valmarin 1981: 419, nota 21).

Quando in questa sede, come già in altre, ci riferiamo al movimento con analoga espressione, intendiamo semplicemente fissarne le coordinate geopolitiche e culturali che ne formarono il lievito e porre, insieme, l'accento sulla specificità degli strumenti di lotta adottati ai fini delle rivendicazioni nazionali. La scelta del termine 'scuola' non induca, però, a ritenere che gli aderenti alla corrente mantenessero, quasi fossero membri di un circolo esclusivo, diretti rapporti personali, discutessero in apposite riunioni le linee di condotta o assumessero iniziative comuni. Non è affatto così. Unisce gli intellettuali romeni di Transilvania, cui spesso si aggregano per concordanza ideale quelli originari di altre regioni, anzitutto del Banato, come Constantin Diaconovici Loga, Paul Iorgovici o Dimitrie Țichindeal, la volontà di realizzare i punti di un programma che la stessa situazione politica, sociale e religiosa andava suggerendo. Certo, non mancavano le occasioni di incontro, ma, ancorché foriere di proficui risultati, furono il più delle volte determinate dal caso o dalle circostanze della vita. Il giovane Budai-Deleanu frequentò le lezioni al seminario di Blaj proprio quando Samuil Micu vi era stato appena chiamato all'insegnamento di logica e di aritmetica; in quegli anni vi si trasferisce, per completarvi la formazione media, Maior, e nasce tra i due studenti un sodalizio spirituale, rinsaldato durante gli anni universitari a Vienna, giusto nel periodo in cui Micu assolveva al compito di *vice-ephemerius* al Collegio Santa Barbara, e, sebbene non si rivedessero mai più, la loro amicizia rimarrà salda per tutta la vita¹³. Nel 1774

tuttavia che nel sottotitolo del citato terzo volume della storia letteraria compare anche la più generale definizione di «Școala ardeleană».

¹¹ Così fa, per esempio, Ion Lungu, che non tralascia altresì di spendere una parola in favore dei fin troppo bistrattati continuatori della Scuola, ai quali andava riconosciuto almeno il merito di essersi dedicati alla raccolta di notizie sui suoi esponenti, di averne divulgato l'ideologia e, infine, di averne sottratto alla dispersione e pubblicato gli scritti basilari (Lungu 1995²: 7).

¹² Per esempio, in un articolo dedicato all'influenza delle lettere italiane sul capolavoro di Budai-Deleanu (del Conte 1958).

¹³ Nell'*Epistolie închinătoare către Mitru Pèrea, vestit cântare!* della *Țiganiada*, indirizzata a Maior, l'autore rammenta un abboccamento nel villaggio di Reghin (la Szászrégen degli ungheresi, la Sächsisch-Regen dei sassoni di Transilvania), dove lo storico era stato inviato a reggere la parrocchia uniate: «Deacă-ți vei aduce aminte de toți cunoscuții și de unul care, odată trecând prin Sasreghen, unde erai atunci, te-au căutat și au împrumutat o cronică scrisă cu mâna de la tine, îndată vei și cine sânt» (Budai-Deleanu 2011: 9).

Șincai, che aveva già avuto un'esperienza di docente di retorica e poetica, ottenne, assieme al più giovane Maior, una borsa di studio per il Collegio Urbano *De Propaganda Fide* a Roma; più tardi, su incarico del governo austriaco, lavorarono entrambi a un progetto di riforma dell'insegnamento in Transilvania. Spesso quegli eruditi si mantenevano in contatto epistolare¹⁴; erano informati delle intenzioni e dei progetti dei colleghi¹⁵; si dedicavano i frutti della fatica storica, filologica o letteraria¹⁶; si scambiavano stralci delle opere prima ancora che fossero portate a conclusione o pubblicate¹⁷.

Nel lasso di tempo che dall'ultimo quarto del XVIII secolo giunge alla fine degli anni Venti del XIX apparvero gli scritti dei maggiori esponenti dell'innovatrice corrente della cultura filosofica, storica e linguistica romena. L'identificazione delle opere in cui siano, con maggiore pregnanza, formulate le idee capitali della Scuola serve a una datazione più precisa e, nello stesso tempo, anticipa e chiarisce la visuale da cui s'intende studiarne i tratti peculiari. Qualora se ne collochi in primo piano l'apporto allo sviluppo del pensiero romeno, il 1779, anno di pubblicazione dell'opera *Carte de rogacioni pentru evlaviea homului chrestin* di Micu, può essere assunto a momento di avvio dell'impegno operante dei suoi seguaci, inteso quale riflessione consapevole sul profilo spirituale e il destino della nazione romena o, più in generale, quale apertura alle concezioni dell'Illuminismo. E il 1829, quando uscì la traduzione delle *Méditations* di Alphonse de Lamartine, ossia il momento in cui la sensibilità romantica prende a rifrangersi anche in terra romena, va a giusta ragione considerato il termine *ad quem* (Popovici 1979: 99 sgg.). Si tratta pur sempre di limiti cronologici convenzionali, perché le idee espone da Micu nell'introduzione alla sua operetta edificante sono il risultato non solamente della disputa già intrapresa sulle medesime tematiche nei suoi scritti anteriori, ma anche il riflesso delle convinzioni che si erano andate diffondendo in ambito romeno a partire dalla metà del Settecento, allorché più incisiva si era levata la voce di quanti avevano a cuore il rinnovamento spirituale. Ove si vogliano, invece, privilegiare nell'analisi le preoccupazioni filologiche, che si concretarono in saggi sull'evoluzione del romeno e in trattazioni normative finalizzate al raggiungimento dell'unità linguistica, ci pare più significativo e caratterizzante segnare i confini e la fioritura nella cornice di altre date, il 1780, quando apparve la prima edizione degli *Elementa linguæ dacoromanæ sive valachicæ* di Micu e Șincai, e il 1828, anno di stampa della *Gramatica românească* di Ion Heliade Rădulescu. Se, infine, si considerano le richieste politiche e sociali del movimento, che si concretarono nell'invio alla corte di Vienna del *Supplex Libellus Valachorum*, gl'inizi vanno ritratti alquanto indietro, intorno alla metà del XVIII secolo, allorché, in patria e nell'esilio romano, Ioan Inochentie

¹⁴ Utili informazioni sul profilo del movimento si ricavano proprio dalla loro fitta corrispondenza, soltanto in parte pubblicata nelle edizioni delle opere di singoli scrittori o in raccolte antologiche.

¹⁵ Per esempio, nella seconda edizione degli *Elementa* (...), uscita a Buda nel 1805, Șincai accenna al dizionario romeno-latino sul quale lavorava Budai-Deleanu (Micu - Șincai 1980: 116).

¹⁶ Sempre a Maior, indicato con l'anagramma imperfetto di una variante del nome (Petru Maier), Budai-Deleanu rivolge – l'abbiamo visto – l'epistola dedicatoria dell'opera maggiore e attribuisce molte delle erudite osservazioni di contenuto storico, filologico e letterario che corredano, commentano e arricchiscono il testo poetico.

¹⁷ All'amico Maior l'autore della *Țiganiada* inviò uno stralcio dei *Fundamenta grammatices linguæ romaenicae*.

Micu-Klein si fece, con sollecitudine inesausta e sacrificio personale, portavoce dei conculcati diritti dei romeni di Transilvania, umiliati dalla negata equiparazione alle altre nazionalità della regione. E il 1820, l'anno della morte di Budai-Deleanu, che nei versi della *Țiganiada* e dei *Trei viteji* aveva condannato l'iniqua discriminazione dei romeni, preconizzandone la riunificazione e l'indipendenza¹⁸, e quello seguente, quando si spese Maior, che con il rigore degli scritti storici e filologici aveva fornito decisive argomentazioni e valido fondamento per quelle rivendicazioni, possono considerarsi il frangente conclusivo dell'impegno militante della Scuola.

In tali contesti e spazi temporali operano gli animatori del movimento, che sull'onda e la scia delle idee illuministiche, ormai patrimonio comune dell'Occidente europeo, sognano un futuro di riscatto politico e sociale, ne creano i presupposti con un intenso programma di rinascita culturale, avviano un aspro dibattito per confutare le tesi denigratorie degli storiografi stranieri o delle altre nazionalità transilvane, approntano minuziosi studi per ribadire l'ascendenza latina dei romeni, la continuità della loro permanenza sul suolo dell'antica Dacia e le basi romanze della loro lingua. E di regola queste ricerche s'intessono e colorano di innegabili prospettive e finalità politiche: ogni omelia che risuonava dai pulpiti, ogni scritto pubblicistico, storico o linguistico che vedeva la luce o, più spesso ancora, rimaneva purtroppo inedito, ogni appello indirizzato al governo asburgico, tutto valeva a riaffermare la latinità di un popolo mortificato dagli eventi storici, ma pronto ormai a riappropriarsi di un passato onusto di gloria, quella promanata dalla civiltà di Roma, e a presentarsi con nuova dignità sul proscenio europeo.

Le pagine dei letterati della Scuola s'infittiscono di inviti ai romeni perché non deleghino più ad altri le chiavi del proprio destino, esigano la fine delle discriminazioni etniche e chiedano a Vienna l'applicazione all'intera società transilvana delle riforme avviate in tutti gli altri territori dell'Impero. Questi reiterati appelli, avanzati nel pieno rispetto dell'ordine socio-politico esistente, esprimono la fiducia, se non la certezza, che i longanimi sovrani vogliano operare per il progresso e la prosperità di un paese che, all'incirca un secolo prima, si era, con libera manifestazione di volontà dei maggiorenti, affidato al loro governo, svincolandosi dal protettorato turco. Ecco perché si trattano con cautela i temi più delicati e scabrosi; ecco perché le agitazioni sociali, culminate nella sanguinosa insurrezione dei contadini valacchi contro i nobili magiari (1784), incontrano negli scritti degl'intellettuali transilvani esplicite voci di condanna¹⁹, scarsa eco²⁰ e, solo di rado,

¹⁸ Nelle strofe 124–125 del Canto IX della *Țiganiada* il poeta offre, sotto il velo dell'allegoria, un'immagine plastica della miserevole condizione delle terre romene, personificate in tre sorelle, due – la Valacchia e la Moldavia – adorne di abiti regali, e però costrette al servizio di altri, e una, la Transilvania, abbigliata in vesti dimesse e soggetta al volere di quanti se ne rendano padroni (Budai-Deleanu 2011: 311–312).

¹⁹ Quando si sofferma sugli eventi che avevano messo a ferro e fuoco la terra transilvana, il moderato Micu si scaglia con veemenza contro i 'caporioni' del sollevamento, «nește oameni blăstemați, anume Horea, Cloșca și Giurgiu» (*apud* Iorga 1933²: 191).

²⁰ Ampia ne era stata invece la risonanza tra gl'intellettuali d'Europa, dove le cause della rivolta e la condanna della sua cruenta repressione avevano concorso a sfatare l'alone del 'buon sovrano' che circondava il nome e l'azione politica di Giuseppe II (Teodor 1979: 33).

caute voci di commiserazione²¹. Uno dei pochi a esprimere parole di un ardito e arrischiato radicalismo²², non molto lontane dalla piena adesione all'ideologia della Rivoluzione francese, fu Budai-Deleanu, che nelle strofe della *Țiganiada* e, in toni ancora più caustici, in quelle dell'incompiuto poemetto *Trei viteji* esterna senza remore l'avversione per i principi fanarioti e per il regime monarchico, condanna senza infingimenti l'ineguaglianza sociale e la servitù della gleba²³, denuncia con spirito volteriano i crimini perpetrati dagli eserciti sotto il vessillo delle grandi potenze o l'usbergo della fede religiosa, fosse quella cristiana, ebraica o musulmana (Senatore 2003: 98-100).

L'idea illuministica del sapere quale strumento primario per l'elevazione spirituale e il progresso sociale trova appassionata udienza tra i letterati romeni di Transilvania, che attuano molteplici iniziative di acculturazione rivolte a incidere sulle condizioni di arretratezza di popolazioni soggette nel corso dei secoli a dominazioni straniere capaci di affievolirne la stessa consapevolezza nazionale. Nelle epoche precedenti non erano mancate voci che invitassero allo studio, ma da angolazioni non certo profane, come nella chiusa dell'*Evangeliiarul românesc* di Coresi (1561), ove l'editore precisava gli scopi puramente devozionali del faticoso impegno. Non così nel secondo Settecento, quando le idee illuministiche comportano una diversa considerazione della riflessione pedagogica e dell'intervento didattico, che si prefiggono ormai, non più e soltanto mete ultraterrene, bensì concrete e quotidiane esigenze di benessere materiale, come osserva in un'omelia del 1792 il colto sacerdote Sava Popovici, formulando l'equazione 'ignoranza – miseria' (Nicolescu 1971: 8).

Al ceto intellettuale spetta il compito di diradare le tenebre 'medievali' con una costante azione di formazione delle masse e con una lotta senza quartiere contro pregiudizi e superstizioni, chiamando in causa, ove fosse necessario, la visione del mondo della Chiesa, ma evitando, a differenza di quanto avveniva in Occidente, attacchi diretti e virulenti all'istituzione ecclesiastica. Solleciti ad alleviare la diffusa miseria e mossi da un ardente patriottismo che li spinge a svolgere con premura infinita la propria missione etica e culturale («Tot tîmpul ce am liber îl dau neamului meu», ribadisce Șincai in una lettera a Ioan Corneli (*apud* Iorga 1933²: 217)), gli aderenti alla Scuola si attivano in tutti i campi del sapere; redigono o traducono opere di contenuto teologico, filosofico, scientifico e tecnico²⁴; seguono gli sviluppi

²¹ In verità, la compassione di Ioan Monorai per le vittime della tragica vicenda, di cui era stato testimone oculare, è spia delle idee progressiste di un letterato che negl'inediti scritti storici non aveva taciuto per gli avvenimenti della Rivoluzione francese una profonda ammirazione, non disgiunta da un atteggiamento di ripulsa verso l'involuzione napoleonica dei principi ispiratori del radicale sommovimento politico-sociale (Papadima 1975: 246).

²² Accanto all'autore della *Țiganiada* va ricordato Iorgovici, che pagò con il carcere e la confisca degli scritti la vicinanza alle idee di riforma politica e sociale del Settecento, recepite durante il soggiorno a Londra e a Parigi, dove aveva, tra l'altro, assistito all'esecuzione di Luigi XVI (*Istoria literaturii române* 1968: 103).

²³ In quegli anni gl'intellettuali romeni seguono con febbrile interesse le vicende del vicino impero zarista, dove gli esponenti più radicali del pensiero politico e sociale non tacciono su quell'odiosa istituzione medioevale e la condannano con asprezza, subendone, come nel caso di Aleksandr Radiščev, l'autore del *Viaggio da Pietroburgo a Mosca*, le più dure conseguenze.

²⁴ Ad esempio, Piurariu-Molnar, che accanto alla professione medica – era un valente oculista – svolse un'intensa attività letteraria, non soltanto riscrive e traduce in tedesco la grammatica di Micu e

delle nuove metodologie didattiche europee e ne recepiscono i traguardi raggiunti; lavorano per l'apertura di istituzioni scolastiche nei grandi centri e nei più remoti villaggi²⁵; si dedicano con entusiastico zelo all'insegnamento e preparano sillabari, libri di aritmetica, grammatiche e vocabolari²⁶; in una parola, condividono tutti una concezione utilitaristica dell'impegno intellettuale che, in ultima analisi, li distoglie dalla pura creazione letteraria. Certo, nell'imponente produzione, rimasta in gran parte inedita, Micu tocca, ancorché in maniera episodica, il campo delle belle lettere, non già con opere originali, ma con traduzioni, quasi tutte perdute: tra l'altro, rende in romeno il *De veris narrationibus* di Luciano di Samosata, il *Bélisaire* di Jean-François Marmontel e lo *Stabat Mater* di Iacopone da Todi, uno tra i più celebri inni religiosi del Medioevo occidentale, la cui versione, compresa tra le pagine devote dell'*Acahist* (1801), dimostra l'abilità dell'erudito transilvano, in grado di trasporre con ingenua freschezza di toni il testo del grande mistico italiano e di restituirne con originalità di soluzioni le rime e il metro delle terzine (Chindriș, Iacob 2010: 417); Maior traduce e pubblica *Les aventures de Télémaque* de François Fénelon, interessato anzitutto dalla valenza formativa e civile dell'opera; Șincai coltiva, in latino e in romeno, versi d'occasione, ma talmente privi di afflato lirico da suscitare le sfavorevoli note critiche e le pungenti battute ironiche di non pochi tra i colleghi²⁷.

L'unico a distinguersi fu, ancora una volta, Budai-Deleanu che accanto alle indagini storiche e linguistiche, condotte con serietà di metodo e rivolte a sostenere le tesi di fondo della Scuola transilvana, coltiva pronunciati interessi letterari. Mentre per i compagni d'azione la letteratura è una parentesi occasionale, una breve pausa di ristoro nell'assolvimento gravoso della ricerca storica o filologica, il poeta di Cigmău si dedica con laboriosa costanza alla creazione artistica, di cui può essere considerato tra i pionieri in terra romena. Profondo conoscitore degli autori classici (Omero, Virgilio, Ovidio, Lucrezio, Petronio) e moderni – francesi (Voltaire, Jean-Jacques Rousseau), inglesi (John Milton, Alexander Pope), tedeschi (Friedrich Gottlieb Klopstock), spagnoli (Miguel de Cervantes), italiani (Dante Alighieri, Ludovico Ariosto, Torquato Tasso, Alessandro Tassoni, Pietro Metastasio, Giambattista Casti)²⁸,

Șincai, favorendone la diffusione oltre il suolo transilvano, ma rende da quella lingua nella propria un manuale di apicoltura, *Economia stupilor* (1785).

²⁵ Nell'attività di espansione e miglioramento del sistema scolastico, efficace si rivelò soprattutto il contributo di Șincai, che assolse con solerzia l'incarico di direttore e ispettore delle scuole di Transilvania, fin quando non fu incarcerato e rimosso dall'impiego per le trame del vescovo Ioan Bobb.

²⁶ Șincai fu autore di abbecedari e di testi di aritmetica largamente in uso nelle scuole transilvane.

²⁷ Tra i quali Maior e, soprattutto, Budai-Deleanu, che il vilipeso autore ripaga con la stessa moneta, escludendolo da un elenco di *Alți scriitori românești*, ove, accanto a Micu-Klein, Maior, Dimitrie Eustatievici e altri minori, non manca di citare sé stesso e di lodare la propria opera storica (Gherman 2004: 95–97).

²⁸ Né gli erano estranee quelle dell'Europa orientale, tanto che la *Țiganiada* rivela non trascurabili agganci con la tradizione letteraria polacca e ungherese. In effetti, dell'ambito polacco l'autore transilvano mostra di conoscere, oltre agli scritti di Stanisław Trempecki e di Stanisław Staszic, quelli di Ignacy Krasicki, che aveva esordito nell'agone letterario proprio con due poemi eroicomici – *Myszejdos pieśni X* (Dieci canti della Sorceide), un'allegoria sociale della vita polacca uscita dai torchi nel 1775, e *Monachomachija czyli wojna mnichów* (Monomachia, ossia la guerra dei monaci), un'audace satira della vita monacale pubblicata nel 1778 (Bersano Begey 1957²: 99–100). Dell'area magiara gli era di certo conosciuta una parodia anonima del genere eroicomico, molto diffusa nel Settecento, come attestano i non pochi elementi di affinità che si rinvenivano nella *Țiganiada* (Engel 1970: 102–106).

attinge dalle pagine dei venerati maestri ispirazione, materia, indirizzi stilistici e procedimenti tecnici per ampliare l'angusto panorama delle lettere romene con un'opera nuova, il poema eroicomico *Țiganiada* (La zingareide) (Senatore 2007: 177–202).

I saggi storici, supportati spesso dall'uso sapiente del mezzo filologico, tendono anzitutto a confermare, su basi più solide e scientificamente motivate, l'origine latina dei romeni e della loro lingua, a respingere le asserzioni di altri storiografi, contrari ad ammettere quel legame indiscutibile, o perché spinti da malevoli intenzioni di parte, o perché fuorviati dal velo dell'alfabeto cirillico che impediva di distinguere di primo acchito la latinità orientale dal mondo e dalla cultura della Slavia. Precursore di simili indagini, condizionate da palesi implicazioni patriottiche, può considerarsi Micu-Klein, che negli scritti e nell'azione anticipò le tesi fondamentali e il programma politico, sociale, storico e culturale della Scuola, in primo luogo l'affermazione della coesione etnica dei romeni, divenuta più tardi il fondamento delle rivendicazioni di unità e indipendenza nazionale. Elevato al rango episcopale nel 1728, l'infaticabile prelato aveva, nell'arco di un ventennio, inoltrato alle autorità di Vienna numerose suppliche onde fossero tutelati i diritti della classe contadina dalla quale lui stesso proveniva. In tal modo si attirò l'avversione dei nobili ungheresi e sassoni che tramaronò perché fosse posto in condizioni di non nuocere e chiamato a rispondere dinanzi alle autorità viennesi a una lunga serie di quesiti sulla propria condotta (Albu 1997). Allo scopo di ottenere il consenso e il sostegno della curia pontificia Micu-Klein si recò a Roma, dove proseguì fino alla morte la lotta in difesa della sua gente, intrecciando una fitta corrispondenza con i connazionali e inviando frequenti memoriali all'imperatrice Maria Teresa, al cancelliere Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg e ad altri dignitari di corte (Pall 1997).

Nel 1735 il pugnace vescovo aveva acquistato nella capitale dell'impero una copia di *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* di Dimitrie Cantemir, a cui attinse gran parte degli argomenti utili a dimostrare la latinità dei romeni, presupposto imprescindibile per eliminarne le discriminazioni rispetto alle altre etnie della Transilvania e per rivendicarne in sede politica la pienezza dei diritti. Sulle sue orme e con più ampio corredo di letture, il nipote Samuil Micu muove i primi passi nella transizione dalla prassi invalsa, fondata sulla rievocazione cronachistica, a metodi nuovi, improntati a schemi di sintesi generale e sorretti dall'analisi critica dei fatti storici. Nell'opera *Scurtă cunoștință a istorii românilor* (1792–1796), il ricercatore suffraga le teorie basilari dei latinisti transilvani con le testimonianze di storiografi e geografi dell'antichità e dell'evo medio, con rinvii al folclore e alle costumanze popolari, con approfondite considerazioni sulle lampanti affinità tra la lingua dei 'romani' e la lingua dei 'români'.

A sua volta Șincai le ribadisce nell'*Epistola (...) ad Spectabilem, et Clarissimum virum Ioannem de Lipszky* (1804)²⁹ e, con dovizia di citazioni e accorto impiego delle fonti, nell'opera maggiore³⁰, i tre volumi di *Hronicul românilor și a*

²⁹ L'epistola racchiudeva la risposta al capitano Johann von Lipszky, un cartografo dell'esercito imperiale, che nel 1804, mentre lavorava a una mappa militare della Transilvania, si era rivolto a Șincai, chiedendogli spiegazioni sulle modalità di trascrizione in lettere latine dei toponimi della regione (Macrea 1970: 61).

³⁰ Durante il soggiorno a Roma il giovane Șincai aveva frequentato le più importanti biblioteche della città ed era stato per breve tempo custode della biblioteca del Collegio *De Propaganda Fide*; in

mai multor neamuri, strutturati ancora sui modelli della narrazione annalistica. Al pari dell'amico e collega Micu, ribadisce l'asserto, già sostenuto da entrambi negli *Elementa* (...) (Micu - Șincai 1980: 2), che la colonizzazione della Dacia si fosse svolta in un territorio ormai svuotato della popolazione autoctona, sterminata dalle legioni di Traiano, e che la permanenza dei discendenti dei romani in quella regione non avesse conosciuto soluzione di continuità. Tali affermazioni non significavano l'accettazione pura e semplice di una teoria, ma costituivano l'indispensabile obiezione a quanti, per ragioni politiche, consideravano i romeni alla stregua di nuovi immigrati in una terra che avrebbero in antico abbandonato per insediarsi al sud del Danubio, facendovi ritorno soltanto in epoca recenziore. E proprio questo palese falso storico, avanzato con pertinacia e petulanza dagli autori ostili all'etnia romena, era sfruttato a fini politici dalle altre nazionalità di Transilvania, tanto che nel 1744 la Dieta locale si era espressa in favore del mantenimento del servaggio per i romeni, considerati privi dei pieni diritti sulla base di tale antistorica enunciazione.

Le questioni trattate da Micu e da Șincai intersecano anche la maggiore delle opere di Maior, quell'*Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812) notevole non tanto per il rigore scientifico, a volte sospinto in secondo piano dall'urgenza della vena polemica, quanto per la cattivante vivacità espressiva, l'intensità passionale, l'inesausta ricerca del vero. Pur senza conoscere le posizioni ideologiche dei colleghi, i cui scritti erano rimasti in genere inediti, il maggiore esponente della Scuola transilvana formula e potenzia i medesimi concetti, suscitando un'accesa controversia con gli storiografi che avevano gettato discredito sui romeni. Gli strali del polemista si appuntano in particolare sulle persone e gli scritti di Franz Joseph Sulzer³¹, Christian von Engel³² e Joseph Karl Eder³³, ai quali non risparmia attacchi velenosi e rinvia con sprezzo le conclusioni di una brillante ricerca storica e filologica: riaffermazione della scomparsa totale della popolazione autoctona, rivendicazione dell'ininterrotta presenza dei discendenti dei romani sul suolo della Dacia, dimostrazione dell'innegabile latinità del romeno³⁴.

età matura, grazie al sostegno del vescovo Ignatie Darabant, aveva potuto consultare e raccogliere ampio materiale nelle biblioteche di Buda e di Pest.

³¹ Lo svizzero Sulzer, autore dei tre volumi della *Geschichte des transalpinischen Daciens* (...), pubblicata a Vienna nel 1781, aveva sostenuto la tesi che i romeni fossero immigrati nelle sedi attuali verso la metà del XIII secolo, lasciando i territori d'oltre Danubio. L'opera comprendeva un'estesa *Grammatikalische Abhandlung von der walachischen Sprache*, in cui l'autore sottoponeva ad analisi – ed era il primo tentativo del genere – la fonetica romena (Lörinczi Angioni 1983: 158 sgg.).

³² L'austriaco Engel, storiografo interessato alle origini dei romeni (*Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium et origine Valachorum*, Vienna, 1795; *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle, 1804), caldeggiava l'ipotesi che i pochi romani rimasti in Dacia dopo il ritiro delle legioni imperiali si fossero frammisti alla popolazione locale e ai barbari provenienti dall'est.

³³ Il sassone di Transilvania Eder aveva edito il *Supplex Libellus Valachorum* corredandolo di note astiose che ponevano in discussione, punto per punto, le formulazioni dei redattori del documento (*Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium, cum notis historico-criticis*, Sibiu, 1791).

³⁴ Su quest'ultimo argomento gli storiografi e i filologi di fine Settecento meritano una scusante, se un secolo dopo Hugo Schuchardt, un maestro degli studi di linguistica e romanistica, in una lettera del 1893 al balcanologo Gustav Weigand scriveva che la latinità del romeno era ancora da dimostrarsi, sebbene la valenza di questa sua affermazione sia stata in seguito reinterpretata e attenuata (Iliescu 1978: 33).

Una volta riaffermati in modo inoppugnabile questi punti cruciali, i latinisti transilvani si dedicheranno all'analisi della situazione linguistica, considerata nella duplice dimensione diacronica e sincronica, chiariranno nelle speculazioni teoriche e sistemeranno negli scritti didattici i punti nodali di ortografia, morfologia, sintassi e lessico. Nella temperie socio-politica della Transilvania allo scorcio del Settecento le discussioni sul problema della lingua assumono però una rilevanza ben superiore a un normale dibattito scientifico e s'inquadrano tra le istanze prioritarie nella lotta per il riscatto nazionale, ch  indagine filologica e sentimento patriottico vanno di pari passo, s'influenzano reciprocamente, con risultati oggettivamente non sempre plausibili, ma funzionali nella concreta realt  storica.

La prima e pi  spinosa delle questioni che i militanti della Scuola dovettero affrontare fu quella dell'alfabeto (Senatore 2002a: 51–72). Vissuti per lunghi secoli nella sfera d'influenza della cultura laica e religiosa slava, i romeni avevano adottato le lettere cirilliche per rendere i fonemi della propria lingua e si erano in tal modo isolati da quanti vantavano la discendenza dagli antichi romani. Opporsi a una tradizione che aveva ricevuto, tra l'altro, il suggello della sacralit  dei testi liturgici non era agevole, soprattutto in un paese mancante di coesione confessionale; d'altra parte, quell'alfabeto si era conquistato un merito innegabile, poich  aveva per lunghi secoli svolto la funzione di ravvicinare, con l'identit  dello strumento grafico, i romeni soggetti a formazioni statali differenti, talch  le potenzialit  di pi  ampia diffusione di un testo stampato in caratteri slavi erano evidenti anche a coloro che, per motivi di principio o di orgoglio patrio, avevano in animo di sostituirli³⁵.

Il primo a optare per la nuova scrittura era stato Micu, che gi  nel 1770 l'aveva impiegata per una copia personale della *Cronica b l ceneasc * (Ruffini 1941: 94), esplicando poi il nuovo sistema grafico e ortografico (basato, questo, sul principio etimologico) nell'edificante *Carte de rogacioni (...)*, che ritroviamo, con modificazioni e integrazioni, alla base degli *Elementa (...)*. Nell'indirizzo al lettore dell'*Acahist* il pio autore raffronta le due variet  di scrittura e argomenta le ragioni che lo inducono a prescegliere le lettere latine nella redazione del testo; a sua volta, Șincai osserva nella Tabella dell'*Epistola (...)* che i romeni avevano utilizzato in antico, prima ancora dell'invenzione dell'alfabeto cirillico, quello latino, che a suo giudizio si confaceva pienamente alla struttura della lingua, mentre non altrettanto poteva dirsi dell'altro. Il pi  fervente assertore di una svolta radicale nel campo della grafia fu tuttavia Maior, che in *Diserta ie pentru începutul limbii rom ne ti* si scaglia con veemenza contro l'utilizzo del cirillico, colpevole di rescindere anche visivamente l'innegabile legame tra la lingua madre e il romeno, ripropone il problema con coinvolgente ricchezza di ragionamenti in *Diserta ie pentru literatura cea vechie a românilor*³⁶ e in *Animadversiones in Recensionem Histori  de origine Valachorum in Dacia* (Buda, 1814), auspica con foga per la lingua dei romeni il dovuto posto accanto a quelle degli altri popoli neolatini. Alcuni anni dopo, nel 1819, lo storico e filologo fissa nella prefazione all'*Ortographia rom n  sive latino-*

³⁵ Accade cos , ma   solo un esempio, che Radu Tempea evidenzi l'influsso corruttore della cultura slava, e per , nel medesimo tempo, non manchi di perorare la salvaguardia del cirillico per la pubblicazione delle opere ecclesiastiche e stampi addirittura con tale alfabeto la propria grammatica.

³⁶ Inclusa, al pari della dissertazione sulla lingua, nel volume *Istoria pentru începutul românilor  n Dacia* uscito a Buda nel 1812.

*valachică*³⁷ i criteri della nuova scrittura, introduce i segni diacritici sotto i grafemi <ș>, <ț> e compie un bilancio degli interventi rivolti all'espulsione dell'alfabeto cirillico che alterava la genuina natura di una lingua romanza.

Dopo oltre ottanta anni di tentativi, ripensamenti e polemiche la sostituzione dell'alfabeto cirillico con quello latino divenne realtà, ma ancora più controversa fu l'adozione di un sistema ortografico che consentisse la resa funzionale dei fonemi della lingua. Per il raggiungimento di risultati concreti era necessario abbandonare il principio etimologico suggerito già da Micu in *Carte de rogacioni* (...) e pienamente condiviso dal suo collaboratore Șincai negli *Elementa* (...), che potenzia la vicinanza al latino (peraltro, non quello volgare) e conduce a soluzioni intricate avvertite dagli stessi autori³⁸, fiduciosi però di superarle «ricorrendo a considerazioni che spostano i termini del problema e implicano piuttosto il richiamo alla coscienza patriottica del parlante» (Senatore 1981a: 292). Poiché i proponenti e quanti ne condivisero le indicazioni erano, tutto sommato, coscienti dell'estrema complicazione di un simile criterio, s'infittirono le proposte di aggiustamento, e l'obiettivo finale rimaneva sempre l'adozione per il romeno di una veste grafica che ne disvelasse i requisiti di idioma romanzo, ma soltanto nell'ultimo quarto dell'Ottocento fu possibile sottrarsi all'imperante teoria del principio etimologico e adottare un sistema di trascrizione che si fondasse su criteri fonetici³⁹.

Restituendo alla lingua il congeniale sistema di scrittura e indicandone i canoni ortografici, non se ne risolvevano tuttavia gli spinosi problemi provocati dal tempo e dall'incuria dei parlanti, e allora i filologi transilvani promuovono una nuova cultura della favella materna: negletto e sacrificato in favore di altre lingue, come il latino, veicolo delle conoscenze filosofiche, storiche e scientifiche, o il tedesco, il turco e il neogreco, espressione ufficiale delle compagini statali di volta in volta dominanti, il romeno abbisognava di un intervento normativo che eliminasse o, almeno, limitasse la frammentazione dialettale, potenziasse le capacità di aggregazione, accelerasse il fiorire consapevole della coscienza nazionale e divenisse lo strumento politico essenziale nella rivendicazione dei pieni diritti civili per la popolazione romena di Transilvania, preludio all'unione e all'indipendenza.

Da simile prospettiva le figure del grammatico e del patriota vengono a coincidere, ma la riflessione sulla grammatica era tenuta in gran conto anche per la stretta correlazione con le altre scienze, per la vitale funzione di chiave di accesso

³⁷ Il saggio sarà ripubblicato come prefazione del celebre *Lexicon de la Buda*, nome con il quale è conosciuto il *Lesicon roma'nesc-la'tinesc-unguresc-nemțesc quare de mai multi autori, in cursul' a trideci, si mai multoru ani s' au lucratu* uscito nella città ungherese nel 1825, a compimento di una lunga e tormentata gestazione alla quale allude lo stesso sottotitolo.

³⁸ L'utente della lingua doveva conoscerne le prime fasi di sviluppo e non ignorare la situazione dello stesso latino: così, era necessario ripristinare i grafemi <l> nella trascrizione della voce *muliere* (*muliere*) e <h> in *om* (*homu*) oppure segnare con il grafema <o> il dittongo *oa* (*porta* in luogo di *poartă*).

³⁹ A questo processo arrecò un notevole contributo uno studioso di origine italiana, Gian Luigi Frolo, che nel 1875 espose le linee di una proposta innovativa nel saggio *O nouă încercare de soluțiune a problemului ortografic* e, dal 1878, la sostenne dall'alto della cattedra di lingue romanze all'Università di Bucarest, schierandosi in favore di una soluzione di chiaro indirizzo fonetico (Melchior 2016: 117). Anche la moglie del docente universitario, traduttrice, e uno dei figli, poeta, godevano di una qualche notorietà negli ambienti letterari della Bucarest di fine Ottocento (Nastasă 2007: 153).

alla conoscenza («cheea care dintru întunerecul necunoștinții ne deschide ușa prin carea venim la lumina înțelepciunii, spre care de mult am fi avut trebuința de a veni»⁴⁰; «învățetura limbei, și cheia altor învățeturi» (Diaconovici Loga 1973: 27)), per la comprovata efficacia nel processo formativo e nello sviluppo delle capacità intellettive dei giovani. Le *Observații sau băgări dă seamă asupra regulilor și orândueleur gramaticii rumânești (...)* di Ianache Văcărescu, stampate a Râmnicu Vâlcea nel 1787, trovano largo consenso tra i lettori che in Valacchia, Moldavia, Transilvania e Banato possono, finalmente, apprendere nella propria lingua le regole indispensabili per il suo corretto uso. Malgrado la professione di modestia espressa dall'autore nel titolo, l'opera va considerata tra i cardini della nascente linguistica romena non soltanto perché svolge con competenza temi di sicuro rilievo quali la questione dell'influenza slava o le modalità di integrazione lessicale, ma anche perché tenta i primi approcci con la ricerca filologica occidentale, italiana in particolare (Cîrstoiu 1974: 175–176).

Uguale popolarità arride al rifacimento tedesco degli *Elementa (...)* che Piuaru-Molnar stampa a Vienna l'anno seguente con il titolo di *Deutsch-walachische Sprachlehre*; all'incirca un decennio dopo, nel 1797, Radu Tempea pubblica a Sibiu la *Gramatica românească*, cita con parole d'elogio i modelli ai quali si era ispirato, le opere di Micu e Piuaru-Molnar, e si rivela, per la terminologia, tributario anche di quella di Văcărescu. Sulla latinità della lingua romena l'autore accoglie in pieno le concezioni della Scuola transilvana, là dove ne parla come di una lingua «care au fost cea veche rîmlenească» (*Școală ardeleană* 1970: 211), ma al pari di altri letterati di fede ortodossa non ritiene essenziale il problema della sostituzione di un alfabeto che aveva dato buona prova di sé per lunghi secoli. Sul finire del Settecento, nel 1799, escono a Buda le *Observații de limba românească* di Iorgovici, l'unica opera che questo colto giurista abbia visto uscire dai torchi di stampa. Sulla scorta del pensiero empiristico di Étienne Bonnot de Condillac e, in specie, di John Locke, di cui era profondo conoscitore (Bogdan-Dascălu, Dascălu 1979: 26), l'autore discute i problemi della lingua convinto che un filologo possa, dall'esterno e con proficuità di esiti, agire per l'affermazione di un modello rispondente a criteri razionali. Fondate su un ampio ventaglio di letture e sul sicuro possesso della terminologia specialistica, le *Observații (...)* travalicano i limiti di una semplice sistemazione della materia grammaticale e si allargano a considerazioni di semiotica teoretica e a riflessioni originali sul rapporto lingua – società (Miclău 1977: 24 sgg.).

Nel 1822 è pubblicata nella medesima città ungherese la *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor* di Diaconovici Loga, scaturita dalla lunga esperienza didattica dell'autore, docente di grammatica romena e di lingue (tedesco, romeno e serbo) a Pest e in altre località. Uscita nel periodo del massimo rigoglio del movimento, l'opera si basa, naturalmente, sulle trattazioni di Micu, Șincai, Tempea e Iorgovici, ma ne subisce un'influenza moderata, perché l'autore non trascura e valorizza le indicazioni che venivano dall'analisi della parlata popolare (Istrate 1970: 60), costituendo, a sua volta, l'archetipo di cui si avvarrà Ioan Alexi

⁴⁰ Tanto afferma Tempea nella prefazione alla sua *Gramatica românească* (*Școală ardeleană* 1970: 211).

per la *Gramatica Daco-romana sive Valachica*, uscita a Vienna nel 1826, un manuale largamente noto anche oltre i confini della Romania, tanto che Giacomo Leopardi ne annotava il titolo nello *Zibaldone* (Baffi 1956: 255–263), quando più pressanti avvertiva gl'interessi linguistici, che lo indussero ad affermare il carattere latino del romeno in un'epoca in cui molti filologi di formazione erano piuttosto propensi a negarlo o non assumevano ancora una posizione decisa⁴¹.

Anche Budai-Deleanu dedicò parte notevole dell'attività scientifica agli studi grammaticali: nel 1812 termina la redazione dei *Fundamenta grammatices linguae romænicæ seu ita dictæ valachicæ* (...), rivolti anche agli stranieri desiderosi di apprendere il romeno; più tardi, tra gli anni 1815 e 1820, lavora a un adattamento e ampliamento di questo manuale per l'uso dei connazionali (*Temeiurile gramaticii româneşti*) e lo correda di un commentario sotto forma di domande rivolte da un allievo all'insegnante (*Dascălul românesc pentru temeiuurile gramaticii româneşti*). Questi scritti testimoniano la notevole preparazione linguistica dell'autore, che si avvale di una terminologia appropriata, desunta dagli autori latini e destinata a imporsi (*vocală, consoană, diftong, substantiv, adiectiv, pronume, verb* e così via)⁴². La diffusione delle conoscenze grammaticali, perseguita per circa mezzo secolo dai linguisti della Scuola, tocca il culmine nel 1828, con la pubblicazione della *Gramatică românească* di Heliade Rădulescu, che non abbandona l'alfabeto cirillico, ma lo sottopone a una forte semplificazione, segue una linea di buon senso sul problema dei prestiti, suggerisce indirizzi operativi che si riveleranno i più idonei al conseguimento dell'unità linguistica.

Con pari assiduità i filologi transilvani coltivano le analisi del fondo lessicale, di cui hanno, nell'intensa attività di traduttori, toccato per mano la povertà, quella che Piuaru-Molnar definiva «lipsa şi scăderea cuvintelor» (*apud* Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 460), aggravata, secondo Iorgovici, da un'improvvida commistione con elementi del lessico delle lingue vicine, che ne snaturavano l'aspetto e lo spirito del romeno (Iorgovici 1979: 147). Quasi tutti i linguisti non si limitano, tuttavia, a dolenti considerazioni sullo stato lagrimevole della lingua letteraria, ma suggeriscono i mezzi più idonei per integrarne e migliorarne il vocabolario (Senatore 2002b: 509–542). Così Piuaru-Molnar, accingendosi a pubblicare, con il titolo di *Istoria universală adecă de obşte*, la traduzione degli *Éléments d'histoire générale ancienne et moderne* del gesuita francese Claude-François-Xavier Millot, espone in prefazione i criteri adottati per rimediare alla penuria terminologica del romeno nello specifico ambito culturale, ossia il ricorso ai prestiti dal latino.

In un brano di una traduzione parziale del manuale di filosofia *Elementa philosophiæ recentioris* (...) di Friedrich Christian Baumeister, Micu interrompe con una digressione il dipanarsi del ragionamento e indica nel greco e nel latino la fonte di integrazione del lessico scientifico romeno, mentre, nella prefazione alla propria grammatica, Iorgovici aveva prospettato, nel ricorso alla derivazione, la più feconda e praticabile modalità di arricchimento della lingua letteraria. Nella *Istoria bisericeii*

⁴¹ Il poeta di Recanati, che mostrava attenzione e interesse per il romeno, ne ha sviluppato in cinque passi dello *Zibaldone* la questione dei rapporti con il latino e le altre lingue romanze (Barthouil 1981: 84).

⁴² Ben differente, per esempio, dagli astrusi calchi del tipo *înainte punere* (preposizione), *în mijloc aruncare* (interiezione) e via dicendo che si incontrano nella grammatica di Dimitrie Eustatievici (Eustatievici 1969, *passim*).

românilor (...) Maior esaminava, invece, i problemi linguistici, e in particolare quelli dell'arricchimento del lessico, movendo da una visuale più strettamente filologica, che accordava il giusto rilievo alle altre lingue romanze. Esigenza condivisa da Gheorghe Constantin Roja, che nella prefazione a *Măiestria ghiovăsirii românești* (...) esamina la situazione di lingue come l'italiano e il neogreco, frazionate in una varietà di dialetti, la compara a quella del romeno e indica la via da seguire per la risoluzione del complesso problema, e cioè un intervento esterno di carattere puristico, in sintonia con la concezione leibniziana secondo la quale scienziati e letterati fossero in grado di influire sulla lingua e di emendarla dagli elementi estranei al suo spirito.

La raccolta del materiale lessicale, arricchita e vivificata da osservazioni comparative e da annotazioni etimologiche, costituiva un'altra via per riaffermare la latinità dei romeni e gli antichi legami con la cultura di Roma. L'infaticabile Micu lavorò lunghi anni alla stesura di un vocabolario trilingue latino-ungherese-romeno, di cui annunciava all'inizio del 1806 l'uscita imminente e faceva circolare una prova di stampa con il prospetto del volume, ma la morte, sopravvenuta in quello stesso anno, non gli consentì di condurre a buon fine l'impresa, e il materiale raccolto confluì più tardi nell'edizione del *Lexicon de la Buda*. Nel 1822–1823 si stampano i due tomi della raccolta lessicografica nota con il nome di 'dizionario di Bobb'⁴³, avendone sollecitato e favorito la redazione il vescovo Ioan Bobb, lo spauracchio di tanti ecclesiastici e letterati transilvani. Ricca di circa 110000 lemmi e redatta in caratteri latini, l'opera anticipa le tendenze latinizzanti che s'imporranno con gli epigoni della Scuola e le conferiranno una connotazione negativa (Seche 1966: 28–30). E perché vi mancano termini di largo uso popolare in area transilvana (Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 468), e perché le voci romene sono prive di sia pure rudimentali indicazioni ortoepiche o grammaticali, è stato ipotizzato che il dizionario fosse indirizzato all'*élite* che frequentava le scuole ecclesiastiche greco-cattoliche e desiderava apprendere, più che la propria lingua, il latino o l'ungherese (Niculescu 1978: 144).

Anche in questo settore un posto di assoluta rilevanza spetta a Budai-Deleanu, autore di un *Lexicon românesc-nemțesc* e di altri lavori incompiuti, tra cui una raccolta di neologismi (*Lexicon pentru cărturari*), tutti apprezzabili e per la perspicacia delle soluzioni proposte⁴⁴ e per la modernità stessa dell'impostazione tipografica⁴⁵. In tema di lessico lo studioso non condivide l'esacerbata chiusura ai prestiti da lingue che non fossero la latina o le romanze: sebbene nelle enunciazioni teoriche sostenga una rigidità di approccio verso le voci alloglotte, si smentisce nella

⁴³ Certamente non era lui l'autore del *Dictionariu rumanesc, lateinesc, unguresc, dein orenduiala excellentii sale preosfintitului Ioan Bobb, vladeicul Fagarasului asediat si cu venitu cassi clerului typarit in doao tomuri*, se, scrivendone, l'alto prelado osserva: «Însă măcar că stredanie multă a mai multora au fost întru așezarea acestui Lexicon» (*apud* Nicolescu 1971: 78).

⁴⁴ Il lessicografo recepisce i neologismi e le voci del linguaggio internazionale, i prestiti dalle lingue 'sorelle' (italiano, francese e spagnolo), i vocaboli rari di origine latina scovati nei testi antichi, i termini dialettali che, pur limitati nella circolazione areale, fossero di sicura provenienza latina, accanto a quelli di altra origine, ma attestati in tutto il territorio linguistico romeno (Senatore 2006: 50–67).

⁴⁵ Il *Lexicon românesc-nemțesc* è la prima opera lessicografica romena che segni con sistematicità l'accento dei lemmi, includa una serie di indicazioni grammaticali (categoria, genere, diatesi), stilistiche, etimologiche e segnali con una crocetta o una x i neologismi (Gheție 1970: 28–32).

prassi della creazione letteraria, che ne è punteggiata e caratterizzata (Senatore 2017), e si lascia guidare anzitutto da un criterio, quello dei livelli di frequenza e dell'ampiezza di circolazione che solamente alcuni decenni dopo sarà introdotto nella scienza filologica romena (Senatore 1981b: 9).

Tutte le ricerche lessicologiche ed etimologiche degli autori transilvani del primo quarto dell'Ottocento trovano consacrazione nel grande *Lexicon de la Buda*, basato sull'inedito vocabolario di Micu, ma curato e ampliato da un collettivo di esperti che nel corso degli anni apporteranno ciascuno uno specifico contributo, fino alla stesura definitiva e alla stampa nel 1825. Quando ancora il metodo di studio non si era perfezionato e l'urgenza polemica non sempre si conteneva nei giusti limiti, era naturale che affiorassero talora e si imponessero talaltra posizioni erranee, dettate in prima istanza dall'esigenza di riaffermare la latinità del romeno⁴⁶, ma in generale la raccolta è apprezzabile per una nutrita serie di innovazioni: lascia spazio alle formazioni neologiche; accoglie voci della parlata popolare e regionalismi che si erano felicemente insinuati nella lingua, annotati con il rinvio alle forme letterarie; registra indicazioni di natura ortoepica e morfologica, naturalmente nella sola parte romena; sviluppa in lemmi separati le voci omografe o di diversa categoria grammaticale; nella traslitterazione in cirillico illustra la pronuncia e l'accento; non trascura, almeno per i vocaboli di origine latina o greca, le osservazioni sull'etimo, tanto che l'opera può, sotto questo riguardo, considerarsi il primo dizionario etimologico della lingua romena.

Le ricerche storiche e filologiche dei corifei della Scuola latinista di Transilvania hanno favorito il progresso della cultura romena, l'hanno riaccostata alla produzione letteraria, storica, filosofica e scientifica dell'Occidente e, nel medesimo tempo, hanno diffuso, oltre le frontiere del paese, la voce di quell'isola della latinità che per lunghi secoli era stata assente dalla vita spirituale europea. Gli autori transilvani recepiscono le idee illuministiche, che in Francia erano sfociate in un rivolgimento radicale, e le spargono in terra romena perché fungano da pungolo all'elevazione spirituale, da premessa per il miglioramento sociale e il riscatto politico di genti vissute per secoli in condizioni di oscurantismo⁴⁷ e di frammentazione statale. Grazie all'azione instancabile di Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior e di tanti colleghi di penna, la nazione romena raggiunge l'unità linguistica e intraprende, con un prezioso viatico il cammino della creazione letteraria, che, sperimentata con felicità di esiti già dai latinisti Budai-Deleanu e Heliade Rădulescu⁴⁸, toccherà il massimo splendore nella seconda metà dell'Ottocento.

⁴⁶ Non mai, tuttavia, nella forma di estremo purismo del *Dicționarul limbei române* di August Treboniu Laurian e Ioan Massim (Valmarin 1998: 133).

⁴⁷ «Ei [cioè, gli scrittori transilvani, *N.d.A.*] aveau conștiința că pun pîrghia ca să înalțe la nivelul de lumină al secolui un masiv de munți cufundat în tenebre. O lume întreagă a spiritului trebuia clădită la repezeală, ca să răscumpere istoria pierdută» (Blaga 1966: 129).

⁴⁸ Nella molteplicità degli stimoli e degli interessi di Heliade Rădulescu si conquista una posizione non certo di secondo piano la scrittura letteraria, che però non ha mai attirato la meritata attenzione della critica (Senatore 2011: 87–144).

Bibliografia

- Albu 1997: Corneliu Albu, *Pe urmele lui Ion-Inochențiu Micu-Klein*, cuvânt înainte de J.C. Drăgan, Târgu-Mureș, Editura Petru Maior.
- Alzati 2005: Cesare Alzati, *Identità nazionali e lingue di cultura nell'Europa centro-orientale. Europa plurilingue. Comunicazione didattica*, a cura di Bona Cambiaghi, Celestina Milani, Paola Pontani, Milano, Vita e Pensiero.
- Baffi 1956: Mariano Baffi, *Leopardi filologo e la lingua romena*, in „Giornale italiano di filologia”, IX.
- Barthouil 1981: Georges Barthouil, *Les langues néo-latines et Leopardi*, in *La latinité hier, aujourd'hui, demain. Actes du Congrès international procurés par Georges et Ilinca Barthouil-Ionesco*, Avignon, Mai 1978, București, Editura Eminescu.
- Bersano Begey 1957²: Maria Bersano Begey, *Storia della letteratura polacca*, Milano, Nuova Accademia Editrice.
- Blaga 1966: Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, ediție îngrijită de G. Ivașcu, București, Editura Științifică.
- Bogdan-Dascălu, Dascălu 1979: Doina Bogdan-Dascălu, Crișu Dascălu, *Studiu introductiv*, in P. Iorgovici, *Observații de limba românească*, prefață de Șt. Munteanu, ediție critică, studiu introductiv, tabel cronologic, note, bibliografie de D. Bogdan-Dascălu și C. Dascălu, Timișoara, Editura Facla.
- Budai-Deleanu 1970: Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, text stabilit și glosar de M. Teodorescu, introducere și note de I. Gheție, București, Editura Științifică.
- Budai-Deleanu 2011: Ion Budai-Deleanu, *Opere*, Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel. Studiu introductiv de Eugen Simion, București, Academia Română. Fundația Națională pentru Știință și Artă.
- Castellan 2011: Georges Castellan, *Storia del popolo romeno*, Lecce, Argo.
- Câmpeanu 2000: Remus Câmpeanu, *Elitele romanești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.
- Chindriș, Iacob 2010: Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Samuil Iacob în mărturii antologice*, Târgu Lăpuș, Galaxia Gutenberg.
- Cîrstoiu 1974: Cornel Cîrstoiu, *Ianache Văcărescu. Viața și opera*, București, Editura Minerva.
- del Conte 1958: Rosa del Conte, *Limiti e caratteri dell'influenza italiana nella "Țiganiada" di Ion Budai-Deleanu* in *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Costin 1965: Miron Costin, *Opere*. Ediție critică îngrijită de P.P. Panaitescu, București, Editura pentru Literatură, II.
- Diaconovici Loga 1973: Constantin Diaconovici Loga, *Gramatica românească*, text stabilit, prefață, note și glosar de O. Șerban și E. Dorcescu, Timișoara, Editura Facla.
- Engel 1970: Carol Engel, *Contribuții maghiare la studiul operei lui Ion Budai-Deleanu*, in „Limba și literatura”, XXVII.
- Eustatievici 1969: Dimitrie Eustatievici Brașoveanu, *Gramatica românească. 1757. Prima gramatică a limbii române*, ediție, studiu introductiv și glosar de N.A. Ursu, București, Editura Științifică.
- Gherman 2004: Mihai-Alin Gherman, *Un manuscris inedit al lui Gheorghe Șincai*, in Id., *Literatură română din Transilvania între preiluminism și preromantism*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2004.
- Gheție 1966: Ion Gheție, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, București, Editura Științifică, I.
- Gheție 1970: Ion Gheție, *Introducere*, in Budai-Deleanu 1970.

- Hitchins 2002: Keith Hitchins, *The Idea of Nation among the Romanians of Transylvania, 1700–1849*, in *Nation and National Ideology. Past, present and prospects. Proceedings of the International Symposium held at the New Europe College, Bucharest April 6–7, 2001*, București, New Europe College.
- Iliescu 1978: Maria Iliescu *Le roumain et les autres langues romanes*, in *Études romanes*, București, Universitatea din București. Facultatea de Limbi și Literaturi Străine.
- Iorga 1901: Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, București, Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, II (*Epoca lui Petru Maior*).
- Iorga 1933²: Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești*, București, Editura Fundației „Regele Ferdinand”, III (*Partea întâia. / Generălități, Școala ardeleană /*).
- Iorgovici 1979: Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, op. cit.
- Istoria literaturii române* 1968: *Istoria literaturii române*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, II (*De la Școala ardeleană la Junimea*).
- Istrate 1970: Gavril Istrate, *Gramatica lui Radu Tempea*, in Id., *Limba română literară*, București, Editura Minerva.
- Lörinczi Angioni 1983: Marinella Lörinczi Angioni, *Note di storiografia linguistica romena: Franz Joseph Sulzer*, in Id., *Alle origini della linguistica romena. Da H. Megiser a F. J. Sulzer*, in „Annali della Facoltà di Magistero dell'Università degli Studi di Cagliari”, Quaderno n. 18.
- Lungu 1995²: Ion Lungu, *Școala ardeleană. Mișcare culturală națională iluministă*, București, Editura „Viitorul românesc”.
- Macrea 1970: Dimitrie Macrea, *Activitatea lingvistică a lui Gheorghe Șincai*, in Id., *Studii de lingvistică română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Marino 1979: Adrian Marino, *Les Lumières roumaines découvrent l'«Europe»*, in „Cahiers roumains d'études littéraires”, 2.
- Melchior 2016: Luca Melchior, *Lettere di Gian Luigi Frollo a Hugo Suchardt (I)*, in «Philologica Jassyensia», XII, 2 (24).
- Miclău 1977: Paul Miclău, *Semiotica lingvistică*, Timișoara, Editura Facla.
- Micu - Șincai 1980: Samuil Micu - Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrengea, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Munteanu 1982: Romul Munteanu, *La culture roumaine à l'époque des Lumières*, București, Les Editions Univers, I.
- Nastasă 2007: Lucian Nastasă, „*Suveranii*” *Universităților românești, Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale*, Cluj-Napoca, Editura Limes, I (*Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere /1864–1948/*).
- Nicolescu 1971: Aurel Nicolescu, *Școala ardeleană și limba română*, București, Editura Științifică.
- Niculescu 1978: Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 2 (*Contribuții socioculturale*).
- Pall 1997: Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745–1768*. Studiul *Exilul lui Inochentie Micu-Klein (1745–1768)*, selecția și transcrierea documentelor, aparat critic de Francisc Pall. Cuvânt înainte de Îps Lucian Mureșan, prefață de Pompiliu Teodor, ediție îngrijită și indice de Ladislau Gyémánt, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația culturală română.
- Papadima 1975: Ovidiu Papadima, *Ipoteze ale iluminismului românesc*, București, Editura Minerva.
- Popescu 2016: Dragoș Popescu, *Academiile Domnești din București și Iași și începuturile învățământului filosofic românesc modern. Schița unui context istoric și cultural*, in „Revista filosofică”, LXIII, 1.
- Popovici 1979: Dumitru Popovici, *Literatura română în epoca „luminilor”*, in *Studii literare*, I, Cluj - Napoca, Editura Dacia.

- Prodan 1971: Dimitrie Prodan, *Supplex Libellus Valachorum or the political struggle of the Romanians in Transylvania during the 18th century*, București, Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania.
- Protopopescu 1967: Lucia Protopopescu, *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu. Documente inedite*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Rosetti, Cazacu, Onu 1971: Alexandru Rosetti, Boris Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Minerva, I.
- Ruffini 1941: Mario Ruffini, *La Scuola latinista romena (1780–1871). Studio storico-filologico*, Roma, Angelo Signorelli Editore.
- Seche 1966: Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, București, Editura Științifică, I (*de la origini pînă la 1880*).
- Senatore 1981a: Adriana Senatore, *Ai primordi della linguistica romena: gli “Elementa linguae daco-romanae”*, in „Annali della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere dell’Università di Bari”, terza serie, II, 1.
- Senatore 1981b: Adriana Senatore, *La ricerca lessicografica di Budai-Deleanu*, in „Annali della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere dell’Università degli Studi di Bari”, terza serie, II, 2.
- Senatore 2002a: Adriana Senatore, *Lingua romena e alfabeto cirillico*, in „PLAT. Quaderni del Dipartimento di Pratiche Linguistiche e Analisi di testi dell’Università di Bari”, 1.
- Senatore 2002b: Adriana Senatore, *La Scuola latinista transilvana e la lingua romena*, in „Annali della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere dell’Università degli Studi di Bari”, terza serie, XV.
- Senatore 2003: Adriana Senatore, *La Țiganiada di Ion Budai-Deleanu, tra satira e grottesco*, in „PLAT. Quaderni del Dipartimento di Pratiche Linguistiche e Analisi di Testi dell’Università degli Studi di Bari”, 2.
- Senatore 2006: Adriana Senatore, *Ion Budai-Deleanu. Interessi linguistici e impegno letterario*, Bari, Cacucci Editore.
- Senatore 2007: Adriana Senatore, *Suggerzioni letterarie nella Țiganiada di Ion Budai-Deleanu*, in „Uporedna istraživanja”, 2007, 4.
- Senatore 2011: Adriana Senatore, *Ion Heliade Rădulescu. Azione culturale. Creazione artistica. Ricerca linguistica*, Bari, Cacucci Editore.
- Senatore 2017: Adriana Senatore, *Ion Budai-Deleanu e i prestiti slavi: dalle enunciazioni teoriche alla prassi poetica*, in „Critica del testo”, XX, 2.
- Sigmirean 2012: Cornel Sigmirean, *A Romanian Student in Rome at the Second Half of the 19th Century*, in *Memory, Identity and Intercultural Communication*, Iulian Boldea (Coord.), Roma, Edizioni Nuova Cultura.
- Școala ardeleană 1970: Școala ardeleană, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, București, Editura Albatros, I.
- Teodor 1979: Pompiliu Teodor, *L’Esprit de la révolution démocratique. J.-P. Brissot et la révolte de Horea*, in „Cahiers roumains d’études littéraires”, 2.
- Teodor 1984: Pompiliu Teodor, *Iluminismul politic românesc*, in Id., *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Țurcanu 2007: Ion Țurcanu, *Istoria românilor cu o privire mai largă asupra culturii române*, Brăila, Muzeul Brăilei - Editura Istros.
- Valmarin 1981: Luisa Valmarin, *La latinità dei rumeni come arma politica dalla Scuola transilvana a oggi*, in *La latinité hier, aujourd’hui, demain*, op. cit.
- Valmarin 1998: Luisa Valmarin, *A.T. Laurian e I.C. Massim, glottodidatti e lessicografi*, in „România Orientale”, XI.

The Latin School of Transylvania: Ideology, Purposes and Protagonists

The Latin school of Transylvania had an important impact on the Romanian cultural life between the second half of the eighteenth century and the first decades of the nineteenth. The historical studies of its representatives claim the purity of the Latin origins of the Romanians; the philological and linguistic researches of Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior and Ion Budai-Deleanu aim to elevate the prestige of the Romanian language. The Romanian intellectuals of Transylvania demand the same rights as the other nationalities of the Habsburg Empire and are committed to the political unification and independence of the Romanian people divided between different state formations.

(Articol publicat în „Philologica Jassyensia”, an XIV, nr. 1 (27), 2018, p. 209–229).

Holy Sinners: Narrative Betrayal and Thematic Machination in Thomas Mann's and Thomas Pynchon's Novels

Monica SPIRIDON*

Keywords: *narrative strategies; story and discourse; contingency-order-necessity; tactics of verisimilitude; paradigmatic motivation; the Spirit of Story Telling*

From courteous deception to irreverent trickery

According to Paul Ricoeur, the essential task of the narrative *mise en intrigue* is to reverse the contingent drive of life, where any event could have happen quite differently or even not have happened at all, and to impress upon it, through a configurative process, explicit norms of necessity and patterns of probability (Ricoeur 1990: 168). The starting point of this study is the genuine incompatibility between the allegedly “real” narrated events (the *story*) which belong to the realm of pure contingency, on the one hand, and, on the other, the narrative account of them (the *discourse*) which formally claims to be the universe of order, coherence and causality. It draws a comparative parallel between a modern novel – the biblical tetralogy *Joseph and his Brothers* by Thomas Mann – and a postmodern – *The Crying of Lot 42* by Thomas Pynchon. Roughly speaking, the two authors embark on the same path: they cheat the basic functions of literarity and of the venerable relationship *author-text-reader*, each one in accordance with their literary age. In both novels the main functions of the narrative and of literature itself more generally are swapped over: those which, through discursive design, ascribe the norms of narrative order and necessity to actual facts; others which put the *vine leaf* of verisimilitude (Genette 1978: 182) on the conventional engine of literature. In order to accomplish this, the two authors engage in a series of illicit but conspicuous transactions with their readers, intended to expose the sophisticated machinations of literature and to belie its sweeping “realist” claims.

The more the narrative ritual is disturbed on a discursive level, the more a rigorous pattern of intrigue comes to the forefront on a factual level in both novels. In this way, this thematic conspiracy enables the teleological principle to creep deep into the very core of contingency and enable the machination to impose the formal patterns of narrative and its thorough norms of articulation and coherence on “real” life.

* University of Bucharest, Romania.

The cunning modernist narrative

Thomas Mann's biblical tetralogy marks a crucial stage in his resolute efforts to work out the inherent tension between *story* and *discourse* which develops in any novel. It is worth casting our minds back to the series of technical innovations introduced by his fiction from the *Buddenbrooks*, to *Doktor Faustus*, *Der Erwählte*, the short stories or to *Felix Krull*.

In *The Magic Mountain* and especially in *The Holy Sinner* the comments are assigned either to the characters themselves or directly to the *Spirit of Story Telling*. The author of the tetralogy grip the narrative reins tightly. He also seeks to monopolise the dialogue with his virtual audience, engaging it in a fastidious communication ceremony and overweighting his philosophical, moral, technical even didactical views. *The Young Joseph* is the account of a family intrigue hatched by Jacob's older offspring to get rid of their half-brother. The main point about this story is that the plot – the secret decision to punish young Joseph for his arrogant and cunning attempts to get them disinherited – is only the culmination of a long line of treacherous premises accumulated in the history of the family and thoroughly reviewed by a narrator always at his leisure and never in a hurry. The narrative instance makes it crystal clear that the famous biblical cabala against Joseph is only the *denouement* of a chain of intrigues orchestrated by the forefathers of Joseph's tribe to deprive their consanguines of legitimate rights. Through Joseph's adventurous destiny we can also catch a glimpse of young Jacob's machinations to disinherit his older brother Essau; of the intrigue hatched by Laban to *replace* Rachel with Leah; or of the maneuvers carefully planned by Joseph's parents – Jacob and Rachel – to run away from Laban's home. It is only against the retrospective background of this peculiar tradition of Jacob's brood that we can properly grasp the guilt of the youngest and understand his brothers' infamous plot.

The more the events develop, the less sure we are that Mann's novel follows the canonical patterns of a narrative. We become progressively aware of his cunning attempts to dismantle the consecrated and restrictive teleological paradigms of the genre and to replace them with a discretionary narrative design, marching "*a contre-courant*" towards abysmal, unreachable, purely axiomatic beginnings:

Deep is the well of the past. Should we not call it bottomless? Indeed we should (...) the deeper we delve and the farther we press and grope into the underworld of the past, the more totally unfathomable become these first foundations of humankind, of its history and civilization, for again and again they retreat farther into the bottomless depth, no matter to what extravagant lengths we may unreel our temporal plumb line. (...) Because what is inscrutable has a way of teasing our zeal for placing it under scrutiny (Mann 2005: 3).

The author promptly reveals that such a discretionary narrative behavior automatically turns him into a counterfeiter since nothing can be taken for granted in his account of the facts: on the contrary, everything appears to be crafted by his fictional story-teller:

In his desire to put a beginning to the events of which he was part, Joseph did much the same as a practical makeshift, for he was met with the same difficulty that confronts every such endeavor the fact that nothing is first, comes of itself or is its

own cause, but rather everything points backward, deeper into the first foundations, the depth and abysses of the well of the past (Mann 2005: 10).

This is precisely what Thomas Mann himself openly confesses to doing:

And so in our scrutiny either we shall have to hold to conditional pseudo-beginnings that we confuse with real beginnings in much the same way as Joseph confused the wanderer from Ur with his own great-grandfather (Mann 2005: 11).

In the biblical tetralogy the process of emplotting (*la mise en intrigue*), the legitimacy of the historical account, the status of the narrator and his relationships with the **fictional** characters, are all under scrutiny:

Is it fitting and proper to the nature of a story for its teller publicly accounted for its dates and facts according to a given set of considerations and deductions? Should the narrator be present as anything other than an anonymous source of what is told or, better, of a story that tells itself, in which everything *is* by virtue of itself, is this way and no other, indisputable and certain? The narrator, or so some find, should be inside his story, one with it, and not outside it, calculating and substantiating (Mann 2005: 671).

Even the cultural sources and models of the novel are turned into thorny subjects of debate either between the author and his public or between the characters themselves:

At no point we have intended to awaken the illusion that we are the original source of the story of Joseph. Before anyone could tell it, it happened. It has been in the world ever since; everyone knows it or thinks he knows it, for often enough it is merely a superficial dreamy and vague knowledge without much accountability or commitment. It has been told a hundred times and passed through the medium of hundred tellings. And here today is passing through another in which it gains self-contemplation (Mann 2005: 671–672).

As Gerard Genette substantiates, any author eventually has to produce an alibi of verisimilitude for his fictional product and is expected to voluntarily provide a “*Because ...*” to preclude the virtual *Why?* of his reader (Genette 1978: 182). Thomas Mann doesn’t even bother with the “*Because*”. From the very beginning of his story he rushes to step to the front of the stage, bluntly disclosing the real answers to the crucial question: *Why?* As Joseph conveniently maintains on every occasion, one of these ritual answers goes as follows:

This whole story has already been written, Mai, in God’s book, and we shall read it together amid laughter and tears. For you do intend to be part of it yourself, don’t you? (Mann 2005: 1303)

Such an allegation openly contends that – thanks to the millenary preexistence of Joseph’s story, as told by the *Book of Genesis* (37, 2–4) as well as a series of the most diverse texts emerging in the wake of it – the only appropriate answer is: “Everything happens like this *Because* it has already been prescribed by prestigious models”; an explanation usually disguised by Literature in its timeless exchanges with its Reader.

Not only the narrative instance of the novel but also its fictional story-teller called Joseph pertains to this narrative logic, to the delight of his listeners:

He tried to tie him to the here and there and now by rousing his vital spirits with stories and tales taken from the vast and deeply rooted treasury of history and anecdote that, thanks to the tutoring of Jacob and Eliezer, has been from his boyhood on. (...) All these switches and illusions charmingly roused the listener and tied him to the thee and now – for what is more charming than illusion? There was also a play of light between storyteller and story – the illusory light from the stories, the charm of their illusion, fell back on him who told them, and in turn he also lent **them** something of his own person (Mann 2005: 804–805).

As we notice, Thomas Mann lays open the duplicity of his auctorial strategies. His narrative design has a skin-deep side, already familiar to eighteenth century novelists. There is however a more profound layer of this configuration, which gives Joseph – the fictional story-teller of his own destiny and partly of Thomas Mann's novel – into a dual role. Every time he has to choose between the models that would give an appropriate account of his life, he is faced with a basic alternative, accurately evaluated by Gerard Genette (1978: 186).

Firstly, his story could be just a record of preexisting facts and, in this case, there would be no room for various and diverging narrative variants. In Genette's own terms this is a story with a "*unique drive/ direction*".

The second possibility is the so called *arbitrary of expansion* or the *anything possible-at any time* (Genette 1978: 186) that Joseph seems quite familiar with, even if he opts for a tame version. More specifically, Joseph operates as a two faced narrative instance. He comprehensively sifts through and evaluates all the available "arbitrary" options, but notwithstanding in the end he opts for one consecrated by the most prestigious tradition and by its cultural patterns.

This is a tricky technique, overused by Mann's twisted narrator is his wavering attitude towards the main character of the biblical story. Let's remember his malicious and *buffoon*-like irony towards Joseph's efforts to humbly submit himself to any decision coming from "Up there" – a purely textual, literary "Up there" – as well as towards pride at being a mere actor, playing a repertoire of roles stockpiled by the world's cultural repository on the stage of his own life. It is this kind of "creative craft" that Genette subtly labels *salubrious cynicism* (Genette 1978: 186) and that I would prefer to identify here as a *paradigmatic motivation*, a double edged and risky strategy of formal allegiance/faithfulness towards literature which looks like the best orchestrated and awkward betrayal of it.

Let's take a closer look at the mechanisms of this paradigmatic motivation and at the *salubrious cynicism* at work in Mann's novel. Endowed with the highest self-consciousness among all the fictional characters of the tetralogy, Joseph practically impersonates the main device manipulated by any author to demystify the so-called realistic motivation of literature. It is in fact Joseph who masquerades as the reader and keeps asking *Why?*, and it is also him who pretends to provide answers to these questions starting with "*Because...*". Joseph is the audience of Jacob's stories, in their talks by the well in the moon light and, in this capacity, he is also a reader of Mann's novel, whose first volume is called *The Stories of Jacob*. As a proxy for the author, Joseph holds a warrant to comprehensively survey all the information passed round by the novel, to be inside as well as outside of his own story, able to understand and to display its *ultima ratio*. Extensive areas of the

biblical tetralogy give up their narrative mission and openly undertake a different, unconventional, non-canonical task. They become parts of an ample fictional *Introduction to the Method of Joseph* and, implicitly, of an *Introduction to the Method of Mann*.

Almost obsessed with its expressly assumed mission – to lay out, to explain, to interpret, to justify or to deny the so-called facts – Mann's narrative discourse eventually ends up superseding the story, if not completely engulfing it, accounting for a unique, exceptional event – its own literary genesis:

Nothing would be more regrettable if, in the wake of these events, the majority of our audience were to begin to wander off and scatter, thinking it themselves "So that was it", the lovely *It is I* has been spoken, and it can get any lovelier than that. That was the high point and now the rest will be just played out, and we already know how, so there is nothing exciting left (Mann 2005: 1382).

The modernist Thomas Mann had already embarked upon a path enabling him to challenge Ricoeur's axiom as to the equation *narrative* versus *contingency*. In his novel the so-called pure contingent facts are regulated by preexisting patterns and norms that the fictional characters themselves are perfectly aware of. More than that, the narrative instance continuously instructs his audience about them, even if, or just because, this constitutes an open violation of venerable contracts of the institution called Literature.

This is only the first step in a successful, arrogant offensive continued by his postmodern followers.

3. The postmodern narrative pandemonium

For Postmodern novelists like Thomas Pynchon, the enemy is the usual narrative strategy of presenting day to day life as an ordinary chain of events from which nothing intriguing can be dug up. The challenge they take on is endowing the contingent with elaborated, enigmatic, undecipherable patterns.

The more the Western novel hails towards Postmodernity, the less its ostensibly torn narrative fabric looks like the coherent and rigorous structure praised by orthodox literary theories. In Thomas Pynchon's *The Crying of Lot 49* the gap between the two designs is already unbridgeable.

The novel evolves around an alternative counter-cultural and anarchically oriented postal system set up in contemporary southern California. Its historical roots can be traced to eighteenth century Netherlands, and, earlier, to the European eighteenth century. In the wake of the war of independence the memory of the famous European mail network *Torre e Tasso* has been transported across the Atlantic and relocated to California as a part-real- part-imaginary detective plot involving a Mafia-style communication network: W.A.S.T.E

In *The Crying of Lot 49* the diegetic stuff, belonging to the proto-history of Western postal system, and its informative roots are systematically uncovered by the main character Oedipa Maas in dusty manuscripts preserved in archives and reprocessed by literature but also by television, by comic stripes and even by professional philately. In her quest for the original *Torre e Tasso* story, Oedipa peruses and interprets in a quasi-professional manner piles of manuscripts, post

stamps, magazines, old original and fake editions, turned into popular theatre, into videotapes or into cartoons. The most diverse texts, quotations and scraps of information are crammed together in constellations of meaning rendered possible by their similarity:

From obscure philatelic journals furnished her by Genghis Cohen, an ambiguous footnote in Motley's *Rise of the Dutch Republic*, an 80-year-old pamphlet on the roots of modern anarchism, a book of sermons by Blobb's brother Augustine also among Bortz's *Wharfingeriana*, along with Blobb's original clues, Oedipa was able to fit together this account of how the organization began (Pynchon 1990: 158).

Newly arrived in this dream factory, Oedipa successively meets an array of actors, directors, and playwrights, not to mention a couple of professors of theatrical creative writing and theatrical literary criticism. Pierce Inverarity's own lawyer and Oedipa's collaborator – Metzger – is a former film star. Almost all the events in Pynchon's novel can be seen as living performances in the theatrical meaning of the word. *The Crying of Lot 49* ends before either Oedipa or Thomas Pynchon's reader can discover if the entire plot was, or not, a shrewd and ingenious "*mise en scène*" by Pierce Inverarity, the constructor, the owner and, why not, the author of the city called San Narcisso.

Both Thomas Pynchon and his fictional equivalent, the deceased Pierce Inverarity, bluntly discard the very idea of a discursive emplotment and of a narrative teleology. Trying hard to take stock of and to evaluate Pierce's endowment, Oedipa realizes that she is gradually getting caught up in a completely different enterprise.

Not only does Pynchon dismiss what Genette calls a story with a *unique drive/direction*, he also moves far away from Thomas Mann's relatively moderate manipulation of the *arbitrary of expansion* (of the *anything possible-at anytime*) (Genette 1978: 186). The farce staged by Pynchon / Inverarity is a plot with multiple, competing choices: it can at the same time look like an intrigue diabolically contrived by Pierce; like a long series of weird and entangled coincidences; like a plot imagined by Oedipa herself; and – why not? – there could be no machinations at all at work in San Narcisso. Every now and then Oedipa herself admits that maybe this is precisely the case:

Or you are hallucinating it. Or a plot has been mounted against you, so expensive and elaborate involving items like the forging of stamps and ancient books, constant surveillance of your movements, planting of post horn images all over San Francisco, bribing of librarians, hiring of professional actors and Pierce Inverarity only knows what-all besides (...) so labyrinthine that it must have meaning beyond just a practical joke. Or you are fantasizing such plot, in which case you are nut, oedipal, out of your skull (Pynchon 2000: 118).

The author ends up by undermining the formal framework of his own novel as well as the main narrative principles of Order and Necessity. Oedipa is caught up in a meaningless quest and the author does not even pretend otherwise: from behind the scenes, the narrative instance reveals to the reader the aberrant maze of her extensive and abundant explanative scenarios. As a compensatory move the novel creates a rigorous web of contingency ingeniously devised by Pierce Inverarity earlier on.

During her endless ramblings across San Narcisso county, Oedipa is stubbornly fighting to restore the memory of a vast territory bereft of meaning, which, thanks to an intelligible scenario could be transformed into a transatlantic “Waste Land”. In the name of Trystero’s network W.A.S.T.E., the reference to T. S. Eliot is transparent:

There was the true continuity. San Narcisso had no boundaries. No one knew yet how to draw them. She had dedicated herself, weeks ago to making sense of what Inverarity had left behind, never suspecting that the legacy was America. Were the squatters there in touch with others, through Trystero; were they helping carry for those (300 years of the house disinheritance?) Surely, they’d forgotten by now what it was the Trystero were to have inherited; as perhaps Oedipa one day might have. What was left to inherit? That America, coded in Inverarity’s testament, whose was that? (Pynchon 1990: 178)

In Pynchon’s novel, the twentieth century Californian metropolis of San Narcisso – a fictional equivalent of Los Angeles – becomes a manifold projection of a European cultural legacy. Even for the professionals of urbanism, Los Angeles is an atypical city, a “re-creation” in all possible aspects: “a bazaar of repackaged times and spaces. A park-themed paradise” (Soja 2000: 238). The American writer strategically blurs the boundaries between the actors and the spectators of the living urban theatre called San Narcisso. In a couple of essays – notably in *Bridge and Door* – Georg Simmel had also drawn attention to the main dimensions of culturally projected spaces: *inside and outside* and *above and below* (Simmel 1997: 170–174). On the level of sheer contingency, the space of Oedipa’s rambling and its intersecting networks draws an image of the metropolis as a highly structured web. Sometimes the tight structure of this network is shrouded in secrecy, calling for detective investigation. It has already been argued that the representation of the *detective* in mystery fiction served to convince the reader that the apparent chaos and the accelerated dynamics of events and relationships in the contemporary universe are both intelligible and legible.

Literary criticism has frequently seen Oedipus as the starting point of a fictional road leading from the European Antiquity straight towards Agatha Christie’s famous detective characters. Since the detective is traditionally “an eye” in a story, detection involves modes of seeing and of reading a world which turn it into intelligible texts (Grossvogel 1979: 61). As an individual detective, Oedipa is constantly striving to make connections in an increasingly complex and opaque milieu. It is in the labyrinth of the masses and its interaction with the built labyrinth of the city that secrets are hiding from Oedipa; she is a failed detective, defeated by the structural power of a solid reality. She can also be seen quite simply as a *flâneur* (Benjamin 1999: 262–267). In retrospect, Oedipa’s adventure looks like a symbolic *flânerie* which additionally displays a strong self-reflecting dimension.

Self-mirroring is the terminus point for almost any author who sets off for the type of structural journey envisaged by Thomas Mann and Thomas Pynchon.

The backbone of Pynchon’s fictional world is provided by a rich intertextuality closely interconnected to self-reflective mirroring. In *The Crying of Lot 49*, both San Narcisso the city, the territory of Oedipa’s wondering, and the motel *Eco’s Courts* where she decides to settle down for a while, helps resuscitate

the mythological ground surrounding the story of Echo and Narcissus. The narcissist dimension of Pynchon's narrative is also enhanced by a classical *mise en abîme*. The centennial story of the *Torre e Tasso* organization and of its struggle with the Trystero usurpers is mirrored by the *Courier's Tragedy*, written by the fictional author Richard Wharfinger.

On top of all this, Pynchon himself is impersonated by the enigmatic character Pierce Inverarity who holds the main threads of the novel, the demiurge who deliberately pushes life towards necessity and teleology, while simultaneously planning Oedipa's failure to understand it and to account for it for the benefit of the reader.

We must also acknowledge that the infernal *Machine of Nefastis* and *Maxwell's Demon* operate as a double *mise en abîme* of Pynchon's novelistic codes (Dallenbach 1977: 128–131). In *The Crying of Lot 49* they play the same part as Mann's *Spirit of Story Telling*. But Pynchon's is a malicious incarnation, since it is this Spirit who helps the author thoroughly deceive his reader. It is also he who helps persuade the audience that the pandemonium of impressions and the overwhelming diversity of relations and experiences of the twentieth century metropolis could be a tightly structured contingency, but that it is not one that is readable or tellable.

Pynchon ignores, defies and even breaks a series of core conventions of literature; whilst pretending to substitute new ones, he makes unfulfilled promises to his reader. In turn, all this takes place in a fictional text in which everybody cheats on everybody.

For a sensitive reader it is easy to notice that, by radically upturning Ricoeur's equation, in Pynchon's novel the traditional functions of the discursive process – creating and displaying a narrative emplotment – are handed over to the diegetic stratum structured as a tight and shrewd conspiracy. We can even conclude that in Pynchon's novel, this contingency metaphorically stands in for the emplotment and the reception of his novel.

4. A Few Concluding Remarks

As illustrated by Mann, the modern novel progressively climbs higher and higher on a ladder which enables the author to considerably deepen the gap between the story and its narrative discourse. Treacherously, but still ceremoniously, the consecrated relationships between them are turned on their heads. The story becomes more and more paradigmatic and tightly ruled by the power and the pre-existing models of literature, while the narrative discourse indulges in unprecedented liberties. It arrogantly shows off a *salubrious cynicism*, as Genette puts it, and betrays the millenary canons of narrative literature exhibiting its conventional mechanics and especially the engine of the so called *Spirit of the Story Telling*.

As regards the Postmodern lot, this process goes further, shrewdly and mockingly generating discursive havoc. In turn, the story, which looks like an over-structured maze of facts, seems above all interested in disclosing *en abîme* its patterns as infernal devices, like the *Machine of Nefastis* and *Maxwell's Demon*.

Needless to add, this is the way in which Pynchon successfully cheats everything and everyone, including his fictional characters, his reader and literature itself.

Eventually we also need to produce a reasonable *Because* as an answer to the unavoidable question *Why* (“*The Holly Sinners*”)?

The title of Thomas Mann’s well known novel shows clearly that daring authors like him and Thomas Pynchon perceive themselves as *Chosen ones*.

On the one hand, they can afford to *Sin*, crafting treacherous texts and betraying the essential rules of literature. On the other, they are perfectly aware that, as unique, “Holy” artists, we will always forgive them.

References

- Benjamin 1999: W. Benjamin. “The Return of the Flaneur”, in *Selected Writings*, 1927–1943, ed. Bullock, N. Jennings, M.W., Cambridge Mass.: Belknap Press, vol. 2, p. 262–267.
- Dallenbach 1977: L. Dallenbach. *Le recit speculaire. Essai sur la mise en abyme*, Paris: Seuil.
- Genette 1978: G. Genette. “Verosimil și motivație”, (Translated by Angela Ion and Irina Mavrodin) in *Figuri*, București: Ed. Univers.
- Grossvogel 1979: D.J. Grossvogel. *Mystery and its Fictions: From Oedipa to Agatha Christie*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Mann 2005: Thomas Mann. *Joseph and his Brothers*, (Translated by John E. Woods), New York, London, Toronto: Alfred Knopf, Everyman’s Library.
- Pynchon 2000: Thomas Pynchon. *The Crying of lot 49*, London: Vintage Books.
- Ricœur 1990: P. Ricœur. *Soi-même comme un autre*, Paris: Seuil.
- Simmel 1997: G. Simmel. “Bridge and Door”, in D. Frisby, M. Featherstone (ed.), *Simmel on Culture: Selected Writings*, London: Sage.
- Soja 1996: E. Soja. *Third Space Journeys to Los Angeles and other Real – and – Imagined Spaces*, Oxford: Blackwell.
- Soja 2000: E. Soja. *Postmetropolis. Critical Studies of Cities and Regions*, Oxford: Blackwell.

Abstract

My contribution comparatively draws on a modern novel – the biblical tetralogy *Joseph and his Brothers* by Thomas Mann – and on a postmodern – *The Crying of Lot 42* – by Thomas Pynchon. The two authors embark on the same path, although each one in accordance with his own literary age. They astutely highlight a series of illicit but conspicuous transactions between the narrator and his reader, intended to expose the sophisticated machinations of literature and to belie its sweeping “**realist**” claims. It isn’t a coincidence that the plots of both novels evolve around various types of machination and betrayal.

(The article was published in “Neohelicon”, vol. 40, 2013, nr. 1–2, p. 199–208).

Nașterea unui mare scriitor național din ruinele Imperiului

Adrian TUDURACHI*

Keywords: *Romanian literature within the Austro-Hungarian State; intercultural relationships; multilingualism; Liviu Rebreanu; national writer*

Monarhia dualistă și formarea marilor scriitori naționali

În studiul său fundamental, *Republica mondială a literelor*, Pascale Casanova observa că „legile” literaturii nu pot fi învățate altundeva decât în marile centre literare. Un spațiu central, „internațional”, ar fi indispensabil pentru constituirea spațiilor periferice. Pentru că ceea ce numim „literatură mondială” nu se alcătuiește prin reunirea și acumularea micilor literaturi, ci prin procesul invers, de fondare infinită a noilor literaturi pornind de la un număr redus de modele centrale. „Fiecare spațiu național este un produs al formei câmpului mondial” subliniază Casanova, reluând câteva rânduri mai jos aceeași idee, într-o formulare mai dezvoltată:

Polul autonom mondial este deci esențial pentru constituirea întregului spațiu, adică a „literarității” și „deznaționalizării” sale treptate: el servește drept adevărat refugiu, nu numai prin modelele teoretice și estetice pe care le poate furniza scriitorilor – din lume întreagă – ce se află departe de centru, dar și prin structurile sale editoriale și critice, care susțin „fabricarea” reală a literaturii universale. Nu există „miracol” al autonomiei: fiecare operă venită dintr-un spațiu național puțin dotat și care pretinde titlul de literatură nu există decât în relație cu rețelele și forța consacrantă ale locurilor celor mai autonome (Casanova 2007: 142).

De fapt, Casanova are în vedere două fenomene diferite. Într-un sens restrâns, participarea centrelor literare la constituirea spațiilor literare periferice se referă la circulația valorilor literaturii „pure”. Dinamica „literarizării” și a „denaționalizării” privește emergența anumitor spații privilegiate în sânul literaturilor naționale, care nu se mai revendică de la agenda politică a unei culturi mici, ci de la proiectul exclusiv literar al culturii centrale. Într-un sens larg, acțiunea centrelor literare internaționale vizează latura instituțională a producției literare, transferul mecanismelor și al instrumentelor care susțin creația, recunoașterea și consumul de literatură. E ceea ce cercetătoarea italiană numește „fabrica reală a literaturii universale”. E vorba de resursele editoriale disponibile pentru publicarea operelor și pentru promovarea autorilor, a rentabilizării circuitului economic care permite recompensarea investițiilor creatoare, a credibilității instanțelor de recunoaștere și consacrare. Pe scurt, o literatură prestigioasă poate „împrumuta” unei literaturi emergente două lucruri: fie atașamentul său gratuit pentru puritatea esteticului,

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” – Filiala din Cluj-Napoca a Academiei Române, Cluj-Napoca, România.

capacitatea de a configura o zonă restrânsă, autonomă, în cultura publică a unei epoci, fie sistemul său literar perfect reglat, care dă șansa populației de scriitori, critici și editori să trăiască din meseria lor.

Demonstrația lui Casanova tinde să privilegieze primul sens, privitor la constituirea unei enclave autonome dedicate „literaturii pure” în cadrul unei culturi periferice. Ea scoate în evidență tensiunile între polul autonom și polul heteronom, între scriitorii care își orientează activitatea în funcție de modelele literare ale unei mari capitale culturale (precum simbolismul sau naturalismul) și celelalte, care își pun literatura în slujba proiectelor naționaliste locale. Această perspectivă e strâns determinată de premisele studiului lui Casanova: mai întâi, de intervalul temporal care limitează modelul său de interacțiune între culturile literare și care corespunde prestigiului internațional al culturii franceze până la jumătatea secolului al XIX-lea; mai apoi, prin focalizarea aproape exclusivă asupra Parisului, ca figură emblematică a centrului literar. O asemenea abordare favorizează reprezentarea micilor culturi în momentul lor de urgență, în lupta lor politică și naționalistă pentru recunoaștere (Casanova 2011: 9–33), și a centrului în emanciparea sa radicală și în atașamentul său exclusiv pentru mizele estetice ale literaturii. Această distanță maximală între cultura periferică și cea centrală, acest decalaj radical între „vârsta” și agenda lor e ceea ce justifică, ca temă principală a analizei lui Casanova, constituirea parcelor de „literatură pură” în spațiile emergente.

În schimb, situația Monarhiei dualiste ne permite să observăm cel de al doilea proces, prin care se transferă spre micile culturi naționale instituțiile destinate să sprijine dezvoltarea productivității literare. Centrele Imperiului austro-ungar, Viena, Praga, Budapesta se deosebesc de Paris prin înscrierea lor istorică și prin raportul „geopolitic” specific cu literaturile naționale. Din punct de vedere cronologic, Monarhia dualistă și disoluția sa intervin într-o etapă ulterioară față de fondarea romantică a literaturilor și corespunde exploziei de curente moderniste și, mai ales, conștiinței critice care i se asociază (Neubauer 2010: 11–12). La începutul secolului al XX-lea, distanța între „centre” și „periferii” nu mai e măsurată prin diferența între proiectul exclusiv naționalist al micilor culturi și proiectul exclusiv autonom al culturilor cosmopolite. În plus, realitatea multinațională a statului austro-ungar implică *de facto* o reprezentare a națiunilor în marile orașe ale Monarhiei dualiste. Spre deosebire de Paris, care favorizează conversiile individuale ale autorilor proveniți din micile literaturi și adăpostește îndeosebi cariere de imigranți (Casanova 2016: 259–313), marile capitale ale Imperiului cuprind comunități etnice care funcționează ca niște enclave „la distanță” ale literaturilor naționale. S-a observat de altfel, în Budapesta sau Viena, proximitatea între cultura de „capitală” și cultura naționalistă a grupurilor etnice (Neubauer, Szegedy-Maszak 2006: 162–175). Departate de a reproduce distanța care separă Parisul de literaturile naționale, centrele Monarhiei dualiste ilustrează o coabitare. Asimilarea autorilor provenind din minoritățile etnice¹ sau frecvența contactelor între culturile literare mici sunt, în acest sens, manifestările cele mai evidente. Literaturile naționale se găsesc în metropolele Imperiului, populându-i cartierele, ocupându-i sălile de teatru,

¹ Se evocă de exemplu cazul scriitorului armenian István Petelei, a scriitorului româno-sârb Elek Gojdu sau a celui german Ferenc Herczeg (Neubauer, Szegedy-Maszak 2006: 170).

susținându-i revistele. Marile orașe ale Imperiului austro-ungar nu sunt doar locuri „înalte” ale cosmopolitismului, ci și terenul privilegiat de observare și de comunicare cu literaturile naționale. Exemplul cel mai semnificativ este cel al lui Kafka. Fascinat de literatura cehă și evreiască din Praga, acesta lasă în jurnalul său, la nota din 25 decembrie 1911, cea mai atentă fișă de observație despre ce este o literatură națională (Casanova 1999: 287–295). Totodată, Kafka e un scriitor german, situat, grație prieteniei sale cu Max Brod, în intimitatea „fabricii literare” a unei mari culturi literare: are obsesia instanțelor de recunoaștere, e preocupat de relația sa cu editorii de succes, trăiește în societatea autorilor contemporani cu operă importantă (Lahire 2010: 283–288). Condiția sa „minoră” care l-a inspirat pe Deleuze și Guattari (1975) nu se referă la apartenența sa exclusivă la o literatură națională, ci la accesul său simultan la două culturi, centrală și periferică, la intimitatea sa bidirecțională, la perspectiva dublă, și în mod egal apropiată, față de un mod major și un mod minor al culturilor literare.

Reflecția pe care o propun privește activitatea lui Liviu Rebreanu. Scriitor format în cultura maghiară și germană, care acționează ca un actor marginal în mediul literar budapestan între 1905 și 1909, acesta devine actor major și un simbol național după 1920 în literatura română. Fără să fie tipic, cazul autorului român permite observarea unui fenomen de transfer de resurse între cultura literară centrală și cosmopolită și o cultură națională. Din punct de vedere sociologic, Liviu Rebreanu se înscrie în circuitele comerciale ale literaturii maghiare de început de secol. Scriitor ieșit din școlile de ofițeri ale Imperiului², el acționează ca un diletant, propunând texte marilor jurnale și teatrelor (Gheran 1986: 155–156)³. Fără a aparține unui grup literar, fără să asume aspirațiile elitei literare contemporane, Rebreanu e în contact cu mediul editorial, are o bună percepție a circuitului economic care rentabilizează activitatea literară și, de asemenea, posedă o noțiune clară a succesului. Autorii pe care-i frecventează sau pe care și-i ia ca modele⁴ sunt cei care combină activitatea literară și activitatea jurnalistică ori cei care profită de atracția publicului pentru teatru ca să-și câștige existența. Speciile pe care cultivă în această epocă, proza scurtă și melodramele, corespund în mod direct acestui tip de angajament literar. Ceea ce învață Rebreanu la Budapesta e un model de acțiune

² Numeroase studii au arătat importanța școlilor de ofițeri în Imperiul austro-ungar în asigurarea unui statut social pentru minoritățile naționale. S-a subliniat de asemenea faptul că formarea militară presupunea o bună stăpânire a limbilor oficiale din Monarhia dualistă (Sigmirean 2000: 28) și că în aceste școli apăreau uneori scriitori diletanți, cazul lui Rebreanu nefiind unic (Gheran 1986: 157).

³ Asupra activității literare din această epocă, scriitorul a lăsat mai multe mărturii. Iată un interviu din 1935: „Am început repede cu piese de teatru, multe, foarte multe piese, cu care am colindat toată Budapesta, bineînțeles, fără vreun rezultat” (Rebreanu 1988: 140). În același sens se poate vedea răspunsul la o anchetă din 1927 (Rebreanu 1984: 388), precum și în alte locuri.

⁴ Cei mai mulți dintre autorii maghiari pe care îi menționează în confesiunile sale sunt legați prin activitatea lor de mediul gazetăresc: Heltai Jenő (1871–1957), Szini Gyula (1876–1932), Vay Sarolta (1859–1918), Ambrus Zoltán (1861–1932), Ludwig von Dóczi (1845–1918). John Neubauer a subliniat importanța meseriei de jurnalist în mediile literare budapestane la sfârșitul secolului al XIX-lea și efectul pe care l-a avut asupra cultivării genurilor scurte în proză, precum nuvela, povestirea sau foiletonul, impuse prin condițiile obiective ale jurnalismului (Neubauer *et al.* 2004: 253; Neubauer, Szegedy-Maszák 2006: 170, 173).

literară, orientat spre productivitate literară, spre rentabilitate economică și spre recunoaștere simbolică.

Această experiență va fi transferată în România, imediat după 1909. Spre deosebire de majoritatea românilor care trăiesc în Imperiu și care își asumă identitatea lor națională, Rebreanu nu se îndreaptă spre Transilvania, ci spre București, încercând să refacă în România modul său de viață budapestan. Justificarea e în mod direct legată de oportunitățile carierei literare: capitala este locul care concentrează resursele literare. Rebreanu intră în contact cu autoritățile critice ale epocii, își începe colaborarea la revistele literare cele mai influente, asigurându-și în același timp supraviețuirea prin susținerea mai multor rubrici permanente în paginile ziarelor comerciale⁵. În calitate de autor, alege să se orienteze spre genul la modă, romanul, și face adesea apologia productivității literare:

...adevăratul mare scriitor e acela care e înzestrat de Dumnezeu și cu puterea de a produce mult. Nu există scriitor mare numai cu un volum sau două la spate. Sterpi care se căznesc o viață întreagă ca să mângălească câteva pagini, chiar când au mare talent, rămân simpli diletanți [...]. De altfel și stilistii care sunt într-adevăr creatori sunt întotdeauna și fecunzi (Rebreanu 1968 I: LXXXIV).

Zece ani mai târziu, când va fi pe deplin recunoscut în literatura română, Rebreanu se va defini prin „mărimea” lui, fiind în același timp un scriitor atașat mediului profesional, ajuns în fruntea structurilor instituționale care domină câmpul literar românesc⁶, și un scriitor cu o operă vastă din punct de vedere cantitativ și variată din unghiul subiectelor abordate. De fapt, Liviu Rebreanu inaugurează pentru literatura română figura și creația „majoră”, în sensul lui T.S. Eliot (1946): masivă, cu conștiința diversității modalităților literare și a convențiilor, realizată în cadrul unei cariere de scriitor, dublată de un angajament profesional și public de anvergură. Este o operă care se hrănește din sistematicitatea și productivitatea ei, și care trebuie citită în ansamblul ei, după cum spunea același Eliot, pentru a se putea aprecia fiecare din părți. În termeni de „mărime” (Schlanger 2008: 110–119), Rebreanu reprezintă astfel o etapă ulterioară celei a „marelui poet național”, caracterizat prin capacitatea de a articula o narațiune identitară, de a proiecta un mit unificator și de a exercita o activitate de scriitură „profetică”, intermitentă și fragmentară (Nemoianu 2002: 249–255; Neubauer 2010: 12–13).

Interogația mea este prin urmare aceasta: cum a participat Monarhia dualistă la constituirea unui regim „major” al creației în culturile naționale? Mă interesează, mai precis, modul în care universul de reprezentări al romancierului „major” se hrănește din convențiile prozatorului și dramaturgului „minor”. Altfel spus, felul în care temele unuia se reiterează și participă la rețeta de succes a celuilalt. Fără să am

⁵ Știm că i-a abordat pe doi dintre cei mai importanți critici români din epocă, pe Mihail Dragomirescu și pe Garabet Ibrăileanu, că a propus colaborări la mai multe reviste centrale și că a încercat să își câștige existența printr-o activitate de cronicar teatral („Scena”, „Rampa”). Într-un interviu, scriitorul compară explicit condițiile profesionale din cele două medii literare: „aici începe un capitol întunecat al vieții mele, o epocă grea de luptă dâră cu mizeria și pasiunea de scriitor, într-un mediu care-mi dădea impresia că am coborât cu cinci trepte de la acela de unde venisem” (Rebreanu 1988: 141).

⁶ Rebreanu ocupă din 1926 funcția de președinte al Societății Scriitorilor Români.

pretenția că evoc prin cazul lui Liviu Rebreanu clasa de autori „mari” ai Europei Centrale și de Est, îmi propun să explorez câteva dintre particularitățile unui asemenea transfer de practici, de valori și de cunoștințe literare. Între cosmopolitismul centrelor culturale ale Imperiului și naționalismul micilor literaturi există un raport constitutiv, adesea ignorat. Bineînțeles, o asemenea abordare implică o articulare între cultura imperială și cultura națională, dificilă prin implicațiile ei și negată de logica însăși de constituire a mitului național. Să te întrebi în ce mod un centru cultural al Monarhiei dualiste a putut să contribuie la apariția unui „mare scriitor” național presupune o reflecție asupra resurselor subtile și eterogene ale reprezentărilor naționaliste. În ce fel experiența literară produsă în contextul Imperiului a fost convertită într-o mare carieră națională? Și mai ales cum au fost reinvestite valorile sale cosmopolite în circuitul valorilor vieții naționale?

O „vita nova”: transfigurarea unui scriitor minor

...a trebuit să înțeleg că scriitor român nu voi putea fi cât timp voi fi obligat să grăiesc într-un mediu străin, să vorbesc și să gândesc în limbi străine. Peste două treimi din anii de studii i-am petrecut în școli străine. Lecturile mele obișnuite le făceam în limbi străine. [...] Încercările literare, deși cu suflet românesc, le meditam în limbă străină, fie nemțește, fie ungurește, înainte de a le scrie românește a trebuit să îmi dau seama că, dacă vreau să realizez ceva, trebuie să nimicesc în prealabil, în sufletul meu și în mintea mea, tot ce mi-au imprimat atâția ani de mediu străin tocmai la vârsta cea mai accesibilă tuturor influențelor (Rebreanu 1984: 302).

Liviu Rebreanu face această mărturisire în 1939, într-un moment în care succesul său era unanim recunoscut. Nu e decât una dintre numeroasele mărturii care evocă despărțirea sa de anii de formație literară maghiară și germană. Scriitorul își construiește imaginea unei victime a istoriei, sfâșiate între suflet și rațiune, între atașamentul afectiv pentru limba română și constrângerea limbilor străine. În acest scenariu, nu există decât un singur sens pentru raportul cu limbile și cu literatura, care evoluează de la străin spre propriu, de la constrângere spre alegerea liberă, de la exterioritatea instituțională la interioritatea afectivă. La aproape treizeci de ani după experiența budapestană, Rebreanu elaborează un mit polar care opune în mod radical, fără continuitate posibilă, inițierea în marile literaturi ale Imperiului și acțiunea în literatura națională. Ar fi vorba așadar de o carieră construită prin ruptură. Scriitorul care alege literatura română, departe de a profita de experiențele sale maghiare, e obligat să le uite sau să le șteargă:

Cultura străină o respirai fără să vrei, împreună cu aerul, răspândită pretutindeni. Împotriva ei nu exista decât o singură posibilitate de salvare: fuga în alt mediu, cu alt aer, stăpânit de altă cultură (Rebreanu 1984: 302).

Aceste mărturisiri fac parte dintr-o justificare, de mai multe ori reluată, a necesității re-invenției de sine în cadrul literaturii naționale. Asistăm la istoria unei conversii, la descoperirea unei „vita nova”. Ceea ce descrie Liviu Rebreanu e revelația, trăită pe neașteptate, a alienării sale în raport cu propriul popor, cu limba și cu literatura lui.

Într-o bună zi însă mi-am dat seama de hibriditatea acestei literaturi internaționale. Aș zice c-a fost, dacă mi s-ar ierta prezumpțiozitatea, mica mea criză

pe drumul Damascului, când am simțit că, în tot ce scrisesem până atunci, îmi lipsise pământul subț picioare (Rebreanu 1984: 388).

Privite mai îndeaproape, axele în funcție de care se articulează acest mit al „vieții noi” sunt strâns legate de prestigiul culturilor literare ale Monarhiei dualiste. Nu e de mirare că mărturisirile lui Rebreanu subliniază adesea conotația „literară” a limbilor străine.

Eram în cursul superior, învățasem bine nemțește și ungurește și scriam în aceste limbi, fiindcă româneasca mea „de la mama de acasă” mi se părea prea puțin literară pentru realizarea elucubrațiilor mele (apud Gheran 1986: 140).

Ce anume vrea să spună Rebreanu prin „literar” înseamnă mai multe lucruri din punctul de vedere al practicilor. E vorba de limba înscrisă într-o convenție, utilizată în comun de o clasă de scriitori și de publicații, corespunzând gustului – efemer – al unei anume societăți. Scriitorul declară într-un interviu din 1935: „Erau pe atunci la modă niște nuvele de salon, publicate prin ziare pentru delectarea publicului, și m-am lăsat influențat de ele” (Rebreanu 1988: 140). „Moda” ilustrează destul de fidel – dar în același timp peiorativ – activitatea tânărului Rebreanu la Budapesta. E o literatură cu funcție de divertisment, facilă, dar profund dependentă de structurile sociale și comerciale care îi asigură productivitatea și rentabilitatea. Ea întreține o relație strânsă cu o clasă socială, se bazează pe apariția în paginile ziarelor generale de mare tiraj și presupune o rețetă care permite producția serializată a textelor. De fapt, mitul pe care îl construiește Rebreanu distribuie, de o parte, „mașina literară”, colectivă, convențională și instituționalizată, și, de altă parte, efortul individual de transcriere a realului, lupta corp la corp cu o limbă și cu resursele ei primare:

În adolescență eram și eu foarte fecund. De îndată, însă, ce am coborât în București și mi-am înțeles rolul între literați, m-a cuprins un respect și o adevărată spaimă în fața cuvântului scris [...]. De aci s-a născut dificultatea prozei mele (Rebreanu 1968 I: LXXX).

Aceste mărturisiri sunt completate și întărite prin puneri în scenă fictive care participă la construcția aceluiași mit al unei re-invenții de sine în cultura română. Biografia lui Rebreanu au recunoscut în Titu Herdelea, personaj care traversează câteva romane (*Ion*, *Răscoala*, *Gorila*), o reprezentare autobiografică a tânărului scriitor care ajunge în România după experiența Imperiului austro-ungar (Gheran, 1986: 201–204). Doar că în cadru ficțional, fostul scriitor transilvănean apare în ipostaza de poet, mobilizând clișeul romantic al geniului (sărac, neînțeles, izolat în raport cu societatea, chiar ridicol uneori):

Sunt convins că am talent... Acuma, la marginea prăpastiei, îmi pot îngădui toată sinceritatea. Da, deseori, în sufletul meu, mi-am zis că sunt poate genial. Cine știe!? E posibil să fiu, sau cel puțin ar fi fost posibil. Noroc însă n-am avut în viață. Numele meu a circulat numai în cercul acela prea strâmt care se cheamă „lumea literară și artistică” (Rebreanu 1986 III: 767).

Evident, între poetul evocat în romane și scriitorul „la modă” ilustrat de textele autobiografice există diferențe importante. Poetul nu e bine integrat în societate, nu publică în presa generalistă, nu participă la cultura de consum și vizează un public

mai degrabă restrâns. Depart de rentabilitatea economică asigurată de „modă”, acesta e mai degrabă detașat de considerațiile materiale:

...când într-o bună zi, *Familia*, i-a publicat o poezie de trei strofe, s-a hotărât definitiv, dar în taină: va fi poet. Surorile lui îl priveau ca pe un bărbat însemnat, iar părinții, deși în sinea lor nu prea înțelegeau cum va mânca și se va îmbrăca Titu din poezii, împărtășeau părerea fetelor. [...] În curând tot județul l-a consacrat poet. Și Titu citea și scria mereu până noaptea târziu; stingea lampa, aștepta în întineric inspirația, înjgheba câte un vers în cap, aprindea repede lumina, îl eterniza pe hârtie... (Rebreanu 1986 I: 61).

Dacă Rebreanu alege să reinterpreteze în registru romantic activitatea sa de scriitor al Monarhiei dualiste, este pentru că astfel subliniază detașarea și izolarea în raport cu societatea. Figura poetului boem e la originea procesului de autonomizare a câmpului artistic al secolului al XIX-lea (Heinich 2005: 27–130) și, prin temele ei, reprezintă ordinea diferențiată a literaturii. Opera condusă de inspirație, absența recompensei materiale, gratuitatea efortului creator ilustrează o cultură distinctă, care nu are nimic de-a face cu realitatea cotidiană. Figura poetului neînțeles măsoară distanța scriitorului față de mediul său social și față de lume în general. E ceea ce descoperă Titu Herdelea în romanul *Ion*:

Ce folos că mângălise poezii, când sufletul lui fusese înțelenit de nesimțire? Ce folos că citea tot ce-i cădea în mână împruindu-și mintea cu gândurile altora, dacă nu căutase să știe ce se petrece în jurul lui? Ce să mai închipuiești drame și tragedii pentru glorie, când în fața ta se desfășoară tragedia unui popor întreg, mai dureroasă în muțenia ei decât orice născociri romantice? „Menirea mea este să trăiesc în mijlocul neamului vitregit de soartă, să-i alin suferințele, să-i simt durerile, să fiu sprijinul lui!” își zicea dânsul cu mândrie în clipele de însuflețire (Rebreanu 1986 I: 223).

În același timp, recursul la această figură lămurește sensurile mitului pe care-l construiește scriitorul. Prin clișeu poetului romantic, Rebreanu dispune o opoziție radicală între literatură și viață. E o evocare a literaturii ca sferă a unei activități inautentice, fără priză la real, care distinge între adepții unei profesii ezoterice, fără contact cu lumea, și scriitorii care documentează starea lucrurilor, confruntându-se în mod direct cu existența, fără medierea convențiilor literare. Tema superiorității vieții în raport cu cunoașterea oferită de cărți va constitui în cele din urmă articulația principală a acestei mitologii a separației și a „uitării” multilingvismului (Gheran 1986: 214).

Nu trebuie totuși să ignorăm caracterul circumstanțial al acestor reprezentări. Dacă e să căutăm originile evocării scriitorului „poet”, va trebui să ne întoarcem până în 1919. Imaginea apare pentru prima oară la finalul Primului Război Mondial, în condiții biografice particulare: după ce fusese acuzat de trădare de către autoritățile române, ca să se justifice public într-un context în care i se contesta reputația, autorul își construiește o reprezentare de sine printr-o figură a emancipării radicale față de mediul străin. *Calvarul* evocă acest episod, sub forma unei autoficțiuni, e și povestind, drama a unui tânăr scriitor, persecutat atât de autoritățile române, cât și de cele germane. Este și primul text care vehiculează mitologia „poetului”. Scriitorul a trebuit să accepte că integrarea lui în literatura română

presupunea denunțarea moștenirii sale multiculturale și literare. Atașamentul său față de problemele națiunii a funcționat din acest motiv în tandem cu angajamentul său împotriva „literaturii” – conducându-l la reprezentarea unei creații emanate direct din „viață”, prezentată ca document, lipsită de instituții, de coduri generice și decuplată de ritmurile „modele”. Apariția unui mit al separației a fost astfel o necesitate politică, iar principala sa vocație era de a camufla și deforma profund realitatea practicilor de scriitură.

Tehnici de transfer

Dacă ne raportăm la opera publicată, textele manuscrise și eboșele care corespund debutului lui Liviu Rebreanu și trecerii sale în România, în intervalul temporal cuprins între 1907 și 1919, ceea ce putem observa e un exercițiu susținut de reluare. Departe de a constata ruptura între două experiențe literare și o mutație fundamentală la nivelul poeziei – reorientarea dinspre „cărți” spre „viață”, dinspre „literatură” spre „document” –, vedem mai degrabă un fenomen de continuitate. Editarea arhivelor scriitorului⁷ a pus în evidență un vast proces de transformare și de reciclaj care angajează din plin experiența literaturii maghiare în producția de texte românești. Randamentul scriiturii este cel care justifică acest efort de reluare. În virtutea unui principiu de economie, scriitorul care parcurge o etapă de orientare într-un nou mediu social și literar, compune o operă din elemente împrumutate atât din propriile sale texte, cât și din literaturile cu care e deja familiarizat, maghiară și germană. Spus simplu, nu inventează în întregime, de la zero, o nouă literatură, abandonându-și încercările anterioare. Trecerea la literatura română se realizează printr-un atent montaj de situații, de pasiuni și de raporturi pe care le cunoaște deja, fie din experiența sa de autor, fie din cea de cititor.

Pentru a face mai ușor perceptibile aceste gesturi de reluare, aș distinge între două practici. Prima, pe care aș numi-o de „traducere”, implică o selecție a textelor potrivite cu descrierea realității românești. Scriitorul caută, în propria sa producție literară sau în operele scriitorilor maghiari ori germani pe care îi cunoaște, modele capabile să reprezinte materialul pe care îl observă după stabilirea sa în România. Ce constituie materialul românesc? Situații sociale, drame sau preocupări specifice locale. Mai exact, e vorba de mijloace literare menite să reprezinte viața rurală și pasiunile economice, sociale sau erotice pe care ea le generează. Tânărul Rebreanu împrumută din literaturile străine modele de discurs plauzibile pentru formele de existență socială ale realității românești. De fapt, are tendința de a constitui o „bibliotecă” adaptată subiectelor din noul spațiu literar pe care vrea să le trateze. De exemplu, traduce din literatura maghiară o proză a lui Mikszáth Kálmán, *Țăranul și coasa*⁸, care descrie într-un registru realist o negociere legată de cumpărarea unei coase. Nu avem de-a face, bineînțeles, cu singularitatea ireductibilă a fenomenului

⁷ Pentru a intra în detaliile acestui laborator de creație mă sprijin pe notele ediției în 23 de volume realizate de N. Gheran între 1968 și 2005.

⁸ *A a s t s r l p a r a s t*. Rebreanu a publicat textul ca imitație într-o revistă românească (1913) și l-a reluat în două culegeri de proză, în 1919 și 1927. N. Gheran precizează că schița a fost tradusă după versiunea germană (Rebreanu 1968 III: 438–439).

românesc. Mai corect ar fi să spunem că scriitorul identifică sub-genurile care corespund, în cele două literaturi străine, regimului de viață rural.

Cea de a doua practică, pe care aş numi-o de „echivalare”, presupune un travaliu de adaptare a textelor la realitatea românească. În funcție de principiul de economie deja menționat, scriitorul ajustează situații sau personaje ale operelor sale în limba maghiară, prin modificări progresive, în așa fel încât ele să devină acceptabile în contextul cultural românesc. Practică frecventă între exercițiile care însoțesc trecerea lui Rebreanu la literatura română, ea se impune mai ales prin productivitatea sa. Prin „echivalare”, Rebreanu identifică un număr minim de transformări care trebuie aduse materialului străin pentru a-l converti în material local. E un procedeu simetric celui de „traducere”. În loc să se caute în literatura străină genuri deja adaptate la realitatea românească, se experimentează transplantări, încercându-se recalibrarea unor genuri indiferente în funcție de contextele naționale. Câteva exemple: spre finele lui 1908, imediat după stabilirea sa în România, Rebreanu încearcă să convertească o proză scurtă, *Domnul Ionică*, extrasă din *Scara măgarilor*, culegerea de povestiri scrise în limba maghiară și inspirate de viața militarilor din armata imperială. Prozatorul schimbă numele personajelor și tonalitatea evocării, pentru a vedea dacă istoria decepției amoroase a unui ofițer superior poate fi transpusă în cultura română contemporană. În același an, se găsesc în caietele sale exerciții similare de adaptare a unei drame burgheze, *Ghighi*, care descria moravurile societății maghiare de provincie (Rebreanu 1968 II: 1158–1172). Scriitorul începe prin a opera mici modificări (numele personajelor sau profesia lor), continuând cu o redefinire a raporturilor sociale, pentru a transfera în cele din urmă conflictul dramei burgheze în societatea românească rurală. În centrul acestui efort de deplasare succesivă a ficțiunii dintr-un mediu în altul se găsește o chestionare implicită a limitelor realității, pentru a-i pune la încercare elasticitatea față de moduri de viață care nu îi sunt proprii. Sau, mai precis, pentru a discerne „adevărul” acestor moduri de viață, capacitatea lor de adaptare și inteligibilitatea lor într-o nouă situație locală.

Ceea ce mi se pare notabil e faptul că practicile de rescriere privesc adaptarea unei forme în sens foarte larg, ca formă a raporturilor umane semnificative pentru conflictul dramatic sau pentru intrigă. Prin schimbările pe care le operează, adesea minimale, scriitorul transferă în spațiul românesc mecanisme afective: încăpățănarea unui țăran care vrea să cumpere la preț mic o unealtă, decepția amoroasă a unui ofițer, frustrarea uni fete care încearcă o căsătorie avantajoasă. Ceea ce recuperează din experiența sa maghiară sunt resorturile capabile să susțină țesătura narativă, soluțiile pentru dinamizarea dramatică a realității românești. E fără îndoială surprinzător faptul că niște teme „de import” participă în mod direct la reprezentarea literară a existenței naționale, la descrierea unei conduite țărănești sau a sentimentelor rurale; e în egală măsură surprinzător că o asemenea tehnică de transfer ajunge să problematizeze reprezentarea realității românești, gama sentimentelor și a conflictelor posibile. Altfel spus, e surprinzător că Rebreanu s-a gândit să forjeze „literatura (sa) română” pe o formă străină, dacă nu în temele ei mari, cel puțin în resorturile ei dramatice. Fiindcă în acest fel el mobilizează în mod direct literaturile cosmopolite pe care le cunoaște în construcția „vieții” locale. Ceea ce constatăm aici, în primii ani de formare ai lui Rebreanu, dincolo de simpla

justificare „economică” care îl conduce la conversia textelor sale maghiare, e nașterea unei poetici care constă în reinterpretarea materialului național prin medierea codurilor și a mecanismelor emoționale străine, deja exersate.

Reciclarea emoțiilor: rușinea

O să ilustrez această ipoteză prin examinarea figurilor și a recurențelor rușinii, emoție care traversează atât literatura în maghiară a lui Liviu Rebreanu, cât și opera sa scrisă în română. Rușinea, pentru care avem numeroase studii în prezent (Deluermoz *et alii* 2013), face parte dintr-o gamă de emoții pe care retorica clasică le plasa în categoria afectelor mobilizatoare, în stare adică să îi miște pe ascultători și să îi facă să acționeze (Aristotel 2004: 187–219). Un om susceptibil de a se rușina sau de a fi rușinat poate fi împins să facă lucruri pe care altfel nu le-ar face: revoluții, războaie, insurecții, rezistență. De aceea rușinea e atât de importantă pe plan social începând din secolul al XIX-lea și de-a lungul întregului secol XX: pentru că e un instrument de captare și de orientare a maselor în funcție de agenda statelor sau a națiunilor. Rușinea e un argument în Revoluțiile de la 1848, în declanșarea Primului Război Mondial și antrenarea statelor în conflict sau în mișcarea de rezistență în cel de-al Doilea Război Mondial (Frevert 2011: § 32–33).

În privința culturii române, principala „instituție” a rușinii e aceea a „rușinii patriotice”. Ca atare, rușinea face parte din constelația emoțiilor publice pe care le-a mobilizat naționalismul românesc în secolul al XIX-lea⁹. Este vorba de sentimentul negativ, trăit de întreaga comunitate, față de starea de înapoiere a națiunii sau față de absența recunoașterii realizărilor ei. Conceptul și mecanismul rușinii patriotice sunt ușor de reconstituit, bibliografia istorică în această privință fiind abundentă. Rușinea provine dintr-un complex de emoții utilizat în Evul Mediu și Renaștere pentru a asigura disciplinarea conduitelor și a comportamentelor în cadrul unei societăți ierarhizate: prin rușine era determinat ceea ce trebuie controlat și reprimat în funcție de niște norme ideale ale unei clase sociale superioare (Gundersheimer 1994: 34–43). Or, în raport cu această instituție medievală a rușinii, pentru a produce „rușinea patriotică” în secolul al XIX-lea, a fost nevoie de două lucruri: în primul rând, de extinderea rușinii la nivelul întregii societăți și în al doilea rând, de cuprinderea unei reprezentări abstracte, a națiunii, în sfera emoțională negativă. Ambele probleme au fost rezolvate prin sexualizarea corpului național. Asta a însemnat – și voi fi la fel de schematic în evocarea soluției ca și în evocarea problemei – definirea rușinii prin reacția masculină în fața reputației feminine ultragiutate, și bascularea unei emoții care ține de sfera privată a familiei în sfera publică a națiunii. Altfel spus, „rușinea patriotică” se obține prin tratarea națiunii ca o femeie – ca propria femeie – dezonorată de străini (Patriarca 2012: 65–66, 74–81).

Este ceea ce Rică Venturiano explică foarte simplu: „Da, familia e patria cea mică, precum patria e familia cea mare”. Această propoziție din actul al II-lea al *Noptii furtunoase* se găsește la capătul unui schimb de replici în care mai multe personaje vorbesc despre rușinea Ziței. „Ei, nu-ți mai fie rușine, ale tinereții valuri...” spune Jupân Dumitrache. După care continuă: „Știi dumneata, nene Nae,

⁹ O analiză exhaustivă a semnificației rușinii în spațiul public românesc, din perspectiva onoarei și a practicilor duelului, se poate găsi în eseu recent al istoricului ieșean Mihai Chiper (2017).

cum sunt cucoanele...”, provocând confirmarea lui Nae Ipingescu: „Rușinoase... mie-mi spui?” (Caragiale 1957: 76–77). Rușinea femeii în opera lui Caragiale, despre care s-a scris mult la noi, e reconstruită și reinterpretată și prin prisma rușinii națiunii. De aici aerul de alegorie al femeilor ultragiutate: ele nu sunt decât purtătoarele, fără voia lor, a unui simbol social a cărui vacuitate o evocă prin inocentele libertăți pe care și le permit. Ceea ce trebuie să subliniez aici e că rușinea feminină și atitudinile bărbaților în raport cu aceasta nu ilustrează aristocratizarea mahalalei, constituirea unei noi caste în pătura micilor afaceriști, așa cum afirmă un eseu călinescian celebru (Călinescu 1990: 142–146), ci democratizarea onoarei. Prin rușine s-a dat fiecăruia și oricui dreptul de a lupta în numele națiunii și – indistinct de acest drept patriotic – acela de a-și apăra familia. „Rușinea patriotică” acționează prin extrapolarea confuză a pericolului sexual, care îi implică pe toți cetățenii în apărarea familiei și a națiunii în același timp.

În raport cu aceste teme ale afectivității colective, Rebreanu e diferit de scriitorii români din secolul al XIX-lea și rușinea e unul dintre acele domenii în care constatăm atât formația sa în mediul cultural maghiar și german, cât și sensibilitatea sa la preocupările sociale din interiorul Monarhiei dualiste. Trebuie observat de la început că rușinea din primele scrieri ale lui Rebreanu e un afect nutrit față de monarhie. Sunt texte de inspirație cazonă, legate de experiențele tânărului autor în Academia militară „Ludovica” din Budapesta, iar emoțiile negative pe care le transcriu sunt condiționate de respectul față de autoritate, față de ierarhia militară și socială. Această „rușine monarhică” nu e mai puțin naționalistă decât „rușinea patriotică” și ea va contribui ulterior la mobilizarea statului austro-ungar în Primul Război Mondial. Însă structura sa de justificări e diferită. „Rușinea monarhică” nu mai implică sexualizarea corpului național și personificarea națiunii prin care „rușinea patriotică” asigură transferul unor sentimente comune asupra conceptului abstract al națiunii. Bazându-se pe o veche identificare a statului cu principele sau cu monarhul, „rușinea monarhică” presupune culpabilizarea individului în funcție de norme de conduită intrinseci claselor și castelor. Subiectul se rușinează pentru că a fost educat să considere greșeală încălcarea acestor norme tocmai în raport cu acea comunitate care le împărtășește. De aici caracterul socializat al acestei rușini monarhice. Jupân Dumitrache nu trăiește pierderea onoarei de familist în fața unei comunități – pentru că prejudiciul sexual implică o naturalizare a rușinii și dispensează de necesitatea unei convenții stabilite social. El se rușinează de dezonoarea propriei familii așa cum s-ar fi rușinat de goliciune, fără să fie nevoie ca o comunitate definită să fi normat în prealabil acest domeniu al comportamentului. În scenariul rușinii patriotice „onoarea de familist” o are oricine dar nu mai e cine să constate pierderea ei. În schimb, rușinea față de monarhie, în virtutea eșafodajului de norme sociale pe care le presupune, este profund socializată, angajând personajele în acțiune tocmai din teama propriei imagini în ochii celorlalți membri ai castei sau ai clasei sociale. Pierderea prestigiului în fața altora măsoară caracterul negativ al acestui afect, devenind o dimensiune esențială a dramei (Ahmed 2004: 101–121).

O să trec, cu titlu de inventar, prin câteva situații pe care le explică o asemenea configurație emoțională. Toate prozele din *Scara măgarilor*, primul volum de proze scurte conceput de scriitor în limba maghiară, se sprijină pe rușine în articularea conflictului central și în justificarea deznodământului, constând, cel

mai adesea, în sinucidere. Locotenentul Heidekker, care e victima unei conjuncturi în urma căreia pierde o mare sumă de bani din trezoreria regimentului, decide să se sinucidă de rușine să nu fie aruncat în închisoare „în fața întregii monarhii”: „Atunci se împușcă! altă ieșire nu are. Dacă nu vrea ca în fața întregii monarhii să fie târât în mod rușinos la închisoare pentru delapidare!” (Rebreanu 1968: 294). Tot în fața celorlalți își trăiește rușinea și protagonistul unei alte proze scurte, *Ostașul*. „El, cel mai bun soldat din companie... el, pe care domnul căpitan l-a lăudat solemn, la raport... el, pe el, generalul îl va goni acum acasă, ca pe ultimul rezervist! El, Kerekes Andras, a făcut de rușine compania” (Rebreanu 1968: 93). Aici, personajul suportă o schimbare bruscă de atitudine a superiorilor lui determinată de un fapt minor. Rușinea evocă mai puțin ceea ce s-a întâmplat efectiv, eroarea protagonistului, cât acumularea progresivă a unei tensiuni în raport cu imaginea sa publică. Din momentul în care scenariul rușinii a fost declanșat, el se amplifică și se hrănește din percepția celorlalți, fără să mai presupună acțiunile directe ale eroului sau o cauză primă, „faptul rușinos”. Personajul experimentează reacțiile celorlalți la propria sa rușine, mai întâi de la căpitan:

Pentru asta te-am trimis eu la domnul general, ca să mă faci de rușine? Tu... prăpăditule... cu asta-mi răsplătești bunăvoința, făcând ticăloșii spurcate?... Scandalizând prin purtarea ta pe domnul general pe înalta doamnă, toată familia... (Rebreanu 1968: 95).

Apoi de la toți ceilalți:

Nu exista unul care să mai stea de vorbă cu Kerekes. Dacă cineva catadicsea să îi vorbească, o făcea numai ca să poată râde de el... Acum simțea Andras pentru prima oară nevoia unui camarad adevărat, care să-l compătimească... Acum când, părăsit de toți, rușinea întindea spre el brațe reci, de reptilă... (Rebreanu 1968: 95).

În sfârșit, în *Cadetul* cauza originară a rușinii nici nu mai e vizibilă. Protagonistul cade în dizgrație fără să înțeleagă de ce, suspectându-și toate comportamentele drept rușinoase:

E cert că trebuie să fi fost din cale afară de ridicol. Toată vremea nu fusese în stare să bâlbâie o iotă. Uf! Nici nu voia să-și mai aducă aminte, că-i vine parcă să se vâre în fundul pământului de rușine (Rebreanu 1968: 211).

Rușinea trece în scrierile în română, inițial ca o adaptare directă a figurii emoționale imperiale. De altfel, intervalul temporal al tranziției între cele două literaturi e extrem de scurt: istoricii literari estimează că prozele din *Scara măgarilor* au fost elaborate între 1907 și 1908, iar primele încercări în română datează din 1908–1909. Practic, nu a existat un timp pentru interiorizarea unui alt model emoțional, ci doar pentru „traducerea” celui deja învățat. În *Glasul inimii*, prima proză scrisă și publicată în limba română în 1908 e vorba tot despre rușinea față de împărat, de raporturile de onoare cu autoritatea și cu statul în mediul militar. Țăranii români care încearcă rușinea sunt soldați în armata monarhiei dualiste care au dezertat: „Bag seamă îi vin în minte feciorii și i-e rușine. Șapte feciori a avut Codrea, ca șapte feți-frumoși. Și toți șapte l-au făcut de rușine, toți șapte au fugit de la oaste, parcă a fost înadins” (Rebreanu 1968: 7). Înainte de acest text, Rebreanu încercase să propună „Vieții românești” o adaptare după una dintre prozele din

Scara măgarilor, sub titlul *Domnul Ionică*, care evocă rușinea unui ofițer respins de cea pe care o iubește: „Ceasuri întregi – ne spune naratorul – a trebuit să pribegească pe străzile noroioase, pipernicit de rușine și de durere” (Rebreanu 1968: 321). În fine, rușinea se găsește în centrul exercițiilor pe care le face tânărul Rebreanu ca să treacă dinspre maghiară spre română. În *Ghichi*, prima piesă cu manuscris bilingv, subiectul îl constituie drama unei familii care vrea să acceadă la un statut social superior. Preocuparea pentru reputație, nutrită în cadrul unei societăți ierarhizate, în funcție de definiții stricte ale onoarei de clasă orientează utilizarea figurii emoționale: este rușinos ceea ce nu corespunde nivelului social dorit. Iată ce îi mărturisește Ghichi mamei sale, încercând să distingă ceea ce e motiv de mândrie de ceea ce e rușinos, în funcție de norme de castă: „Știi ce înseamnă a fi domnișoară! Pentru o domnișoară munca nu prea-i o laudă. Să le vezi pe celelalte” (Rebreanu 1980: 579).

În acest laborator populat cu reprezentări ale rușinii, prozatorul începe să lucreze la *Ion* în preajma Primului Război Mondial. Fragmentul care anunță romanul în 1917 (Gheran 1986: 233–234; Gheran 1989: 85) se intitulează *Rușinea* și autorul păstrează până la versiunea finală un capitol, al cincilea, cu acest titlu. Faptul că rușinea e o dominantă semantică și de vocabular a întregului roman poate fi pus în evidență prin simple măsurători cantitative: cuvântul apare de aproape 130 de ori într-un singur roman¹⁰, cifră care trebuie comparată de pildă cu recurențele rușinii din toată opera lui Shakespeare, în număr de 344 (Gundersheimer 1994: 36). Specifică e „multiplicarea” rușinii, orchestrarea mai multor configurații individuale construite pe aceeași schemă emoțională. Romanul nu face monografia unei singure și mari „rușini”, ci declină acest sentiment, repercutându-l asupra întregii liste de personaje. În centrul romanului stă rușinea lui Vasile Baciș pentru dezonoarea Anei, cea care justifică capitolul intitulat astfel. Însă cu mult înainte de acest episod, chiar în uvertura romanului, celebra scenă a horei, apar numeroase alte „rușini”: există rușinea lui Ion provocată de disprețul lui Vasile Baciș („rușinea pe care i-o făcuse Vasile Baciș”, Rebreanu 1986 I: 31); există apoi umilirea lui George pentru că Ana îl preferă pe Ion („Mânie amestecată cu rușine”, notează romancierul, Rebreanu 1986 I: 29); există emoția Anei care îl urmează pe Ion „roșie ca focul de rușine” (Rebreanu 1986 I: 21) și, desigur, rușinea încă difuză, nefocalizată, fără cauză precisă, a lui Vasile Baciș. Interesant e faptul că Rebreanu alege, cu riscul de a se repeta, să aglomereze tot spectrul de rușini în prima scenă a romanului. Nu întâmplător, e o scenă a comunității, o horă, pentru că toate aceste emoții negative depind în mod esențial de percepția exterioară a unui grup social. Rușinea eroilor din *Ion* rămâne intens socializată, adică trăită în fața propriei clase, ca în prozele burgheze încercate de tânărul scriitor în perioada budapestană: „Toată lumea întoarse capul, ca la comandă, spre Ion care se făcu galben, puse ochii în pământ, tremurând de rușine, simțind privirile celorlalți cum îl sfredeleau, neîndrăznind nici măcar să se miște pe loc” (Rebreanu 1986 I: 76). Remarc, în același sens, că

¹⁰ Am luat în considerare numai mențiunile explicite. La acestea se adaugă numeroasele descrieri de stare care folosesc „semiotica” rușinii, chiar în absența unui vocabular specific, ca în fragmentul următor, extras din prima scenă a romanului: „Ion schimba fețe-fețe. Genunchii îi tremurau, iar în cerul gurii simțea o uscăciune parcă i s-ar fi aprins sufletul. Fiecare vorbă îl împungea drept în inimă, cu deosebire fiindcă auzea tot satul” (Rebreanu 1986 I: 30).

aprofundarea rușinii în cazul lui Vasile Baciș nu implică nici un plus de intensitate, nici de subtilitate, contribuie doar la definirea caracterului de corp sufletesc străin. Atunci când vrea să îi acorde spațiu larg, Rebreanu reifică rușinea, transformând-o într-o forță exterioară care se exercită în interior, o prezență străină pe care personajul o suportă sau o respinge:

O rușine ametoitoare îi strângea inima, nu pentru că fata a rămas însărcinată, ci pentru că George nu vine s-o ia... dacă a pângărit-o. Rușinea îl înfură însă când își zicea că, deoarece flăcăul nu se grăbește să fie om de treabă, va trebui să se ducă dânsul să se înțeleagă cu Toma, să nu se întâmple să nască Ana și pe urmă să înghită toți rușinea cu pumnii (Rebreanu 1986 I: 186–187).

În sfârșit, rușinea față de împărat și față de monarhie revine în *Pădurea spânzuraților*. Uimitor e că romanul nu dezvoltă „rușinea patriotică”, deși urmărește trezirea în protagonist a unei conștiințe naționale. Centrală rămâne problematizarea rușinii față de monarhia dualistă, *Pădurea spânzuraților* fiind prima proză în care scriitorul alege să tematizeze această emoție, să facă din ea un subiect de conversație, punând personajele să vorbească despre ea și să reflecteze asupra ei. Gross este cel care spre finalul romanului evocă „ruina” și falimentul emoțiilor imperiale:

Iubirea a dat faliment, ca și umilința, smerenia... Omul vrea acum să fie acum mândru și stăpân și egoist, să lupte și să-și biruiască vrăjmașii, oricare și oriunde ar fi ei... De aceea trebuie să măturăm ruinele din sufletul omenesc și să pregătim venirea zeului nou, care nu cere închinare și înjosire, ci luptă și inimă dărză! Până acum ne-a fost rușine de ura din sufletul nostru, deși e soră bună cu iubirea... (Rebreanu 1986 I: 643).

„Ruina emoțiilor” despre care vorbește Gross e binecunoscută specialiștilor. Ute Frevert (2011) a dedicat un studiu „emoțiilor pierdute”, definite ca un fenomen de decredibilizare și dezinstituționalizare a afectelor colective: momentul în care o emoție nu mai are valoare pentru comunitatea care a convenționalizat-o. Ceea ce trebuie să observăm e faptul că Rebreanu preferă să păstreze în aceste condiții rușinea monarhică ca element operațional în psihologia personajelor. Cu cât pierderea e mai accentuată, cu atât caracterul ei socializat și străin – neapropriabil – se manifestă mai puternic, transformând interioritatea personajelor cuprinse de rușine într-o scenă conflictuală. Această emoție care dispare e o emoție refuzată, cu care eroii se înfruntă, într-o dinamică a impunerii și a rezistenței. În descrierile finale ale stărilor lui Apostol Bologa, Rebreanu evocă un „simțământ supărător de rușine” (Rebreanu 1986 I: 705) și dramatizează lupta interioară protagonistului cu o forță pe care nu o mai recunoaște – însă în care transpare aceeași dimensiune socializată caracteristică „rușinii monarhice”: „Apostol simțea toate privirile ca niște săgeți drept în inimă și iar începu să bolborosească «Dumnezeu... Dumnezeu...» ca o apărare împotriva rușinii grele ce-i moleșea întreaga ființă” (Rebreanu 1986 I: 704).

*

La capătul acestei analize se poate vedea că rușinea nu urmează filiera patriotică reprezentată în opera multor scriitori români contemporani. Dimpotrivă, această emoție apare la Rebreanu ca ipostază a atitudinii față de Monarhia dualistă, față de ierarhia socială și față de stat, fiind strâns legată de sentimentul de

apartenență la clasa burgheză. Nu avem de-a face cu sexualizarea patriotismului, ilustrată de tradițiile literare ale secolului al XIX-lea, ci cu un raport mult mai complex – având inflexiuni psihanalitice – cu autoritatea și cu societatea.

Această alegere nu a fost lipsită de consecințe în definirea și percepția publică a operei lui Rebreanu. Faptul că în ficțiunile publicate în România la începutul anilor '20 se regăsește constelația emoțională a rușinii contribuie la „noutatea” acestei opere pe piața literară națională. Mai exact, Rebreanu aplică țăranilor români preocuparea burgheză pentru reputație și onoare, operând o „colonizare” afectivă a lumii rurale cu emoții specifice unei alte societăți, mai rafinate. Raportată la literatura epocii dedicată stilului de viață țăranesc schimbarea e considerabilă: în locul unei lumi rurale care se bazează pe primitivism și instinct, rușinea implică un conflict puternic socializat și intelectualizat. Raporturile sale multiple cu ceilalți, cu convențiile sociale și cu conștiința de clasă aduc în reprezentarea comunității tradiționale o complexitate inedită. Nu e singurul context în care se poate constata „noutatea” rețetei lui Rebreanu. În cadrul evoluției prozei românești, care devenea în anii '30 urbană, analitică și intimistă, în mod paradoxal, această literatură alimentată de rușine are o vocație prospectivă. Ea propune o reinterpretare a societății tradiționale după normele interiorității, furnizând fiecărui personaj o motivație intimă, deși stereotipă, a propriilor acțiuni. Chiar dacă prin opțiunea tematică Rebreanu oferă un roman rural și regional, prin osatura afectivă implică emoții urbane care anticipă cu aproape un deceniu căutările în sensul intimității din literatura română.

Dar cazul acestui scriitor „major” care apare într-o literatură minoră ne permite să abordăm și un fenomen de transfer cultural mai puțin cunoscut. Ceea ce rușinea pune în evidență e o circulație de valori între centre literare și periferii care nu mai ține de importul și imitația de forme, ci de o realitate mai subtilă și mai eterogenă, care implică formele, instituțiile colective și „materia” pasiunilor. Dificil de distins, în această situație, asemeni lui Franco Moretti (Moretti 2000: 58, 64–65) între „forma internațională” a romanului și „materia locală” a conținuturilor care sunt vărsate în el. Altfel spus, e dificil să facem diferența între forma străină împrumutată și substanța autohtonă a vieții naționale. Aici tocmai materia – emoțiile, pasiunile – e obiectul unui transfer de prestigiu între marele centru cosmopolit și mărunta cultură etnică. Circulația transculturală a afectelor e un proces singular prin subtilitatea sa, prin contribuția la regimul „mărimilor” unei literaturi, și, implicit, prin participarea la constituirea normei naționale. Căci prin acest import de „materie” – adică de forme ale vieții afective – avem o perspectivă asupra puterilor străine care modelează viața națională și substanța sa pasională. Dacă Deleuze și Guattari, pornind de la aceeași proximitate între culturile naționale și centrele culturale în Imperiul austro-ungar, au putut să observe constituirea unui registru minor, adică deplasarea valorilor limbii de cultură din perspectiva politicii naționaliste, ceea ce putem observa în biografia artistică a lui Rebreanu e situația inversă: constituirea unui registru major într-o cultură mică, având perspectiva centralității. E vorba tot de dislocare, de valori străine introduse în mod secret în corpul literaturii: numai că în loc să se „deteritorializeze” subversiv o limbă centrală, aici vedem o „mașină” afectivă transpusă în limba maternă. Sau în termenii lui Kiossev, o autocolonizare emoțională a propriei literaturi.

Bibliografie

- Ahmed 2004: Sara Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Aristotel 2004: Aristotel, *Retorica*, traducere de Maria-Cristina Andrieș, București, Iri.
- Casanova 2007: Pascale Casanova, *Republica Mondială a Literelor*, traducere de Cristina Bîzu, București, Art.
- Casanova 2011: Pascale Casanova (dir.), *Des litt ratures combati es L internationale des nationalismes litt raires*, Paris, Raisons d'Agir.
- Caragiale 1957: I.L. Caragiale, *Opere*, vol. I., ediție îngrijită de Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Călinescu 1990: G. Călinescu, *Domina bona*, în *Principii de estetică*, ediție îngrijită de Doina Rodina Hanu, București, Albatros, p. 137–184.
- Chiper 2017: Mihai Chiper, *Pe câmpul de onoare. O istorie a duelului la români*, București, Humanitas.
- Deleuze, Guattari 2007: Gilles Deleuze, Felix Guattari, *F așka Pentru o literatură minoră*, traducere de Bogdan Ghiu, București, Art.
- Deluermoz et alii 2013: Quentin Deluermoz, Emmanuel Fureix, Hervé Mazurel, M'hamed Oualdi, *Ecrire l histoire des motions : de l objet à la cat gorie d analyse*, în *Revue d histoire du XIXe siècle*, 47, n. 2, p. 155–189.
- Eliot 1946: T.S. Eliot, *What is minor poetry?*, în *The Sewanee Review*, 54, n. 1, p. 1–18.
- Frevert 2011: Ute Frevert, *Emotions in History – Lost and Found*, Budapest, Central European University Press. URL: <http://books.openedition.org/ceup/1504>. Consultat în 27.07.2017.
- Gheran 1986: Nicolae Gheran, *Tânărul Rebreanu*, București, Albatros.
- Gheran 1989: Nicolae Gheran, *Rebreanu, amia a unei ieși*, București, Albatros.
- Gundersheimer 1994: Werner L. Gundersheimer, *Renaissance Concepts of Shame and Pocaterra s Dialoghi Della Vergogna*, în *Renaissance Quarterly*, 47, Spring, n. 1, p. 34–56.
- Heinich 2005: Nathalie Heinich, *L Elite artiste*, Paris, Gallimard.
- Kiossev 1999: A. Kiossev, *Notes on self-colonizing cultures*, în B. Pejic, D. Elliot (eds.), *After the wall. Art and culture in post-communist Europe*, Stockholm, Moderna Museet, p. 114–177.
- Lahire 2010: Bernard Lahire, *Franz Kafka. Eléments pour une théorie de la création littéraire*, Paris, La Découverte.
- Moretti 2000: Franco Moretti, *Conjectures on World Literature*, în *New Left Review*, 2000, n. 1, p. 54–68.
- Nemoianu 2002: Virgil Nemoianu, *National Poets in the Romantic Age: Emergence and Importance*, în A. Esterhammer (ed.), *Romantic poetry*, vol. IV, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins, p. 249–255.
- Neubauer 2010: John Neubauer, *Figures of National Poets*, în Marcel Cornis-Pope, John Neubauer (eds.), *History of the literary culture of East-Central Europe. Junctures and disjunctures in the 19th and 20th century*, vol. IV. *Types and Stereotypes*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 11–19.
- Neubauer, Szegedy-Maszak 2006: John Neubauer, M. Szegedy-Maszak, *Topographies of Literary Culture in Budapest*, în Marcel Cornis-Pope, John Neubauer (eds.), *History of the literary culture of East-Central Europe. Junctures and disjunctures in the 19th and 20th century*, vol. II, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins, p. 162–175.
- Neubauer et al. 2004: John Neubauer et al. 1867/1878/1881, în Marcel Cornis-Pope, John Neubauer (eds.), *History of the literary culture of East-Central Europe. Junctures and*

- disjunctures in the 19th and 20th century*, vol. I, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins, p. 241–261.
- Patriarca 2012: Silvana Patriarca, *Une émotion patriotique: la honte et le Risorgimento*, în *Revue d'histoire du XIXe siècle*, 44, n. 1, p. 65–83.
- Rebreanu 1968: Liviu Rebreanu, *Opere*, vol. I, III, ediție îngrijită de Nicolae Gheran și Nicolae Liu, București, Editura pentru Literatură.
- Rebreanu 1980: Liviu Rebreanu, *Opere*, vol. XI, ediție îngrijită de Nicolae Gheran, București, Minerva.
- Rebreanu 1986: Liviu Rebreanu, *Romane*, vol. I–III, ediție îngrijită de Nicolae Gheran, București, Cartea Românească.
- Rebreanu 1988: Liviu Rebreanu, [Interviuri], în *Romanul românesc în interviuri*, III.1, ediție îngrijită de Aurel Sasu și Mariana Vartic, București, Minerva, p. 37–201.
- Schlanger 2008: Judith Schlanger, *La m m oire des œu res*, Paris, Verdier.
- Sigmirean 2000: Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.

The Birth of a Great National Writer of the Ruins of the Empire

The article aims at rendering how the negotiation of the multilingual inheritance in the Austro-Hungarian Empire worked in Liviu Rebreanu's case. Generally esteemed as the most important novelist of the interwar period, Liviu Rebreanu was educated – both as an intellectual and as a writer – within a cultural environment stamped by the features of the early 20th century Budapest. In fact, his first literary takes (between 1906 and 1914) should be related to German and Hungarian languages, whose perfect command is proven through the writer's extensive readings from the two literatures. Also, young Rebreanu had a close relationship with Hungarian writers; some of them became his collaborators, while others had been translated or imitated. His reinvention as a “national writer” implied thus to re-define and repress this multilingual inheritance. Before he became a “major” writer of an emergent literature, Rebreanu had developed as a “minor” author (in Deleuze's terms) within an environment marked by diglossia, by the overlapping of several literary cultures, and by their conflictual articulation. At the same time, his case illustrates the process of literary emergence coming after the decline of the Austro-Hungarian Monarchy, but also the mobilization of a state of hybridity, which was made possible by the very existence of this multinational aggregation.

(Acest articol a fost publicat în limba franceză, cu titlul *Réprimer le multilinguisme : la naissance d'un grand écrivain national dans les ruines de l'Empire*, în „Neohelicon”, 45 (2018), n. 1, p. 65–81. O versiune cu mici modificări a subcapitolului *Reciclarea emoțiilor: rușinea* a apărut în „Caietele Sextil Pușcariu”, III (2017), p. 566–573, sub titlul *Arheologia unei pasiuni rebreniene: rușinea*).

Île et topographie symbolique dans l'œuvre de Mihai Eminescu

Gisèle VANHESE*

Keywords: *island; imaginary; symbolic space; centre; death*

L'île est un paysage de l'âme qui appartient à une géographie spirituelle et, comme tous les grands symboles, elle présente les trois dimensions que Paul Ricœur (Ricœur 1988: 174) reconnaît dans tout symbole authentique : cosmique, onirique et poétique. Elle témoigne de la non-homogénéité spatiale qui, selon Mircea Eliade, « se traduit pour l'homme religieux dans l'expérience d'une opposition entre un espace sacré – le seul espace *réel* et *réellement* existant – et tous les autres espaces faits d'informes étendues qui l'entourent » (Eliade 1986: 34). Elle apparaît, chez Eminescu, comme une structure archétypale de l'imaginaire, que nous allons tenter d'analyser dans toute son œuvre. Comme le rappelle Mircea Cărtărescu

Putem afirma că nu există, din punctul de vedere al structurilor de profunzime, deosebiri între poezia și proza eminesciană, între poezia antumă și cea postumă, între textele de tinerețe și cele de maturitate [Nous pouvons affirmer qu'il n'existe pas, du point de vue des structures profondes, de différences entre la poésie et la prose d'Eminescu, entre la poésie anthume et la poésie posthume, entre les textes de jeunesse et ceux de la maturité] (Cărtărescu 2011: 104).

1. La rêverie insulaire

Les îles ont souvent été associées, dans les mythes cosmogoniques, à un lieu de béatitude ontologique originaire qui s'exprime à travers un espace et un temps spécifiques. Elles offrent exemplairement la structuration spécifique du Refuge, dont Jean Burgos a tracé les principales caractéristiques:

le refus du temps qui passe trouve ici réponse à l'angoisse dans la construction et l'aménagement de refuges, la quête de lieux clos, la délimitation progressive d'espaces dans l'espace, et de nouveaux espaces à l'intérieur de ceux-ci, comme si l'édification et le renforcement d'espaces privilégiés, de plus en plus réduits, devaient permettre enfin de se mettre à l'abri du temps dégradant des horloges. La pérennité, inséparable des grandes tendances vitales, est cherchée cette fois non plus dans le temps mais hors du temps chronologique (Burgos 1982: 127).

L'espace s'y structure comme Centre et le temps comme retour au Grand Temps des commencements. Pour Rosa Del Conte, ces îles mythiques représentent la figure idéale de l'espace éminescien qu'elle compare à un cercle :

* Université de Calabre, Italie.

Si osservi che quest'isole mitiche circondate da ogni parte di rocce inaccessibili, possono essere assunte a figura ideale dello spazio eminesciano che sempre vediamo circoscriversi nella forma perfetta del circolo : cerchio protecteur di un albero, "ochiu de pădure", radura che s'apre come oasi segreta nel bosco, lago che raccoglie la luce lunare, *cuibar* dove precipita una polla e dove l'acqua, cioè il divenire, dopo la "caduta" viene attratto e trascinato nel ritmo continuo del circolo, che pare assicurargli la perpetuità della durata [Observons que ces îles mythiques, entourées de toute part de rochers inaccessibles, peuvent devenir la figure idéale de l'espace éminescien que nous voyons toujours se dessiner dans la forme parfaite du cercle : cercle protecteur de l'arbre, « ochiu de pădure », clairière qui s'ouvre comme une oasis secrète dans le bois, lac qui recueille la lumière lunaire, *cuibar* où se précipite une source et où l'eau, c'est-à-dire le devenir, après la « chute », est attiré et entraîné dans le rythme continu du cercle, qui semble lui assurer la perpétuité de la durée] (Del Conte 1962 : 199).

Ce lieu est toujours un lieu fermé, refuge circulaire évoquant le ventre féminin, pour Gilbert Durand, qui parlera aussi d'« îles au symbolisme amniotique » (Durand 1984: 281). Après Mircea Eliade, il effectue le passage de l'Espace au temps en reprenant à Gustdorf que « la notion d'espace sacré implique l'idée de répétition primordiale qui a consacré cet espace en le transfigurant » (Durand 1984: 284). Il ajoute que « l'homme affirme par là son pouvoir d'éternel recommencement, l'espace sacré devient prototype du temps sacré » (*ibidem*). Au cercle spatial de l'île répond, en de fécondes correspondances, la circularité du Grand Temps. Temps échinocial selon Ioana Em. Petrescu (Petrescu 1978: 55), Temps cosmique selon Mircea Eliade, « C'est un Temps ontologique par excellence, "parménidien" : toujours égal à lui-même, il ne change ni ne s'épuise » (Eliade 1979: 61). C'est une telle configuration qui transmute les îles en hauts lieux. Pour Jean-Jacques Wunenburger,

Le centre de l'île concentre, dès lors, une intense sacralité de l'espace et sert de lieu de recueillement des forces hiérophaniques (symbolisé, en particulier, par l'emplacement d'une montagne, d'un arbre ou d'un temple), de lieu de mouvements centrifuges, de rayonnements stellaires de l'énergie numineuse (symbolisée souvent par la source de quatre fleuves) et de lieu de passage entre les pôles cosmiques du haut et du bas (Wunenburger 1995 : 83)¹.

L'île présente une topographie typique caractérisée par le régime nocturne, plus particulièrement mystique ou intimiste, de l'imaginaire. Les lieux de passage d'un monde à l'autre, qui ont ici une fonction initiatique, y abondent. Ainsi, observe Wunenburger, « l'île paradisiaque rencontre, dans le même régime intimiste des images, la sphère de Parménide ou d'Empédocle » (Wunenburger 1995: 83).

2. Centre et espace sacré

Dans la nouvelle *Cezara*, l'île d'Euthanasius constitue le véritable Centre non seulement de l'espace, mais aussi de la trame diégétique. Elle indique la pénétration dans un autre monde dont la clôture est défendue par des rochers et dont l'entrée est rendue possible à travers une grotte. La grotte, cette île terrestre, possède elle-même une nature ambivalente. Elle est à la fois un puissant symbole matriciel, actualisant

¹ Notons la présence, dans l'île de *Cezara*, des quatres sources.

un *regressus ad uterum*, mais elle est aussi une région souterraine propice à un *descensus ad inferos* (Chevalier, Gheerbrant 1987: 180–184). Par ailleurs la vallée où elle se situe, redouble le même schème selon Mircea Cărtărescu :

Valea [...] corespunde unei reverii a cufundării, a subteranului, cu valențe atât erotice, cât și thanatice, fiind atât cavitatea feminină, cât și mormântul [la vallée [...] correspond à une rêverie du plongeon, du souterrain, avec des valences aussi bien érotiques que thanatiques, étant donné qu'elle est autant la cavité féminine que la tombe] (Cărtărescu 2011 : 60).

Le Centre de l'île est ainsi constitué par une vallée fleurie contenant un lac, qui lui-même contient une petite île recelant une grotte, où habite l'ermite Euthanasius et où se trouvent ses ruches. Nous sommes ici en présence d'une série de contenants qui s'emboîtent les uns dans les autres selon un processus de redoublement et de miniaturisation. Ils mettent en évidence le thème du refuge qui protège, selon des modalités diverses et à des moments différents, Euthanasius, son neveu Ieronim et la jeune Cezara. Parmi les principaux mythes associés à l'île, on note « la répétition analogique » et la « microcosmisation répétitive » (Wunenburger 1995: 83) de l'espace, actives dans *Cezara*. La répétition analogique est explicite avec la petite île lacustre dans l'île marine et implicite avec la thématique matricielle de la vallée fleurie, qui peut être assimilée au contenant archétypal de la coupe, homologue du « ventre digestif et sexuel » (Durand 1979: 225), dont le contenu lui-même est l'eau du lac au symbolisme maternel. Quant à la microcosmisation, les contenants deviennent de plus en plus petits avec l'île dans le lac, la grotte et le rucher:

În mijlocul văii e un lac [...]. În mijlocul acestui lac, care apare negru de oglindirea stufului, ierbăriei și răchitelor din jurul lui, este o nouă insulă, mică, cu o dumbravă de portocale. În acea dumbravă este peștera [Au milieu de la vallée, il y a un lac [...]. Au milieu de ce lac, qui semble noir par le reflet du roseau, de l'herbe et des osiers qui l'entourent, il y a une nouvelle île, petite, avec un petit bois d'orangers. Dans ce petit bois, il y a la grotte] (Eminescu 1977 : 121).

On retrouve ce même schème dans *Avatarii faraonului Tlâ* avec la présence d'une île dans un lac, lui-même contenu dans une cavité chthonienne sous une pyramide. La vision unit ici la Nuit, les profondeurs abyssales et la mort puisqu'au centre de l'île se trouvent deux cercueils dont un contient le corps de Rodope et l'autre attend la dépouille du Pharaon Tlâ :

El coborî scările jos, mai jos, ca și când s-ar fi coborât în fundul unei mine... și-n adîncă depărtare îl vedeai lîngă un lac. Razele făcliei n-ajungeau departe... O parte a apei se roși de lumină și-n mijlocul lui se desemnau formele negre și fantastice ale unei insule acoperite de o dumbravă... [Il descendit les escaliers, de plus en plus bas, comme si on descendait au fond d'une mine... Et, dans le lointain profond, on pouvait le voir près d'un lac. Les rayons de la torche n'arrivaient pas loin... Une partie de l'eau s'illumina rougeâtre tandis qu'au milieu se dessinaient les formes noires et fantastiques d'une île couverte d'un petit bois...] (Eminescu 1977 : 248).

Cette île est associée à la couleur noire pour ses valeurs nocturnes et mortuaires tandis que l'eau du lac est assimilée à « un plan noir et strălucit » (« une surface noire et brillante », Eminescu 1977 : 248). Il s'agit ici d'une eau ténébreuse et stymphalisée (Bachelard 1979: 137), porteuse de létalité. En effet,

l'eau dormante est partout une paroi fragile de l'Au-delà, un miroir de la mort ; le lac, un cercle magique qui dans tout le légendaire universel appelle et disperse de sa respiration occulte et profonde toutes les puissances de la Mort (Guiomar 1993: 499).

Selon Jean Libis, « il semble que toute eau sombre et silencieuse converge vers quelque noyau noir, épice de nuit, concentration de mélancolie » (Libis 1993: 75), qui emblématise ici la sombre atmosphère du début du récit. L'entrée dans cet espace coïncide ici avec une descente labyrinthique, que Mircea Cărtărescu oppose à la pénétration dans l'espace paradisiaque de *Cezara* :

Pătrunderea dificilă într-un spațiu (de regulă) paradiziac se opune coborârii simple sau labirintice într-un spațiu infernal, ceea ce corespunde celor două reprezentări ale pântecului, de multe ori confundate : una erotică și alta digestivă [La pénétration difficile dans un espace (en général) paradisiaque s'oppose à la descente simple ou labyrinthique dans un espace infernal, ce qui correspond aux deux représentations du ventre, le plus souvent confondues : une, érotique et, l'autre, digestive] (Cărtărescu 2011 : 60).

Dans *Făt-frumos din lacrimă*, l'île au milieu du lac contient un palais tandis que, dans *Geniu pustiu*, une église s'érige sur l'île :

Rătăcii ce rătăcii prin pădure, pînă dedei de un rîu cu undele de argint, în mijlocul rîului o insulă incungiurată de ape, cu păduri și grădini din a căror mijloc se rădica la ceruri o biserică naltă cu cop[ol]ele rotunde [J'errai beaucoup à travers la forêt, jusqu'au moment où je trouvais une rivière aux ondes argentées et, au milieu de la rivière, une île entourée d'eau, avec des bois et des jardins au milieu desquels s'élevait vers le ciel une haute église aux rondes coupoles] (Eminescu 1977 : 201).

Notons que l'architecture du dôme est souvent unie, comme le relève Călinescu, à l'espace insulaire chez Eminescu (Călinescu 1976 vol. 2: 194). Pour Cărtărescu, le dôme appartient à la même constellation symbolique que l'église et le château et peut être assimilé à une grotte artificielle (Cărtărescu 2011: 94). Le dôme sur l'île de *Vis*, où a lieu la rencontre décisive et terrifiante du *Moi* avec son double – qui, selon Mircea Cărtărescu, coïncide avec la part immortelle et éternelle de l'être – devient comme un lieu archétypal et l'île un espace de révélation :

Căci pe o insulă în farmec/ Se 'nnaltă negre, sfînte bolți/ Și luna murii lungi albește,/ Cu umbră împlă orice colț [Car sur une île de sortilèges/ S'élèvent des voûtes noires, saintes/ Et la lune blanchit les longs murs,/ Remplissant d'ombre chaque recoin] (Eminescu 1998 : 294).

Nul doute qu'avec l'île condensant plusieurs contenants, Eminescu ne se livre ici à une rêverie où la demeure primitive et ses différents homologues, associant espace intime et miniaturisation, constituent un des aspects de son imaginaire le plus profond. La concentration par emboîtement, qu'Euthanasius appelle une « insulă-n insulă » (« île dans île », Eminescu 1977 : 121), converge vers un véritable espace sacré, isolé de l'espace profane. Plusieurs îles éminesciennes sont, par ailleurs, qualifiées de « saintes » (« sfînte ») comme celles du fleuve de *Miradoniz* comparées à des « cavités d'encens » (« scorburi de tămâie », Eminescu 1998 : 93), image qui revient aussi dans *Memento mori* (« cu scorburi de tămâie », « avec des

cavités d'encens », Eminescu 1998 : 126) et dans *Sărmanul Dionis* : « Insulele se înălțau cu scorburi de tămâie » (« Les îles se dressaient avec des cavités d'encens », Eminescu 1977 : 106). La sacralité est thématisée par l'image de l'encens, dont le symbolisme « relève à la fois de celui de la fumée, de celui du parfum et de celui des résines incorruptibles qui servent à le préparer » (Chevalier, Gheerbrant 1987: 402), éléments qui sont rassemblés dans cette vision. Vecteur du sacré, l'encens « associe l'homme à la divinité, le fini à l'infini, le mortel à l'immortel » (Chevalier, Gheerbrant 1987: 403). Il renforce ici la valeur épiphanique du lieu éminescien.

C'est vers une île de ce type qu'appareillent Sarmis et sa fiancée (Eminescu 1998 : 408) : « elle représente un Centre primordial, sacré par définition, et sa couleur fondamentale est le blanc » (Chevalier, Gheerbrant 1987: 520). De même, aux temps originaires de la Dacie mythique, les îles des cours d'eau sont « fermecătoare » (« envoûtantes ») dans un espace typiquement mioritique :

Munți se 'nnalță, văi coboară, râuri limpezesc sub soare,/ Purtând pe-albia lor
albă insule fermecătoare [Des monts s'élèvent, des vallées descendent, des rivières
deviennent limpides sous le soleil./ Portant dans leur lit blanc des îles envoûtantes]
(*Memento mori*, Eminescu 1998 : 123).

Relevons aussi la blancheur pour le palais sur l'île de *Făt-frumos din lacrimă*: « un mîndru palat de o marmură ca laptele, lucie și albă » (« un superbe palais d'un marbre semblable au lait, brillant et blanc », Eminescu 1963 : 318). De même, dans *Geniu pustiu*, le sol du dôme situé dans l'île est de marbre blanc comme le lait (« Pe jos, marmură albă ca laptele », Eminescu 1977 : 201). Nul doute que la lumière lunaire sur l'eau n'ait entraîné cette image lactée où le paysage « s'opalise » selon l'expression de Bachelard :

Quelle est donc au fond cette image d'une eau laiteuse ? [...] Si on la vit
vraiment, on reconnaît que ce n'est pas le monde qui est baigné dans la clarté laiteuse
de la lune, mais bien le spectateur qui baigne dans un bonheur si physique et si sûr qu'il
rappelle le plus ancien bien-être, la plus douce des nourritures (Bachelard 1979: 163).

Par ailleurs, le chromatisme symbolique du Blanc nous oriente vers une vision que Michel Guiomar qualifie d'« apocalyptique », fondée sur l'enchaînement de véritables intersignes (Guiomar 1993: 73). Tous les thèmes initiatiques, rassemblés dans les passages cités, tracent en effet

un seuil ouvert où le témoin semble se tenir immobile, halluciné, visionnaire
devant les premières clartés encore indiscernables de la Révélation apocalyptique
(Guiomar 1993: 654).

3. Topographie mystique

La quête de la pérennité est parfaitement incarnée par la mort d'Euthanasius qui sera enseveli « sous la cascade d'un ruisseau » (« sub cascada unui pîrîu », VII, p. 131) pour que l'eau le dissolve, le dissémine dans la nature et le préserve de la putréfaction. Pour Mircea Eliade, la nudité finale des deux jeunes gens marque, elle aussi, un « retour au primordial, au pré-formel » (Eliade 1943: 7–8). Mais c'est surtout la présence de l'Eau, sous ses diverses hypostases – mer, lac, fleuves, ruisseau – qui thématise une phase de régression suivie d'une phase de régénération,

l'île s'inscrivant dans une grande constellation aquatique qui révèle le « neptunisme » d'Eminescu (Călinescu 1976 vol. 2: 201). Mircea Eliade observe à ce sujet :

Dans la cosmogonie, dans le mythe, dans le rituel, dans l'iconographie, les Eaux remplissent la même fonction, quelle que soit la structure des ensembles culturels dans lesquels elles se trouvent : elles *précèdent* toute forme et *supportent* toute création. L'immersion dans l'eau symbolise la régression dans le préformel, la régénération totale, la nouvelle naissance, car une immersion équivaut à une dissolution des formes, à une réintégration dans le mode indifférencié de la préexistence (Eliade 1991: 165).

C'est après avoir affronté la mer, grand réceptacle de toutes les transformations, que Ieronim et Cezara découvrent l'île. La traversée, qui s'effectue à la nage ou en barque, devient un élément psychopompe (Wunenburger 1995: 84), prenant figure d'épreuve initiatique pour passer du profane à la sacralité, du temps humain au Grand Temps. Notons que « la discontinuité entre plans d'être et niveaux de l'espace n'est cependant jamais exprimée ici en langage schizomorphe et conflictuel » (Wunenburger 1995: 84) : l'île, chez Eminescu, possède une structure mystique et intimiste propre au régime nocturne de l'imaginaire où le passage d'un plan à l'autre, d'un monde à l'autre, s'effectue sans fractures.

Entouré de rochers, qui ont une fonction de muraille protectrice, le centre de l'île d'Euthanasius s'offre comme un véritable lieu paradisiaque. Comme chez les autres Romantiques européens, le rêve d'un retour au temps édénique de l'origine subit une transposition spatiale qui coïncide ici, bien souvent, avec l'Italie² – fantasmatiquement assimilée à une île dans *Murmură glasul mării* (« Înconjurînd a Italiei insulă mândră », « entourant la belle île d'Italie », Eminescu 1998 : 196) – ou avec le Sud dans *În căutarea Șeherezadei* : « je suis allé vers le Sud – où les îles comme des vases de fleurs [...] » (« M'am dus spre Sud – und'insule ca glastre [...] », Eminescu 1998 : 206). Ce sont sans doute ces même îles qui apparaissent dans le dialogue – sur les pouvoirs orphiques de la parole poétique – entre le Démon et l'Astre de *Luceafărul*, seul poème anthume présentant cette occurrence (Eminescu 1994 : 58, 331) :

Vrei să dau glas acelei guri,/ Ca după a ei cântare/ Să se ia munții cu păduri/ Și insulele 'n mare ? [Veux-tu que je donne la voix à cette bouche,/ Pour que par son chant/ Viennent les monts avec les forêts/ Et les îles sur la mer ?] (Eminescu 1994 : 178).

Considérée comme la « terre heureuse des possessions et des sens » (Bonney 1980: 318), cet espace permet à la conscience divisée de retrouver l'unité ontologique perdue, « un mode d'existence, pour chaque chose, où son essence retentissait au sein même de sa présence » (Bonney 1980: 320). La végétation de plusieurs îles est faite de lauriers, arbre apollinien de l'immortalité – « Les îles se dressent avec des bois de lauriers » (« Insulele se înalță cu dumbrăvele de laur », *Memento mori*, Eminescu 1998 : 126), « Des îles riches en grands jardins de lauriers » (« Din insule bogate cu mari grădini de laur », *Povestea magului călător în stele*, Eminescu 1998 : 169) – ou d'orangers dans l'île d'Euthanasius (Eminescu 1977 :

² Consulter en particulier le commentaire de Perpessicius, in Eminescu 1977 : 349.

121). Rêverie tellurique d'un espace fusionnel et maternel, d'une terre de plénitude et d'abondance, qui emprunte le schème mythique du Jardin d'Éden. Ieronim et Cezara retrouvent la pureté de l'eros primordial, emblématisé par les figures d'Adam et Eve représentées sur les fresques de la grotte d'Euthanasius, « êtres antagonistes et réciproques » coïncidant avec le Double, comme le remarque Michel Guiomar (Guiomar 1993: 409).

En ce qui concerne le symbolisme de l'île, Mircea Cărtărescu observe que, dans *Cezara*, la constellation mythique qu'il a mise en évidence dans toute l'œuvre éminescienne n'est pas complète. En effet, on relève la présence du Double – ou complexe de Narcisse lié à la présence de l'Eau, hypostasiée dans la mer, le lac, la rivière, le miroir, le voile – actualisé par le couple Ieronim et Cezara, ainsi que celle du complexe du Labyrinthe actualisé avec la présence de la grotte et du chemin entravé vers le Centre. Or il manque, dans la nouvelle d'Eminescu, le troisième complexe – le complexe d'Hoffmann – associé au Feu et à ses différentes modulations qu'il énumère : flambeaux, étoiles, lune... Leur lumière permet en effet au *Je* de découvrir son Double :

Eroul liric (ipostază a eului scindat, fără sex și identitate la nivel arhetipal) pătrunde în labirint și, în centru, reflectat în oglindă la lumina unei flăcări, își întâlnește dublul (cealaltă jumătate a eului scindat). Unificarea celor două euri este însoțită de voluptate (în ipostaza erotică) sau de spaimă (în cea thanatică) [Le héros lyrique (hypostase du Moi scindé, sans sexe ni identité au niveau archétypal) pénètre dans le labyrinthe et, au centre, reflété dans le miroir à la lumière d'une flamme, rencontre son double (l'autre moitié du *Moi* scindé). L'union des deux *Moi* est accompagnée de volupté (dans l'hypostase érotique) ou d'effroi (dans l'hypostase thanatique)] (Cărtărescu 2011 : 138–139).

Naturellement la rencontre, dans l'espace insulaire, entre Ieronim et Cezara coïncide avec la conjonction érotique alors que celle de *Vis* présente la conjonction thanatique. Par ailleurs, ce modèle épistémologique peut être complété par la réflexion de Michel Guiomar montrant combien la quête de tout écrivain est celle de la réunion entre le Moi superficiel, quotidien, profane et le Moi profond, réunion qui a souvent lieu au moment de la mort :

le Moi profond rejoint le monde antérieur aux conceptions du moi coutumier, c'est-à-dire le monde de l'enfance ; il retrouve alors un environnement autre, restructuré suivant de nouvelles lois, accordées non à l'utilisation quotidienne du monde extérieur, mais à ses tendances profondes : c'est notre être le plus authentique (Guiomar 1993: 319).

C'est sans doute ce Moi profond qui habite l'île qualifiée de "verte" dans *Copii eram noi amândoi* (Eminescu 1998 : 74), transfiguration du lieu de l'enfance où, selon le régime intimiste de la miniaturisation, la clairière de la forêt contient un étang au milieu duquel se trouve une île pour former « une sorte de lieu ombilical » (Libis 1993: 174):

Adesea la scăldat mergeam/ În ochiul de pădure./ La balta mare ajungeam/ Și l'al ei mijloc înnotam/ La insula cea verde [Souvent nous allions nous baigner/ Dans la clairière de la forêt./ Nous arrivions au grand étang/ Et nous nagions vers son milieu/ Jusqu'à l'île verte] (Eminescu 1998 : 74).

Schème archétypal, image première appartenant au temps cosmique de l'être. Cercle magique, frontière invisible entre deux mondes. Comme l'affirme Gaston Bachelard, « ce lac est en nous, comme une eau primitive, comme le milieu où une enfance immobile continue de séjourner » (Bachelard 1978: 95). Notons que, dans le monde féérique de *Făt-frumos din lacrimă*, l'île est « o insulă de smarand » (« une île d'émeraude », Eminescu 1963 : 318), l'émeraude étant, comme la couleur verte, un symbole du renouveau de la nature.

Pour en revenir à *Cezara*, nous ne partageons pas l'opinion de Mircea Cărtărescu, pour qui la présence du Feu manquerait dans la nouvelle : « Insula lui Euthanasius este și ea o reprezentare a imaginii intermediare, fragmentară, lipsind complexul lui Hoffmann » (« L'île d'Euthanasius est, elle aussi, une représentation de l'image intermédiaire, fragmentaire, où manque le complexe de Hoffmann ») (Cărtărescu 2011 : 168). Or la lumière de la lune et des étoiles substitue la lumière des flambeaux, conformément aux chaînes homologiques que le critique a mises en évidence dans plusieurs textes d'Eminescu. Notons encore que la lumière lunaire se reflète d'abord sur la surface des nuages, qualifiée d'« ondes transparentes » et ensuite sur celle du lac, la métaphore cosmique anticipant explicitement l'eau proprement dite dans sa fonction de miroir narcissique :

Să făcuse noaptea. Stelele mari și albe tremurau pe cer și argintul lunei trecea, sfîșiind valurile transparente de nourî ce se-ncrețeau în drumu-i. Noaptea era caldă, îmbătată de mirosul snopurilor de flori ; dealurile străluceau sub o pînză de neguri, apa molcomă a lacului ce-nconjura dumbrava era poleită și, tremurînd, își arunca din cînd în cînd undele sclipitoare spre țărmiî adormiți [La nuit était venue. Les étoiles, grandes et blanches, tremblaient dans le ciel et l'argent de la lune passait, fendant les flots transparents des nuages qui se ridaient sur son chemin. La nuit était chaude, enivrée du parfum des brassées de fleurs. Les collines resplendissaient sous un voile d'obscurité. L'eau tranquille du lac, qu'entourait le bois, était dorée et, en tremblant, elle lançait de temps en temps des ondes étincelantes vers les rives endormies] (Eminescu 1977 : 132).

4. L'île et la Mort

Pourtant, comme l'a remarqué Mircea Eliade, certains signes dévoilent l'ambivalence de l'île qui peut être à la fois une île paradisiaque et une île de la mort (Eliade 1943: 8). L'insistance, d'un côté, sur le sommeil, homologue euphémisé de la mort, à travers lequel Ieronim retrouve « la nuit orphique du non-être » (Rosa Del Conte 1962: 137) et, de l'autre, sur la nudité du couple, représentant un état de plénitude vitale et de mort symbolique (Eliade 1943: 9), révèlent déjà que les jeunes gens ont quitté la condition humaine et notre monde. Si nous considérons, avec Mircea Cărtărescu, que le couple coïncide en fait avec le Double, nous pouvons croire que cette présence annonce le franchissement du Seuil de l'au-delà :

L'imminence de l'Autre Monde, la nature particulière de ce Seuil font vivre dynamiquement les catégories immédiates précédemment étudiées. Pour être plus précis, ces catégories, *à priori* sans images symboliques de la mort, sans représentations, sont chargées d'un potentiel d'images que nous reconnaitrons (Guiomar 1993: 29).

On peut considérer, dans cette perspective, la traversée – en barque ou à la nage – comme une navigation vers l'au-delà actualisant un complexe de Caron selon la perspective bachelardienne. L'eau, affirme Gilbert Durand, est une « grande épiphanie de la Mort » (Durand 1984: 104). Comme l'a montré Bachelard, la mer est toujours assimilée dans l'imaginaire archétypal au règne de la mort : « à tout au-delà s'associe l'image d'une traversée » (Bachelard 1979: 102). « La Mort ne fut-elle pas le premier Navigateur ? » (Bachelard 1979: 100) se demande le philosophe. Le voyage maritime semble en fait anticiper l'ultime traversée car « le héros de la mer est un héros de la mort. Le premier matelot est le premier homme vivant qui fut aussi courageux qu'un mort » (Bachelard 1979: 101). Ainsi conclut-il, « tout un côté de notre âme nocturne s'explique par le mythe de la mort conçue comme un départ sur l'eau » (Bachelard 1979: 103).

Il est intéressant de constater que, dans une version antérieure de la nouvelle restée manuscrite (*Moartea Cezarei*), Eminescu envisage la mort de Cezara et de Ieronim. Les dernières lignes décrivent leurs corps privés de vie flottant unis sur les flots, ce qui indique explicitement leur restitution à l'élément aquatique : l'eau n'est-elle pas « la plus maternelle des morts » (Bachelard 1979: 100) ? Attirance qu'Eminescu évoque encore, dans *Mai am un singur dor*, pour sa propre mort. La jeune fille se noie en tentant de fuir Castelmare et d'atteindre l'île où se trouve Ieronim, actualisant ainsi un complexe d'Ophélie. Dans les dernières lignes du fragment, Ieronim – mort de douleur – et le corps de Cezara reposent sur les flots, comme dans un lit, substitut érotique de la barque de Caron : « Marea purta în patul ei moale și albastru două cadavre unite, strâns îmbrățișate » (« La mer portait dans son lit doux et bleuâtre deux cadavres unis, étroitement enlacés », Eminescu 1977 : 154).

Dans *Mureșanu*, ce sont les îles elles-mêmes qui sont comparées à des « sarcophages » voguant sur la mer, image qui représente emblématiquement leur nature thanatique : « Și insulele mândre și de dumbrave pline / Par sarcofage nalte plutind pe-unde senine » (« Et les îles belles et pleines de bois / Ressemblent à de hauts sarcophages flottant sur des ondes tranquilles », Eminescu 1998 : 307), comparaison reprise dans « Dispar ca sarcofage insulele în mare » (« Comme des sarcophages les îles disparaissent dans la mer », *ibidem*). Pour Gilbert Durand, « ventre maternel, sépulcre comme sarcophage, sont vivifiés par les mêmes images : celle de l'hibernation des germes et du sommeil de la *chrysalide*. Il s'agit bien d'un « Jonas de la mort » » (Durand 1984: 270). Homologues, ici aussi, de la barque mortuaire, les îles-sarcophages deviennent un refuge intimiste où se prépare la germination et les transmutations futures. Toujours dans la même œuvre, signalons l'ultime vision des « îles saintes » d'où parviennent des « chants heureux » (« Din insulele sfinte străbat cântări ferice », « Des îles saintes arrivent des chants heureux », Eminescu 1998 : 310). Elles rappellent les Îles des Bienheureux, *Insulae fortunatae*, de la mythologie et des légendes : « si l'île sert ainsi d'aboutissement à un itinéraire de transmigration ou de translation des âmes, elle sert en même temps de point de passage entre le ciel et la terre, entre le monde des hommes et le monde des dieux » (Wunenburger 1995: 83). Dans *Vis*, il s'agit explicitement d'une île de la mort, où le *Moi* – rencontrant son Double dans l'île – est revêtu d'un suaire comme le personnage du célèbre tableau *L'Île des morts* de Böcklin :

Prin tristul zgomot se arată,/ Încet, sub vâl, un chip ca 'n somn,/ Cu o făclie 'n mâna-i slabă –/ În albă mantie de Domn [À travers le triste bruit se montre/ Lentement, sous le voile, un visage comme dans le sommeil,/ Avec une torche dans sa main faible –/ Dans un blanc manteau de Prince] (Eminescu 1998 : 295).

Chez Eminescu, l'île se présente ainsi comme un schème figuratif exprimant, « sous forme de mythe spatialisé, une pensée métaphysique » (Wunenburger 1995: 82). En effet, comme le note Jean Burgos, il s'agit d'une « réponse donnée par l'espace du texte aux angoisses du temps » (Burgos 1982: 201). Le caractère mythique de l'île eminescienne se révèle à travers la *coincidentia oppositorum* qui en constitue la structure profonde, où s'unissent la vie et la mort, le microcosme et le macrocosme, le *Moi* superficiel et le *Moi* profond, le masculin et le féminin qui réintègrent la plénitude édénique par l'union amoureuse. Dans *Cezara*, on note en effet que Ieronim et Cezara reconstitue le couple éminescien archétypal où l'homme ténébreux s'unit à une femme angélique. Leurs portraits physiques (basé en particulier sur l'élément synecdochique de la chevelure – sombre chez Ieronim et blonde chez Cezara) s'opposent spéculairement pour mieux s'unir en des noces de l'ombre et de la lumière. Ce n'est d'ailleurs pas un hasard si Ieronim est le modèle d'un ange déchu dans le tableau *Căderea îngerilor* peint par un de ses amis. Le même couple archétypal apparaît aussi dans l'île rêvée de *Geniu pustiu*. La présence de la *coincidentia oppositorum* indique encore une fois combien l'île eminescienne appartient exemplairement à l'imaginaire nocturne, mystique et intimiste selon la taxonomie de Gilbert Durand. Elle renferme sa propre lumière et ses ténèbres. Elle est une manifestation de l'androgynie et symbolise la connaissance totale de soi, dont toute l'œuvre d'Eminescu porte témoignage. L'écriture elle-même oscille constamment entre deux pôles. D'une part, elle séduit comme « voie lunaire », sensible aux appels dionysiaques, catalysant les substantifs. D'autre part, elle surgit, à certains moments, comme la « voie solaire » (Biès 1994: 242), faite de maîtrise apollinienne, brillant dans la flamme d'une conscience calcinée et privilégiant les verbes. Comme l'observe Paul Ricœur, grâce à l'image poétique, « la replongée dans *notre* archaïsme est sans doute le moyen détourné par lequel nous nous immergeons dans l'archaïsme de l'humanité et cette double "régression" est à son tour la voie possible d'une découverte, d'une prospection, d'une prophétie de nous-mêmes » (Ricœur 1988: 176).

Bibliographie

- Bachelard 1978 : Gaston Bachelard, *La Poétique de la rêverie*, Paris, P.U.F.
 Bachelard 1979 : Gaston Bachelard, *L'Eau et les rêves*, Paris, José Corti.
 Biès 1994 : Jean Biès, « Le cosmique et l'essentiel dans *La Grande Année* », in Christine Van Rogger Andreucci (ed.), *Pierre Oster. Poétique et Poésie*, Pau, P.U.P., 1994, p. 235–243.
 Bonnefoy 1980 : Yves Bonnefoy, *L'Improbable et autres essais*, Paris, Mercure de France.
 Burgos, Jean, *Pour une poétique de l'imaginaire*, Paris, Éditions du Seuil, 1982.
 Cazenave 1998 : Michel Cazenave (dir.), *Encyclopédie des symboles*, Paris, Le Livre de Poche.
 Călinescu 1976 : G. Călinescu, *Opera lui Eminescu*, vol. 2, București, Editura Minerva.
 Cărtărescu 2011 : Mircea Cărtărescu, *Eminescu. Visul chimeric*, București, Humanitas.

- Chevalier et Gheerbrant 1987 : Jean Chevalier et Alain Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles*, Paris, Éditions R. Laffont.
- Del Conte 1962: Rosa Del Conte, *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*, Modena, Soc. Tip. Modenese.
- Durand 1979: Gilbert Durand, *Figures mythiques et visages de l'œuvre*, Paris, Berg International.
- Durand 1984: Gilbert Durand, *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire*, Paris, Dunod.
- Eliade 1943: Mircea Eliade, *Insula lui Euthanasius*, in *Insula lui Euthanasius*, București, Fundația Regală Pentru Literatură și Artă, p. 5–18.
- Eliade 1979: Mircea Eliade, *Le Sacré et le profane*, Paris, Gallimard.
- Eliade 1986: Mircea Eliade, *Occultisme, sorcellerie et modes culturelles*, Paris, Gallimard.
- Eliade 1991: Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, Éditions Payot.
- Eminescu 1963: Mihai Eminescu, *Opere*, VI, *Literatura populară*, Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Eminescu 1977: Mihai Eminescu, *Opere*, VII, *Proza literară*, Studiu introductiv de Perpessicius, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Eminescu 1994: Mihai Eminescu, *Opere*, I, *Poezii tipărite în timpul vieții*, Introducere – Note și variante – Anexe, Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Vestala – Editura Alutus-D.
- Eminescu 1998: Mihai Eminescu, *Opere*, IV, *Poezii postume*, Anexe – Introducere – Tabloul edițiilor, Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Saeculum I. O.
- Guiomar 1993: Michel Guiomar, *Principes d'une esthétique de la mort*, Paris, Éditions José Corti.
- Libis 1993: Jean Libis, *L'Eau et la mort*, Figures Libres, Dijon, EUD.
- Petrescu 1978: Ioana Em. Petrescu, *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, București, Editura Minerva.
- Ricœur 1988: Paul Ricœur, *Philosophie de la volonté. 2 Finitude et culpabilité*, Paris, Aubier.
- Wunenburger 1995: Jean-Jacques Wunenburger, *Rêveries insulaires*, in *La Vie des images*, Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, p. 79–90.

Island and Symbolic Topography in Eminescu

In this essay we base our study on the theme of island in the work of Mihai Eminescu in order to foreground the symbolic constellation associated with him. In the first section, “La rêverie insulaire”, we analyse the Island as landscape of the soul. In the second section, “Centre et espace sacré”, we underscore the principal characteristics of island in *Cezara* and in several poems of Eminescu. In the third section, “Topographie mystique”, we demonstrate how the island concerns the nocturnal regime of imaginary. The fourth section, “L’île et la mort”, proposes an abyssal reading of the symbolism of island, allied with the Complex of Caron and the dark water. We end with reflections on the originality of Eminescu’s elaborations of island.

(Articol publicat în „Philologica Jassyensia”, an XIV, nr. 1 (27), 2018, p. 145–155).

***Scrisori de la Dumnezeu:* romanul-testament al lui Dragoș Vitencu**

Felicia VRÂNCEANU*

Keywords: *Romanian culture; memorialistic; epistolary fragments; artistic mastery; narration; description*

1. Dragoș Vitencu – viața și activitatea¹

Istoria tumultuoasă a Bucovinei și-a pus amprenta asupra destinului celor născuți în acest ținut al contrastelor. Un exemplu în acest sens este și viața și activitatea lui Dragoș Vitencu, unul dintre exponenții culturii române din Bucovina perioadei interbelice, încadrat de G. Călinescu în categoria „alți iconari” (Călinescu 1988: 823). S-a născut la Cernăuți în anul 1908. Tatăl său – Alexandru – profesor de limba franceză și director al Liceului ortodox de băieți „Mitropolitul Silvestru”, a fost vicepreședinte al Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina, vicepreședinte și editor al „Gazetei mazelilor și răzeșilor din Bucovina”, unul dintre reprezentanți generației de cărturari ce au realizat Marea Unire. În timpul războiului, când școlile din Cernăuți au fost închise, Dragoș va studia în particular. Ulterior își va continua studiile la liceul „Mitropolitul Silvestru”, fiind redactor, alături de Mircea Streinul, al revistei școlare „Speranțe”. Din această perioadă datează și debutul său, publicându-și primele creații lirice în „Junimea Literară”. Și-a făcut studiile la Facultatea de Drept a Universității din Cernăuți, dar a frecventat în paralel și cursurile Facultății de Litere și Filosofie, Conservatorul de Artă Dramatică, Facultatea de Științe. În perioada 1928–1929 a fost președinte al Societății Academice „Arboroasa”. A fost membru al mișcării „Iconar”, continuându-și activitatea publicistică în calitate de redactor al revistei „Cronica studențească”. În anul 1938 participă la înființarea Asociației Scriitorilor Bucovineni alături de Mircea Streinul, Traian Chelariu, Constantin Loghin ș.a. În anul 1940, în timpul ocupației sovietice se refugiază împreună cu soția la Piatra Neamț. Este mobilizat la Craiova, fiind trimis ulterior la Școala de ofițeri din București. În această perioadă va colabora la revista bucureșteană „Muncitorul Legionar”. În perioada 1941–1944 revine la Cernăuți, fiind secretar de redacție la „Revista Bucovinei”, publicând în paginile acestei reviste nu numai articole, ci și studii monografice, poezii, evocări istorice ș.a.

Anul 1944 va schimba în mod radical destinul intelectualului cernăuțean, care este nevoit să se refugieze pentru a doua oară în România, de data aceasta la

* Universitatea Națională „Yuriy Fedkovych” din Cernăuți, Ucraina.

¹ O prezentare amănunțită a vieții și activității lui Dragoș Vitencu a realizat Aura Brădățan în ediția *princeps* a romanului *Scrisori de la Dumnezeu*, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2012.

Timișoara. În anul 1954 este condamnat politic, fiind acuzat de „organizare subversivă”. După aproape doi ani de închisoare este eliberat. Se stabilește la Piatra Neamț, fiind o scurtă perioadă jurisconsult la Broșteni. Din 1957 este jurisconsult la IFET Piatra Neamț. Abia în anul 1974 Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din București îi publică romanul *Viața pasionată a lui Ciprian Porumbescu*, care, în ciuda cenzurii la care a fost supus, s-a bucurat de mare succes. În iulie 1981 moare la București, la puțin timp după ce a transcris mai multe caiete cu poezii, proză și memorialistică. Abia după 20 de ani, în 2001 vede lumina tiparului lucrarea *Permanențe românești la miazănoapte și la răsărit*. În anul 2008 apare volumul *Cernăuțiul meu*, îngrijit de Aura Brădățan, care va face posibilă și editarea, în anul 2012, a romanului *Scrisori de la Dumnezeu*.

Este dificil de prezentat în câteva rânduri biografia lui Dragoș Vitencu. Format în mediul intelectualității bucovinene făuritoare a Marii Uniri, era considerat de prieteni „un model în toate”. Cel care fusese fruntașul vieții studențești de la Cernăuți va fi nevoit să accepte o nouă ordine socială, în care funcționau alte principii decât cele pe care și le însușise în Cernăuțiul interbelic. Nostalgia acestor timpuri este prezentă în romanul *Scrisori de la Dumnezeu*, care a văzut lumina tiparului la 21 de ani de la moartea autorului.

2. *Scrisori de la Dumnezeu* – roman al nostalgiei

Îmbinând cu deosebită măiestrie și cu o iscusită tehnică evenimente reale și personaje care au influențat destinul autorului cu fapte și eroi care sunt rodul imaginației, romanul *Scrisori de la Dumnezeu* nu se dorește a fi o „romanțare a unor fapte strict istorice”. Autorul însuși mărturisește:

În aburul amintirii mele au intrat frânturi din viața mea, umbre din viața altora și din întâmplări aieveau. Am întregit totul cu fețe și fapte din lumea închipuirii și le-am potrivit alături, așa cum am socotit mai nimerit. Doar din împrejurări m-am ferit să schimb ceva. A trebuit să fac așa. Numai Dumnezeu a putut crea din nimic (Vitencu 2012: 21).

Scrisori de la Dumnezeu reprezintă în același timp o mărturie a sacrificiilor care au precedat momentul 1918, o imagine vie a Bucovinei din perioada 1913–1918. Dragoș Vitencu trece pe hârtie ceea ce nu i se permitea să rostească: nostalgia timpurilor trecute, a perioadei formării în spiritului ideii de românism. Acest dor de orașul copilăriei, al adolescenței și al studenției se materializează din dorința autorului de a păstra vie imaginea Bucovinei, pe care încearcă să o transmită și urmașilor: „Generației nepoților mei, ca să nu uite de Bucovina. Sunt răni ce nu se închid nicicând...”

Demonstrând un deosebit simț al analizei vieții social-politice din Bucovina, încă de la primele pagini este realizat un tablou detaliat al acestui ținut:

Un temei de bună administrație și o glazură de numitor comun, ce se silește să pară germană încearcă să domesticească de aproape un secol și jumătate nepotrivirea culorilor din mozaicul de neamuri, cu care a împiestrișat oblăduirea pajurei cu două capete monocromia valahă a provinciei [...]. Pluriseculara experiență a cancelariilor imperiale a reușit să așeze între lumea exterioară și străfundurile de viață autohtonă o

invizibilă pătură izolatoare, destinată să camufleze transformarea acelei vieți, fără surgeri de sânge și fără spasme spectaculoase.

Dedesubt colcăie năzuinți și patimi; la suprafață lumea e mulțumită și surâde, ca un vulcan adormit, peste care cresc flori și zboară fluturi. Echilibrul e asigurat de concurența dintre cele două mari tabere: băștinașii și rusniacii aduși din Galiția pe acest pământ al făgăduinței. Alături de ei, țărani nemți și unguri, funcționari și meșteșugari germani, slovaci, poloni și cehi, moșieri și negustori armeni și mai ales omnipotentă obștie a germanilor de rit mozaic își împrumută stăpânirii virtuțile și păcatele. Cernăuți-ul austriac se înfățișează ca scena unui teatru, dincolo de rampa căruia, inundată de iradiații vieneze, se joacă numai opere (Vitencu 2012: 27–28).

Există însă o categorie distinctă de persoane care nu se încadrează în acest „echilibru”: cei „născuți cu sufletul fără șira spinării”. Iar în preajma unor momente cheie, precum cel surprins în roman, tocmai această categorie devine tot mai activă, declanșându-se astfel un șir de evenimente care vor avea consecințe majore pentru eroii romanului.

Tabloul realizat încă din primele pagini ale romanului reprezintă sugestia unui amestec ciudat de emoții declanșate de nostalgia greu de stăpânit, provocată de rememorarea orașului începutului de secol XX și de reflecții obiective prin care naratorul dorește să surprindă specificul ținutului, în care trecutul și prezentul, vechiul și noul, tradiția și inovația se îmbină, reușind să creeze impresia de echilibru. Acesta este orașul care atrage și respinge, farmecă și dezamăgește în același timp. Un oraș în care Tanti Paula refuză să se refugieze în România la venirea armatei țariste, preferând să rămână pentru a pregăti șербet după rețeta Aglaei Drogli, despre care va povesti: „bună fată, săraca, numai că tare a fost nenorocită cu ticălosul de bărbatu-său și cu boala fratelui ei, – știi, – Mihai Eminescu” (Vitencu 2012: 35). Această atmosferă este specifică și „burgului Tarnavschenilor”, casa consilierului de tribunal Erast Tarnavschî, situată pe Strada Lumii Noi, în care stăruie încă „poezia spațiului nedrămuț, destinat patriarhal unei singure familii”, „așezare de baștină, cu curți largi și înflorite pe margini, pline de acareturi [...], o lume în mic” (Vitencu 2012: 31). În această casă profesorul Alexandru Baloșescu se străduia acum, cufundat „în hârtoage” să descifreze trecutul orașului.

Acest tablou vesel, multicolor este înlocuit de o cu totul altă atmosferă. Momentul ce a declanșat această schimbare a fost prima ocupație rusească.

3. Un roman al războiului

Echilibrul existent în acest spațiu este puternic afectat de izbucnirea războiului. Conflictul armat a scos la suprafață tensiunile care se acumulaseră de-a lungul timpului, consecințele fiind dezastruoase pentru majoritatea oamenilor. Un moment care va marca soarta multor personaje ale romanului este întâlnirea dintre Toader Lupăștean, un țăran cu autoritate, gospodar din satul Boian și doi ofițeri ruși. Bătrânul Toader descoperă cu uimire că unul dintre ofițeri vorbește aceeași limbă ca la Boian, exclamând cu bucurie: „– Te-i minuna că ești și dumneata român, domnule rus!”. Răspunsul timid al ofițerului „Îs moldovan, din Basaraghia” îi trezește interlocutorului său un ciudat sentiment de bucurie, incompatibil cu faptul că Gheorghiiță, fiul bătrânului Toader lupta în armata austro-ungară, împotriva armatei țariste:

Atunci badea Toader își aminti, așa, fără să știe cum și de ce, de feciorul lui, care lupta undeva pe frontul rusesc în armatele Împăratului de la Viena și își făcu socoteala că glonte de tras de acel fecior al lui ar putea să ucidă, de cealaltă parte a tranșeelor pe omul din fața lui, care-i ajunsese, așa deodată, drag, numai pentru că vorbea românește, măcar că era îmbrăcat în uniformă rusească. Ori, Doamne ferește, s-ar putea să fie întors, adică feciorul lui să fie nimerit de glonte de celuilalt. Un îndemn tainic îl mâna să se apropie de ofițer, să-l ridice de pe cal, să-l sărute pe amândoi obraji [...] (Vitencu 2012: 43).

Această întâlnire va avea consecințe nefaste pentru bătrânul țaran, care va fi condamnat la moarte pentru trădare. Execuția urma să devină o armă de intimidare în mâna autorităților, însă moartea neașteptată a lui Toader Lupăștean, chiar lângă spânzurătoare, trezește furia șefului de post, care cere jandarmilor să continue execuția, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Scena îi îngrozește pe țărani prezenți, aduși cu forța de la biserică de jandarmi, tabloul creat fiind unul dominat de albul hainelor de sărbătoare, pe care localnicii le îmbrăcau întotdeauna când mergeau la biserică și culorile întunecate ale uniformelor și ale celor care puseseră la cale macabru spectacol. Doar preotul Iancu Baloșescu se revoltă, motiv pentru care este arestat: „În urma lor, Toader Lupăștean, cu pletele în vânt în cămașa lui albă, flutura pe spânzurătoare, ca un steag”.

Tehnica narativă se evidențiază prin abila îmbinare a câtorva planuri, impresia creată fiind aceea de tot unitar, în care narațiunea și descrierea se îmbină armonios cu pasaje în care sunt notate senzațiile și starea psihică a eroilor. În consecință, frazele ample alternează cu scene dialogate și cu enunțuri reduse ca dimensiuni.

Dragoș Vitencu aplică frecvent această tehnică a multiplei perspective, inclusiv atunci când prezintă consecințele pe care le are războiul asupra oamenilor. Acest demers este cerut de caracterul complex al problematicei abordate de autor: dificultățile pe care le întâmpină directorul de liceu care încearcă să mențină cât mai mult școlile deschise, pentru ca tinerii să poată păstra legătura cu valorile culturii naționale, formarea lui Ler, fiul lui Alecu Baloșescu, copilul căruia nu-i este permis să ia orice carte din biblioteca tatălui și care poartă cu mândrie tricolorul în piept, chiar dacă din această cauză a fost brusc de niște femei, țărani care nu mai pot respecta tradițiile seculare ș.a.

O atenție deosebită este acordată conflictului interior provocat de faptul că bucovinenii trebuiau să lupte în armata austro-ungară, adică împotriva armatei române. Situația era, practic fără ieșire, fapt demonstrat de sfârșitul tragic al personajelor care trec prin această criză. Silviu, cumnatul lui Alecu Baloșescu, după ce ajunge în România devine ofițer în armata română și își găsește eroicul sfârșit pe front. Din însemnările lui Dionisie Cuparenco aflăm care a fost sfârșitul altor doi tineri români, care nu s-au putut împotrivi presiunii celor care le cereau să-și facă datoria de a sluji în armata împăratului. Ajunși pe frontul italian au refuzat să tragă: „Doar n-o să tragem în ginta latină”. Au fost trimiși și în Transilvania, ei jurându-se că vor trage întotdeauna în aer. Reacția căpitanului din armata austro-ungară a fost una drastică, toți cei care nu au executat ordinele fiind împușcați. Situația românilor bucovineni atinge punctul maxim al dramatismului: „Astăzi, mai mult decât ieri, nu putem face altceva decât să ne strecurăm printre spânzurători și lagăre” (Vitencu 2012: 127).

Scenele în care sunt descrise atrocitățile războiului (executarea copiilor, deportarea țăranilor, „pădurea spânzuraților” din apropiere de Vatra Dornei) alternează cu scenele în care este descris orașul Cernăuți. Încă de la primele pagini ale romanului fragmentele din însemnările lui Dionisie Cuparenco oferă o imagine aproape idilică a acestui ținut:

Molcoma existență a generațiilor ce populează orașul, încremenit ca într-un basm în urcușul lui de la trecătoarea Prutului înspre ruinele de cetate medievală din dealul Țeținei, cunoaște două mari alternative: gerurile năprasnice ale iernii, pe care le aduce dinspre zăările mohorâte ale Rusiei crivățul, și bucuria celorlalte anotimpuri, fiecare cu culorile lui, ca niște haine diferit pregătite pentru solemnele festivități ale anului (Vitencu 2012: 23).

Aceeași nostalgie a unui oraș în care oamenii își duc existența într-un ritm al lor, propriu, pe care se pare că nimeni și nimic nu-l poate influența o are și ofițerul Krehan, surprins că își revede profesorul Alexandru Baloșescu mobilizat, în ciuda vârstei, în armata austro-ungară.

Sunt ani de când m-am înstrăinat de Bucovina și am cutreierat întregul imperiu. și în fiecare an mi-am dat tot mai mult seama cât de legată mi-i inima de locurile copilăriei. Acum în Roșa se culeg nucile și se fierbe povidla. Mirosul perjelor ce clocotesc în cazane de aramă, afară, în vetrele săpate sub pomi, urcă până la ferestrele caselor din Cernăuți. Vă amintiți ce frumos se vede Roșa din spatele teatrului, mai ales primăvara, când înfloresc pometele și în serile senine de vară, la aprinsul lămpilor? (Vitencu 2012: 177)

Războiul a tulburat această liniște, dar oamenii nu și-au pierdut speranța că ordinea firească a lucrurilor va fi restabilită. Dar pentru numeroase familii de români acest echilibru nu va fi niciodată refăcut, nici măcar soldații căzuți în război nu aveau de cine să fie pomeniți:

Despre sfârșitul lor nu s-a știut acasă mulți ani după încheierea păcii. Nu era cu puțință și imperiul în destrămare avea alte griji decât să țină socoteala celor nenumărați, împrăștiați în cei patru ani de război și dispăruți între Adriatica și Wladivostok. [...] În Boian nu mai era nimeni care să simtă durerea în urma veștii aduse de profesor din Ardeal. Tații amândurora au dispărut undeva în prizonieratul rusesc, mamele au murit în Astrahan, iar surori și frați nu aveau (Vitencu 2012: 218).

Romanul lui Dragoș Vitencu își propune să immortalizeze aceste sacrificii, aceste nume devenite simbol al destinului zbuciumat al românilor bucovineni.

4. Ficțiune și realitate

Cititorul romanului *Scrisori de la Dumnezeu* va fi tentat să caute în paginile acestuia oameni și fapte reale. Numele eroilor, descrierea amănunțită a orașului, așa cum a existat el în realitate, evenimentele ce se regăsesc în tratatele de istorie reprezintă tot atâtea motive pentru a realiza asociații cu lumea reală a începutului de secol XX. Fără îndoială că aceasta a fost intenția autorului, care în dedicație, a conferit romanului statutul de testament. Ca scriitor Dragoș Vitencu a fost conștient de faptul că rolul lui este de a re-crea, de aceea a căutat modalități pentru a oferi autenticitate lumii romanului. Intuitiv, naratorul simte nevoia ancorării în realitate

prin fragmente memorialistice și epistolare, care au rolul de a-l ajuta pe cititor să-și facă o imagine cât mai apropiată de realitate asupra oamenilor și evenimentelor din roman.

Fragmentele memorialistice sunt însemnări ale lui Dionisie Cuparencu, avocat, prieten al familiei Baloșescu, o persoană influentă în oraș, care a reușit să-și mențină autoritatea, indiferent de schimbările care aveau loc în societatea acelor vremuri. Indicarea zilei, lunii și anului în care s-a făcut consemnarea accentuează importanța documentară și se subordonează ideii exprimate de autor în dedicația ce însoțește romanul. Aceste însemnări, cu atât mai mult cu cât ele par a avea un autor „real”, se situează la confluența literaturii confesive și a celei istorice, prezentând, fără îndoială nu numai un interes artistic. Ele contribuie la declanșarea spontană a unui interes documentar, care să-l dubleze pe cel artistic.

Scrisorile prezente în paginile romanului au un caracter privat și oferă informații referitoare la atitudinea reală a personajelor față de ceea ce se întâmplă: scrisori care anunță moartea pe front a celor dragi, scrisori prin care Gheorghe Lupăștean descrie perioada cât a fost prizonier în Rusia, scrisorile pe care Ler le trimite lui Moș Nicolae și lui Moș Crăciun și mai ales scrisorile aruncate din avion deasupra orașului, prin care se anunță apropierea armatei române:

Aeroplanul a coborât mai jos și din trupul lui au început să zboare, ca niște șiruri de păsări călătoare, fluturi albi, cari, cum se apropiau de pământ, deveneau file de hârtie. Pale ușoare de vânt purtau hârtiile încoace și încolo peste oraș. Ionuț a prins una, care plutea deasupra grădinii lor, și i-a adus-o lui Ler, care a citit-o cu voce tare, ca să audă și ceilalți. [...] În timp ce citea, o neorânduială ciudată amesteca gândurile și bătăile inimii lui Ler. Nu mai credea de mult în amăgirea scrisorilor pe care le trimitea, cu puțini ani în urmă, Sfântului Nicolae și lui Moș Crăciun, la care nu primise nici un răspuns. Erau lucruri fără noimă, dar îl lăsau fericit, pentru că-l făceau să viseze.

Visa și acum și în visul lui se înșirau tot mai limpede niște litere. Nu erau de aur, nu erau de foc, nici de ceață, ci de toate împreună și în înșirarea lor se prefăceau în puf ușor de pasăre. El le putea citi, cu toate că zvâcniturile tâmplorilor îl amețeau, iar în urechi îi cântau fanfare: *Scrisori de la Dumnezeu! Scrisori de la Dumnezeu!* (Vitencu 2012: 380)

Foarte puțin cunoscut, romanul *Scrisori de la Dumnezeu* ilustrează dorința lui Dragoș Vitencu de a „vorbi” despre Bucovina începutului de secol XX, perioadă care „aduce cu sine un nou avânt al spiritualității românești în Bucovina” (Bostan 2000: 10). Dincolo de măiestria artistică de care dă dovadă autorul, romanul se dorește a fi un testament spiritual, destinat generațiilor viitoare „ca să nu uite de Bucovina”.

Bibliografie

- Bostan 2000: Grigore C. Bostan, Lora Bostan, *Pagini de literatură română. Bucovina, regiunea Cernăuți (compendiu și antologie)*, Cernăuți, Editura Alexandru cel Bun, 2000.
- Călinescu 1986: George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ediția a II-a, Revăzută și adăugită, Ediție și prefată de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1988.

Vitencu 2012: Dragoș Vitencu, *Scrisori de la Dumnezeu*, Ediție princeps îngrijită de Aura Brădăjan, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer.

Letters from God: the Testamentary Novel of Dragoș Vitencu

The tumultuous history of Bukovina has put its mark on the destiny of those born in this land of contrasts. An example in this sense is the life and activity of Dragoș Vitencu, one of the exponents of the Romanian culture in Bukovina during the interwar period. Formed in Bukovina's intellectual environment in the first half of the 20th century, Dragoș Vitencu is considered by friends "a model in all". The one who had been the leader of the student life in Chernivtsi would have to accept a new social order in which other principles functioned than those he had acquired in the interwar period of Chernivtsi. The nostalgia of these times is present in the novel *Letters from God*, which was edited only in 2012, 21 years after the death of the author.

The novel is at the same time a testimony of the sacrifices that preceeded the time of 1918, a living image of Bukovina from 1913–1918. Dragoș Vitencu passes on paper what he was not allowed to say: the nostalgia of past times, the period of formation in the spirit of the idea of Romanianism. The nostalgia of the city of childhood, adolescence, and student life materializes from the author's desire to keep the image of Bukovina alive, which he also wants to pass on to the descendants: to the generation of my grandchildren, not to forget about Bukovina....

As a writer, Dragoș Vitencu was aware that his role is to re-create, so he sought ways to offer authenticity to the world of the novel. Intuitively, the narrator feels the need for anchoring in reality through memorialistic and epistolary fragments, which have the role of helping the reader to make an image as close as possible to the reality of people and events in the novel. Very little known, the novel *Letters from God* illustrates Dragoș Vitencu's desire to "talk" about Bukovina of the beginning of the 20th century, a period that "brings with it a new impetus of Romanian spirituality in Bukovina". Beyond the artistic mastery of the author, the novel desires to be a spiritual testament.

Jalons pour une périodisation des littératures sud-est européennes d'expression française

Alain VUILLEMIN*

Keywords: *French-speaking literature; Southeast Europe; periodization; literary history*

Depuis le XVIIIe siècle, une immense littérature mal connue s'est constituée en Europe en langue française. Avec la signature des traités d'Utrecht et de Rastatt en 1713–1715 entre l'Autriche et la France, à l'issue de la guerre de succession d'Espagne, le français était devenu la langue unique de la diplomatie en Europe. Il l'est demeuré jusqu'en 1918. Dès cette époque, en raison du prestige de la Cour de Versailles, la langue française a été pratiquée dans toutes les cours princières, royales ou impériales, et, partout également, par les élites aristocratiques, politiques, diplomatiques, militaires, intellectuelles, philosophiques et littéraires. Au centre de l'Europe et au sud du Danube, ce fut de surcroît un héritage de l'empire ottoman et de l'empire austro-hongrois. Ce patrimoine est demeuré préservé dans le sud-est de l'Europe jusqu'en ce début du XXIe siècle. L'histoire de ces littératures reste à faire toutefois. Il n'en existe encore non plus aucun recensement systématique. À supposer qu'on parvienne un jour à en établir un inventaire, de délicates questions de périodisation et de délimitation se poseront. Sur un plan géographique, ce qu'on entend depuis 1990 par l'expression de « sud-est de l'Europe »¹ correspond d'une manière approximative à l'aire de la plus grande extension de l'empire ottoman, au XVIe et au XVIIe siècles, entre le premier siège de Vienne, la capitale de l'Autriche, en 1529, et le second en 1683 par les armées ottomanes. C'est un critère historique. Depuis, les reculs successifs des frontières de cet empire jusqu'en 1923 ont provoqué un morcellement de cette partie de l'Europe en quelques vingt États distincts en 2014. Le substrat linguistique a aussi varié. Le roman et le vieux-français y ont pénétré très tôt. En l'an 803, le premier empire ou royaume bulgare du

* Université « Paris-Est », LIS (EA 4395), UPEC – F 94110 Créteil, France.

¹ Le « Sud-Est de l'Europe » recouvre au sens le plus étendu tous les territoires qui ont fait partie pendant un temps plus ou moins long de l'ancienne Roumélie (la « terre des Romains »), à savoir la partie européenne de l'empire ottoman par opposition à l'Asie mineure, l'« Anatolie » (« l'Orient »). Vingt pays sont concernés : l'Albanie, la Bosnie, la Bulgarie, Chypre, la Croatie, la Grèce, l'Herzégovine, le Kosovo, la Macédoine, le Monténégro, la Roumanie, la Serbie-Voïvodine, la Slovénie et la Turquie (pour la Thrace orientale), qui furent pour un temps sous la domination ottomane, et par extension, des pays riverains dont des provinces frontières furent partiellement occupées ou dominées par les Ottomans : l'Autriche, la Hongrie, la Moldavie, la Slovaquie ainsi que le sud de la Pologne et le sud-est de l'Ukraine.

khan Krum² et l'empire de Charlemagne³ avaient une frontière commune qui passait par Budapest, la capitale actuelle de la Hongrie. À l'intérieur de l'empire carolingien, les échanges se faisaient en roman, la langue française proprement dite ne naissant qu'en 842, lors de la signature des *Serments de Strasbourg*. Dès les XIe et XIIe siècles, le vieux-français, la langue d'oc tout autant que la langue d'oïl, était parlé à la cour des rois de Hongrie à la suite d'une série d'unions avec des princesses d'origine française. Les tout premiers écrits littéraires rédigés en français par des auteurs européens datent du XIIIe siècle, avec *Le Livre du Trésor* (Li Livres dou Trésor, vers 1260–1270) du Florentin Brunetto Latini⁴, à Paris, en langue d'oïl, et, en langue d'oc, vers 1298, le *Devisement du Monde* ou *Le Livre des Merveilles* du Vénitien Marco Polo⁵. Mais c'est seulement en 1539 que le roi François I^{er}⁶ fait du français – le moyen-français – la langue du droit et de l'administration en lieu et place du latin, dans le ressort du royaume de France. Le français classique ne s'imposera que par la suite. C'est ce dernier état de langue qui se répandra un peu partout en Europe, à partir de 1685, avec la révocation de l'Édit de Nantes, en France, et l'expatriation massive des « religionnaires »⁷, les protestants huguenots. Ce long passé, ces événements et ces conditions préalables ont prédéterminé l'émergence des littératures européennes d'expression française. Comment en décrire les étapes ? Quels jalons privilégier pour en établir une chronologie cohérente ? De quelle manière articuler dans cette perspective les grandes dates historiques, les principaux événements littéraires et esthétiques qui se sont produits et les situations qui ont été vécues ou subies par ces écrivains étrangers, centre et sud-est européens ?

I. LES DATES HISTORIQUES

Pour qu'une littérature existe et pour qu'une langue se partage, un substrat matériel et social doit se constituer au préalable. Il faut que des livres circulent, que des auteurs les écrivent, que des éditeurs les impriment et que des lecteurs les lisent. La constitution de la littérature québécoise entre 1764 et 1970 a été étudiée de ce point de vue, au Canada, par le projet « La vie littéraire au Québec »⁸. La même entreprise serait à mener en Europe sur les multiples formes de vie littéraire qui ont précédé et prédéterminé la naissance des littératures de langue française entre 1685 et 2012, en chacun des pays concernés. Mais quelles dates choisir, quels moments retenir pour mieux faire ressortir les étapes de ces processus ? Faut-il en privilégier les tout premiers commencements ? Est-il légitime de signaler des événements

² Krum ou Kroum (755–814), prince souverain du Khanat ou Royaume bulgare du Danube.

³ Charlemagne ou Charles Ier, dit « le Grand » (742–814), couronné empereur des Romains (« Imperatorum Romanorum ») en 800.

⁴ Brunetto Latini (vers 1220–1294), notaire, philosophe et chancelier de la république de Florence en 1272, exilé en France entre 1260 et 1266.

⁵ Marco Polo (1254–1324), marchand vénitien entré au service de l'empereur mongol Kubilaï Khan entre 1274 et 1291, auteur avec Rustichello de Pise du *Devisement du monde* (1298), transcrit en un mélange de langues d'oïl et d'oc.

⁶ François Ier (1494–1547), roi de France de 1515 à 1547.

⁷ « Religionnaire », nom donné aux protestants français huguenots.

⁸ Voir Lemire Maurice (dir.) : *La Vie littéraire au Québec*, Sainte-Foy (Québec), Presses de l'Université Laval, 1991–2010 (six tomes parus et deux tomes à paraître en 2014).

particuliers, en apparence d'une importance moindre ou marginale, qui ont pu avoir exercé une grande influence sur la naissance de ces littératures ? Doit-on, enfin, ou non – c'est une dernière question – en omettre des états mineurs, éphémères, disparus ?

En l'absence de tout inventaire systématique de ces littératures, il est difficile d'en déterminer les commencements. L'impulsion initiale est souvent venue des princes souverains. Les aristocrates, puis les milieux éclairés, éduqués, ont suivi. Mais il existe de singuliers décalages entre les dates de rédaction et les dates de première publication des écrits qui pourraient être considérés comme fondateurs de ces littératures. Ce point n'a encore jamais été vraiment étudié. Dès 1740, le roi Frédéric II de Prusse⁹ entretient une correspondance en français avec Voltaire¹⁰. L'impératrice Catherine II de Russie¹¹ fera de même avec Voltaire, toujours en français, entre 1763 et 1778, avec Diderot¹² entre 1762 et 1784 et, entre 1762 et 1777, avec Mme Geoffrin¹³, dont un autre correspondant fut de 1764 à 1777 le roi de Pologne Stanislas II Auguste¹⁴. Mais ces correspondances ne furent publiées qu'après 1770 pour Voltaire, en 1829 pour Diderot et en 1875 pour Mme Geoffrin. Ces écrits épistolaires inaugurent-ils les belles lettres en langue française en Europe centrale et orientale ? La chronologie de la naissance de ces littératures est à reconstruire après coup. Le cas de l'Autriche est encore plus ambigu. À la fin du XVIIIe siècle, la cour de Vienne était francophone et le sera jusqu'en 1815. Entre 1770 et 1793, l'impératrice Marie-Thérèse d'Autriche¹⁵ entretint une correspondance secrète avec sa fille, la reine Marie-Antoinette de France¹⁶, en français¹⁷. Ces lettres n'ont été publiées en France qu'en 1875. Mais, dès 1774, Charles-Joseph Lamoral, prince de Ligne¹⁸, né en 1735 à Bruxelles, dans les pays bas autrichiens, et devenu en 1792 Feld-maréchal de l'empire russe, avait entrepris de publier en français une œuvre considérable, en français, en trente-quatre volumes, dont des lettres, des comédies, des mémoires, des contes. Était-il autrichien ? Était-il russe ? Était-il belge ? La Belgique, un royaume créé en 1830, le revendique comme un précurseur de la francophonie wallonne. On peut s'interroger. L'éclatement des empires centraux, le redécoupage incessant des frontières, la création depuis le XVIIIe siècle

⁹ Frédéric II de Prusse (1712–1786), dit « Frédéric le Grand », premier roi de Prusse.

¹⁰ François-Marie Arouet dit « Voltaire » (1694–1778), écrivain et philosophe français.

¹¹ Catherine II de Russie (1729–1796), surnommé « Catherine la Grande » ou la « Grande Catherine », impératrice de Russie.

¹² Denis Diderot (1713–1784), écrivain, philosophe et encyclopédiste français.

¹³ Marie-Thérèse Rodet Geoffrin (1699–1777).

¹⁴ Stanislas II Auguste (1732–1798), dernier roi de la Pologne.

¹⁵ Marie-Thérèse d'Autriche (1717–1780), archiduchesse d'Autriche et reine de Hongrie et de Bohême.

¹⁶ Marie-Antoinette Josèphe Jeanne de Habsbourg-Lorraine (1755–1793), dernière reine de France et de Navarre, épouse du roi Louis XVI de France.

¹⁷ Marie-Thérèse (impératrice germanique ; 1717–1780), *Correspondance secrète entre Marie-Thérèse et le Comte de Mercy-Argenteau* [avec les lettres de Marie-Thérèse et de Marie-Antoinette / publiée avec une introduction et des notes par M. le chevalier Alfred d'Arneth,... et M. A. Geffroy...], Paris : Firmin-Didot frères, 1875.

¹⁸ Charles-Joseph Lamoral (1235–1314), septième prince de Ligne, grand d'Espagne, maréchal du Hainaut et feld-maréchal de l'empire russe.

de nombreux pays en cette région de l'Europe compliquent beaucoup ces questions de datation et de périodisation.

Il est encore plus difficile de déterminer à quelle date la littérature ottomane de langue française est née. Sa chronologie est double. Il s'y mêle aussi des questions complexes de dénominations. Est-elle née dès le XVIe siècle ? Est-elle née au XIXe siècle ? L'empire ottoman était immense. Au temps de sa plus grande expansion, il s'étendait du Maghreb à la Mésopotamie. En son sein cohabitaient de nombreux peuples dont les langues et les religions étaient différentes. Dès le XVIe siècle, le français était devenu une langue véhiculaire commune pour communiquer, en dehors des Ottomans, entre tous ces peuples, notamment entre ceux qui n'étaient pas de confession musulmane. De surcroît, pour des raisons religieuses, les élites ottomanes pratiquaient à Constantinople une langue de cour, dérivée du persan, et se refusaient à apprendre les langues européennes, ces « langues des infidèles » (Aksoy 2008 : 634). Pour se faire comprendre, ces élites recouraient à des traducteurs membres d'autres communautés ou au truchement de Grecs phanariotes¹⁹. Par ailleurs, pour des raisons également religieuses, l'usage de l'imprimerie pour la langue turque, alors transcrite en caractères arabes, donc en la langue sacrée du *Coran*, avait été interdit dans tout l'empire ottoman dès 1483 par le sultan Bayezid II²⁰. Cette interdiction fut renouvelée en 1515 par le sultan Selim I^{er}²¹. L'imprimerie a été inventée en Europe vers 1454. Dès 1493, un premier atelier d'imprimerie fut implanté à Constantinople pour la langue hébraïque par des juifs « séfarades »²² qui avaient été expulsés d'Espagne en 1492. D'autres imprimeries furent créées en diverses villes de l'empire, dans les Balkans ou au Moyen-Orient, pour le grec en 1509, le slavon en 1552, l'albanais en 1555, l'arménien en 1567. En dehors des caractères typographiques hébraïques ou cyrilliques, ce furent les caractères latins, et aussi la langue française, qui furent utilisés pour les usages profanes. C'est seulement en 1727 qu'une première imprimerie en caractères arabes fut autorisée à Constantinople pour la langue turque. Ce décalage a eu une conséquence importante : en 1800 « plus de trois millions de personnes » (Aksoy 2007 : 57) auraient parlé le français à l'intérieur de l'empire ottoman mais en dehors des Ottomans. L'ouverture ne s'est vraiment produite à l'intérieur des élites ottomanes qu'à partir de 1839, avec l'institution d'une politique de profondes réformes, les *Tanzimats*²³, qui firent du français la seconde langue de l'administration ottomane, puis turque, jusqu'en 1928. La littérature ottomane phanariote d'expression française est peut-être née en 1762, avec la naissance à Constantinople du poète André Chénier²⁴ dont la mère, Élisabeth Santi-Lomaca²⁵, était d'origine grecque, chypriote,

¹⁹ Les Phanariotes étaient des membres de grandes familles grecques qui habitaient le « Phanar », le quartier des chrétiens à Constantinople.

²⁰ Bayezid II (1447–1512), dit « le Juste », huitième sultan ottoman.

²¹ Selim Ier (1465–1520), dit « le Brave » ou « le Terrible », neuvième sultan ottoman.

²² « Séfarade » : nom donné aux juifs qui vivaient en Espagne et qui en furent expulsés en 1492 par le décret de l'Alhambra signé par la reine Isabelle Ire de Castille et Ferdinand II d'Aragon.

²³ « Tanzimats », nom donné aux réformes menées de 1839 à 1876 pour tenter de réorganiser et de moderniser l'empire ottoman.

²⁴ André Chénier (1762–1794), poète français né à Constantinople.

²⁵ Élisabeth Santi-Lomaca (1729–1808), née à Chypre, épouse de Louis de Chénier (1723–1796), diplomate français.

et de confession orthodoxe. La littérature ottomane de confession musulmane ne s'est affirmée qu'à partir du milieu du XIXe siècle. Ce déphasage est très important. Il est de plus de trois siècles. Le découpage de l'empire en provinces, son démembrement entre 1918 et 1923, et son remplacement par près d'une vingtaine d'États et d'entités politiques différentes depuis la mer Méditerranée jusqu'au golfe Persique accentue l'ambiguïté de cette évolution. Jusqu'à quel point, entre le XVIIIe et le XXe siècle, les écrits de sujets de l'empire ottoman d'une origine balkanique, grecque, arménienne ou libanaise par exemple, et d'une confession juive ou chrétienne, orthodoxe, copte, arménienne, maronite ou syriaque par ailleurs, relèvent-ils d'une littérature impériale ottomane qui aurait non pas une mais multiple, déclinée en de nombreuses composantes par régions, par provinces, par communautés, par langues et par confessions ? Le débat est ouvert.

Il est aussi des phénomènes méconnus et des chronologies disparues. Entre 1718 et 1779, il a existé à l'intérieur de l'empire autrichien, en son sud-est, un exemple singulier de francophonie rurale, patoisante, qui a duré jusqu'en 1945. En 1718, l'empire ottoman dut céder à l'Autriche une province, le Banat de Temesvar²⁶, situé en Pannonie et partagée en 1920, au XXe siècle, entre la Hongrie, la Serbie et la Roumanie. En 1720, en 1745, puis entre 1764 et 1770, sous les règnes de l'empereur Charles VI du Saint-Empire²⁷ et de l'impératrice Marie-Thérèse²⁸, entre cent et deux cent mille colons catholiques, originaires d'Allemagne, de Souabe mais aussi du Luxembourg, de la Lorraine et de l'Alsace, furent incités à s'installer en cette région, en plusieurs vagues d'émigration, pour la repeupler. Les francophones auraient représenté entre le quart et la moitié de ces immigrants. Mais, à cette époque, le duché du Luxembourg était devenu une possession autrichienne depuis 1715, la Lorraine ne sera rattachée au royaume de France qu'en 1766, et l'Alsace ne sera complètement annexée à la République française qu'entre 1792 et 1801. Au sens strict, ces contrées étaient pourtant déjà « francophones » avant que ce terme n'ait été forgé en 1897 par Onésime Reclus²⁹. Elles étaient peuplées par des communautés où l'on s'exprimait en un français qui était fortement marqué par le patois local, et qui étaient encore étrangères au royaume de France. Ces émigrés ou ces immigrants s'installèrent en des villages qui ont porté des noms français comme Saint-Hubert, Saint-Nicolas, Saint-Michel, Seuletour, Charleville, Mercydorf. En ces petites bourgades, il existait des écoles, des bibliothèques, des cabinets et des salons de lecture. Une poésie et une littérature religieuse au moins se seraient constituées en langue française, en cette région du Banat. Cette francophonie historique, autrichienne, a disparu en deux étapes entre le XVIIIe et le XXe siècles. En 1779, quand l'Autriche confia l'administration du Banat à la Hongrie, le magyar, la langue hongroise, devint la seule langue officielle, et la pratique du français interdite. En deux générations, les patois et le français auraient disparu. En 1945, au lendemain de

²⁶ Le Banat de Temesvar ou « Banat historique » se trouve à l'ouest de la plaine de Pannonie. Sa capitale historique était la ville de Temesvar, aujourd'hui Timișoara en Roumanie. Un « banat » était un « duché » ou une « marche frontière » gouvernée par un « ban », un « duc », un chef militaire. Le banat historique a été partagé en 1920 par le traité de Trianon entre la Hongrie, la Serbie et la Roumanie.

²⁷ Charles VI de Habsbourg (1708–1740), empereur du Saint-Empire romain germanique.

²⁸ Marie-Thérèse d'Autriche : voir la note 15.

²⁹ Onésime Reclus (1837–1916), géographe français.

la seconde guerre mondiale, les derniers « Français du Banat » furent rapatriés en France, à leur demande, pour partie en Alsace et pour partie en Provence. Beaucoup, par la suite, s'expatrièrent vers les États-Unis.

Au centre et au sud-est de l'Europe, de part et d'autre des frontières de l'empire ottoman, c'est tout au long du XVIIIe siècle, entre 1680 et 1815, que des littératures nouvelles, en langue française, se sont constituées. Mais, pour mieux en cerner la chronologie, il faudrait connaître au préalable, avec plus de précision, quelles répercussions ont pu avoir exercées sur la vie littéraire de ces régions les nombreuses vagues d'émigration ou d'immigration française qui s'y sont succédées. Dès 1680, de nombreux « religionnaires » protestants, huguenots, ont commencé à fuir la France. À partir de 1685, ils auraient été selon les estimations proposées entre deux et quatre cent mille à se disperser un peu partout en Europe, vers l'« Arche du refuge », à savoir les Pays-Bas et l'Angleterre, mais aussi vers le Palatinat, la Prusse, la Suisse, la Bohême, et cela jusqu'en Pologne et en Russie. Entre 1720 et 1770, à l'intérieur du Saint-Empire germanique, c'est une autre vague d'immigration, catholique, rurale, qui se produit entre le Luxembourg, la Lorraine et l'Alsace d'une part, vers le Banat de Temesvar d'autre part, à l'initiative des autorités autrichiennes. Entre cinquante et cent mille personnes se seraient ainsi expatriées. De 1790 à 1815, ce sont près de cent quarante mille aristocrates royalistes, adversaires de la Révolution française et de l'Empire bonapartiste, qui s'exilent. Ces émigrés ont contribué à cristalliser l'émergence de ces littératures, du Saint-Empire germanique à l'empire ottoman, depuis les cours princières et les villes jusqu'aux campagnes. Cet arrière-plan historique est encore mal connu dans le détail.

II. DES CRITÈRES LITTÉRAIRES

Si les dates historiques sont entachées d'incertitudes, des critères plus littéraires permettraient-ils de mieux appréhender la chronologie de ces littératures sud-est européennes et ce qui en constituerait à la fois l'unité, les convergences, et une indéniable diversité ? Depuis la fin du moyen-âge, de l'humanisme aux idéologies modernes, la littérature européenne a été traversée par de multiples courants d'idées. Mais le concept de « littérature européenne » (Didier 1998 : 1) est une construction récente si le cosmopolitisme médiéval ou renaissant en a été une préfiguration. La fragmentation de l'empire ottoman et le morcellement croissant de ces littératures en raison de l'emprise des nationalismes complique l'analyse. Comment retracer l'évolution de leurs mouvements littéraires et esthétiques ? Jusqu'à quel point peut-on en envisager une chronologie relative, peut-être aventureuse, fondée sur un découpage par siècles, voire par générations ou même par décennies ?

Depuis la parution de l'*Histoire de la littérature française* de Gustave Lanson en 1895, il est devenu de tradition en France de décomposer l'évolution des lettres françaises par siècles, par mouvements et par auteurs. Ce découpage vaut en partie pour les littératures qui sont nées au centre de l'Europe au XVIIIe siècle, au nord du Danube. Au sud de ce fleuve, les autres littératures, nées plus tard, au début du XIXe siècle, résistent à cette approche. Sous le règne du roi Louis XV³⁰, entre 1710 et

³⁰ Louis XV (1710–1774), dit « le Bien-Aimé », roi de France.

1774, une littérature de cour s'épanouit en Pologne, en Autriche, en Hongrie, en Prusse. Les idées des Lumières et des encyclopédistes se diffusent par l'intermédiaire des salons, des cafés, des correspondances, des académies, des cabinets de lecture, des bibliothèques. Entre 1790 et 1804, ce sont les idées révolutionnaires et républicaines qui circulent de la même manière, avec la multiplication des « républiques sœurs » à cette époque et le bouleversement des frontières européennes entre 1792 et 1815. Il en a résulté un prolongement inattendu. En Europe centrale et orientale, de la Pologne et de la Hongrie à la Croatie, à la Serbie, à l'Albanie, à la Moldavie, à la Valachie, à la Grèce et à la Bulgarie, c'est en français, au temps du « réveil national »³¹ de ces pays, que les intellectuels et que les militants indépendantistes ou autonomistes ont comploté contre l'empire ottoman, contre l'empire d'Autriche et contre l'empire russe tout au long du XVIIIe et du XIXe siècles. Au XIXe siècle, une littérature se détache de cet ensemble en Moldavie et en Valachie, pour devenir très importante entre 1859 et 1880 dans les principautés roumaines puis, enfin, de 1881 à 1947, en le royaume de Roumanie. Pendant cette période, les chronologies de la littérature française et de la littérature roumaine de langue française tendent à devenir synchrones. De 1840 à 1880, de premiers auteurs roumains sont marqués par le romantisme puis par le réalisme et le Parnasse. À partir de 1881 et en partie sous l'impulsion de la reine de Roumanie, Élisabeth de Wied³², dont le nom de plume était Carmen Sylva, une littérature aristocratique roumaine s'affirme en français, entre Bucarest et Paris, avec Elena Văcărescu³³, Anna de Noailles³⁴, Marthe Bibesco³⁵, le prince Charles-Adolphe Cantacuzène³⁶. Entre 1880 et 1920, le décadentisme et le symbolisme fascinent Dimitrie Bolintineanu³⁷ et Alexandru Macédonski³⁸. En 1917, pendant la première guerre mondiale, c'est en Suisse, à Zurich, puis à Paris, que naît un mouvement d'avant-garde, le dadaïsme, relayé en 1922 par le surréalisme, avec la participation de plusieurs auteurs et artistes roumains dont Tristan Tzara³⁹, Arthur Segal⁴⁰ et les frères Marcel⁴¹, Jules⁴² et Georges Ianco⁴³. De nombreux intellectuels de pays d'Europe centrale et orientale s'y joindront. De 1859 à 1929, les deux littératures, la française et la roumaine de langue française, auront été à peu près à l'unisson. De

³¹ « Réveil national » (ou encore la « Renaissance nationale »), nom donné à la période du réveil des nationalismes dans les Balkans entre la fin du XVIIIe siècle et le début du XXe siècle.

³² Élisabeth de Wied (1843–1916), princesse, puis reine de Roumanie, et écrivaine sous le nom de plume de Carmen Sylva.

³³ Elena Văcărescu ou Hélène Vacaresco (1864–1947), femme de lettres franco-roumaine.

³⁴ Anna de Noailles (1876–1933), née princesse Bibesco Bassarab de Brancovan, poétesse et romancière de langue française.

³⁵ Marthe Bibesco (1886–1973), princesse roumaine et femme de lettres franco-roumaine.

³⁶ Charles-Adolphe Cantacuzène (1874–1949), diplomate et poète de langue française.

³⁷ Dimitrie Bolintineanu (1825–1872), poète, traducteur, diplomate et homme politique roumain.

³⁸ Alexandru Macédonski (1854–1920), poète, dramaturge et critique littéraire d'expression française et roumaine.

³⁹ Tristan Tzara, alias Samuel Rosenstock (1896–1963), écrivain, poète et essayiste de langue roumaine et française.

⁴⁰ Arthur Segal (1875–1944), peintre et sculpteur d'origine roumaine.

⁴¹ Marcel Janco ou Mihai Iancu (1895–1984), peintre.

⁴² Jules Janco ou Iulius Iancu (s.r.).

⁴³ Georges Janco ou Gheorghe Iancu (s.r.).

1929 à 1989, par contre, l'inspiration dominante change et les deux littératures se dissocient et se désynchronisent. Un événement historique, le succès de la révolution bolchevique en Russie, en 1917, en est la cause première. Dès 1929, un premier auteur d'origine roumaine, Panaït Istrati⁴⁴, dénonçait le stalinisme alors triomphant en la nouvelle Union soviétique dans *Vers l'autre flamme. Confession pour vaincus*, le récit d'un séjour qu'il avait effectué pendant seize mois en U.R.S.S., en 1927-1928. Ce livre préfigure l'avènement d'une immense littérature protestataire qui sera le fait après la seconde guerre mondiale, entre 1947 et 1989, d'une diaspora d'écrivains roumains éparpillés et exilés entre la France, la Belgique, la Suisse, le Luxembourg, le Québec. Ce furent des romanciers, des dramaturges et des poètes, des journalistes, des essayistes et des philosophes, tous hostiles au régime totalitaire qui avait été institué en 1947 en Roumanie. Depuis 1990, cette littérature en langue française est entrée en une phase de transition, synchrone et asynchrone. D'un côté, la hantise du totalitarisme persiste comme pendant la période précédente. D'un autre côté, que ce soit au théâtre, dans le roman ou en la poésie, des recherches neuves tendent à rétablir un certain synchronisme entre la littérature roumaine en langue française et la littérature française immédiatement contemporaine.

La notion de « génération littéraire » est entrée dans l'histoire de la littérature française avec Sainte-Beuve⁴⁵, Albert Thibaudet⁴⁶ et Henri Peyre⁴⁷. Ce terme s'applique selon ces auteurs à des périodes dont la durée est d'ailleurs assez variable, de quinze à vingt-cinq années, pendant lesquelles une certaine continuité d'inspiration se manifesterait entre un certain nombre d'écrivains. L'histoire littéraire procéderait par ruptures, par une relève et par un constant renouvellement des générations. Ce « concept », pour autant qu'on puisse en proposer une définition précise, s'applique en partie pour l'histoire de la littérature roumaine, tout au moins en ses commencements. Du milieu du XIXe siècle à la fin du XXe siècle, la civilisation et la langue françaises ont exercé une emprise très forte sur la société roumaine. Pendant cette période, la francophonie a été un phénomène social si important en ce pays qu'une expression roumaine très significative, « l'autre langue notre »⁴⁸, avait été fabriquée par les Roumains pour désigner la langue française et la place qu'elle occupait en Roumanie, en presque tous les milieux comme langue d'adhésion. Entre 1840 et 1860, de premiers auteurs qui avaient découvert le romantisme en Europe occidentale au cours de leurs études en Suisse ou en France, Alecu Russo⁴⁹ et Vasile Alecsandri⁵⁰, fondent les lettres moldaves et valaques en langue française. Ils écrivent en français de premiers poèmes et de premiers récits en prose. Entre 1881 et 1914, au temps de la monarchie roumaine, une autre génération

⁴⁴ Panaït Istrati (1884-1935), écrivain roumain de langue française.

⁴⁵ Charles Augustin de Sainte-Beuve (1804-1869), critique littéraire et écrivain français.

⁴⁶ Albert Thibaudet (1874-1936), critique littéraire, auteur d'une *Histoire de la littérature française de 1789 à nos jours*, Paris, Stock, 1936.

⁴⁷ Henri Peyre (1901-1988), critique et universitaire franco-américain, auteur de : *Les Générations littéraires*, Paris, Boivin, 1948.

⁴⁸ Voir Kessler Erwin (dir) : « L'autre langue notre. Le français chez les Roumains ». In : *Plural*, Bucarest, Institut Culturel Roumain, 2006, n°28.

⁴⁹ Alecu Russo (1819-1859), poète, prosateur, mémorialiste et critique littéraire moldave.

⁵⁰ Vasile Alecsandri (1821-1890), poète, dramaturge et homme politique roumain, d'origine valaque.

affirme une littérature aristocratique qu'on pourrait qualifier de « traditionaliste » et une littérature « avant-gardiste », symboliste, en langue française, parallèlement entre Bucarest et Paris. Une génération plus tard, de 1917 à 1945, date de son interdiction en Roumanie, il a existé un mouvement puis un groupe surréaliste roumain, bilingue. Depuis la fin de la Guerre froide en 1989, une nouvelle rupture entre les générations est devenue perceptible. Mais cette approche, « générationnelle » ou « intergénérationnelle », ne convient qu'à certains isolats et pour la seule littérature roumaine en langue française. Ailleurs, les autres littératures du sud-est de l'Europe, les plus récentes notamment, résistent à ce mode de découpage chronologique, en particulier dans les pays qui sont restés plus longtemps sous la domination ou la tutelle de l'empire ottoman, comme la Bulgarie ou l'Albanie.

Une autre décomposition, plus fine, par « décennies » intellectuelles ou littéraires pourrait aussi s'appliquer à la chronologie de la littérature roumaine de langue française et, quelquefois, à d'autres littératures du sud-est de l'Europe, au moins pour certaines périodes entre le début du XXe siècle et le XXIe siècle. L'histoire de cette littérature paraît se dérouler par phases successives, et procéder par des ruptures entre les générations d'écrivains et d'intellectuels, à des intervalles d'une durée approximative de dix à douze ans. L'héritage antérieur est brutalement remis en question par de jeunes auteurs. Des préoccupations nouvelles apparaissent. Des recherches et des innovations formelles surgissent. Entre 1917 et 1929, une première génération d'écrivains et d'artistes dadaïstes et surréalistes s'affirme, avec des apports de nombreux créateurs roumains mais aussi grecs, hongrois, croates. De 1929 à 1939, ce sont plutôt des prosateurs, des journalistes, des historiens d'une origine centre européenne, roumaine, russe, ukrainienne, croate, de Panait Istrati à Victor Serge⁵¹, à Boris Souvarine⁵², à Ante Ciliga⁵³, qui commencent à dénoncer les abus et les exactions du stalinisme en la nouvelle Union Soviétique, créée en 1922. Les années 1939–1947 sont dominées par la seconde guerre mondiale, le partage de l'Europe en deux blocs, l'Est et l'Ouest, en 1947 et la Guerre froide jusqu'en 1989. C'est une période où de grands intellectuels roumains, Emil Cioran⁵⁴, Mircea Eliade⁵⁵, Vintilă Horia⁵⁶, Eugène Ionesco⁵⁷, préfèrent demeurer en exil. Les années 1947–1964 correspondent à une « obsédante décennie », celle de l'affermissement et du durcissement du totalitarisme en Roumanie et en Europe centrale, et la constitution en Europe occidentale de plusieurs diasporas d'exilés protestataires, roumains, hongrois, yougoslaves, bulgares, qui tentent de faire connaître la réalité

⁵¹ Victor Serge, alias Viktor Lvovitch Kibaltchitch (1890–1947), militant révolutionnaire et écrivain, né en Belgique et d'ascendance russe.

⁵² Boris Souvarine, alias Boris Lifschitz (1895–1984), journaliste, historien et essayiste d'origine ukrainienne.

⁵³ Ante ou Anton Ciliga (1898–1992), écrivain, essayiste et homme politique yougoslave, d'origine croate.

⁵⁴ Emil Cioran (1911–1995), philosophe, écrivain d'expression roumaine et française.

⁵⁵ Mircea Eliade (1907–1996), historien des religions, philosophe et romancier de langue roumaine, anglaise et française.

⁵⁶ Vintila Horia, de son vrai nom Gheorghe Cafkangoglu (1915–1992), écrivain d'expression roumaine, française et espagnole.

⁵⁷ Eugène Ionesco (1909–1994), dramaturge et écrivain de langue roumaine et française.

des systèmes totalitaires imposés en leurs pays à travers de très nombreux témoignages écrits, publiés et diffusés en français. De 1964 à 1971, puis de 1971 à 1980 se succèdent en Roumanie, parmi les intellectuels, un moment de grande illusion puis un temps de très profonde désillusion qui se traduira par de nouvelles vagues d'expatriation vers les pays de l'Ouest. Entre 1958 et 1968, paraissent aussi en France, en français, deux témoignages isolés, poignants, ceux d'Ana Novac⁵⁸ et d'Élie Wiesel⁵⁹, tous deux d'origine roumaine et transylvaine, sur leurs déportations respectives en Pologne et en Allemagne, entre mai 1944 et mai 1945, au camp d'extermination d'Auschwitz-Birkenau et en d'autres camps de concentration. La décennie 1980-1990 correspond à celle de l'échec de la *perestroïka*, de la tentative de reconstruction du système totalitaire en Russie et en Europe centrale et orientale. De 1990 à 2000, après l'effondrement du Rideau de fer, c'est toute une littérature des prisons qui sort des tiroirs, en français (comme en chacune des langues nationales), et qui témoigne pour toute une génération de la persistance de la hantise du totalitarisme. Depuis 2000, que ce soit en Roumanie ou dans les autres pays de cette région de l'Europe, et jusqu'en Turquie, les écrivains cherchent à se remettre en phase avec la littérature européenne occidentale.

Le recours à des critères de datation plus littéraires pour décomposer l'évolution des littératures du sud-est de l'Europe en siècles, en mouvement, en générations, en décennies permet de mieux en apprécier les chronologies relatives. Elles sont discontinues. En fonction des dates où ces littératures sont apparues entre le XVIIIe et le XIXe siècle, des phénomènes de déphasage et de décalage apparaissent. Selon les périodes et les contingences historiques, ces littératures ont été synchrones ou asynchrones, que ce fût entre elles ou ce que fût par rapport à l'histoire de la littérature française, en France. Ces distorsions ont eu parfois des conséquences importantes sur la situation des écrivains originaires de cette partie de l'Europe.

III. DES SITUATIONS VÉCUES

Une autre chronologie, transversale, propre aux littératures de ces régions du centre et du sud-est de l'Europe, peut aussi être envisagée. Ces littératures sont nées hors de France. Ces auteurs étrangers qui ont choisi d'écrire et de s'exprimer en français sont venus d'ailleurs et, parfois, de très loin. C'est une situation particulière. Certains l'ont vécue d'une manière extrême. Beaucoup l'ont subie. D'autres l'ont voulue. Cette communauté d'expérience peut suggérer un autre mode de découpage chronologique selon que les écrivains qui se sont exprimés ont pu avoir été contraints de s'exiler à certaines époques, ont dû s'expatrier d'une manière temporaire à d'autres moments, ou ont pu circuler, migrer d'un pays à un autre, sans chercher nécessairement à se fixer en un seul lieu, à une date plus récente.

La France est devenue une terre d'asile le 24 juin 1793 avec l'adoption et la promulgation de la *Constitution de l'an I*, sous la 1re République, dont la

⁵⁸ Ana Novac, née Zimra Harsányi (1929–2010), dramaturge et écrivaine de langue roumaine, hongroise et française.

⁵⁹ Élie Wiesel (né en 1928–2016), écrivain, romancier et essayiste d'origine roumaine et d'expression yiddish, hébraïque, française et anglaise, prix Nobel de la Paix en 1986.

« déclaration des droits de l'homme et du citoyen » de cette constitution posait en son article 118 que « le Peuple français est l'ami et l'allié naturel des peuples libres » et, en son article 120, qu'« il donne asile aux étrangers bannis de leur patrie pour la cause de la liberté »⁶⁰. L'un des premiers bénéficiaires de ce droit d'asile fut Panagiotis Codrikas⁶¹, un bibliographe, né à Athènes, en une Grèce qui était alors ottomane, et transfuge en 1800 de la légation de l'empire ottoman à Paris. D'autres Grecs se réfugièrent aussi en France entre 1823 et 1830, pendant la guerre de l'indépendance grecque. C'était souvent des traducteurs. Ils commencèrent à écrire en français pour faire connaître la violence et la cruauté de la répression exercée contre les insurgés grecs par les autorités ottomanes. En 1848, l'année du « Printemps des peuples » en Europe, l'écrasement des soulèvements en Pologne, en Hongrie, en Autriche, en Italie, en Moldavie, en Valachie provoque un nouvel afflux de réfugiés et d'exilés en France. À partir de 1924, à la suite de l'éviction de Léon Trotski⁶² du gouvernement de l'Union soviétique et du parti communiste russe, beaucoup de militants et d'intellectuels pro-trotskistes centre-européens, autrichiens, serbes, croates, roumains, ukrainiens se replièrent en France. De 1937 à 1950 environ, avant, pendant et immédiatement après la seconde guerre mondiale, ce sont de nombreux intellectuels, toujours centre-européens mais plutôt anti-communistes, roumains mais aussi grecs, hongrois, tchécoslovaques, yougoslaves, bulgares qui ont fait de même. Entre 1947 et 1989, ce sont également de multiples diasporas d'exilés anti-totalitaires, venus de l'Europe centrale et orientale, qui se constituent en France, en Belgique, au Luxembourg, en Suisse, au Québec et qui dénoncèrent tout au long de la Guerre froide la violence des dictatures totalitaires et l'arbitraire de la terreur ordinaire, quotidienne, qui était exercée sur les peuples à l'est du Rideau de fer. Depuis 1990, ces diasporas se sont dispersées ou se sont dissoutes en d'autres communautés. La plupart des exilés ont pu regagner leurs pays d'origine. D'autres ont préféré demeurer expatriés.

L'expatriation temporaire est une tradition ancienne dans les pays balkaniques. Dès le milieu du XVIIIe siècle, dans l'empire ottoman, à Constantinople, de nombreux membres de grandes familles phanariotes commencèrent à fréquenter des universités dans le monde occidental, en Italie mais aussi en Suisse, en France et en Allemagne. Cet exemple fut initié ailleurs en Roumélie, en Grèce, en Moldavie, en Valachie, en Serbie, en Bulgarie. Au début du XXe siècle, par exemple, en France, vers 1910, les étudiants les plus nombreux en France étaient dans l'ordre : roumains, bulgares puis grecs et serbes. L'élite de ces pays balkaniques s'est formée au contact de la culture française. Entre 1881 et 1947, sous la monarchie roumaine, les nobles et les aristocrates roumains se partagent entre Paris et la Roumanie. De nombreux intellectuels, des universitaires, des savants, des artistes, des peintres, des sculpteurs, des musiciens, des poètes, des

⁶⁰ Voir la *Constitution de l'an I*, site du Conseil constitutionnel français : <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-du-24-juin-1793.5084.html>

⁶¹ Panagiotis Codrikas (1760–1827), né à Athènes, en Grèce, et secrétaire-interprète de la légation ottomane à Paris en 1800.

⁶² Léon Trotski, de son vrai nom Lev Davidovitch Bronstein (1879–1940), révolutionnaire et homme politique russe.

écrivains les imitèrent. De 1947 à 1989, ce fut une longue rupture. S'il était encore relativement toléré de circuler d'un pays à un autre à l'intérieur du bloc de l'Est, il n'était pas permis de traverser le Rideau de fer. Cette liberté de circulation a été peu à peu rétablie à partir de 1990 et accrue avec l'élargissement de l'Union Européenne à la partie Est de l'Allemagne, à l'Autriche, à la Hongrie, à la Pologne, à la République Tchèque, à la Slovaquie, à la Slovénie, à la Bulgarie, à la Roumanie et à la Croatie. De nouvelles communautés étrangères se sont reconstituées. Depuis 2014, la liberté de circuler est devenue totale entre les vingt-huit pays de l'Union Européenne. La situation des intellectuels et des écrivains originaires de ces pays a beaucoup changé. D'expatriés temporaires ou définitifs, ils tendent à devenir plutôt, dans la dernière période, des auteurs migrants, nomades.

Jusqu'à quel point, toutefois, ces derniers écrivains sont-ils vraiment devenus des « auteurs migrants » ? En 2012, à Paris, a paru *Passages et Ancrages*, un « dictionnaire des écrivains migrants de langue française (1981–2011) », coordonné par Ursula Mathis-Moser et par Birgit Mertz-Baumgartner. Cet ouvrage prolonge le *Dictionnaire des auteurs de langue française* de Gabriel Jourdain et d'Yves-Alain Favre, publié en 1980. Il complète le *Dictionnaire des écrivains contemporains de langue française*, conçu en 2004 sous la direction de Jérôme Garcin. Il concurrence *Le Robert des grands écrivains de langue française* paru en 2011. Il paraît créer une catégorie nouvelle, celle d'« écrivain migrant ». Il masque peut-être la réalité de la circulation des élites intellectuelles et des écrivains de langue française, en Europe, depuis 1989. Pour revenir à *Passages et Ancrages*, ce dictionnaire définit les auteurs « migrants » comme des écrivains qui sont nés hors de France et qui sont venus se fixer, « s'ancrer », en France. C'est une approche très restrictive. On a pu avoir écrit en français, ailleurs, en son pays, sans être jamais venu en France. Ce fut le cas, pendant la Guerre froide, en Bulgarie, d'un poète dissident de langue française, Lubomir Guentchev, interdit d'expression et disparu en 1981, qui ne put jamais s'exiler ou s'expatrier. Depuis 1990, nombre d'écrivains ont également choisi de s'établir et de publier ailleurs qu'en France. Corina Mersch-Ciocârlie⁶³, une poétesse roumaine, a préféré s'installer au Luxembourg. Une autre auteure, Marlena Braester⁶⁴, d'origine roumaine aussi, s'est fixée en Israël en 1980 et y est devenue présidente de l'Union des Écrivains de langue française. Bessa Myftiu⁶⁵, une écrivaine albanaise, s'est établie en Suisse. D'autres, comme Elena Prus⁶⁶ ou Ana Guțu⁶⁷, vivent en République de Moldavie. Deux poètes roumains, de langue française, Paul Miclău⁶⁸ et Constantin Frosin⁶⁹, ont toujours résidé en Roumanie. Depuis la chute du Rideau de fer en 1989, les écrivains du sud-est de l'Europe peuvent effectivement circuler et migrer plus facilement. Les incidences de cette situation nouvelle sur la création littéraire sont encore très mal cernées. D'autres chronologies et d'autres perspectives sont peut-être en gestation.

⁶³ Corina Mersch-Ciocârlie (née en 1963), poétesse d'origine roumaine.

⁶⁴ Marlena Braester (née en 1953), écrivaine israélienne de langue française et d'origine roumaine.

⁶⁵ Bessa Myftin (née en 1961), poétesse et romancière de langue française et d'origine albanaise.

⁶⁶ Elena Prus (s.r.)

⁶⁷ Ana Guțu (née en 1962), poète de langue française, et femme politique moldave.

⁶⁸ Paul Miclău (1931–2011).

⁶⁹ Constantin Frosin (né en 1952).

L'histoire politique de la France et de l'Europe depuis la fin du XVIIIe siècle peut fournir d'autres points de repères. En 1793, la France est devenue une « terre d'asile ». En 1986, c'est la langue française qui serait devenue une « terre d'accueil », au moins pour un journaliste et un critique français, André Brincourt, dans son livre, *Langue française, terre d'accueil*⁷⁰, paru en 1997. Entretemps, la situation des écrivains étrangers qui ont été amenés à s'exprimer en français a beaucoup évolué. Certains, dès 1800, sont venus en exil après avoir été proscrits en leurs pays d'origine. D'autres, plus nombreux, se sont expatriés en France pour des temps plus ou moins longs, et pour de multiples raisons, d'une manière plus volontaire. Depuis 1990, enfin, avec la réunification de l'Europe et l'élargissement de l'Union européenne, la liberté de circuler et de migrer s'est accrue. De nouvelles évolutions s'amorcent. D'autres brassages des littératures se préparent.

CONCLUSION

Les littératures d'expression française du sud-est de l'Europe possèdent par définition un premier lien commun, l'usage de la langue française. Un second trait partagé est historique et géographique. À un moment ou à un autre de leur passé, entre le XVIe et le XXe siècle, et pour des périodes plus ou moins longues, les pays de cette région ont fait partie de l'ancienne Roumélie, la partie européenne de l'empire ottoman, ou en ont été des provinces limitrophes, vassales. Une troisième caractéristique tient au statut de la langue française. En ces territoires, le français fut un héritage de l'empire ottoman et, depuis le XVIIIe siècle, une langue de partage, d'adhésion, de distinction et d'élection. Hormis dans les « provinces illyriennes »⁷¹, intégrées au Premier Empire bonapartiste entre 1809 et 1814, et organisées en onze départements français, la langue française ne fut jamais en cette partie de l'Europe une langue de conquête ou d'annexion. Au XIXe siècle, au contraire, l'expédition de Morée entre 1828 et 1833, et la guerre de Crimée entre 1853 et 1856 furent perçues dans les pays balkaniques comme une forme de reconnaissance du principe des nationalités et de soutien aux mouvements d'indépendance de la part de la France. Au XXe siècle, l'entre-deux-guerres, entre 1918 et 1940, marque l'apogée de l'influence française. C'est une particularité. La naissance des littératures sud-est européenne est l'illustration de cet attrait. Leur étendue est toutefois mal connue. Il n'en existe encore aucun inventaire complet. Il est dès lors très malaisé d'apprécier quels seraient les jalons les plus appropriés pour en esquisser des chronologies et une périodisation. Une première approche, préalable et indispensable, serait de prendre en considération l'histoire de la pénétration et de la diffusion de la langue française en ces pays, ainsi que les dates des grands événements qui l'ont marquée : l'émigration protestante dès 1680, les vagues d'immigration catholique à l'intérieur du Saint-Empire romain germanique entre 1718 et 1770, l'émigration aristocratique et royaliste entre 1790 et 1815. Une autre manière d'appréhender l'évolution de ces littératures, plus empirique et littéraire, est de les considérer d'une manière implicite comme un reflet de l'histoire de la littérature française, en France, en adoptant un

⁷⁰ Brincourt André, *Langue française, terre d'accueil*, Monaco-Paris] : Éd. du Rocher, 1997.

⁷¹ Les provinces illyriennes comprenaient des territoires situés en bordure de la mer Adriatique, partagés en ce début du XXIe siècle entre l'Autriche, la Croatie, l'Italie, le Monténégro et la Slovénie.

découpage analogue par siècles littéraires et par grands mouvements esthétiques, voire par générations ou par décennies intellectuelles. La chronologie de ces littératures n'est pas toujours synchrone toutefois. Au XXe siècle, les deux conflits mondiaux ont provoqué des ruptures. Les empires centraux ont été morcelés. De nouveaux pays ont été créés. Les littératures se sont fragmentées. Entre 1947 et 1989, le conflit entre les deux blocs de l'Est et de l'Ouest a introduit d'autres divisions. Ces vicissitudes de l'histoire européenne ont fait que la France, mais aussi d'autres pays de langue française, de la Suisse romande au Québec en passant par la Belgique et le Luxembourg, ont été des terres d'asile et d'accueil pour de très nombreux exilés, expatriés ou migrants. C'est une autre toile de fond, politique et historique, qui apparaît en filigrane. La définition de critères de datation et de périodisation appropriés devrait tenir compte de cette originalité et de la diversité des facettes de cette littérature.

Bibliographie

- Aksoy 2007 : Ekrem Aksoy : « La francophonie en Turquie de l'Empire à nos jours ». In : Berré, Michel et Senemoglu, Osman (dir.), *Le français, langue des élites dans le bassin méditerranéen et les pays balkaniques (XVIIIe siècle – moitié du XXe siècle)*, actes du colloque de l'université de Galatasaray, Istanbul, 7–9 novembre 2006, Paris, Société Internationale pour l'Histoire du Français Langue Étrangère ou Seconde – Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde, n° 38–39, p. 57 (voir le site : <http://dhfles.revues.org/138>).
- Aksoy 2008 : Ekrem Aksoy : « La littérature d'expression française en Turquie ». In : *Revue d'Histoire Littéraire de la France*, Paris, volume 108, fascicule 3, p. 634. Voir le site : <http://dhfles.revues.org/138>.
- Didier 1998 : Béatrice Didier, « Étudier la littérature européenne ? ». In : Didier Béatrice (dir.), *Précis de littérature européenne*, Paris, Presses Universitaires de France, p. 1.
- Garcin (dir.) 2004 : Jérôme Garcin (dir.), *Dictionnaire des écrivains contemporains de langue française*, Paris, Fayard.
- Istrati 1929 : Panait Istrati : *Vers l'autre flamme. Confession pour vaincus*, Paris, Rieder, (trois tomes).
- Jourdain, Favre (dir.) 1980 : Gabriel Jourdain et Yves-Alain Favre (dir.), *Dictionnaire des auteurs de langue française*, Paris, Garnier.
- Lanson 1895 : Gustave Lanson : *Histoire de la littérature française*, Paris, Hachette.
- Lemire 1991–2010 : Maurice Lemire (dir.) : *La Vie littéraire au Québec*, Sainte-Foy, Québec, Presses de l'Université Laval (six tomes parus).
- Marie-Thérèse (impératrice germanique ; 1717–1780), *Correspondance secrète entre Marie-Thérèse et le Comte de Mercy-Argenteau* [avec les lettres de Marie-Thérèse et de Marie-Antoinette / publiée avec une introduction et des notes par M. le chevalier Alfred d'Arneth,... et M. A. Geffroy...], Paris : Firmin-Didot frères, 1875.
- Mathis-Moser, Baumgartner (dir.) 2012 : Ursula Mathis-Moser, Birgit Baumgartner (dir.), *Passages et Ancrages*, Dictionnaire des écrivains migrants de langue française (1981–2011), Paris, Champion.

Elements for a Periodization of French Speaking Literature in South-East Europe

Since the eighteenth century, an immense French-speaking literature, still badly inventoried, has been created in the center and south-east of Europe. This literature is defined by a first common link, language: the use of the French language. A second trait is historical and geographical: at one time or another of their past, the countries of this region belonged to ancient Roumelia, the European part of the Ottoman Empire, or were neighboring provinces, vassals. A final characteristic is the status of the French language. In these territories, French has always been a language of sharing, accession, distinction and election, and never a language of conquest or annexation, except in the “Illyrian provinces” of the First French Empire, along the Adriatic coast, organized in eleven French departments between 1809 and 1814. This heritage was preserved until the beginning of the 21st century. But the history of these literatures remains to be done. There is no systematic census yet. Assuming that one day is able to establish an inventory, delicate questions of periodization and delimitation will arise. How to describe the steps? Which milestones should be favored to establish a coherent chronology? How to articulate in this perspective the great historical dates, the main literary and aesthetic events that have occurred and the characteristics of personal situations experienced or suffered by writers from elsewhere, from the center and south-east of Europe?

O „scrisoare deschisă”. N. Gane și Anatole France

Remus ZĂSTROIU*

Keywords: *letter; memories; war; objectivity; truth*

Posteritatea s-a arătat nedreaptă cu N. Gane. Între alții, G. Călinescu, fără a-i nega meritele de inițiator al „literaturii cu boieri de provincie și cocoane patriarhale” (Călinescu 1941: 376), îl tratează cam de sus, stârnind astfel indignarea lui Leca Morariu (Morariu 1936: 4). S-a minimalizat, mai ales în publicațiile junimiste și conservatoare, și activitatea social-politică a prozatorului fălticenean, pornindu-se de la faptul că a părăsit mișcarea junimistă (1883), deși a devenit unul dintre liderii grupării liberale ieșene și, în calitate de primar, alături de Vasile Pogor în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, unul dintre inspiratorii și autorii procesului de modernizare al orașului Iași. Omul politic și, totodată, personalitatea edilului fostei capitale a Moldovei, ar merita însă mai multă atenție decât i s-a acordat și, din păcate, i se mai acordă și astăzi. Primar al Iașilor de cinci ori între 1872 și 1911, deputat și senator în mai multe sesiuni parlamentare, începând din 1871, când era ales deputat de Fălticeni, va fi și președinte al Senatului României de la 18 noiembrie 1897 până la 21 aprilie 1899; în 1882 este ales membru corespondent al Academiei Române, din 1903 devine membru titular, pentru un an, vice-președinte al înaltului for (1912–1913), iar între 1914 și 1916, președinte al Secțiunii literare (Rusu 2003: 324).

Excepție făcând discursurile sale politice, multe cu caracter electoral, dar și altele de factură culturală, cum sunt cel ținut la inaugurarea Monumentului lui Grigore Ghica Vodă în 1875 (Gane 1901: 151) sau discursul de recepție, din 1909, la Academia Română, închinat lui B.P. Hasdeu ș.a. tipărite mai toate în diverse gazete, Gane nu a avut o prestație publicistică propriu-zisă. Totuși câteva dintre intervențiile sale, unele prilejuite de evenimente politice, altele rostite din postura de primar, între care cele dedicate deschiderii stagiunilor Teatrului Național din Iași sau *Raportul asupra administrației și a trebilor Comunei Iași pe anul 1875*, merită toată atenția. Printre cele de factură politică se numără și aceea intitulată *O scrisoare deschisă*, publicată mai întâi în limba franceză, în „L’Indépendance Roumaine” la mijlocul lunii februarie 1900 și reluată imediat, tradusă în limba română „în redacție” de gazeta bucureșteană de orientare conservatoare „Timpul”, la 25 februarie 1900, și de aceea ieșeană „Liberalul”, la 1 martie 1900. Este vorba de o epistolă adresată, prin intermediul cotidianului conservator din București, de scriitorul român confratelui său francez Anatole France, membru al Academiei Franceze, semnată „Nicolae Ganea fost ministru, fost președinte al Senatului”. Gane

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” – Filiala din Iași a Academiei Române, România.

alege organul conservator „L'Indépendance Roumaine” din două motive. Primul este acela că ziarul era redactat în limba franceză, fiind citit și în anumite cercuri pariziene, politice și culturale. Al doilea motiv poate fi tot atât de important. Numele scriitorului este prezent, în perioada anilor 1900, în „L'Indépendance”, care îi tipărește în paginile ziarului traducerea în limba franceză a nuvelor sale, versiune semnată cu inițialele G.A.V., aparținând vărului său George A. Văsescu (Cruceanu-Moroșan 2009: 80).

De fapt, cum rezultă din conținutul textului în discuție, el era adresat, în egală măsură, atât scriitorului Anatole France, cât și publicului francez sau român, fie acesta din urmă liberal sau conservator. În Franța se publicase, în anii de sfârșit ai secolului al XIX-lea, o carte de amintiri a unui colonel din armata rusă, W. H. Wonlarlarsky¹. Volumul autorului rus beneficia de o prefață a lui Anatole France care, din motive greu de descifrat, acordă memorialistului o calitate pe care comentatorul român o pune firesc sub semnul întrebării. Aceea de „sinceritate”. În rânduri, pe cât de elegante în expresia lor, pe atât de interrogative și critice în subtext, Gane își exprimă mirarea, ca să nu spun stupefacția, că

s-a găsit un francez, un frate mai mare din rasa latină, care a consimțit să scrie o prefață la cartea colonelului pentru a-l complimenta și a-i zice că meritul său e dublat de o calitate rară : „sinceritatea” (Gane 1900: 1).

Scriitorul român, stăpânindu-și, în limite rezonabile și civilizate indignarea, se întreabă mai întâi de ce autorul amintirilor, caucionat de prefațatorul francez, nu ține de loc seamă de faptul că

armata noastră, chemată prin o telegramă zorită și bine cunoscută, care există în arhivele noastre², a intrat în campanie ca aliată a armatei ruse și că Principele nostru Carol I, astăzi Rege al României, a avut sub înalta Sa comandă toate trupele de împresurarea Plevnei (Gane 1900: 1).

El continuă, rezumând cu economia de mijloace literare care îi caracterizează opera, dar și cu precizia și expresivitatea care, de asemenea, fac farmecul scrisului său, în câteva paragrafe, contribuția și sacrificiile ostașilor români, care „luptară când singuri, când alături de ruși, stropind cu sângele lor pământul bulgăresc”. Pe bună dreptate, Gane protestează împotriva „persiflajului și insinuărilor colonelului Wonlarlarsky”, care nu știe sau omite faptul că:

Împăratul Rusiei, răposatul Alexandru II, a recunoscut și el partea însemnată pe care am luat-o la războiu [...] cu toate că la acea epocă independența noastră nu era formal recunoscută (Giurescu 1971: 570–571).

¹ Este vorba, probabil, cum am putut afla prin amabilitatea colegului Leonte Ivanov, de V. M. Wonlarlarsky (1852–Karlovy Vary 1946), ofițer de cavalerie, participant la operațiunile militare dintre 1877–1878, autor și al cărților *Amintirile unui ofițer de legătură despre Războiul din anii 1877–1878*, Sankt Petersburg 1891 și *Din amintirile unui ofițer de legătură despre Războiul din 1877–1878*, Sankt-Petersburg, 1893.

² N. Gane se referă la celebra telegramă trimisă la 19/31 iulie 1877 de Marele duce Nicolae, comandantul trupelor rusești din Bulgaria, prin care, recunoscând că „turcii ne copleșesc”, îi cerea Principelui Carol al României „a face fuziune [...] pentru a facilita mișcările mele” (Giurescu 1971: 570).

Scriitorul român nu își bazează afirmațiile și comentariile negative la adresa lui Wonlarlarsky pe posibilele legende, și acestea mai întotdeauna îndreptățite, care însoțesc o campanie militară, ci pe mărturiile oficialilor ruși sau europeni – Împăratul Alexandru II, Președintele Republicii franceze, Împăratul Germaniei – care au recunoscut implicarea hotărâtoare a armatei române și meritele lui Carol I, aflat la comanda supremă a tuturor trupelor din fața Plevnei, având drept rezultat cucerirea redutei Grivița, și la desfășurarea următoarelor operațiuni militare. În această discuție se pot aduce, sprijinind astfel afirmațiile comentatorului ieșean, și mărturiile corespondenților de presă europeni sau din Statele Unite, martori ai evenimentelor de pe câmpurile de luptă din Bulgaria: cei ai ziarelor „Bund” din Elveția, „Le Siècle” și „L’indépendance belge” din Belgia, „Die Osten” din Austria, „Imparcial” din Spania, „Mémorial diplomatique” din Franța, „Chicago Gazette” din Statele Unite. Le pot fi adăugate și declarațiile generalului rus Krâlov, care sublinia „ținuta perfectă și exactitatea în serviciu a roșiorilor și călărașilor români” (Giurescu 1971: 571–572).

N. Gane își încheie „scrisoarea deschisă” cu regretul că dacă nu îl miră „șovinismul rău înțeles” al colonelului Wonlarlarsky,

există un alt fapt care a supărat [...], faptul că s-a găsit un Francez, un frate mai mare din rasa latină, care a consimțit să scrie o prefață la cartea colonelului Wonlarlarsky pentru a-l complimenta și a-i zice că meritul său e dublat de o calitate rară: „sinceritatea” (Gane 1900: 1).

El îi recomandă, în termeni extrem de politicoși, lui France să citească o carte a francezului Amedée de Faure asupra „răsboiului din Orient”, pentru a vedea

cum s-a purtat soldatul român și cât ați fost de nedrept sancționând cu condeiul d-v. de elită și cu autoritatea d-v. de membru al Academiei franceze inexactitățile [...] care nu se întemeiază decât pe amintirile personale, dacă nu de rea intenție, cel puțin rău păstrate (Gane 1900: 1).

*

O scrisoare deschisă³

Domnul meu,

Colonelul rus W. H. Wonlarlarsky a publicat de curând într-un volum amintirile și impresiunile ce i-a lăsat resbelul ruso-turc de acum douăzeci de ani.

Citind această carte, care din întâmplare mi-a căzut în mâini, am fost foarte mirat de a vedea rolul neînsemnat atribuit armatei române și aprecierile rău-voitoare la adresa ei.

Acest brav colonel, căci eu nu mă îndoiesc nici de curagiul, nici de calitățile sale militare, cu toate că el pare a se îndoi de soldații noștri, nu ține de loc în seamă faptul că armata noastră, chemată prin o telegramă zorită și bine cunoscută, care există în arhivele noastre, a intrat în campanie ca aliată a armatei ruse și că

³ „Timpul”, XV, 1900, nr. 45 din 25 februarie/11 martie, p. 1.

Principele nostru Carol I, astăzi Rege al României, a avut sub înalta Sa comandă toate trupele de împresurarea Plevnei.

Răsboiul, precum se știe, a fost lung și greu; Rușii și Românii se bătură vitejește. La reduta Grivița, într-o singură zi, ziua de 30 august 1877, două mii cincisute de Români au rămas pe câmpul de luptă și această redută atacată în repetite rânduri de trupele noastre, a trebuit să se predea în aceeași seară.

Aceasta e una din cele mai strălucite episoade ale acestei sângeroase campanii peste care colonelul alunecă ca peste un lucru care n-ar merita nici o băgare în seamă, și abia se milostivește a-i consacra câteva cuvinte.

La Nicopoli, la Vidin, la Smârdan, la Plevna, pretutindeni Românii luptară când singuri, când alături de Ruși, stropind cu sângele lor pământul bulgăresc.

Această campanie a costat viața la 15.000 de Români, a căror memorie ultragiată protestează, prin glasul meu, în contra persiflagiului și insinuărilor colonelului Wonlarlarsky.

Îndată după răsboiu, ca înaltă stimă pentru armata noastră și pentru șeful ei suprem, Principele Carol I a primit de la Președintele Republicii franceze „Medalia militară” și de la Împăratul Germaniei decorațiunea „Pentru merit”.

Împăratul Rusiei, repositul Alexandru II, a recunoscut și El partea însemnată pe care am luat-o la răsboiu, atârând la peptul Suveranului nostru crucea *Sfântului George* și primind din mâinile Principelui Carol I crucea *Stelei României*, cu toate că la acea epocă independența noastră nu era formal recunoscută.

Două-zeci de ani mai târziu, Regele nostru a fost, cu privilegiul recentei Sale visite la M. S. Împăratul Nicolae II la St. Petersburg, obiectul a numeroase și călduroase ovațiuni, care sunt atâtea dovezi de prețel ce monarhul rus și marele său popor pun pe vechea confraternitate de arme, pecetluită în fața Plevnei cu sângele vărsat împreună.

După atâtea evenimente înregistrate de istorie, care a determinat într-un mod neîndoios, pe temeiul unor documente oficiale, rolul celor două armate în acest răsboiu, după atâți ani trecuți cari au cimentat din ce în ce mai mult simpatia reciprocă a celor două națiuni, – a veni azi să arunci germenul zizaniei între ele și a vroi să refaci adevărul istoric în detrimentul unuia din factori care și-a făcut datoria în ceasul pericolului, este, îndrănesc s’o afirm, o tentativă prea ingrătă.

Reputațiunea de bravură a soldatului nostru nu va suferi de sigur în urma nedreptății ce i s’a făcut.

Dați-mi numai voe, domnule, să vă spun că dacă colonelul Wonlarlarsky, împins de un șovinism rău înțeles, ne-a afectat în mod penibil, există un alt fapt care a supărat de sigur mai rău inimele românești, faptul că s’a găsit un Francez, un frate mai mare din rasa latină, care a consimțit să scrie o prefață la cartea colonelului pentru a’l complimenta și a-i zice că meritul său e dublat de o calitate rară: „sinceritatea”.

Vă rog, domnule, să citiți cartea compatriotului d-v. *Amedée de Faure* asupra răsboiului din Orient și veți vedea cum s’a purtat soldatul român și cât ați fost de nedrept sancționând cu condeiul d-v. de elită și cu autoritatea d-v. de membru al Academiei franceze inexactitățile ce furnică în publicațiunea atât de extraordinar tardivă a colonelului și care nu se întemeiază de cât pe amintiri personale, dacă nu de rea intenție, cel puțin rău păstrate.

Primiți, etc.

Nicolae Ganea
fost ministru
fost președinte al Senatului

Bibliografie

- Călinescu 1941: George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- Cruceanu–Moroșan 2009: Geta N. Cruceanu–Moroșan, *Nicolae Gane. Studiu monografic*, teză de doctorat, Iași.
- Gane 1900: Nicolae Gane, *O scrisoare deschisă*, „Timpul”, XV, nr. 45, p.1.
- Gane 1901: Nicolae Gane, *Pagini răzlețe*, Iași.
- Giurescu 1971: Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, București, Editura Albatros.
- Morariu 1938: Leca Morariu, *Bucovineanul N. Gane*, Cernăuți, Institutul de arte grafice „Glasul Bucovinei”.
- Rusu 2003: Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică și Editura Academiei Române.

An “Open Letter”. N. Gane and Anatole France

Dissatisfied with the way in which the Russian officer W. H. Wonlarlarsky (V. M. Wonlarlarsky) comments the contribution of the Romanian army to the Russian-Romanian-Turkish war of 1877–1878 in a book of memoirs foreworded by Anatole France, Nicolae Gane sends an “open letter” of protest to the great French writer. Gane emphasizes the heroic attitude of the Romanian soldiers at Nicopole, Vidin, Smârdan, and Plevna, and emphasises Carol I’s merits as the supreme commander of the army that laid siege to Plevna. At the end of his letter he draws France’s attention upon the “inaccuracies piling up in the belated publication” of the Russian colonel.

Casa Gh. Asachi 1938. În prezent, este sediul mai multor institute ale Academiei Române – Filiala Iași, printre care și al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”.

Dan Mănuță

1993

1994

1996

2004

2006

2006

2007

2008

2008

2008

2009

2009

2010

Dan Mănuță

Tehnoredactare: Marius-Radu Clim
Coperta: Nicolae Login

